

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE
“C.S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR”

INTERFERENȚE CULTURALE ȘI IDENTITATE NAȚIONALĂ

Anca CEAUȘESCU Loredana-Maria ILIN-GROZOIU
(coordonatori)

CETATEA DE SCAUN
EDITURA

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE
DIN CRAIOVA – C. S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR

INTERFERENȚE CULTURALE ȘI IDENTITATE NAȚIONALĂ

Coordonatori:
Anca Ceașescu
Loredana-Maria Ilin-Grozoiu

CETATEA DE SCAUN
EDITURA

Comitetul științific:

Acad. **Victor SPINEI** (Academia Română)

Acad. **Dorina-Elena RUSU** (Academia Română)

Prof. univ. dr. **Sevastian CERCEL** (Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova – C. S. Nicolăescu-Plopșor)

Cercet. șt. II dr. **Iustina NICA** (Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova – C. S. Nicolăescu-Plopșor)

Cercet. șt. II dr. Simona **LAZĂR** (Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova – C. S. Nicolăescu-Plopșor)

Prof. univ. dr. **Cezar AVRAM** (Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova – C. S. Nicolăescu-Plopșor)

Prof. univ. dr. **Gheorghe DĂNIȘOR** (Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova – C. S. Nicolăescu-Plopșor)

Cercet. șt. I dr. **Ion MILITARU** (Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova – C. S. Nicolăescu-Plopșor)

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. **Cezar AVRAM** (Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova – C. S. Nicolăescu-Plopșor)

Prof. univ. dr. **Vladimir OSIAC** (Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova – C. S. Nicolăescu-Plopșor)

Volumul este publicat în cadrul proiectului de cercetare desfășurat în parteneriat de către Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova - C. S. Nicolăescu-Plopșor, al Academiei Române și Asociația „Centrul de Studii și Cercetări de Drept Privat Ion Dogaru” din cadrul Universității din Craiova.

Responsabilitatea pentru conținutul studiilor aparține în exclusivitate autorilor textelor.

ISBN e-book .pdf 978-606-537-818-6

Editura Cetatea de Scaun, 2026, www.cetateadescaun.ro

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE / FOREWORD (Dorina-Elena N. Rusu).....	9

STUDII DE ISTORIE / HISTORY STUDIES.....	11

Iulia Răbîncă, <i>Utilajul litic cioplit din eneoliticul dezvoltat din sudul Munteniei. Colecția arheologică a Muzeului „Teohari Antonescu”</i> / The late eneolithic chipped-stone industry from Southern Muntenia. Archaeological collection of the „Teohari Antonescu” Museum.....	13

Oana Andreea Sâmbrian, <i>Isabella Cervoni: voci feminine despre Războiul Renascentist și Țările Române (1595-1600)</i> / Isabella Cervoni: female voices about the Renaissant war and the Romanian Principalities (1595-1600)	35

Radu-Ștefan Vergatti, <i>Sfârșitul Războiului Mondial</i> / The End of World War.....	51

Petre Opriș, <i>Cursuri militare și produse speciale românești puse la dispoziția unor state din Africa (1976-1981)</i> / Romanian military courses and special products offered to African countries (1976-1981)	67

Antoaneta Laura Sava, <i>„Democratizarea” armatei române. Cazul ofițerului Mihail D. Baci</i>u (1945-1949) / Democratization of the Romanian Army. The case of officer Mihail D. Baciu (1945-1949)....	87

**INTERFERENȚE CULTURALE ȘI LINGVISTICE / CULTURAL
AND LINGUISTIC INTERFERENCES 95**

Cristina Gudin, *Teodor Teodorini: o viață în slujba Thaliei* / Teodor
Teodorini: a life in the service of Thalia..... 97

Lorena Păvălan Stuparu, *Specific local și valori europene în articolele
politice semnate de Traian Demetrescu* / Local specificity and european
values in the political articles signed by Traian Demetrescu..... 117

Dinică Ciobotea, *Istории interferate ale bisericii Sf. Dumitru și ale orașului
Craiova* / Interfered histories of the „St. Demetrius” Church and the city
of Craiova..... 137

Ileana Cioarec, *Rolul cultural și filantropic al familiei Filișanu* / The
cultural and philanthropic role of the Filișanu family 161

Marin Cojoc, *Sfântul Apostol Andrei în istoriografia romano-bizantină și
în mărturiile epigrafice-noi puncte de vedere* / Saint Andrew the
Apostle in roman-byzantine historiography and epigraphic testimonies
– new points of view 171

Bogdan Emanuel Răduț, *Identitate evanghelică în spațiul craiovean:
începuturile confesiunilor neoprotestante în orașul Craiova* / Evangelical
identity in the Craiova area: the beginnings of the neo-Protestant
confessions in Craiova..... 193

Iustina Nica, *Termenul țigan – de la etnonim la patronim. Studiu de caz:
catagrafiile din Oltenia* / The term țigan – from ethnonym to patronym.
Case study: the census chronicle in Oltenia..... 205

**ELEMENTE DE IDENTITATE ROMÂNEASCĂ: DIMENSIUNI
TRADIȚIONALE ȘI CONTEMPORANE / ELEMENTS OF
ROMANIAN IDENTITY: TRADITIONAL AND CONTEMPORARY
DIMENSIONS..... 231**

Loredana-Maria Ilin-Grozoiu, *Simboluri vegetale în contextul obiceiurilor
de iarnă / Plant symols in the context of winter customs..... 233*

Anca Ceașescu, *Identitatea satului românesc prin arta populară: porțile
tradiționale din județul Gorj / The identity of the Romanian village
through folk art: Traditional gates from Gorj County 249*

Rodica Colta, *Minoritățile din județul Arad. Creșteri și scăderi comunitare
/ Minorities in Arad County. Community increases and decreases 269*

Roxana Deca, *Dimensiunea UNESCO a colecțiilor etnografice de la Muzeul
Olteniei. Abordări teoretice și aplicative / The UNESCO dimension of
the ethnographic collections at the Oltenia Museum. Theoretical and
applied approaches..... 291*

Alexandra Ana-Maria Tăbuș, *Copturi rituale în practicile asociate
sărbătorilor pascale: Covrigul cu ou și Colacul cu ou / Ritual baking în
the practices associated to Easter celebrations: Sweet pretzel for egg and
Round Bread with Egg in..... 305*

Georgiana-Loredana Gavrilă (Sandu-Gavrilă), *Intenționalitatea gestului
ritual de spălare a oaselor mortului - între profanare și perpetuarea tradiției
practicii funerare / The intentionality of the ritual gesture of bones
washing of deceased - between desecration and perpetuation of the
tradition of funerary practice 321*

Cristina Maria Voicu , <i>Salvgardarea elementelor de patrimoniu cultural imaterial: Cocoșii albi, în Vinerea Patimilor. Studiu de caz / Safeguarding elements of intangible cultural heritage: White roosters on good friday. Case study</i>	337

DREPT ȘI SOCIETATE / LAW AND SOCIETY.....349

Anca Ileana Dușcă , <i>Poluarea vizuală sau „urâtul” ca fatalitate / Visual pollution or "ugliness" as fate</i>	351

Flaminia Stârc-Meclejan , <i>Mici picături de ploaie dintr-o furtună care a încetat demult? Conștiința juridică de mediu în România / Small raindrops from a storm that ceased long time ago? Environmental legal consciousness in Romania</i>	373

Mariana Cojoc , <i>Guvernanță și consolidare instituțională – obiectiv principal susținut de inițiativa central europeană. Studiu de caz: planul de acțiune 2024-2026 / Governance and institutional development – a primary objective of the central european initiative. Case study: plan of action 2024-2026</i>	385

Roxana Radu , <i>Libertatea religioasă – între garantarea pluralismului și limitările impuse de CEDO / Religious freedom – between guaranteeing pluralism and the limitations imposed by the ECHR</i>	399

Ștefan Ciprian Raicea , <i>Scurt istoric al activităților privind protecția mediului în Oltenia / Brief history of environmental protection activities in Oltenia</i>	419

POSTFAȚĂ (Cezar Avram)	441

CUVÂNT ÎNAINTE

Identitatea, un termen cu valențe complexe, abordări diversificate, clasificări și etaloane multiple, este o noțiune care a creat și va crea pe mai departe provocări în definire și în încadrarea sa axiologică. Procesul ireversibil al deschiderii actuale în aproape toate formele de manifestare a vieții sociale atrage cu sine reasezări, reconceptualizări și reformulări noi ale acestui termen care, deși ar putea desemna un produs cultural și social bine delimitat, înseamnă, în cele din urmă, un element de comuniune, de îngemănare, de construcție multistratificată.

În perioada actuală, când elementele de identitate, cele care se exprimă cu o vitalitate impresionantă în aceste timpuri de prefaceri semnificative în societate, Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova a organizat, în perioada 28-30 mai 2025, Simpozionul național „Identitate națională, „Identitate europeană. Craiova 1475–2025”, iar volumul de față cuprinde lucrări din cadrul acestui eveniment.

Manifestarea științifică se înscrie în seria de evenimente de interes regional, național, dar și internațional, organizate periodic de colectivul de cercetători din cadrul institutului craiovean, constituind veritabile momente de dialog academic, dar și de bilanț profesional. Îmbinând obiective esențiale, precum studierea istoriei poporului român, consacrarea și conservarea valorilor autentice, cercetarea științifică și creația intelectuală la cel mai înalt nivel, institutul craiovean oferă o platformă de dezbatere academică ce facilitează conexiunea dintre nivelul local și cel european, punând în lumină specificul regional ca parte integrantă a identității românești în ansamblul ei. Totodată, prin organizarea de conferințe, simpozioane, workshop-uri și publicarea unor studii relevante, institutul susține consolidarea unor parteneriate, devenind un pol de referință în eforturile de înțelegere și valorificare a interferențelor culturale care modelează identitatea actuală, contribuind, astfel, la dialogul național și european asupra acestor teme esențiale.

Într-o epocă marcată de mobilitate crescută, interconectare digitală și pluralitate culturală, raportul dintre identitatea națională și cea europeană devine un subiect de dezbatere nu doar academică, ci și civică, politică și socială. Volumul de față reunește contribuții științifice care pornesc de la o întrebare fundamentală pentru societățile actuale: cum se articulează și se armonizează identitățile într-un spațiu european aflat în permanentă transformare, dorind să ofere un răspuns acestor probleme de actualitate și de mare interes. Cele patru capitole – *Studii de istorie; Interferențe culturale și lingvistice; Elemente de identitate românească: dimensiuni tradiționale și*

contemporane; Drept și societate – sunt judicios structurate, reunind studii și articole semnate de cercetători, cadre didactice universitare și doctoranzi.

Studiile primului capitol tratează aspecte dintre cele mai variate: de la prezentarea descoperirilor arheologice desfășurate în sudul Munteniei, obiecte aflate în Colecția arheologică a Muzeului „Teohari Antonescu”, la prezentarea unor femei intelectuale din epoca Renașterii. De asemenea, sunt prezentate și subiecte precum: sfârșitul Războiului Mondial ori cursuri militare și produse speciale românești puse la dispoziția unor state din Africa (1976–1981).

În capitolul al doilea sunt aduse în atenție figuri reprezentative pentru viața culturală și politică din Oltenia, precum Teodor Teodorini și Traian Demetrescu, sunt abordate aspecte privind acțiuni filantropice ale unor mari familii din Oltenia, precum și particularități ale identității evanghelice în spațiul craiovean. Totodată, sunt analizate aspecte legate de termenul „țigan” – de la etnonim la patronim, printr-un studiu de caz al catagrafiilor din Oltenia.

Elemente ale identității românești sunt abordate în capitolul al treilea, aducându-se în discuție conservarea și revalorificarea tradițiilor în contextul modernității, precum și rolul practicilor culturale în păstrarea și transmiterea identității culturale. Analiza simbolurilor vegetale în obiceiurile de iarnă, a porților tradiționale din Gorj ca expresii ale identității naționale, schimbări actuale în practica funerară sunt câteva dintre reperele documentate în acest capitol.

Capitolul al patrulea, de studii juridice, reunește analize interdisciplinare dedicate relației dintre mediu, guvernare, drepturi fundamentale și dezvoltare instituțională, în context național și european. Tot în acest capitol sunt prezentate forme mai puțin discutate ale degradării mediului, respectiv poluarea vizuală, precum și evoluția conștiinței juridice de mediu în țara noastră, dar și examinarea mecanismelor de guvernare și consolidare instituțională, reflecții asupra protecției drepturilor fundamentale, prin analiza libertății religioase în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului și repere ale activităților privind protecția mediului în Oltenia.

Volumul cuprinde o problemă amplă, de mare actualitate din domeniul științelor socioumane, oferind o viziune analitică asupra unor provocări și realități sociale și culturale, reușind, prin diversitatea temelor și rigoarea abordărilor, să ofere repere utile pentru înțelegerea modului în care se nasc și se redefinesc valorile și identitățile contemporane, devenind totodată o resursă valoroasă a cunoașterii în mai multe domenii de cercetare științifică.

Acad. Dorina-Elena N. Rusu

STUDII DE ISTORIE

HISTORY STUDIES

UTILAJUL LITIC CIOPLIT DIN ENEOLITICUL DEZVOLTAT DIN SUDUL MUNTENIEI. COLECȚIA ARHEOLOGICĂ A MUZEULUI „TEOHARI ANTONESCU”

IULIA RĂBÎNCĂ*

Abstract: *The author present the chipped-stone industry of the Late Eneolithic preserved at the „Teohari Antonescu” Museum. For our research we used the whole material from the archaeological excavations in southern Muntenia at Sultana-Malu Roșu, Tangâru, Petru Rareș, Pietrele-Măgura Gorgana, Blejești, Comana, Vlad Țepeș, Isvoarele-La Fântânele, Vânătorii Mici and Bucșani-Pod / La Pod. Several types of tools of the Gumelnița culture are present in the collection. Among these, the most frequent tools forms consists of blades, grattoirs, burins and retouched or unretouched flakes. Artifacts of these categories were found on all studied settlements, but the main collections comes from Sultana-Malu Roșu which summarized 1736 pieces. The Gumelnița communities from the studied settlements used to manufacture its tools mainly from silex. The frequency of the others rocks like limestone, sandstone, shale or jasper is very low.*

Keywords: *The chipped-stone industry, collection, Late Eneolithic, Gumelnița culture, Giurgiu County Museum.*

Introducere

În colecția Muzeului județean „Teohari Antonescu” Giurgiu se păstrează un material litic numeros (2.149 de piese) provenit din cercetările arheologice desfășurate în sudul Munteniei în așezările culturii Gumelnița (Pl. 1) de la Sultana-Malu Roșu (1.736 piese), Tangâru (238 piese), Petru Rareș (32 piese), Pietrele-Măgura Gorgana (3 piese), Blejești (30 piese), Vlad Țepeș (10 piese), Isvoarele-La Fântânele (28 piese), Vânătorii Mici (5 piese), Bucșani-Pod (65 piese) și Comana (2 piese).

Utilajul litic cioplit

Analiza preliminară, efectuată pe ansamblul de 2.149 de piese (incluzând piese finite, în curs de prelucrare și debitaje), a avut în vedere contextul arheologic, materia primă utilizată și proveniența acesteia, precum și caracteristicile tehnolo-tipologice. În ceea ce privește cronologia relativă, în cazurile în care a fost posibil a fost identificată și încadrarea culturală pe faze de evoluție.

* Muzeograf, drd., Muzeul județean „Teohari Antonescu” Giurgiu, e-mail: arheoarheo@gmail.com.

Din punct de vedere tipologic, utilajul litic cioplit cuprinde următoarele tipuri și subtipuri astfel: lamele, din care unele cu retușe laterale sau bilaterale, lame neretușate, lame cu retușe simple, plate sau înalte, regulate sau neregulate, continue sau liniare, lame cu retușe parțiale, lame cu retușe continui sau denticulate, marginale sau profunde, lame cu retușe pe o latură sau pe ambele laturi (Pl. 2), lame cu *encoche*, burine simple sau retușate lateral sau bilateral (Pl. 4), gratoare cu retușe laterale (Pl. 3/1, 6) sau bilaterale (Pl. 3/3), gratoare realizate pe părți distale de lame (Pl. 3/1, 3-9), gratoare duble (Pl. 3/2), gratoare pe așchie (Pl. 3/4), gratoare-evantai (Pl. 3/5), așchii (Pl. 5/1-6), din care unele cu retușe de fasonare, vârfuri de săgeată (Pl. 6/1-6), nuclee (Pl. 7/1-6) întregi și fragmentare, topoare neșlefuite (pl. 8/1-6; 9/1-5), percutoare (Pl. 10/1-6) și gresii.

Tipul de suport cel mai numeros este al lamelor. Cele mai multe dintre piesele finite sunt reprezentate de lame și gratoare.

Din punct de vedere tehnologic, la majoritatea pieselor din piatră cioplită s-a observat parcurgerea a două etape care cuprind desprinderea de pe nucleu atât prin tehnica percuției directe, cât și prin procedeul percuției indirecte, urmată de retușare. Unele piese prezintă urme de uzură intensă, în special lamele, utilizate, probabil, ca elemente de seceră.

Piesele litice au fost realizate din silex de culoare crem, maroniu-gălbui, maroniu-roșcat, cenușiu, unele translucide sau opace, iar altele pigmentate cu incluziuni de culoare albă sau cu suprafețe corticale de diferite dimensiuni. O parte din piese au fost lucrate din calcar, gresie sau jasp.

Din punct de vedere al dimensiunilor, cele mai multe tipuri de piese au lungimi mici și medii, care nu depășesc 60 mm. Lamele mari au dimensiuni cuprinse între 80 și 100 mm. Colecția include și 8 lame cu dimensiuni mari cuprinse între 100 mm și 200 mm, descoperite la Sultana-Malu Roșu, Isvoarele-La Fântânele și în zona Comana. Svend Hansen afirmă că în așezarea de la Pietrele-Măgura Gorgana a fost descoperită o „super-lamă” care măsoară 285 mm. Același autor amintește de o „super-lamă” cu dimensiunea de 440 mm descoperită în mormântul 43 din necropola de la Varna¹.

Cât despre proveniența materiei prime folosită pentru realizarea pieselor litice, pe baza cercetărilor de teren și a analizelor sedimentologice, s-a ajuns la concluzia că aceasta a fost adusă de la sud de Dunăre, din Bulgaria,

¹ Svend Hansen, *Piese arheologice de la Pietrele*, în Vasile Cotiugă, Felix-Adrian Tencariu, Andrei Asăndulesei (eds.), *Fontes Perennitatis. Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu octogesimum annum peragentis*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2023, p. 189.

din platforma Moesică², în special din zona Somovit-Nikopole³, dar și de la nord de Dunăre din zona Dobrogei⁴ sau din depozitele de silicolite aflate în zona Covasna și Întorsura Buzăului⁵.

Lotul cel mai numeros provine din așezarea de la Sultana-Malu Roșu și cuprinde 1.736 de piese. În ceea ce privește contextul arheologic, precizăm că piesele analizate au fost descoperite atât în stratul de cultură, cât și în complexe.

Ansamblul de lame (Pl. 2/1-6, 9) cuprinde 913 piese descoperite în cadrul a cinci campanii de cercetare astfel: în anul 1974 au fost descoperite 49 de piese din care 2 lame de silex provin din locuința 1, iar alte 4 lame de silex provin din locuința 5; în anul 1975 au fost descoperite 258 de lame din care, conform marcajelor, o singură piesă provine din locuința 1; în anul 1976 au fost descoperite 107 de lame din care 2 piese provin din locuința 1, o piesă provine din locuința 5 și alta din locuința 7; în anul 1978 au fost descoperite 280 de lame din care 2 piese provin din locuința 3, o piesă provine din locuința 5, 18 lame provin din locuința 6 și alte 2 lame provin din locuința 7; în anul 1980 au fost descoperite 64 de lame din care 5 piese provin din locuința 1, iar o altă piesă provine din locuința 6. Pe lângă piesele care prezintă marcaje complete (număr inventar, locul descoperirii și contextul arheologic), în colecție se mai păstrează 96 de lame cu marcaje incomplete.

Categoria gratoarelor cuprinde 402 piese realizate în majoritate din silex. În anul 1974 au fost descoperite 36 de piese din care 2 provin din locuințele 1 și 5. În anul 1975 au fost descoperite 148 de piese în stratul de cultură, iar în anul 1976 au fost descoperite 73 de piese. În anul 1978 au fost descoperite 98 de piese din care o piesă provine din locuința 2, iar alte 3 piese provin din locuința 6. În anul 1980 au fost descoperite 34 piese din care 2 piese provin din locuințele 1 și 6.

² Robin Furestier, Florian Mihail, *L'industrie lithique taillée de Taraschina*, în Laurent Carozza, Cătălin Bem, Cristian Micu (eds.), *Société et environnement dans la zone du Bas Danube durant le 5ème millénaire avant notre ère*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 365.

³ Maria Gurova, Chavdar Nachev, *Formal Early Neolithic flint toolkits. Archaeological and Sedimentological aspects*, în Ruslan I. Kostov, Bissierka Gaydarska (eds.), *Geoarchaeology and Archaeomineralogy*, Proceedings of the International Conference, 2-30 October 2008, Sofia Publishing House „St. Ivan Rilski”, 2008, p. 34.

⁴ Constantin Haită, Alexandru M. F. Tomescu, *Archaeological researches at Bordușani-Popină (Ialomița County). Preliminary report (1993-1994)*, în „Cercetări Arheologice”, nr. X, 1997, p. 134.

⁵ Marian Neagu, *Neoliticul Mijlociu la Dunărea de Jos. Cu privire specială asupra centrului Munteniei*, în „Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos”, nr. XX, 2003.

Analiza pieselor de tip gratoar descoperite fie în stratul de cultură, fie în complexe aduce completări la tipologia acestei categorii cu subtipurile enumerate anterior (Pl. 4/9).

Categoria așchiilor cuprinde 250 de piese. Dintre cele 16 piese descoperite în 1974 la Sultana-*Malu Roșu*, trei exemplare provin din locuința 5. Lotul este completat cu 84 de piese descoperite în 1975 și 36 piese în anul 1976. Materialul din 1978 este alcătuit din 87 de piese din care 2 așchii provin din locuința 6. Dintre cele 21 de obiecte descoperite în anul 1980, o piesă provine din locuința 1.

Categoria burinelor cuprinde 104 piese din care 8 au fost descoperite în 1974, alte 38 de piese au fost descoperite în 1975. În anul 1976 au fost descoperite 25 de piese, iar în 1978 au fost găsite 20 de piese. În 1980 au fost găsite 7 piese din care o piesă în locuința 1.

Lotul de gratoare-burin (Pl. 4/2, 9) cuprinde 11 piese, toate descoperite în stratul de cultură.

Categoria vârfurilor de săgeată (Pl. 5/3-6) cuprinde 10 piese, toate descoperite în stratul de cultură. Lotul de nuclee (Pl. 7/1-6) conține 11 piese descoperite în stratul de cultură.

Numărul topoarelor (Pl. 6/1, 3) din piatră cioplită însumează 7 piese din care 6 exemplare întregi și un fragment de topor.

Colecția de piese litice de la Tangâru cuprinde în total 238 de piese din care 43 de piese au fost descoperite în anul 1934 (Pl. 5/1-2, 4), 83 de piese în anul 1956 și 102 de piese în anul 1957. Pentru 10 piese din colecție nu s-a precizat anul descoperirii.

În ceea ce privește încadrarea culturală, în cazul lamelor este precizată faza culturală la 24 de exemplare astfel: 3 piese aparțin fazei Gumelnița A1, 12 piese aparțin fazei Gumelnița A2 (Pl. 2/7) și 9 piese aparțin fazei Gumelnița B1.

În cazul gratoarelor, 14 piese au fost încadrate cultural astfel: 4 piese aparțin fazei Gumelnița A1, iar celelalte 10 piese aparțin fazei Gumelnița A2 (Pl. 2/7).

Toate piesele de tip burin descoperite în anul 1956 conțin marcaje cu încadrare culturală astfel: o piesă aparține fazei Gumelnița A2 (Pl. 4/5) și 5 piese aparțin fazei Gumelnița B1 (Pl. 4/1, 4, 6). Nucleul aparține fazei Gumelnița B1, iar gresia este încadrată în faza Gumelnița A1.

În cazul așchiilor, doar 6 piese au fost încadrate cultural astfel: o piesă aparține fazei Gumelnița A1, 4 piese aparțin fazei Gumelnița A2, o piesă aparține fazei Gumelnița B1.

În cazul descoperirilor litice de la Tangâru din 1957 este precizată faza culturală pentru 29 de piese. O lamă, care nu are precizată faza culturală, provine din locuința 1 (Pl. 2/8). Încadrarea culturală pentru 29 de lame este

următoarea: o lamă aparține fazei Gumelnița A1 (recuperată din locuința 2), 6 piese aparțin fazei Gumelnița A2, 22 piese aparțin fazei Gumelnița B1. Burinul este încadrat în faza Gumelnița B1 (Pl. 4/1). În cazul gratoarelor, doar 6 piese sunt încadrate cultural astfel: 3 piese aparțin fazei Gumelnița A1, o piesă aparține fazei Gumelnița A2 și 2 piese aparțin fazei Gumelnița B1.

La Petru Rareș au fost descoperite 32 de piese din piatră cioplită din care 24 lame (o piesă din 1933; 12 piese din 1935; 10 piese din 1956; o piesă din 1957), 7 gratoare (Pl. 3/7) (4 piese din 1935; o piesă din 1956; 2 piese din 1957) și un topor (Pl. 9/5).

Din *tell*-ul de la Pietrele-Măgura Gorgana provin 3 piese din piatră cioplită: două vârfuri de săgeată (Pl. 6/1-2) și un topor (Pl. 8/1).

Lotul de piese din piatră cioplită de la Blejești cuprinde 30 de piese din care 17 lame, 11 gratoare, un gratoar-burin (Pl. 4/7) și o așchie (Pl. 5/3).

În cadrul cercetărilor de la Vlad Țepeș a fost descoperit un număr redus de piese din piatră cioplită constând în 10 piese din care 5 lame, 1 gratoar și 4 așchii.

Utilajul litic cioplit de la Isvoarele-La Fântânele totalizează un număr de 26 de piese din care 19 lame, 2 gratoare, un burin, o așchie, 2 nuclee (Pl. 7/6) și un topor.

De la Vânătorii Mici provin 5 piese din care 3 lame, un gratoar și o așchie.

Colecția de la Bucșani-Pod cuprinde 65 de piese din care 38 de lame, 26 gratoare (Pl. 3/8) și un topor (Pl. 8/2). Pieseile au fost descoperite atât în stratul de cultură, cât și în complexe: 10 lame provin din locuințele 2 (o piesă), 4 (o piesă) și 9 (8 piese); 2 gratoare provin din locuința 2.

Nr. crt.	Așezarea	Număr piese
1	Sultana-Malu Roșu	1736
2	Tangâru	238
3	Petru Rareș	32
4	Pietrele-Măgura Gorgana	3
5	Blejești	30
6	Vlad Țepeș	10
7	Isvoarele-La Fântânele	28
8	Vânătorii Mici	5
9	Bucșani-Pod	6
10	Comana	2
	TOTAL	2149

La nord de Dunăre se întâlnesc descoperiri de piese litice în toate așezările. Astfel, categoria utilajului litic cioplit este documentat la Sultana-

*Malu Roșu*⁶, *Leșile*⁷, *Gumelnița*⁸, *Lișcoteanca-Moș Filon*⁹, *Radovanu*¹⁰, *Băbăița*¹¹, *Taraschina*¹², *Chitila*¹³, *Măriuța-La Movilă*¹⁴, *Lișcoteanca-Movila Olarului*¹⁵, *Lișcoteanca-Satnoieni*¹⁶, *Gherăseni-Movila Cremenea*¹⁷, *Lipia-Movila Drumul Oilor*¹⁸, *Sărata Monteoru II-Maria Săbăreanu*¹⁹, *Urlați*²⁰, *Pietrele-Măgura Gorgana*²¹.

În cazul *tell*-ului de la *Pietrele-Măgura Gorgana*, menționăm că în cadrul cercetărilor relativ recente au fost descoperite șapte depozite de piese de silex²². Alte depozite de piese de silex sunt documentate la Urlați (4

⁶ Ion Andrieșescu, *Les fouilles de Sultana*, în „Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, 1924-1947”, nr. I, 1924, p. 64, pl. I-VI; VIII.

⁷ Ion Nania, *Două depozite de unelte neolitice descoperite în raionul Costești (regiunea Argeș)*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, nr. 2, 1965, pp. 311-321.

⁸ Vladimir Dumitrescu, *Gumelnița. Sondajul stratigrafic din 1960*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, nr. 17, 1, 1966, p. 57.

⁹ Nicolae Harțușche, *Cercetările arheologice de la Lișcoteanca (I). Așezarea de la „Movila Olarului” (1970-1976)*, în „Istros”, nr. V, 1987, p. 16.

¹⁰ Eugen Comșa, *Complexul neolitic de la Radovanu*, în „Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos”, nr. VIII, 1990, 29-31.

¹¹ Ion Torcică, *Depozitul de lame de silex descoperite în localitatea Băbăița (jud. Teleorman)*, în „Buletinul Muzeului Județean Teleorman”, Seria Arheologie, nr. 3, 2011, pp. 133-142.

¹² Robin Furestier, Florian Mihail, *L'industrie lithique taillée de Taraschina*, în Laurent Carozza, Cătălin Bem, Cristian Micu (eds.), *Société et environnement dans la zone du Bas Danube durant le 5ème millénaire avant notre ère*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, pp. 365-384.

¹³ Theodor Ignat, Iuliana Popescu, *Un ansamblu de piese litice descoperit la Străulești*, în „Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice”, nr. I, 2015, pp. 33-34.

¹⁴ Mihai Șimon, *Săpăturile arheologice de la Măriuța și Șeinoiu, jud. Călărași*, în Cristian-Eduard Ștefan, Mihai Florea, Sorin-Cristian Ailincăi, Cristian Micu (eds.), *Studii privind preistoria sud-estului Europei*, Volum dedicat memoriei lui Mihai Șimon, Brăila, Editura Istros, 2014, p. 28.

¹⁵ Daniel Garvăn *Valea Călmățuiului în neo-eneolitic*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2021, p. 98.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, pl. 241/1-15.

¹⁸ *Ibidem*, pl. 242/1-15.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Alin Frînculeasa, Bianca Preda, Daniel Garvăn, Tiberiu Nica, Octav Negrea, *La hotarul nordic al culturii Gumelnița – așezarea de la Urlați (jud. Prahova)*, în „Buletinul Muzeului Județean Teleorman”, Seria Arheologie, nr. 10, 2018, pp. 237-278.

²¹ Meda Toderaș, Svend Hansen, Agathe Reingruber, Jürgen Wunderlich, *Pietrele-Măgura Gorgana: o așezare eneolitică la Dunărea de Jos între 4500 și 4205 î.e.n.*, în „Materiale și Cercetări Arheologice”, Serie Nouă, nr. V, 2009, p. 53, pl. XVI/1.

²² *Ibidem*.

depozite)²³, la Vlădiceasca-Gherghelăul Mare (3 depozite)²⁴ și la Geangoiești (un depozit de 9 piese plus silexuri fragmentare calcinate)²⁵. Lamele cu lungimi mari (de peste 100 mm) din colecția de la Sultana-Malu Roșu au analogii în așezările de la Căscioarele, Vidra²⁶, Gumelnița²⁷, Urlăți²⁸, Pietrele-Măgura Gorgana (campaniile relativ recente)²⁹, Hârșova³⁰, Vlădiceasca-Gherghelăul Mare³¹.

Pentru comparație, amintim ponderea numerică a pieselor din piatră documentată în așezările menționate: Pietrele-Măgura Gorgana (piese provenite din descoperirile relativ recente până în 2008) – 7.000 de piese, Sultana-Malu Roșu (piese provenite din prima campanie de cercetări realizată de Ion Andrieșescu în 1924) – cca 1.850 de piese, Sultana-Malu Roșu (piese provenite din cercetările desfășurate între anii 1974-1980; colecția muzeului din Giurgiu) – 1.736 de piese, Radovanu (până în 1989) – peste 2.000 de piese,

²³ Alin Frînculeasa, Bianca Preda, Daniel Garvăn, Tiberiu Nica, Octav Negrea, *op. cit.*, p. 243, pl. XXIII/1.

²⁴ Done Șerbănescu, Bogdan Șandric, *Tell-uri eneolitice în regiunea Valea Mostiștei. O privire generală*, în Alexandru. S. Morintz, Raluca Kogălniceanu (eds.), *Archaeological Debates. Survey in Archaeology, often a neglected Science*, Proceedings of the II Archaeological Symposium, Giurgiu, October 23rd-26th, 2011, nr. 2, 2012, pp. 120, 122; Done Șerbănescu, *Research on the Eneolithic Tell of Vlădiceasca, Călărași County*, în Alexandra Comșa, Clive Bonsall, Lolita Nikolova (eds.), *Facets of the Past. The Challenge of the Balkan Neo-Eneolithic*, Proceedings of the International Symposium Celebrating the 85th Birth Anniversary of Eugen Comșa, 6-12 October 2008, Bucharest, Romania, Editura Academiei Române, 2013, p. 328, fig. 10/4.

²⁵ Ana Ilie, Loredana Niță, *Un depozit de silexuri descoperit în așezarea gumelnițeană de la Geangoiești, jud. Dâmbovița*, în „Cercetări Arheologice”, nr. XXVII, 2020, pp. 191, 194, 197, pl. IV a, V/1-4, VI/1-4, tabelul 1.

²⁶ Agathe Reingruber, *The Wealth of the Tells: Complex Settlement Patterns and Specialisations in the West Pontic Area between 4600 and 4250 cal BC*, în Barbara Horejs, Mathias Mehofer (eds.), *Western Anatolia before Troy. Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC?*, Proceedings of the International Symposium held at the Kunsthistorisches Museum Wien, Vienna, 21-24 November 2012, 2014, pp. 226-228, Fig. 8.

²⁷ Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, pp. 51-99.

²⁸ Loredana Niță, Alin Frînculeasa, *Considerații asupra materialului litic cioplit descoperit în așezarea gumelnițeană de la Urlăți (jud. Prahova)*, în „Argesis”, nr. XIV, 2005, pp. 41-53.

²⁹ Meda Toderaș, Svend Hansen, Agathe Reingruber, Jürgen Wunderlich, *op. cit.*, p. 47; Ivan Gatsov, Petranka Nedelcheva, *Chipped stones*, în „Eurasia Antiqua”, nr. 12, 2006, pp. 1-62. A se vedea: www.dainst.org, accesat în 22 septembrie 2025; Agathe Reingruber, *Mobilität an der Unteren Donau in der Kupferzeit: Pietrele im Netz des Warenverkehrs*, în „Das Altertum”, nr. 52, 2007, pp. 81-84, Abb. 4. A se vedea (33) *Mobilität an der Unteren Donau in der Kupferzeit: Pietrele im Netz des Warenverkehrs*, accesat în 23 septembrie 2025.

³⁰ Ana Ilie, *Antropologia spațiului domestic la comunitățile Gumelnița de la nordul Dunării*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2015. p. 100.

³¹ Done Șerbănescu, Bogdan Șandric, *op. cit.*, pp. 120, 122.

Urlați (până în 2017) – 1.000 de piese, Lișcoteanca – 617 de piese, Sărata Monteoru II-Maria Săbăreanu – 300 de piese.

La sud de Dunăre, în aria culturii Gumelnița-Karanovo VI-Kodjadermen, la Kosharna au fost descoperite 607 piese litice³², din care 273 de lame. Comparând numărul de piese de la Kosharna cu cel de la Sultana-Malu Roșu (1.736 de piese), obținem cu 1.129 de piese mai multe piese la Sultana-Malu Roșu.

Piese litice au fost descoperite și în alte așezări din Bulgaria: Hotnica, Provadia, Smyadova, Ruse, Sava, Azmak, Bikovo-Denevo Moghila, Sushina, Kosharna³³. Alte piese provin de la Conevo, Goljamo Delčevo³⁴ și Hotnica³⁵.

Concluzii

În cursul secolului XX, în sudul Munteniei s-au derulat cercetări arheologice care au oferit posibilitatea acumulării unui valoros patrimoniu, publicat parțial. Analiza utilajului litic cioplit descoperit în cadrul acestor așezări ne-a permis schițarea unei imagini generale asupra caracteristicilor culturii Gumelnița. Importanța materialului litic păstrat la Muzeul din Giurgiu constă în faptul că reflectă evoluția culturală a comunităților locale, evoluție comparabilă cu a culturilor contemporane de la nord și de la sud de Dunăre.

Lista ilustrațiilor

- Pl. 1. Distribuția așezărilor culturii Gumelnița cu descoperiri de piese litice (suport hartă – Google Earth).
Pl. 2. Lame silex. 1-6, 9. Sultana-Malu Roșu. 7-8. Tangâru.
Pl. 3. Gratoare silex. 1-6, 9. Sultana-Malu Roșu. 7. Petru Rareș. 8. Bucșani-Pod.
Pl. 4. Burine silex. 1, 4-6. Tangâru. 8. Sultana-Malu Roșu.
Gratoare-burin. 7. Blejești. 2, 9. Sultana-Malu Roșu.
Pl. 5. Așchii silex. 1-2, 4. Tangâru. 3. Blejești. 5-6. Sultana-Malu Roșu.
Pl. 6. Vârfuri de săgeată de silex. 1-2. Pietrele. 3-6. Sultana-Malu Roșu.
Pl. 7. Nuclei silex. 1-2. Tangâru. 3-5. Sultana-Malu Roșu. 6. Isvoarele-La Fântânele.

³² Maria Gurova, *A late Chalcolithic flint assemblage from the site of Kosharna, Russe District*, în Steve Mills, Pavel Mirea (eds.), *The Lower Danube in Prehistory: Landscape Changes and Human Environment Interactions*, Proceedings of the International Conference, Alexandria, 3-5 November 2010, Editura Renaissance, 2011, pp. 179-195.

³³ *Ibidem*; Dimitar Chernakov, *Newly discovered Chalcolithic Necropolis near Kosharna Tell*, în Steve Mills, Pavel Mirea (eds.) *The Lower Danube in Prehistory: Landscape Changes and Human Environment Interactions*. Proceedings of the International Conference, Alexandria, 3-5 November 2010, p. 119.

³⁴ Henrieta Todorova, *Kupferzeitliche siedlung Nordbulgarien*, în „Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie”, nr. 13, München, CH Beck, 1982, p. 54.

³⁵ *Ibidem*, p. 32.

Pl. 8. Topoare silex. 1. Pietrele-Măgura Gorgana. 2. Bucșani-Pod. 3. Comana. 4-5a-5b. Tangâru.

Pl. 9. Topoare silex. 1-4, 6. Sultana-Malu Roșu. 5. Petru Rareș.

Pl. 10. Percutoare. 1-4. Sultana-Malu Roșu. 5. Tangâru. 6. Isoarele-La Fântânele.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Andrieșescu, I., *Les fouilles de Sultana*, în „Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, 1924-1947”, nr. I, 1924, pp. 51-107.
- Chernakov, D., *Newly discovered Chalcolithic Necropolis near Kosharna Tell*, în Steve Mills, Pavel Mirea (eds.) *The Lower Danube in Prehistory: Landscape Changes and Human Environment Interactions*. Proceedings of the International Conference, Alexandria, 3-5 November 2010, p. 117-131.
- Comșa, E., *Complexul neolitic de la Radovanu*, în „Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos”, nr. VIII, 1990, pp. 5-126.
- Dumitrescu, V., *Fouilles de Gumelnița*, în „Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, 1924-1947”, nr. II, 1925, pp. 29-103.
- Dumitrescu, V., *Gumelnița. Sondajul stratigrafic din 1960*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, nr. 17, 1, 1966, pp. 51-99.
- Frînculeasa A., Preda, B., Garvăn, D., Nica, T., Negrea, O., *La hotarul nordic al culturii Gumelnița – așezarea de la Urlați (jud. Prahova)*, în „Buletinul Muzeului Județean Teleorman”, Seria Arheologie, nr. 10, 2018, pp. 237-278.
- Furestier, R., Mihail, F., *L'industrie lithique taillée de Taraschina*, în Laurent Carozza, Cătălin Bem, Cristian Micu (eds.), *Société et environnement dans la zone du Bas Danube durant le 5ème millénaire avant notre ère*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, pp. 365-384.
- Garvăn, D., *Valea Călmățuiului în neo-eneolitic*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2021.
- Gatsov, I., Nedelcheva, P., *Chipped stones*, în „Eurasia Antiqua”, nr. 12, 2006, pp. 1-62. A se vedea www.dainst.org, accesat în 22 septembrie 2025.
- Gurova, M., *A late Chalcolithic flint assemblage from the site of Kosharna, Russe District*, în Steve Mills, Pavel Mirea (eds.), *The Lower Danube in Prehistory: Landscape Changes and Human Environment Interactions*, Proceedings of the International Conference, Alexandria, 3-5 November 2010, Editura Renaissance, Alexandria, 2011, pp. 179-196.
- Gurova, M., Nachev, C., *Formal Early Neolithic flint toolkits. Archaeological and Sedimentological aspects*, în Ruslan I. Kostov, Bisserka Gaydarska (eds.), *Geoarchaeology and Archaeomineralogy*, Proceedings of the International Conference, 2-30 October 2008, Sofia Publishing House „St. Ivan Rilski”, Sofia, 2008, pp. 29-35.

- Haită, C., Tomescu, M., *Lithic resources*, în *Archaeological researches at Bordușani-Popină (Ialomița County). Preliminary report (1993-1994)*, în „Cercetări Arheologice”, nr. X, 1997, pp. 132-135.
- Hansen, S., *Piese arheologice de la Pietrele*, în Vasile Cotiugă, Felix-Adrian Tencariu, Andrei Asăndulesei (eds.) *Fontes Perennitatis. Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu octogesimum annum peragentis*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2023, pp. 179-200.
- Harțuche, N., *Cercetările arheologice de la Lișcoteanca (I). Așezarea de la „Movila Olarului” (1970-1976)*, în „Istros”, nr. V, 1987, pp. 7-90.
- Ignat, T., Popescu, I., *Un ansamblu de piese litice descoperit la Străulești*, în „Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice”, nr. I, 2015, pp. 29-41.
- Ilie, A., *Antropologia spațiului domestic la comunitățile Gumelnița de la nordul Dunării*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2015.
- Ilie, A., Niță, L., *Un depozit de silexuri descoperit în așezarea gumelnițeană de la Geangoiești, jud. Dâmbovița*, în „Cercetări Arheologice”, nr. XXVII, 2020, pp. 189-201.
- Nania, I., *Două depozite de unelte neolitice descoperite în raionul Costești (regiunea Argeș)*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, nr. 2, 1965, pp. 311-321.
- Neagu, M., *Neoliticul Mijlociu la Dunărea de Jos. Cu privire specială asupra centrului Munteniei*, în „Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos”, nr. XX, 2003.
- Niță, L., Frînculeasa, A., *Considerații asupra materialului litic cioplit descoperit în așezarea gumelnițeană de la Urlați (jud. Prahova)*, în „Argesis”, nr. XIV, 2005, pp. 41-53.
- Reingruber, A., *Mobilität an der Unteren Donau in der Kupferzeit: Pietrele im Netz des Warenverkehrs*, în „Das Altertum”, nr. 52, 2007, pp. 81-100. A se vedea (33) *Mobilität an der Unteren Donau in der Kupferzeit: Pietrele im Netz des Warenverkehrs*, accesat în 23 septembrie 2025.
- Reingruber, A., *The Wealth of the Tells: Complex Settlement Patterns and Specialisations in the West Pontic Area between 4600 and 4250 cal BC*, în Barbara Horejs, Mathias Mehofer (eds.), *Western Anatolia before Troy. Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC?*, Proceedings of the International Symposium held at the Kunsthistorisches Museum Wien, Vienna, 21-24 November 2012, 2014, pp. 217-242.
- Șerbănescu, D., *Research on the Eneolithic Tell of Vlădiceasca, Călărași County*, în Alexandra Comșa, Clive Bonsall, Lolita Nikolova (eds.), *Facets of the Past. The Challenge of the Balkan Neo-Eneolithic*, Proceedings of the International Symposium Celebrating the 85th Birth Anniversary of Eugen Comșa, 6-12 October 2008, Bucharest, Romania, Editura Academiei Române, 2013, pp. 312-335.
- Șerbănescu, D., Șandric, B., *Tell-uri eneolitice în regiunea Valea Mostiștei. O privire generală*, în Alexandru S. Morintz, Raluca Kogălniceanu (eds.), *Archaeological Debates. Survey in Archaeology, often a neglected Science*,

Proceedings of the II Archaeological Symposium, Giurgiu, October 23rd-26th, 2011, nr. 2, 2012, pp. 103-150.

- Șimon, M., *Săpăturile arheologice de la Măriuța și Șeinoiu, jud. Călărași*, în Cristian-Eduard Ștefan, Mihai Florea, Sorin-Cristian Ailincăi, Cristian Micu (eds.), *Studii privind preistoria sud-estului Europei*, Volum dedicat memoriei lui Mihai Șimon, Editura Istros, Brăila, 2014, pp. 13-62.
- Toderăș, M., Hansen, S., Reingruber, A., Wunderlich, J., *Pietrele-Măgura Gorgana: o așezare eneolitică la Dunărea de Jos între 4500 și 4205 î.e.n.*, în „Materiale și Cercetări Arheologice”, Serie Nouă, nr. V, 2009, pp. 39-90.
- Todorova, H., *Kupferzeitliche siedlung Nordbulgarien*, în „Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie”, nr. 13, 1982, München, CH Beck.
- Torcică, I., *Depozitul de lame de silex descoperite în localitatea Băbăița (jud. Teleorman)*, în „Buletinul Muzeului Județean Teleorman”, Seria Arheologie, nr. 3, 2011, pp. 133-142.

Pl. 1. Distribuția așezărilor culturii Gumelnița cu descoperiri de piese litice.
(suport hartă – Google Earth).

Pl. 2. Lame silex. 1-6, 9. Sultana-Malu Roșu. 7-8. Tangâru.

Pl. 3. Gratoare silex. 1-6, 9. Sultana-Malu Roșu.
7. Petru Rareș. 8. Bucșani-Pod.

Pl. 4. Burine silex. 1, 4-6. Tangâru. 8. Sultana-Malu Roșu.
Gratoare-burin. 7. Blejești. 2, 9. Sultana-Malu Roșu.

Pl. 5. Așchii silex. 1-2, 4. Tangâru. 3. Blejești. 5-6. Sultana-Malu Roșu.

Pl. 6. Vârfuri de săgeată de silex.
1-2. Pietrele-Măgura Gorgana. 3-6. Sultana-Malu Roșu.

Pl. 7. Nuclee silex. 1-2. Tangâru. 3-5. Sultana-Malu Roșu.
6. Isvoarele-La Fântânele.

Pl. 8. Topoare silex. 1. Pietrele-Măgura Gorgana.
2. Bucșani-Pod. 3. Comana. 4-5a-5b. Tangâru.

Pl. 9. Topoare silex. 1-4, 6. Sultana-Malu Roșu. 5. Petru Rareș.

Pl. 10. Percutoare. 1-4. Sultana-Malu Roșu.
5. Tangâru. 6. Isvoarele-La Fântânele.

**ISABELLA CERVONI: VOCI FEMININE
DESPRE RĂZBOIUL RENASCENTIST ȘI ȚĂRILE
ROMÂNE (1595-1600)**

OANA-ANDREIA SÂMBRIAN*

Abstract: *Isabella Cervoni is one of the few female voices that in the last decade of the 16th century dedicated her verses to the political-ideological poem. Moreover, the rare cases that had done it belonged to the Venetian area, while Cervoni came from Tuscany. This study is going to delve into the life and works of this young intellectual woman, with an approach to her views on war and even more particularly to the union of Christian princes during the Long Turkish War and the time of Counterreformation.*

Keywords: *Isabella Cervoni, Renaissance, Romanian Principalities, the Long Turkish War, gender studies.*

Despre vocile feminine intelectuale ale Renașterii se cunosc, în general, puține informații, dincolo de faptul că din punct de vedere numeric, ele nu constituie o prezență abundentă în panorama scrierilor vremii. Cu toate acestea, ele au existat și s-au manifestat într-un mod sonor, impulsionate de spiritul Contrareformei care le-a permis femeilor din mediul nobiliar să studieze și să se formeze din punct de vedere intelectual, dându-le posibilitatea să se facă cunoscute prin intermediul academiilor ce susțineau cercuri intelectuale de înalt nivel. Astfel, acestea au publicat opere valoroase, cu nimic mai prejos decât producțiile colegilor bărbați.

Până de curând, atunci când mă gândeam la figuri feminine importante ce se circumscriu secolelor XVI-XVII, prima și singura care îmi venea în minte era Artemisia Gentilleschi (1593-1653), pictoriță celebră, influențată de școala lui Caravaggio, care în tablourile ei monumentale și expresive, unde lumina se îmbină cu culoarea, a oglindit femei puternice, personaje feminine preluate de multe ori din Biblie care au ținut piept adversităților, ceea ce a făcut ca peste secole să fie inclusă în categoria precursorilor feminismului. O caracteristică comună între Artemisia Gentilleschi și Isabella Cervoni, protagonista textului de față, este faptul că în ambele cazuri ele au preluat pasiunea și, în același timp, meseria tatălui. În cazul Artemisiei, părintele său, Orazio Gentileschi, era un pictor cunoscut la Roma, reprezentant al primului naturalism, activ și în afara granițelor natale,

* Cercet. șt. III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova - C. S. Nicolăescu-Plopșor/ Accademia di Romania in Roma; e-mail: oana.sambrian@gmail.com.

în Franța și Anglia. Devenită artista cea mai cunoscută a familiei, Artemisia împărtășea pasiunea pentru pictură și cu fratele ei, Francesco, și cu unchiul său, la rândul lor, pictori.

În celebrul său eseu intitulat *Literatura italiană în epoca Conciliului de la Trento* (1963), Carlo Dionisotti, referindu-se la perioada 1540-1560, era de părere că a fost singura perioadă din istoria literaturii italiene în care femeile „au format un grup”¹: adică o „masă critică” de autoare relevante din punct de vedere istoric și cultural. Un fenomen, notează Dionisotti, legat de expansiunea culturii literare italiene asociată dezvoltării tiparului, înainte de contracțiile provocate de crizele economice și de introducerea cenzurii. Dar, puțin timp după aceea, între 1580 și 1610, s-a înregistrat un alt moment în care scriitoarele italiene „au format un grup”, o perioadă, din anumite puncte de vedere, chiar mai importantă decât cea precedentă, prin cantitatea, calitatea și varietatea textelor publicate.

În mod contrar unei aparente logici ce asociază Contrareforma cu o epocă represivă, de închidere la progres, se demonstrează cu exemple clare că unul dintre momentele cele mai înalte ale participării feminine la cultura literară italiană – poate chiar cel mai înalt – s-a situat tocmai între 1580 și 1610, deci în plin apogeu al Contrareformei. Așa cum afirma Virginia Cox, cea mai cunoscută exegetă a Isabellei Cervoni, paradoxal, represiunea impusă de Contrareformă ar fi putut avea un efect pozitiv: intenția sa de a stimula o literatură edificatoare și inspirată de concepte religioase, epurată de orice „devianță” morală, ar fi putut provoca (probabil fără intenție) deschiderea către femei a unor zone ale producției narative și dramaturgice anterior interzise².

În ceea ce privește rolul scriitoarei ca semnificant cultural, din studiile efectuate asupra operelor lor din secolele XV–XVII și din răspunsurile masculine la aceste opere, reiese cu claritate că scriitoarele au fost investite cu un anumit sens istoric și cultural, devenind astfel locul privilegiat al unor procese de autodefinire. Câteva exemple pot ajuta la înțelegerea mai bună a acestei ipoteze. Încă din secolele XIV și XV, umaniștii, începând cu Petrarca și Boccaccio, și-au construit conceptul de femeie laică, cultă și intelectuală inspirându-se din cultura Antichității clasice. Acest fapt le-a permis altor umaniști să măsoare progresul cultural italian prin reapariția unor asemenea modele: intelectuale moderne precum Isotta Nogarola (1418-1466) și Cassandra Fedele (1465-1558) erau în mod obișnuit laudate și prezentate drept demne urmașe ale lui Saffo.

¹ Carlo Dionisotti, *Geografia e storia nella letteratura italiana*, Roma, Einaudi, 1967, p. 159.

² Virginia Cox, Chiara Ferrari, *Introduzione*, în *Verso una storia di genere della letteratura italiana. Percorsi critici e gender studies*, Bologna, Società Editrice Il Mulino, 2011, p. 23.

Isabella Cervoni (1575-1600, Colle di Val d'Elsa) se încadrează, prin perioada în care a creat, etapei de înflorire a literaturii feminine, suprapunându-se războiului cel lung (1593-1606), motiv pentru care am ales să o studiez în profunzime, întrucât subgenul liric al poeziei politice era relativ dezvoltat în secolul al XVI-lea, fiind abordat cu atât mai puțin în rândul scriitoarelor, care au cultivat, cu precădere, poezia religioasă, poezia pastorală și de tipul *querelle des femmes*³. Producția literară a Isabellei se compune majoritar din poezii de tip cântec (*canzoni*) și dintr-un discurs (*orazione*) adresat papei Clement al VIII-lea unde abordează pe larg arta războiului. Este de subliniat dimensiunea encomiastică a producției Isabellei, o practică foarte răspândită în epocă având în vedere strânsa legătură dintre producția culturală și mecenatul venit din sfera politică. Tatăl ei, Giovanni, compusese, la rândul său, poeme laudative pentru marii duci de Toscana cu ocazia nașterilor, căsătoriilor și funerariilor acestora, precum și diverse *laudatio* adresate regelui Franței⁴, tipologie de discurs care a influențat înclinația fiicei pentru această specie lirică⁵. Pentru a înțelege influența decisivă a tatălui asupra activității literare a Isabellei, Virginia Cox⁶ atrage atenția asupra dialogului lui Giovanni Davide Thomagni despre superioritatea bărbatului asupra femeii (1565)⁷, în cadrul căruia Giovanni Cervoni susține superioritatea femeii⁸, dându-l ca exemplu negativ pe cancelarul republicii florentine, Bartolomeo della Scalla, care, gelos pe cunoștințele fiicei sale, Alessandra (1475-1506), bună cunoscătoare de greacă și latină, arsese cartea scrisă de aceasta⁹. Aceste idei inovatoare, dacă se verifică faptul că Il Cervoni din dialogul lui Thomagni este personajul real, iar nu unul imaginar, ar putea constitui o explicație pentru susținerea de care Isabella s-a bucurat din partea tatălui său. În orice caz, felul

³ Paola Marongiu, *Isabella Cervoni: la poesia politica di una giovane autrice toscana nell'età della Controriforma*, în „Critica letteraria”, nr. 201, 2023, p. 743.

⁴ *Discorso di Giovanni Cervoni da Colle in laude della cristianissima madama Maria de Medici, regina di Francia e di Navarra. Dove si tratta della bellezza, delle virtù morali, dell'onore, del matrimonio della grandezza del Regno di Francia*, în Firenze, Appresso Giorgio Marescotti, 1600.

⁵ *Tre canzoni di Isabella Cervoni da Colle in laude dei cristianissimi re e regina di Francia e di Navarra, Enrico Quarto e Madama Maria de Medici*, în Firenze, Appresso Giorgio Marescotti, 1600.

⁶ Virginia Cox, *The Prodigious Muse: Women's Writing in Counter-Reformation Italy*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2011, p. 13.

⁷ Giovanni Davide Thomagni, *Dell'eccellentia de l'huomo sopra quella de la donna*, în Venetia, per Giovanni Varisco e comp., 1565.

⁸ „(...) non è dubbio che le donne son dotate via più che gli uomini, oltre a una maravigliosa bellezza, come vi mostrerò, d'una certa dignità d'honestade; il che non avviene agli uomini (...) la natura ha concesso più onestà e verecundia alle donne che agli uomini” (*Ibidem*, p. 30).

⁹ *Ibidem*, pp. 103-104.

în care Giovanni Cervoni a acționat în a-și promova fiica (ambii au publicat la același tipograf) este în deplină concordanță cu imaginea ce se desprinde din *Dell'eccellentia de l'huomo*.

În ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, Isabella Cervoni capătă o vizibilitate sporită datorită relației întreținute cu Filippo Massini (1559-1619), profesor de drept civil (specializare în care își luase licența și tatăl ei) la Pisa din 1592 până în 1596, dedicându-și unul altuia diverse sonete. Relația de amicitie cu Massini este cea care face ca Isabella să fie invitată în cadrul Accademiei degli Affidati (1598-1600), unde Massini preda deja din 1596¹⁰, o academie din care făceau parte personalități precum regele Filip al II-lea al Spaniei sau cardinalul Carlo Borromeo. Datorită acestei apartenențe academice, Isabella participă cu un sonet la volumul colectiv închinat de Academie regelui Spaniei, Filip al II-lea, la moartea acestuia¹¹.

Isabella Cervoni a întruchipat extrem de bine în scrierile sale encomiastice valorile Contrareforme, curent despre care, așa cum precizam la început, a promovat, *volens nolens*, figurile feminine. În poemul dedicat botezului lui Cosimo de Medici¹², Isabella declamă importanța botezului drept taina bisericească fundamentală ce deschide poarta către toate celelalte șase taine. Această idee a fost promovată la Conciliul de la Trento (1547), cu profund caracter antireformat, în cadrul căruia Biserica catolică revendicase importanța tainelor bisericești pentru atingerea mântuirii¹³.

Dincolo de aceste versuri encomiastice caracterizate, așa cum se obișnuia, de utilizarea eroilor Antichității pentru a realiza comparații cu personalitățile vremii (Isabella Cervoni îl asemuiește pe Cosimo de Medici lui Alcide), prinde contur o altă dimensiune a universului politico-ideologic în jurul căruia gravitează scrierile Isabellei. Este vorba despre papa Clement al VIII-lea, pe numele său laic Ippolito Aldobrandini, exponent, la rândul său, al unei ilustre familii toscane, care își începe pontificatul în 1592, când au loc acțiunile premergătoare declanșării războiului cel lung. Pontificatul lui Clement al VIII-lea se leagă, totodată, de o altă temă de interes pentru Isabella:

¹⁰ Paola Marongiu, *op. cit.*, p. 743.

¹¹ *Oratione e poemì de gli Affidati nella morte del catolico Filippo II re di Spagna academico Affidato*, in Pavia, per Girolamo Bartoli, 1599.

¹² *Canzone d'Isabella Cervoni da Colle sopra il battesimo del Serenissimo Gran Principe di Toscana*, Con licenza de' Superiori, In Firenze, A stanza di Giovanni Tinti, 1592.

¹³ „Sempre o per legge naturale o scritta,/ o per la nuova i sacramenti furo/ per curar l'alme d'ogni lor bruttezza (...) Tra' Sacramento vuole/ La Santa chiesa che'l battesimo sia/ la porta donde a gli altri entrar si deggia./ E perché'l mondo veggia/ ch'entrare agli altri brama/ la real Alma viene a chi la chiama./ La chiama Cristo a l'acqua santa ed ella/ vien per risplender più ch'in cielo stella./ L'acqua ch'al real figlio il capo inonda,/ la colpa ne cancella e toe la pena;/ ne da la grazia e'l sacro segno imprime”. (*Canzone d'Isabella Cervoni da Colle sopra il battesimo del Serenissimo*, f. 1v).

evenimentele din Franța și Contrareforma, căci în timpul acestui episcop al Romei, este readmis în sânul Bisericii catolice Henric de Bourbon, hughenot excomunicat în timpul papei Sixtus al V-lea și reprimat de papa Clement al VIII-lea în urma abjurării confesiunii eretice (27 februarie 1594). Acestui eveniment Isabella îi dedică două poeme.

În *Canzone de la s. Isabella Cervoni da Colle al christianissimo Enrico Quarto re di Francia e di Navarra sopra la sua conversione* (în Fiorenza, Appresso Giorgio Marescotti, 1597) apare și o referință la principele Transilvaniei, prezentat drept una dintre persoanele care s-ar bucura de intervenția regelui francez, reconvertit la catolicism, împotriva inamicului comun al creștinătății, Imperiul otoman, ilustrat prin sintagma „la fiera oriental”¹⁴. La vremea respectivă, apelurile adresate de papă și de intelectuali principilor creștini pentru a interveni de partea Ligii sfinte (creată în 1594) erau multiple, iar Isabella Cervoni îl invită și prin intermediul acestor versuri pe regele Franței să adere la coaliția creștină¹⁵.

Interesele papei pentru a obține susținerea militară și financiară a principilor în războiul cel lung erau imense, având în vedere situația bănească nu tocmai roz a Vaticanului, așa cum papa însuși transmitea unuia dintre ambasadorii săi într-un raport privat: „Hor se V.S. fosse dimandata che cosa intenda Sua Beatitudine di fare per la parte sua haverà da mostrare a Sua Maestà che le forze dello Stato ecclesiastico sono molto deboli et consumate in tanti anni continui di carestia” (trad. „Dacă ați fi întrebat cum intenționează să își aducă contribuția Sanctitatea Sa, va trebui să arătați Majestății Sale că forțele Statului Eclesiastic sunt foarte slabe și consumate după atâția ani de lipsuri”)¹⁶.

Scrierea cea mai extinsă și interesantă a Isabellei Cervoni, care demonstrează ampla sa gamă de cunoștințe este discursul dedicat lui Clement al VIII-lea în 1598, *Orazione d'Isabella Cervoni da Colle al Santissimo e Beatissimo Padre e Signor Nostro, Papa Clemente VIII, sopra l'impresa di Ferrara. Con una canzone della medesima ai Prencipi Christiani*, unde informațiile de istorie se împletesc cu cele de politică contemporană și de strategie în ceea ce privește arta războiului. Așa cum observa Paola Marongiu, cultivarea discursului ca gen literar de către femei, dincolo de tradiția latină

¹⁴ „Ben da voi sarà doma/la Fiera oriental, se mai l'investe/la valorosa mano/con lo stocco;/onde poi gioir vedreste/il Pannone, il Pollacco, e 'l Transilvano”.

¹⁵ Pentru mai multe detalii despre apelurile papei Clement al VIII-lea și ale lui Girolamo Frachetta adresate principilor creștini de a susține Liga Sfântă, a se vedea Oana Sâmbrian, *La guerra dell'informazione in Valacchia e Transilvania a fine Cinquecento: fonti italiane sulla Lunga Guerra Turca (1593-1606)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2025, pp. 24-38.

¹⁶ *Per ordine di Nostro Signor papa Clemente VIII Istruttione A Monsignor Borghesi, auditore della Camera, mandato da Sua Santità al Re Filippo*, 1593, f. 216v.

reprezentată de Isotta Nogarola și Cassandra Fedele, se limita, la sfârșitul secolului al XVI-lea, doar la arealul regiunii Veneto, singurul discurs ce nu se circumscrie acestei zone fiind cel al Isabellei Cervoni, care, așa cum am indicat anterior, s-a născut în actuala provincie Siena, regiunea Toscana¹⁷. Pentru perioada avută în vedere (1593-1606), unul dintre cei mai cunoscuți autori de discursuri adresate principilor creștini în vederea susținerii Ligii Sfinte era Girolamo Fracchetta, care între 1595-1598, a publicat la Roma, la tipografia lui Bernardino Beccari, nu mai puțin de nouă astfel de scrieri.

Fracchetta și Cervoni au în comun faptul că amândoi au cultivat arta discursului și, deopotrivă, și-au expus părerile în ceea ce privește modul în care trebuia dus războiul, fapt pe care Girolamo Fracchetta l-a realizat cu măiestrie în lucrarea monumentală *Il seminario dei governi di stato et di guerra di Girolamo Fracchetta da Rovigo nel quale sotto cento diece capi si comprende intorno a otto mila massime o proposizioni universali e regole o insegnamenti di stato e di guerra* (în Venetia, per Evangelista Deuchino, 1617).

În *Discursul* său către papa Clement al VIII-lea, Isabella Cervoni își definește bazele conceptuale ce se vor regăsi în versurile sale conturând imaginea pe care o are despre război. Astfel, ea definește războiul cel drept, o temă care a preocupat lumea intelectuală începând cu Aristotel, Sfântul Augustin sau Toma din Aquino. Isabella își construiește declamația într-o manieră dihotomică, prezentând avantajele și dezavantajele războiului. Dacă în majoritatea textelor pe care le-am consultat, acest mod de prezentare avea să fie suficient pentru a contura imaginea dorită, Isabella merge mai departe, ilustrând o opinie creștină, empatică referitoare la efectele negative ale războiului, indiferent că acesta este câștigat sau pierdut:

„Războiul, fie el drept sau nedrept, are oricum efecte negative: lipsuri și distrugeri în propriul teritoriu și al celorlalți, distrugeri de clădiri, morți în luptă, asasinate pe stradă, crime, răpiri, violență, sacrilegii, foamete, lipsuri și uneori cazuri de ciumă, care îi consumă pe cei nevinovați; și, ceea ce este cel mai grav, ocazii infinite pentru condamnarea eternă a sufletului uman”¹⁸.

¹⁷ Paola Marongiu, *op. cit.*, p. 748.

¹⁸ „La guerra oltre di questo, o giusta o ingiusta che sia, apporta comunemente seco questi cattivi casi: guasti e danni nel paese suo, e d'altri, rovine d'edifici, morti nel combattere, assassinamenti di strade, omicidi, rapine, violenze, sacrilegi, fame, carestia e qualche volta peste, che consuma innocenti; e quel ch'è peggio, occasioni infinite alla dannazione dell'anime umane”. (*Orazione d'Isabella Cervoni da Colle al Santissimo e Beatissimo Padre e Signor Nostro, Papa Clemente VIII, sopra l'impresa di Ferrara. Con una canzone della medesima ai Principi Christiani*, in Bologna, appresso Giovanni Battista Bellagamba, 1598, p. 5).

Din punctul de vedere al conceperii strategice a războiului, Isabella Cervoni pune accentul pe importanța locului unde avea să se ducă bătălia, considerând că alegerea sa trebuie să fie gândită astfel încât să fie în avantajul celui care îl inițiază¹⁹.

Scriitoarea aduce în discuție și câteva dintre aspectele problematice de care papa a fost direct interesat în organizarea războiului ce izbucnește în 1593, și anume prezența resurselor financiare și umane, acestea fiind cererile cele mai des repetate de către pontif în misivele sale către principii creștini²⁰. Aceleași cerințe le regăsim subliniate la Cervoni, care este de părere că „aceia care vor să ducă război trebuie să își măsoare foarte bine forțele: bani suficienți pentru a-l începe, a-l continua și a-l duce la bun sfârșit, provizii îndestulătoare de muniție și artilerie; luptători pedestri și călare pentru a constitui o armată în stare să obțină victoria; să fie bine informați în ceea ce privește adversarul: cine este el, ce putere are (...)”²¹.

În fragmentul dedicat ridicării la luptă a principilor și constituirii unei noi ligi împotriva dușmanului comun întâlnim lexicul tipic pentru astfel de cazuri, folosit în poemele cu temă politică. Astfel, se vorbește despre „ostilitatea inamicului”, papa este prezentat drept un Atlas care poartă pe umerii săi creștinătatea, marii căpitani (Farnese, Urbino, Gonzaga) sunt descendenții lui Marte și totodată *miles Christi* („di Giesù gran cavallieri”). Se vorbește deschis despre importanța realizării unei mari alianțe militare: „Cu mintea înălțată către Domnul discută/ caută o mult așteptată Ligă,/ un ajutor rapid, o mare forță, un sfat pios”²².

Poemul Izabelei reia multe dintre temele politice contemporane, precum reconvertirea la catolicism a regelui Franței, Henric al IV-lea și iertarea sa de către papă („Del re de' franchi : e'l prego ed il perdono”),

¹⁹ Isabella Cervoni, *op. cit.*, p. 5.

²⁰ *Istruttione A Monsignor Borghesi, auditore della Camera, mandato da Sua Santità al Re Filippo*, 1593; *Istruttione a Monsignor Auditor della Camera mandato dalla Santità di Nostro Signore Clemente VIII in Spagna*, 1594; *Istruttione per ordine di N. Signore Papa Clemente VIII al Signor Lottario Conti, Duca di Poli mandato alla Maestà dell'Imperatore*, 1594. O analiză detaliată a acestor rapoarte se regăsește la Oana Sâmbrian, *La guerra dell'informazione in Valacchia e Transilvania a fine Cinquecento: fonti italiane sulla Lunga Guerra Turca (1593-1606)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2025.

²¹ „(...) chi vuol muover la guerra, misuri molto bene le forze sue: a me pare che le forze di chi si risolve alla guerra, sian queste: denari abbastanza per cominciarla, continuarla e condurla a fine; provvedimenti bastevoli di vettovaglie, d'artiglierie e di munizioni; gente da piedi e da cavallo per fare un'esercito conveniente a conseguir la vittoria...esser ben informato dello stato dell'avversario: bisogna aver notizia ed esser ben informato chi sia il tuo nemico, che potenza sia la sua (...)” (Isabella Cervoni, *op. cit.*, p. 7).

²² „Con la mente elevata a DIO conversa/ricerca un aspettata Lega, un presto/riparo; una gran forza: un pio consiglio”.

denunțarea luptei dintre țările creștine, o referire directă la neînțelegerile dintre Franța și Spania („volgiate l’armi e non contra voi stessi”) încheiate în 1598 cu pacea de la Vervins, prezentarea situației din Europa și a teritoriilor cele mai afectate de o posibilă victorie otomană (în centrul discuțiilor se află Polonia și Transilvania: „iată-l pe ungar care se lamentează/ de lovitură și simte mușcătura dură/ a șarpelui oriental care îi provoacă teamă și îl împing/ neînfricatul transilvan deja se teme și încearcă/ să nu întârzie ajutoarele promise”)²³.

Pericolul la care Transilvania și celelalte Țări Române ar fi fost suspuse în cazul unei victorii otomane este subliniat foarte clar în literatura vremii. Într-un raport al papei se evidențiază că singura soluție pentru Transilvania era participarea la război, deoarece, în cazul unei neintervenții și a unei victorii – fie din partea împăratului, fie din partea turcilor – singurul rezultat pentru Transilvania ar fi fost o subjugare și mai mare față de câștigătorul conflictului:

„Și că, dacă între aceștia s-ar ajunge la vreo pace, Transilvania ar rămâne la fel de expusă agresiunilor de o parte și de alta, pericole care, fără îndoială, sunt mai mici dacă iau parte în continuare la război. Căci, pe lângă victoriile ce pot fi sperate cu harul Divin și pe lângă îndeplinirea datoriei care se cuvine unui principe creștin, precum și satisfacerea îndatoririlor sale, se dobândesc reputație și glorie prin constanță. În orice eventualitate de pace, se poate fi sigur că aceasta va include și va obliga într-un anumit fel împăratul, Ungaria și întreaga creștinătate, astfel încât, în orice situație de pericol personal, toți, cu toată probabilitatea, vor fi dispuși să-l ajute cu recunoștință”²⁴.

Ajutoarele promise lui Sigismund Báthory pentru participarea sa la coaliția otomană la care se referă Isabella Cervoni sunt cerute cu insistență de către papă regelui Filip al II-lea al Spaniei, care primește în acest sens și rugăminți scrise de la iezuitul Alfonso Carrillo, aflat la Alba Iulia de unde redacta buletinele de război.

Numele Transilvaniei apare din nou în poemul lui Cervoni atunci când sunt numiți participanții la Sfânta Ligă: „Transilvania, Panonia și Roma / Italia și toată Europa așteaptă împreună/ această uniune sfântă, acest ajutor (...) eroi neînvinși ce alergați cu picioare sfinte,/ faceți din mai multe simțiri una singură”²⁵. Apelul la unitate este surprins în ultimele versuri, atunci când

²³ Ecco l’unghero là che si lamenta/della percossa e sente i duri morsi/del serpre oriental, che l’ange e preme,/l’ardito transilvan già teme e tenta/che non gli sia de’ debiti soccorsi.

²⁴ *Instruzione per ordine di Nostro Signore Papa Clemente VIII a monsig. Vescovo di Cervia, Nontio di Sua Santità a Sigismondo, Principe di Transilvania*, f. 314r.

²⁵ „Per opporsi al furor degli empi e piega/ gli altri pensieri ad una Santa Lega./ La Transilvania, le Pannonie e Roma,/ l’Italia e tutta Europa insieme aspetta/questa santa union,

li se cere principilor să facă din mai multe păreri una singură, astfel încât să înceteze disputele interne din cadrul creștinătății pentru a se putea concentra asupra pericolului comun.

Poezia și istoria sunt legate de un fir roșu inexorabil. A demonstrat-o în 1904 Antonio Medin prin intermediul monografiei *La storia della Repubblica di Venezia nella poesia* (premiată de Institutul venețian pentru Științe, Litere și Arte), o analiză care detaliază în cele peste 600 de pagini ale sale principalele momente ale istoriei Republicii Venețiene reflectate în versurile vremii. O demonstrează cu prisosință versurile redată în studiul de față.

În încheiere, aș dori să subliniez faptul că lirica renascentistă a cunoscut două momente importante în cultivarea poeziei de natură politică: bătălia de la Lepanto (1571) și războiul cel lung (1593-1606). Despre primul episod s-au publicat studii solide²⁶, cel de-al doilea este încă extrem de puțin vizitat²⁷. În orice caz, așa cum rezultă din studiul colegei Chiara Natoli²⁸, lirica premergătoare bătăliei de la Lepanto nu a fost deloc străină de abordarea poeziei de natură politică-militară. Un exemplu în acest sens este un sonet al lui Pietro Bembo dedicat bătăliei de la Mohacs²⁹ din 1526 (unde dușmanul

questo soccorso./ Onde dall'armi di voi tutti doma/la fiera oriental, giusta vendetta/senta, condegna al suo veleno, al morso./ A gara dunque con veloce corso/ invitti eroi correndo a piedi santi./ fate di più voleri un voler solo”.

²⁶ A se vedea Simona Mammana, *Rime per la vittoria sul Turco. Regesto (1571-1573) e studio critico*, Roma, Bulzoni, 2007; Daniela Ambrosini, *Letterati in battaglia: uomini d'armi e di penna nella battaglia di Lepanto*, in Stefania Rossi Minutelli (coord.), *Il bibliotecario inattuale. Miscellanea di studi di amici per Giorgio Emanuele Ferrari bibliotecario e bibliografo marciano*, Padova, Nova Charta, 2007, vol. 1, pp. 53-86; Cecilia Gibellini, *L'immagine di Lepanto. La celebrazione della vittoria nella letteratura e nell'arte veneziana*, Venezia, Marsilio, 2008.

²⁷ Pentru acest motiv proiectul pe care îl desfășor la Accademia di Romania di Roma ca rezultat al câștigării în 2024 a unei burse de cercetare „Vasile Pârvan” are ca temă „Literatură și eveniment istoric la sfârșitul secolului al XVI-lea: sursele literaturii de propagandă cu temă transilvano-valahă în Italia”, unde abordez războiul cel lung.

²⁸ Chiara Natoli, *La guerra d'Oriente e la minaccia turca nella lirica di metà Cinquecento*, în „Italique. Poésie italienne de la Renaissance”, nr. XXII, 2019, pp. 213-233.

²⁹ La nostra e di Giesù nemica gente,
ch'or lieta, come fosse un picciol varco,
l'Istro passando, in parte ha l'odio scarco
sovrà quei, che la fer già sì dolente;

di cui trema il Tedesco, e 'n van si pente,
ch'al ferro corse pigro, a l'oro parco,
e vede incontro a sé riteso l'arco,
c'ha Rodo e l'Ungheria piagate e spente;

tu, che ne sembri Dio, raffrena, e doma

este prezentat drept „vrăjmașul lui Iisus”), de a cărui exegeză și stabilire exactă a momentului istoric oglindit s-a ocupat cercetătorul Michele Szabo³⁰.

Studiul nostru dorește să deschidă pentru războiul cel lung un orizont nou de abordare prin integrarea evenimentelor politico-militare în sfera liricii, un gen literar unde arta autorului în mânăuirea cuvintelor se împletește cu tratarea materiei istorice și a redării sale în concordanță cu interesele vremii și a sferelor ideologice cărora respectivii autori le-au aparținut.

ANEXE

Biblioteca Apostolică Vaticană, R.G.Miscell.B.38 (int.10).

Orazione d'Isabella Cervoni da Colle al Santissimo e Beatissimo Padre e Signor Nostro, Papa Clemente VIII, sopra l'impresa di Ferrara. Con una canzone della medesima ai Prencipi Christiani, in Bologna, appresso Giovanni Battista Bellagamba, 1598.

pp. 4-5.

Il mio soggetto sarà (Beatissimo Padre) di mostrar l'utilità che nasce e'l danno che poteva accaderne da questa impresa; e dividerò il mio ragionamento in due parti. Nella prima parte dirò qualche cosa della guerra, e quel che si convenga a chi la vuol muovere con suo vantaggio; discorrerò brevemente sopra le sue qualità ed effetti; e distinguerò l'utile, il danno ch'ella n'apporta. Et appresso addurrò alcuni esempi di coloro che hanno operato intorno alle cose della guerra, chi senza e chi con prudenza. Nel secondo luogo parlerò della santa e utile risoluzione fatta di V. Santità in dar principio e fine a così giusta e lodevole impresa; ed insieme dirò della grandissima utilità che ne succede particolarmente a l'Italia e a l'alma città di Roma. Mi ricordo adunque (per dir qualche cosa della guerra) Beatissimo Padre e Signor Nostro, haver letto nelle storie quel che si convenga a un principe per muover la guerra a suoi nimici; et havendo a parlare a un Santo Pontefice mi servirò di quei documenti che già ne dette Frate Aitone Armeno quando scrisse a quel Santo Papa per confortarlo all'impresa ed all'acquisto di Terra Santa. Disse egli per tanto che la ragion vuole e ricerca che ciascuno che ha intenzion di muover guerra agli altri debba haver quattro

l'empio furor con la tua santa spada,
sgombrando'l mondo di sì grave oltraggio,

e noi di tema, che non pera e cada
sopra queste Lamagna, Italia e Roma:
e direnti Clemente e forte e saggio.

³⁰ Michele Szabo, *La sconfitta di Mohacs in un sonetto di Pietro Bembo*, „Corvina”, Budapesta, vol. XIII-XIV, 1940, pp. 109-113.

cose in considerazione. Primeramente, che per giusta cagione muova l'armi contra i suoi avversari. Dopo questo, ch'egli abbia molto ben misurato le forze sue, se può, o non può sostener la spesa di quella guerra, insieme con l'altre cose che ci vogliono per continuarla, e condurla a fine senza debiti. Nel terzo luogo, ch'egli sia molto bene ed a pieno informato dell'intenzione e dello stato degli avversari. Et in ultimo, che la guerra si debba principiare in tempo convenevole ed in luogo (aggiungo io) più facile per cominciare ad acquistar qualche vantaggio... se si vince, si conseguono molti buoni effetti, e fra gli altri questi: acquisto delle cose d'altri, ricuperazione delle cose proprie perdute; reintegrazione delle sue regioni; augumento dell'entrate; soddisfazione a sé ed agl'altri; lode ed honor dell'impresa e molte altre cose simili. Ma se si perde, ne nascon quest'altri, cioè perdita delle cose sue, danno grande per le spese fatte, perdita della reputazione, perdita delle sue ragioni, scemamento dell'entrate; biasimo e vergogna dell'impresa ed altre cose simili a queste. La guerra oltre di questo, o giusta o ingiusta che sia, apporta comunemente seco questi cattivi casi: guasti e danni nel paese suo, e d'altri, rovine d'edifici, morti nel combattere, assassinamenti di strade, omicidi, rapine, violenze, sacrilegi, fame, carestia e qualche volta peste, che consuma innocenti; e quel ch'è peggio, occasioni infinite alla dannazion dell'anime umane.

p. 6.

... quanti son quelli che sotto colore d'andare alla guerra in servizio di quel

p. 7.

principe ci vanno con proposito di rubare, d'assassinare, di far vendette, di tradire, di far tumulti, di sollevar genti, d'usar violenze, sacrilegi ed altre simili sceleratezze? (...) chi vuol muover la guerra, misuri molto bene le forze sue: a me pare che le forze di chi si risolve alla guerra, sian queste: denari abbastanza per cominciarla, continuarla e condurla a fine; provvedimenti bastevoli di vettovaglie, d'artiglierie e di munizioni; gente da piedi e da cavallo per fare un'esercito conveniente a conseguir la vittoria...

esser ben informato dello stato dell'avversario: bisogna aver notizia ed esser ben informato chi sia il tuo nemico, che potenza sia la sua, che stato e che entrate egli abbia; che tesoro tenga riposto, come sia amato dai sudditi, che ricchezze sieno nei sudditi; se i sudditi sien pronti a spenderle per il or Signore, se egli habbia il modo a chiamare in suo servizio soldati forestieri e mantenergli in tutta la guerra: se sia amato dagli altri principi, se sia in protezione di gran potentati; e se habbia amici o parenti che sieno obligati o voglian difenderlo ed aiutarlo.

p. 8.

Dirò più oltre, che molti effetti contrari intervengono a chi ha buona intenzione in muover la guerra, i quali posson nascere da molte cagioni. Dall'aderenza d'altri principi; dalle larghe promesse e offerte d'aiuti e di favori, dall'armi prestati dagl'amici veri o finti... non è sicurtà che durante la guerra o finita ch'ella sia, non

s'appicchi di nuovo un'altra guerra, o per racquistare, o per offendere, o per vendicarsi o per occupare. Grandi umori ribollono negli animi di chi governa questo mondo inferiore.

Canzone d'Isabella Cervoni da Colle ai Prencipi cristiani

Divino Atlante a cui commesso ha'l pondo
sovra le spalle il re dell'Universo;
e posto in man del Ciel ambe le chiavi.
Invitti eroi, ch'avete hoggi del mondo
la miglior parte e la più bella; e perso
quasi quel ch'acquistar già gl'antichi Aul.
Io, che cantar solea dolci e soavi
versi; e già scrissi il pentimento vero.
Del re de' franchi : e'l prego ed il perdono.
Io, che con grave suono
di Cesare cantai l'eccelso impero,
per inasprirlo contra'l fero trace.
Io, che la mano audace
d'altri biasmai a quel sacro collegio;
che pur parte vede hora
di quel, predissi allora,
quasi Casandra non avuta in pregio:
a voi parlo; a voi dir m'accingo cose,
che nel petto tener non posso ascose.
Spiegato havea di già l'Aquila altera
l'ali e poggiando adhor' adhor' più ardita
contr'Oriente ad oscurar la Luna;
con gli artigli e col rostro havea la fera
nostra nimica in più parti ferita (...)
Oh Cielo, e quando avvenne
ne' tempi andati quel c'hor s'è veduto
con poco honor nel popolo di CHRISTO?
È questo il grand'acquisto,
che'l Transilvano e Cesare sperano
contra l'Asia feroce
per innalzar la croce
là, dove a Costantin regnar fu caro?
Ma forse a ragion cade esto flagello
per pena a chi si è fatto a DIO rubello.

.....
Animi alteri a racquistare i regni
persi di Cristo e non rancore, incenda.
L'honor vostr'è che l'un l'altro difenda,

e contra'l popol timido ed imbelle
volgiate l'armi e non contra voi stessi.
Duo gran re d'odio impressi
dunque hanno i cori e d'empie voglie felle
in sanguinosa e sempiterna guerra?
Dunque inondar la terra
del christian sangue vi diletta e giova?
L'armi e gli scettri in mano
vi pose il re sovrano,
non per usargli un contra l'altro a prova;
ma contra'l Turco abbassando la lancia,
per ornar di trionfi e Spagna e Francia.

.....
Oprar non deve un re christian (né erro)
contr'altro re christiano il foco, er ferro.

.....
Ecco l'unghero là che si lamenta
della percossa e sente i duri morsi
del serpre oriental, che l'ange e preme,
l'ardito transilvan già teme e tenta
che non gli sia de' debiti soccorsi
al maggior vopo suo tronca la speme.
Né par ch'i nostri ascolte
pregghi il polacco che si sta a vedere;
non so se poco saggio o poco pio.
Adria ancor vede in rio
Periglio Candia e i regni più vicini.
Nell'Italia anco tiene
hoggi l'onde Tirrene
sicure dentro a più stretti confini.
Anzi pur tutta l'Europa è sollevata
alla novella di sì gran giornata.
Questo sollevamento e questa avversa
sorte, la qual n'ha messi in piega; questo
ch'altri perturba, universal periglio.
Con la mente elevata a DIO conversa
ricerca un aspettata Lega, un presto
riparo; una gran forza: un pio consiglio.
S'ha voi Padre l'Iber trahete e'l Giglio
con l'arme, con la vita e co' tesori,
per lo trace cacciar dell'alta sede
chi ben sente e ben crede,
per honorar di trionfali allori
le tempie e viver poi dopo la morte;

ardito, franco e forte
la Santa Croce seguirà ben tosto

.....
Non manca ancor chi degnamente esalti
sour'ogni foggia tra guerrier moderni
tre altri di Giesù gran cavalieri
fra gl'immortali e più pregiati ed alti
eroi tre, che son nati a gran governi
hanno alla gloria fissi lor pensieri.
Questi calcando gli aspri, erti sentieri,
poggian là, dove quasi un sol, lampeggi
la spada, che di sangue hostil sia tinta.
E vista l'Asia vinta,
quell'antico valore il lor pareggi;
e accresca al secol nostro eterni gridi.
Tre a Dio son cari e fidi
duci, di cui cantar la fama è vaga.
Questi aspiran a tanto
peso lodato e santo.
Questi è Farnese, e Urbin, questi e Gonzaga,
di Marte alunni; honor degli avi loro,
ch'Italia ornar di trionfale alloro.

.....
Per opporsi al furor degli empi e piega
gli altri pensieri ad una Santa Lega.
La Transilvania, le Pannonie e Roma,
l'Italia e tutta Europa insieme aspetta
questa santa union, questo soccorso.
Onde dall'armi di voi tutti doma
la fiera oriental, giusta vendetta
senta, condegna al suo veleno, al morso.
A gara dunque con veloce corso
invitti eroi correndo a piedi santi,
fate di più voleri un voler solo.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Ambrosini, Daniela, *Letterati in battaglia: uomini d'armi e di penna nella battaglia di Lepanto*, în Stefania Rossi Minutelli (coord.), *Il bibliotecario inattuale. Miscellanea di studi di amici per Giorgio Emanuele Ferrari bibliotecario e bibliografo marciano*, Padova, Nova Charta, 2007.

- Cervoni, Isabella, *Canzone d'Isabella Cervoni da Colle sopra il battesimo del Serenissimo Gran Principe di Toscana*, Con licenza de' Superiori, in Firenze, A stanza di Giovanni Tinti, 1592.
- Cervoni, Isabella, *Orazione d'Isabella Cervoni da Colle al Santissimo e Beatissimo Padre e Signor Nostro, Papa Clemente VIII, sopra l'impresa di Ferrara. Con una canzone della medesima ai Prencipi Christiani*, in Bologna, appresso Giovanni Battista Bellagamba, 1598.
- Cervoni, Isabella, *Tre canzoni di Isabella Cervoni da Colle in laude dei cristianissimi re e regina di Francia e di Navarra, Enrico Quarto e Madama Maria de Medici*, in Fiorenza, Appresso Giorgio Marescotti, 1600.
- Cervoni, Giovanni, *Discorso di Giovanni Cervoni da Colle in laude della cristianissima madama Maria de Medici, regina di Francia e di Navarra. Dove si tratta della bellezza, delle virtù morali, dell'onore, del matrimonio della grandezza del Regno di Francia*, in Fiorenza, Appresso Giorgio Marescotti, 1600.
- Cox, Virginia, *The Prodigious Muse: Women's Writing in Counter-Reformation Italy*, Baltimore, the Johns Hopkins University Press, 2011.
- Cox, Virginia, Ferrari, Chiara (coord.), *Verso una storia di genere della letteratura italiana. Percorsi critici e gender studies*, Bologna, Società Editrice Il Mulino, 2011.
- Dionisotti, Carlo, *Geografia e storia nella letteratura italiana*, Roma, Einaudi, 1967.
- Gibellini, Cecilia, *L'immagine di Lepanto. La celebrazione della vittoria nella letteratura e nell'arte veneziana*, Venezia, Marsilio, 2008.
- *Istruttione A Monsignor Borghesi, auditore della Camera, mandato da Sua Santità al Re Filippo*, 1593.
- *Istruttione a Monsignor Auditor della Camera mandato dalla Santità di Nostro Signore Clemente VIII in Spagna*, 1594.
- *Istruttione per ordine di N. Signore Papa Clemente VIII al Signor Lottario Conti, Duca di Poli mandato alla Maestà dell'Imperatore*, 1594.
- Mammana, Simona, *Rime per la vittoria sul Turco. Regesto (1571-1573) e studio critico*, Roma, Bulzoni, 2007.
- Marongiu, Paola, *Isabella Cervoni: la poesia politica di una giovane autrice toscana nell'età della Controriforma*, în „Critica letteraria”, nr. 201, 2023.
- Natoli, Chiara, *La guerra d'Oriente e la minaccia turca nella lirica di metà Cinquecento*, în „Italique. Poésie italienne de la Renaissance”, nr. XXII, 2019.
- *Oratione e poemi de gli Affidati nella morte del catolico Filippo II re di Spagna academico Affidato*, in Pavia, per Girolamo Bartoli, 1599.

- Sâmbrian, Oana, *La guerra dell'informazione in Valacchia e Transilvania a fine Cinquecento: fonti italiane sulla Lunga Guerra Turca (1593-1606)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2025.
- Szabo, Michele, *La sconfitta di Mohacs in un sonetto di Pietro Bembo*, „Corvina”, Budapest, vol. XIII-XIV, 1940.
- Thomagni, Giovanni Davide, *Dell'eccellentia de l'huomo sopra quella de la donna*, in Venetia, per Giovanni Varisco e comp., 1565.

SFÂRȘITUL RĂZBOIULUI MONDIAL

RADU-ȘTEFAN VERGATTI*

Abstract: *The end of the world war must be viewed on three levels: the Italian one, which marked the elimination of fascism; the German one – which put an end to Nazism; and the Japanese one – where Japanese imperialism came to an end. In Italy, the defeat of the Italian Social Republic, the Allied landings, and the execution of Mussolini brought fascism in Italy to an end.*

In Germany, the situation was different. In January 1945, Eisenhower and Churchill requested Stalin to hasten Germany's defeat. Stalin accelerated the launch of the offensive to capture Berlin. On January 12, 1945, the offensive for the conquest of Berlin began. The Soviet army advanced towards Berlin on three fronts: one commanded by Marshal Zhukov, the second by Marshal Konev, and the third by General Chuikov, the hero of Stalingrad. Hitler committed suicide. On April 30, General Krebs tried to obtain a conditional surrender of Berlin from General Chuikov. He was refused. Only unconditional surrender was accepted.

The next day, on May 1, Soviet sergeant Kantaria entered the Reichstag, climbed to the chapel where the German flag was located, tore it down, and raised the Soviet flag as a sign of victory. Berlin had been conquered after a long and bloody battle. It was the ultimate sign of victory. The surrender was signed on May 7, 1945, in the town of Rheims, with the authorization of Admiral Dönitz. Marshal Jodl signed the surrender in front of American General Dwight Eisenhower. I.V. Stalin demanded that the surrender of Germany take place in Berlin. As a result, on May 8, 1945, in Berlin, representatives of the last German government from Flensburg completed the formalities of Germany's surrender. Because the discussions were prolonged, the final act was signed at 1 a.m. on May 9, 1945. Consequently, the Western Allies celebrate victory on May 8, while the Soviets commemorate it on May 9.

I.V. Stalin transferred four Soviet armies to fight against the Japanese, who had an army under General Osaka's command in Manchuria. It was a total land victory for the Soviet army. At the same time, the British were fighting to regain their colonial empire and placed their fleet at the disposal of the Americans. The Americans had fought fierce battles, with heavy losses. Under those circumstances, the atomic bomb was used against two Japanese cities. The Mikado decided to surrender. The next day, on August 15, he gave a recorded radio speech in the cryptic language of the imperial court. Very few understood that he was announcing Japan's surrender.

A group of fervent young officers entered the imperial palace, trying to find the speech transcript and even the Mikado himself, in order to kill him. They did not succeed. The Americans were satisfied, as they had not forgotten Pearl Harbor and wanted revenge. Douglas MacArthur was called to sign the act of surrender on

* Prof. univ. dr., membru titular AOSR; e-mail: rstvergatti@gmail.com.

September 2, 1945, aboard the American battleship Missouri. As a result, after the signing of the act of surrender, the Japanese Empire was definitively defeated and the world war was brought to a complete end. Today, however, although we believed the world war was in the past, new influences are beginning to affect the present.

Key words: Red Army, Marshal, unconditional surrender, Mikado (Emperor of Japan).

La finele „Marelui Război” – 1914-1918 – mareșalul francez Ferdinand Foch, fost comandant suprem al trupelor Antantei, om de înaltă cultură, când a terminat de citit actele prin care s-au încheiat luptele participanților la război, zâmbind, a exclamat, adresându-se lui Winston Churchill, lordul amiralității britanice spunându-i: „Acesta nu este un tratat de pace, ci un armistițiu pentru o perioadă de 20 de ani”¹.

A avut perfectă dreptate. După o lungă perioadă de armistițiu, denumită în general de istorici perioada interbelică, au reînceput luptele între marile puteri. Cauza principală a fost aceea că nu se rezolvaseră dorințele care determinaseră începerea luptelor din timpul „Marelui Război”.

De data aceasta, conflictul direct, cald, militar, după o pregătire serioasă, atentă, a fost deschis pe trei planuri.

Consiliul bătrânilor din Tokio a hotărât, la 25 februarie 1931, ca Japonia să pună în aplicare planul Tanaka². În urma incidentului de la

¹ Cf. Winston Churchill, *History of the Second World War*, volume 1, *The Gathering Storm*, 1st ed., Cassell & Co, London, 1948, p. 7.

² Despre „Planul Tanaka” s-a discutat destul de mult în istoriografie. Cel mai probabil ar fi fost întocmit de premierul Imperiului Nipon, baronul Tanaka Giichi, aflat în funcție între anii 1927-1929. Acest plan sau memoriu Tanaka a fost prezentat mikado-ului Hirohito (25 decembrie 1926–7 ianuarie 1989). Planul ar fi urmărit cucerirea întregii lumi de către Imperiul Nipon. Practic, se pornea de la cucerirea Coreei, pe care Japonia o deținea încă din anul 1911. Apoi trebuiau obținute: Manciuria, cea mai industrializată regiune a Chinei asupra căreia Japonia și Rusia Imperială, ulterior Sovietică, își disputau cel puțin din 1905 stăpânirea, Mongolia și, de acolo, restul Chinei. Japonia dorea să se treacă mai departe, la cucerirea coloniilor europene din sudul Asiei și, apoi, chiar la pământul lui Jaffet. Prima dată planul Tanaka ar fi fost discutat la Conferința Orientală a celor douăzeci și doi de demnitari niponi decidenți în politica externă a Imperiului, conferință secretă care a avut loc între 25 iunie și 7 iulie 1927 la Tokio. În cadrul ei s-a pus problema desfășurării evenimentelor din China și, în acest context, s-a discutat modalitatea apărării intereselor economice ale Japoniei în regiune. În China se duceau lupte între naționaliștii conduși de Chiang Kai-shek și forțele comuniste în frunte cu Mao Zedong și Chou En-lai. Cei din urmă erau sprijiniți de URSS. Autenticitatea planului Tanaka a fost pusă la îndoială, documentul original nefiind găsit vreodată și japonezii negând existența lui. Totuși, în ciuda negării lor continue că ar fi dorit cucerirea unei cât mai mari părți din lume, în prima jumătate a secolului al XX-lea japonezii au acționat exact în sensul prevăzut de „planul Tanaka” (a se vedea în legătură cu discutarea autenticității Planului Tanaka, John J. Stephan, *The Tanaka Memorial (1927). Authentic or Spurious?*, în „Modern Asian Studies”, vol. VII, nr. 4, July, 1973, pp. 733-745).

Mukden³, din 18 septembrie 1931, Japonia decisese să invadeze și să cucerească partea de sud a Manciuriei. Aceasta era regiunea cea mai industrializată a Chinei (nord-est). Uniunea Sovietică deținea nordul regiunii, Japonia și Rusia Imperială, ulterior URSS, își disputaseră Manciuria cel puțin din timpul războiului din 1904-1905⁴. Acolo, Japonia a creat un stat marionetă, Manchuko⁵.

Imediat după ocuparea sudului Manciuriei, imperiul japonez a adus în această regiune coloniști. În general erau oameni tineri, care veneau din suprapopulatul Imperiu Nipon, unde nu erau terenuri libere cultivabile.

În anul 1932 au mers și mai departe și au atacat China. Acolo s-au lovit de rezistența chinezilor conduși de partidul comunist, în frunte cu Mao Tzedun și Chu Enlai. Totodată, japonezii, deși încheiaseră în 1925 la Beijing un tratat economico-politic cu Uniunea Sovietică⁶, au încercat să depășească granița acesteia. Însă, în 1939 japonezii au fost opriți în înaintarea lor de armata sovietică. În bătăliile date între 11 mai – 16 septembrie 1939, lângă Halkin-gol, armatele sovietice comandate în contraatacurile din august de generalul (viitor mareșal) Gheorghi Jukov au obținut victoria decisivă⁷. Japonezii au fost opriți pe fluviul Amur și pe granița de nord a Manciuriei.

Ca urmare a acestei înfrângeri de la Halkin-gol, strategia lor s-a schimbat. Au trecut mai departe la încercarea de ocupare a Chinei, dar au adoptat planurile comandanților marinei japoneze, care promovau cucerirea sud-estului Asiei, acolo unde erau colonii olandeze, franceze și engleze (Indonezia, Indochina, Singapore, Birmania, Rangoon) care aveau materii prime necesare japonezilor și unde li se putea opune doar marina SUA, pe care considerau că o pot scoate ușor din luptă. Prin urmare, la 7 decembrie 1941, în portul Pearl

³ În ziua de 18 septembrie 1931 locotenentul Suemori Kawamoto, din regimentul 29 Infanterie japonez din armata Kwantung a detonat o canitate mică de explozibil lângă linia de cale ferată sud-manciuriană, aproape de orașul Mukden, capitala Manciuriei, cel mai sacru oraș din fostul Imperiu Chinez. Planul fusese întocmit de col. Seishirō Itagaki și Lt. Col. Kanji Ishiwara, cu susținerea armatei, a unei mari părți a guvernului (cu excepția premierului), a Dietei și a însuși împăratului pentru a determina astfel invadarea de către japonezi a sudului Manciuriei. Pretextul era de apărare a bunurilor japoneze (calea ferată) și a vieților japoneze aflate în regiune (cf. Robert H. Ferrell, *The Mukden Incident: September 18–19, 1931*, în *Journal of Modern History*, March 1955, pp. 66-72).

⁴ A se vedea pe larg, Bruce Elleman, *International Rivalry and Secret Diplomacy in East Asia, 1896-1950*, Routledge, London-New York, 2020, pp. 12-17 și urm.

⁵ Din anul 1934 i-a dat rangul de Imperiu, iar pe tronul Mancuko a fost pus Pu-Yi. Acesta era ultimul descendent din dinastia imperială Han, fusese ultimul împărat al Chinei, obligat să abdice în 1911 când era minor, în timpul revoluției conduse de Sun Yatsen. Statul-marionetă, Manchuko, a fost desființat în 1945, odată cu înfrângerea Imperiului Nipon.

⁶ Cf. Bruce Elleman, *op. cit.*, p. 182 și urm.

⁷ Cf. Gregory Aldrete, *The Decisive Battles of World History*, University of Wisconsin-Green Bay, 2014, pp. 221-226.

Harbour japonezii au atacat SUA, fiind asigurați prin tratatul cu Uniunea Sovietică încheiat în același an de neutralitatea acesteia față de ei.

După deschiderea acestei prime linii a războiului mondial, susținută ideologic, diplomatic, cu armament furnizat de Germania nazistă, s-a trecut la a doua linie a războiului mondial.

În anul 1936 Italia a atacat și cucerit Abisinia (Etiopia). Apoi s-a întărit în Libia. În fine, cu ajutorul Germaniei (care i-a costat foarte scump pe aceștia), italienii au cucerit Albania și Grecia. Germanii și italienii au fost asigurați prin axa Berlin-Roma-Tokio că vor fi ajutați de Imperiul Nipon în condițiile lărgirii războiului mondial.

Germania a vrut să se asigure de liniște în Europa printr-un tratat cu Uniunea Sovietică. La fel și URSS a dorit să se asigure de aceeași liniște pentru a putea să nu lupte simultan pe două fronturi (în Asia și în Europa).

După o îndelungată colaborare interbelică între Uniunea Sovietică și Germania, s-a ajuns ca la 23 august 1939, la Moscova, între miniștrii de Externe V. M. Molotov și Joachim von Ribbentrop, sub supervizarea directă a lui Stalin, să se încheie un așa zis pact de neagresiune, dublat de protocoale secrete. Prin aceste acte sovieto-germane, practic o repetare a actului de la Tilsit (1807), se prevedea prin protocoalele secrete o împărțire a Europei între Germania (al Treilea Reich) și URSS.

La 1 septembrie 1939, Germania a atacat Polonia, folosind ca pretext existența culoarului Danzig. Era a treia linie a războiului mondial, de data aceasta în Europa. Armata germană, foarte bine pregătită și echipată, a avut succes rapid în Polonia.

La 15 septembrie 1939, guvernul României, condus de premierul Armand Călinescu, a deschis granița de nord a Regatului României și a permis guvernului Poloniei, mareșalului armatei poloneze, depozitarilor tezaurului țării, populației poloneze să se refugieze în România. A fost un act plin de curaj al conducerii române.

La 19 septembrie 1939, trupele germane au ajuns lângă Brest-Litovsk, pe linia unde trebuiau să se întâlnească cu armata sovietică ce urma să ocupe Polonia de răsărit. URSS a pretins că a atacat Polonia pentru a proteja minoritățile ucrainene și bieloruse după „prăbușirea” statului polonez.

Practic vorbind, Polonia, împărțită între germani și sovietici, dispărea ca stat. Apoi, Germania s-a văzut în război cu Franța și cu Anglia. Aceste state i-au cerut Germaniei să se retragă din Polonia, deși Uniunii Sovietice nu i-au declarat război și nu i-au emis aceleași cereri, cu toate că aceasta invadase Polonia de Răsărit. Mai mult, Franța și Anglia aveau tratate de apărare cu Polonia.

Declarațiile de război la adresa Germaniei au fost la 3 septembrie 1939 din partea Franței și la 5 septembrie 1939 din partea Angliei. Intrarea în

război a acestor uriașe imperii coloniale a accentuat caracterul mondial al conflictului, căci în luptă erau târâte și coloniile franceze și britanice.

În același timp, Uniunea Sovietică – cu pretextul mutării frontierei – a trecut la atacarea Finlandei (30 noiembrie 1939) cu un efectiv de aproximativ 500.000 de soldați. Victoria a fost obținută cu greu de sovietici (12 martie 1940), care au luat o parte din teritoriul Finlandei.

Uniunea Sovietică a cotoplit și țările baltice și Regatul României. De la România a luat nordul Bucovinei și Basarabia.

Germania, la rândul ei, a cotoplit Danemarca, iar la 9 aprilie 1940, aceasta i-a cedat fără luptă. Între 9 aprilie și 9 iunie 1940 a cucerit Norvegia.

La 10 mai 1940, Germania a atacat Franța. Tancurile comandate de generalul Heinz Guderian au străpuns linia de fortificații Maginot-Daladier⁸, iar la 14 iunie 1940 au ocupat Parisul. Capitularea Franței a fost la 22 iunie 1940.

Concomitent cu înaintarea trupelor germane, Italia fascistă a declarat război Franței și a ocupat regiunea Savoia.

Hitler, ca austriac, a fost nemulțumit profund că URSS, în urma protocolului secret din 23 august 1939, a emis ultimatumul Molotov și a ocupat din România și Bucovina de nord, pentru că odată aceasta aparținuse Imperiului Austriac. Dar niciodată nu fusese a Imperiului Țarist. Rușii nu puteau cere acest teritoriu ca despăgubire pe motiv că românii își reluaseră în 1918 Moldova de răsărit, un teritoriu care le aparținuse lor și fusese rupt de Țara Moldovei în 1812 la propunerea generalului kneaz Mihail Ilarionovici Kutuzov.

Hitler ca austriac nu putea admite ocuparea Bucovinei de nord. Așa cum rezultă din discuțiile sale cu Molotov la Berlin, în 13 noiembrie 1940, germanii înțeleseseră din Protocolul secret semnat la 23 august 1939 că „Germania își declară dezinteresul politic cu privire la Basarabia”, nu și la Bucovina. Molotov admisese că protocolul secret nu menționa și Bucovina. Situația însă făcuse ca Uniunea Sovietică să fie interesată inițial de nordul Bucovinei, iar la momentul discuției din 13 noiembrie 1940 Molotov a ridicat și problema sudului Bucovinei. El se plângea că URSS nu primise un răspuns privind sudul Bucovinei până în acel moment. Hitler a precizat că nu era de acord ca nicio parte a Bucovinei să intre în stăpânirea Rusiei deoarece potrivit unui acord anterior, oral, se convenise ca orice zonă care făcuse cândva parte din Austria să cadă în sfera de influență a Germaniei. Și, mai mult, arăta Hitler

⁸ Tancurile generalului Heinz Guderian înaintau repede pe șoselele franceze. Când rămâneau fără benzină, tancurile germane opreau la stațiile de aprovizionare franțuzești, alimentau, plăteau și plecau mai departe. În cazul în care li se terminau banii tanchiștilor germani, aceștia dădeau niște bonuri de plată stațiilor franceze, urmând ca acestea să fie plătite ulterior de autoritățile celui de-al treilea Reich.

în discuția cu Molotov, expresia „sferă de influență” nici nu fusese definită în protocoalele secrete⁹.

Având în vedere această situație, este rezonabil să presupunem că atunci a fost momentul în care Hitler a ordonat de urgență generalului Franz Halder (și Statului Major al armatei germane) să definitiveze planul Barabarossa pentru atacarea URSS. Ulterior, acest plan a fost modificat de Hitler și de alți generali din Marele Stat Major, chiar de mai multe ori.

În ziua de 22 iunie 1941, armata germană a atacat armata sovietică.

Deși mare parte din istoriografie afirmă că sovieticii au fost surprinși, există alte opinii documentate care arată că armata lor era bine pregătită și

⁹ „Molotov then mentioned the question of the strip of Lithuanian territory and emphasized that the Soviet Government had not received any clear answer yet from Germany on this question. However, it awaited a decision.

Regarding Bucovina, he admitted that this involved an additional territory, one not mentioned in the Secret Protocol. Russia had at first confined her demands to Northern Bucovina. Under the present circumstances, however, Germany must understand the Russian interest in Southern Bucovina. But Russia had not received an answer to her question regarding this subject either. Instead, Germany had guaranteed the entire territory of Rumania and completely disregarded Russia's wishes with regard to Southern Bucovina.

The Führer replied that it would mean a considerable concession on the part of Germany, if even part of Bucovina were to be occupied by Russia. According to an oral agreement, the former Austrian territories were to fall within the German sphere of influence. Besides, the territories belonging to the Russian zone had been mentioned by name: Bessarabia, for example. There was, however, not a word regarding Bucovina in the agreements. Finally, the exact meaning of the expression "sphere of influence" was not further defined. At any rate, Germany had not violated the agreement in the least in this matter. To the objection of Molotov that the revisions with regard to the strip of Lithuanian territory and of Bucovina were not of very great importance in comparison with the revision which Germany had undertaken elsewhere by military force, the Führer replied that so-called "revision by force of arms" had not been the subject of the agreement at all. Molotov, however, persisted in the opinion previously stated: that the revisions desired by Russia were insignificant.”. Cf. *Nazi-Soviet relations 1939-1941. Documents from the Archives of The German Foreign Office*, Washington, Department of State, publication 3023, 1948. Hitler a fost atât de supărat, deoarece prin luarea Bucovinei sovieticii puteau ajunge în centrul Europei, la granița cu Ungaria, cu Austria și cu vestul fostei Cehoslovacii. În același timp, se temea că sovieticii puteau lua și petrolul românesc, în acel moment a patra rezervă mondială, absolut necesară pentru mașina de război modernă a Germaniei. La sfârșitul războiului, URSS victorioasă a impus să i se recunoască în continuare cotopirea Bucovinei (și a Basarabiei). Prin Tratatul de pace (1947, Paris) Bucovina a fost ruptă din România și integrată în URSS. Această modificare de graniță a fost prevăzută în art. 1 alin. 2 din Tratatul de Pace din 10 februarie 1947 încheiat între România și Puterile Aliate și Asociate, publicat în M.Of.nr. 199 din 30 august 1947 (art. 1 alin. 2: Frontiera sovieto-română este astfel fixată în conformitate cu Acordul sovieto-român din 28 Iunie 1940 și cu Acordul sovieto-cehoslovac din 29 Iunie 1945.)

aștepta să atace ea vestul Europei¹⁰. Dar inițial, forțele Axei au avut succes. Au urmat înclăștări enorme pe teritoriul URSS, unde, cu mari pierderi de ambele părți, în mod surprinzător, armata germană a fost înfrântă: bătălia Moscovei (octombrie 1941), Stalingrad (noiembrie 1942 – februarie 1943), Kursk (noiembrie 1943) – cea mai mare bătălie de tancuri, asediul nereușit al Leningradului (8 septembrie 1941-27 ianuarie 1944). Până la sfârșitul anului 1944 tot teritoriul URSS fusese eliberat.

Și în restul Europei situația era aceeași. În anul 1943, trupele americane sub comanda generalului Patton și cele engleze sub comanda generalului Montgomery au debarcat în Sicilia iar apoi au înaintat în restul Italiei.

Ducele Benito Mussolini a fost demis de marele consiliu fascist prin moțiune de cenzură, la 25 iulie 1943. Apoi regele Vittorio Emanuele III a declarat că i-a luat toate demnitățile pe care le avea în calitate de conducător al statului și a ordonat arestarea lui Benito Mussolini.

Italia a semnat armistițiul la 3 septembrie 1943 cu noul conducător al Italiei, mareșalul Badoglio.

Mussolini avea să fie eliberat în 12 septembrie 1943 de un comando german comandat de Otto Skorzeny. A fost o acțiune spectaculoasă. Mussolini a format în nord așa-numita Republica Sociala Italiană. Dar nu a putut rezista. Ea era presată de înaintarea trupelor anglo-americane care din Sicilia avansau în Italia meridională, iar în nord erau foarte puternici partizanii comuniști italieni. Ca urmare, Mussolini, însoțit de Claretta Petacci, a încercat să plece spre Germania sau Elveția sau chiar tot Italia într-un convoi de italieni, la care s-au alăturat și câteva vehicule și camioane cu germani care se retrăgeau. Nu a reușit. La 27 aprilie 1945, a fost arestat lângă satul Donga de pe malul lacului Como. A doua zi, a fost ucis de un grup condus de un partizan poreclit Il Colonele Valerio (Walter Audisio), la ordinele Partidului Comuniștilor din Italia. Trupurile neînsuflețite ale lui Mussolini, al Clarei Petacci și ale altor foști oficiali ai săi, au fost duse în Milano, batjocorite în stradă și apoi spânzurate cu capul în jos¹¹.

¹⁰ M. Solonin scrie în cartea sa *Butoiul și cercurile, 22 iunie 1941 sau când a început marele război pentru apărarea patriei* Iași, Polirom, 2012, p. 20 și urm. că este discutabil cine a atacat primul, germanii sau sovieticii, în noaptea de 22 iunie 1941, dar că sovieticii aveau și tehnică și oameni la granițe deja. În orice caz, este sigur că în urma acestui mic conflict de frontieră a început marele război dintre Germania și URSS, cea mai însemnată parte a războiului mondial.

¹¹ A se vedea mai nou, Maurizio Serra, *Misterul Mussolini. Omul. Provocările. Eșecul*, trad. din lb. franceză, Ed. Trei, București, 2024, pp. 374-394. Autorul corelează informațiile și mărturiile anterioare, inclusiv investigația de a doua zi, 29 aprilie 1945 a tatălui său, care era ziarist, dar căruia nu i s-a admis publicarea articolului integral și cu fotografii decât mai târziu). Explicația sa asupra execuției sumare este că acestea erau ordinele partidului

Aceasta a fost prima linie a sfârșitului războiului.

Italia capitulase și era în întregime ocupată de trupele anglo-americe, care alungaseră și armata germană comandată de Rommel din Africa de nord.

Acum se mergea pe cea de a doua linie – de obținere a capitulării Germaniei. Din vest veneau către Berlin trupele care debarcaseră în Franța (Normandia) la 6 iunie 1944 sub comanda generalului american Dwight Eisenhower. Parisul a fost eliberat în 23 august 1944.

Dinspre est, se îndreptau către Berlin trupele sovietice care, în fine, începuseră contraofensiva din ianuarie 1945. Acest contraatac al trupelor sovietice a fost ajutat de acțiunea României care, la 23 august 1944, a rupt alianța cu Germania. În aceeași zi, Regele Mihai I al României (1940-1947) s-a aliat cu forțele care luptau împotriva Germaniei naziste. Ieșirea din război a Regatului României a fost un ajutor însemnat pentru înfrângerea Germaniei. Trupele române, prin lupta lor, au ajutat din plin la pierderea petrolului românesc de către Germania, la înfrângerea armatei naziste din Transilvania și din Banat. Nu trebuie neglijate luptele date în apropiere de orașul Turnu Severin, unde a strălucit generalul de cavalerie Ilie Antonescu care a blocat în bună parte retragerea trupelor germane care voiau să ajungă în Ungaria. În România, armata sovietică s-a împărțit în două. O parte, cea de sud, sub comanda mareșalilor Malinovski și Tolbuhin, s-a îndreptat către eliberarea Bulgariei (9 septembrie 1944) și apoi a restului sud-estului Europei. Iugoslavia și Grecia au fost foarte mult ajutate de partizanii comandați de Tito și de debarcările trupelor engleze din Grecia și Albania.

Contraofensiva sovietică a început în fine spre vest la 12 ianuarie 1945. A fost declanșată după telegrama adresată de către premierul britanic Winston Churchill către generalissimul I. V. Stalin, rugat să-și îndeplinească promisiunea de la Teheran din noiembrie 1943. Sovieticii au alocat în acest scop trei mari grupuri de armată, comandate de mareșalul Jukov, mareșalul Konev și generalul Ciuikov.

Văzând că nu mai are scăpare, în noaptea de 28 către 29 aprilie 1945 Adolf Hitler și Eva Braun s-au căsătorit. Aproape 36 de ore mai târziu ea s-a sinucis luând cianură, iar el s-a împușcat cu un revolver. Trupurile lor au fost apoi, potrivit instrucțiunilor lui Hitler, arse în curtea buncărului.

Hitler stabilise succesiunea: amiralul Donitz, șeful Kriegsmarine, a fost numit președinte al Reich-ului. Goebbels a fost numit cancelar al Reich-ului, iar Martin Bormann – cancelar al partidului, precum și executor al testamentului lui Hitler. Goebbels s-a sinucis împreună cu familia lui.

comuniștilor din Italia, totodată aliații ar fi fost deasemeni stânjeniți de un proces al lui Mussolini.

Bormann i-a trimis un mesaj amiral Donitz, la Cartierul său General din Pion, lângă Kiel, pe coasta Mării Baltice. Mesajul îl informa pe Donitz că fusese desemnat ca succesor al Führer-ului, fără să-i spună că acesta murise.

La 1 mai 1945, marele amiral a format așa-numitul guvernul Donitz sau guvern Flensburg, în calitate de Reichspräsident. Totodată, pe contele Johann Ludwig Schwerin von Krosigk, care fusese desemnat prin testamentul politic al lui Adolf Hitler ministru de finanțe, Donitz l-a numit Leitenden Minister și Reichsaußenminister (premier de facto și ministru de externe). Guvernul se stabilise în 3 mai la Flensburg în apropiere de fosta graniță cu Danemarca.

Hitler, înainte de a muri, ceruse ca toți ofițerii germani să părăsească Berlinul. Voia în felul acesta să-i salveze.

Generalul Krebs a încercat în noaptea de 30 aprilie spre 1 mai 1945 să ajungă la o înțelegere pentru un armistițiu cu generalul sovietic Konev și cu reprezentantul mareșalului Jukov. Acesta din urmă i-a telefonat direct lui Stalin, care, trezit din somn, la auzul veștii sinuciderii lui Hitler a fost nemulțumit că acesta nu a fost capturat viu, a ordonat să nu se accepte nimic altceva decât capitularea necondiționată și a ordonat să nu mai fie deranjat pentru fleacuri. A doua zi avea defilarea de 1 mai la Moscova. Ca urmare, comandanții sovietici au pretins lui Krebs să transmită celor rămași că nu se acceptă decât capitularea necondiționată. Au dat termen pentru aceasta până în data de 1 mai ora 10 a.m. În caz contrar, Berlinul avea să fie transformat într-un morman de ruine. Răspunsul nu a venit. Sovieticii au acționat în consecință, distrugând sistematic orașul¹². Între ruine strălucea numai cupola Reichstag-ului, pe care sergenții sovietici Meliton Kantaria și Mihail Egorov înfipseaseră în locul steagului nazist, pe cel sovietic. Fusese ales în mod special un georgian, Kantaria, drept omagiu pentru originea lui Stalin. Era încă o dovadă a victoriei sovietice asupra Berlinului.

În 4 mai 1945, amiralul Hans-Georg von Friedeburg, comandantul flotei germane, a semnat o capitulare parțială, cu autorizarea amiralului Donitz, la Lubeck în fața britanicilor (a generalului Montgomery).

În ziua de 7 mai 1945, în orașul Reims mareșalul Jodl a semnat capitularea în numele guvernului Donitz, în fața generalului Eisenhower, care era comandantul suprem al aliaților occidentali (în numele aliaților occidentali).

Pentru calmarea protestelor sovieticilor, care au cerut furioși să se mai semneze odată capitularea generală, în fața lor, generalul Eisenhower i-a trimis de urgență cu un avion la Berlin, în data de 8 mai, pe mareșalul Wilhelm Keitel, șeful OKW, amiralul Hans-Georg von Friedeburg, comandantul flotei

¹² Cf. A. Beevor, *Berlin – Căderea 1945*, RAO, București, 2005, p. 647 și urm.

militare, și pe generalul colonel Hans-Jürgen Stumpf pentru Luftwaffe, să semneze capitularea și în zona ocupată de sovietici, Berlin Karlshorst (astăzi muzeu), în fața mareșalului Jukov din partea URSS.

Deoarece Eisenhower îi era superior lui Jukov din punct de vedere al comandai militare, el însuși nu a venit la Berlin, ci a însărcinat pe un adjunct de-al său să semneze încă o dată primirea capitulării germanilor, pe mareșalul aerului Arthur Tedder. Francezii, pe de altă parte, au vrut și ei să fie menționați în actul de capitulare a germanilor, dar s-au opus sovieticii. Atunci francezii au putut semna numai în calitate de martori, reprezentați de generalul Jean de Lattre de Tassigny (cel care avea să comande armata franceză care a pierdut Indochina). Tot martor a fost pe act și generalul american Carl Spaatz.

Textul actului de capitulare a Germaniei a fost redactat în limbile rusă, engleză și germană, cu mențiunea expresă că doar textele în limbile rusă și engleză sunt cele considerate valabile.

Deoarece discuțiile între aliații semnatori, urmate de traducerile consecutive ale variantelor textului modificat au durat foarte mult, redactarea finală s-a prelungit până în ziua de 9 mai, ora 1 dimineața ora Europei Centrale.

Din acest motiv s-a decis ca aliații occidentali să sărbătorească victoria asupra Germaniei în ziua de 8 mai, iar I.V. Stalin a hotărât ca, dimpotrivă, acest eveniment extrem de important să fie sărbătorit în URSS în ziua de 9 mai.

Este real că în data de 9 mai în Cehoslovacia se mai semnase o altă capitulare în fața mareșalului sovietic Konev – a ceea ce se considera că erau ultimele forțe ale germanilor și aliaților lor europeni.

La 23 iunie 1945 în Moscova a fost organizată o mare paradă militară, care sărbătorea înfrângerea definitivă a forțelor naziste – ale Germaniei și aliaților ei europeni. În același timp, s-a decis ca între 17 iulie – 2 august 1945 în Potsdam lângă Berlin să se țină a treia conferință a conducătorilor aliaților victorioși.

Aceasta a fost a treia mare conferință (și ultima) a „celor trei mari” în legătură cu războiul mondial după Teheran (28 noiembrie-1 decembrie 1943) și Ialta (4-11 februarie 1945). La fiecare se luaseră hotărâri fundamentale pentru cursul războiului.

De data aceasta, însă, cei trei mari aveau să fie alții. Singurul dintre ei care a rămas același și a prevalat prin experiență și forță la Potsdam a fost Stalin.

Tot acolo, la Potsdam, I. V. Stalin a promis în fața noului președinte al USA, Harry Truman (deoarece Franklin Delano Roosevelt murise pe neașteptate la 12 aprilie 1945), și în fața noului premier britanic, Clement Atlee (pentru că Winston Churchill pierduse alegerile tocmai în timpul

conferinței și cabinetul britanic se schimbaseră), ca în termen de trei luni de la capitularea necondiționată a Germaniei, URSS să intre în luptă împotriva Japoniei. Cu aceasta avea încheiat un pact de neagresiune din 1941.

Stalin tocmai refuzase cererea prințului japonez Konoe de a media încheierea unui armistițiu sau a unei păci onorabile cu USA și cu Marea Britanie. Mai grav pentru japonezi, la Potsdam aliații au emis un comunicat-ultimatum la care japonezii au răspuns într-un mod pe care vestul l-a considerat sfidător.

Stalin a revocat vechile tratate de neagresiune cu Imperiul Japonez, care se reînnoiau automat dacă nu erau denunțate de vreo parte. Apoi a trimis la exact trei luni de la capitularea Germaniei patru armate sovietice în Extremul Orient. Această deplasare era însă susținută cu fonduri și armament pe care le ceruse și le primise din partea USA special pentru ofensiva sovietică împotriva Japoniei.

Comandant al armatelor sovietice a fost numit mareșalul Vasili Alexandrovici Vasilievski.

Trupele sovietice trebuiau să înceapă atacul exact pe 9 august, pentru că atunci Stalin socotea că se împlineau trei luni de la capitularea Germaniei. Dar nu mult anterior, în USA, președintele Harry Truman, a decis să folosească arma atomică împotriva Imperiului Japonez. Generalii Marshall și Eisenhower au declarat ulterior că au avut o rețineră împotriva noii arme, ale cărei efecte nu le cunoșteau. Generalul Douglas Mac Arthur, comandantul forțelor din Pacific, deci stăpânul Pacificului, s-a arătat indiferent față de folosirea armei atomice, pe care o considera doar o altă armă, dar a acceptat deoarece voia să piardă cât mai puțini militari în luptele de cucerire a insulelor japoneze. Doar în Okinawa avusese pierderi de 12.000 militari, iar în Iwo Jima alți 15.000 militari. A considerat că aceste noi arme aveau să-i ajute pe americani să piardă mai puțini oameni. Decizia a fost însă a conducerii politice.

Ca urmare, la 6 august 1945 aviația americană a lansat a doua dintre cele trei bombe atomice pe care le construiseră, asupra orașului Hiroshima. Efectul a fost cumplit. Peste 700.000 morți, distrugeri totale și o iradiere extraordinară a norului atomic. La 9 august 1945, aviația USA a lansat ultima dintre bombele atomice pe care le deținea, asupra orașului Nagasaki. Efectele au fost aceleași, absolut devastatoare. Foarte puțini au intuit efectele pentru totdeauna asupra dezvoltării armamentului de război, cu atât mai puțin asupra mediului, a oamenilor afectați etc.

Concomitent, tot în ziua de 9 august 1945, armatele sovietice, însumând 1,5 milioane oameni și tehnică de luptă performantă și superioară trimisă din USA, au invadat Manciuria și au înfrânt rapid, în 7-10 zile armata japoneză numită „armata din Kwantung”. Aceasta era sub comanda

generalului Otsuzo Yamada și era compusă din aproximativ 700 mii oameni în Manciuria și 280 mii în Coreea, Sahalin și Kurile¹³. Cauzele acestei înfrângeri rapide au fost reprezentate de mai mulți factori. Armata japoneză de acolo era fanatică dar, compusă în principal din recruți neinstruiți, avea dotare militară inferioară față de armamentul și tehnica americane cu care i-au atacat sovieticii. Astfel că japonezii au ripostat cu atacuri kamikaze. În același timp, la nivelul conducerii planificării militare s-au înregistrat și erori tactice. Mai exact, apărarea japoneză a neglijat cu totul posibilitatea ca sovieticii să atace prin escaladarea unui lanț muntos aflat în centrul zonei de contact. Acești munți au rămas neapărați și s-au dovedit foarte importanți pentru succesul sovieticilor¹⁴. Obiectivul sovieticilor era însă și mai amplu. Au intrat în Coreea, au ocupat Sahalin și Kurile. Din Coreea însă s-au retras pentru că desantul prea timpuriu nu a fost sprijinit de trupe terestre, americanii nu au permis ocuparea întregii Corei.

În ziua de 14 august 1945, mikado-ul Hirohito (împărat al Japoniei între 1927-1989) a convocat în fața acestui dezastru consiliul bătrânilor. El era format din șase înalți demnitari. Dintre ei făceau parte și premierul și ministrul de externe. S-a pus problema continuării sau nu a războiului. Trei membri din consiliu au fost pentru continuare. Trei s-au opus. Premierul Japoniei, amiralul Kantaro Suzuki, inițial rezervat, a acceptat în final voința împăratului de a opri războiul și a demisionat.

Mikado-ul a fost voința decisivă a Japoniei pentru oprirea războiului și de fapt pentru capitulare. Americanii, în special, nu acceptau altceva afară de capitulare necondiționată a Japoniei.

A doua zi, la 15 august 1945, mikado-ul a rostit la radio o cuvântare înregistrată în ajun, în care anunța ieșirea Japoniei din război, dar evita să folosească termenul capitulare. A rămas în istorie prin sintagma „ceea ce este de neîndurat, trebuie acum îndurat”¹⁵. A fost prea puțin înțeles deoarece a vorbit în

¹³ Tsyoshi Hasegawa, *Racing the Enemy, Stalin, Truman and the Surrender of Japan*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2005, pp. 84 și urm.

¹⁴ Cf. S. Hayashi, *Study of Strategic and Tactical peculiarities of Far Eastern Russia and Soviet Far East Forces*, în *Japanese Special Studies on Manchuria (Report)*. Vol. XIII. Tokyo: Military History Section, Headquarters, Army Forces Far East, US Army, 1955, pp. 40-41 și urm.

¹⁵ Discursul mikado-ului Japoniei, înregistrat și difuzat la radio, ulterior tradus în limba engleză și publicat în New York Times a fost:

„After pondering deeply the general trends of the world and the actual conditions obtaining in Our Empire today, We have decided to effect a settlement of the present situation by resorting to an extraordinary measure.

limbajul ermetic al curții imperiale. Totuși a fost urmat de o explicație a postului de radio.

Cu o zi înainte, câțiva ofițeri conservatori au pătruns cu forța în palatul imperial, au ucis gărzi și ofițeri și au pornit în grabă căutarea împăratului pe care voiau să-l ucidă și să confişte înregistrarea discursului prin care se anunța ieşirea din război, crezând că în felul acesta vor evita capitularea. Nu au reuşit.

În Imperiul Nipon începuseră să se răspândească veştile despre grozăviile bombardamentelor atomice, despre ocuparea insulelor Kurile, Sahalin, Okinawa, Iwo Jima și mai ales despre pierderea Manciuriei și pieirea armatei Kwantungului. În această situație, decizia împăratului de cedare la înimaginabila capitulare a fost acceptată de opinia publică. La 16 august, a fost transmis prin ambasada Elveției din USA mesajul japonezilor de capitulare. Singura cerință, menționată în termeni foarte vagi totuși, era ca persoana împăratului și dinastia să nu fie afectate.

Pe 18 august, Stalin a ordonat să fie ocupate Insulele Kurile, Sahalinul de sud, Coreea de nord, unde înaintau cu greu trupele sovietice, și toată

We have ordered Our Government to communicate to the Governments of the United States, Great Britain, China and the Soviet Union that Our Empire accepts the provisions of their Joint Declaration.

To strive for the common prosperity and happiness of all nations as well as the security and well-being of Our subjects is the solemn obligation which has been handed down by Our Imperial Ancestors and which lies close to Our heart.

Indeed, We declared war on America and Britain out of Our sincere desire to ensure Japan's self-preservation and the stabilization of East Asia, it being far from Our thought either to infringe upon the sovereignty of other nations or to embark upon territorial aggrandizement.

But now the war has lasted for nearly four years. Despite the best that has been done by everyone—the gallant fighting of the military and naval forces, the diligence and assiduity of Our servants of the State, and the devoted service of Our one hundred million people—the war situation has developed not necessarily to Japan's advantage, while the general trends of the world have all turned against her interest.

Moreover, the enemy has begun to employ a new and most cruel bomb, the power of which to do damage is, indeed, incalculable, taking the toll of many innocent lives. Should we continue to fight, not only would it result in an ultimate collapse and obliteration of the Japanese nation, but also it would lead to the total extinction of human civilization.

Such being the case, how are We to save the millions of Our subjects, or to atone Ourselves before the hallowed spirits of Our Imperial Ancestors? This is the reason why We have ordered the acceptance of the provisions of the Joint Declaration of the Powers...

The hardships and sufferings to which Our nation is to be subjected hereafter will be certainly great. We are keenly aware of the inmost feelings of all of you, Our subjects. However, it is according to the dictates of time and fate that We have resolved to pave the way for a grand peace for all the generations to come by enduring the unendurable and suffering what is unsufferable.” (textul tradus al transcrierii discursului mikado-ului în „The New York Times”, August 15, 1945. p. 3).

Manciuria. În același timp, Stalin a ordonat o debarcare a vaselor amfibie în porturile Dailan și Port Arthur (pierdute de Rusia Imperială în 1905).

Președintele USA, Harry Truman, a receptat și acceptat imediat capitularea Japoniei. A comunicat acceptul său și la Moscova și la Londra. A acceptat și cerința de a se păstra dinastia. Oricum, Japonia avea să treacă și ea printr-un proces asemănător cu acela de la Nürnberg.

Generalul american, Douglas Mac Arthur, a fost înaltul oficial însărcinat să primească actul de capitulare, în calitate de reprezentant al tuturor forțelor aliate în războiul din Pacific. Era firesc. Era comandantul lor suprem. În data de 2 septembrie 1945, pe vasul Missouri a ajuns în rada portului Tokio.

În aceeași zi, au fost trimiși ca mesageri ai guvernului Imperial Japonez – ministrul de externe, Mamoru Shigemitsu, și generalul Yoshijirō Umezu – Șeful Statului Major al Armatei Imperiale Japoneze. Ei au fost cei acreditați să semneze capitularea Japoniei și au iscălit primii. Apoi, conform protocolului, au semnat că primesc capitularea Japoniei următorii: general Douglas MacArthur, comandant Suprem al Forțelor Aliate din Oceanul Pacific; el a semnat primul dintre Aliați, în numele tuturor puterilor aliate. Apoi, pe rând câte un reprezentant din partea fiecărei națiuni aliate care și-a trimis reprezentanți (în această ordine): amiral Chester W. Nimitz – pentru Statele Unite; general Hsu Yung-Chang – pentru Republica China; amiralul Sir Bruce Fraser – pentru Regatul Unit al Marii Britanii; general locotenent Kuzma Derevianko (în acel moment șeful Statului Major General al Armatei Roșii în teatrul de război din Asia de Est) – pentru Uniunea Sovietică; general Thomas Blamey – pentru Australia; general Philippe Leclerc – pentru Franța; vicemareșalul aerului Leonard Isitt – pentru Noua Zeelandă; colonelul Lawrence Moore Cosgrave – pentru Canada. Generalul Douglas Mac Arthur, pentru a-i umili pe japonezi, a semnat fiecare literă a numelui său cu un alt stilou.

Cu această capitulare s-a încheiat aparent definitiv războiul mondial, în orice caz de jure. În ziua de 3 septembrie 1945, în Statele Unite, la Washington, a fost organizată mare sărbătoare a victoriei împotriva Imperiului Nipon. În 7 septembrie a avut loc o extindere a actului capitulării Japoniei – pentru toate posesiunile asiatice ale Japoniei. Actul din 2 septembrie se referea doar la teritoriile Japoniei insulare.

Astfel, în 7 septembrie generalul Umezu a fost nevoit să mai capituleze încă odată pentru toate teritoriile din Asia ale Japoniei. Ceremonia de data aceasta a avut loc simbolic la Nanking, capitala de atunci a Republicii Chineze, cea condusă de Chiang Kai-Shek.

Cu acest al treilea plan din Extremul Orient s-a încheiat definitiv lupta caldă în lume urmată de Războiul rece care avea să se declanșeze imediat. Au rămas să se pună la punct pretențiile tuturor marilor puteri victorioase în

discutarea păcii care urma să fie semnată în capitala Franței, orașul Paris, în anul 1947. Principala consecință a fost aplicarea planului Maiski¹⁶, în ciuda apariției Organizației Națiunilor Unite, unde s-a remarcat energia lui Nelson Rockefeller care a făcut ca această organizație mondială să fie declarată păstrătoare a păcii. Dar se poate spune că principala consecință a acestui război a fost aceea prevăzută de Alexis de Tocqueville încă din 1838, când a publicat cartea sa despre democrație în America¹⁷. În ea a arătat limpede că viitorul era clar: în secolul al XX-lea se va ajunge la o lume bipolară, în care puterea va fi împărțită între Imperiul Rus, devenit URSS și USA.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Aldrete, Gregory, *The Decisive Battles of World History*, University of Wisconsin-Green Bay, 2014.
- Beevor, Anthony, *Berlin – Căderea 1945*, București, RAO, 2005.
- Churchill, Winston, *History of the Second World War*, volume 1, *The Gathering Storm*, 1st ed., London, Cassell & Co, 1948.
- Elleman, Bruce, *International Rivalry and Secret Diplomacy in East Asia, 1896-1950*, Routledge, London-New York, 2020.
- Hasegawa, Tsyoshi, *Racing the Enemy, Stalin, Truman and the Surrender of Japan*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2005.
- Hayashi, S., *Study of Strategic and Tactical peculiarities of Far Eastern Russia and Soviet Far East Forces*, în „Japanese Special Studies on Manchuria” (Report). Vol. XIII. Tokyo: Military History Section, Headquarters, Army Forces Far East, US Army, 1955.
- *Nazi-Soviet relations 1939-1941. Documents from the Archives of The German Foreign Office*, Washington, Department of State, publication 3023, 1948.
- Robert H. Ferrell, *The Mukden Incident: September 18-19, 1931*, în „Journal of Modern History”, March 1955, pp. 66-72.

¹⁶ Ivan Mihailovici Maiski, fost ambasador al URSS în imperiul unit al Marii Britanii, la sfârșitul anului 1944 i-a prezentat lui V. M. Molotov, ministru de externe al URSS, planul prin care cerea ca la terminarea războiului să existe în granița de Vest în Europa pentru Uniunea Sovietică un lanț de state care urmau să formeze un cordon sanitar. Hotarul acestor țări către vest a fost numit de Ceorcil în conferința lui de la Universitatea Stanford Cortina de Fier. Acest plan a lui Maiski a fost imediat aprobat de Molotov și de Stalin. În consecință, a rămas Cortina de Fier pentru 45 de ani în Europa.

¹⁷ Cf. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, 2 vols. Vintage Books, 1954, passim.

- Serra, Maurizio, *Misterul Mussolini. Omul. Provocările. Eșecul*, trad.din lb.franceză, București, Editura Trei, 2024.
- Solonin, Marc, *Butoiul și cercurile, 22 iunie 1941 sau când a început marele război pentru apărarea patriei*, Iași, Editura Polirom, 2012.
- Stephan, John J., *The Tanaka Memorial (1927). Authentic or Spurious?*, în „Modern Asian Studies”, vol. VII, nr. 4, July, 1973, pp. 733-745.
- Tocqueville, Alexis de, *Democracy în America*, 2 vols. Vintage Books, 1954.
- *Tratatul de Pace din 10 februarie 1947 încheiat între România și Puterile Aliate și Asociate*, publicat în M.Of.nr. 199 din 30 august 1947.

Periodice:

- „The New York Times”, August 15, 1945. p. 3.

CURSURI MILITARE ȘI PRODUSE SPECIALE ROMÂNEȘTI PUSE LA DISPOZIȚIA UNOR STATE DIN AFRICA (1976-1981)

PETRE OPRIȘ*

Abstract: *The documents consulted so far show that Nicolae Ceaușescu, Emil Bobu, Teodor Coman (Minister of Interior Affairs) and the two Ministers of National Defence, Generals Ion Ioniță and Ion Coman, did not wish in 1976 and not afterwards to involve Romania in military adventures and scandals insinuated by Ion Mihai Pacepa in his memoir. One can note the wisdom of Romania's President and the military leaders around him (with the obvious exception of Ion Mihai Pacepa), their interest in identifying the intentions of the foreigners who were asking help from Romania, in order to solve all the problems that arose efficiently and in time. If we want to find their mistakes, we should look for them elsewhere - primarily in Romanian documents about economic issues. The main problems of the authorities from Bucharest were economic and about the recognizing of the status of Romanian communists as leaders of Romanian society during the Cold War.*

Keywords: *Africa, courses, military, Romania, the Soviet Union, weapons.*

Pentru istoricii care doresc să afle amănunte despre armele vândute de autoritățile române unor state din Africa și Asia, în anii '70, volumul publicat de Ion Mihai Pacepa în S.U.A., în anul 1987, *Orizonturi roșii. Amintirile unui general de securitate*, constituie doar o operă certată cu pădurea care a fost tăiată pentru a se obține celuloza necesară fabricării de maculatură. Bătaia de joc a autorului respectiv față de niște metode de valorificare superioară a resurselor din lemn ale planetei poate să fie observată cu claritate în subcapitolul „Arme românești pentru lumea a treia” – un exemplu de propagandă neagră, care nu conține absolut nici o informație despre modelele și cantitățile de arme pe care România le-a pus la dispoziția statelor din Lumea a Treia în perioada în care generalul Ion Mihai Pacepa l-a slujit pe Nicolae Ceaușescu¹.

* Director adjunct al Institutului Cultural Român de la Varșovia; cercetător onorific dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova - C. S. Nicolăescu-Plopșor; locotenent-colonel (în rezervă); e-mail: petreopris@yahoo.com. Volume publicate recent: *Armată, spionaj și economie în România (1945-1989)*, București, Editura TREI, 2021; *Autovehicule, tractoare și locomotive străine în România, în timpul Războiului Rece*, București, Editura Militară, 2024.

¹ General-locotenent Ion Mihai Pacepa, *Orizonturi roșii. Amintirile unui general de securitate*, București, Editura Venus, 1992, pp. 141-144.

Pentru a ieși din gaura neagră a poveștilor răspândite în anul 1987 de generalul de Securitate despre armele românești expediate în statele din Lumea a Treia, am fost nevoiți să ne îndreptăm încă o dată atenția asupra documentelor păstrate în arhivele din România. Din acestea se poate afla, de exemplu, faptul că ministrul de Interne Teodor Coman l-a informat pe Nicolae Ceașescu, la 15 noiembrie 1976 (când Ion Mihai Pacepa lucra direct cu Teodor Coman și era, printre altele, secretar de stat în Consiliul Securității Statului), despre suma de 227.694 de dolari, pe care autoritățile din Republica Central Africană refuzau să o plătească și pe care doreau să o vadă transformată în „ajutor acordat de statul român”². Într-o perioadă pe care Teodor Coman nu a precizat-o, Ministerul de Interne din acea țară primise din România materiale și aparatură tehnică în valoare de 571.569 de dolari, prin intermediul Ministerului român al Comerțului Exterior și Cooperării Economice Internaționale, iar acea sumă a fost achitată parțial, în valută și în produse (în total: 418.834 de dolari), de autoritățile de la Bangui după numeroase intervenții făcute de reprezentanții României. Totodată, Ministerul de Interne din România cheltuiuse suma de 1.494.242 de lei (echivalată cu 106.842 de dolari) pentru instruirea în România a 44 de cadre de securitate și poliție provenite din aceeași țară și, timp de doi ani, 11 instructori români au acordat asistență tehnică la Bangui, în același domeniu, fiind cheltuită suma de 120.852 de dolari³.

În documentul întocmit de Teodor Coman și în nota de însoțire a acestuia, semnată în aceeași zi de către Emil Bobu, s-a propus și Nicolae Ceașescu a fost de acord cu

„continuarea tratativelor de către Ministerul Comerțului Exterior și Cooperării Economice Internaționale cu partea centrafricană pentru recuperarea, în valută sau în produse, a sumei de 152.735 \$, reprezentând diferența neîncasată din livrarea de materiale și aparatură tehnică, iar instruirea cadrelor de securitate și poliție centrafricane, efectuată atât în țara noastră cât și prin trimiterea de instructori la Bangui, în valoare de 227.684 \$, să fie considerată ca ajutor acordat de statul român Republicii Africa Centrală”⁴.

La rândul lor, autoritățile din R. P. Congo au rugat pe cele române, în vara anului 1976, prin intermediul atașatului lor militar, aero și naval de la Berlin, ca Ministerul de Interne din România să primească 15 cadre din R.P.

² Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: A.N.I.C.), *fond C.C. al P.C.R. – Secția Administrativ-Politică*, dosar nr. 5/1976, f. 109.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, f. 108.

Congo la Școala Militară de Ofițeri Activi situată la Băneasa. Apoi, de la Ambasada R.P. Congo din România s-au primit informații cu privire la sprijinul gratuit dorit de autoritățile de la Brazzaville: „10 cadre să fie pregătite în domeniul securității, pe o perioadă de 18 luni, iar 5 cadre pe linie de miliție, timp de 3 ani”⁵. Până la data de 26 august 1976, Ministerul român de Interne asigurase deja pregătirea gratuită, la aceeași instituție, a „14 cadre congoleze, iar un număr de 25 cadre se află la instruire, urmând ca școlarizarea lor să se încheie în 1977 și 1978. La dorința părții congoleze, acestora li se asigură, în afara pregătirii de specialitate, și posibilitatea absolvirii primilor trei ani ai Facultății de drept”⁶.

De aceea, Teodor Coman a propus la 26 august 1976 și Nicolae Ceaușescu a aprobat primirea la Băneasa a celor 15 cadre congoleze noi. Instruirea lor urma să se facă în mod gratuit prin cursuri speciale, nu în Școala Militară de Ofițeri Activi, iar la absolvire nu se mai acorda și o echivalare în studii juridice deoarece, începând cu anul școlar 1976/1977, programa de învățământ a instituției a fost schimbată (renunțându-se la cursurile de la Facultatea de Drept din București pentru toate promoțiile care urmau să fie primite în Școala Militară, indiferent de cetățenie)⁷.

Tot pentru instruire militară au fost primiți în România și 80 de cetățeni din Republica Gabon⁸. Ministrul Apărării Naționale l-a informat pe Nicolae Ceaușescu și a solicitat aprobarea, la 11 mai 1976, ca șase dintre aceștia să efectueze cursuri de pilotaj la Școala Militară de Ofițeri Activi de Aviație „Aurel Vlaicu”, începând din 1976, pe o perioadă de trei ani. Cheltuielile lunare de școlarizare pentru fiecare cursant (750 \$, în anul I, 1070 \$ în anul II și 4122 \$ în anul III de studii) și cele indirecte (657 \$) urmau să fie achitate de către Republica Gabon⁹. La 20 mai 1976, Cancelaria C.C. al P.C.R. i-a informat pe ministrul Ion Ioniță și pe Emil Bobu faptul că Nicolae Ceaușescu a aprobat pregătirea în România a șase cetățeni gabonezi, ca piloți pentru aviația civilă¹⁰.

Separat, generalul-colonel Ion Coman, Vasile Pungan (consilier al președintelui României) și generalul de Securitate Gheorghe Marcu au pus în aplicare o hotărâre a lui Nicolae Ceaușescu la sfârșitul lunii aprilie 1976. Patru pistoale germane Walther (probabil Model 8), cal. 6,35 mm (seriile 705311, 705791, 767208 și 1043809), opt încarcătoare pentru acele pistoale, 48 de cartușe cal. 6,35 mm și patru cutii din piele pentru transportul acelor produse

⁵ *Ibidem*, f. 81.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Idem, dosar nr. 3/1976, f. 85.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, f. 84.

au fost predate generalului-colonel Ion Coman de către U.M. 02585 București, iar acesta le-a predat la 27 aprilie 1976 lui Vasile Pungan¹¹. La rândul său, consilierul președintelui României a predat acele obiecte militare generalului Gheorghe Marcu la 29 aprilie 1976, „cu scopul de a fi transmise, conform aprobării verbale a Conducerii superioare, președintelui Gabonului – A.B. Bongo – la rugămintea acestuia (subl.n.)”¹².

În cazul solicitării formulate în vara aceluiași an de către guvernul Republicii Populare Benin, referitoare la pregătirea militară în România a unor piloți, navigatori, ingineri mecanici și ofițeri de aviație proveniți din acea țară, generalul Ion Coman (numit în funcția de ministru al Apărării Naționale, în locul lui Ion Ioniță) l-a informat pe Nicolae Ceașescu, la 6 august 1976, că tinerii din acea țară care doreau să facă studii militare în România trebuiau să frecventeze timp de un an cursul de învățare a limbii române, organizat de Ministerul Educației și Învățământului. Ministerul Apărării Naționale îi puteau prelua în instituțiile militare de învățământ după absolvirea acelui curs, iar cheltuielile totale pentru tinerii proveniți din R. P. Benin erau identice cu cele solicitate pentru cei șase gabonezi menționați de ministrul Ion Ioniță la 11 mai 1976, astfel:

- pentru piloți militari în aviația de transport: fiecare cursant, lunar, câte 1407 dolari în anul I-ii, 1727 dolari în anul II și 4779 dolari în anul III de studii;

- pentru ofițeri de aviație nenaviganți: lunar, câte 435 de dolari, pentru toți cei 3 ani de studii;

- pentru inginerii în specialitatea avion-motor: lunar, câte 500 de dolari, pentru toți cei 5 ani de studii;

- cursul de limbă română: lunar, câte 125 de dolari pentru fiecare cursant¹³.

La fel ca în cazul solicitării primite de la autoritățile din Republica Gabon, Nicolae Ceașescu a fost de acord cu propunerile ministrului Apărării Naționale, generalul Ion Coman, menționate în raportul său din 6 august 1976, de această dată privind suportarea cheltuielilor de către R. P. Benin¹⁴.

Pentru a se înțelege mai ușor dimensiunea acelor cheltuieli pentru o persoană, propunem să utilizăm, comparativ, câteva prețuri de vânzare în străinătate a autoturismului „Dacia 1300”. De exemplu, la mijlocul anilor '70, acel model de automobil se vindea la Budapesta cu 102.000 forinți (circa 8696

¹¹ Idem, dosar nr. 1/1976, f. 46.

¹² *Ibidem*, f. 47.

¹³ Idem, dosar nr. 3/1976, f. 154.

¹⁴ *Ibidem*, f. 153-154.

de dolari), iar la Praga cu 61.380 coroane cehoslovace (circa 8525 de dolari), în perioada 14 iulie – 30 septembrie 1975¹⁵.

În cazul în care dorim să analizăm situația prețului autoturismului Dacia 1300, comparativ cu cel al modelului Renault 12 TL, documentele păstrate în România ne oferă următoarele amănunte din luna iunie 1978 despre vânzarea automobilelor respective pe piața elvețiană:

- prețuri de vânzare stabilite de firmele importatoare: 10.800 de franci elvețieni (Dacia 1300 – 6040 de dolari) și 11.800 de franci elvețieni (Renault 12 TL – 6599 de dolari);

- prețul automobilului Dacia 1300 prevăzut în contractul de livrare: 4586 de franci elvețieni (2565 de dolari)¹⁶.

O solicitare cu privire la acordarea unui ajutor militar a sosit la București în luna ianuarie 1977 și din partea autorităților din Republica Burundi. După analizarea situației, generalul Ion Coman a propus lui Nicolae Ceaușescu, la 13 ianuarie 1977 și președintele României a aprobat să fie acordate „47 de burse de studii militare pentru ofițeri de artilerie, transmisiuni și aviație, începând cu anul de învățământ 1977-1978, cu suportarea de către Republica Burundi a cheltuielilor în devize libere aferente școlarizării”¹⁷. În același timp, a fost respinsă solicitarea cu privire la livrarea a „5 elicoptere „Alouette III” cu tot armamentul și muniția necesară”, precum și a „30 vehicule blindate pe roți echipate complet cu armament și muniție”¹⁸. În cazul elicopterelor, statul român nu avea aprobare pentru exportarea lor în Republica Burundi din partea companiei franceze care a oferit României licența de fabricație a aceluși aparat de zbor, iar transportoarele amfibii blindate TAB-71, realizate în România după o licență sovietică, nu corespundeau condițiilor de climă existente în Republica Burundi¹⁹.

În schimb, cu un an înainte, mai precis în perioada 17-24 februarie 1976,

„Direcția comerț exterior din Ministerul Apărării Naționale, împreună cu organe de resort din Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini, a purtat tratative comerciale și a semnat următoarele documente cu

¹⁵ Foreign Broadcast Information Service (FBIS) Daily Reports, *Daily Report*. EASTERN EUROPE, FBIS-EEU-75-142 on 1975-07-23. BRIEFS, CZECHOSLOVAKIA (AUTOMOBILE PRICE REDUCTIONS) [Page D5].

¹⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, *Elveția – R.S.R.*, dosar Problema 212/A/1978, f. 35-36. Mulțumim și pe această cale domnului Dan-Cătălin Buzdugan pentru informațiile valoroase pe care ni le-a pus la dispoziție cu generozitate.

¹⁷ A.N.I.C., *fond C. C. al P.C.R. – Secția Administrativ-Politică*, dosar nr. 2/1976, f. 4.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

delegația Organizației arabe pentru industrializare (organizație formată din reprezentanți ai R.A. Egipt, Arabiei Saudite, Uniunii Emiratelor Arabe și Qatarului):

1. Contractul RAO-1/76, care prevede un export de tehnică militară în R.A. Egipt în valoare de 10.947.637 \$ devize libere, din care în acest an se vor livra mărfuri în valoare de 6.882.820 \$ și în anul 1977 de 4.064.817 \$.

Cursul de revenire realizat la exportul mărfurilor din acest contract este de 12,54 lei/\$.

2. Contractul RAO-2/76, care prevede exportul de tehnică militară în R.A. Egipt în valoare de 11.374.800 \$ devize libere. Acest contract urmează să intre în vigoare după confirmarea lui de către autoritățile militare egiptene.

Cursul de revenire realizat la exportul mărfurilor din acest contract este de 14,31 lei/\$”²⁰.

Apoi, la 8 aprilie 1976, generalul Ion Ioniță a trimis lui Nicolae Ceașescu un nou raport referitor la colaborarea militară dintre România și Republica Arabă Egipt. Ministrul Apărării Naționale menționa că, în luna martie 1976, a fost încheiat un nou contract între cele două părți, în scopul furnizării de componente românești pentru pistoalele-mitralieră AKM, cal. 7,62 mm, md. 1963, aflate în dotarea forțelor armate egiptene. Suma totală prevăzută în acel contract era de 4.031.510 dolari, în devize libere, iar cursul de revenire al mărfurilor care urmau să fie exportate de România era foarte bun pentru autoritățile de la București: 14,17 lei/\$²¹.

În aceeași perioadă, generalul Mohamed Abdel Ghani El-Gamassi, viceprim-ministru și ministru de război al Republicii Arabe Egipt și-a exprimat dorința de a vizita România, în perioada 5-9 aprilie 1976, pentru a discuta, printre altele, despre importarea de „tehnică militară în valoare de 20-30 milioane de dolari în condiții de credit pe 4-5 ani, cu o dobândă de 3 la sută și să viziteze unele fabrici de armament și echipament militar”²².

Autoritățile de la București au fost de acord să îl primească în acea perioadă pe oaspetele egiptean. Concomitent, delegația română implicată în tratativele cu privire la exporturile de armament și tehnică militară în Republica Arabă Egipt trebuia să țină cont de punctul de vedere exprimat în anul precedent de Nicolae Ceașescu, „potrivit căruia, plata să se efectueze în devize libere sau prin livrarea de țigări egiptene. Ministerul Comerțului Exterior și Cooperării Economice Internaționale este de acord cu această propunere, considerând totodată că este indicat ca plata să se facă la livrare

²⁰ *Ibidem*, f. 55.

²¹ *Idem*, dosar nr. 3/1976, f. 50.

²² *Ibidem*, f. 21.

(fără acordarea de credite)”²³. În plus, dobânda propusă de partea egipteană ar fi condus, practic, la devalorizarea produselor militare românești, dacă ținem cont de faptul că dobânzile la creditele pe 4-5 ani erau mai mari de 3% pe piața internațională în acel moment.

Deși în uzinele românești s-au fabricat pentru export, sub licență sovietică, armament, muniții și tehnică de luptă (inclusiv în semestrul I al anului 1979), Nicolae Ceaușescu a fost extrem de critic la adresa a doi comentatori ai televiziunii ungare – care au menționat la 17 octombrie 1979, într-o emisiune difuzată la Budapesta, despre anumite exporturi de produse militare românești în Republica Arabă Egipt. În același timp, se cuvine să amintim că Nicolae Ceaușescu a fost cel care a semnat Decretul nr. 199 din 26 iunie 1979, prin care au fost acordate decorații românești următorilor membri ai unei delegații militare din Republica Arabă Egipt sosite la București:

- Ordinul „Tudor Vladimirescu”, clasa I: generalului Kamal Hassan Aly, ministrul Apărării și al Producției Militare;

- Ordinul „Tudor Vladimirescu”, clasa a II-a: generalilor-maiori Yousef Sabry Abutaleb, Mohamed Ibrahim Barakat, Mustapha Saadek, precum și inginerului Mohamed Abd Fattah;

- Ordinul „Tudor Vladimirescu”, clasa a III-a: generalului de brigadă Husseini A. Tolba și inginerului Sayed Younes Darwish;

- Ordinul „Tudor Vladimirescu”, clasa a V-a: locotenent-colonelului Ahmed Samir Seif²⁴.

Interesul autorităților de la București privind obținerea unor deize libere în comerțul cu Republica Arabă Egipt, într-un număr cât mai mare, este explicabil numai și prin faptul că, din luna ianuarie 1976, Gheorghe Oprea (vice-prim ministru), Ion Pățan (vice-prim ministru și ministru al Comerțului Exterior și Cooperării Economice Internaționale) și Teodor Coman (ministru de Interne) au fost interesați să încheie tratativele „cu unele firme de specialitate americane, privind realizarea legăturilor radio, cu țara, de pe aeronava prezidențială a R.S. România, atunci când se află pe principalele rute aeriene de pe glob”²⁵. Concret, un avion Boeing 707 (YR-ABB), amenajat în variantă VIP de firma „Boeing” chiar din faza primară de fabricare a acestuia, a fost livrat la 3 iunie 1974 pentru a fi utilizat de către șeful statului român. Acest avion nu a avut, însă, un sistem performant de telecomunicații, care să îi permită lui Nicolae Ceaușescu să țină legătura cu

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România*, anul XV, nr. 55, partea I, 29 iunie 1979, p. 1.

²⁵ A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Secția Administrativ-Politică*, dosar nr. 3/1976, f. 150.

țara prin radio în condițiile păstrării secretului asupra conținutului convorbirilor.

Primele tratative cu privire la rezolvarea problemei respective s-au desfășurat în S.U.A., în ianuarie 1976, apoi în România cu reprezentanții companiilor „Collins” și „E-System”. Având sprijinul Ambasadei S.U.A. de la București (care a recomandat păstrarea secretului întregii operațiuni și derularea contractului de comandă fermă doar prin intermediul său, fără implicarea întreprinderilor românești de comerț exterior), precum și al Departamentului de Stat al S.U.A., reprezentanții celor două companii americane au prezentat ofertele lor preliminare, în valoare de aproximativ 6 milioane de dolari²⁶. Astfel, o parte dintre câștigurile posibile rezultate din contractele de cola borare militară dintre România și Republica Arabă Egipt puteau fi folosite pentru achitarea comenzii ferme date, în cele din urmă, pentru instalarea unui sistem de telecomunicații și secretizare pe aeronava Boeing 707, înmatriculată YR-ABB.

În paralel, în primăvara anului 1976, autoritățile române au primit o solicitare bizară de la Ambasada Republicii Populare Democrate Coreene de la București. Generalul Nicolae Doicaru a precizat la 2 aprilie 1976, în documentul semnat și trimis lui Nicolae Ceașescu, faptul că Ministerul român de Interne a fost solicitat de către Ambasada respectivă să procure, pentru consumul conducerii de partid și de stat coreene, contra cost (în lei), „băuturi alcoolice de producție indigenă (15 sticle țuică turc, 15 sticle țuică bătrână, 15 sticle vin „Galbenă de Odobești” și 15 sticle vin roșu „Sâmburești”), precum și a cantității de 200 kg unt de cacao, 400 kg cacao praf și 200 kg ciocolată amăruie”²⁷. Deși a comunicat Ambasadei faptul că reprezentanții nord-coreeni „ar putea procura produsele respective direct de pe piața internă ori de pe cea externă”²⁸, generalul Nicolae Doicaru a fost rugat de coreeni să înțeleagă acea problemă, în sensul că produsele respective urmau să fie consumate de conducerea de partid și de stat coreenă și că Ministerul de Interne din România trebuia să asigure procurarea și controlul acelor produse.

După ce a citit documentul semnat de generalul Nicolae Doicaru și Emil Bobu, Nicolae Ceașescu a modificat numărul de sticle de vin pe care Ministerul de Interne urma să le pună la dispoziție, scriind cu stiloul cu cerneală neagră, la fiecare, numărul „20” (în loc de 15, câte a solicitat Ambasada R.P.D. Coreeană)²⁹. Cu același stilou, Nicolae Ceașescu a scris

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Idem*, dosar nr. 5/1976, f. 6.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

următoarea rezoluție: „Băuturile să fie trimise gratuit, iar produsele provenite din străinătate, contra cost”³⁰. Drept urmare, Ministerul român de Interne a fost nevoit să utilizeze devalute convertibile pentru a obține acele produse și pentru a le oferi, contra cost, Ambasadei R.P.D. Coreene.

Revenind la statele de pe continentul african, se cuvine să amintim și despre colaborarea specială a României cu Libia (Jamaheria Arabă Libiană Populară Socialistă, cum se numea acest stat atunci). După cum a menționat generalul Ion Coman la 22 august 1977, în raportul trimis lui Nicolae Ceaușescu, tratativele comerciale desfășurate la Tripoli, în perioada 1-15 august 1977, cu reprezentanții armatei libiene s-au încheiat fructuos pentru ambele părți. Atunci a fost contractat un export de tehnică militară românească în Libia

„în valoare de 78,12 milioane \$ SUA, în această valoare fiind incluse și cheltuielile de transport până la beneficiar, din care 31,9 milioane \$ SUA reprezintă livrările pe acest an, iar 46,22 milioane \$ SUA – livrările pe anul 1978. Valoarea franco la frontiera română a produselor contractate este de circa 66 milioane \$ SUA, din care 26,7 milioane \$ SUA reprezintă livrările din acest an. Cursul de revenire ce se realizează la acest export este de 12,45 lei/\$ SUA”³¹.

Cu același prilej, a fost semnat și „un contract de asistență tehnică în valoare de 29.800 \$ SUA, pentru montarea unor produse livrate anterior și instruirea tactico-tehnică a militarilor libieni în folosirea mitralierelor antiaeriene calibru 14,5 mm de tipul ZU-2, aruncătoarelor de grenade antitanc SPG-9 și aruncătoarelor ușoare de flăcări LPO-50”³².

Trei ani mai târziu, mai precis în decembrie 1980, autoritățile de la București au trimis la Tripoli o ofertă privind livrarea de tehnică militară românească în perioada 1981-1984. Inițiativa respectivă s-a concretizat după câteva luni prin semnarea unui acord de cooperare în domeniul tehnicii militare (București, 27 septembrie 1981). În același timp, partea română era foarte interesată de îndeplinirea prevederilor din contractele încheiate anterior pentru „întocmirea studiilor tehnico-economice de bază și de detaliu privind fabricația aruncătorului [de proiectile reactive nedirijate] cu 40 țevi, de tunuri, de măști [contra gazelor] și a tancului mijlociu [în România]”³³, în scopul acordării de sprijin pentru crearea unei industrii militare în Libia și pregătirea de personal tehnic necesar aceluia stat.

³⁰ *Ibidem*, f. 5-6.

³¹ *Idem*, dosar nr. 8/1977, f. 93.

³² *Ibidem*.

³³ *Idem*, *fond C.C. al P.C.R. – Secția Relații Externe*, dosar nr. 41/1981, f. 131; 133.

Tot în decembrie 1980, colonelul Muftah Faraj Dakhel, președinte al Consiliului de administrație al Organizației pentru Industria Militară Libiană, a fost invitat să efectueze o vizită în România. Autoritățile române au așteptat ca oaspetele să confirme sosirea sa la București în octombrie 1981 și au fost pregătite să discute cu acesta despre contractele propuse Libiei de partea română, pentru „elaborarea studiilor tehnico-economice privind fabricația de muniții, piese turnate și forjate pentru tancuri, tunuri, muniție, aruncătoare, pentru complexul chimic de pulberi și explozivi și pentru [o] fabrică de confecții militare”³⁴. În plus, partea română dorea să primească și alte cereri „pentru proiectarea și construirea de obiective industriale militare”³⁵ în Libia și să se constituie o comisie mixtă româno-libiană de colaborare și cooperare în domeniul tehnicii și industriei militare.

În schimbul ajutorului militar acordat în conformitate cu acordul încheiat la 27 septembrie 1981, Libia trebuia să furnizeze României 1,5 milioane de tone de petrol, până la sfârșitul anului 1981³⁶.

Un bilanț al activităților economice desfășurate de România în câteva state din Africa, în perioada 1965-1977, ne dezvăluie următoarele date și informații:

- exporturile românești în Africa s-au cifrat la aproximativ 158 milioane de lei, în anul 1965 și au crescut exponențial în următorii 12 ani, atingând nivelul de aproximativ 1781 de milioane de lei în anul 1977;

- în cazul importurilor românești din statele africane, acestea s-au situat la aproximativ 129 de milioane de lei (1965), respectiv circa 869 milioane de lei (1977);

- schimburile comerciale au marcat un progres semnificativ, iar balanța de plăți a fost în mod clar în favoarea României, înregistrându-se un surplus de 29 de milioane de lei (1965), respectiv 912 milioane de lei (1977);

- în general, România a vândut statelor africane mărfuri proprii care nu reușeau să facă față competiției de pe piețele statelor occidentale; în anul 1965, 2,2% din schimburile comerciale totale ale României au fost efectuate cu statele din Africa, iar procentajul respectiv a crescut până la 3,3% în anul 1977³⁷;

³⁴ *Ibidem*, f. 131-132.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, f. 133.

³⁷ Cristian-Constantin Șipețean, *Economic and political relations between Romania and African countries during the Totalitarian Regime (1965-1980)*, în „Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca”, tom LI, București, 2012, p. 231.

- autoritățile de la București au fost interesate de colaborarea cu cele de la Cairo în prospecțiuni geologice (hidrocarburi, în principal), proiecte petrochimice și fabricarea de tractoare românești (montate în Egipt)³⁸;

- relații de colaborare au fost dezvoltate și cu Sudanul, în scopul obținerii de materii prime utile pentru economia românească: bumbac, iută, produse exotice specifice climei calde etc.³⁹;

- în relațiile cu Libia au fost propuse proiecte industriale, agricole și construcții în domeniul civil, în schimbul cărora se dorea obținerea unor mari cantități de petrol libian; în anul 1978, 55% din totalul schimburilor comerciale ale României cu statele din Africa se desfășurau în relația directă cu Libia⁴⁰;

- valoarea celor patru pistoale germane Walther, a încărcătoarelor și a muniției oferite de Nicolae Ceaușescu, în 1976, președintelui Republicii Gabon, Albert-Bernard Bongo, era înfimă față de bugetul unei țări, însă astfel se putea câștiga bunăvoința liderului de la Libreville, în condițiile în care autoritățile române erau interesate de exploatarea minereurilor de mangan (necesare pentru fabricarea de oțeluri aliate și oțeluri inoxidabile), uraniu și fier din Republica Gabon, precum și de industria petrolieră care se dezvoltă în acel stat. De asemenea, a existat un interes deosebit pentru construirea de către români a unui sector de cale ferată în acel stat african;

- Republica Burundi era interesantă pentru autoritățile române deoarece, în schimbul autocamioanelor, autobuzelor, vehiculelor speciale și produselor textile românești, se preconiza importarea unor cantități mari de nichel și se sconta pe acordarea de asistență tehnică românească în geologie și minerit⁴¹;

- în relațiile României cu Mozambicul se urmărea dezvoltarea cooperării în domeniul cultivării bumbacului, în industria gazeiferă și în transporturile aeriene civile⁴².

În privința negării de către Nicolae Ceaușescu, la 23 octombrie 1979, în ședința Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., a unor exporturi de armament sovietic realizat în România, se poate afirma că reacția respectivă era firească pentru președintele României. Pentru a demonstra că aveau loc livrări românești de muniție sovietică și de piese de schimb pentru avioanele de fabricație sovietică existente în Republica Arabă Egipt, ziariștii maghiari ar fi trebuit să aducă în fața publicului prezent în studioul de televiziune de la

³⁸ *Ibidem*, p. 233.

³⁹ *Ibidem*, pp. 233-234.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 234.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, p. 235.

Budapesta, la 17 octombrie 1979, documente românești sau egiptene (greu de obținut din cauza caracterului secret al acestora) sau alte rezultate concrete ale cercetărilor proprii. Simplele referiri la un ziar libanez (necunoscut) sau la un comunicat de presă al agenției TASS – care ar fi preluat o știre dintr-un ziar apărut în Franța – nu erau suficiente, iar autoritățile de la București nu urmăreau zvonurile și năstrușniciile care se publicau în Occident pentru ca, apoi, să publice dezmințiri. Este adevărat însă faptul că moda datului ochilor peste cap și a rostirii intenționate a unor cuvinte în limba rusă, în cazurile de autovictimizare, se manifesta și atunci, sub forma publicării de insinuări în ziarele de scandal, prin răspândirea de informații neverificate de către ziariștii moralizatori la diverse emisiuni televizate în direct, precum și prin publicarea unor povești în cartea de memorii a unui general dezertor și trădător – povești imposibil de dovedit, însă atractive pentru un public aflat în căutare de evenimente senzaționale.

Pentru a cunoaște motivele pentru care Chrudinák Alajos și Várnai Ferenc au comentat tendențios despre exporturile de produse militare românești în Republica Arabă Egipt este normal să consultăm atât presa vremii, cât și documentele oficiale din acea epocă. Din presă putem să aflăm faptul că, la începutul lunii mai 1979, au avut loc la Arad și Oradea întâlniri de lucru între Ioan Avram (ministru Industrii Construcțiilor de Mașini) și Soltesz Istvan (ministru Industrii Construcțiilor de Mașini și Metalurgiei din R.P. Ungară). Cu acel prilej, a fost semnat un protocol cu privire la dezvoltarea livrărilor reciproce de mărfuri în perioada 1981-1985 și au fost vizitate Întreprinderea de strunguri (Arad), Întreprinderea „Înfrățirea” (Oradea) și Fabrica de mașini-unelte din Beiuș⁴³.

Apoi, la 31 mai 1979, Iosif Banc (secretar al C.C. al P.C.R.) a primit o delegație de activiști ai Partidului Muncitoresc Socialist Ungar, condusă de Bonifert Adám, adjunct de șef de secție la Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Socialist Ungar. Oaspeții au sosit la București pentru un schimb de experiență și au fost primiți la C.C. al P.C.R., Comitetul pentru Problemele Consiliilor Populare, Ministerul Construcțiilor Industriale, Ministerul Transporturilor și Telecomunicațiilor, precum și la Comitetul județean Brașov al P.C.R. De asemenea, activiștilor de partid maghiari li s-au prezentat cartiere de locuințe și șantiere de construcții existente la București, Brașov și Sfântu Gheorghe⁴⁴.

⁴³ *Convorbiri economice româno-ungare*, în „Scînteia”, anul XLVIII, nr. 11416, duminică, 6 mai 1979, p. 5.

⁴⁴ *Vizita delegației de activiști ai Partidului Muncitoresc Socialist Ungar*, în Idem, nr. 11438, prima ediție, vineri, 1 iunie 1979, p. 5.

A urmat o tensionare a relațiilor României cu unele state membre ale C.A.E.R. (Ungaria, Cehoslovacia, Polonia și R.D.G., în primul rând), pe fondul publicării la 26 iulie 1979 a „Decretului privind unele măsuri pentru raționalizarea consumului de carburanți și gospodărirea economicoasă a parcului de autoturisme”⁴⁵. Printre altele, autoritățile de la București au impus atunci tuturor cetățenilor străini care se aflau pe teritoriul României, în vacanță sau cu alte scopuri, precum și pentru cetățenii străini care doreau să tranziteze România începând cu 1 august 1979, plecând în vacanță sau revenind din concediile petrecute în statele vecine României, să achite cu valută forte combustibilul pe care îl puneau în rezervoarele vehiculelor cu care se deplasau pe teritoriul României (combustibil care avea un preț mult mai mare decât cel știut de ei) sau cu niște bonuri speciale – pe care autoritățile comuniste de la București au dorit să le impună tuturor țărilor aflate în lagărul sovietic imediat după aplicarea în România a decretului menționat.

Trei luni mai târziu, mai precis la 22 octombrie 1979, a fost inaugurat în capitala României evenimentul intitulat „Zilele economiei și tehnicii Republicii Populare Ungare”, în prezența lui Nicolae Constantin (viceprim-ministru), Marjai Jozsef (vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al R.P. Ungare), Ion Constantinescu (președintele Camerei de Comerț și Industrie) și a omologului său maghiar, Ödön Kallos⁴⁶.

În ziua următoare, Nicolae Ceaușescu a avut un acces de furie la reuniunea Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. împotriva lui Chrudinák Alajos și Várnai Ferenc (privind exporturile militare românești în Republica Arabă Egipt și chestiunea combustibilului românesc folosit de turiștii străini care vizitau sau tranzitau România), iar pe data de 24 octombrie, Ilie Verdeț i-a primit la sediul Guvernului pe Marjai Jozsef, Ion Constantinescu și ambasadorul R.P. Ungare la București, Rajnai Sándor, pentru a discuta despre evenimentul „Zilele economiei și tehnicii Republicii Populare Ungare” și despre stadiul relațiilor economice dintre cele două state⁴⁷.

După accesul de furie menționat, Nicolae Ceaușescu a reanalizat situația și a anunțat, la 25 octombrie 1979, că nu mai dorește organizarea unei mase rotunde de către Televiziunea română – unde urmau să fie criticate comentariile lui Chrudinák Alajos și Várnai Ferenc privind exporturile

⁴⁵ Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România, *Decret privind unele măsuri pentru raționalizarea consumului de carburanți și gospodărirea economicoasă a parcului de autoturisme*, în Idem, nr. 11485, joi, 26 iulie 1979, p. 5.

⁴⁶ *Cronica zilei. „Zilele economiei și tehnicii R. P. Ungare”*, în Idem, anul XLIX, nr. 11559, marți, 23 octombrie 1979, p. 3.

⁴⁷ *Informații. Zilele economiei R.P. Ungare*, în idem, nr. 11561, prima ediție, joi, 25 octombrie 1979, p. 5.

românești de produse militare în Republica Arabă Egipt. Liderul politic român a anunțat noua sa decizie în ședința Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., astfel:

„Întâi, în legătură cu ce am discutat data trecută referitor la masa rotundă de la maghiari. *A fost primit ambasadorul [Ungariei, Rajnai Sándor] de [către ministrul de externe Ștefan] Andrei, care nu s-a simțit deloc bine. El a spus că nu știe nimic și va transmite acasă. Ai noștri au pregătit și ei o masă rotundă, dar mai constructivă.*

M-am gândit, totuși, poate să nu facem masa asta rotundă. Sigur, să scriem un articol, dar nu cu referiri directe, ci indirect să se vorbească. Să fie primit din nou ambasadorul maghiar și să i se spună că noi am hotărât să nu facem această masă rotundă acuma, în speranța că ei vor lua măsuri, dar am dori să aibă loc o întâlnire pe linia secretarilor cu probleme internaționale și să se discute problemele în spiritul relațiilor de prietenie care există între țările noastre și a principiului că, dacă apar anumite probleme între cele două țări, ele trebuie să fie discutate împreună. Să ne exprimăm speranța că ei vor înțelege lucrul acesta, nu așa – cum au spus cei de la televiziunea maghiară – că dacă nu primesc o dezmințire din partea noastră, înseamnă că este adevărat, sau că facem aceasta pentru că nu am avea ce să le răspundem.

De asemenea, trebuie arătat că noi ne conducem după politica noastră generală, în spiritul relațiilor de prietenie care trebuie să existe între țările noastre și nu dorim să mergem pe linia înăsprii relațiilor. Sperăm ca anumiți oameni care dau dovadă de iresponsabilitate vor fi puși la punct de guvern și de conducerea partidului.

*Să renunțăm acuma la această masă rotundă, deși noi nu am avea nimic de pierdut (subl.n.)*⁴⁸.

Față de ședința care avusese loc în urmă cu două zile, la reuniunea din 25 octombrie 1979 au lipsit Gheorghe Cioară, Ștefan Andrei, Teodor Coman și Ion Iliescu din motive pe care nu le-am identificat. În aceeași ordine de idei, Emil Drăgănescu și Mihai Telescu nu au fost prezenți la ședința din 23 octombrie 1979, însă au participat la cea desfășurată după două zile.

Din documentele consultate până în prezent rezultă că Nicolae Ceașescu, Emil Bobu, ministrul de interne Teodor Coman și cei doi miniștri ai Apărării Naționale, generalii Ion Ioniță și Ion Coman, nu au dorit în anul 1976 și nici ulterior să implice România în aventuri militare și în scandalurile insinuate de Ion Mihai Pacepa în cartea sa cu caracter memorialistic. Se poate remarca înțelepciunea președintelui României și a liderilor militari din jurul

⁴⁸ A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 80/1979, f. 42.

său (evident, cu excepția lui Ion Mihai Pacepa), interesul acestora de a identifica intențiile străinilor care solicitau ajutorul României, în scopul soluționării eficiente și la timp a tuturor problemelor apărute. În cazul în care dorim să găsim greșeli ale acestora, ar trebui să le căutăm în altă parte – în primul rând în documentele românești care conțin informații economice. Principalele probleme ale autorităților de la București au fost economice și de recunoaștere a statutului comuniștilor români ca lideri ai societății românești în perioada Războiului Rece.

Deoarece Várnai Ferenc a menționat despre consulatul general al Ungariei de la Cluj-Napoca în timpul mesei rotunde organizate la 17 octombrie 1979 și transmise de către televiziunea ungară, se cuvine să precizăm și faptul că autoritățile române au hotărât unilateral închiderea consulatului respectiv la 28 iunie 1988, după ce, cu o zi înainte, circa 200.000 de cetățeni au desfășurat o demonstrație împotriva regimului politic de la București în fața sediului Ambasadei României de la Budapesta.

Dacă revenim, cu totul accidental, la tăiatul unei păduri pentru a publica maculatură și, în același timp, dorim să dovedim o apropiere față de o temă omniprezentă în mijloacele mass-media după pandemia Covid-19, ecologia, semnalăm preocupările practice ale unui inginer iugoslav. La începutul lunii iunie 1979, la fabrica „Sigma” din Subotița aveau loc pregătiri pentru lansarea în producție de serie a unui dispozitiv inventat de acel inginer. Cu ajutorul său, consumul de benzină putea să fie redus cu 30%, zgomotul motoarelor instalate pe autoturismele „Zastava” (modele FIAT, produse sub licență în Iugoslavia) scădea cu 70%, iar gazele de eșapament rezultate erau mai puțin poluante⁴⁹. Specialiștii în ecologie nu au reușit încă să calculeze influența pe care dispozitivul respectiv a avut-o asupra climei de pe Planetă și nici nivelul cu care a fost redus consumul de combustibil pe plan mondial cu ajutorul acelei invenții. Și, vrem-nu vrem, produsele militare românești – tancul, vehiculul amfibiu blindat, autocamionul, avionul etc. – continuă să utilizeze combustibil obținut din prelucrarea petrolului pentru a fi propulsate, chiar dacă aceste produse nu se mai exportă în diferite state din Africa, unde regulile ecologiei sunt relaxate precum un turist aflat în concediu de odihnă pe plajă.

⁴⁹ *De pretutindeni. Reduce consumul de benzină, diminuează poluarea*, în „Scînteia”, anul XLVIII, nr. 11438, prima ediție, vineri, 1 iunie 1979, p. 5.

ANEXĂ

Stenograma ședinței din 23 octombrie 1979 a Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., în cursul căreia s-a discutat, printre altele, despre o masă rotundă organizată la Budapesta, exporturile de produse militare românești în Republica Arabă Egipt și despre transmisiunea televizată a acelei reuniuni la 17 octombrie 1979 (extrase).

Stenograma
ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din ziua de 23 octombrie
1979, orele 10.00

Au participat tovarășii: Ceașescu Nicolae, Verdeț Ilie, Banc Iosif, Bobu Emil, Burtică Cornel, Cazacu Virgil, Cioară Gheorghe, Ciobanu Lina, Dăscălescu Constantin, Dincă Ion, Fazekas János, Ioniță Ion, Lupu Petre, Niculescu Paul, Oprea Gheorghe, Pană Gheorghe, Pășan Ion, Popescu Dumitru, Rădulescu Gheorghe, Răutu Leonte, Voitec Ștefan, Andrei Ștefan, Coman Ion, Coman Teodor, Constantin Nicolae, Dalea Mihai, Dobrescu Miu, Fazekas Ludovic, Gere Mihai, Giosan Nicolae, Iliescu Ion, Mocuța Ștefan, Ursu Ioan, Winter Richard.

Au fost invitați tovarășii: Popa Dumitru, Rădulescu Ilie, Vasile Marin, Miculescu Angelo, Agachi Neculai, Dudaș Traian, Florescu Mihail, Marin Gaston Gheorghe, Spornic Aneta, Mihulecea Cornel, Stănescu Ion, Petrescu Gheorghe, Bejan Dumitru, Blajovici Petre, Berghianu Maxim, Roșu Gheorghe, Haș Teodor, Fulea Gheorghe, Niță Constantin, Dobrescu Emilian, Curticeanu Silviu, Gigea Petre, Tulpan Ion, Iftodi Constantin, Stoichici Ion, Roșca Bujor, Stoianovici Marin, Șandru Constantin, Marin Nicolae.

Tov. Nicolae Ceașescu: Tovarăși, ați văzut ordinea de zi. Sunteți de acord cu ea? (Toți tovarășii răspund „Da!”)

[...]

[*Tov. Nicolae Ceașescu:*] Acum, în ce privește unele probleme internaționale.

Am primit de la ambasada noastră din Budapesta o notă în legătură cu o masă rotundă care s-a ținut la televiziunea ungară în ziua de 17 octombrie. Aici s-au referit la motivul pentru care Iugoslavia și România au alte păreri în problema regimului din Kampuchia. De asemenea, cum se împacă guvernul român cu ideologia socialistă, faptul că reprezentanții regimului Pol Pot au plecat din România în Cuba, că ce caută în România oamenii regimului Pol Pot?

Răspunsul îl dă Várnai Ferenc, comentator de politică externă la ziarul „Népszabadság”. [...]

O altă întrebare a fost: „A început, într-adevăr, România livrarea către Egipt a muniției și pieselor de schimb pentru avioane de fabricație sovietică? Cum este posibil ca ea să vândă Egiptului piese de schimb sovietice?”.

La această întrebare a răspuns un alt comentator de politică externă de la televiziune, Krudinak Alajos (corect: Chrudinák Alajos – *nota P. Opriș*): „Este adevărat că România realmente livrează arme și cred că nu în exclusivitate arme fabricate în Uniunea Sovietică, deoarece și ea este producătoare de armament. Deci, s-ar putea ca din aceste arme, sau alte arme cumpărate din țări socialiste, să facă să ajungă la armata egipteană. Despre aceasta ne-am convins și noi în Sahara Occidentală (unde comentatorul a realizat recent, cu o echipă a televiziunii ungare, o suită de reportaje filmate în zona conflictuală a Saharei). Este de reținut că Egiptul livrează arme Marocului, iar România livrează arme Egiptului”.

La care a intervenit comentatorul Várnai Ferenc: „În această problemă, potrivit celor cunoscute de mine, în ziarul «Népszabadság» a apărut o știre relatând această informație și în care s-a arătat că ea provine din coloanele unui ziar libanez”.

Aici a intervenit din nou comentatorul Krudinak Alajos (corect: Chrudinák Alajos – *nota P. Opriș*): „Da, dar știrea despre vânzarea de piese de schimb am preluat-o după agenția TASS”.

Și TASS-ul spune că a preluat-o dintr-un ziar din Franța.

Comentatorul continuă: „În ce privește faptul dacă este real, eu cred că da, deoarece în România nu s-a dat nici o dezmințire”. [...]

[*Tov. Nicolae Ceaușescu*:] În ce privește armamentul, sigur, să arătăm că acest comentariu tendențios și răuvoitor este menit să dezinformeze opinia publică maghiară asupra politicii românești, care se pronunță ferm pentru o politică de dezarmare, pentru oprirea cursei înarmărilor, pentru soluționarea problemelor pe calea tratativelor.

Că România nu livrează armament sovietic în nici o țară și că aceasta poate fi considerată ca o provocare voită și o ațâțare la învrăjbire între țările socialiste, între România și alte țări.

Că aceasta nu corespunde cu relațiile de prietenie dintre România și Ungaria. În mod corespunzător, să răspundem și la întrebarea cu privire la felul în care se aplică acordurile. Aci (*sic!*) să luăm chiar din documente, că s-a pornit de la faptul că ambele țări să militeze pentru o politică de prietenie, că problema națională este o problemă a fiecărei țări și nimeni n-are dreptul să se amestece în treburile altora. Să reamintim telespectatorilor că, din păcate, în presa maghiară continuă să apară o serie de articole care ațâță sentimente șoviniste, iredentiste; că România acționează pentru înfăptuirea celor convenite în întâlnirile de la Debrețin și Oradea, și este hotărâtă să facă totul, considerând însă că trebuie să se pornească de la principiile socialiste, de la principiile egalității și neamestecului în treburile interne și de a se pune capăt politicii de învrăjbire, care întotdeauna n-a servit decât cercurilor imperialiste reacționare, ațâțării la război.

Cam acesta ar trebui să fie sensul răspunsului.

Trebuie să-i facem pe tovarășii maghiari să înțeleagă că totuși nu pot continua la infinit cu așa-zisa libertate a presei din Ungaria, care este dirijată, și cu desfășurarea unei campanii continue împotriva Republicii Socialiste România, de dezinformare însăși a opiniei publice din Ungaria și a opiniei publice internaționale.

Am vrut să pun această problemă la Comitetul Politic Executiv deoarece este o problemă principală și vreau să văd ce crede și Comitetul Politic despre aceasta.

De acord, tovarăși?

Tov. Ion Iliescu: Această discuție de la televiziune ar trebui dată inclusiv în limba maghiară.

Tov. Gheorghe Rădulescu: Masa rotundă se dă în limba română.

Tov. Nicolae Ceașescu: Și să se reia și în limba maghiară.

De acord, tovarăși?

(toți tovarășii sunt de acord). [...]

Arhivele Naționale Istorice Centrale, *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 80/1979, f. 21; 30-33.

Bibliografie

Surse inedite

- Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, *Elveția – R.S.R.*, dosar Problema 212/A/1978.
- Arhivele Naționale Istorice Centrale, *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosarele nr. 80/1979.
- Arhivele Naționale Istorice Centrale, *fond C.C. al P.C.R. – Secția Administrativ-Politică*, dosar nr. 1/1976; 2/1976; 3/1976; 5/1976; 8/1977.
- Arhivele Naționale Istorice Centrale, *fond C.C. al P.C.R. – Secția Relații Externe*, dosar nr. 41/1981.

Lucrări generale, studii și articole

- *Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România*, anul XV, nr. 55, partea I, 29 iunie 1979.
- Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România, *Decret privind unele măsuri pentru raționalizarea consumului de carburanți și gospodărirea economicoasă a parcului de autoturisme*, în „Scînteia”, anul XLVIII, nr. 11485, joi 26 iulie 1979.
- *Convorbiri economice româno-ungare*, în „Scînteia”, anul XLVIII, nr. 11416, duminică, 6 mai 1979.
- *Cronica zilei. „Zilele economiei și tehnicii R.P. Ungare”*, în „Scînteia”, anul XLIX, nr. 11559, marți, 23 octombrie 1979.
- *De pretutindeni. Reduce consumul de benzină, diminuează poluarea*, în „Scînteia”, anul XLVIII, nr. 11438, prima ediție, vineri 1 iunie 1979.
- Foreign Broadcast Information Service (FBIS) Daily Reports, *Daily Report. EASTERN EUROPE*, FBIS-EEU-75-142 on 1975-07-23.

BRIEFS, CZECHOSLOVAKIA (AUTOMOBILE PRICE REDUCTIONS) [Page D5].

- *Informații. Zilele economiei R.P. Ungare*, în „Scînteia”, anul XLIX, nr. 11561, prima ediție, joi 25 octombrie 1979.
- Pacepa, General-locotenent Ion Mihai, *Orizonturi roșii. Amintirile unui general de securitate*, București, Editura Venus, 1992.
- Șipețean, Cristian-Constantin, *Economic and political relations between Romania and African countries during the Totalitarian Regime (1965-1980)*, în „Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca”, tom LI, București, 2012.
- *Vizita delegației de activiști ai Partidului Muncitoresc Socialist Ungar*, în „Scînteia”, anul XLVIII, nr. 11438, prima ediție, vineri 1 iunie 1979.

**„DEMOCRATIZAREA” ARMATEI ROMÂNE.
CAZUL OFİTERULUI MIHAIL D. BACIU
(1945-1949)**

ANTOANETA LAURA SAVA*

Abstract: *In period 1945-1948, the government lead by dr. Petru Groza reorganized the Romanian Royal Army. The traditional structure was replaced by new one, based on Soviet model. Legislation to purge the military was adopted in 1945 and 1946. In March 1945 only, a number of 1948 flag officers were dismissed. In on May 1945 the romanian military consisted of 418,912 sodiers, on December 1947 there only 135, 580. After the year 1948, the politicization of Romanian Army continued, and Mihail D. Baci, a highly trained officer, adopt a an ti-communism position and he became a victim of the new political regime. In the year 1949 he fired from the army.*

Keywords: *communism, military structures, Romanian Royal Army, military trials, heroism.*

Chiar de la obținerea nelegitimă a puterii politice, comuniștii români au perceput armata ca pe un rival redutabil, atașat tradiției regalității, care mai întâi trebuia distrus și, ulterior, transformat într-un organism loial noii puteri. Desființarea structurilor militare tradiționale s-a obținut prin mijloace agresive, mii de cadre care își dobândiseră experiența și laurii eroismului pe câmpurile de luptă au fost îndepărtate din rândurile armatei, fiind supuse unor procese sumare și condamnate pe nedrept, sub acuzații precum „elemente reacționare” sau „dușmani ai poporului”.

Guvernul Petru Groza (instalat la 6 martie 1945), luase o serie de măsuri, inspirate de comuniști, sprijiniți de sovietici, care au bulversat societatea românească, având reverberații negative și pe front. Din rândul acestora menționăm lansarea lozincii „democratizării armatei” care desemna, în realitate, procesul de epurare a ofițerilor considerați „reacționari” și înlocuirea lor cu persoane loiale Partidului Comunist Român. Prin această măsură, armata a fost subordonată politic regimului comunist și plasată sub influență sovietică, nu democratizată în sensul propriu al cuvântului. Dincolo de inconsistența științifică a termenului, organismul militar funcționând pe alte baze decât cele democratice, această lozincă urmărea preluarea controlului de

* Cercet. șt. III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova - C. S. Nicolăescu-Plopșor; e-mail: savaantoaneta@yahoo.com.

către Partidul Comunist în vederea distrugerii vechii armate¹. Mulți ofițeri apreciau că lozinca „democratizării” armate reprezenta, în realitate, o modalitate de înlăturare din armată a celor mai puțini fideli.

„Democratizarea” însemna controlul armatei de către Partidul Comunist, iar cadrele militare dorite erau cele recrutate din muncitorime sau țărănime, gata oricând să îndeplinească întocmai obiectivele partidului.

„Democratizarea” era, de fapt, un proces de comunizare a armatei, menită să elimine influențele tradiționale și regale și să o transforme într-un instrument de susținere a noului regim politic instalat sub control sovietic.

Procesul de proporții în urma căruia instituția Armatei Regale Române a fost epurată de ofițerii cei mai valoroși și transformată într-un instrument fidel la îndemâna puterii comuniste, a fost pregătit și lansat chiar înaintea încheierii celei de-a Doua Conflagrații Mondiale, prin aplicarea unui cadru legislativ de către Lucrețiu Pătrășcanu, ministrul comunist al Justiției (în luna septembrie a anului 1944). În ziua de 29 ianuarie a anului 1945, era adus la cunoștința opiniei publice așa numitul program de guvernare al Frontului Național Democrat care, printre altele, menționa și dorința „reorganizării armatei în spirit democratic, eliminând elementele reacționare și fasciste”. În consecință, peste 32.000 de militari au fost trecuți în rezervă și cadru disponibil în urma reglementărilor legislative nr. 128/1945, nr. 186/1945, nr. 433/1946 și nr. 293/1947, fiind caracterizați ca „elemente antidemocratice”, „antiguvernamentale” sau li se imputau legături cu cercuri „reacționare anglo-americane”². O soartă chiar mai crudă vor avea „vinovații de dezastrul țării” și „criminalii de război”, arestați prin legile nr. 50 și nr. 51 din ianuarie 1945 (153 de persoane, majoritatea generali), respectiv nr. 312 din aprilie 1945 (fiind stabilite 15 categorii de vină)³.

Prin ordinul general nr. 29 din 8 mai 1945 s-a înființat aparatul politic la marile unități de pe front, sub numele de „aparatul pentru educație, cultură și propagandă” (ECP). În toamna anului 1945, el a fost extins în întreaga armată română⁴. Pentru încadrarea acestor structuri în perioada 10-26 aprilie 1945, în cazarma Regimentului „Mihai Viteazul” din București, circa 1000 de militari din Divizia „Tudor Vladimirescu”- Debrețin au urmat un curs de pregătire și trimis pe front. Din octombrie 1945 s-a introdus și funcția de

¹ D.I.M.P.R., *Democratizarea armatei. Îndrumări pentru munca aparatului de cultură, educație și propagandă*, București, Editura Militară, 1980, p. 4.

² Alexandru V. Ștefănescu, „Democratizarea” armatei, în *Istoria românilor*, vol. X *România între anii 1948-1989*, coordonator Dinu C. Giurescu, București, Editura Enciclopedică, 2013, p. 732.

³ *Ibidem*.

⁴ D.I.M.P.R.-Direcția Informare și Muncă Politico – Revoluționară, *Documente privind istoria militară a poporului român*, București, Editura Militară, 1988, p. 79.

comandant secund pentru educație, cultură și propagandă, subordonat comandantului unității, dar și aparatului politic, apărând astfel o structură paralelă ce afecta lanțul ierarhic. Eforturile noii structuri nu vor întârzia să dea și rezultate. Schimbarea formei de guvernământ a adus noi înlocuiri la comanda unităților, făcute la recomandarea aparatului politic, dar și o situație privilegiată pentru militari, care primesc o nouă normă de hrană și echipare și posibilitatea de avansare în grad fără să se țină cont de vechime⁵.

Cu toate că, la data de 30 decembrie 1947, a fost îndepărtată monarhia, ultimul bastion anticomunist important, și a fost proclamată Republica Populară Română, furia comuniștilor contra ofițerilor regaliști din armata română a continuat. Ofițerii regaliști au avut un tratament foarte dur sub regimul comunist după 1947. Problemele lor au fost multiple și s-au manifestat pe plan politic, militar, social și personal. Mulți ofițeri care erau recunoscuți ca monarhiști sau loiali Casei Regale au fost demși sau trecuți în rezervă forțat; au fost urmăriți de Securitate chiar și după ce părăseau armata, fiind suspectați de conspirații sau sabotaj; orice contact cu persoane din străinătate sau cu foști regaliști era considerat suspect; erau hărțuiți permanent, li s-au confiscat bunuri, au fost amenințați și aveau interzis să călătorească.

Supunem atenției cazul tânărului Mihail D. Baciuc, care deși caracterizat de superiorii săi „foarte bun ofițer de artilerie antiaeriană” a fost exclus, în anul 1949, din cadrul armatei, fiind acuzat, printre altele, că: „Din punct de vedere politic nu are bagaj de cunoștințe, este ostil regimului de democrație populară și în timpul conferințelor nu ia parte la discuții”⁶.

Mihail D. Baciuc s-a născut la 3 noiembrie 1924 în comuna Corcova, județul Mehedinți, fiind unul din cei patru copii ai lui Dumitru și Elisabeta, trei băieți și o fată. Cursurile școlii primare le-a urmat în comuna natală, între anii 1931-1936, pentru ca în anul 1936 Mihail să fie admis în cadrul Liceului „Traian” din Drobeta-Turnu Severin (1936-1940) unde a absolvit nivelul gimnazial de învățământ. Între anii 1940-1941 a locuit împreună cu părinții în Corcova, răgaz de timp în care i-a ajutat pe aceștia la treburile gospodărești și s-a pregătit pentru a susține examenul de admitere la liceu. A reușit să promoveze examenul iar între anii 1942-1944 a frecventat cursurile, dar din cauza războiului nu a reușit să finalizeze studiile, căci în luna iulie a anului 1944 a fost încorporat și a devenit cursant al Școlii de Subofițeri din localitatea Tinca, județul Bihor.

⁵ Alexandru V. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 733.

⁶ A.M.N.R -Depozitul Central de Arhivă „General Grigore Constandache” Pitești, fond *Regimentul 3 A*, dosar nr. crt. 2/1947, f. 11-15.

Comuna Corcova și locuitorii ei au fost implicați indirect și, uneori, direct în evenimentele celui de-al Doilea Război Mondial, deși nu a fost un teatru principal de luptă. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial (1939-1945), România a fost implicată în lupte alături de Axa (Germania) până în august 1944, apoi alături de Aliați, după actul de la 23 august 1944.

Zona Mehedinți (inclusiv Corcova) se afla într-o poziție strategică: aproape de Dunăre, de frontiera cu Serbia (pe atunci Iugoslavia), și pe linia de retragere a unor unități germane. În anul 1944, după întoarcerea armelor, trupele germane aflate în retragere din Oltenia au trecut și prin zona Mehedinți-Corcova. A existat mișcare de trupe, rechiziții (luarea de alimente, animale, atelaje), distrugeri izolate și lupte scurte în unele sate din apropiere (mai ales spre Strehaia și Motru). Mulți locuitori din Corcova au fost mobilizați pe front în regimentele oltene (de exemplu, Regimentul 31 Infanterie Calafat sau Regimentul 95 Mehedinți). Unii au luptat în campania din Est (Basarabia, Odessa, Stalingrad), alții în campania din Vest (Transilvania, Cehoslovacia) după 1944. Se păstrează la unele familii din Corcova fotografii și cruci comemorative ale eroilor din război.

După ce România a întors armele împotriva Germaniei naziste după actul de la 23 august 1944, Mihail Baciuc a luat parte la luptele din Ardeal, unitatea sa opunând rezistență înaintării trupelor germane până în zona localității Brad, unde s-a realizat joncțiunea cu unități ale armatei sovietice. În timpul schimbului de focuri cu soldații inamici, Mihail a fost rănit la picior. În luna septembrie a anului 1944, acesta a fost lăsat la vatră și a reușit să își continue studiile liceale în cadrul Liceului „Traian” din Drobeta-Turnu Severin. În anul 1945, rezultatele obținute la examenele de Bacalaureat au fost meritorii, căci într-o notă autobiografică, acesta preciza faptul că s-a clasat „al 9-lea din 61 de candidați reușiți”⁷.

La scurt timp de la acest moment, în octombrie 1945, Mihail a îmbrățișat cariera militară urmând Școala de Ofițeri de Artilerie Antiaeriană la București. Specializarea a durat doi ani, în perioada 1945-1947, iar grație documentelor din arhivele militare putem reconstitui destul de bine activitatea acestuia. Din caracterizările anuale realizate de către ofițerii superiori, putem deduce că, într-adevăr, Mihail Baciuc își descoperise vocația profesională.

Iată cum îl caracteriza maiorul Ion Sandu pentru perioada anilor 1945-1947:

- „1. În anul I clasificat al 5-lea din 10 elevi;
2. În anul II clasificat al 3-lea din 10 elevi;
3. La finele școlii clasificat al 4-lea din 10 elevi;

⁷ *Ibidem*, f. 19.

4. Dacă a fost sau nu repetent în școală: Nu”⁸.

Într-o altă foaie calificativă, același maior Ion Sandu aprecia următoarele: „energic și disciplinat, sânguincios și cu foarte bun simț, elevul Baci D. Mihail a fost în continuu progres. Posedă frumoase aptitudini de instructor, în care direcție a obținut rezultate remarcabile. Caracterul său integru, educația sa militară complet formată ca și calitățile sale intelectuale ne îndreptățesc în a-l caracteriza ca pe un *foarte bun ofițer*”⁹.

În același stil laudativ îi este descrisă activitatea și de către comandantul de baterie, căpitanul Drăgan:

- „1. Bine conformat fizicește, sănătos și rezistent;
2. Inteligent, înzestrat cu judecată clară și mult bun simț;
3. Disciplinat, autoritar și energic. Posedă simțul onoarei și al demnității. Bun camarad. Corect executant al ordinelor;
4. Foarte sânguincios și cu bune rezultate la învățământul teoretic;
5. Cu multă tragere de inimă și rezultate foarte bune la instrucția practică;
6. Conștiincios, punctual în îndeplinirea serviciului. S-a achitat onorabil de toate însărcinările speciale pe care le-a primit;
7. Posedând aptitudini de instructor foarte frumoase, a obținut rezultate remarcabile ca instructor al elevilor de Anul I;
8. Ținută îngrijită, prezentare generală bună;
9. Îl caracterizez: *Foarte bun ofițer de artilerie antiaeriană*”¹⁰.

Imaginea la superlativ a tânărului ofițer în devenire a fost confirmată chiar de către comandantul Școlii de Ofițeri de Artilerie Antiaeriană din București, colonelul Gheorghe Mihăilescu: „De acord cu aprecierile șefilor săi direcți, *foarte bun element*”¹¹.

Cu toate acestea, deoarece ofițerul Mihail Baci „nu interpretează just evenimentele politice interne și internaționale și nu cunoaște în mod temeinic ideologia marxist-leninistă”¹² a fost ținut sub observație de către cadre politice ale unităților unde a activat, iar în cele din urmă, în perioada 18 aprilie 1949- 25 iunie 1949 a fost arestat și închis de către autoritățile comuniste prin sentința Tribunalului Militar Brașov, sub acuzația de „răspândirea de zvonuri și calomnii împotriva regimului”. Chiar și după ce a fost exclus din rândurile armatei, a fost supravegheat de către angajați ai Miliției și de Securitate până în anul 1984, când a încetat din viață.

⁸ *Ibidem*, f. 21.

⁹ *Ibidem*, f. 25.

¹⁰ A.M.N.R -Depozitul Central de Arhivă „General Grigore Constandache” Pitești, fond Regimentul 4 A, dosar nr. crt. 3 /1947, f. 5-8.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, f. 8.

Ca militar, olteanul este foarte greu de caracterizat. Judecat teoretic, după toate calitățile care se cer unui militar, olteanul nu strălucește. Întrunește destule calități și destule defecte. Dar același lucru se întâmplă cu orice militar, dacă voiam să-l caracterizăm printr-o analiză teoretică, pentru că însușirile care cer unui ostaș, astăzi, sunt multiple și variate, încât nimeni nu le poate întruni pe toate. Ceea ce încurcă și mai mult o analiză teoretică a soldatului este faptul că numeroasele calități ce i se cer sunt adesea contradictorii.

Armata și războiul pretind aceluiași soldat supunere, dar și inițiativă, curaj, dar și prudență, modestie, dar și ambiție, răbdare, dar și impetuoșitate. Din această cauză, în armată, și mai ales în război, nicio calitate nu are valoare absolută; oricând, o calitate poate deveni un defect și un defect poate deveni o calitate. Virtutile militare nu sunt o însumare matematică a calităților unui om, așa cum obișnuim să procedăm când e vorba să apreciem și să caracterizăm pe ostași, ci sunt o sinteză a lor. Printr-un proces misterios, calitățile și defectele unui om se combină după legi necunoscute și din ele, în mod surprinzător, apar ca sinteză virtutile militare. Așa se explică de ce războiul răstoarnă atât de ușor și atât de des valorile stabilite în timp de pace. Așadar, asupra unui soldat nu se pot face aprecieri teoretice; el se judecă în acțiune și numai după rezultate.

Spațiul românesc a suferit, în cursul secolului trecut, de pe urma a două războaie mondiale, consecințele fiind de ordin uman, material, dar și politic și etnografic. Pe lângă schimbarea granițelor, la sfârșitul anului 1945, din teritoriile ocupate-cucerite, numeroase persoane s-au refugiat în România, ori au fost deportate la muncă forțată în spațiul sovietic. Consecințele imediate ale războiului sunt militare și civile: soldați morți, răniți, mutilați, prizonieri, civili refugiați, deportați, deținuți politici, traumatizați.

În epoca noastră, arta conducerii militare a reușit să descifreze acest misterios proces de transformare a calităților fizice și sufletești ale ostașului în virtuți militare prin cultivarea și folosirea unor sentimente-forță, care sunt Onoarea și Patriotismul.

Calitățile și defectele ostașului, oricât de numeroase și oricât de contradictorii ar fi, pot trăi în bună armonie și se pot chiar însuma cu rezultate pozitive în prezența sentimentului onoarei. Dar, oricâte calități ar avea un soldat și oricât de înalt ar fi sentimentul onoarei care-l stăpânește, virtuțile lui rămân în stare latentă pe câmpul de luptă, dacă sufletul care le poartă nu este încălzit de focul unei mari pasiuni. Onoarea și patriotismul constituie sinteza virtuților militare. Poporul are simțul onoarei și își iubește patria, posedă prin acest fapt virtuțile militare în cel mai înalt grad.

Coordonatele acțiunii de „democratizare” a armatei române s-au înscris în două procese fundamentale: politizarea și distrugerea corpului de cadre al armatei. Pentru parcurgerea acestor procese au fost folosite o serie de

metode și mijloace ce pot fi grupate în patru categorii: politice, legislative, structural-organizatorice și psihologice.

În scopul unui control total asupra instituției militare, în organizarea armatei române apare, pentru prima dată, o structură cu rol de influență ideologică, de partid: aparatul de educație, cultură și propagandă. Obiectivul urmărit, prin această nouă structură, în perioada 1945-1947, a fost, în principal, distrugerea concepțiilor și mentalităților caracteristice societății democratice, a valorilor morale tradiționale și formarea altora noi, de tip totalitar, străine spiritualității românești.

Controlul României a fost esențial pentru strategia defensivă a sovieticilor și astfel aceștia au acționat pentru impunerea structurilor comunizate în spațiul românesc. Esențială în acest sens a fost obținerea controlului armatei și al organelor de ordine publică, act realizabil prin repetate epurări, arestări, disponibilizări și prin „politizarea” celor două structuri de putere. Organele de control au fost acaparate de comuniști, care și-au putut impune regimul social dorit, regimul monolitic al Partidului-Stat.

Din punct de vedere militar, introducerea unor structuri politice în organizarea structurilor militare aducea grave prejudicii principiului unității de comandă, a ierarhiei militare. Se instituționaliza astfel practica controlului politic asupra comenzii, a deciziei militare.

Procesul de „democratizare” a armatei regale, desfășurat în perioada 1945-1947, a avut drept consecință îndepărtarea instituției militare de tradițiile și rolul conferit acesteia în societate de aportul la îndeplinirea marilor obiective naționale (Independența, realizarea Statului Național Unitar Român), de Constituția României Mari, de la 1923, de jertfa și patriotismul demonstrate în acțiunile militare ale celui de-al Doilea Război Mondial.

Bibliografie

Surse inedite

- A.M.N.R-Depozitul Central de Arhivă „General Grigore Constandache” Pitești, fond *E.C.P.* , dosar nr. crt. 1/1940, f. 4-9.
- A.M.N.R-Depozitul Central de Arhivă „General Grigore Constandache” Pitești, fond *Regimentul 3 A*, dosar nr. crt. 2/1947, f. 19-25.
- A.M.N.R-Depozitul Central de Arhivă „General Grigore Constandache” Pitești, fond *Regimentul 4 A*, dosar nr. crt. 3 /1947, f. 5-8.

Lucrări generale, studii și articole

- Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002.

- D.I.M.P.R.-Direcția Informare și Muncă Politico – Revoluționară *Democratizarea armatei. Îndrumări pentru munca aparatului de cultură, educație și propagandă*, București, Editura Militară, 1980.
- D.I.M.P.R.-Direcția Informare și Muncă Politico – Revoluționară *Documente privind istoria militară a poporului român*, București, Editura Militară, 1988.
- *Enciclopedia României* (coord. Dimitrie Gusti), vol. I – *Statul*, București, Imprimeria Națională, 1938.
- *Istoria militară a poporului român*, vol. VI, București, Editura Militară, 1989.
- *Istoria României în date*, coord. acad. Dinu C. Giurescu, ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 2010.
- Stoenescu, Alex Mihail, *Istoria Olteniei*, București, Editura Rao, 2015.
- Ștefănescu, Alexandru V., *Democratizarea armatei*, în *Istoria românilor*, vol. X, România între anii 1948-1989, coordonator Dinu C. Giurescu, București, Editura Enciclopedică, 2013.
- Tomescu, Mircea, *Personalitatea militară a Olteniei*, în vol. *Oltenia. Studii și cercetări*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 2018.

**INTERFERENȚE CULTURALE
ȘI LINGVISTICE**

**CULTURAL AND LINGUISTIC
INTERFERENCES**

TEODOR TEODORINI: O VIAȚĂ ÎN SLUJBA THALIEI

CRISTINA GUDIN*

Abstract: *An important figure in the cultural life of the 19th century, Teodor Teodorini was one of the well-known actors who performed on the stages of the country's major cities and linked his name to Craiova, as the theater director and mayor of this city. His existence coincided with the period of institutionalization of the theater, when Romanian troupes were established, and the performers of roles in dramatic productions became professional.*

He was distinguished by his acting talent, for which he enjoyed the appreciation of his contemporaries. Equally, he proved to be a skilled theater director; during his time, the theater in Craiova occupied second place in importance in Wallachia after the National Theater in Bucharest.

Key words: *theater, modern era, actor, culture, repertoire.*

Figură importantă a vieții culturale din secolul al XIX-lea, Teodor Teodorini a fost unul dintre reputații actori care au performat pe scenele din marile orașe ale țării și care și-a legat numele de Craiova, ca director al Teatrului și primar al acestei urbe. Existența lui a coincis cu perioada de instituționalizare a teatrului, când s-au constituit trupele românești, iar întreprinșii rolurilor din producțiile dramatice s-au profesionalizat.

Teodor Teodorini s-a născut în anul 1823 la Iași, fiind cel mai vârstnic dintre cei patru copii¹ ai cuplului format din grecul Dima Teodoru² și Ileana (fiica boierului bucovinean Neculai Morțun). Situația economică a familiei a fost, o perioadă, promițătoare, ca urmare a administrării moșiei Dănileni (ținutul Dorohoi) și a deținerii de către tată a unei părți din moșia Ruleni (ținutul Vaslui), la care se adăugaseră porțiuni din Budenița și Drăgănești (ținutul Hârlău) cu care fusese înzestrată mama. În contrapondere, atmosfera din sânul familiei a fost, nu o dată, tulburată din pricina firii recalcitrante a tatălui din a cărui existență nu au lipsit procesele intentate vecinilor, rudelor sau soției. Aceasta, mai tânără și susținută de propria familie, a ales în cele din urmă să se

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea din București; e-mail: cristinagudin@yahoo.fr.

¹ Ceilalți copii ai familiei au fost: Iancu, Costache și Vasile.

² Era înrudit cu Farmaki, „vestit cap de bandiți”, care sfârșise prin a fi spânzurat de otomani din pricina repetatelor jafuri comise între 1806-1812 și a implicării în mișcarea de eliberare a poporului grec. De altfel, din pricina acestei legături de rudenie, Dima a fost nevoit să fugă, în 1821, în Bucovina de teama turcilor care urmăreau pedepsirea eteriștilor. A revenit în Dorohoi în 1822.

separe de bărbatul abuziv, acuzat de a-i fi risipit o parte din zestre³ și în legătură cu care nu s-au mai păstrat mențiuni în documente începând cu 1844, an în care este posibil să fi decedat.

Traseul școlar al lui Teodor nu poate fi reconstituit integral din cauza lipsei informațiilor, însă, dată fiind originea socială a părinților, este de presupus că și-a început pregătirea în familie, cu ajutorul profesorilor particulari. Acesta era tipicul într-o vreme când rețeaua școlară se prezenta destul de modest, iar boierii începuseră să manifeste interes pentru educarea propriilor progeneruri, tocmlirea dascălilor răspunzând nu doar scopului amintit, ci servind și la validarea economică și socială a angajatorilor. Dacă despre parcursul formativ din primii ani nu se cunosc detalii, este, însă, sigură prezența sa în clasa de filosofie a Academiei Mihăilene și la Conservatorul filarmonic-dramatic fondat de Gh. Asachi.

Asemenea altor contemporani, protagonistul materialului de față, a ales să intervină asupra numelui său, Tudurachi Teodoru, transformându-se în Teodor Teodorini odată cu pătrunderea în mediul artistic al Iașilor. Noua formulă a rezultat din necesitatea de a se diferenția de Nicolae Teodoru (actor care, între actele pieselor, executa exerciții de gimnastică pentru a întreține publicul) și Teodori (un alt artist al teatrului ieșean).

Apropierea de teatru a datorat-o lui Ioan Poni, coleg la Academie, care făcea parte din trupa înființată, în 1839, de Costache Caragiale și în care se regăseau atât elevi ai școlii menționate, cât și cursanți ai Conservatorului filarmonic-dramatic⁴. Dincolo de prietenia cu Ioan Poni, orientarea către lumea artistică a fost stimulată și de dragostea față de sora colegului, Anica, ea însăși actriță. Cu toate acestea, ar fi greșit să credem că opțiunea profesională nu a stârnit reacții într-un timp când actoria trecea drept o „profesiune degradatoare”⁵, convingere împărtășită de elită și suficient de puternică pentru ca boierii să-și retragă fiii de la Conservatorul filarmonic, gest care a determinat, alături de altele, dispariția așezământului.

Un eveniment important în viața lui Teodor s-a produs în anul 1845 când s-a căsătorit cu Anica, proaspăta familie alăturându-se altora, precum Caragiale, Mihăileanu, Vlădicescu, Bobescu, Anestin, care s-au dedicat teatrului, impunându-se ca „familii de mari patrioți și de adevărați artiști [care] însuflețeau scena craioveană și orașele țării”.

Tot atunci, în 1845, a reușit performanța de a apărea, pentru prima dată, pe un afiș teatral, la 22 decembrie, cu ocazia reprezentației *Iașii în*

³ Artur Gorovei, *Teodor Teodorini. Documente și informații despre el și familia lui*, în „Arhivele Olteniei”, an VII, nr. 37-38, mai-august 1928, p. 209.

⁴ Deschis în 1836 de către Gh. Asachi.

⁵ Artur Gorovei, *op. cit.*, an VII, nr. 37-38, mai-august 1928, p. 211.

carnaval, comedie în patru acte de V. Alecsandri. Debutul a fost de bun augur, Teodorini, împreună cu restul distribuției, făcându-se remarcat prin „naturaletăa jocului” care provocase „mulțămirea publică”⁶.

În privința începutului carierei actricești, Emanoil Manoliu a avansat o altă dată, și anume 1839, variantă dezagreată de Artur Gorovei sub obiecția că era improbabil ca, vreme de 6 ani, să fi fost distribuit doar în roluri insignifiante care să nu reclame înscrierea numelui său pe nici un afiș. Același an, 1839, este menționat și de Dimitrie Ollănescu care îl amintea pe Teodor, alături de Ioan Poni, Th. Bonciu, Pedilan, Jean etc., ca membru în trupa condusă de doamna Frisch. Împreună cu ei, Costache Caragiale încerca, pe atunci, să atragă favoarea publicului și a guvernului, de care depindea alocarea subvențiilor indispensabile derulării pe mai departe a activității⁷.

Pe de altă parte, Teodor Burada, referindu-se la data încadrării lui Teodorini între actorii teatrului ieșean, indica anul 1852, contrazicând un alt autor, Fătu, care susținea că, la momentul respectiv, artistul deja acumulasă o experiență scenică de 15 ani, ceea ce conducea la ideea lansării în 1837, așadar la o vârstă neverosimil de fragedă, de numai 14 ani⁸.

Cert este că, din 1845, a devenit o prezență constantă pe afișe (dovadă fiind și posterul pentru spectacolul *Rămășagul* de V. Alecsandri). Tot de atunci, a câștigat un loc fruntaș în preferințele elitei din capitala Moldovei, împărțind reușitele profesionale cu soția care, de altfel, îl întovărășea cu talent în diverse reprezentații, precum *Ionică dragul mamei*, melodramă în patru acte de D. Miculescu, jucată în ianuarie 1846. La talentul acesteia trimitea Dimitrie Gusti în cronica elogioasă apărută în paginile primului ziar autohton din acest Principat, „Albina românească”, din 18 ianuarie 1846, din care reieșea că tânăra „se pare a-și fi întrunit toate puterile pentru a executa și a culege aplauzele privitorilor”.

Succes au avut și spectacolele comice *Angelo sau Tiranul de Padova* (9 ianuarie 1846), *Băcălia ambițioasă* (11 ianuarie) ori *Creditorii* în care „Teodorini, ca ciobotar neamț, au caracterizat cu deplinătate originalul rolului său, a căruia joc fu aplaudat”⁹.

Parcursul său profesional a fost presărat destul de repede cu episoade mai tensionate, explicabile în contextul politic al vremii și dată fiind firea mai rebelă a actorului. Unul dintre acestea a avut loc în 1846 și a fost cauzat de înăsprirea cenzurii pe fondul acțiunilor promovate de tinerii școliți în

⁶ T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, vol. I, Iași, Institutul de Arte Grafice N. V. Ștefaniuc & Co., 1915, p. 305.

⁷ D. C. Ollănescu, *Teatrul la români*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tom XX, București, Institutul de Arte grafice Carol Göbl, 1898, p. 104.

⁸ T. Burada, *Istoria teatrului...*, vol. II, Iași, Tipografia H. Goldner, 1922, p. 161.

⁹ Idem, vol. I, p. 137.

Occident care vehiculau idei reformatoare și adoptaseră o atitudine critică la adresa guvernanților. Măsura a afectat și mediul artistic, piesele nemaiputând fi jucate fără autorizarea autorităților, așa cum a fost cazul farsei într-un act *Jicnicerul Vadră sau Provincialul la Teatrul Național* de unde fuseseră suprimate anumite pasaje considerate periculoase. Ignorând intervenția oficialităților asupra textului, intervenție inoportună care impieta asupra coerenței lui și, implicit, a mesajului pe care autorul dorea să-l transmită spectatorilor, actorii Teodorini, Nicolae Luchian și Nicolae Teodoru și-au luat libertatea de a reproduce integral replicile, nedorind să periclitizeze succesul piesei. Mai mult chiar, și-au adus ei înșiși contribuția, adăugând cuvinte ce loveau în „sistemul arbitrar de ocărnuire de pe atunci care împila poporul și nesocotea adevăratele merite proteguind numai boierimea și hatârurile personale, ducând cu modul acesta țara spre peire”¹⁰, dar și versuri subversive precum: „Din Focșani în Dorohoi/Țara-i plină de cioci”¹¹.

Reacția a fost promptă, directorul Teatrului și șeful poliției chestionându-i pe toți cei implicați în incident. Ca urmare, atât creatorul piesei, Alecu Russo, acuzat de a fi conceput o piesă ce „atacă ordinea publică și instituțiile țării”, cât și actorii căroră, prin intimidare, li s-a smuls mărturia că autorul le-a cerut să recite părțile suprimate de cenzor, au fost închiși „spre pocăire și îndrumare”, la 28 februarie, la mănăstirea Soveja (ținutul Putna), respectiv la mănăstirea Cașin (ținutul Bacău). Aici s-au aflat sub „cea mai aproape privighere și strâmtorime de post și rugăciuni” și claustrați („eșirea lor din cuprinsul mănăstirii să fie cu desăvârșire oprită, dar nici să fie slobozi a corespundei sau a se întâlni cu nimene”)¹². Eliberarea s-a produs după o lună, la 2 aprilie 1846, grație intervenției pe lângă Mihail Sturdza a lui Iordache Ghica, vel logofăt la Departamentul Trebilor din Lăuntru.

Un alt episod s-a datorat „neorânduinelilor” comise de Teodorini, la 16 noiembrie 1847, și soldate cu întreruperea reprezentației *Lumpatius Vagabondus*. Actorul, expansiv și convins că simpatia auditoriului îi asigura protecția, reacționase exagerat, cu gesturi „care puteau jigni pe alții”. Totodată, recidivase în încălcarea restricțiilor impuse de cenzură, motiv pentru care, la 20 noiembrie, domnitorul a decis arestarea sa. Punerea în libertate, survenită la 25 noiembrie, s-a datorat de această dată diligențelor soției care i-a obținut iertarea¹³.

¹⁰ *Ibidem*, p. 319.

¹¹ S. Teleajen, *Teatrul național din Iași*, în „Boabe de grâu. Revistă de cultură”, an III, nr. 11, noiembrie 1932, p. 528.

¹² T. Burada, *Istoria teatrului...*, vol. I, pp. 320-321.

¹³ A. Gorovei, *op. cit.*, în „Arhivele Olteniei”, an VII, nr. 39-40, septembrie-decembrie 1928, p. 401.

Dincolo de evenimentele invocate, merită reținut că, în stagiunea din 1846-1847, soții Teodorini și-au consolidat locul special în teatrul condus de prințul cu preocupări intelectuale Nicolae Șuțu și de renumitul actor Matei Millo. O nouă serie de spectacole a debutat la 14 octombrie cu *Femeiușca Dracului*, repertoriul completându-se cu alte vodeviluri, ca *Robert Banditul* ori *Samson și Spiridon* unde Teodor, în rol de comisar, „s-au deosebit”, meritându-și cu prisosință aplauzele. O prestație de neuitat a avut și în *Don Cezar de Bazan*, dramă în cinci acte, jucată prima dată la 23 februarie 1847, unde a deținut rolul principal care i-a adus de-a lungul timpului multă glorie.

Tot la Iași, în stagiunea 1848-1849, cei doi soți au continuat seria victoriilor artistice cu roluri în *Clopotarul de la „Sf. Pavel”* în care, potrivit „Albinei românești”, „domnul Teodorini, ca lord Bedfor, plin de răutate și de frică, combătând cu ambiția de guvernator al turnului din Londra, s-a produs cu nimerire. Doamna Teodorini, ca lady Bedfor, au exprimat cu laudă suferințele nenorocirii sale”¹⁴. Alte prezențe ale celor doi au fost semnalate în *Familia de Moronval* (dramă în cinci acte de Charles Lafont), *Nișcorescul*, dar și în *Baba Hârca*, unde artistul i-a dat viață lui Chiosa, rol în care „gioacă minunat și danțuește bine țigănește”¹⁵. „Cea întâi încercare de operetă română”, aceasta din urmă se distingea nu atât prin „țesătura intrigei, ci prin tabloanele pitoresce, copiete după natură, prin costumurile naționale, chiar țigănesci”, publicul savurând replicile spumoase, veridicitatea costumelor și a decorurilor, precum și muzica „națională și bine aleasă”¹⁶, compusă de Alexandru Flechtenmacher.

Ca și în cazul altor spectacole, remarcăm responsabilitatea asumată de autori și actori, deopotrivă, de a contribui, dincolo de educarea în sens estetic, muzical, moral și patriotic, la informarea publicului, ajutându-l să conștientizeze aspectele nevralgice din societate. În *Baba Hârca*, de exemplu, personajele „deseori prin aluzii lovea[u] în modele și deșertăciunile unei clase care prin forme, iar nu prin sentiment, voesc a se deosebi”¹⁷.

Nobila misiune asumată de oamenii de teatru a fost îngreunată atât de limitarea libertății de exprimare, dar și de condițiile concrete în care se derulau activitățile artistice, inițial în spații improvizate, cu dotări minimale, greu de imaginat astăzi. Spre ilustrare, amintim că, în prima jumătate a veacului al XIX-lea, se țineau reprezentații în baracă (Galați), șură (Roman), cafenea (Vaslui, Tulcea), hambar de grâne (Piatra Neamț). Incomparabil mai

¹⁴ T. Burada, *Istoria teatrului...*, vol. II, p. 22.

¹⁵ *Ibidem*, p. 35.

¹⁶ *Ibidem*, p. 36.

¹⁷ Idem, *Teatrul în Moldova. Stagiunea 1848-1849. Teatrul moldovenesc și franțuzesc. Stagiunea 1849-1850*, în „Arhiva Societății științifice și literare din Iași”, an XIX, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1908, p. 431.

bine se prezenta situația în capitalele Principatelor Române, deși la Iași, spectatorilor care își achiziționaseră bilete în loje, li se transmitea, în josul afișelor, să-și aducă scaune, iar la Teatrul Mic din București, lojele boierilor se diferențiau de galeria cu modestele sale lavițe prin scaunele, oglinzile și covoarele trimise de acasă. În plus, „nu există garderobă și slugile, afară, în viforniță, își așteaptă stăpânii, cu blățile clăie-grămadă peste ei, ca niște cuire”¹⁸. Se adăuga concurența din partea trupelor germane, franțuzești sau italianenești care beneficiau de subvenții mai consistente din partea autorităților, de alocarea sălilor de spectacol în zilele din săptămână când afluența publicului era mai mare, crescându-li-se, astfel, șansa de a obține profituri superioare celor ale actorilor români.

În pofida acestor impedimente, spectacolele în limba țării au continuat să fie regizate, atât spre deliciul publicului, cât și în beneficiul unor actori, al refugiaților transilvăneni, cărora în luna mai a anului 1849 li s-a oferit suma de 7.002 lei rezultată din vânzarea билетelor, ori al țăranilor nevoiași victime ale foametei (1850).

Chiar și așa, provocările cu care se confruntau personalitățile implicate în mișcarea artistică erau variate, după cum lăsa să se înțeleagă Teodor Burada, și anume: „greutatea de a varia reprezentațiile prin darea de piese tot noi fiindcă tot același public frecventează teatrul; cheltuielile cele mai mari decât veniturile; nedeajunsul pieselor de reprezentații”¹⁹. Cu alte cuvinte, erau necesare eforturi considerabile pentru a stimula interesul auditoriului, de fluxul constant al acestuia depinzând asigurarea unui venit regulat pentru teatru.

În consecință, au fost implementate mai multe soluții, între care diversificarea repertoriului, dat fiind faptul că o piesă nu putea fi prezentată în medie decât de 4-5 ori pe an, după care sălile de spectacol se depopulau, iar reprezentațiile deveneau nerentabile din punct de vedere financiar. Evident, au existat și excepții, *Baba Hârca* atingând un record în epocă cu cele 16 reprezentații ale sale.

Și Teodorini s-a implicat în extinderea ofertei dramatice, traducând texte care fuseseră deja validate de publicul occidental, între care: *Le roi s’amuse*, *Les mousquetaires*, *Le supplice d’une femme*, *Germaine*, *Comme elles sont toutes*, *Le démon du jeu*, *Julie*. Procedând astfel, Teodor a demonstrat nu doar pricepere în selectarea pieselor, dar și că era un „om de o cultură superioară în toate ramurile, nu numai în arta dramatică”, capabil să

¹⁸ G. Michailescu, *Cu și fără machiaj. Însemnările unui impresar*, București, Editura Minerva, 2001, p. 29.

¹⁹ T. Burada, *Istoria teatrului...*, vol. II, p. 53.

coodoneze proiecte colective, în procesul de traducere implicându-și, de-a lungul vremii, soția și copiii care scriau textele după dictarea sa²⁰.

Alte soluții prin care s-a încercat menținerea curiozității spectatorilor au constat în introducerea efectelor speciale, așa cum s-a întâmplat în martie 1849 când, în tabloul final din *Baba Hârca*, s-a amenajat un templu „de foc colorat”, dar și în cooptarea unor artiști străini, ca în aprilie 1849, când în piesa *Joco sau Momîța americană* a fost inclus un interpret „foarte ghibaciu”, probabil un saltimbanc²¹.

După cum am constatat deja, teatrul nu putea exista independent de realitățile politice și economice ale epocii, în categoria celor dintâi situându-se și deciziile adoptate după înăbușirea revoluțiilor pașoptiste. Au urmat, în contextul dublei ocupații militare ruso-otomane și al încheierii Convenției de la Balta Liman (1849), ani problematici pentru toți aceia pe care oficialitățile îi identificaseră drept responsabili pentru încurajarea locuitorilor în sensul participării la evenimente.

Ca atare, este lesne de înțeles de ce actorii, laolaltă cu preoții, gazetarii și cadrele didactice, au devenit indezirabili, biserica, școala, presa și teatrul funcționând ca tribune la 1848. Așadar, nu surprinde că, după revenirea la regimul regulamentar, actorii au fost arestați sau urmăriți de autorități, motiv pentru care au luat calea exilului. În acest context, mai mulți artiști, între care și Teodor Teodorini, au stabilit un prim contact cu capitala Olteniei grație prieteniei cu Costache Caragiale. Aici au fost întâmpinați cu deschidere de elita locală, remacându-se din rândul acesteia boierii Filișanu și Pera Opran cu ajutorul cărora au obținut autorizația de a da reprezentații (comedii, drame accesibile) într-o sală din școala deschisă de Lazăr Oteteleşanu²².

Teodorini s-a impus tot mai mult în atenția publicului prin rolurile din *Blestemul părintesc*, *Robert șeful bandiților*, ecouri ale prestațiilor sale deosebite regăsindu-se în cronicile vremii, o mostră edificatoare apărând în „Zimbrul” din 14 mai 1851, și anume: „Domnul Luchian și domnul Teodorini au ajuns să fie neimitabili”. Impresia produsă asupra artistului de auditoriul craiovean a fost puternică, generozitatea cu care i-au fost răsplătite performanțele interpretative, aproape determinându-l să se stabilească în acest oraș. Era, totuși, prea devreme să se dedice preponderent unui public.

Dimpotrivă, de-a lungul anilor următori, a oscilat între Craiova, București și Iași, iar ascensiunea sa în carieră s-a accelerat, un indiciu fiind

²⁰ A. Romanescu, *30 de ani. Amintiri*, București, Editura Librăriei Socec & Co., 1904, pp. 7-8, 18.

²¹ T. Burada, *Teatrul în Moldova. Stagiunea 1848-1849. ...*, în „Arhiva Societății științifice și literare din Iași”, an XIX, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1908, p. 432.

²² G. Michailescu, *op. cit.*, p. 42.

recrutarea, în 1851, în trupa cu care Matei Millo a pornit în turneu prin Roman, Bacău, Focșani, București, Galați și Brăila. Cu acest prilej, Teodor a expus o largă paletă interpretativă, ocupându-se exemplar de *les grand premiers rôles, les rôles à panache* și *les pères nobles*, între care, menționăm câteva, precum: Don Cesar de Bazan, Triboulet, Lugardo din piesa *Matilda* de E. Sue, Robert Macaire²³, Chiosa, lordul Bedford.

Organizarea turneelor se număra, de altfel, printre modalitățile de maximizare a veniturilor artiștilor permanent confrunțați cu jena financiară și, ca atare, aflați în căutarea unui public nou, dispus să facă risipă de aplauze și să achite contravaloarea biletului. Întâmplările neprevăzute nu au ocolit nici acest turneu cu opriri inopinate, ca cea de la Focșani unde actorii au fost împiedicați să-și continue călătoria de apele crescute ale Milcovului, dar și „din cauza unor intrigi țesute de oamenii de meserie”²⁴ care vedeau în trupa ieșeană un concurent real pentru cea care performa la acel moment în București. Prin urmare, în așteptarea scăderii nivelului hidrologic, artiștii au dat în decurs de 20 de zile 15 reprezentații într-un spațiu improvizat, descris astfel de către contemporani: „o mare magazie de sare, atunci deșartă, fu repede transformată în sală de teatru, acoperindu-i tavanul și pereții cu pânză de America; un bordei de bârne, ciritei și copăcei tufosi de la pădure, închipuiră scena și culisele”.

Alegerea pieselor în acord cu așteptările spectatorilor de a se distra copios în contul prețului plătit, a făcut ca vodevilurile să predomină, pentru *Baba Hârca, Nunta țărănească, Cocoana Chirița*, artiștii fiind răsplătiți prin „aplaudarea zgomotoară a unui public atât de îndesat că unii ședeau chiar la umbra teilor”.

Revenirea la Iași a trupei s-a produs la 20 octombrie același an, după ce, potrivit „Zimbrului” și „Gazetei de Moldavia”, „a secerat aplausuri neuitate”, cunoscând la București „un succes nebun, care desfundă mahalalale și făcu zile după zile și seri după seri să curgă lumea la porțile teatrului”, iar pe Millo și actorii săi „veneau boierii de pe la moșii” să-i urmărească și „chiar Vodă cu Doamna se coborî, de două ori de la Câmpina, într-adins pentru a se duce la teatru”²⁵. Determinantă pentru reușita actului artistic a fost, fără îndoială, priceperea cu care s-a imprimat naturalețea rolurilor interpretate, căci se „țineau în nota adevărului” și au renunțat la „exagerările apucate în

²³ Aristizza Romanescu, *op. cit.*, p. 19.

²⁴ E. Al. Manoliu, *O privire retrospectivă asupra teatrului moldovenesc. Din primele începuturi și până în anul 1924*, Iași, Tipografia H. Goldner, 1925, p. 33.

²⁵ Dimitrie C. Ollănescu, *Teatrul la români*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tom XX, București, Institutul de Arte grafice Carol Göbl, 1898, pp. 151-152.

vorbire și gesticulații”, dar și faptul că „cele mai multe piese moldovene sunt sub forma națională având un scop național”²⁶.

Prezența în capitala Țării Românești l-a făcut pe Teodor să spere la perspective profesionale pe care nu și le putuse imagina până atunci, însă rămânerea în București s-a datorat și excluderii din trupa lui Millo, o adresă semnată de director la 26 mai atestând desfacerea contractului după „oareșicare necuviinți” de care se făcuse vinovat pe când trupa performase la Focșani. Mai precis, pe fondul relațiilor tensionate cu colegii, Teodorini a trecut granița, la 21 august 1851, în baza unui permis de ședere eliberat de autoritățile din Moldova și a cărui valabilitate era de numai trei luni.

Termenul a fost încălcat din pricina oportunităților apărute, între care un contract pe o durată de trei ani la teatrul din București, unde funcționa trupa condusă de Costache Caragiale. Noua situație i-a reconfigurat existența, evoluția artistică fiind dublată de decizia de a se despărți de soție și de fiica Eliza, în a cărei creștere a preferat să nu se implice, decizie adusă la cunoștința Anicăi prin intermediul lui Ioan, fratele acesteia și vechiul prieten al protagonistului („între noi viață bună nu mai poate fi”)²⁷.

Finalizarea relației matrimoniale a fost profund resimțită de Ana, eșecul din viața personală reflectându-se asupra stării de sănătate și a carierei, intrată rapid în declin, deși a mai urcat pe scenă în aprilie 1852 în *Bufoanul prințului*, în compania cumnatului Costache, debutant la acea dată.

Detalii relative la legătura celor doi, Anica și Teodor, încheiată prin divorțul pronunțat în 1852, aflăm din jalba adresată de Ecaterina Poni mitropolitului. Cum era de așteptat, soacra a profitat de prilej expunându-și frustrările față de fostul ginere pe care dintru început îl considerase „cu totul lipsit de însușiri morale, precum și de mijloace de viață”. Părerea defavorabilă s-a consolidat ulterior, când fiica devenise „o jertfă a tuturor caprițurilor celor mai defăimate disprețului lui”, ajungând să fie „părăsită fără hrana și îmbrăcămintea cea de toate zilele”. Se pare că aceeași Ecaterina Poni a făcut demersurile în vederea desfacerii căsătoriei, singura opțiune acceptabilă, în opinia sa, în condițiile în care mariajul, „în loc de a fi o pildă de fericire și unire, au ajuns un scandal și un păcat”.

Deloc de mirare, plângerea ilustra supărarea boieroaicei, predispusă din această cauză la denaturarea faptelor. În contrapondere, dovezile privind munca intensă în teatru a lui Teodorini demontau afirmațiile despre lungile absențe de acasă, precum și alte acuzații defăimătoare.

²⁶ „Zimbrul”, octombrie 1851 apud Emanoil Al. Manoliu, *op. cit.*, p. 35.

²⁷ A. Gorovei, *op. cit.*, în „Arhivele Olteniei”, an VII, nr. 39-40, septembrie-decembrie 1928, pp. 403-404.

Doar două luni a mai trăit Anica după pronunțarea divorțului, șocul despărțirii și tuberculoza cauzându-i decesul la 5 aprilie 1853.

Revenind la Teodorini și la etapa sa bucureșteană, se cunoaște faptul că, în timpul scurt petrecut aici, s-a simțit impulsivat să performeze pe cea mai mare scenă a Principatului, care îi fascina pe cei dornici de afirmare („toate elementele tinere, talentate, câte se vedeau undeva în țară, erau atrase de dânsa”). Altfel spus, a profitat din plin de șansa ivită, cu atât mai mult cu cât „de la început se simțise stingherit în desfășurarea calităților sale dramatice pe o scenă atât de modestă ca cea din Craiova” și „creștea și se îmbunătățea din zi în zi”, stimulat de colegii remarcabili pe care îi avea în trupa lui Caragiale, și anume: Costache și Iorgu Caragiale, M. Pascally, C. Dimitriad, Matei Millo, Ioan Poni, Costache și Ștefan Michăileanu, Marița Constantinescu, Niny Valéry, Luxița Teodorescu etc.²⁸

Și aici, repertoriul, aflat în permanentă extindere, se conforma expectanțelor și nivelului cultural ale spectatorilor, constând, așadar, în

„mici și ușoare comedii, vodeviluri ale căror cuplete se cântau fără muzică hotărâtă anume, ci din memorie, pe nimerite, de către actorii – cu sau fără glas, cu sau fără gust, ori simț și pricepere – numai zgomotul să nu fie prea displăcut; iar dramele lor, dacă nu toate crunte și încordate, cele mai multe nu tocmai adânc și ispititoare simțirii, nici cu multe podoabe de nuanțe. Dramele de simțământ brutal, precum comediile erau de o veselie mai adesea grosolană”²⁹.

Spre meritul său, Teodor, care se bucura deja de un nivel al notorietății apreciabil, nu a încetat să se preocupe de propria evoluție profesională, sens în care vreme de aproape doi ani a efectuat stagii de perfecționare a artei dramatice în Franța, Germania și Italia unde l-a avut ca îndrumător pe „tragedianul Modena și fusese coleg cu genialii Salvini și Rossi”³⁰, rămânând din etapa parisiană, între altele, cu „felul de a vorbi puțin pe nas”, preluat de la Modena, dar și cu legăturile stabilite cu toți artiștii celebri³¹.

Rafinarea mijloacelor de expresie i-a îmbunătățit performanța scenică, criticii adresând cuvinte de laudă artistului care se distinsese „mult prin talentul și silința mare ce și-a pus pentru ridicarea scenei românești”³². În consecință, spre finele deceniului al șaselea atinsese cel mai ridicat prag

²⁸ Dimitrie C. Ollănescu, *op. cit.*, p. 143.

²⁹ *Ibidem*, pp. 145-146.

³⁰ N. Niculescu-Buzău, *Suveniruri teatrale (1889-1956)*, București, Combinatul Poligrafic Casa Scânteii, 1956, p. 31.

³¹ A. Romanescu, *op. cit.*, p. 18.

³² E. Al. Manoliu, *op. cit.*, p. 65.

salarial (15 galbeni pe lună, la care se adăuga hrana), plasarea în vârful grilei, deși flatantă, neasigurându-i, totuși, mijloace pentru un trai confortabil, la adăpost de grijile materiale. Asemenea altor ocupații artistice, și această meserie, considerată una „din cele mai nobile, de gust și de mare merit” și care pe cât este de frumoasă, pe „atâta cere multă studiere și exerciții”³³, era insuficient remunerată.

Cât despre eforturile sale de a-și îmbunătăți prestația, ele nu puteau fi trecute cu vederea într-o epocă când contraexemplele erau destul de prezente, căci, așa cum cu tristețe constata V. Alecsandri în cuvintele: „jocul actorilor este în gradul cel mai înapoiat, încât orice piesă, bună sau rea, spirituală sau proastă, are aceeași soartă: ea-i măcelărită fără milă! ... Amatorii cari se urcă pe scenă lipsesc de orice cunoștințe despre arta dramatică, de orice educațiune pregătitoare pentru cariera de artist”. Poetul, implicat constant în mișcarea culturală a timpului, referindu-se la jocul actorilor, observa că:

„Lipsa de modeluri îi obliga a crea rolurile după o închipuire totdeauna greșită și, cât pentru declamarea acelor roluri, ei se mulțumesc a le recita cu o repezime monotonă, fără pauze, fără intonații variate, fără natural mai cu seamă. Unii însă, cari se cred artiști, cad în excesul contrar, sbuciumându-se ca nebunii, mișcându-și brațele ca telegrafele aeriane, întorcând ochii furiși ca motanii înamorați și răcnind cu așa furie că publicul se întreabă: ce i-a apucat?”³⁴

La revenirea din străinătate, Teodorini s-a stabilit la Craiova ocupând, în teatrul fondat la 1848 de Costache Caragiale, cu ajutorul lui C. Michăileanu, funcția de director de scenă (1853). Răspundea astfel ofertei lui Pera Opran care se afla, conjunctural, în fruntea instituției. La scurt timp, în 1854, i-a fost încredințată și conducerea teatrului, cumulând cele două poziții care se vacantaseră în urma mutării la București, în 1851-1852, a lui Costache Caragiale cu scopul de a prelua administrarea Teatrului Național și a lui Michăileanu care, în 1853, dăduse curs invitației lui Mihail Pascaly și Matei Millo de a juca în sala Bossel din aceeași urbe.

Între primele inițiative ale lui Teodor în calitate de manager al teatrului craiovean s-a numărat constituirea unei trupe valoroase în componența căreia se aflau: Matilda Bujor, surorile Maria și Raluca Stavrescu, propriul frate, Costache, deplasat de la Iași, precum și Eduard Wachmann, ca șef de orchestră, ș.a. A rezultat un colectiv artistic bine

³³ „Zimbrul și Vulturul”, nr. 12, 17 noiembrie 1858 apud T. Burada, *Istoria teatrului...*, vol. II, p. 158.

³⁴ Vasile Alecsandri, *Opere complete. Teatru*, vol. I, București, Editura librăriei Socec & Co., 1875, pp. XI-XII.

înceg, capabil să se achite cu profesionalism de un repertoriu în extensie care, la momentul decesului directorului, număra 325 de piese.

Pentru a spori calitatea profesională și pentru a facilita întâlnirea publicului cu figuri noi și relevante, Teodorini a întregit echipa actricească în mai multe rânduri prin cooptarea, în regim de colaborare, a unor staruri ale scenei, precum, de Nini Valéry, venită de la București, care se impusese prin „temperamentul grațios, ușor, natural, ajutat de eleganta și atrăgătoare plasticitate a trupului, cum și de glasul ei bine timbrat, dulce și plin de căldură”, atuuri care îi permiteau să acopere o paletă largă de caractere, așa că „rolurile de bărbat și de femeie le juca cu o egală înlesnire și măiestrie”³⁵.

Tot de la București, i-a adus, în 1858, pe: Maria Constantinescu, Constache Demetriade, Catinca Mihăescu și Ștefan Velescu³⁶, producând o frumoasă impresie în rândul spectatorilor.

În cei 20 de ani cât a deținut funcția de manager al Teatrului din Craiova, Teodor a impus o disciplină „nemaipomenită” care presupunea că: „Fiecare trebuia să intre în scenă cu rolul perfect știut, căci sufleurul nu sufla, controla”. El însuși era „disciplinat și disciplinător”, „pe cât era de violent, pe atât era de bun”³⁷ și nu a abdicat în nicio circumstanță de la deviza după care și-a călăuzit întreaga activitate: *Ori bine, ori deloc*.

Tot el a introdus predictibilitatea în program, zilele de sărbătoare fiind rezervate pieselor naționale și anunțate publicului prin câte trei salve de tun trase³⁸ cu două ore înainte de începerea spectacolului. Era o modalitate de captare a interesului locuitorilor orașului, ca și aceea de a insera cântece în majoritatea pieselor, indiferent că „se potrivea, nu se potrivea”. În consecință, „spre a intra în gustul publicului”, Brianski, șeful orchestrei teatrului, prelua arii din opere și operete pe care le transpunea pe versuri din Nicoleanu ori Conachi³⁹.

³⁵ D. C. Ollănescu, *op. cit.*, p. 152.

³⁶ Ș. Boțoiu, *Teatrul național din Craiova* în Alexandru Marcu, *Oltenia*, Craiova, Atelierele „Ramuri”, 1943, p. 443.

³⁷ A. Romanescu, *op. cit.*, pp. 10, 19.

³⁸ Obiceiul data din 1850, an în care salvele de tun au semnalat punerea în scenă a piesei istorice *Mihai Viteazul*. Dincolo de atmosfera festivă, salvele au simbolizat și trimful actorilor în fața autorităților care decisese alungarea artiștilor din teatrul amenajat într-o sală a școlii Otetelișanu unde se construise o scenă și se aduseseră cortina, decorurile și instalațiile necesare. Motivul alungării îl constituise opera comică a lui Millo, *Baba Hârca*, catalogată drept „un spectacol de vrăjitorie, cu cazane de smoală și draci”. În replică, mai mulți boieri (Filișan, Pera Opran, Diculescu etc.) au finanțat construirea unui alt teatru, „din bărne și paie”, pe un loc viran aflat în proximitatea localului inițial. (Ș. Boțoiu, *op. cit.*, pp. 441-442).

³⁹ A. Romanescu, *op. cit.*, pp. 11-12.

Procedând astfel, Teodorini a reușit să fidelizeze o parte a publicului, motiv pentru care lojele nu mai erau numerotate, ci denumite după acei abonați care frecventau teatrul mai mulți ani la rând (de exemplu, existau loja Marghiloman, Aman, Golfineanu, Glogoveanu, Brăiloiu, Haralambescu, Bănescu, Opran, Filișanu, Braboveanu, Vălimărescu etc.).

Așa cum am semnalat anterior, una dintre provocările oamenilor de teatru a constat în prezentarea într-o stagiune a cât mai multor piese, în caz contrar sala riscând să rămână goală. Această situație a impus compromisuri. În consecință, dramele istorice au fost neglijate în favoarea vodevilurilor, comedii ușoare cu substrat moral și social, care aveau cea mai mare trecere la public. În plus, din nevoia de a diversifica oferta artistică, ritmul de lucru impus actorilor s-a intensificat, ajungându-se ca durata medie de pregătire a unei piese să se reducă la opt zile.

Prin măsurile adoptate în vremea directoratului său, scena craioveană a prosperat și și-a consolidat poziția între instituțiile care au lucrat la educarea patriotică, estetică și culturală a contemporanilor, dobândind un binemeritat loc secund la nivelul principatului, după teatrul din București.

Nici în viața particulară Teodorini nu a stagnat, căsătorindu-se cu corista Marița/Maria Stavrescu care a progresat, transformându-se într-o mare artistă. „Înaltă, bine făcută, frumoasă, mândră, impunătoare, era făcută să joace numai roluri de regină, de prințesă sau cel puțin de ducesă”, la aceasta contribuind timbrul inconfundabil („în voce avea ceva autoritar, era obișnuită să poruncească”). Ca atare, „negreșit, dacă încerca să joace în rolul vreunei burgheze, nu reușea”⁴⁰. „Madame Teodorini, cum îi spuneau actorii, era respectată de toți, avea felul ei particular de a-ți vorbi blajin și de a te ține totuși la o mare distanță de ea”⁴¹. La impresiile pe care ni le-au transmis contemporanii, a participat și nepoata Aristizza Romanescu care i-a creionat portretul în termenii: „blondă, frumoasă, având o voce de soprano admirabilă. *Privighetoarea Olteniei* o supranumiseră gazetele (...) Când figura pe afiș, erai sigur de sală plină. Foarte cultă și bine sfătuită de Teodorini, pe cât mi-aduc aminte, jocul ei mi-a făcut impresia că e cam afectat, cam manierat”⁴².

De altfel, cei doi soți s-au aflat în contact neîntrerupt cu mediul artistic, orele petrecute la repetiții continuându-le acasă unde, așa cum își amintea nepoata Mariei, în anii '60, elevă la Școala Centrală din Craiova, „toată ziua n-auzeam vorbindu-se decât de teatru”, la discuții participând invariabil și colegii de trupă.

⁴⁰ „Universul literar”, an XXIX, nr. 52, 23 decembrie 1912, p. 7.

⁴¹ V. Anestin, *Amintiri din teatru*, București, Editura I. Brănișteanu, 1918, p. 13.

⁴² A. Romanescu, *op. cit.*, pp. 16-17.

Din acest al doilea mariaj au rezultat mai mulți copii, Elena și Lucreția Aurora⁴³, ambele cântărețe, fiind validate pe plan internațional.

Cât despre directoratul lui Teodorini, el nu a fost presărat doar cu realizări. Au existat și accidente, cel mai important reprezentându-l incendiul din 1856, produs în noaptea Anului Nou și soldat cu distrugerea localului, a tuturor decorurilor și costumelor. Pierderea a fost intens receptată de protagonistul nostru care luase în calcul părăsirea orașului și continuarea activității pe alte scene. Doar insistențele și suportul financiar al notabilităților l-au convins să-și schimbe părerea, neputând rămâne indiferent în fața mobilizării acestora. Bani, materiale de construcție, brațe de muncă, toate au fost asigurate de elita urbei în scopul ridicării unei noi clădiri în stil neoclasic, pe strada Justiției⁴⁴, pe terenul achiziționat din „micile economii” ale directorului. Totodată, inspirată de actorul dornic să procure suma reclamată de refacerea așezământului cultural, s-a înființat Societatea anonimă pe acțiuni pentru construirea teatrului din Craiova, ale cărei statute au fost aprobate în 1860⁴⁵.

Buna colaborare dintre director și personalitățile locale s-a reflectat și în menținerea practicii de denumire a lojelor pe care titularii le îngrijeau în mod deosebit, împodobindu-le cu covoare și obiecte scumpe aduse de acasă. Concomitent, aceleași notabilități își arătau aprecierea pentru actul artistic, onorându-l nu doar prin simpla prezență și ovații, dar și prin vestimentația aleasă, ținuta de ceremonie fiind purtată în mod curent la spectacole.

Deși dedicat mișcării teatrale din Craiova, Teodorini nu a întrerupt colaborările cu celelalte scene, așa explicându-se prezența sa la Iași, în stagiunea 1858-1859. Revenirea pe plaiurile natale, produsă în contextul rezolvării unor chestiuni familiale, a fost salutăată în presă, așa cum reiese din numărul 64 al gazetei „Steaua Dunării”, apărut la 30 martie 1859, unde se consemna că: „Nu era niciun locușor nevândut la reprezentarea lui *Don Cezar de Bazan* cu dl și dna Teodorini (...) Dl Teodorini a făcut progrese mari în arta sa; călătoriile în străinătate au cultivat talentul său”, ajutându-l mai ales în surprinderea profilului moral al personajelor, capitol la care excela. Cuvinte laudative stârnea și Maria Teodorini, ca de exemplu: „are gesticulația grațioasă, rotundă și regulată. În rol de cântăreață a știut lua adesea poze teatrale, pentru care o felicităm cu plăcere, căci în ele ne descoperă că nu are numai talent, ci și studiu” sau „are desigur voce mai întinsă decât ar avea

⁴³ Aurora a debutat la Torino cu opera *Boema* și s-a stabilit în străinătate după ce s-a căsătorit cu artistul Arimondi.

⁴⁴ <https://www.operacraiova.ro/ro/istoric/> accesat în data de 14.03.2025.

⁴⁵ D. C. Ollănescu, *op. cit.*, p. 131.

nevoie pentru vodevil”, demonstrând în pasajele muzicale ale spectacolului „mult exercițiu, multă posedare și mlădiere a organului”⁴⁶.

Parteneriatele sporadice cu alte teatre au continuat și în anii următori, așa cum s-a întâmplat în stagiunea 1867-1868 când Teodorini s-a alăturat merituoșilor artiști ieșeni capabili să țină „atenția publicului într-o continuă încordare”⁴⁷ sau în iarna anului 1870 când a primit invitația⁴⁸ de a juca la București împreună cu trupa sa, invitație survenită pe fondul deplasării la Iași a vedetei Mihail Pascaly.

Plecarea a decis-o ignorând rezervele colegilor, supărarea copiilor și avertismentul premonitoriu al soției care „fiindcă nu cuteza să i se împotrivească, îl ruga în genunchi să nu plece”, repetându-i exasperant: „Te duci la pieire”. Ceea ce îl determinase fusese atât situația financiară dificilă pe care spera să o redreseze, dar și orgoliul artistic identificabil în argumentele cu care își susținea decizia („Mă duc la București, să le-arăt ce va să zică teatru”).

Ajuns în Capitală, a reușit inițial să stârnească curiozitatea, dar gloria s-a risipit repede odată cu dispariția principalului său avantaj, anume noutatea repertorială. În consecință, Teodorini a performat în fața unui public capricios care, influențat de o campanie de presă potrivnică, a primit trupa craioveană „foarte rece” și, în cele din urmă, cu „săli mai mult goale”. Se adăuga și faptul, deloc de neglijat, că elita, refractară la spectacolele în limba română, a fost absentă la reprezentații încă de la început. În atari condiții, aparițiile și-au redus frecvența, ajungând la câte două pe săptămână, pentru ca, în cele din urmă, să se suspende din lipsă de spectatori⁴⁹.

Episodul bucureștean, dureros pentru un actor obișnuit să stârnească entuziasmul auditoriului, a coincis cu un eveniment nefericit în plan personal, fiica preferată, Lucreția, îmbolnăvindându-se de meningită tuberculoasă. Boala acesteia, reproșurile cu care fata l-a întâmpinat („Nici cu bani nu te-ai întors, și m-ai pierdut și pe mine”⁵⁰), precum și hotărârea rudelor de a-i ascunde adevărul, „știind că pe dată ce-ar afla, și-ar lăsa afacerile și-ar alerga”, l-au afectat profund.

A revenit la Craiova la doar două luni de la plecare, „singur, fără bani, fără nici o mulțumire, descurajat, și pentru ce? Ca să-și vadă fata pe moarte”. Starea lui de spirit s-a transmis și rudelor: „era disperat și disperarea lui ne cuprinsese pe toți ai familiei, căci viața tuturor depindea de a lui Teodorini, după cum a acestuia era legată de a copilului pe care-l iubea la nebunie”.

⁴⁶ T. Burada, *Teatrul în Moldova (stagiunea 1858-1859)...*, p. 106.

⁴⁷ E. Al. Manoliu, *op. cit.*, p. 54.

⁴⁸ Invitația a fost făcută de C. Stăncescu, directorul Teatrului din București.

⁴⁹ G. Michailescu, *op. cit.*, p. 237.

⁵⁰ A. Romanescu, *op. cit.*, p. 16.

Cunoscând asemenea detalii, evidențiate de Aristizza Romanescu în scrierea sa cu caracter memorialistic, înțelegem angoasele părintelui neputincios în fața morții, precum și contextul în care s-au manifestat la acesta primele semne ale alienării.

Neplăcerile au continuat pentru Teodorini, eșecul din Capitală („trupa s-a întors din București ca o armată învinsă”) fiind accentuat de reticența publicului craiovean care „nu-i ierta că nu fusese preferat altui public”⁵¹.

În aceste împrejurări, lipsit de resursele sufletești necesare reconcilierii cu spectatorii din Bănie, dar suficient de orgolios pentru a nu ceda în fața acestora, Teodor a reluat colaborarea cu teatrul ieșean în stagiunea din 1871-1872. L-au însoțit și alți actori din trupa craioveană (Ioan și Matilda Tănăsescu, Constantin și Maria Petrescu, Raluca Stavrescu), dornici să interpreteze piese precum: *Maria Tudor*, *Nebuna din amor*, *Paița*, *Faust*, *Vornicul Bucioc*, *Nunțile venețiene*, *30 de ani din viața unui jucător de cărți*, *Curcănăreasa*, *Don Cezar de Bazan* și comediile *Coana Chirița la Paris*, *Cinel-Cinel*, *Socrul buimac*, *Harță răzeșul*, *Împărăția femeilor* etc.⁵²

Atmosfera era prielnică, mai multe ziare anticipându-i succesul, o mostră în acest sens regăsindu-se în „Curierul de Iași”, din 26 septembrie 1871, din care redăm următorul fragment:

„Pe lângă ceilalți artiști de merit, vom asculta pe Teodor Teodorini, de atâta timp absent din urbea noastră, locul său natal. D-sa, sunt acum 12 sau 14 ani, a făcut în Iași o scurtă aparițiune jucând pe scena noastră de vreo două-trei ori. De atunci încoace, a consacrat tot timpul său depărtat de noi, în studiul energic și adânc al artei dramatice, față cu cei mai eminenți artiști în specia d-sale ai Franței, Germaniei, Italiei etc. Astăzi s-a smuls din sânul craiovenilor, de care fu îmbrățișat anii din urmă și după o scurtă petrecere în București, s-a reîntors la noi spre a aduce orașului său natal o familie de artiști distinși în capul cărora stă și spre a mai da o dată mâna cu vechii și de mult demnii săi camarazi de artă, Luchian, Galino și alții”⁵³.

Din nefericire, așteptările audienței nu au fost confirmate.

La 3 octombrie 1871, când stagiunea s-a deschis cu drama *Don Cezar de Bazan*, Teodor a fost întâmpinat cu aplauze frenetice, dar a oferit publicului un spectacol trist, acela al propriei nebulii. „Jocul lui era dezordonat; repeta aceleași fraze de mai multe ori, scotea spada și amenința unde nu trebuia, și toate acestea publicul le privea nedumerit, până ce mai

⁵¹ *Ibidem*, pp. 21-22.

⁵² E. Al. Manoliu, *op. cit.*, p. 64.

⁵³ „Curierul de Iași”, nr. 103, 16 septembrie 1871 apud T. Burada, *Istoria teatrului...*, vol. II, p. 314.

mulți, crezându-l beat, au început să fluiere. După câteva parlamentări dintre sală și scenă, reprezentația fu suspendată, iar Teodorini pus sub preveghere, căci se văzuse că a fost lovit de alienație”⁵⁴. Nemulțumit de reacția spectatorilor, „în culise, după lăsarea cortinei, striga cât putea: *Dați-mi o pușcă, să omor publicul!*”

Nepoata a relatat cu empatie momentul, denotând înțelegere pentru unchiul a cărei fire o cunoștea mai bine decât răuvoitorii ce încercau să-l saboteze răspândind în sală „svonul că a înnebunit”. Ca atare, ea a luat în calcul și o altă variantă, mai puțin degradantă, afirmând că: „Poate că, fiindu-i dat caracterul, nu era decât o surescitare”⁵⁵.

Totuși, la scurt timp (16 octombrie), în pofida stăruințelor actorului, contractul său cu Teatrul din Iași a fost reziliat de directorul Teodor Aslan „din cauză de nesănătate”, o măsură similară aplicându-se și Mariei Teodorini. În plus, accesele sale au continuat și la Galați unde trupa s-a deplasat după câteva zile, în căutarea succesului.

Agravarea stării de sănătate a lui Teodorini s-a intensificat, cu prilejul revederii la Craiova, Aristizza Romanescu întâlnind o replică greu recongnoscibilă a artistului până nu de mult venerat de public („nici voință, nici energie, nici judecată ... numai manii și furii”). A urmat, la sugestia fratelui Iancu, internarea într-un sanatoriu vienez⁵⁶, plecarea „tristă, silită, dureroasă”, prilejuind nepoatei amare reflecții: „Vedeam cum se stinge, o dată cu el, fericirea casei în care crescusem”⁵⁷. În acel sanatoriu și-a găsit sfârșitul Teodor Teodorini în ianuarie 1873, dezechilibrat psihic și degradat fizic, în privința locului săvârșirii din viață existând și varianta unui sanatoriu din București, susținută de Emanoil Manoliu. Sigur este că, fiica Elena a încercat zadarnic să-i repatrieze trupul, principala piedică reprezentând-o înhumarea artistului într-o groapă comună⁵⁸.

În loc de concluzii, considerăm oportună sublinierea impactului avut de Teodor Teodorini asupra vieții culturale din Principatele Române, fapt confirmat, între alții, de Ioan Livescu care consemna că:

„În Oltenia, numele Teodorini era pronunțat cu evlavie și de artiști și de publicul care-l apucase, și asupra căruia, cu voința de fier și cu autoritate morală, ajunsese să-l fascineze până într-atât, încât într-o epocă de

⁵⁴ E. Al. Manoliu, *op. cit.*, p. 64.

⁵⁵ A. Romanescu, *op. cit.*, p. 23.

⁵⁶ A. Gorovei, *op. cit.*, în „Arhivele Olteniei”, an VII, nr. 39-40, septembrie-decembrie 1928, pp. 411-412.

⁵⁷ A. Romanescu, *op. cit.*, p. 24.

⁵⁸ <https://aman.ro/betawp/wp-content/uploads/personalitati/T/teodorini%20theodor.pdf> accesat în data de 14.03.2025.

prejudecăți, unul din frați, primul actor oltean ajunge să fie și primul cetățean al Craiovei, fiind ales primar de publicul care-l aplauda și care se încredea în luminile actorului chemat să dea pe lângă o bună gospodărie și o îndrumare intelectuală capitalei din Țara Banilor”⁵⁹.

Activitatea sa pe tărâmul artei a fost continuată de către soția Maria, de fratele Costache, de fiica Elena, dar și de nepoata Aristizza Romanescu. Soția, de altfel, i-a succedat în fruntea Teatrului din Craiova, devenind prima femeie care a ocupat în România o asemenea funcție, iar clădirea a fost refăcută și modernizată mulțumită donațiilor fiicei, la inaugurarea Teatrului, produsă la 3/15 septembrie 1888, așezământul preluând și numele de *Teodorini*⁶⁰.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Alecsandri, V., *Opere complete. Teatru*, vol. I, București, Editura librăriei Socec & Co., 1875.
- Anestin, V., *Amintiri din teatru*, București, Editura I. Brănișteanu, 1918.
- Boțoiu, Ș., *Teatrul național din Craiova* în Alexandru Marcu, *Oltenia*, Craiova, Atelierele „Ramuri”, 1943.
- Burada, T., *Teatrul în Moldova. Stagiunea 1848-1849. Teatrul moldovenesc și franțuzesc. Stagiunea 1849-1850*, în „Arhiva Societății științifice și literare din Iași”, an XIX, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1908.
- Burada, T., *Teatrul în Moldova (stagiunea 1858-1859)*, în „Arhiva Societății științifice și literare din Iași”, an XXI, nr. 3, martie 1910.
- Burada, T., *Istoria teatrului în Moldova*, vol. I, Iași, Institutul de Arte Grafice N. V. Ștefaniu & Co., 1915.
- Burada, T., *Istoria teatrului în Moldova*, vol. II, Iași, Tipografia H. Goldner, 1922.
- Crețoiu, Ch., *Viața muzicală în Oltenia*, în *Oltenia*, Craiova, Atelierele „Ramuri”, 1943.
- Dumitrașcu, L., *Realități craiovene în paginile „Gazetei de Transilvania”. 1886-1894*, în „Oltenia. Studii și comunicări. Arheologie-Istorie”, vol. XXVIII/2021.

⁵⁹ I. Livescu, *Treizeci de ani de teatru. Contribuție la istoria teatrului românesc*, București, Editura Rampa, 1925, p. 80.

⁶⁰<https://aman.ro/betawp/wp-content/uploads/personalitati/T/teodorini%20elena.pdf>, accesat în data de 14.03.2025.

- Gorovei, A., *Teodor Teodorini. Documente și informații despre el și familia lui*, în „Arhivele Olteniei”, an VII, nr. 37-38, mai-august 1928.
- Gorovei, A., *Teodor Teodorini. Documente și informații despre el și familia lui*, în „Arhivele Olteniei”, an VII, nr. 39-40, septembrie-decembrie 1928.
- Livescu, I., *Treizeci de ani de teatru. Contribuție la istoria teatrului românesc*, București, Editura Rampa, 1925.
- Manoliu, E. Al., *O privire retrospectivă asupra teatrului moldovenesc. Din primele începuturi și până în anul 1924*, Iași, Tipografia H. Goldner, 1925.
- Michailescu, G., *Cu și fără machiaj. Însemnările unui impresar*, București, Editura Minerva, 2001.
- Niculescu-Buzău, N., *Suveniruri teatrale (1889-1956)*, București, Combinatul Poligrafic Casa Scânteii, 1956.
- Ollănescu, D. C., *Teatrul la români*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tom XX, București, Institutul de Arte grafice Carol Göbl, 1898.
- Romanescu, A., *30 de ani. Amintiri*, București, Editura Librăriei Socec & Co., 1904.
- Teleajen, S., *Teatrul național din Iași*, în „Boabe de grâu. Revistă de cultură”, an III, nr. 11, noiembrie 1932.
- „Universul literar”, an XXIX, nr. 52, 23 decembrie 1912.
- **Surse web**
- <https://aman.ro/betawp/wp-content/uploads/personalitati/T/teodorini%20theodor.pdf>
- <https://aman.ro/betawp/wp-content/uploads/personalitati/T/teodorini%20elena.pdf>
- <https://www.operacraiova.ro/ro/istoric/>

SPECIFIC LOCAL ȘI VALORI EUROPENE ÎN ARTICOLELE POLITICE SEMNATE DE TRAIAN DEMETRESCU

LORENA PĂVĂLAN STUPARU*

Abstract: *Although “condemned” to be a poet, as he himself stated in a letter to Alexandru Macedonski, in his short life Traian Demetrescu also tried his talent in prose and political articles in which the writer’s closeness to the socialist-oriented movement of the time is visible.*

“European” by his readings, translations and delicate verses that anticipate Romanian poetic symbolism, the Craiova native Tradem (as he sometimes liked to sign) is also a citizen who participates in the political life of his hometown and country, sometimes being present at workers’ demonstrations, but especially advocating for democratic values in polemical texts with titles such as “Drive out those who corrupt”, “Political Phraseologists”, “A Word for Peasants”, “Honesty in Politics”, “Words of a Soldier”, “The Proletariat of Craiova”, “Notes from the Senate”.

My article proposes an update of these writings, in the context of the life and work of the writer who was born, lived most of his life and died in Craiova and that of the history of ideas and political movements in Romania since the end of the 19th century.

Key words: *Traian Demetrescu, Craiova, democracy, socialist orientation, European values.*

1. Note despre personalitatea lui Traian Demetrescu

Deși „condamnat” să fie poet, cum el însuși afirma într-o scrisoare către Alexandru Macedonski, în scurta lui viață, Traian Demetrescu își încearcă talentul și în proză și articole politice în care este vizibilă apropierea scriitorului de mișcarea de orientare socialistă a vremii.

„European” prin lecturi, traduceri și delicate versuri care anticipează simbolismul poetic românesc, craioveanul Tradem (cum îi plăcea uneori să semneze) este și un cetățean care participă la viața politică a urbei natale și a țării, fiind prezent uneori la manifestații ale muncitorilor, dar mai ales pledând pentru valori democratice în texte polemice cu titluri precum „În lături corupătorii”, „Frazologi politici”, „Un cuvânt pentru țărani”, „Onestitatea în politică”, „Cuvintele unui soldat”, „Proletariatul din Craiova”, „Note din Senat”.

* Cercet. șt. III, dr., Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I. C. Brătianu”, al Academiei Române, București; e-mail: valerastuparu@yahoo.com.

Articolul nostru propune o aducere în actualitate a acestor scrieri, în contextul vieții și operei scriitorului craiovean și al istoriei ideilor și mișcărilor politice din România de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Consider că este important să vedem cum un scriitor receptat ca precursor al simbolismului a gândit viața politică a Craiovei și a țării, cum a redat-o și a interpretat-o cu sensibilitatea lui, cum a participat la această viață. Și, este uimitor să constatăm cât de profunde și actuale sunt reflecțiile lui asupra politicului. De asemenea, este demn de admirație climatul democratic de libertate a presei și a expresiei din România în perioada în care Traian Demetrescu a publicat articolelele și reflecțiile sale critice asupra societății și a celor care dețineau puterea politică.

După cum remarcă C. D. Papastate, poetul se naște într-o epocă de mari prefaceri sociale în țara noastră și se formează într-o vreme când mișcarea muncitorească începe să se organizeze și să-și afirme revendicările sociale și politice¹.

George Călinescu, în a sa *Istorie a Literaturii Române de la origini până în prezent*, îl situează pe Traian Rafael Radu Demetrescu, născut în Craiova, la 3 noiembrie 1866, printre primii poeți români cu „nervi” și „fiori” și selectează din biografia lui imaginea copilăriei petrecute „printre arbori”, primele clase gimnaziale de la Liceul Carol I din Craiova, întrerupte de ucenicia la un toptangiu, pregătirea în particular a clasei a IV-a (în 1884), publicarea poeziei „Ploaie din senin” în *Vocea Oltului*, poezie remarcată de Alexandru Macedonski și elogiată în *Literatorul*². Mai târziu, dincolo de indiferența cercurilor literare față de creația poetului craiovean, Călinescu consemnează receptarea de care s-au bucurat acestea „în mediile proletare și socialiste” și empatia cu „învinșii de timpuriu”, cu cei umili și „refractari”. Interesul scriitorului pentru grupuri sociale discriminate precum „femeile pierdute și triste”, evrei, nebuni, alcoolici, artiști bătrâni sau artiști ambulanți (cum ar fi Ursarii), dar și compasiunea pentru „câinii îmbătrâniți și izgoniți” sunt nu numai expresia unei sensibilități aparte, dar și a unei orientări socialiste, manifestate și în „setea de lectură amestecată mai ales cu documente de viață”³.

Câteva amănunte importante privitoare la viața și personalitatea poetului, făcând abstracție de clișeele lingvistice specifice epocii, aduce studiul introductiv la volumul *Traian Demetrescu. Opere alese* (1951), semnat de Geo Șerban. Aici se arată că încă din 1884, înainte de a fi împlinit 18 ani, poetul publică un volum de versuri „cu o prefață excesiv de entuziastă

¹ C. D. Papastate, *Traian Demetrescu*, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 33.

² George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Minerva, 1985, p. 561.

³ *Ibidem*.

a șefulul Literatorului, Alexandru Macedonski, desfășurând în același timp o activitate jurnalistică destul de serioasă”. Își completează cunoștințele prin lectură particulară, „intră în arena publică și, alternând între gazetărie și creație literară propriu zisă, condeiul său cunoaște puține momente de inactivitate”⁴.

Potrivit lui Geo Șerban, poeziile și proza lui Traian Demetrescu, observațiile sale cu privire la misiunea artei și a artistului, cuprinse în articole literare sau conferințe pe care le-a ținut, „mărturisesc lupta ce s-a dat în conștiința scriitorului între tendințele romantice ale izolării de zbuciumul vieții, într-o lume imaginară, fictivă, și tendințele realiste, înaintate, izvorâte din dorința de a zugrăvi traiul mizer al celor asupriți și aspirațiile lor”⁵.

Cu toate acestea, poetul care a denunțat cauzele adevărate pentru care „genialul nostru Eminescu” s-a sfârșit în mizerie după ce fusese „silit să trăiască în strâmtorimile prejudecăților și alcăturilor rele sociale”, confruntat cu orizontul limitate al celor puternici „n-a putut să-și croiască un destin mai omenesc”⁶.

De la Emil Manu aflăm că încă din 1883, în *Clopotul*, scriind amicului său, Ion T. Genoveanu, Traian Demetrescu își proiecta viitorul astfel: „Nimic nu doresc mai mult, amice, decât să pot fi folositor familiei, societății și țării mele. Dacă vreodată aș îndeplini idealul meu, atunci conștiința mea ar ști că și-a îndeplinit o datorie mare și sfântă. Mă tem, însă, să nu întâlnesc multe vijelii în cale. De ce nu există o viață senină și netulburată pentru oamenii devotați ideilor sublime?”⁷

Un portret atașant este realizat în *Noua Revistă Olteană* (decembrie 1903) de Policlet: „Tradem a trecut prin viață ca un boem. Rătăcind întotdeauna cu lacrimile în ochi, suferind frigul iarna și răbdând de foame foarte adesea... avea drept ca să plângă iar pe coardele lirei lui, care scoteau note dureroase, să-și picure lacrimile”⁸. O altă descriere îi este datorată lui A. Steuermann (Rodion), care îl cunoscuse în aprilie 1893 la congresul Partidului Social-Democrat: „O față de copilă anemică, cu ochii ascunși în umbra unor ochelari groși. Avea mersul nesigur, un glas pe jumătate stins și cu gulerul pardesiului ridicat, părea că suferă de frig în april, ca o pasăre întoarsă prea curând. Am aflat că era poetul Traian Demetrescu, dar n-a mai mai apărut”⁹.

⁴ Geo Șerban, Studiu introductiv, în *Traian Demetrescu - Opere alese*, Ediție îngrijită și comentată de Geo Șerban, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1951, p. 7.

⁵ *Ibidem*, p. 5.

⁶ *Ibidem*, p. 6.

⁷ Emil Manu, *Traian Demetrescu. Contribuții la cunoașterea vieții și operei*, București, Societatea de Științe Istorice și Filologice, Editura Academiei R.P.R., 1956, p. 30.

⁸ *Ibidem*, p. 131.

⁹ *Ibidem*, pp. 131-132.

În construirea biografiei poetului, un rol important îl are corespondența care facilitează intuirea aerului timpului respectiv. De exemplu, într-o scrisoare adresată folcloristului D. Stăncescu, se amestecă gustul amar al unei vieți pline de privațiuni și resemnarea: „Viață e asta, mă, să înghiți kilograme întregi de praf. Să-ți prăpadești plămânii, să îngălbenesci mereu, să n-ai cu cine schimba o idee, un vis, o emoție, să nu-nțilnești un zîmbet de femeie care sa gândească la altceva decât la pintenii vreunui ofițer... Mi-a rămas numai scrisul, doi trei editori care-mi cer lucrări literare și un cerc mic de cititori cărora le plac. Tot este ceva!”¹⁰

Într-o scrisoare din Reichenhall, adresată lui R. Steuermann, poetul mărturișește: „Românii de aici mă plictisesc. Fiindu-le cunoscut, mă ucid cu discuții politice sau cu confidențe insipide. O căpităneasa de la Focșani era să exclame: sălbaticul, când a auzit că nu știu să joc valsul. Un burghez milionar mi-a dat vestea că guvernul se clatină. Dar ce-mi pasă mie !...”¹¹

Pe de altă parte, empatia lui față de cauza celor despre care a scris articole și proză este răsplătită cu o firească recunoștință, manifestată în momentul în care poetul părăsește această lume în care nu s-a simțit confortabil: „La înmormântare a mers o întreagă lume, relatează George Mil Demetrescu, și o masă mare de muncitori în mijlocul cărora Traian Demetrescu trăise și-i luminase”¹². Sunt aceia pentru care poetul scrisese cunoscutele versuri de 1 Mai: „Din idealurile voastre/ O! visători flamânzi și goi/ Vor răsări ca niște astre/ senine lumi cu oameni noi”¹³.

Ecoul tragicului sfârșit al poetului (în Craiova, în noaptea de 16 spre 17 Aprilie 1896, stil vechi) este redat și de Geo Șerban în studiul introductiv deja menționat, prin cuvintele lui Caragiale care evocase cu tristețe figura delicată a lui Traian Demetrescu la moartea timpurie a acestuia, unul dintre „poetii distinși ai generației tinere” și le publicase în *Epoca Literară* din 22 Aprilie 1896:

„Era un caracter cu deosebire apropiat și afabil, maniere de domnișoară blândă, sfioasă și prea simțitoare – distincție și politeță de adevărat gentilom – apucături poetice chiar în cele mai de rând prilejuri ale vieții – onest și desinteresat – figură simpatică – glas dulce și mângâios și un suflet de copil bun. El trăia așa cum scria, învăluindu-și viața poetică în atmosfera eterată a poeziei sale, și aceasta nu era afectare pentru că-l prindea. Traian Demetrescu era un spirit întotdeauna entuziast, sincer și adesea destul de pricepător al artei. Melancolic din cauza bolii care-l istovea, dar totdeauna

¹⁰ *Ibidem*, p. 34.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 36.

¹³ *Ibidem*, p.37.

inimă bună și deschisă, și vesel tovarăș ca și prieten cinstit, Traian... pe care-l pierdem, ne lasă tuturor celor care l-am cunoscut bine, multă părere de rău și o duioasă amintire”¹⁴.

Cu ocazia dezvelirii bustului lui Traian Demetrescu din fața Ateneului (în anii '40 acesta va fi mutat în Cișmigiu), pe 19 iunie 1905, are loc o solemnitate la care participă delegați oficiali, prieteni precum C. Mille și Al. Vlahuță și membri ai cercului „România muncitoare”. Și dacă „mărimile urbei natale a scriitorului refuzaseră să-i primească bustul”, cuvintele rostite cu acest prilej de I. C. Frimu (și publicate în *România Muncitoare* din 26 Iunie 1905) reprezintă o recunoaștere a valorii scriitorului și o dovadă a receptării și ecoului complexei lui activități în conștiința contemporanilor:

„Ca muncitori conștienți, am ținut să venim cu toții sub steagul nostru roșu, să sărbătorim memoria lui Traian Demetrescu, ca unul ce a stat alături de noi, ca unul ce a luptat sub aceeași flamură roșie a socialismului. În operele sale veți găsi femei cu rochii de un fășait armonios, cu sânnuri roz-albe, cu mânuțe gingașe și catifelate – dar veți găsi și muncitori plini de griji și de nevoi ce zac în mizerie... El a propovăduit o viață nouă, el a propovăduit revolta. Ziua de azi să fie un imbold muncitorilor la luptă, ziua de azi să fie un imbold poezilor de a trezi și a da lumină și păturii obijduite, ce dă totul, până chiar și viața ei – și în schimb nu primește nimic”¹⁵.

Analizând în profunzime opera poetului, Geo Șerban observă că sentimentului de nesiguranță i se adaugă acela de decepție în fața tabloului nedreptăților sociale, după cum apar acestea în poezia „Amăgire”, unde sunt deplânse „palatele de iluzii” clădite „în orele de liniște” și spulberate de „uraganul realității”. Dar dincolo de aceste stări deprimante, Traian Demetrescu împărtășește sentimente altruiste, cu o undă de speranță: „Poema mizeriei îi cânta în suflet cu accente sublime de revoltă, și la lumina visului lumii viitoare, tânărul acesta, năruit de multe decepții și scepticism, redobândise focul entuziasmului.” Referitor la popularitatea poetului sunt amintite melodiile romanelor compuse pe versurile lui, dintre care „Călugărul din vechiul schit...” s-a cântat până târziu, fiind la fel de gustată ca și „Pe lângă plopul fără soț” de Eminescu sau „Steluța” lui Alecsandri¹⁶.

În ceea ce privește influența lui Tradem asupra poezilor craioveni, aceasta este vizibilă în versurile lui I. C. Popescu-Policlet, care l-a cunoscut îndeaproape: „Se lasă seara ca un doliu/ El a pornit cîntând pe stradă/ Îl latră

¹⁴ Apud Geo Șerban, *op. cit.*, pp. 9-10.

¹⁵ Apud Geo Șerban, *op. cit.*, p. 4.

¹⁶ Geo Șerban, *op. cit.*, p. 10.

cîinii, vîntul plînge.../ Alene fulgi încep să cadă...”. Emil Manu a arătat că Tradem a fost un animator al generației sale și poezii craioveni îi închinău versuri¹⁷.

Pesimismului și consecinței sale, tentația evazionistă, observă Alexandru Melian, i se adaugă o atitudine activă și încrezătoare, o solidară identificare cu destinul celor frustrați care își află în poet un exponent și un purtător de cuvînt: „Ah! frații mei de gînduri și de sărăcie, spuneți-mi dacă sub condeiul meu nu vorbește inima voastră!...” (*Paltoane vechi*).

Revoltat în fața oricărui act de nedreptate, ducând o „existență boemă, determinată în primul rînd de pasiunea libertății”, poetul „se întâlnește de timpuriu cu ideile generoase ale gânditorilor secolului, între care un loc aparte îl vor ocupa cele de esență socialistă” și „Acest contact îi modelează conștiința în formare plasându-l, pentru tot restul vieții, în orbita de influență a mișcării muncitorești”. În cadrul acesteia participă la organizarea și conducerea cercurilor socialiste din Craiova, participă ca delegat la Congresul de constituire al P.M.S.D.R., colaborează la diverse publicații socialiste ori democrate, frecventează cluburile muncitorești unde ține și conferințe. În același timp, „reflexul pe plan literar se concretizează în primul rînd în cultivarea motivelor socialiste, a atitudinii oscilând între revoltă și compasiune și a universului uman populat de toți oropsiții vieții”¹⁸.

Convins că însăși „inima modernă” are atributul de a vibra în fața nenorociților vieții „...emoționîndu-se la plînsul orfanului, la plînsul mamei căzute în mizerie, la deznădejdea și revolta muncitorului zdrobit de muncă și sărăcie”¹⁹, scriitorul este printre aceia care abordează problema socială, simțindu-se el însuși o victimă a nedreptăților:

„Mă veți întreba ce voiesc să înțeleg prin cuvîntul noi? E o lume, este poporul universal al dezmoșteniților. «Noi» sunt victimele minelor și ale fabricilor care produc milioanele și miliardele exploatatorilor; sunt trudiții muncitori ai câmpului; sunt uitații din Casa morților; sunt eroii căzuți în război, pe ale căror morminte se ridică gloria mincinoasă a monarhilor; sunt învinșii în lupta onestă a existenței; sunt sentimentalii și cugetătorii în redingote negre vînzându-și talentul, făcând să rădă, ei care plâng; sunt visătorii pîlmuiți de nesimțirea pîntecelor îndestulate; sunt mulți, sunt nesfârșit de mulți...”²⁰.

Gusturile literare ale scriitorului ilustrează aceeași atitudine:

¹⁷ Emil Manu, *op. cit.*, p. 38.

¹⁸ Alexandru Melian, *Traian Demetrescu*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1983, p. 188.

¹⁹ Traian Demetrescu, *Sully Prudhomme*, Apud Alexandru Melian, *op. cit.*, p. 189.

²⁰ Idem, *Nuvelele doamnei Sofia Nădejde*, Apud Alexandru Melian, *op. cit.*, p. 189.

„Mă interesează mai mult Gervaise dând ocolul Parisului ca să se vândă pentru o bucată de pâine; mă mișcă mai sincer fata Elisa, condamnată la închisoarea unde culpabilii n-au voie să vorbească, expiindu-și păcatul în groaznicul chin al tăcerii neîntrerupte; plâng cu refractarii – cum îi numește Jules Valles – murind de foame cu diplome de doctorat și de licență în buzunar; înțeleg durerosul sfârșit al lui Nejdánov și pare că mă dor pe mine rănila duosului nebun din *Năpasta*”²¹.

Lumea de azi pare complet închisă față de visurile idealiştilor generoși așa cum a fost Traian Demetrescu. Chiar și creatorii, cei care ar trebui să-i reprezinte pe „visători” sunt persoane practice, oportuniste, foarte departe de acel dezinteres față de extraestetic prin care se alege frumosul din balastul urâtului.

În 1892, în luna mai, aflat „departe de lume, departe de zgomot, într-un colț de natură liniștit și frumos, unde omul uită totul și cată a se regăsi pe sine”²², Traian Demetrescu nota în jurnalul său impresia dureroasă pe care i-au produs-o bordeiele țăranilor, „aceste vizuini de pământ” cu o „înfățișare de mizerie sfâșietoare”. Măhnit, poetul își exprimă uimirea și revolta mocnită în fața acestei realități crude de la sfârșitul secolului al XIX-lea când istoria oficială ne arată că țara noastră progresase și se modernizase: „Ele sunt ca niște monumente de umilință și sărăcie!... Ele cuprind întreaga epopee de suferință și degradare a proletarilor în opinci. Nimic nu protestează, cu o putere de justiție socială mai înaltă în contra palatelor exploatatorilor, ca aceste îngrozitoare cuiburi de mizerie! Dinaintea lor am înțeles mai adânc visul acelor idealişti, cari plăzmuesc omeniri viitoare mai fericite și mai bune!...”²³.

(Nu pot să nu mă gândesc la cvasiindiferența filosofilor de azi față de conducătorii naționali și mondiali care „plăzmuesc” coșmarul unei omeniri criminale, războinice, dornice de profit cu orice preț, pline de ură și de dorință de răzbunare.)

Dacă din cine știe ce întâmplare cititorul „critic” de azi ar citi o frază precum „Pe masa (la) care scriu am câteva volume din operele marilor scriitori socialiști. Știința, logica, dar mai ales altruismul lor, m-au cucerit de mult.

²¹ *Ibidem*, p. 190.

²² Probabil poetul a valorificat acest jurnal în romanul *Iubita*, unde cea mai mare parte a dramei psihologice se petrece într-un decor asemănător cu cel evocat în zilele de „Maiu” din 1892.

²³ Traian Demetrescu, *Intim. Poeme în proză. Nuvele*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, Ediție interbelică, pp. 6; 13.

Acești oameni au ceva de profeți, de vizionari sublimi”²⁴, l-ar taxa pe autor în fel și chip (previzibil, de aceea este inutilă inserarea sumei epitetelor) cu convingerea că în interesul lui pentru bunăstarea proprie (a „criticului” mulțumit de sine) și nepăsarea față de restul lumii se regăsește „dreapta rânduială” (divină sau omenească, prea omenească) în care cei care îi produc bogăția trăiesc la limita subzistenței sau sub nivelul valorii muncii lor.

Tradem, cu altruismul lui caracteristic, mărturisea: „Mă gândesc pios la toți acei oameni cari au visat fiecare o lume nouă. Mizeriile și suferințele acestei lumi bătrâne, i-au îngrozit. Și fiecarei au croit sisteme economice, plăzmuiri sociale, în care răul să nu mai poată intra. Ei îmi par niște creatori, preocupați de același etern ideal: Fericirea”²⁵. Pentru toți, nu doar pentru câțiva.

Că aceia care au preluat puterea în regimurile socialiste au întinat uneori aceste idealuri, este deja secundar. Parcă presimțind asta, refugiul lui Tradem rămâne filosofia clasică germană: „Neliniștit de asemenea gânduri m-am dus pe câmp să recitesc câteva pagini din Schopenhauer. Curiozitate psihologică: voesc să văd ce impresie îmi va face acest filosof în singurătatea unei câmpii de țară, unde mă simt atât de liniștit. De câteva zile, încep să simt instinctul de a trăi manifestându-și vechile lui puteri, pe cari un fel de diletantism rafinat de filosofie tristă începuse să-l slăbească”²⁶.

2. Publicistica și manifestările politice ale poetului

În momentul în care poetul intră în viața literară, existau deja cercuri muncitorești în București, Galați, Iași, apăruse primul ziar muncitoresc *Lucrătorul român* (1872) și se constituiseră primele cercuri socialiste din România. Apariția unor ziare și reviste precum *Socialistul* (26 mai 1877), *Înainte* (26 oct. 1880), *România viitoare* (1 dec. 1880), *Contemporanul* (iulie 1881), *Emanciparea* (15 aprilie 1883), *Revista socială* (1884), *Drepturile omului* (1 feb r. 1885), *Dezrobirea*, *Muncitorul* (1887), *Frăția* (1888), *Munca* (1890), *Critica socială* (1891) configurează terenul unor ample dezbateri prin care se manifestau mișcarea muncitorească și „socialismul științific marxist”²⁷.

Amploarea mișcării muncitorești din România acelor ani „găsește ecou și în Craiova” (destul de slab la început), unde existența unor preocupări socialiste este menționată chiar de Traian Demetrescu în una din scrisorile adresate lui Al. Macedonski: „S-aude că Nădejde va veni în Craiova să țină conferințe. Mi-e frică să nu pățească ceva.” În alt loc, poetul menționează că

²⁴ *Ibidem*, p. 14.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ C. D. Papastate, *op. cit.*, pp. 33-34.

„Nădejde a trimis unui domn din Craiova – adică craiovenist, pentru că e ieșean – o scrisoare în care îl îndeamnă să formeze cercuri socialiste și pe aici”. Tot din activitatea epistolară a poetului aflăm că acesta este la curent cu evenimentele, cu presa socialistă și consultă „cărți științifice adânci”²⁸.

Numărul mic al socialiștilor din Craiova îl îndeamnă la prudență pe poet: „Ce idee ai despre socialism?” – îl întreabă el pe Al. Macedonski, pentru a mărturisi: „Eu mă unesc cu unele principuri ale lor, dar nu voi să știe lumea sau mai bine să nu mă arăt că sunt socialist”²⁹.

Dar climatul presei socialiste se va resimți mai târziu, în paginile ziarului *Amicul libertății* pe care îl editează și în *Revista olteană* pe care o publică „împreună cu alți tineri entuziaști din Craiova”. În acest sens, consideră C.D. Papastate, articole ca *Legea progresului social*, *Capitalul și Karl Marx*, *Barbarie modernă*, *Un cuvânt pentru țărani* ș.a. „sunt grăitoare” (asemenea unor poezii ca *Proletarii*, *Gânduri ostenite*) în ceea ce privește „orientarea poetului în direcția socialismului”³⁰.

În capitolul „Traian Demetrescu alături de muncitori. 1890-1896” din volumul monografic dedicat scriitorului de Emil Manu, se arată că perioada *Revistei Oltenie* este una a căutărilor și a experiențelor noi pentru poet, în acest timp (pe lângă versurile care îl impun ca poet), manifestându-se și în proză, cronici de teatru, articole politice, conferințe. Discută despre „Evoluția în literatură” (ianuarie 1889), dar în același timp se apropie și de mișcarea și presa muncitorească, fiind prezent în ziare progresiste precum *Munca*, *Adevărul*, *Lumea nouă*, *Evenimentul literar* etc. Participă la defilări și la alte activități, după cum povestește profesorul craiovean C.D. Fortunescu: „la 1 Mai mergea în fruntea manifestațiilor, era mereu prezent la club”³¹.

Dincolo de acestea, în articole independente de simpatiile sale socialiste, poetul critică lipsa de caracter a oamenilor politici ai vremii:

„În țara noastră politica e mai mult socotită un mijloc lesnicios de a ajunge avut și cu glorie prin șarlatanie. Dar, aproape de loc, lupta conștiințioasă, aspirațiile și vederile sănătoase alcătuiesc caracteristicul luptătorilor noștri politici. Principii, onoare, patriotism sunt mai mult vorbe, artificii de banalități, cu care se izbutește foarte adesea a se orbi mulțimea, decât ideile limpezi de care ar trebui conduse mersurile politice. A face politică se traduce de toată lumea prin fraza: a ști să te chibzuiești, să rozi ciolane; și ți-ar râde oricine în nas când i-ai spune ce însemnează: a te

²⁸ *Ibidem*, p. 34.

²⁹ *Ibidem*, p. 35.

³⁰ *Ibidem*, p. 36.

³¹ Emil Manu, *op. cit.*, p. 30.

sacrifica pentru interesele folositoare națiunii și societății. De ce atâta scepticism?”³²

Această întrebare retorică încărcată de ironie pregătește o concluzie fără echivoc: „Înainte de a sfârși, o vorbă către alegătorii colegiului al II-lea: alegerile de Cameră și Senat se apropie. Ei bine, e vremea să se înțeleagă că cei ce vor vota biruri și greutăți, care să vă împiedice comerțul și afacerile voastre, sunt din cei ce vă pun zăvorul la ușă când le cereți o întrevorbire, sunt din cei care amuțesc ca peștii cum intră în Parlament.(...) În lături corupătorii!”³³

Omul politic contemporan cu Tradem, ca și actorul, joacă un rol mai mult sau mai puțin convingător, numai că spre deosebire de ficțiunea artei dramatice, în viața politică reală „interpretarea” falsă maschează lipsa de responsabilitate și demagogia:

„La întruniri, sporul graiului, frazele frumoase, cu promisiuni grozave, rostite pe gama unei voci dramatice; la întruniri, nervozitatea gesturilor, flexibilitatea mușchilor figurii pentru a exprima cine știe ce simțământ patriotic sunt mai mult maimuțării artistice, dibăcii șarlatane, pentru a te impune unui public în mare parte lesne de înșelat cu iluzii! Se vorbește despre interesele cetățenilor; se promite a fi strict ținute în seamă, se vorbește despre trebuințele și aspirațiunile societății, se făgăduiește a li se da un câmp larg de dezvoltare; se vorbește despre nevoile și greutățile țăranului și meseriașului; se ridică voci uriașe pentru stărpirea lor; se vorbesc multe, multe, foarte multe, și din toate acestea nu se face nimic, când datoria impune”³⁴.

Într-un articol adresat tinerilor, poetul susține dreptul acestora de a lua parte activ la viața societății și de a fi luați în seamă: „Suntem ajunși într-o așa vârstă, ne-am făcut și urmă să ne facem o cultură în așa grad, că societatea e datoare să ne facă loc, e datoare să ne lase liberă scena noastră de luptă intelectuală – poate îngustă, deocamdată e datoare să privească, să încurajeze, pentru că în creierii și inimile tinerilor se plămădește aluatul viitorului unei națiuni, nu în ale bătrânilor care printr-o lege firească și-au

³² Traian Demetrescu, *În lături corupătorii*, în „Amicul libertății”, 16 noiembrie 1887. Apud Traian Demetrescu, *Între vis și realitate. Antologie de poezii și critică literară*, Ediție îngrijită de Marian Barbu, Craiova, Scrisul Românesc, 1996, p. 215.

³³ *Ibidem*, p. 216.

³⁴ Idem, *Frazeologi politici*, în „Amicul libertății”, 30 noiembrie 1887. Apud Traian Demetrescu, *op. cit.*, p. 217.

pierdut energia, cutezanța”³⁵. În același articol, perspectiva dureroasă asupra imaginii țării este contrabalansată cu elemente de istorie națională care pun în evidență degradarea prezentă:

„De un șir lung de ani, o droaie de microbi naționali-liberali i-a cangrenat sângele, i-a otrăvit tot organismul. Sărmana țară pare aproape un cadavru, iar calea germanismului mereu îi cântă refrenul pieirii de-a pururea. Strămoșii noștri s-au luptat, și-au jertfit viața lor pentru ca să ne asigure libertatea. Epopeea de la '48, încheată de martirii nemuritori în analele istoriei și literaturii noastre, se alcătuia în scopul unei depline fericiri de liberalism pentru blândul și dulcele popor românesc. Se vede însă că acest colț de pământ – bucată din vechea Romă – are veșnic destine fatale. Sub masca libertății, se lua puterea de mâna unui om, ce se credea pe-atunci o speranță prețioasă pentru țară. Înconjurat de nedemni și mișei, el aduse țara în situația tristă de azi”³⁶.

Îngrijorătoare din perspectiva poetului ipostaziat în jurnalist politic este prestația guvernului: „Guvernul actual e un rău uriaș pentru liniștea și prosperitatea țării: guvernul actual a dat bunurile țării în exploatarea samsarilor și hoților: guvernul actual întârziind mai mult la putere, ne va duce la sfârșituri grozave, inevitabile în prevederea oricărui om înțelept”³⁷.

Un consistent articol semnat de Tradem este consacrat politicii externe a României și aici autorul pledează pentru nevoia de solidaritate și clarviziune: „Fiindcă ne lipsește solidaritatea nu opunem rezistență îndeajuns, iar de câteva secole încoace politica cercurilor noastre conducătoare a fost o politică mai mult romantică-fatalistă decât o politică cu linii mari trase”³⁸. De aceea, „Ne aflăm în stare de zăpăceală și asupra politicii externe și asupra celei interne, și acum, mai mult ca orișicând, ar fi nevoie de vederi limpezi și de o situație lămurită, căci critice și foarte serioase sunt împrejurările prin care trecem”³⁹.

Însă, în ciuda situației critice (marcată de înființarea Triplei Alianțe și de pericolul pe care îl reprezentau Austro-Ungaria și Germania pentru interesele românilor), propagandiștii dintotdeauna își îndeplinesc nestingheriți misiunea:

³⁵ Idem, Craiova, 5 decembrie 1887, Editorial în „Amicul libertății”, 6 decembrie 1887.

Apud Traian Demetrescu, *op. cit.*, p. 218.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Traian Demetrescu, *Să stăm strâmb și să judecăm drept!*, în „Adevărul”, 6, 17 ianuarie 1891. Apud Traian Demetrescu, *op. cit.*, p. 220.

³⁹ *Ibidem*, p. 222.

„Guvernanții noștri și-au făcut obiceiul de a ține în simbricie cete de demagogi, scribe și vociferanți, care să fie oarecum regulatorii opiniei publice. Și sarcina acestor demagogi este foarte ușoară: singuri neavând habar de ce una trebuie să laude și alta să defaime, sau să defaime astăzi ce au laudat ieri – n-au decât să-și dureze fraze convenționale numai pompoase și sunătoare pentru stăpânii lor și tunătoare în contra adversarilor, și iată că misiunea le este îndeplinită. Și frazele sunt stereotipe. Stăpânii sunt din creștet până în călcăie cinstiți, patrioți, geniali de inteligență; adversarii: hoți, trădători, ignoranți și stupizi. Și moda variază după cum suflă vântul”⁴⁰.

Capitală, din perspectiva scriitorului-jurnalist, este problema unității naționale:

„Fiindcă suntem încă slabi și avem o poziție grea, linia noastră de purtare trebuie să tindă în sensul de a crește și a ne ușura poziția noastră. Înainte de toate, trebuie să fim ai noștri și să profităm de împrejurări. Însă avem să ne ferim de a provoca fie chiar o putere mai mică decât a noastră. Acesta ar fi mijlocul cel mai rău pentru a ne atinge scopul. De aici însă nu înseamnă ca noi să renunțăm la aspirația noastră națională. Avem un drept necontestat de a trăi și a ne dezvolta conform naturii noastre, avem dreptul de a tinde la unitatea noastră națională, avem dreptul la un loc între popoarele Orientului. Avem datoria de a evita toate cele ce ar compromite realizarea acestor idealuri, precum avem datoria sfântă de a face tot ce ar putea contribui la realizarea lor”⁴¹.

Legat de evenimentele din 1888, scriitorul publică „Un cuvânt pentru țărani” în care denunță situația critică a acestei categorii sociale:

„Se știe că nu e demult, de când se zicea mai pretutindeni că țăranul, la noi, trăiește mai bine ca aiurea, e nelipsit de hrană, de bani, de pământ și altele. Dacă ai fi îndrăznit să respingi asemenea opinii, erai înjurat, poreclit utopist, petrolist, ori mai știu eu cum. Azi, cel puțin – în urma revoltelor – negliobia burgheziei s-a mai domolit ce și ce, a început să recunoască țăranului starea lui proastă și să se mai gândească cu oarecare omenie la îmbunătățirea ei”⁴².

În articolul „Cuvintele unui soldat” scriitorul atrage atenția cu empatie asupra necesității îmbunătățirii condiției militarilor în termen, ceea ce ar atrage și un progres etic: „Care este omul acela care a respirat atmosfera cazarmelor și să nu zică «Ce-am suferit în armată»... În această exclamație, în acest suspin,

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 223-224.

⁴² Traian Demetrescu, *Un cuvânt pentru țărani*, în „Revista olteană”, nr. 3, 1888. Apud Traian Demetrescu - *Opere alese...*, p. 202.

este o durere, și durerile trebuie să ne intereseze. Pentru ce plângem, pentru ce suntem triști, pentru ce suferim, cred că sunt cele mai serioase probleme ale stării noastre morale de azi”⁴³. Dar pentru a rezolva problemele societății românești, este nevoie de onestitate din partea guvernanților: „Necinstea în politică sfârșimă datoriile și drepturile unei națiuni întregi. Și numai capul unui om amestecat de fumurile puterii, poate nesocoti această axiomă, asupra cărei trebuiesc învoite aprobările tuturor oamenilor cu creierii sănătoși”⁴⁴.

Destul de greu de evitat, totuși, consecințele unei politici lipsite de onestitate, dat fiind „Rolul bătei în politică”: „Oricine trăiește în țara românească știe rolul de o rară importanță ce îl îndeplinește băta în viața noastră politică (...) prin condei, în țara aceasta nu rareori se întâmplă să rămâi obscur și să mori de foame; în vreme ce prin băta poți ajunge avut și înstărit. Aceasta te pune pe gânduri triste”⁴⁵.

Aceste gânduri triste sunt alungate uneori prin spiritul satiric, cum se poate citi într-o observație din Senat: „27 Noiembrie. O gravitate solemnă plutește în aer... Se simte miros de... retorică, de elocință... furtuna se apropie... Azi e ziua când se va răspunde la mesajul tronului... Onorabilii din opoziție își freacă mâinile, tușesc semnificativ, își dreg glasurile... Au aerul unor Jupiteri, care vor asvârli, în curând, fulgere și tunete... Domnul Mârzescu are pe buze un zâmbet drăcesc, ca al câinilor care fac: Mârrrrr... mârrrr”⁴⁶.

Toate aceste mici fragmente selectate din opera unui rafinat intelectual „socialist” care deplânge soarta oropsiților soartei (muncitori, țărani, soldați, scriitori față de care societatea este nerecunoscătoare) și în același timp ia atitudine față de comportamentul conducătorilor politici ai timpului, fac din revizitarea lui Traian Demetrescu, o lectură binefăcătoare.

Traian Demetrescu și Craiova

Însuflețit de idei generoase, poetul participa la acțiuni politice nu numai în Craiova, dar și în alte orașe din Oltenia. Simpatia poetului pentru mișcarea socialistă se accentuase mai ales după 1890, când, stabilit temporar la București începuse colaborarea la presa muncitorească: *Munca*, *Lumea*

⁴³ Idem, *Cuvintele unui soldat*, în „Adevărul”, 18 septembrie 1893. Apud Traian Demetrescu - *Opere alese*..., pp. 221-222.

⁴⁴ Idem, *Onestitatea în politică*, în „Apărarea”, Joi 15 Decembrie, 1888. Apud Traian Demetrescu - *Opere alese* ..., p. 207.

⁴⁵ Idem, *Rolul bătei în politică*, în „Adevărul”, 20 Aprilie, 1891. Apud Traian Demetrescu - *Opere alese*..., p. 215.

⁴⁶ Idem, *Note din Senat*, în „Adevărul”, 28 Noiembrie, 1893. Apud Traian Demetrescu - *Opere alese*..., p. 230.

nouă, Evenimentul literar sau la presa simpatizantă a mișcării muncitorești: *Adevărul, Democrația socială* ș.a.⁴⁷

Înscriș de la Craiova în Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România, Traian Demetrescu pleda pentru nevoia de afirmare a proletariatului craiovean: „Socotesc că e momentul venit ca proletariatul din acest oraș să nu mai îndure rușinoasa apatie în care întârziează de atîta vreme [...] când, în orașe mai mici ale țării, muncitorii s-au organizat cu temeinicie și au înțeles dreptul lor la luptă, tocmai proletariatul numeros din Craiova să rămînă în urmă?”⁴⁸

Cei care l-au cunoscut în acea vreme, după cum am arătat, și-l amintesc participând la întrunirile muncitorești de la club, iar la 1 Mai defilând în fruntea participanților la manifestație⁴⁹. Prozatorul Traian Demetrescu evocă această perioadă, în romanul *Iubita*, marcat autobiografic:

„...înfierbîntata chestiune a socialismului, problema pâinii îl preocupa mai mult (pe Emil – personajul principal, n.m.). Nici prin naștere, nici prin temperament, el nu putea face parte din nesățioasa turmă a tinerilor burghezi, care n-aveau alt ideal decât bunul trai. Sentimentele altruiste îl entuziasmau. Poema mizeriei îi cânta în suflet cu accente sublime de revoltă, și, la lumina visului lumii viitoare, tînărul acesta rănit de multe decepții și scepticism, redobîndise focul entuziasmului”⁵⁰.

Revenind, în perioada participării la mișcarea muncitorească, Traian Demetrescu este delegat al muncitorimii craiovene la congresul de constituire a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România⁵¹ și activează ca membru în Comitetul executiv al clubului muncitorilor din Craiova⁵².

În scrierile sale politice, poetul face dese referiri la C. Dobrogeanu-Gherea și la problemele ridicate în paginile *Contemporanului*, susținând, asemenea lui Gherea, că socialismul e îndreptățit nu doar în Occident, ci și la noi (chiar dacă într-o manieră indirectă, de luptă pentru adoptarea formelor sociale avansate).

Referindu-se la autorul *Neoiobăgiei*, Andrei State arată că din perspectiva lui Gherea, faptul că țările dezvoltate determină evoluția celor

⁴⁷ C. D. Papastate, *op. cit.*, p. 36.

⁴⁸ Traian Demetrescu, Proletariatul din Craiova, în „Munca”. 28 noiembrie 1893. Apud C. D. Papastate, *op. cit.*, p. 37.

⁴⁹ Din convorbirile autorului monografiei citate cu prof. C.D. Fortunescu din Craiova, decedat în 1965, în vîrstă de 92 de ani. Apud C.D. Papastate, *op. cit.*, p. 37.

⁵⁰ Traian Demetrescu, *Iubita. Cum iubim*. Romane, Ediție îngrijită și prefață de Tudor Nedelcea, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1992, p. 13.

⁵¹ C. D. Papastate, *op. cit.*, p. 38.

⁵² *Ibidem*.

subdezvoltate, nu are drept consecință faptul că „țările înapoiate vor parcurge exact aceleași stadii de dezvoltare – și exact în aceeași unitate temporală – prin care au trecut cele avansate”. Dar sub influența acestora din urmă „evoluția țărilor înapoiate se face într-un timp mult mai scurt”, iar această evoluție are loc într-un alt mod: „caracterul însuși al acestei evoluții e de multe ori fundamental schimbat”, cu alte cuvinte „în țările înapoiate, transformarea formelor sociale de viață – a formelor sociale, politice, juridice etc. – se face [...] mai înainte de a se fi dezvoltat în special acel substrat economico-social care în țările înaintate au făcut posibile, ba chiar au dat naștere acestor forme politice și juridico-sociale”. Pe scurt: „În țările înaintate capitaliste, formele sociale urmează fondul social, în țările înapoiate, fondul social e acela care urmează formelor sociale.” (Constantin Dobrogeanu-Gherea, „Asupra socialismului în țările înapoiate”)⁵³.

Putem considera că publicistica și alte scrieri care aparțin operei lui Traian Demetrescu fac parte din sfera gândirii politice din România de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, când

„Conținutul direct al reflecției teoretice socialiste era (...) determinat atât de problematica generată de marxism (natura conflictului social, relația partid-sindicate, greva și evaluări asupra acesteia, intelectualitate-partid-socialism), cât și de necesitatea unor răspunsuri cu privire la situația din România: existența naturală a socialismului din România sau poziția friabilă a acestuia de «plantă exotică», atitudinea socialismului față de starea socială a țării, în primul rând «problema agrară», forțele emergente ale socialismului, atitudinea față de modelele socialiste existente în Occident, problema democratizării conținutului politic al regimului (votul universal), și, în cele din urmă, proiectul politic al viitorului – socialismul”⁵⁴.

Din perspectiva celor de mai sus, limbajul din publicistica lui Traian Demetrescu nu este tributar nici „marxismului strategic”, nici „marxismului academic”. Chiar și atunci când scrie despre problemele specifice orientării socialiste, Tradem rămâne scriitor plin de compasiune, cu un stil... înviorător – în ciuda accentelor pesimiste cauzate de subiect și de condiția proprie, în ale cărui cuvinte nu poate fi presimțită nicio urmă a limbii de lemn

⁵³ Andrei State, *Constantin Dobrogeanu Gherea*, în Alex Cistelecan, Andrei Stete (coord.), *Plante exotice. Teoria și practica marxiștilor români*, Cluj Napoca, Editura Tact, 2015, pp. 33-34.

⁵⁴ Florin Müller, *Socialismul și poporanismul în România înainte de primul război mondial*, în Cristian-Ion Popa (coord.), *O enciclopedie a gândirii politice românești, Volumul I: 1821-1918*, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I.C. Brătianu”, 2018, p. 607.

propagandistice și ideologizate de mai târziu. Ca exemplu, am văzut în ce cuvinte este prezentat un aspect al „problemei agrare”, atunci când este deplânsă soarta țăranilor care trăiesc în bordeie, aceste „monumente de umilință și sărăcie”. Și în relatarea unor situații social-politice, Tradem rămâne un poet, după cum se vede și dinspre epistolarul lui – un adevărat document care întregeste portretul autorului schițat prin trimitere la câteva scrieri politice și manifestări de solidaritate cu învinșii soartei. În prima parte a volumului îngrijit de C.D. Papastate și apărut în 1976, sunt publicate scrisorile inedite (datând din anii 1884-1896) ale lui Traian Demetrescu către Al. Macedonski și un număr restrâns de scrisori adresate altor scriitori, unele dintre acestea din urmă prezente în diverse periodice.

Scrisorile provin din arhive (unele personale), din biblioteci, din publicații în care au apărut pentru prima dată. Probabil epistolarul acesta nu este exhaustiv, dar atât cât a rămas este important pentru relevanța acestui gen de scriitură: „Te rog să nu-mi mai zici d-le, ci pur și simplu Traian. În numele prieteniei fă aceasta. D-ta păstrează scrisorile mele. Păstrează-le, te rog.” (Din scrisoarea adresată lui Al. Macedonski pe 15 oct. 1884, Calea Tîrgului nr. 41, Craiova)⁵⁵. Așadar, Tradem însuși considera că scrisorile lui conțin observații și idei importante deopotrivă pentru existența sa personală, dar și pentru felul în care aceasta oglindește viața socială, condițiile și mentalitățile specific epocii: „Sănătos nu sunt deplin. Când îți scriu mă doare foarte rău capul. Nu te întrista însă, îmi va trece” – un Post-Scriptum ca un poem, din aceeași dată, 15 octombrie 1884.

Rigorile genului epistolar al secolului al XIX-lea transmit dincolo de satisfacerea unei banale curiozități de istorie literară și nu numai, dincolo de o fenomenologie a lecturii, formulări de excepție. E vorba de scrisorile unui om „condamnat” să fie poet, cum arătam la începutul acestui studiu:

„Dumneata zici că de simt că sunt făcut pentru o altă vocațiune să fac un pas înapoi și să urmez acea vocațiune. Doamne!... Crezi, d-le Macedonski, că aș voi eu să am în țara românească sufletul de poet? Crezi d-ta că, de ar fi posibil, nu mi-aș da acest suflet pentru un altul comun? Mi se pare că și eu voi zice: Poetul se naște. Da! Se naște! Căci aceasta o văd la mine! Eram poet de mic copil. Toate aplicările, toate simțurile, entuziasmurile mele dovedeau scânteia aceea sacră, pe care mi-a dat-o natura. Și poet voi fi până mă vor băga în mormânt. Voi întâmpina destule furtuni, destule deziluzii în viața mea, dar tinerețea și mai cu seamă copilăria mea va fi un naiv reflex de mângâiere care va pătrunde inima mea. Aș dori ca d-tale să-ți desfășor tot sufletul meu.” (Din

⁵⁵ Traian Demetrescu, Elena Farago. *Corespondență*, Ediție îngrijită de de C.D. Papastate, București, Editura Minerva, 1976, p. 33.

scrisoarea adresată lui Al. Macedonski, 1884, octombrie 22, Craiova, Calea Tirgului nr. 41)⁵⁶.

În a doua scrisoare către Al. Macedonski, din 22 octobrie 1884, poetul își exprimă dezamăgirea față de reacția concitadinilor la apariția volumului său prefătat de poetul rozelor ce mor, fapt menționat și în ziarele locale *Olteanul*, *Clopotul*, *Carpații*: „Prefața d-tale e în gura tuturor. Toți o găsesc prea frumoasă. (...) Dar... țara românească, tot țară românească. Puțini care știu să aprecieze și mai puțini care cu părere bună aleargă să cumpere o carte românească. Nu-ți poți închipui ce influență au producerile străine asupra noastră. Cu durere privesc aceasta”⁵⁷.

Încărcate de naturalețe și emoție, unele formule din Epistolarul lui Tradem tind a fi microeseuri al căror mesaj este valabil și acum, când o bună parte a discursului dominant este aceea a demitizărilor. Aici regăsim notate și fragmente de dezbatere literară, morală sau politică, portretistică, exasperări existențial-finanțiare, dar și detalii din istoria Craiovei: „După cum îți spuseseam în precedenta scrisoare, regele s-a oprit la Craiova pentru două zile. Orașul avea un aspect sărbătoresc, dar se observa o răceală mare în cetățeni. Se zice că cheltuielile tuturor manifestațiunilor au privit numai pe primar, căci comuna n-a voit să dea nimic. Bietul rege! Bietul popor!” (1884, august 27, Craiova)⁵⁸. Sau:

„Citesc în *Drepturile omului* (ziar din București – n. m.) fierberi sociale prin București. Nu cumva o să avem iarăși un Crist și un Pilat? Ce zici? (...) Aud că reprezentarea lui 3 Decembrie a fost foarte aplaudată. Știu că în Craiova s-a ales deputat Brăiloiu, fost prefect. Ce manifestații!... Crede-mă că biata capitală a banilor a ajuns de râs. Are niște reprezentanți în Cameră tot de-ai lui Teacă – vorba românului. Excepționez pe Romanescu, pentru care am simpatie și admirațiune, fiind un om bogat în calități.” (6 februarie, 1885, Craiova)⁵⁹.

Cum spuneam, este multă emoție în acest Epistolar, dar și atitudine critică, exasperare existențială și bucurie culturală în același timp, într-o Românie și într-un oraș precum Craiova, parcă dintotdeauna hărăzite tristeților provinciale – ceea ce, iarăși, îl face foarte actual.

Apologia ideilor socialiste are altă stilistică decât aceea din secolul XX, iar contextualizarea apariției acestei mișcări în România deschide posibilitatea înțelegerii unui fenomen real, și nu unul „inventat” de propaganda din manualele de istorie comunistă, cum adesea se afirmă în discursul dominant contemporan.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 33.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 35.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 22.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 47.

Poate fără să își propună, scrisorile lui Traian Demetrescu spun povestea conștientizării și evoluției personalității literare a scriitorului, într-o epocă de apariție a unor curente literare și de gândire noi.

Axele care se desprind din epistolar, se regăsesc și în proza (cu puternice accente autobiografice) semnată de Traian Demetrescu. De exemplu, o imagine a Craiovei de la sfârșitul secolului al XIX-lea, prin prisma „vieții dinăuntru” a personajului principal, Emil, dar și aspecte legate de viața culturală și mondenă a urbei, despre dezbaterele de idei, se conturează și în romanul *Iubita*. „Înfierbântata chestiune a socialismului, problema pâinii”, „sentimentele altruiste” care „îl entuziasmau” pe Emil, „poema mizeriei” care „cânta în suflet cu accente sublimе de revoltă”⁶⁰, amintirea unei conferințe cu subiectul „Arta și democrația” susținute în București unde era promovată „o speță de socialism visător” și literatura sunt interpretate ca „o vastă anchetă psihologică și un mijloc de perfecționare morală”⁶¹, capabile să comunice „emoții binefăcătoare” publicului, format uneori în mare parte muncitori. Revenit după un an în „orașul său”, personajul, dincolo de solitudinea lecturilor, „Uneori mergea înadins să observe felul de petrecere al provincialilor. Intra în localuri unde cântau lăutarii. Mesele erau împestrite de bărbați, femei, copii, din toate clasele sociale. În mijlocul unui amestec nedeșluit de vorbe și râsete, nu se auzeau decât răspunsurile chelnerilor la comenzile numeroase ale consumatorilor: –Vine!... – Îndată mă rog. – Trei halbe și-un șpriț. – Plata!”⁶² Prozatorul considerat de critică precursor al romanului psihologic și social, surprinde foarte bine atmosfera pitorească dintr-un astfel de local:

„Lăutarii săreau de la o bucată din *Norma*, îngrozitor executată, la *Sârba popilor*; apoi unul dintre dâșii lua o farfurie, peste care era un șervet îndoit în patru, și pornea din masă în masă, să strângă cheta. În figurile unor oameni nu se reflecta nici o tulburare sufletească, nici o umbră de cugetare înaltă, ridicată deasupra preocupărilor existenței zilnice; peste toți domnea aceeași veselie zgomotoasă și ordinară”⁶³.

Reflectând un caz de naștere și creștere poetic-culturală în dialog cu un maestru spiritual (Alexandru Macedonski) și alți contemporani, *Epistolarul* lui Tradem este document de incontestabilă valoare.

⁶⁰ Traian Demetrescu, *Iubita. Cum iubim....*, p. 13.

⁶¹ *Ibidem*, p. 14.

⁶² *Ibidem*, p. 12.

⁶³ *Ibidem*.

Câteva concluzii

După cum am arătat, mișcarea muncitorească din țara noastră de la sfârșitul secolului trecut și-a găsit în Traian Demetrescu un însuflețit susținător. Articolele, poeziile și proza constituiau adesea rechizitorii la adresa nedreptăților sociale. Impresionat de suferințele grele ale poporului, el însuși îndurând nevoile și lipzurile rezervate celor mulți, Traian Demetrescu s-a atașat de tânăra socialiştilor, „căutând astfel un răspuns propriei sale inimi revoltate”⁶⁴.

Și este cu atât mai semnificativ că un suflet atât de delicat și damnat de poet nu a rămas străin de frământările vieții politice de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când în România ca și în întreaga Europă apar și se dezvoltă ideile socialiste în care se regăsesc o bună parte din ceea ce numim azi „valori europene”, dintre care acelea promovate de filosofia drepturilor omului, au un loc central nu numai în scrierile politice, dar și în unele versuri și în proza lui Tradem – expresii ale solidarității și compasiunii față de nedreptății soartei (iar aceștia sunt nu numai proletariatul sau țăranii, dar și visătorii, firile poetice, romantice, sensibile).

Este știut că valorile europene (dincolo de filosofia greacă antică, dreptul și civilizație romană, creștinismul, umanismul renescentist, revoluția științifică, arta și literatură clasică, romantică și modernă) fac parte din sfera doctrinelor politice liberale și conservatoare (conservatorismul bun), dar în ceea ce privește extensiunea drepturilor omului, doctrina socialistă a adus contribuții esențiale. Iar doctrina socialistă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX nu este răspunzătoare de aplicarea inadecvată a principiilor egalității, dreptății, libertății de exprimare etc. de statele totalitare din secolul XX.

De aceea, o lectură atentă a scrierilor politice semnate de Traian Demetrescu descoperă valori moral-politice precum: spiritul critic, solidaritatea, respectarea drepturilor omului (inclusiv drepturile minorităților), unitatea, comunicarea, pluralismul, democrația, demnitatea umană, libertatea, statul de drept, justiția, toleranța, nediscriminarea, pacea.

Valorile umaniste împărtășite de scriitorul craiovean (dreptate socială mai ales) care a criticat condițiile care fac greu realizabile idealurile, îl revelează pe Traian Demetrescu drept „european” nu numai prin simbolismul pe care îl ilustrează opera sa poetică, prin temele prozei sale surprinzător de „contemporane”, prin anvergura articolelor politice, dar și prin faptul că ține pasul cu vremurile țărilor occidentale în care apar ideile socialiste.

⁶⁴ Geo Șerban, *op. cit.*, pp. 4-5.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1985.
- Demetrescu, Traian, *Intim. Poeme în proză. Nuvele*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, Ediție interbelică.
- Demetrescu, Traian, *Între vis și realitate*, Ediție îngrijită, tabel cronologic, postfață și bibliografie de Marian Barbu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1996.
- Demetrescu, Traian, *Opere alese*, Ediție îngrijită și comentată de Geo Șerban, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1951.
- Traian Demetrescu, *Iubita. Cum iubim*. Romane, Ediție îngrijită și prefață de Tudor Nedelcea, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1992.
- Manu, Emil, *Traian Demetrescu. Contribuții la cunoașterea vieții și operei*, București, Societatea de Științe Istorice și Filologice, Editura Academiei R.P.R., 1956.
- Melian, Alexandru, *Traian Demetrescu*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1983.
- Müller, Florin, *Socialismul și poporanismul în România înainte de primul război mondial*, în Cristian-Ion Popa (coord.), *O enciclopedie a gândirii politice românești, Volumul I: 1821-1918*, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I.C. Brătianu”, București, 2018.
- Papastate, C. D., *Traian Demetrescu*, București, Editura pentru literatură, 1967.
- State, Andrei, *Constantin Dobrogeanu Gherea*, în Alex Cistelean, Andrei Stete (coord.), *Plante exotice. Teoria și practica marxiștilor români*, Cluj Napoca, Editura Tact, 2015.

ISTORII INTERFERATE ALE BISERICII SF. DUMITRU ȘI ALE ORAȘULUI CRAIOVA

DINICĂ CIOBOTEA*

Abstract: *The “St. Demetrius” Church of in Craiova, a metropolitan cathedral, is classified among the national historical monuments. Its history (with an archaeologically proven existence in the late centuries of the first millennium, in the twelfth-fourteenth centuries, maybe in 1283 according to a document from 1834), similar in its Byzantine style to the twelfth-century churches from Georgia and Ukraine 17 and to the princely churches in Curtea de Argeș and Târgoviște) places it as a millenary witness of the history of the city on the Jiu. The inscription of the place dates to the time of its restoration as a princely church by Matei Basarab vv. in 1651, on his estate owned „from the ancestor”, id est, inherited from Craiovescu great boyars family. After several repairs, felt into ruin towards the end of the nineteenth century, the church was demolished and rebuilt by the French architect Lecomte de Noüy, a process that lasted between 1889 and 1933. The history of St. Demetrius Church is also the history of the city, as it “has the gift – as the poet Alexandru Macedonski wrote – to reawaken the memory of our Romanian past so brilliant, but still so mysterious” even today, 550 years after the oldest written record of Craiova.*

Key words: *history of Craiova, St. Dumitru church, heritage, memory.*

Identitatea unui popor este dată de istoria lui. Istoria, pe de altă parte, afirmă identitățile etnice și prin patrimoniul cultural pe care îl reconstituie în lungimea timpului. Patrimoniul cultural convinge generațiile umane despre un trecut care face un tot unitar cu entitatea fiecăreia din care face parte și trasează, pe orizontală, dimensiunea unui mediu nediferențiat spiritual în care întemeietorii, ctitorii și moștenitorii formează scara escaladării prin timp.

În valoarea patrimoniului cultural constă permanența spiritului istoric ce „sintetizează afectiv și național formele expresive și de adâncime ale trecutului, proiectându-le în viitor și cărora le imprimă un ritm viu, dinamic”¹. Patrimoniul cultural - în dimensiunea națională de astăzi -, mult mai cuprinzător decât cel creștin dintr-o multiseculară istorie medievală, și-a găsit aprecierea, numele, structura integratoare și continuantă a trecutului ca avere moștenită odată cu forma de viață istorică nouă, zisă modernă. Marele proces al formării statelor naționale, care a deschis istoriei moderne ritmurile noi de

* Cercetător onorific, prof. univ. dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova - C. S. Nicolăescu-Plopșor; e-mail: ciobodin@yahoo.com.

¹ Constantin Demetrian, *Permanența spiritului istoric. Problema Sud-Estului european în Evul Mediu*. -Extras din „Oltenia”, cartea a III-a, 1942, Craiova, 1942, p. 7.

viață și de creație, delimitat în diastima anilor 1815-1923, a individualizat națiunile în contururi statale, care, astăzi, formează, cu oarecare imprecizii, harta geopolitică a lumii. Statele naționale, ca entități politico-teritoriale, și-au promovat individualitatea prin istorie, disciplină de învățământ și știință culegătoare de adevăr istoric și de întemeietor al dreptului modern (național)².

În secolul al XIX-lea, generațiile pașoptiștilor și ale unioniștilor din 1859, întâmpinând sensul evoluției lumii prin care Occidentul, urmând drumurile napoleoniene spre răsărit, își extindea influența civilizatoare prin nevoia „ratării statelor românești”³ la spațiul respectiv, a promovat moștenirea multimilenară a Românilor, moștenire de aceeași factură bimilenară, romană, bizantină și post bizantină cu el. Înscrierea istoriei Românilor în coordonatele politice și culturale europene a determinat un dinamism creator neîntâlnit până atunci. După domnia efervescentă în reforme și instituționalizări a lui Alexandru Ioan Cuza și întemeierea unui sistem de drept modern al statului național s-a deschis drumul modernizării în toate sferile de viață istorică ale societății românești⁴. Între acestea, *dimensiunea culturală a devenit o preocupare nouă, predilectă și întemietoare*. După înființarea Muzeului Național în 1862 și implicarea unor mari personalități intelectuale s-a dezvoltat o adevărată politică culturală de inventariere (cunoaștere), conservare și restaurare a bunurilor de mare valoare istorică, de la cele mobile până la „monumentele cultului Român” („bisericele, templurile ridicate de Domnii noștri, mai adesea întru amintirea unei glorioase apărări a patriei de invaziunile străine”). Legislația din anii 1865-1872 și stimulările hotărâte de BOR în 1872⁵ impuneau păstrarea „martorilor istoriei” ca expresii ale identității cultural-spirituale românești, fără denaturările făcute anterior de echipa arhitecților Ioan Schlatter și Anton Heft, din timpul domniilor lui Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei⁶, sau semne ale luptei pentru independență și unitate deplină a tuturor Românilor.

² Dinică Ciobotea, Dumitru Cojocaru, *Manualul de istorie în epoca modernă*, Craiova, Editura Sitech, 2011.

³ Cf. J. A. Vaillant, *La Romanie*, tom. II, București, 1844, p. 442: „Eu ratașez Românii la Franța, istoria lor la cea a popoarelor Europei, patria lor la dreptul public al națiunilor”.

⁴ Ideea modernizării, de integrare în lumea largă a Europei, pusă în sarcina Partidei naționale, a fost factor în evoluție începând cu anul revoluționar 1821. A fost asociată cu procesele de reformă și de revoluție, care au propulsat-o în condițiile de dependență politică față de structuri politice imperiale de sorginte medievală. Înaintarea pe calea națională-revoluționară s-a descătușat total odată cu domnia lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866).

⁵ Pr. Nicolae Bârzanu, *Chronica bisericeii – parohiei din comuna Zăvalu, Plasa Jiului de Jos, districtul Dol-Jiu*, ms. Inedit, 1898 (ANSJ Dolj, Manuscrise, ms. 206).

⁶ Cf. Teodora Voinescu, *Principii conducătoare în restaurarea monumentelor artistice de la Bibescu și până azi*, în „Analecta”, București, f. a.

Din 1874, când s-au constituit Comisiunea Monumentelor Publice⁷ sub conducerea lui Alexandru Odobescu și Serviciul de restaurare autonom condus de arhitectul francez Lecomte du Nouy, cu sediu coordonator la Curtea de Argeș, s-a derulat un amplu program de zise restaurări, aprobat de Carol I din interese personale, prooccidentale, sau chiar monarhice⁸.

După principiile de restaurare ale lui Lecomte du Nouy, adept al școlii lui Viollet le Duc, au fost făcute mai multe intervenții soldate cu modificări și rezidiri (reconstrucții) la monumente din Curtea de Argeș, Târgoviște, Iași, toate foste capitale ale statelor feudale Țara Românească și Moldova, și în Craiova, reședința marilor bani și caimacami ai Olteniei.

Cu toate că legislația națională era protecționistă pentru existența monumentelor istorice ca „unicele documente pergame de noblețe, ale culturii, ale dezvoltării artelor în trecutul țării, așazisa opera de restaurare a echipelor de arhitecți conduse de Lecomte du Nouy a refăcut de iznov, fără a restaura, mai multe din „monumentele noastre remarcabile”.

Chiar dacă arhitecții-restauratori francezi au avut patronajul regelui Carol I, principiile care i-au condus în lucrările lor nu au fost concordante cu cele ale legislației țării. În această situație, în opinia publică și în publicistica vremii au apărut contestații și analize critice. În paralel, arhitectul Grigore Cerkez membru al primei Societăți de arhitecți și ingineri din România, a promovat un alt concept de restaurare potrivit căruia trebuia „păstrarea a tot ce este vechi și înlocuirea cu elemente asemănătoare numai a acelor părți care

⁷ Prin Regulamentul Comisiei Monumentelor Publice publicat în „Monitorul Oficial al României”, nr. 78 din 7/19 aprilie 1874, p. 521, în cuprinderea a 12 articole se stipula „scopul acestei de a clasa și conserva monumentele noastre publice”, (întrucât „Afară de câteva prea mult renumite și prea mult cunoscute, nimeni nu știe câte și care monumente avem”) alcătuindu-se un „Registru al monumentele publice”: Prin articolele 5 și 6 se definea „restaurarea” ca „principiu a conserva stilul primitiv al monumentului precum și al tuturor obiectelor decorative: sculpturi, imagine, zugrăveli, vase, veșminte, lemnănărie etc.”

⁸ Precedat de o Lege pentru conservarea monumentelor cultului Român al cărui proiect a fost redactat de V. A. Urechia și semnat de alte zece personalități culturale și politice ale țării. În concluzia expunerii de motive se invoca un principiu fundamental al noțiunilor de nealterare și conservare a monumentelor naționale, biserici și mănăstiri: „E timp să se pună capăt unor asemenea pretense restaurațiuni care sunt mai pernicioase monumentelor și mai insultătoare generațiunii care le permite, decât dacă s-ar fi lăsat acele monumente să cadă în ruine” – „Monitorul Oficial”, nr. 27 din 6/18 februarie 1871; mai vezi Radu Coroamă, Dorina Tomescu, *Regele Carol I ctitor și protector al patrimoniului cultural*, în „Muzeul Național”, XI, București, 1999, p. 107 și urm; Florentina Manuela Tăbăcilă, Cornelia Stoica, *Carol I – activitatea legislativă în domeniul protejării monumentelor publice și politica sa edilitară*, a se vedea: www.monumentul.ro.

ar primejdui construcția însăși a monumentului istoric”⁹. Mișcarea protestatară a arhitecților, pictorilor și istoricilor în contra restaurărilor lui Lecomte du Nouy a fost vehementă, guvernul țării primind întâmpinări în care se menționau regretabilele transformări sau demolarea și rezidirea unor biserici cu mare vechime și valoare artistică¹⁰.

Biruința implementării conceptului de restaurare al arhitecților români și respingerii cvasigenerale a metodelor de restaurare ale francezului Lecomte du Nouy au determinat pe Spiru Haret, secretarul general al Ministerului Instrucțiunii să-l desemneze pe marele istoric Grigore Tocilescu să întocmească un proiect de lege care să stopeze „vandalismul cel mare contra monumentelor istorice”¹¹. În consecință, în anul 1892, în deplină epocă a fenomenului occidentalizării civilizației românești, s-a reformulat și revizuit legislația privitoare la monumentele istorice, promulgându-se Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice și un Regulament al acesteia¹², bază juridică viitoare a sistemului românesc de ocrotire, cunoaștere, conservare și restaurare a monumentelor istorice¹³. Tot în anul 1892 a fost creată Comisiunea Monumentelor Istorice.

În cele patru decenii de frământări, clarificări, conceptualizări, - politice, științifice și legislative -, când s-a conturat o anume politică culturală referitoare la monumentele istorice naționale, în „opera restaurărilor”

⁹ R. Coroană. D. Tomescu, *op. cit.*, în loc. cit., p. 108. Un alt arhitect care, prin realizările sale, a consolidat conceptul autohton al restaurării monumentelor a fost Constantin Băicoianu.

¹⁰ N. Gabrielescu, *Privire generală asupra monumentelor naționale și mijlocul de a împiedica distrugerea lor*, Iași, 1889.

¹¹ Apud. F. M. Tăbăcilă, C. Stoica, *op. cit.*, în loc. cit., p. 4. Istoricul Grigore Tocilescu, personalitate marcantă în epocă, a fost, totodată, cel care pentru Mănăstirea Curtea de Argeș, la încheierea lucrărilor echipei lui Andre Lecomte du Nouy și D. Gabrielescu, începute în 1875, a coordonat editarea unei cărți de mare rafinament artistic și de admirabilă reconstituire istoriografică a monumentului, pe măsura valorii lui artistice, arhitecturale și istorice: *Biserica episcopală a Mănăstirii Curtea de Argeș restaurată în zilele M. S. Regelui Carol I. Sfințită din nou în ziua de 12 octombrie 1886*, Stab. Grafic Socecu et Teclu, București, f. a., 102 p. Cartea mai este cunoscută sub numele de *Cartea Tocilescului* dat de Emil Lăzărescu, *Biserica Mănăstirii Argeșului*, București, Editura Meridiane, 1967.

¹² „Monitorul Oficial” nr. 187/24 noiembrie (6 decembrie) 1892; nr. 239/28 ianuarie (9 februarie) 1893 ... Conform acestor reglementări, în noțiunea de monument istoric intrau „nu numai edificiile care erau în uz, dar și ruinele de interes istoric”. Despre condițiile din epocă – Ioan Opriș, *Protecția monumentelor istorice*, București, 1980; Idem, *Ocrotirea patrimoniului cultural. Tradiții, destin, valoare*, Prefață de Vasile Drăguț, București, Editura Meridiane, 1986; și alte lucrări ale Domniei Sale.

¹³ Pentru epoca prezentului: Florentina Udrea, Daniela Mihai, Dumitru Hortopan, Adriana Stroe, *Patrimoniul cultural creștin din Oltenia secolele XVII-XVIII. Ghid de bune practici destinat personalului monahal*, București, Institutul Național al Patrimoniului, 2012.

înfăptuite de arhitecții francezi și conduși de Andre Lecomte du Nouy au fost cuprinse și două monumente de arhitectură din Craiova¹⁴: Biserica Sf. Dumitru și Biserica Sf. Troiță (Treime) zisă Știrbei.

Istoria Bisericii Sf. Dumitru, de până la anul 1933, se reconstituie după pisanile de pe zidul de intrare în clădire, care consemnează o mare vechime a acesteia, încadrând-o astfel în aria Sud-Estului european a cultului „Sf. Dumitru”¹⁵; cea mai veche biserică din așezarea reședință a cneazului Ioan¹⁶, menționat de Diploma cavalerilor ioaniți din 1247; și mai veche din secolele VIII-IX după amforele de factură bizantină și cărămizile romane inscripționate NM Numeros Maurorum din castrul Pelendava (din Mofleni de astăzi, în curtea Seminarului teologic Craiova), descoperirile cu fundația clopotniței celei vechi în 1932-1933, cu ocazia amenajării terenului din jur¹⁷.

Alte datări, presupuse de istorici și istoricii de artă, sunt pentru secolul al XIV-lea și pentru sfârșitul secolului al XV-lea (puse în raportare la preponderența în viața politică a Țării Românești a boierilor Craiovești, deținătorii marii dregătorii, vicevoievodale, Marea Bănie a Craiovei). Bisericii Sf. Dumitru, care a servit scaunului Băniei Olteniei, i s-a mai zis și *Biserica Bănească*¹⁸. Tot ei, i s-a atribuit epitetul de *domnească* într-un zapis din 11 noiembrie 1645, cu șase ani mai înainte de a fi „zidită” „din temelie de iznovă” de domnul țării, Matei Basarab și Elina doamna, în octombrie 1651¹⁹, „pentru [că] Craiova fost-a moșie den strămoșie a Măriei Sale” astfel adjuccându-și domnul titlul de ctitor ca descendent din neamul Craioveștilor.

Constructorii din timpul lui Matei Basarab au păstrat forma arhitecturală generală folosită în veacurile anterioare, adăugând, prin dublarea zidului, numai

¹⁴ Ioan Opreș, *Pagini din istoria restaurării monumentelor istorice bisericești din Craiova 1850-1950*, în „Mitropolia Olteniei”, anul XL, 1988, nr. 5, p. 109 și urm.

¹⁵ Paul Lemerle, *Saint Demetrius de Thessalonique et les problemes du martyrion et du transept*, în „Bulletin de correspondance hellenique”, volume 77, 1953, pp. 660-694.

¹⁶ Cf. Pe vremea lui „Ioanitiu regele Româno-Bulgar” la Ana Cumbary, Maria Manoil, Mihail Canianu, Aureliu Candrea, *Dicționar geografic al județului Doljiu*, București, 1896, p. 217; sau: „negreșit înainte de sec. XV” – p. 218; din anul 1283 potrivit „Statisticii orașului Craiova” din 15 august 1832 păstrează la ANSJ Dolj, fond Prefectura jud. Dolj, dosar nr. 61/1832, f. 50.

¹⁷ Dinică Ciobotea, *Biserica Sf. Dumitru, Catedrala Mitropolitană din Craiova*, în vol. *Marea carte a Craiovei*, Prefață de ec. Antonie Solomon, Antologie, ediție îngrijită de Constantin Barbu, Craiova, 2007, pp. 254-259. Planul arhitectural al bisericii în stil bizantin, asemănător cu cel al bisericilor domnești din Curtea de Argeș și Târgoviște, o plasează în secolele X-XIV, cel mai târziu în vremea lui Mircea cel Bătrân, *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 254-255.

¹⁹ Despre data săvârșirii construcției din domnia lui Matei Basarab – vezi Liviu Marius Ilie, *Matei Basarab și Biserica domnească a Craiovei – Observații pe marginea datării pisaniei*, în vol. *Elite, societate și putere (secolele XVI-XX)*, coordonator Sorin Liviu Damean, Craiova, Editurile Universitaria Craiova și Presa Universitară Clujeană, 2023, pp. 31-43.

decorația externă. Dacă vechea clădire nu ar fi existat sau ar fi dispărut cu totul, ea ar fi fost zidită la anul 1651 cu planul triconc obișnuit întâlnit mai înainte la mai toate bisericile românești.

Biserica, după descrierea lui Paul de Alep, însoțitorul patriarhului Macarie al Antiohiei din 1657, „de piatră”, care semăna întocmai cu biserica din Curtea domnească din Târgoviște, ridicată pe patru stâlpi înalți, „cu aspect luminos și încântător”, a fost cuprinsă, apoi, de lucrările de extindere și restructurări instituționale ale orașului în timpul lui Constantin Basarab Brâncoveanu²⁰, sau de lucrările de consolidare și reparare făcute de marii boieri Petre Obedeianu în 1696 și fiul său Constantin în 1724, Constantin Argetoianu în 1774 sau episcopul Filaret în 1780.

În secolul al XIX-lea, edificiul – lovit de pazvangii la 1801 și de seismul din 1838 – nu a mai fost refăcut sau reparat. Cutremurul de pământ din 1838 i-a cauzat stricăciuni mari, „despicându-se în unele locuri la pereți și bolțile turlor și celelalte, încât cărămizile bolților se află desfăcute în bucăți și pornite a cădea jos”²¹. Starea clădirii impunea la 23 septembrie 1844 „ori meremet sau clădire din nou”²². Într-o scrisoare a craiovenilor către episcopul Râmnicului-Noul Severin din 27 mai 1848 se specifica faptul că „mănăstirea Sf. Dumitru din Craiova a ajuns într-o gravă stare de ruinare încât nu se mai putea repara. Din anul 1849, Biserica a fost închisă. S-au făcut demersuri pentru reconstruirea în timpul domnitorilor Barbu Dimitrie Știrbei și Alexandru Ioan Cuza, dar fără rezultate. În 1861, Cezar Bolliac într-un raport către Ministerul Cultelor a semnalat starea de ruinare în care se găsea biserica Sf. Dumitru din Craiova și nevoia unor grabnice reparații. El opina – în cel mai curat gând naționalist-pentru repararea bisericii, „care reprezintă o epocă atât de adâncită în vechime și care atesta o civilizațiune națională în acea epocă”, și „făcea mai mult decât a zidi din nou zece biserici de mâini nedibace, fără stil și fără artă și care să nu însemne nimic”²³.

Demersurile de aproape două decenii făcute în jurul alternativei de a restaura sau de a reclădi biserica Sf. Dumitru au determinat pe Cezar Bolliac să intuiască pericolul în care se găsea această mare valoare istorică. Temerea lui s-a adeverit. În ultima parte a secolului al XIX-lea, în plin proces de occidentalizare a civilizației românești, biserica a fost inclusă între cele care au suferit intervențiile arhitectului Lecomte du Nouy²⁴.

²⁰ Dinică Ciobotea, *op. cit.*, în loc. cit., pp. 256-257.

²¹ Cf. „Arhivele Olteniei”, an VII, 1928, nr. 36, p. 125.

²² *Ibidem*.

²³ I. Popescu-Cilien, *Biserica Sf. Dumitru, catedrala mitropolitană a Craiovei*, în „Mitropolia Olteniei”, an XI, 1959, nr. 9-12, p. 576 și urm.

²⁴ Arhitectul Lecomte du Nouy (n. la Paris în 1844) avea notorietate între arhitecții francezi, mai ales după ce restaurase două capele din Catedrala de la Cahor și ridicase monumentul de

Momentul când Biserica Sf. Dumitru a intrat în proiectele arhitectului francez a fost surprins într-un desen al lui Barbu Iscovescu din 1847. Biserica era din cărămidă, cu zid gros de aproximativ un stânen. Construcția avea planul dreptunghiular, cu cruce înscrisă de tip complex, cu un interior împărțit de două șiruri de stâlpi în trei părți inegale. Naosul era despărțit de pronaos prin prima pereche de stâlpi, mai masivi decât ceilalți, în părțile laterale ale pronaosului se înălțau două cupole, deasupra cărora se găseau cele două turle laterale; turla centrală se înălța peste cupola pantocratorului, susținută de patru stâlpi octogonali. Spre apus se găsea tinda sau pridvorul (deschis în secolul al XVIII-le), larg și încăpător, cu stâlpi octogonali. Exteriorul bisericii era alcătuit din suprafețe de tencuială alterând cu straturi de cărămidă aparentă, cu două rânduri de arcade, separate printr-un brâu orizontal prevăzut cu zimți²⁵.

În anul 1889, echipele arhitectului Andre Lecomte du Nouy au deschis șantierele de la Craiova pentru Biserica Sf. Dumitru, edificiu „abandonat complet de mai mulți ani”, aflat „în cea mai deplorabilă stare”, fapt ce impunea „reconstruirea” lui²⁶.

Lucrările preliminare și studiile ce urmau a fi efectuate au fost supravegheate cu atenție de un craiovean. Acesta a notat toate actele privind lucrările de demolare a vechiului edificiu și reconstruirea ce urma a se încheia în trei ani²⁷. A copiat din arhiva curentă a Ministerului Instrucțiunii – Direcția Biserici Istorice și Construcții religioase din dosarul 388/1889 actele privind cheltuielile financiare suportate de guvern, modificarea acestora pe parcursul lucrărilor și sprijinul deosebit al Ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, I. Brătianu. Le reproducem ca model al unei epoci²⁸.

pe vârful Muntelui Măslinilor de lângă Ierusalim. A fost inspectorul monumentelor istorice din Franța. În România a fost adus de Carol I în 1875. A decedat în anul 1914.

²⁵ Elena Irina Florescu, *Inscripțiile lăcașurilor de cult craiovene*, lucrare de licență, Craiova, 2012, pp. 28-29.

²⁶ Vezi doc. 1.

²⁷ La 12 octombrie 1889, după demolarea vechii biserici, s-a așezat piatra fundamentală; biserica a fost terminată și sfințită abia la 26 octombrie 1933. Lucrările au trenat și s-au prelungit 44 de ani până s-au încheiat picturile (executate de francezii Emile Menpoit și Bories, germanul Gustas-Nill și gorjeanul Keber) și părțile din interior, pardoseala, catapeteasma sau mozaicul venețian pentru hram, în email și pe fond de aur, după o acuarelă de Nouz de către Societatea „Cararra”, prin Giuseppe Papariti – Dinică Ciobotea ș.a., *Bisericile Craiovei*, Craiova, Editura Helios, 1998; Dinică Ciobotea, *Biserica Sf. Dumitru din Craiova*, în „Analele Universității din Craiova”, Seria Istorie, anul X, 2005, nr. 10, pp. 198-203.

²⁸ Vezi și *Restaurarea monumentelor istorice 1865-1890. Acte și rapoarte oficiale despre restaurarea catedralei și despre construirea reședinței episcopale de la Curtea de Argeș. Despre restaurarea bisericilor Trei Ierarhi și Sf. Nicolae din Iași a catedralei mitropolitane din Târgoviște și din București și a bisericilor Sf. Dumitru din Craiova și Stavropoleos din București*, București, 1890.

ANEXE

I

Reproduceri

Arhivele Statului, Min. Instr. Div. Constr. No. 388/1889

Monuments Historiques
et Résidence Episcopale de Curtea de Argeș
Situation générale des travaux au 1er Janvier 1889
Eglise St. Dumitru de Craiova

Les travaux préliminaires, l'installation de bageuse et des chantiers ont été faits en 1888< les études se poursuivent.

Cet édifice, abandonné complètement depuis bien des années et dans le plus déplorable état et doit être reconstruit.

La somme de 150.000 f.os, actuellement disponible suffira pour employer utilement la prochaine campagne, mais, les travaux devant se poursuivre, en vue du complèt achèvement, il y aurait intérêt à prévoir déjà un nouveau crédit de 190.000 f.os

Ces différents travaux et restauration dont l'importance ne suarait vous échapper , Montère particulier de chacun d'eux et á la distance qui sépare les chantiers, pouvant être terminés en 3 années si le crédits nécessaires sont accordés en temps voulu.

Dès que vous aurez pris une décision à cet égard je vous prie Monsieur le Ministre, de vouloir bien me la communiquer pour que je prenne mes mesures en conséquence, sachant tout l'intérêt que vous portez aux monuments anciens du pays, monuments que sont beacoup plus nombreux qu'on ne le croit généralement, je crois devoir signaler à votre attention. La vieille Eglise si remarquable de Curtea de Argeș que vous connaissez, et dont le Ministere, à plusieurs reprises, avait déjà voulu s'occuper.

Profitant du personel occupé à la Résidence Episcopale, on pourrait avec une somme de 5000 f.os. commencer l'expression de mon profond respect.

A. Le comte de Nouy

II

Eglises historiques et constructions religieuses

Eglise St. Dumitru de Craiova

Dévis général des travaux

Terrassement, nivellement, remblais, fouilles descaves et fondations, transport des terres à 4 et 5 km de distance	13.395 f	88
Démolition de l'ancienne eglise avec des grandes difficultés, au pie et au marteau, étaieement desvoûtes, transport des matériaux à des grandes distances	19.500	00
Beton en fondation	28.902	00
Maçonnerie en brique de basalte pour la fondation des 4 piliers supportant la tourelle centrale	3.428	25
Maçonnerie en brique apparentes en élévation pour murs, piliers, arcatures, voûtes, corniches, tourelles, etc.	166.723	96
Maçonnerie de pierre dure pour le socle et les marches d'escaliers	31.067	00
Maçonnerie de pierre dure pour les corniches, landeaux, bases, chapiteaux, fenêtres, moulurées	36.393	75
Enduits intérieurs sur les murs, voûtes, coupoles< enduits extérieurs, rejointoiement des briques apparentes, nettoyage et dressage des parements	20.024	85
Couverture posée à dilatation libre, chéneaux, gouttières, écoulement des eaux	25.315	30
Charpante en chêne	1.500	00
Dallage en pierre ou mosaïque	25.062	50
Balustrade de la tribune, urbeaux, escaliers de la tribune, trappe et échelle du calorifère	3.781	25
Briques émailléess pour la décoration extérieure , disques, rosaces, boutons, etc.	6.875	00
Calorifère complèt y compris la mise en place les conduites, les bouches de chaleur, etc.	7.500	00
Les trois grandes croiz en cuivre sur les tourelles	2.500	00
Travaux divers comprenant: Porte d'entrée principale de l'Eglise, porte de la cave du	24.412	00

calorifère, porte de l'escalier des tribunes, 55 fenêtres et châssis en fer avec les vitraux colorés, les ferrures, les quincaillerie		
Ferronnerie, gros fers, chainages, tirants, crochets, chaînes, etc.	10.000	00
Transport des différents objets jusqu'à pied d'œuvre, faux frais à la gare	5.000	00
Peintures décorative de l'intérieure de l'église avec ornements, figures et scènes liturgiques	113.750	00
Décoration extérieure des arcatures, comprenant: 21 figures de 1 m, 70 de hauteur, 28 motifs d'ornements et 142 figures de tétamorphes au autres sujets	28.575	00
Travaux imprévus estimés à 5% sur l'ensemble de la construction et de la décoration intérieure et extérieure	27.738	41
Total général des travaux y compris la décoration	601.445	65

Nota. Les estimations comprennent les frais généraux, l'outillage, le matériel, les transports, les voyages des ouvriers et du personnel, la direction, les études, l'agence centrale, l'installation des ateliers, magasins, etc.

La démolition de l'ancienne église, les nivellements généraux, les fouilles, le bétonnage et la maçonnerie des fondations, l'installation du chantier, la clôture, la construction de l'agence, des magasins, hangars et ateliers, le percement, d'un puits, les relevés et études, les frais de personnel, l'agence centrale, l'approvisionnement, des matériaux, tels que pierre, de taille, brique, sable, l'acquisition des outils, du matériel et des bois de chauffage, représentant une somme totale de.....120669 fr 73

Valeur des travaux à exécuter 1480775 fr. 92

Crédit disponible au Ministère et en caisse.....79330 fr. 27

Somme nécessaire pour l'achèvement des travaux.....401445 fr. 65

La valeur du gros œuvre de cette réédification, sans y comprendre la décoration intérieure et extérieure est, (déduction faite des travaux déjà exécutés) de.....264813 fr. 65

Architecte en chef
A. Lecomte de Nouy

III

16 decembrie 1889

Seria B nr. 25054

Eglises Historiques et constructions religieuses

Raport général
sur les travaux en cours d'exécution

no. 1....2...3...

4. Eglise St. Dumitru

Par le rapport du 23 Janv/4 fevr. 1889 nous avons déjà signalé au Ministère la nécessité qu'il y avait de réédifier ce monument abandonné depuis plus de 40 années qui menaçait ruine à ce point que la démolition même en devenait dangereuse, et que nous avons dû procéder avec la plus grande attention pour éviter les accidents.

Pour les mêmes raisons déjà énoncées, nous avons dû limiter notre travail au crédit qui restait disponible au Ministère

Pendant cette campagne de quelques mois, conduite très vigoureusement, les travaux suivants qui ont été exécutés témoignent de l'activité déployée.

1. Démolition complète de l'ancienne église, avec de grandes difficultés et transport des matériaux à des distances variant entre 3 et 5 kilomètres
2. Le nivellement général du terrain appartenant à l'église et les fouilles avec le transport des terres dans les mêmes conditions
3. La majeure partie des fondations jusqu'au niveau du sol
4. L'organisation du chantier, des magasins, ateliers, clôtures, outillage, etc.
5. La recherche de la pierre et la fabrication de 381.000 briques de premier choix par nos ouvriers
6. Enfin, les études du projet définitif qui se poursuivent actuellement et ont permis déjà d'établir le devis ci annexé, devisé en plusieurs chapitres

En raison de l'intérêt tout particulier que la ville de Craiova attache à la réédification de ce monument si longtemps abandonné, la pose officielle de la première pierre a été faite le 12/24 octobre en présence des autorités et avec l'autorisation de Ministère.

Bien que la mauvaise saison ait interrompu les travaux de maçonnerie, nous pouvons grâce à l'approvisionnement de pierre préparer cet hiver tout le socle de l'église qui sera prêt le printemps prochain. L'oséidit peut donc être considéré comme épuisé.

IV

Bucarest ce 29 Janvier 1890

Eglises Historiques et constructions religieuses

Monsieur le Ministre

Conformément à la demande que vous avez lieu voulu me faire verbalement aujourd'hui, j'ai l'honneur de vous adresser ci-joint, le tableau des réductions que vous pouvez apporter aux différents dévis présentés au Ministère pour l'achèvement des travaux qui m'ont été confiés.

Ces réductions sont prévues de façon à assurer à ces travaux une marche régulière, c'est à dire économique, en ce qui concerne le gros oeuvre, la conservation et l'utilisation même de certains d'entre eux-tout en laissant au Ministre la possibilité de prendre en ce qui concerne l'achèvement définitif telles décisions qu'il conviendra par la suite.

1. Résidence Episcopale de Curtea de Argeș

2.

3.

4. Eglise St.Dimitru de Craiova

La réduction de 136.632 f.00 comprend également les travaux de décoration à l'extérieur et à l'intérieur de l'edifice .

Tableau de la reduction des devis généraux présentés au Ministère

	Dévis primitifs	Dévis réduits	Réductions
Résidence Episcopale de Curtea de Argeș	596.618 f. 35	433.769,05	162.849,30
Eglise de Très Ierarhi de Iassi	719.140,00	619.140,00	100.000,00
Eglise Nicolae Domnesca de Iassi (Eglise ancienne)	202.727,05	119.534,00	83.192,20
Eglise St. Dimitru de Craiova	401.445,65	264.813,65	136.632,00
Total de réductions			482.673,50

Nota. Dans le tableau ne figure pas la restauration et reconstruction de la Métropole de Târgoviște

Veuillez, agréer, Monsieur le Ministre, l'expression de mon profond respect

A. Lecomte de Nouy

Traduceri

I

Monumente istorice și Reședința Episcopală Curtea de Argeș.
Situția generală a lucrărilor la 1 ianuarie 1889
Biserica Sf. Dumitru

Monumentele istorice și reședința episcopală de la Curtea de Argeș
Situția generală a lucrărilor la 1 ianuarie 1889

Curtea de Argeș

Biserica Sf. Dumitru din Craiova Lucrările preliminare, instalarea agenției, șantierele de construcții au fost făcute în 1888, studiile continuă.

Acest edificiu, abandonat definitiv de mai mulți ani se află într-o deplorabilă stare și trebuie refăcut.

Suma de 150.000 lei, disponibilă în prezent, este suficientă pentru a fi începută următoarea campanie, dar pentru ca lucrările să fie finalizate ar fi nevoie să se acorde un credit de 190.000 lei

Aceste lucrări de restaurare a căror importanță nu poate fi subestimată, Domnule Ministru dacă țineți cont de caracterul particular al fiecăreia dintre ele și de distanța care separă aceste șantieri, pot fi finalizate în trei ani dacă sunt acordate creditele necesare în timp util. De îndată ce ați luat o decizie în acest sens vă rog Domnule Ministru să-mi-o comunicați cu amabilitate pentru a putea să iau toate măsurile în consecință, cunoscându-vă tot interesul pe care îl manifestați pentru monumentele vechi din țară, monumente care sunt mult mai numeroase decât s-ar crede în general, eu cred că trebuie să vă aduc în atenție.

Vechea biserică atât de remarcabilă de la Curtea de Argeș pe care o cunoașteți și de care Ministerul a vrut, în mai multe rânduri, să se ocupe.

Profitând de personalul angajat la Reședința episcopală, s-ar putea cu suma de 50.000 lei să înceapă studiile și lucrările.

Vă rog să acceptați domnule Ministru profundul meu respect

A. Lecomte de Nouy

II

Biserici istorice și construcții religioase biserica Sf. Dumitru din Craiova

Terasamente, nivelări, săpături de excavație și fundație, transportul pământului la o distanță de 4-5 kilometri.....	13.395 lei, 88 bani
Demolarea vechii biserici folosind târnăcoape și ciocane, susținerea bolților, transportarea materialelor pe distanțe mari	19.500 de lei, 00 bani
Betonarea fundației.....	28.900 lei, 00 bani
Zidărie de cărămidă bazaltică pentru construirea celor 4 stâlpi care susțin turnul central.....	3.428 de lei, 25 de bani
Zidărie de cărămidă aparentă pentru pereți, stâlpi, arcuri, bolți, cornișe și turnuri.....	166.703 lei, 96 bani
Zidărie de piatră dură pentru soclu și treptele scărilor.....	31.067 lei, 00 bani
Zidărie de piatră dură pentru cornișe, benzi, baze, capiteli, ferestre, tocuri (rame).....	36.393 lei, 75 bani
Ziduri interioare, bolți, cupole, ziduri exterioare, înlocuirea cărămizilor aparente afectate, curățarea paramentelor	20.024 lei, 85 de bani
Montare acoperiș, jgheaburi pentru scurgerea apelor	25.315 lei, 30 de bani
Șarpantă de stejar.....	1.500 lei, 00 bani
Pavaj din piatră sau mozaic	25.062 lei, 50 bani
Balustrada de la galerie, treptele galeriei, trapa și scara de la sursa de încălzire....	3781 lei, 25 bani
Cărămizi emailate pentru decorație exterioară, cercuri, rozete, butoane.....	6875 lei, 00 bani
Încălzire complete, inclusive instalarea țevilor, gurilor de căldură.....	7500 lei, 00 bani
Cele trei cruci mari de cupru de pe turnulețe.....	2500 lei, 00 bani
Lucrări diverse, inclusiv: ușa principală de intrare în biserică, ușa de la pivnița de la sursa de încălzire, ușa de la scara spre galerie, 55 de ferestre și rame de fier cu vitralii colorate, accesorii, fenerie.....	24412 lei, 00 bani
Fierărie, fiare grele, lanțuri, tije de legătură, cârlige, lanțuri etc.....	10000 lei, 00 bani
Transportul diferitelor obiecte până la locul lucrării, cheltuielile până la gară....	5000 lei, 00 bani
Picturi decorative din interiorul bisericii cu ornamente, figuri și scene liturgice.....	113750 lei, 00 bani
Decorația exterioară a arcadelor, cuprinzând: 21 figuri de 1 m, 70 înălțime, 28 motive ornamentale și 142 figuri tetramorfe cu alte subiecte.....	28757 lei, 00 bani

Lucrări neprevăzute estimate la 5% din totalul construcțiilor și decorații interioare și exterioare.....27738 lei, 41 bani

Totalul general al lucrării, inclusiv decorațiuni.....601445 lei, 65 bani

Notă. Estimările includ cheltuielile generale, uneltele, echipamentele, transportul, deplasările lucrătorilor și personalului, conducerea, studiile, agenția centrală, instalarea de ateliere, magazine etc.

Sunt scăzute din această estimare lucrările deja efectuate.

Demolarea vechii biserici, nivelarea generală, săpăturile, betonarea și zidăria fundațiilor, instalarea șantierului, împrejmuirea, construcția agenției, a depozitelor, a baugardelor și a atelierelor, forarea unui puț, sondajele și studiile, costurile de personal, agenția centrală, aprovizionarea cu materiale, cum ar fi piatră, cărămidă, nisip, achiziționarea de unelte, echipamentelor de încălzire și a lemnului, reprezentând o sumă totală de 120669 lei, 73 bani

Valoarea lucrărilor care urmează să fie executate.....480775 lei, 92 bani

Credit disponibil la Minister și în casă.....79330 lei, 27 bani

Suma necesară pentru finalizarea lucrării.....401445 lei, 65 bani

Valoarea totală a lucrării acestei reconstrucții, fără a include decorarea interioară și exterioară, este (după deducerea lucrărilor deja efectuate).....264813 lei, 65 bani.

Architect șef
Lecomte de Nouy

III

16 decembrie 1889

Seria B nr. 25054

Biserici istorice și construcții religioase
Raport general asupra lucrărilor în curs de execuție

Nr. 1...2...3..

4. Biserica Sf. Dumitru din Craiova

Prin raportul din 23 ian/4 feb.1889 am subliniat deja Ministerului necesitatea reconstruirii acestui monument, care fusese abandonat de mai bine de 40 de ani și care se ruinase într-o asemenea măsură încât chiar și demolarea devenise periculoasă și că noi trebuia să acționăm cu cea mai mare grijă pentru a evita accidentele.

Din aceleași motive deja expuse, a trebuit să ne limităm activitatea la creditul care rămăsese disponibil de la Minister.

În timpul acestei campanii de câteva luni, care s-a desfășurat foarte intens, următoarele lucrări care au fost efectuate stau mărturie activității desfășurate.

1. Demolarea completă a bisericii vechi, cu mare dificultate și transportul materialelor la distanțe ce variază între 3 și 5 kilometri

2. Nivelarea generală a terenului aparținând bisericii și săpăturile, transportul pământului în aceleași condiții

3. Cea mai mare parte a fundației până la nivelul solului

4. Organizarea șantierului, magazinelor, atelierelor, gardurilor, uneltelor etc.

5. Căutarea pietrei și fabricarea a 381.000 de cărămizi de primă clasă de către lucrătorii noștri

6. În sfârșit, studiile proiectului final, care sunt în curs de desfășurare și care au permis deja elaborarea estimării anexate, împărțite în mai multe capitole.

Datorită interesului deosebit pe care orașul Craiova îl acordă reconstruirii acestui monument abandonat de atâta timp, punerea oficială a pietrei de temelie s-a făcut la 12/24 octombrie în prezența autorităților și cu autorizarea Ministerului.

Deși vremea nepotrivită a întrerupt lucrările de zidărie, datorită aprovizionării cu piatră, putem pregăti întreaga bază a bisericii în această iarnă, care va fi gata în primăvara anului viitor. Creditul poate fi considerat ca și epuizat (terminat)

București, 29 ianuarie 1890

Biserici istorice și clădiri religioase
Stimate domnule ministru,

În conformitate cu cererea pe care mi-ați adresat-o verbal astăzi, am onoarea de a vă trimite prin prezenta tabelul reducerilor pe care le puteți face diferitelor conturi prezentate ministerului pentru îndeplinirea sarcinilor care mi-au fost încredințate.

Aceste reduceri sunt planificate astfel încât să asigure buna desfășurare a acestor lucrări, adică din punct de vedere economic, în ceea ce privește lucrarea, conservarea și chiar utilizarea unora dintre acestea, lăsând în același timp ministrului posibilitatea de a lua deciziile necesare ulterior cu privire la finalizarea lucrărilor.

1. Reședința episcopală Curtea de Argeș

2.

3.

4. Biserica Sf. Dumitru din Craiova

Reducerea de 136.632, 00 include, de asemenea, lucrările de decorare a exteriorului și interiorului clădirii.

Tabel de reducere a estimărilor generale prezentat Ministerului

	Cheltuieli inițiale	Cheltuieli deduse	Reduceri
Reședința Episcopală de la Curtea de Argeș	596.618 f. 35	433.769,05	162.849,30
Biserica Trei Ierarhi din Iași	719.140,00	619.140,00	100.000,00
Biserica Domnească Sf. Nicolae din Iași (vechea biserică)	202.727,05	119.534,00	83.192,20
Biserica Sf. Dumitru din Craiova	401.445,65	264.813,65	136.632,00
Totalul reducerilor			482.673,50

Notă. Tabelul nu include restaurarea și reconstrucția Mitropoliei Târgoviște
Vă rog să acceptați, domnule ministru, expresia profundului meu respect

A. Lecomte de Nouy

V

N. 815

1890 Febr. 9

Domnilor Miniștri,

Sumele acordate până în prezent, pentru restaurarea monumentelor religioase de importanță istorică, mi-au fost îndeștălătoare pentru terminarea lor definitivă și nici nu se putea pretinde ca acele credite să fie prevăzut chiar dintr-un început și cu toată exactitatea dorită, cheltuielile reclamate de readucerea acestor sfinte locașuri la starea ce aveau în trecut. Lucrările de asemenea natură cer, pentru a fi temeinic și artistic efectuate, studii pregătitoare în toate amănuntele artelor proprii timpului din care edificiile datează și locului unde ele au fost ridicate, și totuși nu e încă posibil de a se calcula cu precizie întinderea unei opere de restaurare, decât atunci când lucrarea este începută și pornită a se constata trăinicia fiecărei părți, spre a se ști în mod sigur cece se poate conserva și cece este de reedificat. De aci a urmat, Domnilor Miniștri, trebuința de a se cere în diferite rânduri credite suplimentare, și intervalele ce treceau între acordarea lor, era timp pierdut pentru înaintarea lucrărilor și o întârziere păgubitoare atât pentru stat, cât și pentru reconstruirile ce erau în curs de a se executa.

Notez pe lângă acestea Domniilor voastre, că în primii ani ai campaniilor de lucru nici nu s-a dispus de un personal subaltern dirigit și de un personal tehnic în destul de bine pregătit pentru asemenea importante și speciale construcțiuni, și astfel restaurările, având a lupta cu sumă de greutate, au trebuit fatalamente să meargă foarte încet.

Această stare precară și nelămurită a restaurărilor trebuie neapărat să înceteze și în interesul hotărârii definitive a chestiunii, îmi veți da voie a face Domniilor voastre propunerea ce urmează:

Având în vedere raportul de 23 ianuarie 1889 al D-lui arhitect A. Lecomte du Nouy asupra situației generale a restaurărilor. În baza memoriului ce d-sa ne-a adresat în decembrie a. tr. înregistrat la N.25054, seria B împreună cu devizele, prevăzut completa terminare a tuturor restaurărilor în curs de execuție. Considerând că azi Direcțiunea lucrărilor posedă toate studiile tehnice relative până la cele mai mici amănunte, precum și copiile desenurilor decorative în complet, ceea ce a condus la calcularea precisă a sumelor necesare terminării definitive a restaurărilor.

Având în vedere că în timpul de față Direcțiunea dispune de un personal de supraveghere pe deplin format pentru grabnica și mulțumitoare conducere a executării planurilor ce i se încredințează, precum și de lucrători sau meseriași mai pricepuți și mai îndemânatici ca în trecut.

P[entru] motivul în fine că orice întârziere de aici înainte ar aduce pagube simțitoare statului, deoarece părăsirea lucrărilor ar compromite mare parte din sumele până aici angajate.

Subsemnatul cu onoare vine a propune Domniilor voastre, Domnilor Miniștri, încuviințarea creditelor reclamate de terminarea definitivă a restaurărilor și de alte lucrări urgente și neînălăturabile de la Episcopiile de Huși, Râmnic-Noul Severin și Roman.

I.....

II.....

III.....

IV. Lei 264.813,65 pentru restaurarea bisericii Sf. Dumitru din Craiova; construcțiuni, decorațiuni exterioare și interioare, mobilier, etc. Conform devizului anexm, litera D cu un plus de lei 80.000 (urmează V, VI, VII și VIII)

Totodată se prevede prin art din alăturatul proiect de lege ca până la efectuarea emisiunii noi, Ministerul de Finance să fie autorizat a pune la dispozițiunea acestui departament sumele necesare din fondul produs prin emisiunea de rentă efectuată în virtutea legii sancționată cu decretul regal N..... din.... pentru lucrările din portul Constanța, fond care stă momentan fără întrebuințare, nefiind lucrările pentru care s-a autorizat acea emisiune nici începute și nici măcar studiate. Cu sumele aci specificate vom avea Domnilor Miniștri, în interval de trei ani, coprinzându-se și campania de est. timp, restaurarea definitivă a tuturor monumentelor eclesiastice mai însemnate ale țării, lucrările putând fi astfel activate prin dispunere îndestulătoare de fonduri, a căror lipsă întocmită cu greutatea ce au semnalat mai sus, a cauzat întârzierea de până astăzi, precum și cheltuieli adesea zădărnice din părăsirea sau stagnarea lucrărilor ce erau deja puse în lucru.

În baza motivelor mai sus invocate, pe lângă cari militează și interese de ordine națională, - monumentele fiind istoria vie a popoarelor, urmele convingătoare ale gloriei trecutului, - subsemnatul cu onoare vă roagă să binevoiți a mă autoriza să prezint corpurilor legiuitoare alăturatul proiect de lege în sensul propunerilor de mai sus.

Ministrul Cultelor și al Instrucțiunei Publice

I. Brătianu.

Arhivele statului Min. Instr. N= 388/1889 Div. Constr.

*

* *

Biserica reconstruită de Matei Basarab a ajuns, după mai multe reparații, restaurări și adăugiri făcute de boierul Petre Obedeauu, domnul țării Constantin Basarab Brâncoveanu (1699), fiul lui Petre Obedeauu, Constantin Obedeauu (1723-1724)²⁹, Constantin Argetoianu biv vel clucer (1775)³⁰ sau după devastatorul seism din 1838, în starea de ruină impunătoare surprinsă în desenul lui Barbu Iscovescu (1847). Și, totuși, clădirea Bisericii Sf. Dumitru, era, după opinia marelui poet Alexandru Macedonski, care deținea funcție în minister în problemele monumentelor istorice, încă „destul de temeinică”. Constatările lui din anul 1882, în

²⁹ La această dată, biserica a fost zugrăvită, „peste tot...” „atâta din lăuntru cât și cu alte nemestii pe dinafară” de zugravii-pictori Teodosie, Andrei, Preda, Gheorghe, Macarie monahul, Ștefan, Pătrașco, Gheorghe, Țărul-vezi V. Drăghiceanu, *Cronica bisericii Sf. Dumitru din Craiova*, în BCMI, VIII, 1915, fasc. 32, p. 191-192.

³⁰ Rezugrăvit „pân lăuntru” de Ion ot București și Marcu Zugrav.

calitate de inspector-raportor ministerial, sunt relevante pentru anii din istoria Craiovei când Românii au îmbrățișat proiectul occidentalizării civilizației autohtone, sacrificând chiar și valorile multiseculare care mai dăinuiau și care ar fi putut fi restaurate conform principiilor și legilor naționale adoptate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Le reamintim din perspectiva istoricului pe umerii căreia stau nostalgia și paseimul față de trecutul creator al strămoșilor.

„Biserica Sfântului Dumitru, ca una dintre cele mai vechi ale Craiovei, deși nu mai există ca mănăstire, cu toate că nu mai oficiază ca biserică, este un monument de multă însemnătate...”

... „Această biserică, pe cât se susține, este zidită de Petru și Asan. Aceia ce pare sigur, este că ea datează de pe la mijlocul secolului al XI-lea sau de pe la începutul secolului al XII-lea. Și în adevăr, ea aparține aceluiași gen de arhitectură ca Biserica Domnească din Curtea de Argeș” ...

... „Că biserica a fost înconjurată de clădiri, nu încapе însă nici umbră de îndoială, fiindcă se pot vedea încă, de-a jur împrejurul e i, urme de zidărie veche, - dar că acele clădiri au trebuit să fie Palate este o întrebare”. [Ca palatal Băniei și reședința străluciților eroi ai Olteniei, căpitanul Mihai Viteazul și Ducele Oltului, Banul Mărăcină, marchiz de Ronsard].

„Boierii și Domnii, amestecați împreună, în tătarcele, giubele[le] sau anteriele[le]lor, cu coroane sau gugiumane și camilafce pe cap umplu biserica, și ți se pare că reînviază din uitarea în care zac înmormântați”.

Macedonski propuse ministrului ca „toate acele chipuri să se copieze în ulei dimpreună cu orice alte zugrăveli ce s-au afla, ca având o valoare artistică sau istorică și să se așeze în muzeu...” și indică pe prof. de desen din Cv. Rădulescu.

„Biserica, deși are încă o zidărie destul de temeinică, dar bolțile ei fiind crăpate, și comuna lăsând-o în pârâginire, ea se poate lene dărâna și despre că ar fi păcat să se piardă asemenea zugrăveli vechi ce vorbesc inimii într-o limbă atât de elocentă.”

... „Domnule Ministru, nu propun repararea bisericii, cu toate că, comuna, ar trebui să-și dea socoteală de modul întrebuințării să-și dea socoteală de modul întrebuințării veniturilor pe atâția ani³¹, vă rog, însă, să binevoiți a intervenii atât pentru conservarea monumentului ruinat așa precum este, cât și pentru în mormântarea acelor oase risipite în toate părțile...” „biserica a fost studiată în felurile rânduri din p. d. v. arheologic”.

„Singura inscripțiune, ce am găsit în metal este de pe clopotul cel mare, stirbit și fără limbă ... Marele Mucenic Dumitru, M-rea domnească din Craiova Anul 1827”.

... „Așezată pe o înălțime, în apropierea de centrul orașului, zidurile ei înnegrite, turnurile ei în care limbile de clopot nu mai slujesc de mult ca trăsură de unire între pământ și cer, muschiul ce pe ici pe colo, semănând mai mult cu petece de catifea verde, decât cum a produs al naturii, totul, în sfârșit, - are darul să

³¹ Despre moșiile stăpânite de Biserica Sf. Dumitru din Craiova în Mehedinți: Dinică Ciobotea, Liviu Marius Ilie, *Structuri sociale pe valea Drinței – Mehedinți. Documente*, Craiova, Editura Mitropolia Olteniei, 2003.

redeștepte amintirea trecutului nostru românesc atât de strălucit, dar atât de tainic încă”³².

Observațiile premergătoare lucrărilor, raportate de francezi, au fost precumpănitoare ideii că biserica era într-o stare irecuperabilă și, în consecință, trebuia să fie demolată spre a fi reconstruită, concluzie ce corespundea perfect cu principiile de restaurare ale francezului Lecomte du Nouy. Demolarea, așa cum o prezintă arhitectul în documentul nr. 2, prezenta „mari dificultăți datorate atât mărimii zidurilor, transportarea materialelor rezultate la distanțe de 3-5 km, cât și recuperării unor obiecte, ornamente și „figuri și scene liturgice”. Până în prezentul nostru, din ceea ce numim recuperări cu valoare istorică au ajuns un medalion în frescă reprezentând pe Sfântul Dumitru (în inventarul patrimonial al Muzeului Olteniei), schițe-copii de pe picturile bisericii ale pictorului Emile Menpiot³³ și pisană originală din 1652 încastrată în zid, la intrarea în biserica de astăzi.

Edificiul ridicat după planurile arhitectului francez, astăzi catedrala Mitropoliei Olteniei din Craiova, care păstrează liniile arhitecturii bizantine și, oarecum, pe cele ale bisericii străvechi, considerăm noi că a stat model pentru catedrala nouă din Drobeta Turnu Severin a Episcopiei Severinului și Strehaiei. Astfel, în zilele noastre, se înlănțuie o istorie de peste 650 de ani a unei părți din spațiul românesc de curată ortodoxie: de la Mitropolia Severinului din 1370 la Mitropolia Olteniei din 1939 (sau 1949).

*
* * *

Tot în Craiova, Andre Lecomte du Nouy (=„Andrei Lecomte du Nouy) a refăcut, după aceleași principii și procedee, biserica Sf. Treime zisă și Știrbei, aflată în str. Ion Măiorescu, nr. 9, vis a vis de Colegiul Național „Carol I”.³⁴ A fost un contract în nume particular, neinclusă între monumentele contractate cu regele și guvernul. A fost ctitoria Dumitranei Știrbei stolniceasa (n. Strâmbeanu), clădită între 1765 și 1768. În anul 1840, potrivit pisaniei, a fost înfrumusețată de Ecaterina Bibescu – mare vorniceasă și de fiul ei marele logofăt Barbu Dimitrie Știrbei (viitorul „domn al României” (=Țara Românească), între 1849-1856). A fost reclădită din

³² Apud *Oltenia lui Alexandru Macedonski Antologic realizată de Denisa Crăciun și Ion Munteanu*. Prefață de Ion Munteanu, Craiova, Editura Aius, 2022, p. 40, 196-199.

³³ A trăit între 1858 și 1945. A pictat la toate bisericile „restaurate” de Lecomte du Nouy din Curtea de Argeș, Iași și Craiova (7 caiete, aflate la Mitropolia Olteniei: *Portretele ctitorilor de la Biserica Domnească „Sf. Dumitru” din Craiova, demolată între 1887-1888*, în „Mitropolia Olteniei”, an XXIV, 1972, nr. 7-8, pp. 528-536, din care cel cu nr. 6 reproduce ctitorii și ctitorii – restauratori de la Biserica Sf. Dumitru; și alte copii după picturile bisericilor dispărute „Trei Fântâni” și „Sf. Nicolae” – Gănescu). Cf. Rodica Ciocan-Ivănescu, D. Bălașa: 1. Figures seules, Pretres-diacres; 2. La liturgie; 3. Medaillons; 4. Scenes diverses; 5. Vie de la Vierge; 6. Guerriers; 7. Vie du Christ; A murit în comuna Pârșcov-Buzău.

³⁴ Anul de început al acestui așezământ școlar, 1826, o plasează ca a doua Școală Centrală de băieți din Țara Românească, după cea din București („Sf. Sava”).

temelie între anii 1890 și 1906 după planurile arhitectului francez susnumit, pe când ctitori erau principii Alexandru și Dimitrie Știrbei. A fost considerată ca paraclis voievodal, biserica neamurilor de boieri olteni din care s-au tras ultimii doi domni ai Țării Românești, Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei³⁵.

Din perioada demolării vechii biserici s-au păstrat câțiva stâlpi ai pridvorului (așezați în parcul înconjurător), pisană veche de piatră inscripționată (ca piesă muzeală, ținută în pridvor) și două texte în chirilică (încastate pe zidul turnului de intrare).

Reclădirea s-a concretizat printr-o biserică frumoasă („o bijuterie a arhitecturii bisericești din oraș”), cu o pictură aparte, mobilier lucrat în Franța, o casă parohială în locul vechilor chilii, un gard înconjurător din piatră șlefuită de dimensiuni apreciabile și fier forjat (demolat în anul 2008) și așezarea între clădirea bisericii și Casa Parohială a celui mai frumos monument de for public din oraș ce înfățișează pe Barbu Dimitrie Știrbei voievod³⁶.

*
* *

În loc de concluzii: În condițiile istorice de la sfârșitul secolului al XIX-lea, pe fondul orizontului mental prooccidental și al preocupărilor interesate ale instituției Coroanei României, lucrările de „restaurare” a monumentelor de arhitectură, în majoritate edificii ale cultului ortodox cu mare vechime, efectuate de echipa arhitectului francez Andre Lecomte du Nouy au fost reconstrucții din temelie. Prezența acestuia în Craiova a însemnat pierderea unei biserici cu o vechime milenară și a unei biserici-ctitorie boierească din secolul al XVIII-lea, ambele situate în centrul vechi al așezării medievale.

În jurul Bisericii Sf. Dumitru, ulterior, s-a intervenit de către localnici asupra altor două monumente deosebite, Casa Băniei și Hanul mănăstirii Hurezi, ctitorii din epoca brâncovenească. Supuse ofensivei acaparatoare a unor orașeni, și acestea vor dispărea. Așa că orașul Craiova nu va mai putea etala valori arhitecturale și artistice pe măsura vechimii și rolului său jucat în Istoria Românilor, devenind, în evaluarea istoriei civilizației, un oraș nou.

³⁵ Biserica a stăpânit, prin înzestrarea făcută de ctitori, moșiile satelor Broscari (astăzi, Livezi), din județul Mehedinți și Mlecănești-Dolj. Arhiva bisericii a fost preluată de ANSJ Dolj, fondul Documente – n.n.

³⁶ Monumentul este opera sculptorului Jean Lecomte du Nouy, fratele lui Andre Lecomte du Nouy. A fost turnat în bronz de Varbedienne. Este asemănător cu o fântână postrenascentistă italiană – Vezi *Monumentele Craiovei*, Craiova, Editura Helios, 1998, p. 61.

Bibliografie

Surse inedite

- ANSJ Dolj, fond Prefectura jud. Dolj, dosar nr. 61/1832.

Lucrări generale, studii și articole

- „Arhivele Olteniei”, an VII, 1928, nr. 36.
- Pr. Bârzeanu, Nicolae, *Chronica bisericeii – parohiei din comuna Zăvalu, Plasa Jiului de Jos, districtul Dol-Jiu*, ms. Inedit, 1898 (ANSJ Dolj, Manuscrise, ms. 206).
- Cumbary, Ana, Manoil, Maria, Canianu, Mihail, Candrea, Aureliu, *Dicționar geografic al județului Doljiu*, București, 1896.
- Demetrian, Constantin, *Permanența spiritului istoric. Problema Sud-Estului european în Evul Mediu*. -Extras din revista „Oltenia”, cartea a III-a, 1942, Craiova, 1942.
- Ciobotea, Dinică ș.a., *Bisericele Craiovei*, Craiova, Editura Helios, 1998.
- Ciobotea Dinică, Ilie Liviu, Marius, *Structuri sociale pe valea Drinței – Mehedinți. Documente*, Craiova, Editura Mitropolia Olteniei, 2003.
- Ciobotea, Dinică, *Biserica Sf. Dumitru din Craiova*, în „Analele Universității din Craiova”, Seria Istoriei, anul X, 2005, nr. 10.
- Ciobotea, Dinică, *Biserica Sf. Dumitru, Catedrala Mitropolitană din Craiova*, în vol. *Marea carte a Craiovei*, Prefață de ec. Antonie Solomon, Antologie, ediție îngrijită de Constantin Barbu, Craiova, 2007.
- Coroamă, Radu, Tomescu, Dorina, *Regele Carol I ctitor și protector al patrimoniului cultural*, în „Muzeul Național”, XI, București, 1999.
- Drăghiceanu, V., *Cronica bisericii Sf. Dumitru din Craiova*, în BCMI, VIII, 1915.
- Florescu, Elena Irina, *Inscripțiile lăcașurilor de cult craiovene*, lucrare de licență, Craiova, 2012.
- Ilie, Liviu Marius, *Matei Basarab și Biserica domnească a Craiovei – Observații pe marginea datării pisaniei*, în vol. *Elite, societate și putere (secolele XVI-XX)*, coordonator Sorin Liviu Damean, Craiova, Editurile Universitaria Craiova și Presa Universitară Clujeană, 2023.
- Lemerle, Paul, *Saint Demetrius de Thessalonique et les problemes du martyrion et du transept*, în „Bulletin de correspondance hellenique”, volume 77, 1953.
- Opriș, Ioan, *Protecția monumentelor istorice*, București, 1980.
- Opriș, Ioan, *Ocrotirea patrimoniului cultural. Tradiții, destin, valoare*, Prefață de Vasile Drăguț, București, Editura Meridiane, 1986.
- Opriș, Ioan, *Pagini din istoria restaurării monumentelor istorice bisericesti din Craiova 1850-1950*, în „Mitropolia Olteniei”, anul XL, 1988, nr. 5.

- *Oltenia lui Alexandru Macedonski Antologic realizată de Denisa Crăciun și Ion Munteanu*. Prefață de Ion Munteanu, Craiova, Editura Aius, 2022.
- Popescu-Cilieni, I., *Biserica Sf. Dumitru, catedrala mitropolitană a Craiovei*, în „Mitropolia Olteniei”, an XI, 1959, nr. 9-12.
- *Restaurarea monumentelor istorice 1865-1890. Acte și rapoarte oficiale despre restaurarea catedralei și despre construirea reședinței episcopale de la Curtea de Argeș. Despre restaurarea bisericilor Trei Ierarhi și Sf. Nicolae din Iași, a catedralei mitropolitane din Târgoviște și din București și a bisericilor Sf. Dumitru din Craiova și Stavropoleos din București*, București, 1890.
- Tăbăcilă, Florentina Manuela, Stoica, Cornelia, *Carol I – activitatea legislativă în domeniul protejării monumentelor publice și politica sa edilitară*, a se vedea: www.monumentul.ro.
- Udrea, Florentina, Mihai, Daniela, Hortopan, Dumitru, Stroe, Adriana, *Patrimoniul cultural creștin din Oltenia secolele XVII-XVIII. Ghid de bune practici destinat personalului monahal*, București, Institutul Național al Patrimoniului, 2012.
- Vaillant, J. A., *La Romanie*, tom. II, București, 1844.
- Voinescu, Teodora, *Principii conducătoare în restaurarea monumentelor artistice de la Bibescu și până azi*, în „Analecta”, București, f. a.

ROLUL CULTURAL ȘI FILANTROPIC AL BOIERILOR FILIȘANU

ILEANA CIOAREC*

Abstract: *The members of the Filișanu family played an important role in the cultural and social life of Romanian society, particularly in the region of Oltenia, during the 19th and 20th centuries. At the beginning of the 19th century, members of this family contributed to the establishment of one of the first public schools in a rural area. In June 1838, Dimitrie Filișanu took an interest in acquiring a “set of pedagogical tables” for the school in Filiași. In 1865, Dimitrie Filișanu addressed the administration of Dolj County, requesting permission to establish, “at his own expense, the buildings for a district hospital along with the necessary equipment.” He also committed to building a headquarters for the Sub-prefecture of the Upper Jiu district. After his death, his entire estate was left to his wife, who continued his efforts to build a hospital. Through her will, she donated “to Dolj County her estate of Filiași, along with a fund permanently allocated for the maintenance of the hospital, which is to be rebuilt on this Filiași estate, on the land previously donated by me”. A clause in the will specified that the hospital “shall henceforth bear the name Filișanu Hospital”, with a special pavilion for ophthalmology.*

Key words: *Filișanu family, the cultural role, the philanthropic role, Romanian society, Filișanu Hospital.*

Descendenții boierimii oltene s-au impus memoriei istoriei prin câteva mari familii: Bengeștii, Părăianii, în partea de sus a Olteniei, boierii din Hotărani, în părțile Romanaților, Craioveștii, în părțile centrale ale zonei închisă de Carpați, Dunăre și Olt, și boierii Mehedinților.

Din mănunchiul acestor mari familii boierești vom reliefa, pentru început, neamul Filișanu. Originari din localitatea Filiași, situată în vecinătatea orașului Craiova, de unde familia și-a luat numele, boierii Filișani sunt atestați prima dată în secolul al XV-lea, când documentele menționează pe un anume Mogoș¹. Referindu-se la acesta, Aurelia Florescu, susține că în perioada 1400–1450 ar fi îndeplinit funcția de ban².

*Cercet. șt. III dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova – C. S. Nicolăescu-Ploșor; e-mail: ileanacioarec@yahoo.com.

¹ Dan Pleșia, *Marele ban Dobromir și neamul său*, în „Arhiva Genealogică”, Iași, Editura Academiei Române, IV (IX), 1997, nr. 1–2, p. 181; Idem, *Contribuții la istoricul mănăstirii Stănești (Vâlcea) și al ctitorilor ei*, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 5–6, 1965, p. 409.

² Aurelia Florescu, *Boierii Filișeni*, în *Filiași. Istorie și cultură pe Valea Jiului* (coord. Dinică Ciobotea), Craiova, Editura Universitaria/ Editura Beladi, 2010, p. 150.

Membrii acestei familii au jucat în tot secolul al XIX-lea un rol important în viața culturală și socială a societății românești, în general, și a Olteniei, în special.

Primul membru al acestei familii care și-a adus o contribuție deosebită la dezvoltarea vieții culturale din zona Olteniei a fost Dimitrie Filișanu, cunoscut și sub denumirea de Tache Filișanu.

În anul 1836, el a înființat, pe moșia sa Filiași, două școli: una pentru fete și alta pentru băieți. Instituțiile de învățământ și-au deschis cursurile în Casa sfatului. Acest local a fost folosit până în anul 1843, când, prin grija aceluiași Tache Filișanu, a fost construit unul de zid³. Noul sediu dispunea de două săli de clasă unde urmau să învețe atât băieții cât și fetele. La 22 iunie 1838, la școala din Filiași, care funcționa în „hodaia cea mare a cășii sfatului, cu cele trebuincioase”, învățau 58 de elevi. În 1843, așa cum rezultă din catagrafia școalelor comunale din județul Dolj, întocmită de autorități la 12 iunie, această instituție de învățământ era frecventată de 100 de elevi, de educația lor ocupându-se învățătorul Tatomirescu Stan⁴. Tot în aceeași statistică, se precizează că sătenii erau „prea mulțumiți” de cunoștințele pe care copiii lor le dobândeau în această școală⁵.

Interesul Filișenilor pentru școala de pe moșia Filiași este menționat și în adresa trimisă în iunie 1838, de către Ioan Maioreșcu, inspectorul Școlii Centrale din Craiova, Eforiei Școalelor. În documentul elaborat de cunoscutul om de cultură craiovean se preciza că la această dată, boierul Tache Filișanu se preocupa de cumpărarea „unui trup de tabele pedagogice”. Referindu-se la școala de la Filiași, istoricul G. D. Iscru menționa că aceasta reprezintă „prima școală publică (din mediul rural -n.n.) în care s-a început învățătura”⁶.

Membrii familiei Filișanu s-au preocupat și de grija educației copiilor de pe moșia Tatomirești. La începutul anului 1887, subprefectul județului Dolj s-a adresat președintelui Comitetului Permanent Dolj al Subprefecturii Jiu de Sus-Dumbrava informându-l că autoritățile locale din Tatomirești au luat decizia închiderii școlii deoarece aceasta se găsea într-o avansată stare de degradare și nu existau fondurile necesare pentru reparația ei⁷. Cerea găsirea unei soluții pentru ca elevii din acest sat să nu rămână fără știință de carte. La sfârșitul lunii iulie 1887, constatând starea în care se găsea instituția de învățământ, Smaranda Filișanu, soția lui Dimitrie Filișanu, s-a adresat

³ SJAN Dolj, Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar 7/1838, f. 224.

⁴ Vladimir Osiac, *O statistică școlară din județul Dolj în anul 1843*, în „Contribuții istorice”, vol. I, Craiova, 1972, p. 117.

⁵ *Ibidem*.

⁶ G. D. Iscru, *Contribuții privind învățământul la sate în Țara Românească până la jumătatea secolului al XIX-lea*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975, p. 31.

⁷ SJAN Dolj, Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar 228/1887, f. 46.

Comitetului Permanent al județului Dolj susținând că dorește să construiască „cu spesele dumisale” un nou local. La 13 august același an, președintele Comitetului Permanent a cerut subprefectului județului Dolj să intervină pe lângă proprietara moșiei Tatomirești pentru a stabili data începerii lucrărilor de construcție⁸. La 17 august a avut loc întâlnirea dintre subprefect și Smaranda Filișanu. Cea din urmă a precizat că este de acord ca lucrările să fie demarate cât mai repede posibil, însă a solicitat ca autoritățile județene să intervină pe lângă Ministerul Învățământului pentru ca în localitate să fie trimis un învățător capabil care „să lumineze junimea populațiunei cum se cade, iar nu cum stă astăzi cu totul indusă din cauza nedepunerii de zel și activitate”⁹.

Boierul Tache Filișanu a acționat și pentru încurajarea elevilor care studiau în diferite instituții de învățământ din Oltenia pentru a obține rezultate bune la învățătură. Astfel, la 20 iunie 1840 el a dăruit elevilor merituoși de la Școala Centrală din Craiova premii constând în cărți și bani¹⁰. De generozitatea aceluiași boier au beneficiat, la 29 mai 1843, și elevii care învățau la școala de la Cerneți, aceștia primind numeroase cărți¹¹.

O altă instituție de cultură care își leagă numele de boierii Filișeni este Teatrul Național din Craiova.

Dimitrie Filișanu, alături de reprezentanții altor mari familii boierești, a acționat pentru înființarea unui teatru și în urbea craioveană. Înainte de 29 iunie 1850, pe când era ocârmuitor de Dolj, împreună cu ați boieri craioveni „dornici de progresul orașului”, au adus la Craiova pe Costache Mihăileanu (fostul coasociat al lui Costache Caragiale) cerându-i să pună bazele unui teatru la Craiova. Pentru a fi sigur că acest plan va fi dus la îndeplinire, ocârmuitorul Dimitrie Filișanu i-a asigurat lui Mihăileanu și întregii sale trupe mijloacele de trai necesare¹². Tot el, ajutat de Pera Opran, au reușit, într-un timp foarte scurt, să strângă materiale necesare, ridicând în Sala Mare a Școlii Centrale din Craiova (Institutul Lazaro-Otetelișanu) un teatru regulat. Au amenajat o scenă și au dotat sala cu cortină și instalațiile necesare¹³. Pe scena acestui teatru s-au jucat, la 29 iunie 1850, comediile *Duelurile* și *Piatra din casă*. Trupa Teatrului din Craiova, condusă de Costache Mihăileanu, și-a

⁸ *Ibidem*, f. 45.

⁹ *Ibidem*, f. 46.

¹⁰ Constantin Virgil Mihălcescu, *Orașul Filiași. O istorie cronologică*, Craiova, Editura MJM, 2018, p. 269.

¹¹ *Ibidem*.

¹² George Franga, *Precizări cu privire la începutul Teatrului Național din Craiova*, în „Studii și cercetări de istoria artei. Seria Teatru. Muzică. Cinematografie”, tom 15, nr. 2, 1968, p. 165.

¹³ Ștefan Boțoiu, *Teatrul național Craiova*, în „Oltenia”, 1943, p. 443.

continuat reprezentațiile aici până în luna noiembrie 1851. La 5 noiembrie 1851, episcopul Calinic al Râmnicului s-a adresat domnitorului Barbu Dimitrie Știrbei cerându-i „a popri acest fel de necuviință împotrivoare dogmelor bisericești, cu pohtire a înceta în viitor asemenea adunare de noapte de la un loc unde se predă învățătura cunoștinții de Dumnezeu i a legii creștinești și alte folosuri sufletești”¹⁴.

Dorința de a-și construi un local propriu de spectacole, a făcut ca în anul 1851, din inițiativa lui Pera Opran, proprietarul moșiei Ișalnița, Dolj, ajutat de Dimitrie Filișanu, să se strângă fonduri prin subscripție proprie dar și materiale de construcție și să se ridice un teatru. Acesta a fost construit din bârne și paiente pe un loc viran de lângă Școala Lazaro-Otetelișanu¹⁵. În perioada 1852-1853, prin grija lui Pera Opran și la insistențele actorului Costache Serghie, a fost adus de la București, ca director de scenă, Theodor Theodorini¹⁶. În anul 1856, clădirea teatrului craiovean a fost distrusă de un incendiu. În aceste împrejurări, Theodorini, directorul instituției, a vrut să părăsească orașul dar a fost oprit de boieri care au adunat bani și materiale construind în numai un an un nou local¹⁷. În anul 1857, când construcția teatrului a fost terminată, Theodorini, drept recunoștință față de boierii care îl ajutaseră, le-a dat voie să-și aleagă câte o lojă care urma să le poarte numele. Aceste loji au fost împodobite cu „fel de fel de lucruri scumpe și frumoase, aduse de prin casele boieresti”¹⁸. Printre cei care au beneficiat de loje în cadrul teatrului craiovean se numără și Dimitrie Filișanu¹⁹.

În afară de crearea de instituții de cultură, boierii Filișeni au acționat și pentru dotarea instituțiilor administrative ale județului Dolj cu sedii corespunzătoare.

La începutul anului 1865, Dimitrie Filișanu a solicitat președintelui Consiliului Județean Dolj permisiunea de a construi din fonduri proprii „un edificiu” în care să-și desfășoare activitatea subprefectura plășii Jiu de Sus²⁰.

¹⁴ I. Popescu-Cilieni, *Ceva despre Teatrul din Craiova*, în „Arhivele Olteniei”, an XXII, nr. 125-130, 1943, p. 244.

¹⁵ Maria I. Glogoveanu, *Pentru istoria teatrului din Craiova*, în „Arhivele Olteniei”, nr VI, 1927, nr. 32-33, pp. 376-378; Alexandru Firescu, Constantin Firescu, *Istoria teatrului național din Craiova*, Craiova, Editura Aius, 2000, p. 24; Dimitrie C. Ollănescu, *Teatrul la români*, partea a-II-a *Teatrul din Țara Românească 1798-1898*, București, 1898, p. 129.

¹⁶ Mite Măneanu, *Boierimea din Oltenia în perioada 1821-1864*, Craiova, Editura MJM, 2005 p. 122; Idem, *Boierimea din Oltenia în secolul al XIX-lea*, f.l., Editura Tipo Radical, 2008, p. 75.

¹⁷ Ștefan Boțoiu, *op. cit.*, p. 443.

¹⁸ Alexandru Firescu, Constantin Firescu, *op. cit.*, p. 34; Alexandru Olăreanu, *Însemnări pentru o istorie a teatrului craiovean*, Craiova, 1929, p. 19.

¹⁹ Ștefan Boțoiu, *op. cit.*, p. 443.

²⁰ SJAN Dolj, Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar 354/1865, f. 90v.

La 12 octombrie 1898, Smaranda Filișanu a dăruit județului Dolj trei pogoane de pământ în comuna Filiași pe care urma să se construiască un palat administrativ²¹.

Boierii Filișeni, de-a lungul secolului al XIX-lea, au militat pentru îmbunătățirea condițiilor de trai ale locuitorilor de pe moșiile aflate în stăpânirea lor.

O atenție deosebită au acordat sănătății locuitorilor din satul Filiași. În anul 1865, Dimitrie Filișanu s-a adresat președintelui Consiliului Județean Dolj informându-l ca dorește să pună la dispoziția autorităților casele sale din această localitate, pentru înființarea unui spital. Acestea erau formate din două corpuri de clădiri (prima dispunea de 4 încăperi iar cealaltă de două), bucătărie și grajd. El își lua și angajamentul să construiască, din fonduri proprii, pentru noua instituție sanitară, un edificiu propriu. Tot Dimitrie Filișanu avea să suporte și dotarea acestuia „cu lenjeria și obiectele trebuincioase pentru atâtea paturi câte veți fi luat rezoluțiunea de a fi spital de arondisment”²². Proprietarul moșiei Filiași cerea președintelui Consiliului Județean Dolj să intervină pe lângă Ministrul de Interne pentru ca în cel mai scurt timp posibil să fie instalat spitalul în imobilul dăruit. În afară de cele două case, a oferit și 1.250 ha din moșia sa Filiași. O parte din venitul obținut din exploatarea acesteia trebuia să fie folosit de autoritățile județului Dolj pentru întreținerea spitalului care urma să fie înființat. În anul 1882, medicul plășii Jiu de Sus, după o atentă inspecție a stării în care se găseau casele Filișanu, a informat autoritățile județene că este de acord cu instalarea în ele, cât mai grabnică, a unui spital. Potrivit raportului înaintat de medicul D. Militici, instituția sanitară își putea începe activitatea în toamna aceluiași an²³. Spitalul din Filiași a început să funcționeze, așa cum rezultă din adresa trimisă de subprefectul plășii Jiu de Sus-Dumbrava către prefectul județului Dolj, la 15 aprilie 1883²⁴. La începutul anului 1887, Comitetul Permanent al județului Dolj, inspectând unitatea sanitară din Filiași, a constatat că aceasta avea nevoie de reparații urgente. Lucrările de renovare nu au putut fi începute din cauză că situația juridică a imobilului în care funcționa această instituție nu era clarificată. Deși Dimitrie Filișanu dăruise în anul 1865 casele sale pentru ca autoritățile locale să instaleze aici un spital, nu exista un act de donație propriu-zis²⁵. Moșia Filiași împreună cu toate clădirile care se găseau pe aceasta au trecut, după moartea Smarandei Filișanu, în stăpânirea nepoților ei

²¹ *Ibidem*, dosar 313/1898, f. 1.

²² *Ibidem*, dosar 354/1865, f. 90v.

²³ *Ibidem*, dosar 124/1882, f. 2.

²⁴ *Ibidem*, dosar 356/1883, f. 1; 71/1883, f. 37.

²⁵ *Ibidem*, dosar 54/1887, f. 11.

minori, reprezentați de baronul Hye de Glunneck. La 6 iulie 1887, prefectul județului Dolj s-a adresat Ministerului de Interne, Direcția generală a Serviciului Sanitar cerând să i se permită să intervină pe lângă baronul Hye de Glunneck pentru a încerca să-l convingă să doneze județului Dolj „locul cu casele în forma autentică cerută de lege”²⁶ din Filiași. În luna septembrie a aceluiași an, prefectul județului Dolj s-a adresat baronului informându-l că Dimitrie Filișanu, în timpul vieții, a dăruit „locul și casele sale” pentru înființarea unui spital dar că boala grea de care suferea l-a împiedicat să încheie un act de donație. Îi mai relatea că localul în care funcționa spitalul avea nevoie de reparații dar acestea nu puteau fi efectuate deoarece situația imobilului nu era clarificată. Îi cerea, ca ținând cont și de interesele locuitorilor, să accepte donarea imobilului către autoritățile județene²⁷.

După decesul lui Dimitrie Filișanu întreaga avere a rămas în grija soției acestuia, Smaranda, născută Filipescu, care s-a preocupat, în continuare, de construirea unui nou spital la Filiași. Ea a lăsat județului Dolj, prin testamentul său din 26 mai 1896, moșia sa Filiași „ca un fond afectat pentru totdeauna a servi la întreținerea spitalului hotărât a se reclădi din nou chiar pe această moșie și pe locul dăruit mai înainte de mine”²⁸. Smaranda Filișanu cerea ca pe lângă spital să se construiască și un pavilion special pentru Ophthalmie pe care „să-l întreție cu personalul trebuincios și mobilier”. Hrana și medicamentele bolnavilor urmau să fie asigurate, conform dorinței donatoarei, în mod gratuit de către stat din veniturile obținute din exploatarea moșiei Filiași. Singura clauză prevăzută în testament era ca instituția sanitară care urma să fie reconstruită pe moșia Filiași să poarte numele de „Spitalul Filișanilor”. Moșia Filiași dăruită de Smaranda Filișanu județului Dolj avea o suprafață de 1.500 de ha dintre care 720 ha de cultură, 600 ha pădure și 180 ha islaz și era formată din patru trupuri: **Lunca din Vale**, care se învecina la răsărit cu islazul comunal, la apus cu pădurea județului și proprietatea Izvoranu, la miazăzi cu râul Jiu și la miazănoapte cu calea ferată Craiova Severin; **Lunculița**, mărginită la răsărit de delimitările locuitorilor din comuna Filiași, la apus cu delimitările locuitorilor din comuna Țânțăreni și șoseaua Filiași-Târgu Jiu, la miazăzi cu proprietatea Izvoranu și calea ferată Craiova-Severin și la miazănoapte cu delimitarea locuitorilor Fratoștițeni și moșia statului Țânțăreni; **Cioranu**, care avea ca vecini la răsărit pădurea județului, la apus delimitarea locuitorilor din Filiași și proprietatea Cristescu, la miazănoapte moșia lui Cristescu și la miazăzi delimitările locuitorilor din Filiași și **Drăgășani**, învecinată la răsărit cu proprietatea dr. Atanasescu, la

²⁶ *Ibidem*, f. 23.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, dosar 233/1896, f. 8.

apus cu pădurea județului, la miazăzi cu delimitarea locuitorilor din Filiași și la miazănoapte cu pădurea județului²⁹. Doi ani mai târziu, la 28 septembrie, aceeași Smaranda Filișanu a dăruit județului Dolj, tot pentru spitalul din Filiași, un teren de 10.000 de meri pătrați de pământ, care se întindea la nord până la șoseaua Filiași-Târgu Jiu, la apus până la șoseaua națională Severin-București, la sud și la răsărit până la lotul care fusese dat în 1896. Terenul cedat urma să fie folosit ca și grădină sau curte pentru spital³⁰. În anul 1907, din fondurile obținute din exploatarea moșiei Filiași dăruită de Smaranda Filișanu, autoritățile județului Dolj au reușit construirea unui pavilion de Ophtalmie (de oftalmologie) cu 10 paturi. Acesta era compus din două saloane: unul pentru bărbați și altul pentru femei, două rezerve mari și patru rezerve mici.

Fig. 1. Spitalul din Filiași construit pe terenul dăruit de boierii Filișeni (apud *Centenar Spitalul Filișanilor 1896-1996*, f.l., 6 mai 1996).

Dimitrie Filișanu a contribuit și la rezolvarea crizei acute de apă cu care se confruntau unii dintre locuitorii de pe moșiile aflate în stăpânirea lui. Apelând la serviciile unui arhitect, el a construit pe cheltuiala sa două cișmele pentru apă, una în satul Bâlta și alta în Filiași, situată în punctul „Hanul Mare”. La construcția cișmelei de la Filiași, arhitectul, printr-un ingenios sistem de apeducte, a reușit să capteze o cantitate suficientă de apă din rețeaua de izvoare naturale din zonă.

²⁹ *Ibidem*, dosar 230/1896, f. 5.

³⁰ *Ibidem*, dosar 231/1896, f. 19-30.

Boierii Filișeni au acționat și pentru îngrijirea și tratarea ostașilor români aflați pe câmpurile de luptă în timpul Războiului de Independență.

În vara anului 1877, Smaranda Filișanu, alături de alte reprezentante feminine de seamă ale vieții craiovene, au înființat Comitetul Doamnelor Craiovene care avea ca obiectiv îngrijirea și tratarea răniților de pe câmpurile de luptă din timpul Războiului de Independență. Prima măsură adoptată de acest comitet, la scurt timp de la constituirea sa, a fost crearea unui spital în casele Roscovchi. Pentru a strânge sumele de bani necesare înființării acestuia, membrele comitetului au apelat la personalitățile de seamă ale orașului pentru a face donații în acest sens. În luna octombrie, Smaranda Filișanu a donat suma de 300 de franci pentru crearea acestui spital³¹. În 15 zile s-a reușit înființarea spitalului Maica Domnului care dispunea de 20 de paturi. Această instituție sanitară nou creată a beneficiat de numeroase donații de la membrele comitetului. Astfel, până la sfârșitul anului 1877 Smaranda Filișanu va mai dona acestui spital o ladă de bandaje și 6 plăpumi³². Tot ea va da și suma de 500 de franci care va fi folosită de Comitetul Doamnelor Craiove pentru buna funcționare a altor spitale (Independența, Teodoru, Mihail) create pentru ajutorarea și tratarea răniților de pe câmpurile de luptă³³. Și fiica acesteia, Maria Filișanu îi va urma exemplul. Ea va dona către spitalul Independența din Craiova, în două rânduri, „o câtațime mare de obiecte de pansament, perne și alte obiecte scumpe și foarte necesare”³⁴.

Membrii familiei Filișanu au manifestat o grijă deosebită și pentru persoanele care le fuseseră alături și îi slujiseră cu cinste. Astfel, în anul 1896, Smaranda Filișanu a prevăzut în testament acordarea lunară a sumei de 50 de lei pentru preotul din comuna Filiași. Acesta avea obligația „de a întreține ziua și noaptea candela aprinsă în capelă” și de a efectua la cele 12 mari sărbători de peste an câte un parastas în memoria lui Dimitrie și Smarandei Filișanu, dar și a fiului lor Dimitrie, mort la o vârstă fragedă³⁵. În cazul în care slujitorul bisericii din satul Filiași refuza să se achite de această sarcină,

³¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor, 1877. *Spitalul Maica Domnului pentru ostașii răniți întemeiat de Societatea de binefaceri a Doamnelor Craiovene*, în „Oltenia. Documente. Cercetări. Culegeri”, cartea I, 1940, pp. 4-5.

³² Dinică Ciobotea, *Contribuții documentare privind activitatea Comitetului Doamnelor Române craiovene în timpul Războiului de Independență*, în „Muzeul Național”, IV, 1978, p. 321.

³³ Iuliana L. Deaconu, *Craiova – orașul spitalelor de răniți în timpul Războiului de Independență*, în „Oltenia. Studii și cercetări”, XII, p. 140.

³⁴ Ilie Vulpe, Ion Zarzără, Paul Emanoil Barbu, Ramona Adriana Vasilcoiu, *Războiul pentru cucerirea Independenței de stat a României (1877-1878). Documente privind contribuția județului Dolj*, Craiova, Editura Alma, 2008, p. 308.

³⁵ SJAN Dolj, Prefectura Județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar 233/1896, f. 8-11.

autoritățile județene erau obligate să intervină și să ceară înlocuirea lui³⁶. Smaranda Filișanu cerea ca preotul care ar fi fost numit să fie originar din satul Tatomirești. Tot 50 de lei pe lună urma să primească și persoana desemnată de autoritățile județului Dolj să se ocupe de întreținerea capelei și a grădinii care o înconjură. Aceasta primea și permisiunea de a locui în căsuța construită lângă capelă³⁷.

Un alt capitol al testamentului se referea la ajutorarea servitoarelor care se aflaseră în serviciul Smarandei Filișanu. Potrivit dorinței testamentare, fiecare dintre ele urma să primească sumă care varia „după meritele și vechimea lor”³⁸.

Familia Filișanu, în afară de pământuri și bani, a dăruit unor edificii religioase și culturale numeroase obiecte. În anul 1837, Tache Filișanu a dat bisericii din satul Bâlta un *Penticostar* care fusese tipărit la Mănăstirea Neamțului. Câțiva ani mai târziu, în 1856, același locaș de cult a mai primit și o *Cazanie*³⁹. În anul 1896, potrivit dorinței testamentare a Smarandei Filișanu, capela din Filași urma să primească două icoane, una înfățișând pe Maica Domnului îmbrăcată în argint și împodobită cu pietre, iar alta în care apărea reprezentat Sf. Dumitru și busturile de marmură ale fiului și ale soțului. La biserica din satul Tatomirești, una dintre moșiile familiei Filișanu, a ajuns icoana de argint care înfățișa pe Maica Domnului⁴⁰.

De generozitatea Smarandei a beneficiat și Muzeul din București care a primit portretul în ulei a lui Ioan Filipescu. Donatoarea menționa, în testamentul întocmit în anul 1896, că a dăruit acest tablou pentru ca „publicul să poată avea ocasiunea de a cunoaște acest adevărat român și bun părinte”⁴¹.

Familia Filișanu a jucat pe toată perioada existenței sale un rol important în dezvoltarea culturală și socială a României și, în special, a Olteniei.

Bibliografie

Surse inedite

- SJAN Dolj, Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosare 7/1838, f. 224; 354/1865, f. 90v; 124/1882, f. 2; 71/1883, f. 37; 54/1887, ff. 11, 23; 228/1887, ff. 45-46; 3230/1896, f. 5; 231/1896, ff. 19-30; f. 233/1896, ff. 8-11; 13/1898, f. 1.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Constantin Virgil Mihălcescu, *op.cit.*, p. 269.

⁴⁰ SJAN Dolj, Prefectura Județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar 233/1896, f. 8-11.

⁴¹ *Ibidem*, f. 10.

Lucrări generale, studii și articole

- Boțoiu, Ștefan, *Teatrul național Craiova*, în „Oltenia”, 1943, p. 443.
- Ciobotea, Dinică, *Contribuții documentare privind activitatea Comitetului Doamnelor Române craiovene în timpul Războiului de Independență*, în „Muzeul Național”, IV; 1978, p. 321.
- Deaconu, L. Iuliana, *Craiova – orașul spitalelor de răniți în timpul Războiului de Independență*, în „Oltenia. Studii și cercetări”, XII, p. 140.
- Firescu, Alexandru, Firescu, Constantin, *Istoria teatrului național din Craiova*, Craiova, Editura Aius, 2000.
- Florescu, Aurelia, *Boierii Filișeni*, în *Filiași. Istorie și cultură pe Valea Jiului* (coord. Dinică Ciobotea), Craiova, Editura Universitaria/ Editura Beladi, 2010.
- Franga, George, *Precizări cu privire la începutul Teatrului Național din Craiova*, în „Studii și cercetări de istoria artei. Seria Teatru. Muzică. Cinematografie”, tom 15, nr. 2, 1968, p. 165.
- Glogoveanu, I. Maria, *Pentru istoria teatrului din Craiova*, în „Arhivele Olteniei”, nr VI, 1927, nr. 32-33, pp. 376-378.
- Is cru, G. D., *Contribuții privind învățământul la sate în Țara Românească până la jumătatea secolului al XIX-lea*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975.
- Mihălcescu, Constantin Virgil, *Orașul Filiași. O istorie cronologică*, Craiova, Editura MJM, 2018.
- Măneanu, Mite, *Boierimea din Oltenia în perioada 1821-1864*, Craiova, Editura MJM, 2005.
- Nicolăescu-Plopșor, C. S., 1877. *Spitalul Maica Domnului pentru ostașii răniți întemeiat de Societatea de binefaceri a Doamnelor Craiovene*, în „Oltenia. Documente. Cercetări. Culegeri”, cartea I, 1940.
- Olăreanu, Alexandru, *Însemnări pentru o istorie a teatrului craiovean*, Craiova, 1929.
- Ollănescu, C. Dimitrie, *Teatrul la români*, partea a-II-a *Teatrul din Țara Românească 1798-1898*, București, 1898.
- Osiac, Vladimir, *O statistică școlară din județul Dolj în anul 1843*, în „Contribuții istorice”, vol. I, Craiova, 1972, p. 117.
- Pleșia, Dan, *Contribuții la istoricul mănăstirii Stănești (Vâlcea) și al ctitorilor ei*, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 5–6, 1965, p. 409.
- Popescu-Cilieni, I., *Ceva despre Teatrul din Craiova*, în „Arhivele Olteniei”, an XXII, nr. 125-130, 1943, p. 244.
- Vulpe, Ilie, Zarzără, Ion, Barbu, Paul Emanoil, Vasilcoiu, Ramona Adriana, *Războiul pentru cucerirea Independenței de stat a României (1877-1878). Documente privind contribuția județului Dolj*, Craiova, Editura Alma, 2008.

SFÂNTUL APOSTOL ANDREI ÎN ISTORIOGRAFIAROMANO-BIZANTINĂ ȘI ÎN MĂRTURIILE EPIGRAFICE

MARIN COJOC*

Abstract: *The Holy Apostle Andrew, also called Protocletos, the First-Called, according to tradition, founded the episcopal see of Byzantium (later Constantinople) in 38 AD, installing Stachys as bishop. This diocese became the seat of the Patriarchate of Constantinople under the first patriarch, Anatolius, in 451 after the Ecumenical Council of Chalcedon. According to Hippolytus of Rome, Andrew preached in Thrace, and his presence in Byzantium is mentioned in the apocryphal Acts of Andrew. Eusebius of Caesarea in Church History 3.1 (4th century) quotes the church writer Origen (c. 185–c. 253) as saying that Andrew preached in Scythia. Basil of Seleucia (432–447) also knew of the apostle Andrew's missions in Thrace, Scythia, and Achaëa. The holy apostle Andrew was martyred by crucifixion in the city of Patras (Patrae) in Achaëa in 60 AD. Early texts, such as the Acts of Andrew later known by Gregory of Tours (6th century), describe Andrew as been bound, not nailed, to a Latin cross of the type on which Jesus is said to have been crucified; however, a tradition developed that Andrew was crucified on a cross of the type, crux decussata (X-shaped cross), now commonly known as the "Cross of St. Andrew". Over time the relics of the Holy Apostle Andrew were kept in Patras. Philostorgius, in his Ecclesiastical History, written in Greek between 425-433, reports, indeed, that the Emperor Constantius II (337-361) took the relics of the Holy Apostle Andrew and transferred them to Constantinople in the Church of the Holy Apostles. Regarding the Holy Apostle Andrew we have many testimonies also in the field of epigraphy from various Roman provinces such as Achaia-Patras, Thrace, Thessaly, Illyria, Dalmatia, Asia Minor, Egypt, Cilicia, Palestine, etc.*

Key words: Andrew, apostle/protoklitos, historiography, epigraphy.

Eusebiu din Caesarea în *Istoria Bisericească* III, 1, 1-3 (secolul al IV-lea) îl citează pe scriitorul bisericesc Origen (185-254), preluând Comnetariile sale la Geneză spunând că Andrei a predicat în Scythia¹. Potrivit

* Pr. Conf. univ. dr., Facultatea de Teologie Ortodoxă din Craiova; e-mail: marin.cojoc@yahoo.com.

¹ Eusebiu din Caesarea, *Historia ecclesiastica*, III, 1: „Când Sfinții Apostoli și ucenici ai Mântuitorului nostru s-au răspândit în toată lumea, lui Toma i-a căzut la sorți, cum spune tradiția, țara parților, iar lui Andrei Scythia”. A se vedea și Em. Popescu, *Creștinismul pe teritoriul României până în sec. al-VII-lea în lumina noilor cercetări*, în „Mitropolia Banatului”, XXXVII (1987), 4, pp. 34-39; Idem, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, Editura Academiei Române, 1994, p. 76; Idem, *Creștinismul în Dobrogea antică de la origini până în sec. al VII-lea*, vol. III, Editura Basilica, 2018, p. 18.

mărturieii lui Hipolit Romanul² (170-235), Sfântul Apostol Andrei a predicat în Tracia și de asemenea menționează prezența lui Andrei în Byzantium. Conform tradiției, el a fondat scaunul Bizanțului (mai târziu Constantinopol) în anul 38 d.Hr., instalându-l pe Stachys ca episcop. Această eparhie a devenit sediul Patriarhiei Constantinopolului sub patriarhul Anatolius, în 451, după Sinodul IV Ecumenic de la Chalcedon. Andrei, împreună cu Stachys (Στάχυς) este recunoscut drept patronul Arhiepiscopiei de Constantinopol³. Vasile din Seleucia (432-447) știa și el despre misiunile apostolului Andrei în Tracia, Sciția și Ahaia⁴.

De subliniat în mod special faptul că, Hipolitus al Romei scria că Andrei a predicat în Tracia, iar prezența sa în Bizanț este menționată în *Faptele apocrife ale lui Andrei*. De menționat faptul că, deși Scythia Minor a fost alipită mult timp provinciei Moesia Inferior, deci și Thraciei, cu toate acestea Scythia menționată de Eusebius din Caesarea poate fi identificată fără alte rețineri cu Dobrogea, din perspectiva a câtorva argumente istorice. Cu privire la limita vestică a Sciției, Herodot (484 î.d.Ch.-425 î.d.Ch.) afirmă în istoria sa⁵ că: „Tracia se desfășoară în partea dinspre mare, înainte de a ajunge la Sciția, care începe din acea parte de loc unde țărmlul formează un golf și unde se varsă Istrul, cu gura întoarsă spre răsărit”. Un document epigrafic histrian, „decii un argument forte, peremptoriu”, document care datează cu 200 î. Hr., afirmă că: „Teritoriul dintre Mare Neagră și Dunăre a

Adolf von Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, Leipzig, 1924, I, pp. 109-110, considera în privința textului referitor la misunea Sf. Apostol Andrei, preluat de Eusebius de la Origen, că n-ar fi omogen și ar cuprinde două părți, dintre care numai ultima, care se referă la sfinții apostoli Petru și Pavel, ar proveni de la Origen, cealaltă parte ar fi dintr-o tradiție mai recentă înregistrată de Eusebiu însuși. Credem că istoricul german nu are dreptate și nu oferă nici un argument ci numai o supoziție. Să nu uităm că Eusebius provenea din școala lui Origen de la Caesareea Palestinei și era un erudit și cunoștea foarte bine arhivele (*scrinium*), atât cele de la Caesareea, cât și cele din Constantinopol în calitate de consilier imperial.

² Hippolytus, *De Duodecim Apostolis*, Migne PG 10, col. 951 B: Andrei a vestit (cuvântul Evangheliei) sciților și tracilor. El a fost răstignit la Patras în Achaia (fiind legat) în picioare de un măsline și este înmormântat acolo”. Hipolit s-a născut în anul 175 d.Ch. și a murit în timpul persecuției provocate de împăratul Maximinus (235-238). A se vedea textul lui Ipolit și în „FHDR”, I, București 1964, pp. 712-713.

³ Francis Dvornik, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Harvard University Press, 1958, pp. 223-264; Demetrius Kiminas, *The Ecumenical Patriarchate*, Wildside Press, 2009, pp. 30-44.

⁴ Everett Ferguson, *Encyclopedia of Early Christianity - Second Edition*. Routledge, 2013, p. 51; MacCaffrey, James, *Basil of Seleucia*, în „Herbermann”, Charles (ed.). *Catholic Encyclopedia*, vol. 2, 1907, New York, Robert Appleton Company, p. 330.

⁵ Herodot, *Historia* IV, 99.

purtat întotdeauna numele de *Scythia*”⁶. Chiar mai înainte cu câțiva ani înainte de epoca hristică și deci apropiat generației Sf. Andrei, geograful grec Strabon (63 î.d.Ch.-23 d.Ch.) în *Geografia* sa, numea regiunea unde se varsă Dunărea în Marea Neagră, *Scythia Minor* (Μικρά Σκυθία-*Sciția Mică*)⁷.

Cu privire la *Scythia Minor* trebuie luat în seamă și faptul că evenimentul împărțirii Imperiului Roman din 297 (*Partitio Romaniae*), când Diocletian a înființat propriu-zis provincia *Scythia*⁸, era destul de recent și bine cunoscut din arhivele (*scrinium*) imperiale lui Eusebiu, care era și consilier imperial și erudit. Trebuie luat în seamă și faptul că și cele două *Partitiones Romaniae* făcute chiar de împăratul Constantin cel Mare, prima în 326, cea de-a doua în 337, erau de asemenea bine cunoscute lui Eusebiu de Caesarea⁹. Acesta știa cu exactitate ce este *Scythia Maior* și ce este *Scythia Minor*.

Apocrifele despre Faptele apostolilor sunt numeroase chiar și referitor la un singur apostol – astfel este cazul sfinților Andrei și Filip. Unii cercetători presupun că pentru Faptele Sf. Ap. Andrei ar fie existat o sursă chiar din veacul apostolic (sec. I, cca. anul 80 – prima sursă și variantă, pierdută, a documentului *Acta St. Andreae* – Woog – 1749, erudiții cardinali Baronius și Bellarmine, pentru varianta aproape identică cu cea oficială ortodoxă, din menologiile grecești și Sinaxarul constantinopolitan¹⁰.

⁶ ISM, I, 15. A se vedea și comentariile la R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, p. 370; K. Kretschmer, *Schythia Minor*, în „RE”, II, 1923, col. 946; N. Zugravu, *Apostolotul Sfântului Andrei în „Sciția”. Geneza și evoluția unei tradiții*, în „MemAntiq”, 20, 1995, pp. 215-238; Idem, *Geneza creștinismului popular românesc*, București, pp. 143-155, cu bibliografia; Idem, *Câteva considerații privind martirii din Scythia Minor* în „Memoria Antiquitatis”, 20, 1995, pp. 215-238; Idem, *Creștinismul din regiunea dunăreană în mileniul I: trei probleme*, în „SAI”, 67, 2002, pp. 82-85; Al. Madgearu, *Rolul creștinismului în formarea poporului român*, București, 2001, p. 18.

⁷ Strabon, *Geografia*, VII, 3, 4 în „F HDR” I, 1964, p. 243, 247, 249. În anul 29 î.Hr., teritoriul Dobrogei a fost ocupat de armatele romane, pentru a fi alipit provinciei romane Moesia Inferior. În anul 46 d. Hr. granița de la Dunăre a căpătat denumirea de „*limes scythicus*”. În anul 8 d. Hr a fost exilat la Tomis-Constanța, poetul Ovidius Naso, de către împăratul Augustus, scria că: „*Sciția este țara în care sunt trimis*” (în „FHDR” I, 1964, p. 273), „*și pe culmile sălbatice din Sciția*” (în „FHDR” I, 1964, p. 275). Poetul se plânge în scrierile sale că este obligat să trăiască la marginea lumii, pe cel mai nefericit țărm al *mării scitice*, că aude cu urechile lui limba sciților și că este înconjurat de poporul *sciților și geților*.

⁸ Notitia Dignitatum I, 53, p. 3; p. 4, 116; p. 7, 58.

⁹ A se vedea în această privință și studiul nostru Pr. Conf. Dr. Marin Cojoc, *Tendințe de Împărțire a Imperiului Roman în perioada de început bizantină* în „M. O.”, nr. 9-12, 2014, pp. 121-123.

¹⁰ Rev. Alexander Roberts, Sir James Donaldson, Arthur Cleveland Coxe, *The Ante-Nicene Fathers: The Writings of the Fathers Down to A. D. 325*, volume VIII „Fathers of the Third and Fourth Century-the Twelve Patriarchs” Ex. Cosimo, Inc., Alexander Roberts 31 May 2007, p. 354.

Sfântul Apostol Andrei a fost martirizat prin crucificare în orașul Patras (Patræ) din Ahaia, în jurul anului 60-70 d.Hr.¹¹. Textele timpurii, cum ar fi Faptele lui Andrei cunoscute mai târziu de Gregorie de Tours (originar din Panonia-soldat)¹² (secolul al VI-lea d.Ch.), îl descriu pe Andrei ca fiind legat, nu bătut în cuie, de o cruce latină de tipul pe care se spune că Iisus a fost răstignit. Cu toate acestea, s-a dezvoltat o tradiție conform căreia Andrei a fost răstignit pe o cruce de tip, crux decussata (cruce în formă de X), denumită acum în mod obișnuit „Crucea Sfântului Andrei” – se presupune că la cererea sa, deoarece se considera nevrednic să fie răstignit pe același tip de cruce precum Iisus. Acest tip de cruce pare să fi fost folosită și mai târziu¹³.

Mărturiile lui Hippolyte din Antiohia (mort în cca. 250) în lucrarea sa *Despre apostoli*, Origen în cea de-a treia carte a Comentariilor sale la Geneză (185-254 d. Hr.), Eusebiu în istoria sa bisericească (340 d. Hr.) și alte surse, de mai târziu cum ar fi Martiriul lui Usaard scris între 845 și 865, Iacobus de Voragine, în *Legenda de aur* (scrisă pe la 1260), dovedesc că Apostolul Andrei a predicat în Scythia, cu referire la Scythia Minor, Dobrogea de astăzi.

Dacă Sfântul Andrei a predicat în Tracia, potrivit mărturiei lui Hippolit Romanul și Vasile de Seleucia, atunci este foarte logic că îi era mult mai ușor să meargă în misiune în Scythia Minor decât să ocolească Marea Neagră să ajungă în Scythia Maior sau să prefere o călătorie pe mare greoaie și de durată până în cealaltă Scythie.

Faptele apocrife ale lui Andrei, menționate de Eusebiu din Caesarea, Epifanie monahul (sec. X) și istoricul Nichifor Callist Xantopoulos (sec. XIV) și alții, fac parte dintr-un grup deosebit de Faptele apostolilor care au fost atribuite în mod tradițional lui Leucius Charinus dar arată mai multe semne ale unei origini la mijlocul secolului al II-lea¹⁴. În această lucrare se descriu, miracolele pe care le-a făcut în timpul său și, în final, o descriere a martiriului Sfântului Andrei. Eusebiu din Caesarea cunoștea lucrarea, pe care a respins-o ca fiind produsul unui eretic și ca fiind absurdă¹⁵. Faptele, precum și o Evanghelie după Sfântul Andrei, apar printre cărțile respinse din *Decretum*

¹¹ „St. Andrew, Apostle”. Vatican News. Retrieved 30 November 2022; Calvert, Judith, „The Iconography of the St. Andrew Auckland Cross”. *The Art Bulletin*, 1984, 66 (4), pp. 543–555.

¹² In *Monumenta Germaniae Historica* II, cols. 821-847, translated in M. R. James, *The Apocryphal New Testament* (Oxford) reprinted 1963, p. 369.

¹³ Judith Calvert, *The Iconography of the St. Andrew Auckland Cross*, în „The Art Bulletin”, 66 (4), 1984, p. 545, nota 12.

¹⁴ Jean-Marc; *Acta Andreae*, Association pour l'étude de la littérature apocryphe chrétienne (Turnhout, Brepols), 1989.

¹⁵ Eusebius din Caesarea, *Istoria bisericească*, Cartea III, cap. 25, 7.

Gelasianum (cca 550), prin măsurile luate de papa Gelasius I (492-496 german de origine din Wiesbaden)¹⁶.

De-a lungul timpului, moaștele Sfântului Apostol Andrei au fost păstrate la Patras. Potrivit unei legende, Regulus (Regula), a unui călugăr de la Patras, el ar fi fost sfătuit în vis să ascundă unele dintre aceste relicve sfinte. La scurt timp după aceea, majoritatea relicvelor au fost transferate de la Patras la Constantinopol prin ordinul împăratului roman Constantius al II-lea (337-361) la 3 mai 357 și depuse în Biserica Sfinților Apostoli¹⁷.

Istoricul Philostorgius, în *Istoria sa Eccleziastică*, scrisă în grecește între 425-433, relatează, într-adevăr că împăratul Constantius al II-lea (337-361) a luat moaștele Sfântului Apostol Andrei, ale Sfântului Timotei (ucenicul lui Pavel) și Sfântului Luca (Evanghelistul) și le-a transferat la Constantinopol în Biserica Sfinților Apostoli, moaștele fiind aduse de către Sfântul Artemie¹⁸, generalul împăratului Constantius II¹⁹.

În izvoarele istorice se arată că împăratul Constantin cel Mare, aflat pe patul de moarte în 337, îl invoca și îl chema în rugăciune pe Sf. Apostol

¹⁶ Dobschütz, Ernst, *Das Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis in kritischem Text herausgegeben und untersucht*. Leipzig, 1912; Schneemelcher, Wilhelm, *New Testament Apocrypha: Gospels and Related Writings*, vol. 1. Translated by Ogg, George. Philadelphia: Westminster Press, 1963, pp. 46–49. Unii autori precum Dennis MacDonald, *"Christianizing Homer"*. Retrieved 30 November 2022 au avut idei și mai nefondate pe această temă, el considera că Actele non-canonice ale lui Andrei ar fi fost o repovestire creștină a Odiscei lui Homer.

¹⁷ Simeon Metaphrastes, *Commentarius in divum Lucam* 10 [PG 115:1137C]; Philostorgius A1.16–18; A3.16, p. 39. Cu privire la biserica în care au fost mutate moaștele a se vedea Gil. Dagron, *Naissance d'une capitale*, pp. 401–405. A se vedea și comentariile la MacRory, Joseph, „St. Andrew (1)”, în „Herbermann”, Charles (ed.), *Catholic Encyclopedia*, vol. 1, New York, 1907.

¹⁸ Potrivit mărturiei cronicarilor Nicephorus, *Hist. eccl.* 10.11 și Theodoret, *Hist. eccl.* 3.18.1, împăratul Iulian Apostatul (361-363), la începutul domniei sale l-a pedepsit crunt pe generalul Artemie, pe atunci prefect de Antiohia și acesta a devenit martir pentru că în timpul împăratului Constantin (306-337), ar fi distrus mai multe altare ale zeilor păgâni.

¹⁹ Philostorgius, *Ecclestial History*, 3.2, p. 38, 39: Ὅτι Κωνσταντίνον δι' ἐπαίνων ἄγει καὶ τὴν ἐκκλησίαν φησὶν αὐτὸν δομήσασθαι τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ οὖσαν καὶ καλουμένην μεγάλην. καὶ διὰ καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀπόστολον ἐκ τῆς Ἀχαΐας μετακομίσαι ἐπὶ τὸν ναὸν ὃν οὗτος ἐξωκοδομήσατο, τὸ κοινὸν τῶν ἀποστόλων ἐπιφερόμενον ὄνομα οὗ πλησίον καὶ τὸν πατρῶον τάφον ἰδρύσασθαι· καὶ διὰ καὶ Λουκᾶν τὸν εὐαγγελιστὴν ἐκ τῆς αὐτῆς Ἀχαΐας εἰς τὸ αὐτὸ μετενεγκεῖν τέμενος· ἀλλὰ καὶ Τιμόθεον τὸν ἀπόστολον ὡσαύτως ἐξ Ἐφέσου τῆς Ἰωνίας εἰς τὸν αὐτὸν ἀνακομίσαι περιώνυμον καὶ σεβάσιμον οἶκον”. Cu privire la translarea moaștelor Sfinților Andrei, Luca și Timotei la Constantinopol în afară de Philostorgius din locurile citate (3.2, 3.2a, and 38 n. 4), evenimentul mai este relatat și de *Consul. const.* 356; 357; Jerome, *Chron.* 356; 357; *Vir. ill.* 7; *Chron. pasch.* P295B.

Andrei²⁰. Potrivit unei alte mărturii a lui Philostorgius și relatate și de Simeon Metaphrastes, împăratul Constantius II a aflat de pătimirea Sf. Andrei de la un episcop când se afla în Tracia în teritoriul odrisilor și la Adrianopol²¹.

Craniul Sfântului Apostol Andrei, care fusese dus la Constantinopol, a fost returnat, mai târziu, la Patras de către împăratul bizantin Vasile I Macedoneanul (care a domnit între 867 și 886)²². Sfântul Grigore de Nazianz (329-390) în Orația sa nr. 4 *Împotriva lui Iulian Apostatul*, scrisă la Nazianz, prin 362/363, referindu-se la moartea martirilor, dă și numele apostolilor-marti; Ioan, Petru, Pavel și Iacov, Luca și Ștefan, dar amintește și de Sfântul Andrei și Sf. Thekla. El se referă la sărbătorile ținute în cinstea lor și la miracolele făcute de moaștele lor trupești. (Scrisă în greacă la Nazianzus (Asia Mică centrală)²³.

Sfântul Ioan Gură de Aur, în omilia sa *Împotriva jocurilor și teatrelor*, din 399, scrisă în greacă la Constantinopol, istorisește cum cetatea a căutat ajutorul Sfinților Apostoli Petru, Andrei, Pavel și Timotei, la Biserica Sfinților Apostoli din Constantinopol, după distrugerile făcute de ploi. El amintește și de o sărbătoare de mulțumire, când ploile au încetat, ținută la altarul Sfinților Apostoli Petru și Pavel de peste mare, probabil altarul Rufiniana²⁴.

O altă veche tradiție este consemnată de Epifanie Monahul (secolul al IX-lea) în «Viața, faptele și sfârșitul Sfântului și laudatului Apostol Andrei cel dintâi chemat». Ni se spune aici că Sfântul Andrei a vestit Evanghelia în mai multe provincii ale Asiei Mici, apoi a mers la Odessos (Varna), unde a pus episcop pe Apion (P.G. 120, col. 229): «Andrei luându-și discipolii săi a mers în Frigia Pacatiana, iar de aici a mers în Mysia (Moesia) la Odysopolis (Varna de astăzi) și după câteva zile le-a pus episcop pe Apion»²⁵.

²⁰ *Chron. pasch.* a. 337; P286C–287B; Julian, *Or.* 1.16C–D; 2.94B; Libanius, *Or.* 59.73–75; Philostorgius, Apendix 7, p. 211.

²¹ Philostorgius, 16, 4.3, p. 169 care relatează că atunci când împăratul a auzit această istorisire l-a chemat pe generalul Artemie și l-a însărcinat cu găsirea și aducerea moaștelor la Constantinopol. A se vedea și Simeon Metaphrastes, *Commentarius in divum Lucam* 10 (PG 115:1137C). Cu privire la însărcinarea generalului Artemie cu aducerea moaștelor din Achaia, a se vedea și Zonaras 13.11.28; *Comp. chron.* 56.1–5; *Synax.* 147.47–49; 266.13–16; 412.16–22. Pentru împlinirea acestei misiuni Artemie ar fi fost răsplătit cu o demnitate în Egipt cf. Theodoret, *Hist. eccl.* 3.18.1.

²² Alexandros Christodoulou, "St. Andrew, Christ's First-Called Disciple", *Pemptousia* Archivé, 2014.

²³ Gregory of Nazianzus, *Oration 4, Against Julian I* (CPG 3010.04), 69.

²⁴ John Chrysostom, *Against Games and Theatres* (CPG 4441.7). A se vedea și Efthymios Rizos, *Cult of Saints*, E02540.

²⁵ A se vedea *Epifanie monahul* în P.G. 120, col. 229 observăm o diferență aici, în timp ce în „Synax. Eccl. Const” se vorbește de Amplias, ca episcop de Odessos, călugărul Epifanie îl

În *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* (sec. X), în „Pătimirea Sfântului Andrei pe 30 noiembrie” în limba greacă, citim că: «după înălțarea Domnului la cer s-a tras la sorți, unui apostol căzându-i o țară, altuia alta, pentru propovăduirea Evangheliei și astfel lui Andrei i-a căzut «toată regiunea Bitiniei și Pontului, provinciile romane Thracia și Sciția, apoi a mers la Sevastopolis cea mare (în Crimeea)»²⁶.

Sfântul Grigore cel Mare- Dialogul (590-604), într-o epistolă papală, scrisă în latină la Roma, din 590/591, se adresează lui Maximus, starețul mănăstirii Sfântului Apostolul Andrei care se afla în clivus Scauri din Roma²⁷. Prezent la Constantinopol ca aposcrisiar-ambasador roman timp de șase ani de zile și rezident în palatul imperial în timpul lui Mauriciu, Grigorie Dialogul face referire de două ori cu privire la (relicvele) moaștele Sf. Andrei din Biserica Sf. Apostoli. De asemenea, Sfântul Grigorie cel Mare, în Dialogurile sale (3.7), scrisă la Roma în 593, descrie cum în înțelegere cu episcopul de Fondi-Andrei (Italia centrală) a transformat templul lui Apollo – un loc de adunare pentru spiritele rele – într-o capelă creștină dedicată Sfântului Apostol Andrei²⁸. Și cu alte prilejuri Sf. Grigorie Dialogul amintește de mănăstiri ale Sf. Apostol Andrei²⁹.

Paulinus de Nola în poemul său *Natalicium* 11 [an. 405] amintește de Sf. Andrei. Aici autorul afirmă că marii sfinți sunt dăruii marilor cetăți și plasează Nola alături de marile cetăți precum Roma, care găzduiește pe Sfinții Apostolii Petru și Pavel. Martirul Felix este capabil să alunge orice demoni care intră în biserica sa din Nola și să-i vindece pe cei care au nevoie. Paulinus

menționează pe Apion. Despre relatarea lui Epiphanius, v. și Fr. Dvornik, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Cambridge-Massachusetts, 1958, p. 207, 225-226. Le Quien, istoricul din sec. 18, a afirmat că acest Amplias ar putea fi aceeași persoană cu cea de care vorbește Sfântul Apostol Pavel în Epistola către Romani (XVI, 8), cărora le scria: «Salutați pe Amplias!» cf. Michael Le Quien, *Oriens Christianus in quattuor patriarchatus digestus*, Paris 1740, p. 1325.

²⁶ *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, opera et, studio H. Delehaye*, în *Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Bruxelles, 1902, col. 265-266.

²⁷ Pope Gregory the Great, *Register of Letters*, Appendix 2. A se vedea și Matthieu Pignot, *Cult of Saints*, E02785.

²⁸ Gregory the Great, *Dialogues* 3.7; Frances Trzeciak, *Cult of Saints*, E04461.

²⁹ Pope Gregory the Great, *Register of Letters* 2.13 în epistola către Ioan de Velletri lângă Roma; Pope Gregory the Great, *Register of Letters* 3.56 către Secundinus, episcop de Taormina (Sicilia); Pope Gregory the Great, *Register of Letters* 5.47 and 5.49 către Castor, episcop de Rimini; Pope Gregory the Great, *Register of Letters* 5.55 către Ioan, un stareț de Reggio (sudul Italiei); Pope Gregory the Great, *Register of Letters* 8.12 către Candidus, un stareț al mănăstirii Sfântului Andrei; Pope Gregory the Great, *Register of Letters* 11.15 un document prin care oferă anumite drepturi lui Probus, starețul mănăstirii Sfântului Andrei și Luciei fecioara; Pope Gregory the Great, *Register of Letters* 11.26 către Rusticiana, o femeie nobilă Constantinople, în legătură cu mănăstirea Sf. Andrei.

descrie, de asemenea, aducerea diferitelor moaște, referindu-se la descoperirea de către Ambrozie a trupurilor sfinților, Gervasie și Protasie (martiri din Milano) și aducerea de către Constantius II a moaștelor Sfântului Andrei și Timotei (discipolul lui Pavel) la Constantinopol³⁰. Deasemenea Paulinus de Nola în epistola 32, 17 amintește și de Sfântul Apostol Andrei. Paulinus a plănuț să înzestreze bazilica cu cenușa apostolilor și a martirilor așa cum descrie: „Sub altarul luminat, o lespede regală de marmură purpurie acoperă oasemintele oamenilor sfinți. Aici harul lui Dumnezeu vă pune înainte puterea apostolilor prin marile eforturi cuprinse în acest praf slab. Aici zac părintele Andrei, gloriosul, faimosul Luca, și Nazarie, un martir glorios pentru sângele pe care l-a vărsat; iată-l pe Protasie și semenul său Gervasie, pe care Dumnezeu i-a făcut cunoscuți după veacuri slujitorului său Ambrozie. Un sicriu simplu cuprinde aici ceata lui sfântă și în sânul ei minuscul îmbrățișează nume atât de grozave”³¹.

În altă ordine de idei, un calendar latin de la Sinai înregistrează sărbătorile sfinților de-a lungul anului, urmate de o listă a apostolilor din diferite regiuni ale creștinismului. Lista aceasta a fost scrisă, în Africa de Nord, posibil în sec. VII/VIII, a fost păstrată într-un manuscris, probabil din secolul al IX-lea, în mănăstirea Sf. Ecaterina Aici este amintit: S MENSE NOBEMBER ABET DIES XXX: Sâi Adrianini XIII Sâi Iustu XXV d.³²

Proclus patriarh de Constantinopol (434-444), a compus Omilia 18, dedicată Sfântului Apostol Andrei, pe care o rostește în timpul unei festivități la Constantinopol. Omilie scrisă în limba greacă, la începutul secolului al V-lea³³.

Procopius de Caesareea, în lucrarea sa *Despre construcții*, scrisă în limba greacă la Constantinopol, în anii 550, relatează că împăratul Justinian (527-565) a reconstruit, într-o formă mai mare și deosebită, bazilica ruinată a Sfinților Apostoli din Constantinopol. În timpul reconstrucției, au fost descoperite sicrie de lemn cu moaștele Sfântului Apostol Andrei, Sfântului

³⁰ Evidence ID: E04741; Paulinus de Nola, Natalicium, 11; Frances Trzeciak, *Cult of Saints*, E04741.

³¹ Paulinus of Nola, *Letter* 32.17; Frances Trzeciak, *Cult of Saints*, E05104.

³² Evidence ID: E05169 *Latin Sinaite Calendar*, 107 v. Marijana Vukovic, Bryan Ward-Perkins, *Cult of Saints*, E05169.

³³ Proclus of Constantinople, Homily 19, *On Andrew the Apostle* (CPG 5818 = BHG 103); Evidence ID: E05461; Efthymios Rizos, *Cult of Saints*, E05461. De menționat faptul că patriarhul Proclus este cel care l-a determinat și l-a hirotonit Arhiepiscop de Caesareea Capadociei pe fostul prefect al pretoriului per Illyricum, Thalassius, Acesta pe când era prefect per Illyricum răspundea și de teritoriile Daciei și corespondase cu un anume Claudius, magister militum per Daciam cf. și studiul nostru Pr. Conf. Dr. Marin Cojoc, *Thalassius-Senator în Constantinopol, Prefect al Pretoriului per Illyricum, Arhiepiscop de Caesareea Capadociei și combatant la Sinodul IV Ecumenic*, în „BOR”, 3, 2017, pp. 245-256.

Luca (Evanghelistul) și Sfântul Timotei (ucenicul lui Pavel), identificate prin inscripții; acestea au fost reîngropate solemn în morminte însemnate cu noi inscripții³⁴.

În 1204, în urma jefuirii Constantinopolului, de către cruciații Cruciadei IV-a, relicvele Sfântului Apostol Andrei și ale Sfântului Petru au fost răpite și duse la Amalfi, în Italia, de către cardinalul Petru de Capua cel Bătrân, originar din Amalfi³⁵. Acolo a fost construită o catedrală, dedicată Sfântului Andrei, ca și orașul însuși, pentru a adăposti un mormânt cu criptă unde se susține că au rămas majoritatea moaștelor apostolului, inclusiv un os occipital.

Mai târziu, Toma Paleologul (1409-1465), fiul supraviețuitor al împăratului bizantin Manuel al II-lea Paleologul și fratele ultimului împărat bizantin Constantin XI, acesta a condus provincia Morea, numele medieval pentru Peloponez. În 1461, când otomanii au traversat Strâmtoarea Corint, Toma Paleologul a fugit din Patras și s-a refugiat în Italia, aducând cu el ceea ce se pretindea a fi craniul Sfântului Andrei. El a dat capul papei Pius al II-lea, (1458-1464), care l-a așezat între cei patru piloni centrali ai Basilicii Sf. Petru din Vatican și apoi în Pienza, Italia³⁶.

Cu privire la Sfântul Apostol Andrei avem multe mărturii și în domeniul epigrafiei. Din acest punct de vedere este foarte interesant de urmărit traseul topografic al inscripțiilor și conținutul lor cu privire la misunea Sf. Andrei.

În Patras, acolo unde s-au aflat relicvele Apostolului există o inscripție pe bustul sculptat al Sfântului Andrei cu următorul text pe partea din față: „ὁ ἅγιος Ἀνδρέας”, pe revers are următorul text: Ἰωάννης ἐλέω Θεοῦ μητροπολίτης Πατρῶν”, (*Ioan, prin mila lui Dumnezeu, mitropolit de Patras*)³⁷. Este vorba despre mitropolitul Ioan din sec. XI.

La Serdica (Sofia), capitala Daciei Mediteranea s-a descoperit o inscripție în limba latină, din sec. V-VI d. Ch., cu două cruci la început și la sfârșit, care amintește de Sfântul Apostol Andrei: „Decius hic famulus Sancti Andrae” (*Decius slujitor aici, al Sfântului Andrei*)³⁸.

³⁴ Procopius of Caesarea, *On Buildings*, 1.4.9-10, 1.4.17-24. A se vedea și Efthymios Rizos, *Cult of Saints*, E01904.

³⁵ National Archives of Scotland (23 November 2011). „St. Andrew in the National Archives of Scotland”. nas.gov.uk. Archived from the original on 12 March 2017. Retrieved 6 September 2013.

³⁶ Louis Réau, *Iconographie de l'art chrétien [Iconography of Christian Art]* (in French), vol. III.1. Paris, 1958, p. 79.

³⁷ *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and at the Fogg Museum of Art*, vol. 2. Este vorba despre mitropolitul Ioan de Patras din sec. XI. A se vedea și *Corinth XII*, no. 2705. A se vedea V. Laurent, în „REB” 21 (1963) 129-36; V. Laurent, *Corpus V/1*, 471; Fedalto, 517-19; *ODB II*, 1597-98; Bon, *Morée francque*, 449-457.

³⁸ SGLIBulg 14; SGLIBulg 13; SGLIBulg 15; CIL III 14207(23)

În Thracia, în Rhodope, în localitatea Eleshnitsa, s-a descoperit o inscripție din perioada împăratului Justinian (527-565), din anul 538, cu două cruci bizantine la început și la sfârșit și cu doi păuni la sfârșit. În inscripție scrie că o diaconiță Evghenia a construit un lăcaș în cinstea Apostolului Andrei: „ⲛ̅ⲓ ⲉⲛⲑⲁⲉ ⲕⲁⲧⲁⲕ[ⲓⲧⲉ Ⲉⲩⲅⲉⲛⲓⲁ ⲓ ⲧⲓⲥ ⲉⲩ[ⲗⲁⲃⲟⲩⲥ] ⲙⲛⲓⲙⲓ ⲅⲉⲛⲁⲙⲉⲛⲓ ⲧⲓⲁⲕⲟⲛⲓⲥⲁ ⲟⲕⲟⲧⲟⲙⲓⲥⲁⲥⲁ ⲧⲟⲙⲟ[ⲛ ⲧⲟⲩ] ⲉⲛⲧⲟⲩⲟⲩ ⲁⲓⲓⲟⲥⲧⲟⲗⲟⲩ ⲁⲛⲧⲣⲉⲟⲩ...”, (*aici odihnește Evghenia diaconița de vrednică pomenire care a construit clădirea în cinstea preamăritului Apostol Andrei...*)³⁹.

Din Thessalia avem o inscripție din localitatea Perrhaiba-Olosson-Elassona, pe un mozaic de pe podeaua nartexului unei bazilici creștine timpurii. Inscripția este o invocare a Sfântului Andrei de către o creștină Maria: „ἄⲓⲅⲉ Ἀⲛⲧⲣⲉᲁ ⲙⲛⲓⲑⲏⲧⲓ ⲧⲓⲥ ⲧⲟⲩⲗⲏⲥ ⲥⲟⲩ ⲙⲁⲣⲓᲁⲥ” (Sfinte Andrei amintește-ți de roaba ta Maria)⁴⁰.

Din Illyria, din localitatea Ballsh, avem o inscripție pe o clădire cu caracter creștin, este vorba despre o invocare creștină către Sfântul Andrei care apare pe o stelă mare de calcar alb cu decor în relief cu următorul text: „Κύⲣⲓⲉ ⲃⲟⲓⲑⲏⲧⲓ ⲧᲟⲩ ⲧⲟⲩⲗⲟⲩ ⲥⲟⲩ ⲓⲡⲁⲧⲁⲧⲓⲁⲛᲟⲩ, ⲧᲟⲩ ⲓⲡⲓⲕⲧⲓⲥⲧⲓ, ⲕⲁⲓ ⲧᲓ ⲧⲟⲩⲗⲏ ⲥⲟⲩ Ἀⲓⲗⲁⲓᲁ, ⲧᲓ ⲓⲡⲓⲛⲧᲟⲗⲟⲩ ⲕⲁⲓ ⲙⲉⲧⲣⲓⲟⲧⲣᲟᲑⲟⲩ. Ἄⲓⲅⲉ Ἀⲛⲧⲣⲉᲁ ⲃⲟⲓⲑⲏⲧⲓ ⲧᲓ ⲧⲟⲩⲗⲏ ⲥⲟⲩ ⲓⲡⲁⲕᲁⲧ...” (*Doamne ajută robului tău Patapie, ajută roabei tale Aglaia, binefăcătoare și cumpătată. Sfinte Andrei ajută roabei tale Pacatia...*)⁴¹.

În Croația-Dalmația în localitatea Salona (Split), s-a descoperit o inscripție, în limba latină, din perioada anilor 401-500, unde sunt amintiți numele apostolilor, este amintit deasemenea și numele Sfântului Apostol Andrei: „Paulus Iacovus(!) Tadeus Simon TI(h)omas Matt(ha)eus// Ecc(i!) agnus/ [D]ei qui tollit/ [pec]catum s(a)eculi// Petrus / Andreas Iacovus(!)/ Io(h)annis(!) Fillip(p)us BartI(h)olo/mius(!)”⁴².

Tot din Croația, din localitatea Poreč/Parenzo-Istria, (*urbs antiqua: Parentium*), din bazilica Euphrasiana, avem o inscripție din perioada creștină IV-V, din partea stângă a bazilicii unde este scris numele Sfinților Apostoli printre care și Sfântul Andrei: S(an)c(tu)s Simon, S(an)c(tu)s Thomas, S(an)c(tu)s Bartolomeus, S(an)c(tu)s Iacobus, S(an)c(tu)s Andrea(s), S(an)c(tu)s Petrus-Ego sum lux vera⁴³.

³⁹ SGLIBulg 231; SGLIBulg 230; SGLIBulg 232, a

⁴⁰ SEG 27:218 SEG 27:217 SEG 28:505, k; AD 27 B2 (1972) 414.

⁴¹ Das Sandschak Berat 122-124 Das Sandschak Berat 94, 14.

⁴² HD056988; ILCV 2436. (B); ILJug s. n. 2040A; N. Cambi, BAHG 70/71, 1968/69, 103, Nr. 22; tab. 16, 4; J. Dresken-Weiland, Repertorium der christlich-antiken Sarkophage (Mainz 1998) 116, Nr. 366; Taf. 106, 3. (B); E. Marin u. a., Salona 4. Inscriptions de Salone chrétienne, IVe-VIe siècles (Rome - Split 2010) 613-615, Nr. 305; Foto. (B)

⁴³ EDR133483; TM numerus:562776; Atti Soc. Istr., 6, 1890, p. 511 (A. Amoroso) (1) Atti Soc. Istr., 26, 1910, p. 47 (A. Pogatschnig) (2).

Pe un vas de mir (ampulla) găsit în Phokaia, în Asia Mică, din perioada creștină timpurie, avem o inscripție în limba greacă cu numele Apostolului Andrei: "ἀπόστολος ἅγιος Ἀνδρέας" (*Sfântul Apostol Andrei*)⁴⁴.

Din Attica-Atena-Asklepeion avem o inscripția fragmentară, creștină din sec.V, care amintește de Sfântul Andrei. Este vorba despre o stelă de marmură albă, spartă la vârf și care are următorul text: "— ? —][τ]ὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν" (...pe Sfântul Andrei)⁴⁵.

Pe două inscripții dedicatorii, descoperite în localitatea Aigiale de pe insula Amorgos (insulele Aegeane), inscripții datate cu probabilitate în sec. V-VI d.Ch., citim următorul text: „+εἰς τὸν ἅγιον Μιχαῆλα καὶ Ἀνδρέαν ὑπὲρ εὐχῆς Κύριακοῦ ἀκτουαρίου" (*pentru Sfântul Arhanghel Mihail și Sfântul Andrei prin rugăciunile lui Chiriac aktuarios*)⁴⁶.

Din Asia Mică, din Antiohia Siriei, avem de asemenea o altă inscripție găsită la Kfar 'Aruq, lângă Antiohia, pe Orontes (nord-vestul Siriei). Inscripția este datată în anii 521/522 și face amintire de împăratul Justin (518-527). Inscripția este în limba greacă, este scrisă pe o piatră de hotar care comemorează acordarea unor privilegii unui azil (prospyrgion) al unui altar dedicat Sfântului Ilie proorocul, unde apare și numele Sfântului Apostol Andrei: „+ἐπὶ τοῦ δεσπότη τοῦ οἰκουμένων Φλαουίου Ἰουστίνου Αὐγουστοῦ παρεσχήθη ὑμῖν εἰς προσφύγιον τῶν ἁγίων Εἰᾶ (?) (καὶ) Ἀνδρέου καὶ Δομετίου. ἰνδικτιῶνος ιε' τοῦ οφ' ἔτους +” (*În timpul împăratului lumii Flavius Justinus Augustus (această piatră de hotar) ne-a fost dăruită nouă (ca semn) la azilul cu hramul Sfântului Ilie, Sfântul Andrei, Sfântul Dometie în indictionul 15 al anului 570*)⁴⁷.

Din Pamphilia, localitatea Karallia (Güney Kalesi), avem o inscripție cu o cruce la mijloc și alta la sfârșit, inscripția are o invocare către Sfinții Apostoli Andrei, Toma și Ioan: „Κύριε, τὰς ψυχὰς τῶν μαρτύρων + ὧν κὲ τὰ λίπανα ἁγίων ἐνθάδε ἀπόκιτε φύλαξον Ἀποστόλων Ἀνδρέα καὶ Θωμᾶ καὶ Ἰωάννου ὑπερεντεύξει ἐν ὀνόματι τοῦ δεσπότη ἡμῶν Χριστοῦ. +”

⁴⁴ SEG 34, 1196; CRAI 1921, p. 120, no. 1.

⁴⁵ IG II² 13638; IG II² 13637; IG II² 13639; C. Bayet, *De titulis Atticae* (1878) 71, 13; E. Sironen, *Inscriptions* (1997).

⁴⁶ Evidence ID: E01269; Kiourtzian 2000, no. 2a și 2b. A se vdea și Paweł Nowakowski, *Cult of Saints*, E01269. Unii cercetători au făcut afirmația nesigură că ar fi vorba de Sfântul Andrei Stratelat, martir sub Diocletian. Aktuarios-ἀκτουάριος-actuarios-era o demnitate care de-a lungul secolelor și-a schimbat funcționalitatea. În perioada bizantină *aktuarios* era un oficial fiscal cu misiunea de a distribui salariile și proviziile militare cf. Otto Seeck, RE 1, 1894, 301 și u.; Kazdan P. Alexander, *Oxford Dictionary of Byzantium* I, 1991, p. 50.

⁴⁷ Evidence ID: E01696. A se vedea și Paweł Nowakowski, *Cult of Saints*, E01696. Unii cercetători au făcut afirmația nesigură că Sfântul Andrei de aici ar fi martirul Andrei Stratelat din Antiohia pe Orontes.

(Doamne al sufletelor martirilor păzește și ai în grijă de moaștele sfinților Apostoli Andrei și Toma și Ioan, (păzește-i) veghează-i în numele Domnului nostru Hristos)⁴⁸.

În Egipt, Nubia, în localitatea Pachoras--Phthouris (Faras), s-a descoperit o inscripție cu cruce bizantină la început care amintește de Apostolul Andrei: „ⲫ ⲟ̅ⲕⲓⲟⲥ Ἀνδρία, Ἰωάννου.” (*Sfântul Andrei lui Ioan*)⁴⁹. Tot din Nubia avem o altă inscripție din perioada creștină cu patru cruci bizantine la începutul și la sfârșitul textului, inscripția face amintire de Sfinții Apostoli Petru și Andrei: ⲫ Πέτρος ἀποστόλου(!). ⲫ Ἀνδρέας ἀποστόλου(!). ⲫ (*lui Petru Apostolul, lui Andrei Apostolul*)⁵⁰. Tot din Egipt din Thebea (Luxor) [E.]-Karnak, avem o inscripție din sec.4th/5th.d.Ch., cu o dedicație pentru Sfântul Apostol Andrei: ”τοῦ μακαρίου Ἀνδρέα ἀποστόλου” (*Fericitului Apostol Andrei*)⁵¹.

În nordul Siriei, în localitatea Dreyb al-Wawi (Khirbet al-Wawi), lângă Chalkis și Beroia/Alep, s-a descoperit o inscripție fragmentară din anul 539, din perioada împăratului Justinian, pe o clădire grecească ridicată pentru bazilica de acolo. Se pare că este dedicată Sfântului Apostol Andrei. Inscripția are următorul text: „+ εὐκτήρ(ιον) (?) εκτέθ- κου δ κ' ἰνδ(ικτιῶνος) β' το[ῦ] [η τὸ ε]ῦρὸν (?) ἔτους νω'. ἐγρά- [τοῦ ἀγί]ου Ἀνδρέα- φι χρι<ι> Ἰωάνν(ου) μη(νὶ) Ξανθί- Ἰακοῦ[β]ος (καὶ) Τιμω[- - -]1. [+ εὐκτήρ(ιον)] or [+ πρόθυρ(ον)] or [+ μαρτύρ(ιον)]...” („[Acest] spațios (?) [oratoriu (?)] al Sfântului Andrei (?) a fost terminat în ziua de 24 (ziua) [lunii] Xanthikos, al 2-lea indiction, anul 850. (Inscripția) a fost sculptată de mâna lui Ioannes. Iakoubos și Timo (tei!)...”)⁵².

Din Pmaphilia, din localitatea Side (Eski Adalia-Selimiye), există o inscripție pe o placă subțire de marmură albă; două rozete gravate în marginea stângă, cu o notiță de renovare făcut de episcopul de acolo unde amintește de Sfinții Apostoli printre care și Sfântul Andrei: „ⲫ ἐπὶ τοῦ ἀγιωτάτου καὶ — — ἀρχι[επισκόπου...ἀγίων κ.[— — —] ἀποστό[λων...Πέτρου, [Παύλου, Ἀνδρέου, Φιλίππου....” (*prin presfințitul..arhiepiscop...sfinților Petru, Pavel, Andrei, Filip....*)⁵³.

⁴⁸ Bean-Mitford, Journeys 1964-68 66, 39; Bean-Mitford, Journeys 1964-68 65, 38; Bean-Mitford, Journeys 1964-68 67, 40.

⁴⁹ Faras IV 142, 87 Faras IV 141,86 Faras IV 142, 88.

⁵⁰ SB 1:3903; SB 1:3902; SB 1:3906; PSBA 32 (1910) 267, no. 12.

⁵¹ SEG 8:676 SEG 8:675 SEG 8:677; REgA 2 (1929) 70; SB 5.8179.

⁵² Evidence ID: E01692; Text: Mouterde & Poidebard 1945, 206, no. 36; Paweł Nowakowski, Cult of Saints, E01692.

⁵³ IK Side 183 IK Side 182 IK Side 184; Side Kitabeleri (1965) 58, 156 (a-e).

Din Ierihon din provincia romano-bizantină Palestina I, există o inscripție în limba greacă din sec.VI-VII, mozaic de podea. Inscripția descrie construcția și pavajul cu mozaicuri a unei baze. Inscripția îl prezintă pe un anume soldat Magnanios care aduce mulțumire Sfântului Apostol Andrei: „Μαγνιανὸς στρατιώτ(ης) εὐχαριστῶν τῷ ἁγίῳ Ἀνδρέᾳ ἔκτισεν καὶ ἐψήφωσεν σπουδῇ Ἡρακλίου πρεσβ(υτέρου) καὶ Κωνσταντίνου διακ(όνου) (καὶ) Πολλυχρονίου”, (*Magnianos, soldat, aduce mulțumire Sfântului Andrei, aceasta a fost construită și pavată cu mozaicuri, prin râvna presbiterului Heraklios și a diaconului Konstantinos și Pollychronios*)⁵⁴.

Pe o inscripție greacă, fragmentară, găsită la Sikyon, lângă Corint (nord-estul Peloponezului), există un calendar creștin (parapegma). Este vorba despre șapte fragmente dintr-o lespede mare de marmură albă, probabil după secolul al V-lea d.Ch., un calendar al sărbătorilor sfinților printre care este amintit și Sfântul Apostol Andrei: „καὶ Ἀνδρέου ἀπο(στόλου)”, (*și (sărbătoarea) lui Andrei Apostolul*)⁵⁵.

Din Bizanț, există o listă a subscriptelor care documentează fundațiile dedicate sfinților din Constantinopol, Siria și Palestina, păstrate într-o petiție adresată papei Agapet I (489/490 – 22 April 536), de la călugării din răsărit, scrisă în limba greacă la Constantinopol în 536, în timpul împăratului Justinian. La numărul 38 apare următorul text: „Βαβύλας ἐλέει θεοῦ πρεσβύτερος καὶ ἡγούμενος μονῆς τοῦ ἐν ἁγίοις Δανιὴλ τοῦ ἐν τῷ στύλου καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἐν τῷ μικρῷ βάθει καὶ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Ἀνδρέου πλησίον τοῦ στύλου ἀξιώσας ὑπέγραψα” (*Babilas, prin harul lui Dumnezeu presbiter și stareț al mănăstirii Daniel Stilitul, printre sfinți, și Sfântului Ioan (Botezătorul) în peșteră [literal „în adâncul cel mic”] și al Sfântului Apostol, Andrei, în apropiere de stâlpul (lui Daniel) a aprobat și semnat*)⁵⁶.

⁵⁴ Evidence ID: E03571; Text: SEG 37, 1492; Paweł Nowakowski, *Cult of Saints*, E03571. Unii cercetători au făcut afirmația, nesigură că ar fi vorba de martirul Andrei „Stratelates”, soldat și martir al Ciliciei, ID: S00763. A se vedea și A. Augustinovic, *Gerico e Dintorni*, Gerusalemme, 1951, p.80; Y.E. Meimaris, *MELETIMATA 2*, Athens, 1986, nr. 625, p. 116.

⁵⁵ IG IV², 3 1825 IG IV², 3 1824 IG IV², 3 1826; Evidence ID: E06318; Early Christianity 7 (2016) 237-246 (a-g); Evidence ID: E06318; Małgorzata Krawczyk, *Cult of Saints*, E06318. A se vedea și H. Delehay, *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano nunc Berolinensi* [Acta Sanctorum 62, Brussels, 1902], 732 și urm.

⁵⁶ Text: E. Schwartz 1940, pp. 142-147; David Lambert, *Cult of Saints*, E06887; R. Janin 1969, 32, 86-7, 418. Potrivit lui R. Janin, acestea erau trei mănăstiri separate în același district, era zona din jurul stâlpului lui Daniel din Sosthenion, o suburbie chiar la nord de Constantinopol. Se pare că Babylas era starețul tuturor celor trei mănăstiri.

În Cipru, din bazilica episcopală din Kourion, există câteva mozaicuri din perioada preiconoclastă cu reprezentări ale Mântuitorului Hristos, ale Sfintei Fecioare Maria, Maica Domnului, Sfinții Arhangheli, Sfinții Apostoli și Evangheliști. Cercetătorii Arthur Megaw și Ernst Hawkins presupun că mozaicurile au supraviețuit iconoclasmului, deoarece Ciprul a fost scos, ca teren neutru, de sub autoritatea bizantină directă după tratatul din 688 dintre Iustin al II-lea și sultanul 'Abd al-Malik, și astfel politica iconoclastă imperială nu a fost aplicată acolo. Pe una din bazine, Panagia Kanakariá din Lythrankomi, pe apsa de nord a bazei, în partea de jos, apare și numele Sfinților Apostoli cu litere mari în mozaic, al doilea în ordine este Sfântul Apostol Andrei: ΑΝΔΡΕΑΣ, (Andrei)⁵⁷.

Din Egiptul de Sus, din Karnak, există o inscripție fragmentară, coptă pe un ostrakon, (sec.VII-VIII, după 624) cu o adresare către un sfânt al cărui nume este păstrat doar parțial, se pare Sfântul Apostol Andrei, apare apoi Phoibamon (soldat și martir de Assiut), și episcopul și Avraam. Ο ΑΓΙΟΣ ΑΝ[...]⁵⁸.

Din Italia, din Rimini (urbs antiqua Arminum), avem o inscripție din bazilica Sfântului Andrei și Sfântului Donatus (SS Andrea et Donato), inscripția face amintire și de Sfântul Apostol Andrei: "Hic requiescit in pace Innocentius qui deprecans s(an)c(tae) m(emoriae) Andream et s(an)c(tae) m(emoriae) Donatum...." (*Aici odihnește în pace Innocentius care se roagă în amintirea Sfântului Andrei și Sfântului Donat...*)⁵⁹.

La Roma, în Muzeul Lateran-Lapidarium, există o inscripție pe tablă de marmură, din perioada creștină, anii 400-590, inscripția amintește de Sfântul Andrei și Sfântul Ștefan: „Limes iuris basilicae Sa(n)c(torum) Andrae et Stefani” (*Marginea de drept, (despărțire) a bazei Sfinților Andrei și Ștefan*)⁶⁰.

La Roma, din cimitirul st. Angelo in Pescheria (regio IX - Circus Flaminius), există o inscripție din perioada 753-764, pe o tablă din marmură unde apare și numele Sfântului Apostol Andrei: „haec sunt nomina s(an)c(t)orum c(or)p(or)um beneficia hic requiescunt id est D(omi)n(i) et Salvatori n(ostri) Iesu (:IHU) Christi (:XPI) s(an)c(t)ae quae eius genetricis

⁵⁷ ID: S00288; Paweł Nowakowski, *Cult of Saints*, E01338 amintește doar trei inscripții cu privire la Sf. Andrei.

⁵⁸ ID: S00288; Gesa Schenke, *Cult of Saints*, E02473.

⁵⁹ EDR079104; AE 1983, 0412. (B); G.A. Mansuelli, *Epigraphica* 2, 1940, 188, Nr. 5; fig. 10. - AE 1983; G. B. de Rossi, *BullArchCrist* 2, 1864, 14-15. - AE 1983.

⁶⁰ EDB42132 (TM266147); Episcopo 1988, 166-167; AE, 1988, 32; Di Stefano Manzella 1997, 238-240, no. 3.3.11 (C. Lega – A. Carignani); AE, 1997, 166 (ad 3.3.11) Online: EDR080582; *L'Année épigraphique Année 1988* (1991), pp. 321-390 (70 pages).

Mariae dominae n(ostrae) s(an)c(t)i Michael et Gabriel archangeli s(an)c(t)i Petri s(an)c(t)i Pauli s(an)c(t)i Andreae....”⁶¹.

În Cappella Arcivescovile din Ravenna (nordul Italiei), se află niște rondule în mozaic pe bolta bazilicii de acolo unde se găsesc busturile portretistice a șase dintre apostoli și șase martire creștine. Sfinții de sex masculin poartă toți o tunică albă și o mantie albă (hemation sau pallium). Acestea sunt din perioada împăratului Justin I (împărat între 518-527), se pare din anii 494/520. Inscriptiile conțin și numele Sfântului Apostol Andrei pe partea de nord-est: PETRVS, ANDREAS, FILIPVS⁶².

Din sud-estul Asiei Mici, din Korykos/Corycus, există câteva etichete ale mormintelor deținute de o bazilică închinată, probabil Sfântului Apostol Andrei. Probabil sfârșitul secolului al V-lea sau al VI-lea. Inscriptia nr.1 cuprinde capacul unui sarcofag. Nu există o descriere detaliată publicată a monumentului. Inscriptia a fost înregistrată în 1891 de Edward Hicks, are o cruce bizantină la începutul textului și are următorul text: „σωματωθίκι τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα” (*Sarcofagul (bazilicii) Sfântului Andrei*)⁶³.

Inscriptia 2 se află pe capacul unui alt sarcofag. Înălțimea literelor este 0,08 m. Sarcofagul a fost înregistrat în 1925, acesta poartă și o altă inscripție, gravată în dreapta textului nostru. Se spune că în mormânt este înmormântată o anume Maria din Licaonia. Numele ei este urmat de o imprecăție creștină cu două cruci bizantine la început și la sfârșitul textului, inscripția amenință potențialii profanatori ai mormântului: + τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα + (*Sarcofagul (bazilicii) Sfântului Andrei*)⁶⁴.

De menționat faptul că și un apropiat al Sfântului Andrei, Sfântul episcop Onesim și urmaș în scaunul de Bizanț (54-68), apare pe câteva inscripții. Pe un lăcaș de cult din Ionia-Milet al martirului Onesimos, apare o inscripție, nedată, cu o cruce bizantină la sfârșitul textului. Inscriptia se afla pe un turn din păcate acum dispărut. Inscriptia avea următorul text: „ΚΑΙ(?)τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ὁνησίμου. ✠”, (*Și al sfântului martir Onisim*)⁶⁵. Din aceeași regiune apare o nouă inscripție, nedată, puțin deosebită ca text

⁶¹ Grisar 1899, 174-177; MEC I, tav. XIV, n. 3; Gray 1948, 51-52; De Rubeis 2001, 118, fig. 10; Agostinelli 2012, 188-191, n. 88; Osborne 2020, 114-116 (edition and English translation).

⁶² S00288; Frances Trzeciak, *Cult of Saints*, E05950.

⁶³ Evidence ID: E01061; Text: *MAMA* III, no. 781. Unii cercetători au afirmat că ar fi vorba despre martirul Andrei Stratelat, soldat și martir al Ciliciei, S00763.

⁶⁴ Text: *MAMA* III, no. 577b. Pawel Nowakowski, *Cult of Saints*, E01061. A se vedea și Halkin: *Inscriptions*, 89. Deasemenea la Philipp Pilhofer, *Das frühe Christentum im kilikisch-saurischen Bergland*, Berlin/Boston, 2018 p. 147, nr. 241, 242.

⁶⁵ Milet VI, 3 1578; Milet VI, 3 1577; Milet VI, 3 1579; CIG 4.8847; H. Grégoire, *Recueil I* (1922), p. 223.

ce face referire la același martir care apare sub forma Onesippos: ”—] καὶ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ὀνησίππου” (*și al martirului Onisim?*)⁶⁶.

Din Italia, din Roma, dintr-o fostă bazilică a Sfântului Apostol Andrei, S.Andrea Catabarbara (regio V - Esquilinae), de pe absidă se află o inscripție (Titulus dedicatorius tessellis scriptus) din perioada anilor 463-468, unde apare și numele Sfântului Apostol Andrei. Inscripția este pierdută, dar textul ei este cunoscut dintr-o tradiție manuscrisă (vezi IC II). A fost compusă din cinci cuplete elegiace și i-a celebrat pe un got, Valilae și pe papa Simplicius (468-483), respectiv, binefăcători și constructori al unei bazilici închinată apostolului și martirului Andrei de pe Dealul Esquilin, demolată în secolul al XVII-lea. Unii copişti au folosit varianta „valide” în loc de „Valilae”, ceea ce a insuflat îndoieli cercetătorului Cecchelli cu privire la identificarea lui Valila ca adevărat donator al bisericii. Ea a susținut că în Liber Pontificalis (LP, I, 29) este menționat doar Papa Simplicius în legătură cu biserica și nu Gotul Valila. Mai recent, cercetătorul Mazzoleni a regândit întrebarea, considerând în schimb corectă citirea larg răspândită a lui „Valila” în locul adverbului „valide”, care nu are pereche în celelalte inscripții dedicatorii creștine cunoscute.

Inscripția are următorul text: „haec tibi mens Valilae devovit praedia Christe cui testator opes detulit ille suas Simplicisq(ue) papa sacris caelestibus aptans effecit vere muneris esse tuiet quod apostolici deessent limina nobis martiris Andreae nomine composuit utitur hac heres titulis ecclesiae iustis succedensq(ue) domo mystica iura locat plebs devota veni perq(ue) haec commercia disce terreno censu regna superna peti”

(Dorința lui Valila a fost să-și doneze moștenirea în folosul tău, Hristoase; Ție, acest testator și-a dedicat bunurile sale. Papa Simplicius, făcând îmbunătățiri pentru bunurile cerești, A adus aceste lucruri cu adevărat în slujba ta. Și pentru că ne lipsește casa (pragul), El a aranjat ca aceste lucrări să fie în numele martirului Apostol Andrei. Această bazilică, în calitate de moștenitor al tău, ia în posesie titlul ei legal (titulus iustus) Și, fiind moștenitorul tău, [bazilica] așează în casă legi tainice. Veniți, oameni devotați și învățați din această tranzacție, Să caute împărăția cea cerească cu bogății pământești)⁶⁷.

⁶⁶ Miletos 634; Miletos 633; Miletos 635; CIG 8847; Grégoire, Recueil 223. Unii cercetători au făcut afirmația că ar fi vorba de Onesippos martir din Milet, Caria Asia Mică cf. Pawel Nowakowski, *Cult of Saints*, E00816.

⁶⁷ IC II, 436, n. 115; ILCV, 1785; HD032840; Hülsen 1899, 172; Cecchelli 1988; Agostinelli 2012, 145-148, n. 72; Kalas 2013, 293; Mazzoleni 2002, pp. 271-272.

Din Roma din Basilica Sfântului Apostol Petru de pe via Cornelia, se află o inscripție (Titulus dedicatorius) din perioada anilor 490-524, inscripția face amintire de Sfântul Apostol Andrei și are următorul text: „Andreas hic sanctus templi tutabitur aram Petri germanus qui quondam funera leti horrida perpressus sancta quoque carne pependit dum crucis in patulo suspensus stipite martyr ultima mortalis clausit spiracula vitae purpureas sumens Christo regnante coronas” (*Acest sfânt Andrei va ocroti altarul templului/ fratele său Petru care a suferit cândva ororile morții/ a suferit chinuri îngrozitoare și a atârnat cu carnea sa sfântă/ în timp ce atârna pe cruce, un martir/ a închis ultimele suflări ale vieții muritoare/ luând coroana purpurie când a domnit Hristos*)⁶⁸.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Agostinelli, M., *Roma: archeologia nel centro [Volume 2] La "Citta murata"*, Roma, 2012.
- Augustinovic, A., *Gerico e Dintorni*, Gerusalemme, 1951.
- Bayet, Ch., *De Titulis Atticae Christianis Antiquissimis Commentatio Historica Et Epigraphica*, Paris, 1878.
- Bean G. E., and T. B. Mitford T. B., *Journeys in Rough Cilicia 1964-68*, Denk-Wien 102, 1970.
- Bon Antoine, *La Morée franque recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe (1205-1430)*, Paris 1969.
- Calvert, Judith, *The Iconography of the St. Andrew Auckland Cross*, în *The Art Bulletin*, 1984, 66 (4), pp. 543–555.
- Cambi N., *BAHD 70/71*, 1968/69, 103, Nr. 22; tab. 16, 4.
- *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, Volume 2, South of the Balkans, the Islands, South of Asia Minor By Nesbitt, John; Oikonomides, Nicolas, 1994 (internet archive).
- Cecchelli, M., *Valilae o Valide? L'iscrizione Di Sant'Andrea All'Esquilino*, în *Romanobarbarica* 11 (1991), pp. 61–78.
- Christodoulou, Alexandros; "St. Andrew, Christ's First-Called Disciple", *Pemptousia* Archivé, 2014.
- Chrysostom John, *Against Games and Theatres* (CPG 4441.7).
- Cojoc Marin, *Tendințe de Împărțire a Imperiului Roman în perioada de început bizantină* în *M.O.*, nr. 9-12, 2014, pp. 121-123.

⁶⁸ ID: 120309; ICVR II, 4126; EDB20309 (TM309921).

- Dagron Gilbert, *Naissance d'une capitale*. Constantinople et ses de 330 à 451. Préface par Paul Lemerle. Paris, Presses Universitaires de France, 1974.
- Delehaye H., *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano nunc Berolinensi* [Acta Sanctorum 62, Brussels, 1902].
- F. De Rubeis, Epigrafi a Roma dall'età classica all'alto medioevo, in Roma dall'antichità al medioevo. Archeologia e storia nel Museo nazionale romano Crypta Balbi, ed. M.S. Arena, Milano 2001, pp. 104-121.
- Di Stefano Manzella, *Ľimes iuris basilicae Sa(n)c(torum) Andrae et Stefani*, 1997, 238-240, no. 3.3.11.
- Dobschütz, Ernst, *Das Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis in kritischem Text herausgegeben und untersucht*, Leipzig, 1912.
- Dresken-Weiland J., Repertorium der christlich-antiken Sarkophage, (Mainz 1998) 116, Nr. 366; Taf. 106, 3. (B)
- Dvornik, Francis, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Harvard University Press, 1958.
- Epifanie Monahul în P.G. 120.
- Efthymios Rizos, *Cult of Saints*, E01904 (on line)
- Eusebiu din Caesarea, *Historia ecclesiastica* în PSB, vol. 13, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987.
- Ferguson, Everett, *Encyclopedia of Early Christianity - Second Edition.*, Routledge, 2013.
- Fedalto, Giorgio, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis*, Series Episcoporum Ecclesiarum Christi- anarum Orientalium II. Patriarchatus Alexandrinus, Padova, 1988.
- Fontes Historiae Daco-Romanae, vol. I, București 1964.
- Grégoire H., *Recueil des inscriptions grecques-chrétiennes d'Asie Mineure*, Fasc. 1, Pareis, 1922.
- Gregory of Nazianzus, *Oration 4, Against Julian I* (CPG 3010.04), 69.
- Grisar Hartmann, *Tabula Marmorea*, Roma, 1899, pp. 174-177.
- Halkin François, *Inscriptions grecques relatives à l'hagiographie*, în *Revue des études byzantines*, tome 10, 1952.
- Harnack Adolf, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, vol. I, Leipzig, 1924.
- Hallof Klaus, "Ein christlicher Steckkalender aus Sikyon (IG IV2 3, 1825)", in *Early Christianity*, 7 (2016), pp. 237–246.
- Herodot, *Historia*, vol. IV, București, Editura Științifică, 1961.
- Hippolytus, „*De Duodecim Apostolis*”, Migne PG 10, col. 951 B
- Hulsen Ch., “Il fondatore della Basilica di Sant’Andrea sull’Esquilino.” *Nuovo Bullettino di Archeologia Cristiana* 5 (1899): 171–76.

- Jean-Marc; *Acta Andreae, Association pour l'étude de la littérature apocryphe chrétienne* (Turnhout: Brepols), 1989.
- Janin Raymond, *La géographie ecclésiastique de l'empire Byzantin*. 1: Le siège de Constantinople et le patriarcat Oecuménique. 3: Les églises et les monastère, Paris, 1969.
- Jerom, *Chronicon, With historical commentary*, 1996 (internet archive).
- Kalas Gregor, *Architecture and élite identity in late antique Rome: Appropriating the past at Sant'Andrea Catabarbara*, Roma, 2013.
- Kazdan P. Alexander, *Oxford Dictionary of Byzantium* I, 1991.
- Kiminas, Demetrius, *The Ecumenical Patriarchate*, Wildside Press, 2009.
- Kiourtzian, Georges, *Recueil des inscriptions grecques chrétiennes des Cyclades de la fin du IIIe au VIIe siècle après J.-C.* (Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance, Monographies 12), Paris, 2000.
- Krawczyk Małgorzata, *Cult of Saints*, E06318 (on line).
- Kretschmer K., *Schythia Minor*, în RE, II, 1923, col. 946.
- Lambert David, *Cult of Saints*, E06887 (on line).
- MacCaffrey, James, "Basil of Seleucia" , In Herbermann, Charles (ed.). *Catholic Encyclopedia*. Vol. 2, 1907, New York: Robert Appleton Company. MacRory, Joseph, "St. Andrew (1)". In Herbermann, Charles (ed.). *Catholic Encyclopedia*. Vol. 1. New York, 1907.
- Madgearu Al., *Rolul creștinismului în formarea poporului român*, București, 2001E. Marin E., Salona 4. Inscriptions de Salone chrétienne, IVE-VIIe siècles (Rome - Split 2010) 613-615, Nr. 305; Foto. (B)
- Meimaris Y.E., *MELETIMATA* 2, Athens, 1986.
- Mansuelli G.A., *Epigraphica* 2, Milano, 1940, 188, Nr. 5
- *Monumenta Germaniae Historica* II, cols. 821-847, translated in M. R. James, *The Apocryphal New Testament* (Oxford) reprinted 1963:369.
- Mouterde, R., Poidebard, A., *Le limes de Chalcis: organisation de la steppe en haute Syrie romaine: documents aériens et épigraphiques* (Paris: P. Geuthner 1945), 206, no. 36.
- Nicephori Callisti Xanthopuli: *Ecclesiasticae Historiae*, vol. 2 (PG 146; Paris 1865).
- *Notitia Dignitatum* Ed. Otto Seeck, Berlin, 2019.
- Nowakowski Pawel, *Cult of Saints*, E01269 (on line).
- Paulinus of Nola, the *Natalicia*, University of Oxford (on line).
- Paulinus of Nola, *Letters*, P. G. Walsh. Publication date: 1966 (internet archive).
- Philostorgius *Church History*, editor and translator Philip R. Amidon, S. J. (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2007).
- Pignot Matthieu, *Cult of Saints*, E02785 (on line).

- Pilhofer Philipp, *Das frühe Christentum im kilikisch-isaurischen Bergland*, Berlin/Boston, 2018.
- Pope Gregory the Great, *Register of Letters*, New-Advent (on line).
- Popescu Em., *Creștinismul pe teritoriul României până în sec. al-VII-lea în lumina noilor cercetări*, în „Mitropolia Banatului”, XXXVII (1987), 4, pp. 34-39.
- Popescu Em., *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, Editura Academiei Române, 1994.
- Proclus of Constantinople, Homily 19, *On Andrew the Apostle* (CPG 5818 = BHG 103).
- Procopius of Caesarea, *Buildings (Peri Ktismaton)*, Books 4 and 5, edited and translated by Henry Bronson Dewing (1882-1956).
- Réau, Louis, *Iconographie de l'art chrétien [Iconography of Christian Art]* (in French), vol. III.1, Paris, 1958.
- Rossi G. B., *La Roma Sotterranea Cristiana* (vol. I with an atlas of forty plates) Rome, *Bullettino di archeologia cristiana*, 1864.
- Roberts Alexander, Sir James Donaldson, Arthur Cleveland Coxe, *The Ante-Nicene Fathers: The Writings of the Fathers Down to A. D. 325*. Volume VIII: „Fathers of the Third and Fourth Century-the Twelve Patriarchs” Ex. Cosimo, Inc., Alexander Roberts 31 May 2007
- Schenke Gesa, *Cult of Saints*, E02473 (on line)
- Schneemelcher, Wilhelm, *New Testament Apocrypha: Gospels and Related Writings*, vol. 1. Translated by Ogg, George. Philadelphia, Westminster Press, 1963, pp. 46–49.
- Simeon Metaphrastes, *Commentarius in divum Lucam* 10 [PG 115:1137C]
- Seeck Otto, *Aktuarius*, RE 1, 1894, 301.
- Sironen, E., *The late Roman and early Byzantine inscriptions of Athens and Attica*, Helsinki, 1997.
- Strabon, *Geographie* (volumul 7), Paris, Editura Les belles lettres, 1971.
- *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, opera et, studio H. Delehaye*, în „Propilaeum ad Acta Sanctorum Novembris”, Bruxelles, 1902.
- Theodoretus of Cyrus, *Ecclesiastical history*, University of Michigan Library, 2009.
- Trzeciak Frances, *Cult of Saints*, E04461 (on line).
- Zonaras John, *History*, Routledge, 2009.
- Vukovic Marijana, Bryan Ward-Perkins, *Cult of Saints*, E05169 (on line).
- Vulpe R., Barnea I., *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968.
- Zugravu N., *Apostolul Sfântului Andrei în „Sciția”*. *Geneza și evoluția unei tradiții*, în *MemAntiq*, 20, 1995, pp. 215-238.
- Zugravu N., *Geneza creștinismului popular românesc*, București, 1997.

- Zugravu N., *Câteva considerații privind martirii din Scythia Minor*, în „Memoria Antiquitatis”, 20, 1995.
- Zugravu N., *Creștinismul din regiunea dunăreană în mileniul I: trei probleme*, în „SAI”, 67, 2002, pp. 82-85.

ABREVIERI

- AD: Archaiologikon Deltion (Athens).
- AE 1983: L'Année épigraphique. Revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité romaine, Paris 1888.
- CIL III: Corpus inscriptionum latinarum. Vol. 3, Parts 1-2, ed. Theodor Mommsen, Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae. 2 vols. Berlin 1873. Vol. 3, Supplement, Parts [1], 1-2 & 2, ed. Theodor Mommsen, Otto Hirschfeld, Alfred von Domaszewski, Inscriptionum Orientis et Illyrici latinarum supplementum. 4 vols. Berlin 1889-1902.
- CRAI: Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles-lettres (Paris).
- Das Sandschak Berat: Patsch, Carl. Das Sandschak Berat in Albanien. Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abteilung, III. Vienna 1904. Reprint: Nendeln, Lichtenstein: Kraus Reprint, 1976.
- DOP: Dumbarton Oaks Papers.
- EDB: Epigraphique Database Bari.
- EDR: Inscriptiones Database Roma.
- Faras IV: Kubińska, Jadwiga. Faras, IV: Inscriptiones grecques chrétiennes. Warsaw 1974.
- IC II: Inscriptiones Creticae, ed. Margherita Guarducci. 4 vols. Rome 1935-1950. Vol. 2, Tituli Cretae occidentalis (1939).
- ICVR = Inscriptiones Christianae Urbis Romae septimo saeculo antiquiores, ed. G.B. De Rossi, 2 voll., Roma 1861-1888; Supplementum, ed. I. Gatti, Roma 1905.
- IG II: *Inscriptiones Atticae aetatis quae est inter Euclidis annum et tempora*, ed. Ulrich Koehler. Parts I-V. Berlin 1877-1895
- IG III: *Inscriptiones Atticae aetatis romanae*, ed. Wilhelm Dittenberger. Parts I-II. Berlin 1878-1882.
- IG IV: Inscriptiones Graecae IV = Inscriptiones graecae Aeginae, Pityonesi, Cecryphaliae, Argolidis, ed. Max Fraenkel. «Corpus inscriptionum graecarum Peloponnesi et insularum vicinarum», 1. Berlin 1902.
- IK-Side: Nollé, Johannes. Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse. 2 vols. «Inchriften griechischer Städte aus Kleinasien», 43-44. Bonn 1993, 2001. Nos. 1-69, 70-385.

- ILJug: Sašel, Anna, and Jaro Šašel. *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*. Situla, 25. Ljubljana 1986. [selected Greek texts].
- MAMA III: Keil, Josef, and Adolf Wilhelm. *Denkmäler aus dem rauhen Kilikien. «Monumenta Asiae Minoris Antiqua»* [MAMA], 3. Manchester 1931.
- Miletos 633: Herrmann, Peter. *Inschriften von Milet. Teil 2, Inschriften n. 407-1019. Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899*, VI, 2. Berlin, New York 1998.
- ISM I: Pippidi, Dionisie M. *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris antiquae. Series altera: Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae. Vol. 1. Inscriptiones Histriae et vicinia*. Bucharest 1983.
- PSBA 32: Palestine Exploration Fund -Palestine Exploration Quarterly.
- REA: *Revue des études anciennes* (Bordeaux).
- SB: *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten*, eds. Friedrich Priesigke, Friedrich Bilabel, Emil Kiessling and Hans-Albert Rupprecht. Vols. 1-18, 1915-1993. Strassburg (vol. 1), Berlin and Leipzig (2-3), Heidelberg (4) and Wiesbaden (5-18). — Vol. 1 (1915), nos. 1-6000, ed. F. Priesigke; vols. 3 (1926-1927), nos. 6001-7269, and 4 (1931), nos. 7270-7514, ed. F. Bilabel; vol. 5 (1934-1955), nos. 7515-8963, ed. F. Bilabel and E. Kiessling; vols. 6 (1958-1963), nos. 8964-9641, 8 (1965-1967), nos. 9642-10208, and 10 (1969-1971), nos. 10209-10763, ed. E. Kiessling; vols. 12 (1977), nos. 10764-11263, 14 (1981-1983), nos. 11264-12219, 16 (1988), nos. 12220-13084, and 18 (1993), nos. 13085-14068, ed. H.A. Rupprecht.
- Side Kitabeleti: Bean, George Ewart. *Side Kitabeleri [Inscriptions of Side]*. «Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, V. Seri», 20. Ankara 1965.
- REB: *Revue des études byzantines*, Paris.
- ILCV 2436: Diehl Ernst, *Inscriptiones Latinae christianae veteres* (ILCV) 1 2436, 1925.
- SGLIBulg: Beševliev, Veselin. *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*. Berlin 1964.
- RE: *A.Pauly-Real-Encyclopädie der Classischen Alterthumswissenschaft in Alphabetischer Ordnung*.
- SEG: *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Vols. 1-11, ed. Jacob E. Hondius, Leiden 1923-1954. Vols. 12-25, ed. Arthur G. Woodhead. Leiden 1955-1971. Vols. 26-41, eds. Henry W. Pleket and Ronald S. Stroud. Amsterdam 1979-1994. Vols. 42-44, eds. Henry W. Pleket, Ronald S. Stroud and Johan H.M. Strubbe. Amsterdam 1995-1997. Vols. 45-49, eds. Henry W. Pleket, Ronald S. Stroud, Angelos Chaniotis and Johan H.M. Strubbe. Amsterdam 1998-2002. Vols. 50-, eds. Angelos Chaniotis, Ronald S. Stroud and Johan H.M. Strubbe. Amsterdam 2003.

IDENTITATE EVANGHELICĂ ÎN SPAȚIUL CRAIOVEAN: ÎNCEPUTURILE CONFESIUNILOR NEOPROTESTANTE ÎN ORAȘUL CRAIOVA

BOGDAN EMANUEL RĂDUȚ*

Abstract: *On the anniversary of 550 years of documentary attestation, Craiova presents itself as a modern, developed, cosmopolitan, cultural and attractive city, visited annually by many tourists. The history of the city highlights many aspects of its past, with reverberations to the present day.*

More than a century ago, neo-Protestant movements – Baptists, Brethren, Seventh-day Adventists and Pentecostals – made their presence felt in this historical and geographical area. They evolved and, over time, established local churches, developed educational and social centers, undertook health, education or humanitarian (aid) campaigns, etc., thus contributing to the smooth running of the city in support of its citizens.

The historical research aims to document the beginnings of these denominations in Craiova and to place them alongside the other Christian denominations present in the city, in order to map the entire confessional landscape of Craiova. Even if they are not as old as the others, their involvement, especially in the post-Decembrist period, gives them a well-defined place in the religious picture of Craiova.

Key words: *Craiova, evangelicals, neo-Protestant, historical anniversary, evangelical identity.*

La aniversarea a 550 de ani de atestare documentară, municipiul Craiova se prezintă ca un oraș modern, dezvoltat, cosmopolit, cultural și atractiv, vizitat anual de numeroși turiști. Istoria cetății evidențiază multe aspecte din trecutul acesteia, cu reverberații până în prezent.

În acest spațiu istorico-geografic, în urmă cu mai bine de un secol și-au făcut simțite prezența și mișcările numite generic „neoprotestante”: adventiștii de ziua a șaptea, creștinii după Evanghelie, bapțiștii și penticostalii. Acestea au evoluat și, în timp, au înființat biserici locale, au dezvoltat centre educaționale și sociale, au întreprins campanii de sănătate, de educație sau umanitare (de ajutorare) ș.a., aducându-și astfel aportul la bunul mers al orașului, în sprijinul cetățenilor lui.

Demersul istoric își propune documentarea condensată a începuturilor acestor confesiuni în Craiova și așezarea lor alături de celelalte confesiuni

* Doctorand, SCOSAAR – Școala Doctorală de Istorie și Arheologie, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București/ Istoric, Biserica Creștină după Evanghelie din România; e-mail: emy_radut@yahoo.com.

creștine și culte religioase prezente în oraș, pentru a întregi peisajul confesional craiovean. Chiar dacă nu au o vechime pe măsura celorlalte, implicarea lor, mai ales în perioada postdecembristă, le asigură un loc bine definit în tabloul religios al Craiovei.

1. Concepte

În prezentarea temei se folosesc două concepte care definesc mișcările religioase creștine de pe teritoriul românesc din secolele XIX-XX.

Primul termen este cel de „neoprotestant”. În privința lui, definițiile cunoscute până în prezent au de-a face cu o înțelegere temporală a termenului, și nu neapărat cu una teologică sau identitară. Deși este uzitat și în literatura de specialitate¹ și în discursul public, cuvântul nu apare în *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, situație constatată și de alți analiști, care adaugă faptul că termenul și-a făcut loc „în spațiul cultural românesc, în perioada de după al Doilea Război Mondial” și desemnează „comunitățile protestante de dată mai recentă din România”. Dar „sensul în care este utilizat acest termen în spațiul românesc induce confuzie – uneori intenționată – și contribuie la stigmatizarea și marginalizarea în continuare a grupărilor eclesiale pe care le desemnează”². Alte voci afirmă că numele a fost „dat în România baptiștilor, nazarinenilor, penticostalilor, creștinilor după Evanghelie și adventiștilor de ziua a șaptea” și „sugerează faptul că aceștia nu au venit în România odată cu bisericile Reformată și Lutherană”³. La rândul său, tot pe criterii temporale se raportează și Ministerul Cultelor/Secretariatul de Stat pentru Culte, când afirmă că „aceste confesiuni au apărut ulterior celor protestante și propagă principii și concepții teologice specifice creștinismului, ele distingându-se în special prin ritualul și practicile de cult extrem de simplificate, foarte ușor accesibile fiecărui credincios”. Acesta alternează doi termeni, „neoprotestanți” și „evangelici”, unde încadra cinci confesiuni creștine⁴.

¹ Vezi Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, *Culte neoprotestante din România din perioada 1975-1989*, în Adrian Nicolae Petcu (coordonator), *Partidul, Securitatea și Cultele 1945-1989*, București, Editura Nemira, 2005, pp. 350-394; Bogdan Emanuel Răduț, *Culte neoprotestante în statul socialist*, Craiova, Editura Sitech, 2012; Viorel Achim, *Politica regimului Antonescu față de cultele neoprotestate. Documente*, Iași, Editura Polirom, 2013; Marius Silveșan, Bogdan Emanuel Răduț, *Culte neoprotestante și drepturile omului. Un strigăt la Radio Europa Liberă (aprilie 1977)*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2014 ș.a.

² Dorin Dobrințu, Dănuț Mănăstireanu (coordonatori), *Omul evanghelic, O explorare a comunităților evanghelice românești*, Iași, Editura Polirom, 2018, pp. 22-23.

³ George Hancock-Ștefan, *Impactul Reformei asupra românilor între 1517-1645*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 2003, p. 21.

⁴ *Viața religioasă din România. Studiu documentar*, Lucrare apărută cu prilejul vizitei ecumenice în România a Sanctității Sale, Papa Ioan Paul al II-lea (7-9 mai 1999), studiu coordonat de Gh[eorgh]e. F. Anghelescu și Ștefan Ioniță, București, Secretariatul de Stat

Apoi, credincioșii acestor comunități se autointitulează adeseori „evangelici”, în special baptiștii, creștinii după Evanghelie și penticostalii, care au adoptat acest termen în definirea lor proprie. Însă, în anumite cazuri, s-a constatat faptul că termenul produce o oarecare confuzie în spațiul românesc, fiind asemuit, pe nedrept, credincioșilor evanghelici lutherani. Ca definiție, termenul „este unul de natură dogmatică, doctrinară, mai degrabă decât sociologic”, care „face trimitere la rădăcinile acestor comunități în protestantismul clasic, cu accentul său pe Evanghelie”⁵. Cea mai cunoscută definiție este cea a „cadrilaterul[ui] de priorități care reprezintă baza evangelismului”, și anume: conversionismul, activismul, biblicismul și crucicentrismul⁶.

Însă, deși adventiștii de ziua a șaptea se declară evanghelici, spunând că îndeplinesc cele patru „priorități”, nu sunt recunoscuți ca atare de celelalte confesiuni evanghelice. La rândul lor, adventiștii de ziua a șaptea se diferențiază, doctrinar și organizațional, de restul evanghelicilor. De aceea, cel mai potrivit termen, cel puțin la momentul acesta, care să-i încadreze pe toți cei incluși în acest articol este cel de „neoprotestanți”.

Alte apelative, precum „sectanți/sectari” sau „pocăiți”, deși sunt cele mai uzitate popular, însă cu sens peiorativ și denigrator, nu sunt demne de un studiu istoric.

2. Componentă

Ministerul Cultelor/Secretariatul de Stat pentru Culte încadrează la culte neoprotestante, după denumirile actuale, următoarele cinci culte⁷:

pentru Culte – Editura Paideia, 1999, p. 57; ediția a II-a, coordonator dr. Adrian Lemeni, volum realizat de dr. Ștefan Frunză și Florin Ioniță, București, Ministerul Culturii și Cultelor, Secretariatul de Stat pentru Culte, Editura Bizantină, 2005, p. 68; ediția a III-a, coordonator Gigel Sorinel Știrbu, volum realizat de Ștefan Frunză și Florin Ioniță, București, Ministerul Culturii și Cultelor, 2008, p. 56. În cadrul acestor lucrări apare termenul „culte neoprotestante”, iar în paranteză „evangelice”. În *Statul și cultele religioase*, București, Secretariatul de Stat pentru Culte – Editura Litera, 2014, p. 84, apare termenul „biserici evanghelice”, și „neoprotestante” în paranteză. Prin aceasta înțelegem două aspecte. Pe de o parte, faptul că cele două termene definesc, într-o oarecare măsură, aceleași categorii religioase, și sunt folosite interschimbabil de către autorități. Pe de altă parte, în ultima vreme, termenul „evangelic” l-a devansat pe cel de „neoprotestant”, începând să se impună în uzanța confesională. Însă, în *Statul și cultele religioase*, ediția a II-a revizuită și adăugită, București, Secretariatul de Stat pentru Culte – Editura Litera, 2018, p. 127, încadrarea a dispărut, fiind enumerate doar cultele și bisericile recunoscute.

⁵ Dorin Dobrinu, Dănuț Mănăstireanu (coordonatori), *op. cit.*, p. 24.

⁶ David W. Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain. A History from the 1730s to the 1980s*, Londra, Routledge, 1989, pp. 1-19.

⁷ *Viața religioasă din România*, ediția a III-a, p. 56; *Statul și cultele religioase*, p. 84.

- Cultul Creștin Baptist – Uniunea Bisericilor Creștine Baptiste din România
- Biserica Creștină Adventistă de Ziua a Șaptea din România
- Biserica Creștină după Evanghelie din România
- Cultul Creștin Penticostal – Biserica lui Dumnezeu Apostolică din România
- Biserica Evanghelică Română

Nu se au în vedere comunitățile independente sau neafiliate cultic, chiar dacă sunt asemănătoare doctrinar și organizatoric. Și în Craiova există numeroase comunități neafiliate cultic sau asociații cu caracter religios, dar includerea lor în prezentul demers istoric ar fi îngreunat cercetarea, prin faptul că încadrarea lor juridică este diferită. În plus, în virtutea libertății religioase și de conștiință există și grupuri de credincioși, care se adună în case particulare sau spații închiriate, și care nu își atribuie niciun nume confesional.

În iunie 2024 a fost recunoscut un nou cult în România, Cultul Adunările lui Dumnezeu din România, care este de factură penticostală și încadrat, lesne de înțeles, tot la neoprotestanți. Dar acesta nu are nicio biserică locală în Craiova, după cum nici Biserica Evanghelică Română nu are⁸.

3. Cronologie

Cele patru culte analizate sunt prezentate în ordinea cronologică a apariției lor în orașul Craiova:

Tabel 1 – Cronologia neoprotestanților în România și în Craiova			
Cultul	Anul și locul apariției în România	Anul apariției în Craiova	Anul și locul propriului lăcaș de cult
Adventist de Ziua a Șaptea	1870 – Pitești	1914	1956 – strada Gabriel Pery (Onești) nr. 3 bis (cumpărat)
Creștin după Evanghelie	1899 – București	1922	1937 – strada A (Deva) nr. 24 (construit)

⁸ În cazul Bisericii Evanghelice Române situația este puțin mai nuanțată. În perioada anilor '50 a existat o comunitate în Craiova de creștini după Evanghelie ramura II (care și-au luat numele după 1990 de Biserica Evanghelică Română), dar care în 1990, desprinsă din Biserica Creștină după Evanghelie din Craiova, a format o biserică independentă, însă cu autorizație de la Cultul Creștin după Evanghelie, pe strada General Magheru nr. 46.

Baptist	1856 – București (germană) 1912 – București (română)	1893 – germană 1926/1927 – română	1973 – strada Henry Barbusse nr. 1 (cumpărat)
Penticostal	1922 – Păuliș (Arad)	1930	1977 – strada Alexandru cel Bun nr. 6 (cumpărat)

Sursa: autorul

Advențiștii de Ziua a Șaptea⁹ au început în România în limba română și în limba germană. Începuturile românești sunt datate la Pitești (1870/1884), apoi grupul s-a mutat la București (1887-1900). Iar prima biserică¹⁰ în limba germană a fost în Dobrogea (1890). În anul 1920, s-a înființat Uniunea de Conferințe, care a înglobat toți advențiștii de ziua a șaptea din România. În Craiova, prezența advențiștilor a fost stabilită în preajma anului 1914, iar în 1918 existau deja 81 de membri. Începuturile au fost în spații închiriate. La Craiova a funcționat și Conferința Oltenia (1932-1942, 1944-1961, 1991-prezent). În perioada regimului antonescian (1942-1944) au fost interziși și biserica închisă, dar începând din 1944 aceștia s-au întâlnit sâmbăta în Biserica Evanghelică Lutherană, de pe Calea Unirii nr. 13. Deși ajutorul a fost reciproc – ei aveau nevoie de un spațiu închiriat, iar comunitatea germană lutherană, micșorându-se considerabil, avea nevoie de fonduri pentru întreținerea clădirii –, mai târziu au fost presați să se mute. În 1956, advențiștii au cumpărat un teren, pe strada Gabriel Pery nr. 3 bis (redenumită strada Onești nr. 3), pe care era construit un grajd de cărămidă acoperit cu tablă, cu trei încăperi deteriorate. Credincioșii s-au mobilizat și și-au amenajat propriul lăcaș de cult, pentru serviciile regulate de vineri seara, sâmbăta dimineața și seara, și cele ocazionale. Vreme îndelungată aici a funcționat și biserica locală și Conferința. Apoi, în perioada 1987-1992 au construit clădirea din strada 24 Ianuarie nr. 2, cunoscută și în prezent ca cea mai mare biserică adventistă din Craiova. După 1990, s-au deschis alte trei biserici, în cartierele Românești (1990-prezent), Catargiu (1998-prezent) și

⁹ V[asile]. D. Cojea, *Cărări vechi și noi, Documente de istorie adventistă*, București, Editura Card, 1999, pp. 491-495; Dumitru Popa, *Pagini din istoria Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea*, vol. II 1921-1936, București, Editura Viață și Sănătate, 2013, pp. 221-223; Bogdan Emanuel Răduț, *Recunoașterea evanghelicilor în România secolului XX*, p. 9; Nicolae Șerban, *Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea Craiova. Scurt istoric*, Craiova, Editura Aius, 2025, *passim*. Pentru completarea unor date, le mulțumesc domnilor Petre Niță (pastor și secretar Conferința Oltenia) și Florin Răduț (pastor și trezorier Conferința Oltenia).

¹⁰ În conținutul articolului, termenul „biserică” este folosit cu privire la comunitatea credincioșilor, și nu la clădirile de cult.

respectiv Liceul Teologic Adventist (1995-prezent). O grupă (filială) a bisericii din centru a fost deschisă în Craiovița Nouă (2024-prezent).

Creștinii după Evanghelie (Frații)¹¹ au apărut în România spre finalul anului 1899, prin misionari elvețieni stabiliți în București, urmați de misionari germani și englezi. Inițial, întâlnirile au avut loc în limba franceză (1899-1901), română-franceză (1901-1906) și apoi română (din 1906). Primele biserici etnice au fost cele de limbă germană, la Râșnov (1902), și de limbă maghiară, la Cluj-Napoca (1930). Uniunea Adunărilor s-a înființat la Ploiești (1946), de unde s-a mutat la București (1958). Începuturile în Craiova datează din anii 1922-1923, când câțiva credincioși din comuna Goicea Mare, județul Dolj, unde exista deja o biserică locală încă din 1914-1915, împreună cu alți câțiva foști adventiști au început un grup de casă, care în 1924 a devenit o biserică de sine stătătoare, ce a continuat să crească pe parcursul anilor. În perioada 1924-1937, întâlnirile bisericii au avut loc în mai multe locații închiriate. În 1937, pe un teren cumpărat de la o familie din biserică, s-a construit prima Casă de Rugăciune, pe strada A nr. 24 (redenumită strada Deva, iar în prezent strada Adrian Păunescu). În timp, aceasta a devenit una dintre cele mai reprezentative comunități din țară, și centrul regiunii Oltenia. Și creștinii după Evanghelie au fost interziși, și clădirea închisă și confiscată, în perioada antonesciană (1942-1944). În 1988, autoritățile administrative ale orașului au inclus clădirea, proprietate din 1946 a Cultului Creștin după Evanghelie, în planul de sistematizare și urbanism pentru extinderea blocurilor de locuințe pentru cartierul 1 Mai. În consecință, au dat la schimb un teren, cu o casă din 1909, pe strada Nicolae Bălcescu nr. 11, în centrul orașului. Pe acest teren s-a construit noua clădire a Bisericii Creștine după Evanghelie (1990-1992), în fața Pieței Centrale a Craiovei, care trebuia să-i cuprindă pe toți cei peste 800 de membri și aparținători la acel timp. Datorită poziției ei, aceasta a devenit cea mai cunoscută biserică evanghelică a

¹¹ Bogdan Emanuel Răduț, *Comunitatea creștinilor după Evanghelie: 100 ani în Oltenia și 90 ani la Craiova*, în „Oltenia. Studii. Documente. Cercetări”, seria a IV-a, nr. 2, 2014, pp. 111-121; Idem, *Contribuții la istoricul bisericilor Craiovei: Bisericele Creștine după Evanghelie*, în „Oltenia. Studii. Documente. Cercetări”, seria a IV-a, nr. 3, 2015, pp. 250-260; Idem, *Note asupra unui inventar din 1949 al Bisericii Creștine după Evanghelie din Craiova*, în „Oltenia. Studii. Documente. Cercetări”, seria a IV-a, nr. 4, 2016, pp. 89-95; Idem, *Dinamica postbelică a Bisericii Creștine după Evanghelie din Craiova (1945-1948)*, în „Oltenia. Studii. Documente. Culegeri”, seria a IV-a, nr. 5, 2017, pp. 317-324; Idem, *Note istorice din anii '70 despre Cultul Creștin după Evanghelie în Oltenia*, în „Oltenia. Studii. Documente. Culegeri”, seria a IV-a, nr. 7, 2019, pp. 63-72; Idem, *Un secol de prezență a creștinilor după Evanghelie în Craiova*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 37, 2023, pp. 311-325; Idem, *Biserica Creștină după Evanghelie Nr. 2: trei decenii în centrul Craiovei (1992-2022)*, în „Oltenia. Studii. Documente. Culegeri”, seria a IV-a, nr. 11, 2023, pp. 151-165; Idem, *Recunoașterea evanghelicilor în România secolului XX*, p. 9;

Craiovei. Însă, datorită oprii planului de sistematizare, odată cu schimbarea regimului comunist în decembrie 1989, s-au păstrat ambele clădiri, cea mai veche devenind Biserica Nr. 1 (1937-prezent), cea mai nouă Biserica Nr. 2 (1992-prezent), care din 2024 se numește Biserica „Emanuel”. În august 2023, un grup de familii și de credincioși din Biserica Nr. 2 au deschis o nouă biserică, într-un spațiu închiriat pe Calea București nr. 62B, devenind Biserica Nr. 3 (2023-prezent).

Baptiștii¹² au apărut în România din trei direcții: Transilvania (la momentul acela parte componentă din Imperiul Austro-Ungar), București și Dobrogea. Începutul lor este socotit anul 1856, când a fost înființată Biserica Baptistă Germană din București. Iar în 1912 a fost înființată prima biserică în limba română, tot la București. La puțin timp după Marea Unire, în 1920, s-a format Uniunea Bisericilor Creștine Baptiste din România. În privința orașului Craiova, începuturile au fost tot germane. Se consemnează, supus încă dezbaterii, că în 1893 s-a format o mică biserică de limbă germană, care în 1916 număra 30 de membri, dintre care, la finalul războiului, au mai rămas doar trei familii. Din 1924, o vreme au mers la creștinii după Evanghelie, dar, datorită diferențelor de doctrină, în 1926 s-au desprins și au înființat biserica baptistă de limbă română. În perioada 1927-1973 credincioșii s-au întrunit în mai multe locuri închiriate, cu interzicerea din perioada antonesciană (1942-1944). Abia în 1973 și-au cumpărat o clădire pentru propriul lăcaș de cult, pe strada Henry Barbusse nr. 1, în zona Câmpiei Islaz – Facultatea de Agronomie. După 1990, a fost cunoscută ca Biserica Baptistă Nr. 1, în 2003 luându-și denumirea de „Emanuel”. După 1989, în Craiova s-au mai deschis și alte biserici baptiste: Biserica Nr. 2 „Jertfa” (1990-2019), Biserica Nr. 3 „Alfa și Omega” (1998-prezent), Biserica Nr. 4 „ProDeo” (2002-prezent), Biserica Nr. 5 „Filadelfia” (2004-2016), Biserica „Speranța” (2019-prezent). În 2016, Biserica „Emanuel” și Biserica „Filadelfia” au fuzionat, formând o singură biserică locală, în clădirea nouă din strada Henry Barbusse nr. 1. Din 2020 se numește Biserica Baptistă „Renașterea”, iar clădirea veche, de la

¹² Codruț-Dorel Fratoșțeanu, *Răspândirea Credinței Baptiste în Sudul Olteniei*, Teză de licență, București, Institutul Teologic Baptist, 1999, pp. 9-11, 34-37; Ioan Bunaciu, *Istoria Bisericilor Baptiste din România*, Oradea, Editura Universității Emanuel – Editura Făclia, 2006, pp. 283-286; Alexa Popovici, *Istoria baptiștilor din România*, Trei volume într-o singură carte. Ediție revizuită, Oradea, Editura Făclia, 2007, pp. 124-126, 458-459; Bogdan Emanuel Răduț, *Recunoașterea evanghelicilor în România secolului XX*, p. 8. Pentru completarea datelor, le mulțumesc domnilor Constantin Burlacu (pastor, Biserica „Alfa și Omega”), Cornel Filip (pastor, Biserica „Sfânta Treime” din Caracal și președintele Comunității Baptiste Oltenia), Liviu Costea (pastor, Biserica „Renașterea”), Raul Costea (pastor, Biserica „Speranța”) și Sergiu Capac (slujitor, Biserica „ProDeo”).

stradă, a fost demolată în august 2022, crezând o curte la intrarea în noua clădire.

Penticostalii¹³ își au începuturile în 1922, între bapțiștii din comuna Păuliș, județul Arad. O vreme au existat trei grupări penticostale – Biserica lui Dumnezeu Apostolică – Penticostală (Arad), Creștinii botezați cu Duhul Sfânt sau Biserica lui Dumnezeu Apostolică zisă și Penticostală (Timișoara/București) și Ucenicii Domnului Isus Hristos (București) – care au fost forțate să fuzioneze în 1950, formând Cultul Penticostal. În Craiova, prezența penticostală s-a văzut după 1930, printr-un pastor venit din comuna Bocsig, județul Arad. În 1958, din pricina unor probleme în cult, activitatea de la Craiova a fost întreruptă, fiind reluată în 1961 cu un nou slujitor. De-a lungul timpului, credincioșii s-au adunat în mai multe locații, fiind consemnate pe strada Vasile Alecsandri nr. 1, în anii '30, și pe strada George Enescu nr. 1, într-o casă naționalizată, în anii '60-'70. La începutul anului 1977, credincioșii s-au mutat din strada George Enescu nr. 1, care era o proprietate de stat, într-o casă cumpărată de pastorul de la acel timp, pe strada Alexandru cel Bun nr. 6. În 1998 s-a trecut la demolarea vechii clădiri și construirea uneia noi, folosită de credincioși din 2008. Din anii 2000 se numește Biserica „Alfa”. După 1990 s-au înființat alte trei biserici locale: Biserica Nr. 2, numită din 2021 „Elim” (1990-prezent), Biserica „Filadelfia” (2002-prezent) și Biserica „Râul Vieții” (2007-prezent).

4. Concluzii

Situația prezentă (2025) a comunităților neoprotestante în Craiova se prezintă în felul următor:

¹³ Vinson Synan, Valeriu Andreiescu, *Tradiția mișcării penticostale, Mișcările carismatice din secolul XX*, Oradea, Editura Betania, 2004, p. 307; Valeriu Andreiescu, *Istoria penticostalismului românesc*, Vol. 1 *Evangelia deplină și puterea lui Dumnezeu*, Oradea, Editura Casa Cărții, 2012, pp. 359-360; Dragoș Ștefănică, Ioan Brie (editori), *Monografia Cultului Creștin Penticostal – Biserica lui Dumnezeu Apostolică din România, 100 de ani de la înființarea primei biserici penticostale din România*, București, Editura Plērōma, 2022, pp. 612-620; Ciprian Bălăban, *Foc din cer. Un secol de penticostalism românesc*, București, Editura Plērōma/ Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2022, p. 231; Bogdan Emanuel Răduț, *Recunoașterea evanghelicilor în România secolului XX*, p. 9. Pentru completarea datelor, le mulțumesc domnilor Elvis Ivănoiu (pastor, Biserica „Alfa”), Costantin Ticu (pastor, Biserica „Elim”), Samuel Trif (pastor, Biserica „Filadelfia”) și Petrișor Staicu (pastor, Biserica „Râul Vieții”).

Tabel 2 – Statistica bisericilor neoprotestante și a membrilor lor în Craiova		
Cultul	Număr biserici	Număr membrii
Adventist de Ziua a Șaptea	4 + 1	927
Creștin după Evanghelie	3	346
Baptist	4	295
Penticostal	4	372

Sursa: autorul

Advențiștii de Ziua a Șaptea au patru biserici locale și o grupă în Craiova, cele patru fiind în clădiri proprii, iar grupa este într-un spațiu închiriat. Biserica Adventistă Craiova 1 este situată pe strada 24 Ianuarie nr. 2 (lângă Mitropolia Olteniei) și are un număr de 741 de membri. A doua locație este în cadrul Liceului Teologic Adventist, pe strada Pașcani nr. 9A, cu un număr de 88 de membri. A treia locație este în cartierul Romanești, pe strada Nouă nr. 20, și are 50 de membri. Iar cea de-a patra este în cartierul Catargiu, pe strada Teleajenului nr. 36, cu 43 de membri. Grupa din Craiovița Nouă se întâlnește într-un spațiu închiriat pe Calea Severinului nr. 10, la parterul blocului 317B, unde se strâng vreo 20 de credincioși și are 5 membri botezați. De asemenea, tot în Craiova, pe strada Mitropolit Firmilian nr. 18, în apropierea Bisericii Craiova 1, funcționează Conferința Oltenia a Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea, care reprezintă sediul administrativ teritorial pentru județele Teleorman, Vâlcea, Argeș, Dolj, Gorj, Olt și Mehedinți.

Creștinii după Evanghelie au trei biserici locale, două în clădiri proprii și una într-un spațiu închiriat. Biserica Nr. 1 se află în cartierul 1 Mai, în prima clădire de cult, extinsă și renovată, pe strada Adrian Păunescu (fostă strada Deva) nr. 24, mai jos de Liceul de Artă „Marin Sorescu”, cu un număr de 75 de membri. Biserica „Emanuel” (fostă Nr. 2) se află pe strada Nicolae Bălcescu nr. 11, vis-à-vis de Piața Centrală, cu 204 membri. Iar Biserica Nr. 3 se află într-un spațiu închiriat pe Calea București nr. 62B, lângă curtea Spitalului de Boli Infecțioase și Pneumoftiziologie „Victor Babeș” Craiova, cu 67 membri. De asemenea, sediul Comunității Zonale Oltenia, ce cuprinde biserici locale din județele Dolj, Olt, Gorj și Mehedinți, se află la Biserica „Emanuel”.

Bapțiștii au patru biserici locale în Craiova, trei în clădiri proprii și una într-un spațiu închiriat. Biserica „Renașterea” (fostă „Emanuel”), se află în spatele Facultății de Agronomie, pe strada Henry Barbusse nr. 1, cu 108 membri. Biserica „Alfa și Omega” se află în cartierul Craiovița Nouă, pe

strada Toporași nr. 36, lângă SIF Oltenia, cu 72 de membri. Biserica „ProDeo” se află în spatele Parcului Nicolae Romanescu, pe strada Potelu nr. 110A, și are 68 de membri. Iar Biserica „Speranța” este într-un spațiu închiriat în centru, pe strada Frații Buzești nr. 21, și are 47 membri. Sediul Comunității Baptiste Oltenia, cu aria Dolj, Olt, Mehedinți, Gorj și Vâlcea, este în Biserica „Alfa și Omega”.

Penticostalii au patru biserici locale în Craiova, trei în clădiri proprii și una într-un spațiu închiriat. Biserica „Alfa” se află pe strada Alexandru cel Bun nr. 6, în zona Sălii Polivalente, și are 65 de membri. Biserica „Elim” se află pe strada Rovine nr. 22 și are 72 de membri. Biserica „Filadelfia” se află în Craiovița Nouă, în zona Racheta, pe strada Micșunele nr. 29, și are 185 de membri. Iar Biserica „Râul Vieții” se află într-o clădire închiriată în Cartierul Catargiu, strada Popoveni nr. 7, cu 50 de membri. La Craiova, în Biserica „Alfa”, este și sediul Comunității Regionale Penticostale Oltenia-Argeș, cu bisericile din județele Argeș, Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt și Vâlcea.

În încheiere, se pot observa trei aspecte. În primul rând, există o concentrare a locațiilor în zona centrală a orașului, de-o parte și de alta de Calea București, și câteva spre periferii. Apoi, există biserici de confesiuni diferite în apropiere una de cealaltă. De exemplu, Bisericile „Renașterea” și „Alfa” se află în spatele Facultății de Agronomie, „Alfa și Omega”, „Filadelfia” și grupa adventistă se află la câteva străzi una de cealaltă în Craiovița, iar „Emanuel” și „Elim” în jurul Pieței Centrale. În cele din urmă, municipiul Craiova se pretează la numele de „capitală a Olteniei” poate și prin faptul că sediile regionale/zonale ale comunităților evanghelice se află aici. Toate cele patru confesiuni prezentate își au sediile administrativ-teritoriale în Craiova, trei dintre ele (creștinii după Evanghelie, bapțiștii și penticostalii) în cadrul unor biserici locale, iar una dintre ele (advențiștii de ziua a șaptea) într-un complex propriu de clădiri.

Așadar, în prezent, în Craiova funcționează 16 biserici neoprotestante, care aparțin celor patru culte recunoscute, cu un total de 1.940 de membri. Împreună cu aparținătorii, depășesc cu mult peste 2.000 de cetățeni ai Craiovei, cifră ce reprezintă 1% din populația orașului, raportată la ultimul recensământ din 2021 (234.140 locuitori¹⁴).

¹⁴ Cifra este preluată din rezultatele finale ale recensământului populației și locuințelor din 2021, pe <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive/>, accesat în data de 01.07.2025.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Andreiescu, Valeriu, *Istoria pentecostalismului românesc*, vol. 1 *Evanghelia deplină și puterea lui Dumnezeu*, Oradea, Editura Casa Cărții, 2012.
- Bălăban, Ciprian, *Foc din cer. Un secol de pentecostalism românesc*, București, Editura Plērōma/ Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2022.
- Bebbington, David W., *Evangelicalism in Modern Britain. A History from the 1730s to the 1980s*, Londra, Routledge, 1989.
- Bunaciu, Ioan, *Istoria Bisericii Baptiste din România*, Oradea, Editura Universității Emanuel – Editura Făclia, 2006.
- Cojea, V[asile]. D., *Cărări vechi și noi, Documente de istorie adventistă*, București, Editura Card, 1999.
- Dobrinu, Dorin, Mănăstireanu, Dănuț (coordonatori), *Omul evanghelic, O explorare a comunităților evanghelice românești*, Iași, Editura Polirom, 2018.
- Fratoșiteanu, Codruț-Dorel, *Răspândirea Credinței Baptiste în Sudul Olteniei*, Teză de licență, București, Institutul Teologic Baptist, 1999.
- Hancock-Ștefan, George, *Impactul Reformei asupra românilor între 1517-1645*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 2003.
- Popa, Dumitru, *Pagini din istoria Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea*, vol. II 1921-1936, București, Editura Viața și Sănătate, 2013.
- Popovici, Alexa, *Istoria baptilștilor din România*, Trei volume într-o singură carte, Ediție revizuită, Oradea, Editura Făclia, 2007.
- Răduț, Bogdan Emanuel, *Comunitatea creștinilor după Evanghelie: 100 ani în Oltenia și 90 ani la Craiova*, în „Oltenia. Studii. Documente. Cercetări”, seria a IV-a, nr. 2, 2014, pp. 111-121.
- Răduț, Bogdan Emanuel, *Contribuții la istoricul bisericilor Craiovei: Bisericele Creștine după Evanghelie*, în „Oltenia. Studii. Documente. Cercetări”, seria a IV-a, nr. 3, 2015, pp. 250-260.
- Răduț, Bogdan Emanuel, *Note asupra unui inventar din 1949 al Bisericii Creștine după Evanghelie din Craiova*, în „Oltenia. Studii. Documente. Cercetări”, seria a IV-a, nr. 4, 2016, pp. 89- 95.
- Răduț, Bogdan Emanuel, *Dinamica postbelică a Bisericii Creștine după Evanghelie din Craiova (1945-1948)*, în „Oltenia. Studii. Documente. Culegeri”, seria a IV-a, nr. 5, 2017, pp. 317-324.
- Răduț, Bogdan Emanuel, *Note istorice din anii '70 despre Cultul Creștin după Evanghelie în Oltenia*, în „Oltenia. Studii. Documente. Culegeri”, seria a IV-a, nr. 7, 2019, pp. 63-72.
- Răduț, Bogdan Emanuel, *Un secol de prezență a creștinilor după Evanghelie în Craiova*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 37, 2023, pp. 311-325.

- Răduț, Bogdan Emanuel, *Biserica Creștină după Evanghelie Nr. 2: trei decenii în centrul Craiovei (1992-2022)*, în „Oltenia. Studii. Documente. Culegeri”, seria a IV-a, nr. 11, 2023, pp. 151-165.
- Răduț, Bogdan Emanuel, *Recunoașterea evanghelicilor în România secolului XX*, în „Arhiva Baptistă”, nr. 15, decembrie 2023, pp. 8-10.
- *Statul și cultele religioase*, București, Secretariatul de Stat pentru Culte – Editura Litera, 2014.
- *Statul și cultele religioase*, ediția a II-a revizuită și adăugită, București, Secretariatul de Stat pentru Culte – Editura Litera, 2018.
- Synan, Vinson, Andreiescu, Valeriu, *Tradiția mișcării pentecostale, Mișcările carismatice din secolul XX*, Oradea, Editura Betania, 2004.
- Șerban, Nicolae, *Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea Craiova. Scurt istoric*, Craiova, Editura Aius, 2025.
- Ștefănică, Dragoș, Brie, Ioan (editori), *Monografia Cultului Creștin Pentecostal – Biserica lui Dumnezeu Apostolică din România, 100 de ani de la înființarea primei biserici pentecostale din România*, București, Editura Plērōma, 2022.
- *Viața religioasă din România. Studiu documentar*, Lucrare apărută cu prilejul vizitei ecumenice în România a Sanctității Sale, Papa Ioan Paul al II-lea (7-9 mai 1999), studiu coordonat de Gh[eorghe]. F. Anghelescu și Ștefan Ioniță, București, Secretariatul de Stat pentru Culte – Editura Paideia, 1999.
- *Viața religioasă din România*, ediția a II-a, coordonator dr. Adrian Lemeni, volum realizat de dr. Ștefan Frunză și Florin Ioniță, București, Ministerul Culturii și Cultelor, Secretariatul de Stat pentru Culte, Editura Bizantină, 2005.
- *Viața religioasă din România*, ediția a III-a, coordonator Gigel Sorinel Știrbu, volum realizat de Ștefan Frunză și Florin Ioniță, București, Ministerul Culturii și Cultelor, 2008.

TERMENUL ȚIGAN – DE LA ETNONIM LA PATRONIM. STUDIU DE CAZ: CATAGRAFIILE DIN OLTENIA*

IUSTINA NICA**

Abstract: *Studies on Romanian anthroponymy have so far focused mainly on the majority population, leaving the names of ethnic minorities in the background. The Gypsies, with a complex history, marked by slavery, migration and marginalization, offer a fascinating example of onomastic evolution under the influence of social and legal changes. In the current context, in which identity, discrimination and social integration are increasingly discussed, a detailed analysis of the anthroponymy of this community can bring important clarifications and contribute to a better understanding of its past and present.*

In this research we aim to analyse the social and linguistic context of the appearance of the Țigan-gypsy patronymic in official documents, adopting an interdisciplinary perspective that combines linguistics, history and anthropology. The study contributes to the understanding of the mechanisms of formation of surnames among the minority communities in Oltenia, clarifying aspects related to identity and classification in historical sources. In this way, it offers a broad vision of the relationship between ethnonymy, anthroponymy and the historical context in which they developed.

Keywords: *anthroponymy, ethnonymy, census chronicles, minorities, identity. antroponimie, etnonimie, catagrafii, minorități, identitate.*

Studiul antroponimiei minorităților din Oltenia reprezintă o direcție de cercetare esențială pentru înțelegerea dinamicii identitare și lingvistice din această regiune. Prezentul articol analizează un aspect specific și relevant: evoluția termenului *țigan* de la etnonim la patronim, așa cum este reflectată în catagrafiile din zonă.

* Articolul face parte din tema de plan *O istorie antroponimică a minorităților în Oltenia. Studii de etnonimie*, care se desfășoară în perioada 2024-2027, în cadrul Institutului de Cercetări Socio-Umane din Craiova – C.S. Nicolăescu-Plopșor. Despre prezența acestui apelativ, în toponimie de această dată, vezi: Iustina Burci, *Minorități etnice în toponimia actuală din Oltenia și Muntenia: țiganii*, în „Cercetări lingvistice. Omagiu doamnei profesoare Adriana Stoichițoiu Ichim”, coordonator: Dragoș Vlad Topală, Craiova, Editura Sitech, 2017, pp. 31-49.

** Cercet. șt. II, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova – C. S. Nicolăescu-Plopșor; e-mail: iustinaburci@yahoo.com.

De-a lungul timpului, etnonimul *țigan*¹ a desemnat în mod constant comunitatea romilor în spațiul românesc. Treptat, termenul a fost preluat și înregistrat ca nume de familie, într-un proces complex influențat de dinamica socială, de cadrul juridic al epocii și de evoluțiile lingvistice. Sursele istorice – în special catagrafiile realizate în secolul al XVIII-lea și ulterior – oferă date esențiale pentru înțelegerea acestei tranziții, documentând etapele prin care un apelativ etnic s-a transformat într-un patronim stabil, transmis ereditar. Trecerea etnonimelor spre statutul de nume de familie nu este un fenomen izolat, fiind adesea rezultatul impunerii administrative sau al consolidării prin uz social. În cazul lui *țigan*, procesul reflectă particularitățile statutului juridic și social al romilor, dar și percepția comunității majoritare asupra lor, în diferite epoci. Analiza acestui fenomen poate fi, așadar, relevantă și actuală pentru mai multe domenii.

Din perspectivă antroponimică, transformarea etnonimelor în patronime oferă indicii importante despre procesele lingvistice și sociale care au stat la baza constituirii antroponimiei noastre, permițând înțelegerea felului în care denumiri inițial etnice s-au fixat în uzul onomastic ca nume proprii transmisibile.

Pe lângă importanța lingvistică, studiul contribuie la înțelegerea statutului social și juridic al comunității rome în secolele trecute. Catagrafiile și documentele de arhivă oferă date despre distribuția geografică a acestei populații, despre ocupațiile, mobilitatea și integrarea sa în societate. Sunt aspecte esențiale pentru reconstrucția imaginii unei comunități marginalizate

¹ Cuvântul este considerat în prezent ca având valoare peiorativă. Înlocuirea lui cu *rom* a generat o serie de discuții care s-au desfășurat inclusiv la nivel internațional (vezi Angus Fraser, *Țiganii – originile, migrația și prezența lor în Europa*, ediția a doua, traducere din engleză de Dan Șerban Sava, București, Humanitas, 2008, pp. 8-9). Și la noi, această substituție terminologică a suscitat intense dezbateri, precum și sesizări referitoare la conținutul definițiilor lexicografice. Astfel, *Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării* a cerut rectificarea conținutului cuvântului *țigan* din ediția apărută în anul 2009 a *Dicționarului explicativ al limbii române*, considerându-l ofensator la adresa etniei rome. Însă, argumentele istorice și lingvistice „pledează pentru păstrarea în continuare a lui *țigan* ca termen generic, iar despre indicarea caracterului peiorativ, solicitată, s-a hotărât menționarea mărcii „(Adesea peiorativ)” și nu „(Peiorativ)”, acest fapt însemnând că el este adesea utilizat și resimțit astfel, deci nu întotdeauna” (Monica Busuioc, *Despre discriminare în DEX*, în „Limba Română. Direcții actuale în cercetarea lingvistică. II. Lexic, semantic, terminologii, stilistică, pragmatică, retorică și argumentare”, editori: Rodica Zafiu, Ariadna Ștefănescu, București, Editura Universității din București, 2012, p. 45). În onomastică, numele derivate din acest etnonim sunt utilizate relativ frecvent și necesită o analiză obiectivă. În perioada formării și cristalizării antroponimiei (și toponimiei) românești, termenul *țigan*, la fel ca și celelalte etnonime, are rolul, cu deosebire, ca particularizator onimic. Este mai puțin probabil ca la data apariției lor, aceste nume să fi inclus, în afara valorii designative, și valori peiorative.

și pentru înțelegerea dinamicilor sociale care au influențat evoluția ei până în prezent.

Cercetarea noastră se situează, prin urmare, la confluența dintre istorie, lingvistică, onomastică, sociologie, antropologie, propunând o lectură interdisciplinară a mecanismelor prin care etnonimele s-au fixat ca patronime. În același timp, ea oferă un cadru teoretic util pentru comparații cu alte regiuni unde fenomenul transformării etnonimelor în nume de familie a urmat, cel mai probabil, traiectorii similare (sau cu unele variații pe aceeași temă).

De asemenea, prin tematica abordată, lucrarea capătă relevanță mai largă, mai ales în contextul actual, în care diversitatea etnică și culturală, precum și protejarea patrimoniului imaterial, se situează printre prioritățile cercetării europene.

*

Pentru a înțelege evoluția etnonimului *țigan* de la simplu apelativ etnic la patronim, este necesară o incursiune în documentele istorice care reflectă statutul social, juridic și economic al acestei populații. Sunt surse care oferă o imagine complexă asupra modului în care comunitățile de țigani erau percepute și încadrate în structurile societății (pre)moderne, contribuind la conturarea contextului în care acest termen a putut suferi un asemenea proces de transformare. Analiza se sprijină, după cum menționam, în principal, pe catagrafii (documente fiscale care înregistrează detalii despre indivizi, familii și bunuri), dar este întregită de o serie de alte izvoare – hrisoave domnești, zapisuri de vânzare-cumpărare, acte ecleziastice etc. Acestea completează imaginea oferită de recensăminte, permițând, totodată, și o contextualizare a modului în care numele au fost formate, stabilizate și transmise, în strânsă legătură cu statutul social și apartenența etnică.

Am apelat, astfel, la colecția de documente *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, care reunește un număr mare de izvoare esențiale pentru istoria spațiului românesc. Informațiile extrase de aici – privind condițiile de viață ale țiganilor, raporturile de proprietate, mobilitatea și organizarea lor în comunități distincte, denumite „sălașe” – oferă un cadru istoric solid pentru analiza antroponimică. Corelarea acestor date cu observațiile lingvistice permite înțelegerea mecanismelor prin care un etnonim a fost asimilat în structura numelor proprii, proces aflat la intersecția dintre lingvistică, istorie socială și antropologie culturală.

Termenul *țigan* a fost folosit în documentele istorice cu diferite conotații, reflectând nu doar realitățile sociale și economice ale comunităților rome, ci și politicile statului. Evoluția lui în registrele oficiale a fost influențată de factori cum sunt statutul juridic al romilor, ideologiile politice, legislația privind minoritățile și atitudinile societății majoritare.

În Evul Mediu și în perioada premodernă, termenul *țigan*² nu indica doar o apartenență etnică, ci era strâns legat de statutul juridic al persoanelor desemnate astfel, arătând în mod frecvent condiția de rob³. În documentele oficiale, etnonimul apare ca o categorie juridică distinctă, opusă statutului de „om liber”. Așa cum arată sursele timpului, „din punct de vedere juridico-social, ei nu sunt numiți cu un termen deosebit; numele de «țigan», «tătar» apare cu înțelesul social. A fi «țiganul» cuiva sau a dăruia un «tătar» era echivalent cu a fi rob, adică a dispune de o persoană ca de un lucru...”⁴. Această echivalență este întărită și de legislația secolului al XVIII-lea, în care *țigan* și *rob* devin termeni sinonimi în formulări legate de căsătoriile mixte: „Moldoveanul ce va lua țigancă, rămâne și el țigan, cum și femeia româncă moldoveancă, ce va merge după țigan va rămâne și ea țigancă”⁵.

În catastrafiile fiscale, termenul *țigan* continuă să funcționeze atât ca indicator etnic, cât și ca marcator al statutului economic și juridic. În aceste registre, el semnală obligațiile specifice ale populației față de stăpân sau față de autoritățile statale: muncă în clacă, plata birurilor, diverse prestații impuse de statutul lor. Categoriile *țigani boierești*, *țigani domnești* sau *țigani mănăstirești*, întâlnite frecvent în documentele vremii, reflectă apartenența

² Sub forma *ațigan(i)* cuvântul este întâlnit în unele dintre documentele noastre de arhivă, inclusiv prima lui atestare (1385) din Țara Românească având această grafie: \ **sv<m> potvr\jda<m>... i a*țigan* m kel1di**, *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374-1600*, (DERS), redactor responsabil: Gh. Bolocan, București, Editura Academiei RSR, 1981, p. 242.

³ Treptat, pe măsură ce mișcarea pentru eliberarea romilor a luat amploare, utilizarea acestui termen în documentele oficiale a fost reevaluată. Legislația privind dezrobirea romilor (1843, 1847, 1855-1856 - vezi și <https://tinyurl.com/4sumx92w> - accesat la data de 24.05.2025) a condus treptat la eliminarea mențiunii *țigan* ca termen de apartenență juridică, în registrele oficiale nu se mai face referire la statutul lor anterior, însă, în multe cazuri, numele de familie nou formate păstrau referința etnică (*Țiganu* sau derivate de la acesta: *Țigănescu*, *Țigănilă* etc.). În perioada interbelică și în timpul regimului comunist, utilizarea termenului *țigan* a fost influențată de politici de asimilare forțată: țiganii au fost considerați fie un grup socioprofesional marginal, fie s-a încercat eliminarea termenului respectiv din limbajul oficial, fiind înlocuit cu *rom*, mai ales în documentele administrative și în recensăminte. În ciuda acestui efort, apelativul a continuat să fie folosit în unele acte locale. După anul 1990, utilizarea termenului *țigan* în documente oficiale a fost în mare parte abandonată, fiind înlocuită cu *rom*, în conformitate cu recomandările internaționale privind drepturile minorităților. În arhivele istorice și în documentele locale vechi, termenul *țigan* continuă să apară ca un element onomastic și istoric relevant.

⁴ Radu Mircea, *Termenii rob, șerb și holop în documentele slave și române*, în vol. „Robia țiganilor în țările române. Moldova. Rromii din România – studii și documente istorice” (coord. Vasile Ionescu), București, Editura Centrului rromilor pentru politici publice „Avenimentza”, 2000, p. 63.

⁵ G. Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, Fundația Regală, 1939, p. 79.

juridică a acestor persoane și delimitarea clară a subordonării lor față de o anumită autoritate. În cele ce urmează, vom prezenta o serie de documente de arhivă care surprind aceste realități, punând în evidență atât condiția juridică a romilor, precum și diverse alte situații particulare în care aceștia se regăseau.

1. **Țiganii boierești** erau cei aflați în proprietatea unui boier, având obligația de a presta diverse munci pentru stăpânul lor – de la activități agricole și casnice până la meșteșuguri – și de a plăti biruri, fie în bani, fie în produse sau prin muncă. Arhivele păstrează numeroase exemple privind acest statut. Iată unul dintre ele:

„Din mila lui Dumnezeu, Io Matei Basarab voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele boierului domniei mele, Mogoș căpitan de roșii, din Păulești, din Prahova, și cu fiii lui câți Dumnezeu i-a dat, ca să-i fie lui niște țigani, anume: Maria țiganca, cu fata ei, Neacșa, și cu un copil al Mariei țigancei, anume Oprea, și Stoiana, și Neacșa, pentru că acești mai sus-ziși țigani au fost de aici, din țara domniei mele, *țigani boierești*”⁶.

2. **Țiganii domnești** erau considerați proprietatea domniei, aparținând direct domnitorului. Ei puteau fi utilizați pentru munci publice sau erau administrați de instituțiile fiscale ale statului, precum vistieria, care se ocupa de colectarea taxelor și de gestionarea obligațiilor acestora față de stat. Un document ilustrativ în acest sens consemnează:

„Adică eu, Ciulin vătăful, care sunt vătăh de *țiganii domnești*, scriu și mărturisesc cu acista zapis al mieu, ca să fie de mare credință la mâna părintelui ... Sirafim ot Buzău, cum să știe că au luat Oprea țiganul al svintii episcopii o țigancă din țigăniia domnească, anume Mușa, ... Iar eu, Ciulinu vătăhul, am luat altă țigancă de la părintii ipiscopul, anume Ioana, schimbu pintru schimbu...”⁷.

3. **Țiganii mănăstirești** aparțineau mănăstirilor și altor instituții religioase, fiind adesea donați acestora de către domnitori sau boieri, în cadrul unor acte de danie. Acești țigani contribuiau la întreținerea lăcașelor de cult și a moșiilor mănăstirești prin muncă în clacă, meșteșuguri sau dări în

⁶ *Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească*, DRH, vol. XXXVI, (1651), întocmit de Oana Rizescu și Marcel Dumitru Ciucă, București, Editura Academiei Române, 2006, doc. nr. 43, martie 1651 (sublinierile din acest document și din următoarele ne aparțin).

⁷ DRH B, vol. XXXVII, 1652, volum întocmit de Violeta Barbu, Constantin Bălan, Florina Manuela Constantin, București, Editura Academiei Române, 2006, doc. nr. 250, 17 iulie 1652.

produse. Activitatea lor era integrată în economia agrară și domestică a acestor instituții, reflectând atât dependența mănăstirilor de forța de muncă servilă, cât și statutul juridic al acestor populații. Iată un exemplu extras din documentele vremii:

„Adecă eu, Răduțul clucer ot Medvejde, scris-am al meu zăpis ca să fie de mare credință la mâna egumenului Nicodim și la alți părinți, pentru c-au fostu o țigancă a svinti<i> mănăstiri, anume Mica țigancă, cu 2 fete ale ei, anume: Brândușa și Stanca. Și au dat Răduțul clucer sventi<i> mănăstiri alte țigance, anume Frujina cu 2 fete. Și ne-am tocmit noi de a noastră bunăvoie, să fie aceste 3 țigance moșie sventi<i> mănăstiri”⁸.

În Evul Mediu românesc, statutul juridic al țiganilor era, așadar, unul de șerbie, aceștia fiind considerați parte din averea proprietarului lor. În funcție de categoria din care făceau parte – *boierești*, *domnești* sau *mănăstirești* – romii puteau fi vânduți, schimbați sau donați, asemenea terenurilor, vitelor ori altor bunuri⁹ patrimoniale. Relația de dependență nu se limita doar la persoana în sine, ci se extindea și asupra urmașilor, care rămâneau în proprietatea aceluiași stăpân sau erau transferați împreună cu moșiile sau bunurile deținute. Această realitate juridică este atestată de numeroase documente, printre care:

⁸ DRH B, vol. XXXVII, doc. nr. 275, 16 august 1652.

⁹ Romii erau lăsați moștenire, de obicei odată cu moșiile: „Adecă eu, Arsenie căpitan, dau și las această scrisoare a mea, fiindu în totă firea mea, neului de boală, nimic, tocmitu-me-am toate lucrurile singur, cu limba mea, să să știe cui ce am lăsat. Și atunce las și dau moșia ce e mai sus-zisă și rumâni, țigani, toate nepotu-meu, lui Stroe, fecior frăține-mieu lui Stepan, să le ție și să le stăpânească cu pace ... (DRH B, vol. XXXVII, doc. nr. 305, 10 octombrie 1652).

Faptul că țiganii erau asimilați bunurilor patrimoniale, asemenea moșiilor și altor averi, reiese și din utilizarea termenului „de dedină” în documente, expresie care, în mod obișnuit, desemna stăpânirea veche asupra proprietăților imobile (Cerneș, Emil, Molcuț, Emil, *Istoria statului și dreptului românesc. Terminologia vechiului drept românesc*, ediție revăzută și adăugită, București, Universul juridic, 2013, p. 374). Iată un exemplu: „Din mila lui Dumnezeu, Io Matei Basarab voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele cinstului boier al domniei mele, jupan Dumitrașco Filipescu fost mare stolnic și fiului său, lui Pannă logofăt și cu fiii lui, câți Dumnezeu i-a dăruit, ca să-i fie un sălaș de țigani, anume Râpa țiganul, fiul lui Lupul țiganul, și cu țigancă sa, Stana, fiica Radei țigancei, și cu toți fiii lor, pentru că acest țigan, Râpa, ..., a fost al lui Dragomir căpitan din Călugăreani, de cumpărătură, iar Stana țigancă, ..., a fost a jupanului Dumitrașco stolnic, *de dedină*, dată schimb lui Dragomir căpitan și a rămas în seama lui” (DRH B, vol. XXXVI, doc. nr. 113, 10 iunie 1651, Târgoviște).

„Adecă eu, Pătrana, jupâneasa Jipei spătariul, nepotul Jipei celui bătrân den Buzău, scriu și mărturisesc cu zăpis de la mâna mea, cum se-au întâmplat când au vrut să moară soția mea, Jipa spătariul, de-au zis să se îngroape în sfânta episcopie și au dat partea lui den ȝigani, pre Stanciul, feciorul Tincăi ȝiganul și cu 2 feciori ai lui, ..., să fie de moșie ai sfintei episcopii în veci, pentru pomeana unde-i zace oasăle.

De care lucru, pentru rându ȝigancei ce easte după Stanciul ȝiganul, carele să scrie mai sus, să știe că easte a popei lu Mihai, ci de va naște fete, măcar câte, să fie ale popei lu Mihai, iar de va naște... parte bărbătească, măcar câți, ei să fie toți ai sfintei episcopii, cum s-au scris mai sus, că sunt dați de pomeană sfintei episcopii de soția mea, Jipa spătariul, pentru sufletul dumnealui. ... Și acest zăpis l-am făcut să fie la mâna părintelui episcopul Serafim den sfânta episcopie de la Buzău”¹⁰.

Vom exemplifica, de asemenea, prin documente de epocă, diverse situații în care ȝiganii apar ca obiect al unor acte juridice și economice – fiind vânduți, schimbați, oferți ca zălog, dăruți mănăstirilor sau persoanelor particulare. Aceste practici reflectă statutul lor de bunuri mobile în ordinea socială și juridică a vremii:

a) **Vânduți:** „Adecă eu, Lupul, feciorul Necolii ot Cătun, scris-am zăpisul nostru să fii de mare credință la mâna jupan Ghiormeii vel ban Cralevschi, cum să se știe că i-am vândut o fată de ȝigan de 10 ani, anume ..., fata Todorii ȝigancii, dereptu ughi 14”¹¹.

b) **Schimbați.**

Schimbul se face între proprietari, ȝigan pentru ȝigan:

„Adecă eu, Antonie ot Rătești, scris-am acesta al meu zăpis să fie de mare credință la mâna jupânesei Cherei și a fiiu-său, lu Todoran ot Aninoasa, cum să știe că i-am dat o ȝigancă, anume Neacșa și dumneai mi-au dat o fată de ȝigan, anume Stana. Și pentru că au fostu fata mai mică, iar dumneai mi-au mai dat și ughi 3 adaos”¹².

„Adecă eu, Donca vătah și Vremeș globnicul domnescu, ca să fie de credință acest zăpis al nostru la mâna lui Negoită peharnic de Tătărani, cum să știe că au avut Io Mateiu voievod 1 ȝigancă, anume Dragole, fata

¹⁰ DRH B, vol. XXXVIII, 1653, volum întocmit de Oana Rizescu, Marcel-Dumitru Ciucă, Florina Manuela Constantin, Andreea Iancu, București, Editura Academiei Române, 2009, doc. nr. 230, 4 decembrie 1653.

¹¹ DRH B, vol. XXXII, 1647, volum întocmit de Violeta Barbu și Gheorghe Lazăr, București, Editura Academiei Române, 2001, doc. nr. 208, 20 iulie 1647. În general, documentele de vânzare-cumpărare ale romilor în (secolele XIV-XIX) conțin expresii, precum: *ȝigan al boierului...*, *ȝigani domnești*, *ȝigani mănăstirești*, indicând statutul lor de proprietate.

¹² DRH B, vol. XXX, 1645, întocmit de Violeta Barbu, Marieta Chiper, Gheorghe Lazăr, București, Editura Academiei Române, 1998, doc. nr. 322, 2 noiembrie 1645.

Neacșei, nepoată Momei. Deci noi am vrut să luăm aceste țigance ale lui vodă, iar Nigoită paharnic datu-ne-au pentru această țigancă cu fetele ei pre Voica țigancă, fata lui Mihoc și cu 2 fete ale ei, ca să fii țigance pentru țigance. Și am schimbat de a noastră bunăvoie. Și am scris eu, Radul logofăt din Țigănești”¹³.

Țigani schimbați pentru rumân(i):

„Eu, doamna Elina a Țării Românești, dat-am zapisul domni<i>i meile de cridință la mâna Panei cămăraș ot Cătrei, ca să știe când am fost acum, domnia mea am cumpărat satul Hărești cu rumâni de la Udrea comis și de la jupâneasa lui, Alexandra... Iar doi rumâni frați de acolo, den Hărești, anume: Vișan și Lazăr, au fost la Părdești, la casa Panei cămăraș. Deci într-aceea, Pana cămăraș nu se-au îndurat de rumâni, ce s-au tocmît cu domnia mea de mi-au dat pentru acești doi rumâni... un țigan al lui de moșie, anume Mateiu, cap pentru capete, ca să-m fie țigan de moșie și lui Pana cămărașul să-i fie rumâni, iar de moșie ohabnici”¹⁴.

„Adecă eu, Mihaiu, feciorul Radului ot Sârbi, scriu și mărturisescu cu acesta al mieu zapis ca să fie de mare credință, la cinstită mâna prealuminatului părintelui mitropolitului chir Ștefan și la sfânta mitropolie, cum să știe că eu am fost rumân sfintei mitropolii den sat den Sârbi. ... Deci, cându au fost acum în zilele mări<i>i sale, domnu nostru Io Mateiu Basarab voievod, iar eu am căzut la sfenția lui cu multă rugăciune de ș-au făcut sfenția lui pomeană de m-au slobozit de rumânie, de am dat la sfânta mitropolie 1 țigancă, cap pentru cap... Iar eu am dat... țigancă la mănăstire,..., de am plătit schimbul, ca să fie sfintii mitropolii Anca țigancă de moșie ohabnică și să fiu și eu un om slobod de cătră sfinta mitropolie de acum înainte”¹⁵.

Schimb de țigani între mănăstiri:

„Adecă eu Averchie, egumenul de la sfânta mănăstire de la Ciolanul și cu Gavriil călugărul, nepotul lui Ciolan, împreună cu popa Jipa și cu Dragomir... scris-am acesta zapis al nostru, ca să fie de mare credință la mâna părintelui episcopului, svenția lui, chir Serafim, de la sfânta episcopie de la Buzău, cum să știi că am făcut noi schimbu cu svinția lui, di am dat pre Stan țiganul să fie țiganu de moșie al sfintii episcopie. Iar părintele episcopul ne-au dat pentru Stan țiganul 2 țigance, anume: Dobra și cu fii-sa, Stana, iar pintru altă țigancă, iar a noastră, cari o au fost luată de ficiorul lu

¹³ DRH B, vol. XXXII, doc. nr. 153, 23 mai 1647.

¹⁴ DRH B, vol. XXXVII, doc. nr. 318, 11 noiembrie 1652, București.

¹⁵ *Ibidem*, doc. nr. 8, 9 ianuarie, 1652; se folosește expresia „cap pentru cap”.

Marin țiganul, anume Stana, iar am făcut schimbu cu sfinția lui de ne-au dat noao în locul Stanii țigancii altă țigancă, anume Floare...”¹⁶.

c) **Puși zălog:**

„Adecă eu, Dima logofăt ot Miere, scriu și mărturisescu cu acesta al meu zapis ca să fie de mare credință la mâna lui Pana peharnic ot Căpreni cum să știe că i-am pus zălog 2 țigani, anume: Farcaș i snă ego, Vladul, pentru că mi-au vândut mie soacră-sa, Despa, jupâneasa Albului cupeț 2 țigance, anume: Paraschiva și cu o fată a ei, anume...”¹⁷.

„Adecă eu, Preda clucer ot Greci, scris-am zapisul meu, ca să fie de credință la mâna cumnaților miei, ..., cum să știe că mi-au făcut dumnilor bini doao sute de galbini de m-au plătit de la jupan Prida vel clucer, de la iunie, din zioa dentâi, până la Sântă Mariia cea Mari. Iar noi pus-am pintru cridința, pusu-le-am zălog zeci sufleti di țigani. Di nu vom putea da banii la zi, să avem a le darea dumnilor acisti zeci sufliti di țigani”¹⁸.

d) **Dați pentru pomana stăpânului:** „Scris-am eu, jupâneasa Ivana al meu zapis ca să fie de mare credință la sfânta mănăstire, La Brâncoveni, pântru că i-am datu pre Dumitru țiganul, ficiorul lui Cernei să fie al mănăstirei moșie stătătoare ohabnică, că am vândut pre Cernei cu ceia ficii. Iar acela au fost preste Dunere, ci nu l-am vândut, ci-l dăruiasc la mănăstire pântru pomana mea...”¹⁹.

e) **Dați ca dar de nuntă:** „Și iar au fost mănăstirea datoare domni<i>i mele o țigancă den Brâncoveni, anume Paraschiva. Deci, ca pentru să nu se spargă sălașul, dat-au mănăstirea pentru Paraschiva țigancă o fată de țigan, anume Nana. Într-aceea, domnia mea am dat pre Nana țigancă Radului spatâr, ..., că i-am fost făgăduit o țigancă la nuntă”²⁰.

f) **Înfrățire**²¹ **pe țigani:**

„..., cum să știe că au avut părinții noștri o tocmeală cu unchiu nostru, Ianachi, încă mai denainte vreme, de au fost pus părinții noștri toată moșie partea lor den Vlădeni, încă partea lu Stan Orbul și a lu Hadâr, de au dat

¹⁶ DRH B, vol. XXXVIII, doc. nr. 47, 18 februarie 1653.

¹⁷ DRH B, vol. XXX, doc. nr. 134, 1 mai 1645.

¹⁸ DRH B, vol. XXXVI, doc. nr. 101, 1 iunie 1651.

¹⁹ DRH B, vol. XXX, doc. nr. 208, 2 iulie 1645.

²⁰ DRH B, vol. XXXII, doc. nr. 38, 29 ianuarie 1647, Târgoviște.

²¹ Înfrățirea se făcea, de obicei, pe moșie (vezi Iustina Nica, *Despre proprietate. Categoriile sociale periferice. Studii de toponimie istorică în Muntenia și în Oltenia*, București, Editura Pro Universitaria, 2021, pp. 34-36).

unchiu nostru lu Ianachi dentr-aceste doua părți să ție el o parte. Iar unchiu nostru, Ianachi, el încă au fost niști țigani, de ai lui. Deci, el încă au pus toți țiganii lui la mijloc de au fost făcut frăție, de să ție părinții noștri den țiganii lui, iar jumătate, ca să fie frați și pre moșie și pre țigani. Și s-au înfrățit ei de bunăvoia lor, fără de nici o silă, cum scrie mai sus”²².

Unii dintre țigani nu erau doar simpli lucrători agricoli legați de moșiile stăpânilor, ci îndeplineau și diverse meserii. Documentele istorice consemnează astfel de cazuri, menționând țigani fierari, rudari, lăutari, căldărari, aurari, argintari etc. Alții erau specializați în meserii itinerante, călătorind dintr-un loc în altul pentru a-și oferi serviciile. Iată câteva exemple:

„Cartea lui Matei Basarab voievod pentru judecata ce a avut mănăstirea <Slobozia lui Enache> cu Dobre vornic și fiul său, Pătrășcan, pentru o țigancă, Marica, fata lui Tudor, țigan *ciubotar*”²³.

„Din mila lui Dumnezeu, Io Matei Basarab voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele cinstului boier al domniei mele, jupan Dumitrașco stolnicul Filipescul, și fiului lui, Pană logofăt, și cu fiii lor, câți Dumnezeu le-a dat, ca să le fie un rumân, anume Ursu, cu toți fiii lui, ..., pentru că s-a vândut el rumân, de bunăvoia lui... Și iar un rumân, Ghierghie Buzatul, cu toți fiii lui, ... Și iar un rumân, anume Stan meșter, cu fiii lui, ... Și iar un rumân, anume Neagul cu fiii lui.... (– aceștia s-au vândut singuri rumâni) ... 2 roate de moară, ... un munte numit Mirila din județul Prahova... o livadă de fân... un răzor de vie..., o pivniță de piatră... Și iar să le fie un țigan, anume Drăgan, *meșter de fier* ... Și iar să le fie un țigan, anume Stanciul Godoi *guslar*²⁴ și Marin *guslar* și o fată de țigan, anume Neacșa ...”²⁵.

Condițiile grele de viață, caracterizate de statutul lor de aserviți și de obligațiile împovărătoare impuse de stăpânii de moșii, îi determinau pe mulți țigani să fugă în căutarea unor condiții mai bune. Documentele de epocă

²² DRH B, vol. XXXII, doc. nr. 234, 30 august 1647.

²³ *Ibidem*, doc. nr. 120, 29 aprilie 1647 (sublinierea ne aparține).

²⁴ Cântăreț popular care interpreta balade epice acompaniindu-se la un instrument cu coarde. Cuvântul provine din slavonă, unde *gusle* desemnează un instrument muzical cu o singură coardă, asemănător lăutei, folosit în special în spațiul balcanic (Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, ediția a VI-a, 1929). Pentru exemplificare vezi, printre altele, și citatul: „Deosebit de impresionantă – un model în felul ei – este o baladă eroică însoțită de un guslar bosniac, o singură frază muzicală, mereu variată, susținută și continuată, mereu și mereu de glasul aspru și nazal al guslei („vioară” cu o singură coardă, întinsă pe o cutie de rezonanță acoperită cu o membrană subțire de piele)” („Revista de etnografie și folclor”, tom 31, nr. 1, 1986, p. 65 - <https://tinyurl.com/y7m9j685>, site accesat în data de 26.03.2025).

²⁵ DRH B, vol. XXXVIII, doc. nr. 55, 22 februarie 1653, Târgoviște (sublinierile ne aparțin).

consemnează astfel de cazuri, menționând țigani care și-au părăsit stăpânii și au încercat să-și găsească refugiu pe alte domenii, în așezări mai îndepărtate sau chiar dincolo de granițele Țării Românești. Unii dintre aceștia ajungeau să se refugieze în teritoriile otomane și, în anumite situații, adoptau Islamul: „Adecă eu, Ibrahim Husul scris-am zapisul nostru la mâna părintelui Pahomie, egumenul ot Sadova, ca să fie de bună credință, cum să știe că i-am vândut un copil de țigan, anume Husain, feciorul lui Carali, fratele nostru, drept taleri 14. Că fiind noi țigani *turciți* surlari, umblând aici în țară...”²⁶.

Pe de altă parte, deși mult mai rar, țiganii apar și în postura de martori în diverse acte juridice, semn că, în unele contexte, mărturia lor era considerată relevantă în fața autorităților, chiar dacă statutul lor social era unul marginal: „... Și mărturii fost-au la această tocmeală mulți oameni buni, anume: Mihail i Stroe i popa Stănimir i popa Vâlcul i Gonțu țigan...”²⁷.

*

Documentele de arhivă nu doar că oferă informații despre statutul social și juridic al țăganilor în diferite epoci, dar consemnează și primele atestări ale antroponimelor provenite din etnonimul *țigan*. În Moldova, numele apare înregistrat într-un document din anul 1437 (20 decembrie):): **e°e selo na verh\ rezin` gde jlgan\ sidi(t)**²⁸, iar în Țara Românească, în 1563 (24 septembrie): **pocupi sta(n)k6(l) v fa(l)ki w(t) jiga(n)**²⁹.

După anul 1600, numărul documentelor înregistrate crește considerabil, atât al celor redactate în slavonă, dar și mai mult al celor în română, pe măsură ce aceasta din urmă începe să fie tot mai des utilizată în actele oficiale. Lucru care facilitează identificarea și analiza antroponimelor, deoarece în textele slavone anterioare numele erau adesea transcrise cu adaptări fonetice sau grafice care îngreunau recunoașterea lor. Odată cu trecerea la limba română, consemnarea numelor devine mai clară și mai apropiată de forma lor uzuală în vorbirea cotidiană, permițând cercetătorilor să urmărească cu mai multă siguranță evoluția antroponimiei, inclusiv a numelor derivate din etnonime precum *țigan*. În continuare, prezentăm câteva exemple de antroponime care provin de la cuvântul *țigan*, extrase din documente ale primei jumătăți a secolului al XVII-lea, redactate atât cu caractere chirilice³⁰, cât și românești:

²⁶ DRH B, vol. XXXII, doc. nr. 34, 25 ianuarie 1647.

²⁷ DRH B, vol. XXX, doc. nr. 267, 1 septembrie 1645 – 1 august 1646.

²⁸ DERS, p. 243.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Redăm varianta în limba română a textului.

„Din mila lui Dumnezeu, Io Matei Basarab voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele slugilor domniei mele, Ion logofăt cu fratele său, Pătru din Cârstienești, din județul Mușcel și Pădureț și cu fiii lor, câți le va da Dumnezeu, ca să le fie lor ocină la Cârstienești... Iar după aceea, a avut pâra cu Poienăreii și a luat-o din mâna lor. După aceea, Cârstieneștii, anume: Barbul și Stan și Șerbu și din Poienărei, Martin și Badea și popa **Țigan** și diaconul Ion ... au înfrățit pe Ion logofăt și pe fratele său cu voia lor a tuturor și s-au întocmit de buna lor voie pe jumătate de ocină să stăpânească slugile domniei mele”³¹.

„Din mila lui Dumnezeu, Io Matei Basarab voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele acestor oameni, anume Utmeșe, fiul lui Stan Capugras și cu vărul său Vasilie, fiul popei Radul și lui Danciul, fiul lui Necula și lui Irimin, fiul lui **Țiganul** și lui Stanciul, fiul lui Ilie...”³².

„Scriș-am eu, Mihnea și cu feciorii mei acestu zapis cumu m-am tocmit cu Ghine den Câmpulungu cu o livade Și mărturie: județul Dona, jupan Proca, Stan cel roș, Mihne, Dumitru, Oprea, Stan pârgarul, Vlaicul logofăt, Necșul, popa Negre, Stanciul Gogul, Stan Zmâncăi, Miculu, Dan feciorul lui Stan, Bade **Țiganul**”³³.

„Zde cletovții Radului **Țigănaș**, na ime: ot Gioroc, Chirică i Bogdan ot tam i Rădiboe ot Dobrești i Lupul ot Lăcusteni i Slava ot tam ... ca să caute să jure Radul **Țigănaș** cu acești 12 megiași de cătră Iordache postelnic, sin Trufanda vistier, cum deca i-au dat Trufanda vistier bani să fie rumân. ...”³⁴.

*

Aceste nume apar inițial ca supranume, fiind utilizate pentru a desemna apartenența etnică a unei persoane într-un context administrativ sau juridic. Treptat, ele s-au stabilizat ca nume de familie, reflectând, după cum am menționat deja, un proces similar cu cel întâlnit în cazul celorlalte minorități.

Catagrafiile³⁵ și registrele de proprietate din secolele XVII-XVIII menționează frecvent numele **Țigan/ul** alături de diverse prenume, indicând

³¹ DRH B, vol. XXX, doc. nr. 128, 25 aprilie, 1645, Târgoviște (sublinierile din citate ne aparțin).

³² *Ibidem*, doc. nr. 123, 20 aprilie 1645, Târgoviște.

³³ *Ibidem*, doc. nr. 214, 16 iulie 1645.

³⁴ DRH B, vol. XXXII, doc. nr. 124, <30> aprilie 1647.

³⁵ Nu toate catagrafiile sunt utile în analiza noastră: unele au înregistrat doar numeric plătorii de bir, fără a-i menționa nominal, iar altele nu specifică etnia acestora. Un exemplu relevant este *Catagrafia județului Dolj din anul 1828* (Craiova, Editura Universitaria, 2001, autori: Paul-Emanoil Barbu, Vladimir Osiac), care nu include o rubrică destinată menționării etniei. Cu toate acestea, în secțiunea dedicată numelui birnicilor, întâlnim patronimul **Țiganu**, uneori sub forme derivate. De exemplu, în satul Gângiova apar *Stan Țigănel* și *Pârvu Țigănel*, iar în satul Leamna este consemnat *Toma Țigăntilă*. Totuși, în aceste cazuri, nu putem determina

procesul incipient de transformare a acestui etnonim în element antroponimic. Această dinamică onomastică este relevantă nu doar pentru datarea și localizarea primelor apariții ale patronimului, ci mai ales pentru înțelegerea contextului social și juridic în care acesta a fost utilizat și transmis. Astfel, documentele reflectă modul în care apartenența etnică a fost asimilată în structuri de identitate personală, devenind un marker onomastic permanent.

În paginile următoare, vom urmări etapele pe care le-a parcurs apelativul *țigan* în procesul său de transformare de la nume comun la nume propriu. Analiza se bazează pe materialul oferit de câteva catagrafii relevante din Oltenia, care ne permit să surprindem momentele de tranziție și formele intermediare ale acestei evoluții. Vom examina felul în care lexemul apare în diverse contexte, atașat numelor unor indivizi/familii sau doar ca marcă a identității. Documentele catagrafice oferă, în acest sens, nu doar o evidență a numelor, ci și o perspectivă asupra dinamicii sociale, juridice și lingvistice care a favorizat această conversie semantică și funcțională.

Prima dintre acestea este *Catagrafia din 1838 a județului Romanați*, publicată de către Paul-Emanoil Barbu și Mirela Comănescu, publicată în două părți substanțiale: volumul I, *Plasa Câmpului*, București, Editura Academiei Române, 2022, 812 p. și volumul II, *Plasa Mijlocului*, Craiova, Editura Alma, 2023, 638 p.

Analizând informațiile înregistrate în cele 41 de localități din volumul I, am identificat următoarele etnii: *aliman*, *cazac*, *grec*, *neamț*, *rus*, *sârb*, *slav*, *turc* și *țigan*. Dintre acestea, etnonimele *grec*, *sârb* și *țigan* sunt folosite atât ca apelative, cât și ca antroponime, în timp ce celelalte apar exclusiv ca nume proprii.

În 24 dintre localități, sunt înregistrați țigani – boierești, mănăstirești sau fără o apartenență specificată. Iată exemplele: Amărăștii de Jos – șase țigani boierești; Amărăștii de Sus – 17 țigani boierești; Bojoiu – patru țigani boierești; un țigan boieresc la un proprietar; patru țigani mănăstirești; Boșotenii Diculescului – opt țigani; Boșotenii Dobruceanului – 11 țigani boierești; Buzducu – patru țigani boierești; Celariu – 17 țigani boierești; Ciocăneștii de Sus – 15 țigani; Coșovenii de Jos – 12 țigani; Dobroteștii – zece țigani mănăstirești, 12 țigani boierești; Golfinu – 5 țigani mănăstirești; Leu – șase țigani; Marotinu de Sus – patru țigani boierești, doi țigani mănăstirești; Marotinu de Jos – patru țigani boierești; Popânzăleștii de Jos – 37 de țigani mănăstirești, 22 de țigani boierești; Popânzăleștii de Sus – 12 țigani boierești, patru țigani mănăstirești; Preajba – opt țigani; Radomiru – 15 țigani; Robăneștii de Sus – doi țigani mănăstirești; Sohoteștii – 13 țigani;

cu exactitate etapele formării acestor nume, deoarece nu dispunem de suficiente informații pentru a observa procesul onomastic în întregimea sa.

Strâmba – cinci țigani boierești; Viișoara Mare – 12 țigani mănăstirești; Viișoara Mică – 27 de țigani boierești; Zvorsca – 37 de țigani boierești, cinci țigani mănăstirești.

În celelalte 17 localități, nu au fost înregistrați țigani, alte etnii care apar, în număr redus, fiind cea sârbească și cea grecească: Apele Vii – un sudit grec, Boanta – 33 de sârbi, un sudit; Ciocăneștii de Jos – 14 sârbi, Ciupuria – un sârb, Corlătești – 43 de sârbi, un grec; Coșovenii de Mijloc – un grec, doi sârbi; Coșovenii de Sus – apar doar rumâni³⁶; Crângurile – rumâni; Dioștii – un sârb; Drăgoteștii – rumâni; Ghizdăveștii – rumâni; Grozăvești – rumâni; Loloești – rumâni; Mârșani – doi sârbi; Robăneștii de Jos – rumâni; Soreni – rumâni; Țărțălu – un sârb.

Datele analizate indică faptul că populația de etnie romă constituie una dintre cele mai importante minorități etnice din regiune, atât din punct de vedere numeric, cât și al răspândirii teritoriale. Prezența acestora într-un număr mare de localități, dispersată pe o arie geografică extinsă, reflectă un grad semnificativ de integrare în structura demografică locală. Observăm faptul că etnonimul *țigan* apare în mai multe forme, reflectând atât poziția socială a romilor, cât și felul în care identitatea lor era percepută și înregistrată la acea vreme. Îl întâlnim ca apelativ etnic, ca patronim, dar și ca termen care indică apartenența etnică în combinații de tipul prenume + nume de familie. În cele ce urmează, vom ilustra fiecare dintre aceste forme prin exemple concrete.

a) *Apelativ etnic.* Însoteste un prenume în structuri denominative simple – *Dincă țiganu*³⁷, *țigan* (Leu), *Ioana țiganca*, *țigancă* (Cioc. de Sus³⁸), *Stanciu țiganu(l)*, *țigan* (Popânz. de Sus), *Stanca țiganca*, *țigancă* (Popânz. de Sus) – sau compuse (formula populară de denotație) – *Ilie sin Giurea țigan*, *fierar* (Boj.), *Neagoe sin Dincă*, *țigan* (Dobr.), *Mihai sin Radu țiganu*,

³⁶ Români.

³⁷ După cum se observă, în acest caz și în altele, apelativul apare de două ori: prima dată în rubrica destinată numelui persoanei (însoțind pre/numele), unde funcționa deja ca o poreclă/supranume, iar a doua oară în coloana care indică neamul/etnia (în exemplele noastre cele două sunt despărțite prin virgulă). Atunci când persoana nu avea un patronim stabilit, etnonimele din a doua categorie aveau potențialul de a se transforma în porecle/supranume și, ulterior, în nume de familie.

³⁸ Am stabilit următoarele prescurtări ale numelor localităților: Amărăștii de Jos – Amăr. de Jos; Amărăștii de Sus – Amăr. de Sus; Boșotenii Diculescului – Boșot. Dic.; Boșotenii Dobruneanului – Boșot. Dobr.; Buzducu – Buzd.; Cătușul Bojului – Boj.; Celariu – Cel.; Ciocăneștii de Sus – Cioc. de Sus; Coșovenii de Jos – Cošov. de Jos; Dobroteștii – Dobr.; Golfinu – Golf.; Leu – Leu; Marotinu de Jos – Marot. de Jos; Marotinu de Sus – Marot. de Sus; Popânzăleștii de Jos – Popânz. de Jos; Popânzăleștii de Sus – Popânz. de Sus; Preajba – Preajba; Radomiru – Rad.; Robăneștii de Sus – Rob. de Sus; Sohotești – Sohotești; Strâmba – Str.; Viișoara Mare – Viiș. Mare; Viișoara Mică – Viiș. Mică; Zvorsca – Zvor.

țigan (Marot. de Sus), *Neagoie sin Radu*, *țigan* (Coșov. de Sus), *Nicolae sin Mitru*, *țigan* (Amăr. de Jos), *Nicolae sin Marco*, *țigan* (Amărăștii de Sus), *Gheorghe sin Marco*, *țigan* (Amăr. de Sus), *Marin sin Neagoie*, *țigan* (Popânz. de Jos), *Băluță sin Mihai țigan* (Popânz. de Jos), *Stămatie sin Iancu*, *țigan* (Popânz. de Jos), *Radu sin Costandin*, *țigan* (Popânz. de Jos), *Stancu sin Crăciun*, *țigan* (Popânz. de Jos), *Nicola sin Radu țigan* (Cioc. de Sus), *Mărin sin Păun*, *țigan* (Cioc. de Sus), *Șarban sin Păun*, *țigan* (Cioc. de Sus), *Radu sin Dumitru*, *țigan* (Boșot. Dic.), *Gheorghe țiganu alu Belivacă*, *țigan* (Popânz. de Sus), *Nică țiganu alu Belivacă*, *țigan* (Popânz. de Sus), *Maria*, *nepoată lui Nică țiganu*, *țigancă* (Popânz. de Sus).

b) *Patronim*. În unele cazuri, în catagrafii termenul *țigan* apare ca parte a unui nume care se transmite din generație în generație, devenind astfel o componentă fixă a numelui de familie. Această schimbare arată cum termenul a fost oficializat în numele persoanelor, pentru a putea diferenția mai ușor familiile din cadrul comunității. Următoarele exemple ilustrează acest fenomen: *Avram Țiganu*, *țigan* (Boj.), *Radu Țiganu*, *țigan* (Boj.), *Dumitru Țiganu*, *țigan* (Str.), *Enciu Țiganu*, *țigan* (Viiș. Mică), *Zanfîr Țiganu*, *țigan* (Viiș. Mică), *Barbu Țiganu*, *țigan* (Viiș. Mică), *Gheorghe Țiganu*, *țigan* (Coșov. de Sus), *Pătru Țiganu*, *țigan* (Coșov. de Sus), *Preda Țiganu*, *țigan* (Coșov. de Jos), *Vasile Țiganu*, *țigan* (Coșov. de Jos), *Matei Țiganu*, *țigan* (Leu), *Stanciu Țiganu*, *țigan*, *holtei* (Leu), *Dumitru Țiganu*, *țigan mănăstiresc* (Leu), *Ion Țiganu*, *țigan boieresc* (Leu), *Stan Țiganu*, *țigan* (Leu), *Pătru Țiganu*, *țigan* (Leu), *Radu Țiganu*, *țigan* (Cel.), *Mindea Țiganu*, *țigan* (Cel.), *Dumitru Țiganu*, *țigan* (Popânz. de Jos), *Iene Țiganu*, *țigan* (Popânz. de Jos), *Păuna Țiganca*, *țigancă* (Preajba).

Termenul *țigan* apare și în formule populare de denumire, unde fiul este identificat prin raportare la tată. Acest aspect evidențiază procesul clar și direct de transmitere a numelui de la o generație la alta, așa cum se poate observa în următoarele exemple: *Anghel sin Ion Țiganu*³⁹, *țigan* (Zvor.), *Marco sin Oprea Țiganu*, *țigan* (Zvor.), *Dumitru sin Dinu Țiganu*, *țigan* (Zvor.), *Petco sin Dumitru Țiganu*, *țigan* (Zvor.), *Marin sin Oprea Țiganu*, *țigan* (Zvor.), *Radu zet Gheorghe Țiganu*, *țigan* (Leu), *Dumitru sin Radu Țiganu* (Cel.), *Ivan sin Gheorghe Țiganu*, *țigan* (Amăr. de Sus), *Dima sin Călin Țiganu*, *țigan* (Preajba), *Rada lui Ion Țigan*, *țigancă* (Preajba), *Florea sin Dobrică Țigan*, *țigan* (Preajba), *Ion sin Paraschiv Țiganu*, *țigan* (Preajba).

c) *Apelativ care specifică etnia* unor persoane al căror nume este format deja din prenume + nume de familie (de regulă, non-etnic). În aceste

³⁹ De obicei, patronimul *Țigan/u* apare la numele predecesorului, cu următoarele excepții în care descendentul poartă acest nume: *Radu Țiganu sin Dumitru*, *țigan* (Viiș. Mică), *Mărin Țiganu sin Chirițoiu*, *țigan* (Viiș. Mare).

cazuri, etnonimul *țigan* funcționează ca un element suplimentar, adăugat pentru a sublinia originea unui individ deja identificat⁴⁰ printr-un nume complet. Îl întâlnim atât în formule oficiale: *Ion Petcan, țigan* (Dobr.), *Neagoie Tăiatu, țigan* (Popânz. de Jos), *Barbu Buzneru, țigan* (Popânz. de Jos), *Costandin Chiolafu, țigan* (Popânz. de Jos), *Gligorie Arapu*⁴¹, *țigan* (Popânz. de Jos), *Radu Giurea, țigan* (Robăn. de Sus), precum și în formule populare de denominație: *Dincă sin Marin Jieanu, țigan* (Zvor.), *Ștefan sin Mărin Chirițoiu, țigan* (Viișoara Mare), *Ion sin Costandin Buzneru, țigan* (Popânz. de Jos), *Ilie sin Mihai Strâmbu, țigan* (Popânz. de Jos), *Ion zet Ion Petcana, țigan* (Dobr.), *Voico zet Ion Petcan, țigan* (Dobr.), *Mitrache sin Oprea Pârlea țiganu, țigan* (Zvor.), *Stanciu sin Radu Zguia, țigan* (Golf.), *Nicu sin Mihai Bârnoiu, țigan* (Marot. de Jos), *Dumitru sin Radu Bălșanu, țigan* (Boșot. Dic.), *Stancu sin Radu Bețivu, țigan* (Sohot.).

Pentru că informația din catagrafie ne permite, am urmărit și tipologia prenumelor membrilor familiilor de romi. Am considerat că acest lucru reprezintă un plus în ceea ce privește individualizarea și identificarea persoanelor și a relațiilor familiale, facilitează analiza modului în care numele se transmit și evoluează în context cultural și social, oferind o perspectivă complexă asupra transformării etnonimului în patronim. Astfel, observăm faptul că la data respectivă nu existau diferențe⁴² între prenumele înregistrate în interiorul acestei comunități și etnia majoritară. Exista, de altfel, un obicei larg răspândit ca persoanele aflate în clase sociale periferice (oricare ar fi fost originea lor) să-și numească copiii prin mimetism, adoptând aceleași prenume ca și cei aflați pe trepte ierarhic superioare. Scopul era al acceptării și al integrării lor mai ușoare în comunitate. Iată câteva exemple: *Marin sin Neagoie, țigan* – soția⁴³: *Mitrana*, fiica: *Mariea*; *Șarban sin Păun, țigan* – soția: *Preda*; *Dumitru Țiganu, țigan* – soția: *Safta*, fiii: *Matei, Radu, Preda*; *Enciu Țiganu, țigan* – soția: *Dumitra*, fiica: *Nasta*, fiii: *Stan, Stancu*; *Zanfir Țiganu, țigan* – soția: *Mariea*, fiii: *Dumitru, Costandin*; *Barbu Țiganu, țigan* – soția: *Preda*, fiice: *Ioana, Păuna*, fiii: *Andrei, Stan*; *Matei Țiganu, țigan* – soția: *Rada*, fiice: *Marica, Mariea*; *Ion sin Costandin Buzneru, țigan* – soția: *Bălașa*, fiul: *Stanciu*; *Voico zet Ion Petcan, țigan* – fiul: *Tudorache*.

⁴⁰ Practica poate reflecta nevoia administrativă de evidențiere a apartenenței etnice a unei persoane în documentele oficiale.

⁴¹ Denumire metaforică, trimite la etnie prin semantica cuvântului: „Persoană care face parte dintr-o populație africană negroidă; prin generalizare, om cu pielea și părul de culoare neagră. Arab” (<https://dexonline.ro/definitie/arap> – site accesat în data de 05.05.2025).

⁴² Alexandru Mihai Zamfir, *Sistemul antroponimic al romilor din România. Perspectivă istorică și comparată*, București, Editura Universității din București, 2024, p. 71.

⁴³ În cazul văduvelor, acestea deveneau capul familiei: *Mariea Văduva, țișancă* – *Păun, Ion, Dumitru* – fii (Viiș. Mică).

*

Ne continuăm investigația având ca bază cea de-a doua parte a catagrafiei, care include persoanele recensate în *Plasa Mijlocului*. Trebuie să facem încă de la început observația că dacă în primul volum al catagrafiei apar foarte multe denumiri care desemnează originea în rubrica destinată numelui (deci, cu funcție antroponimică⁴⁴), în cel de-al doilea, întâlnim puține cu acest rol, marea majoritate a termenilor etnici fiind înregistrată în spațiul destinat originii („Neamul”). Un atu al acestei părți este însă faptul că se specifică și originea soției capului familiei. Ea corespunde, în marea majoritate a cazurilor, etniei soțului, dar aceasta nu este o regulă.

Analizând datele înregistrate în cele 43 de așezări cuprinse în acest volum, am identificat locuitori de origine *greacă*, *sârbă* și *țigănească* (excluzând populația autohtonă). Cu funcție antroponimică apar însă mai multe etnonime: *Arnăutu*, *Cazacu*, *Greco*, *Rusnacu*, *Sârbu*, *Slavu*, *Tătaru*, *Țiganu*.

Romii sunt bine reprezentați și în această zonă, iar în unele localități, precum Vlădila și Studina⁴⁵, numărul lor îl depășește pe cel al familiilor autohtone. Iată cele 31 de așezări în care sunt înregistrați și numărul familiilor: Băbiciu – 2, Boldu – 4, Brastavățu – 3, Chiliile – 18, Cilieni – 2, Comanca – 1, Cotenii – 2, Crușov – 3, Deveselu – 1, Dobrosloveni – 4, Fărcașu de Jos – 2, Fărcașu de Mijloc – 6, Fărcașu de Sus – 11, Frăsinetul – 5, Gostavățu – 3, Grădinile – 3, Hotărani – 20, Înghimpații de Sus – 1, Obârșia – 3, Plăviceni – 4, Potopinu – 13, Rătunda – 1, Redea – 5, Reșca – 1, Rusănești de Jos – 10, Scărișoara – 2, Slăveni – 6, Stoenesti – 3, Studina – 88, Vădăstrița – 1, Vlădila – 47.

Singura persoană (cap de familie) identificată prin etnonimul *țigan* cu funcție patronimică apare în localitatea Cilieni. Este vorba despre *Radu*, fiul lui *Ion Țiganu*, și familia acestuia: *Sanda* (soția, țigancă), *Petra* și *Mariea* (fiice). În toate celelalte cazuri, termenul are rol de apelativ denominativ. El însoțește numele unor persoane care au deja un patronim stabilit, probabilitatea ca etnonimul să devină nume propriu fiind foarte mică –

⁴⁴ *Avram Țiganu*, *țigan*, *Dumitru Țiganu*, *țigan*, *Barbu Țiganu*, *țigan*, *Gheorghe Țiganu*, *țigan*, *Pătru Țiganu*, *țigan*, *Preda Țiganu*, *țigan* etc., dar și *Țenea Sârbu*, *sârb*, *Ioancea Sârbu*, *sârb*, *Giurgea Sârbu*, *sârb*, *Cârstea Sârbu*, *sârb*, *Danciu Sârbu*, *sârb*, *Ion sin Țenea Sârbu*, *sârb* etc.

⁴⁵ Prezența semnificativă a comunităților rome în Vlădila și Studina ar putea fi atribuită mai multor factori: stabilitatea istorică – comunitățile de țigani au avut o prezență îndelungată în aceste zone, posibil încă din perioada dezrobirii lor; mobilitate teritorială mai redusă, romii menținându-se în aceleași localități de-a lungul generațiilor; țiganii au avut, în mod tradițional, o rată a natalității mai ridicată. Pentru o analiză detaliată, ar fi necesare studii etnografice și istorice specifice acestor localități.

Iordache Nedelcu (țigan) – *Dina* (soție, țigancă), *Dumitru, Florea, Preda* (fii), *Gherghina* (fiică) (Slăveni); *Radu Pârvan* (țigan) – *Floarea* (soția, țigancă), *Ion* (fiu) (Gostavățu); *Florea Joițăsecu* (țigan) – *Anca* (soția, țigancă), *Stan, Tudor* (fii), *Rada, Stanca* (fiice) (Crușovul); *Ene Zuiculescu* (țigan) – *Dina* (soția, țigancă), *Bălașa, Mariea, Rada* (fiice) (Grădinile); *Stancu Cârciumar* (țigan) – *Mariea* (soția, țigancă), *Stan, Mihai, Dumitru* (fii) (Studina); *Radu Căpitanu* (țigan) – *Voica* (soția, țigancă), *Dumitru, Marin, Matei* (fii) (Studina); *Marin Pătrașco* (țigan) – *Ilinca* (soția, țigancă), *Stan, Stancu, Badea, Marcu* (fii), *Dina* (fiică) (Vlădila) etc.

Atunci când apare, însă, alături de nume unice, lucrurile se schimbă: etnonimul poate depăși simpla identificare de grup, devenind un element de identificare personală. O astfel de transformare va fi fost posibilă în exemple precum cele de mai jos; filiația persoanelor este exprimată prin intermediul formulei populare de denominație, construită cu ajutorul particulei slave *sin*: *Voicu sin Drăgan* (țigan) – *Mariea* (soția, țigancă) *Gheorghe* (fiu), *Ilinca* (fiică) (Chiliile); *Radu sin Mihai* (țigan) – *Ioana* (soția, țigancă), *Radu, Matei, Stan, Marin* (fii), *Stana, Ștefana* (fiice) (Hotăranii); *Truică sin Neacșu* (țigan) – *Stana* (soția, țigancă), *Toma* (fiu), *Nița, Rada* (fiice) (Hotăranii); *Ilie sin Preduț* (țigan) – *Mitra* (soția, țigancă), *Badea, Ion* (fii), *Mariea* (fiică) (Hotăranii); *Ion sin Stanciu* (țigan) – *Sanda* (soția, țigancă), *Anghel* (fiu), *Măriea, Stanca, Elena, Safta, Leanca* (fiice) (Fărcașu de Sus); *Ilie sin Ștefan* (țigan) – *Ilinca* (soția, țigancă), *Stan, Gheorghe, Ion* (fii), *Stela, Mitrana* (fiice) (Fărcașu de Sus); *Marin sin Oprea* (țigan) – *Anca* (soție, țigancă) (Stoenești); *Nedelco sin Catinca* (țigan) – *Floarea* (soție, țigancă), *Manolea, Crăciun* (fii), *Mariea, Dina* (fiice) (Slăveni); *Stan sin Badea* (țigan) – *Măriuța* (soția, țigancă), *Ion, Tănăsie* (fii), *Mira, Nicula, Călina* (fiice) (Rusănești de Jos); *Matei sin Radu* (țigan) – *Rada* (soția, țigancă), *Vasile, Ion, Marin* (fii) (Studina); *Zamfir sin Radu* (țigan) – *Floarea* (soția, țigancă), *Bălașa, Ilinca* (fiice) (Studina); *Ivan sin Sârban* (țigan) – *Neda* (soția, țigancă) (Studina); *Stoian sin Trifon* (țigan) – *Badea* (soția, țigancă), *Nița, Floarea, Andreiana, Mariea* (fiice) (Studina); *Dincă sin Ivan* (țigan) – *Ivana* (soția, țigancă), *Ion, Nedelcu* (fii) (Studina); *Pătru sin Ivan* (țigan) – *Floarea* (soția, țigancă), *Ioana* (fiică) (Studina); *Radu sin Marin* (țigan) – *Mariea* (soția, țigancă), *Marin, Călin* (fii), *Călina, Bălașa* (fiice) (Vlădila); *Voicu sin Mitroi* (țigan) – *Despa* (soția, țigancă) (Vlădila); *Dumitru sin Dinu* (țigan) – *Smăranda* (soția, țigancă), *Marin* (fiu), *Ioana* (fiică) (Vlădila) etc.

Analizând și acum prenumele membrilor acestor familii, observăm, de asemenea, că nu există diferențe între prenumele înregistrate în interiorul comunității rome și etnia majoritară. Astfel, întâlnim nume clasice, precum: *Ion, Ioana, Gheorghe, Floarea, Maria, Oprea, Stan, Stana, Stanciu, Ștefan, Vasile* etc., dar și nume considerate moderne pentru perioada respectivă:

Anca, Călin, Călina, Matei, Smaranda, Stela etc. Și, totodată, nume împrumutate din inventarul celorlate minorități: *Ivan, Ivana, Neda, Nedela* etc.

*

În demersul de față, nu ne limităm doar la cataografiile întocmite pentru localități rurale, ci le includem și pe cele urbane, dat fiind faptul că acestea oferă informații valoroase despre prezența și integrarea populației de etnie romă în mediul urban, completând astfel imaginea de ansamblu a dinamicii onomastice și sociale. Organizarea informației în cazul recensămintelor urbane s-a făcut pe mahalale, unități administrative specifice orașelor din epocă. Această metodă de înregistrare reflectă structura socială și geografică a orașelor, unde comunitățile erau adesea grupate în funcție de criterii economice, etnice sau profesionale. Un astfel de exemplu este orașul Caracal, pentru care *Catagrafia din anul 1838*⁴⁶ oferă o imagine detaliată asupra distribuției populației. Aceasta nu doar că înregistrează numărul locuitorilor, dar evidențiază și apartenența etnică, statutul social și structura gospodăriilor, oferind o sursă valoroasă pentru înțelegerea organizării urbane în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Din perspectivă antroponimică, este important că structura recensământului include, și de această dată, rubrici distincte pentru numele persoanei, pentru apartenența etnică și pentru informații economice relevante, precum starea materială. Interesant este faptul că în rubrica „Numele”, etnia este adesea menționată cu litere mici, chiar dacă apare și în secțiunea dedicată „Neamului”. Această dublă marcare sugerează un proces de consolidare a etnonimului ca element identitar, care, prin atașarea repetată la numele individului, putea evolua treptat într-un patronim stabil, transmis din generație în generație. Astfel, etnonimul nu mai era doar o simplă indicație de apartenență etnică, ci putea deveni parte integrantă a identității onomastice a persoanei.

Vom prezenta, pe mahalale, inventarul populației de etnie romă, incluzând atât distribuția ei în diferite zone ale orașului, cât și componența nominală a fiecărei familii. Această abordare permite o mai bună înțelegere a modului în care comunitățile rome erau organizate în spațiul urban, evidențiind atât structura familială, cât și eventualele legături sociale sau economice dintre membrii acestor comunități.

⁴⁶ Paul-Emanoil Barbu, Mirela Comănescu, *Catagrafia din 1838 a orașului Caracal și a satului Bold*, Craiova, Editura Alma, 2018. În ceea ce privește numărul țiganilor în satul Bold, acesta este foarte redus: *Stan sin Petre* (țigan) – Rada (soția) (țigancă), Stan (fiu); *Preda sin Stancu* (țigan) – Oprea (soția) (țigancă), Crăciun (fiu), Joița (fiica); *Păun brat Preda* (țigan) – Sanda (soția) (țigancă), Stan (fiu), Voica (fiica); *Ion Zuică* (țigan) – Stoica (soția) (țigancă), Costandin, Ion, Sandu (fii), Joița, Petra (fiice).

Vom observa faptul că la data respectivă ȝiganii se împart în două categorii distincte din punctul de vedere al statutului social: pe de o parte, cei aflați în proprietatea unui boier, a unei mănăstiri sau a statului, a căror condiție juridică era aceea de robi; pe de altă parte, cei care nu sunt înregistrați ca aparținând unui proprietar, ceea ce ridică întrebări cu privire la statutul lor: fie erau oameni liberi, fie se aflau într-o situație nereglementată oficial. Această diferențiere este esențială pentru înțelegerea structurii sociale a epocii și a modului în care recensămintele reflectau realitățile economice și juridice ale comunităților rome.

Mahalaua Sfântul Ioan:

1. În proprietatea unui boier:

ȝiganii lui Ștefan și Grigore Melinescu (rumâni): *Stan* robul lor (ȝigan); *Florea*, robul lor (ȝigan); *Păuna*, roaba lor (ȝigancă); *Anuța*, roaba lor (ȝigancă).

ȝiganii domnului Nicolae Gazan (sârb): *Gheorghe ȝiganu* (ȝigan) – Stanca (soția și cei cinci copii ai lor); *Pătru ȝiganu* (ȝigan) – Manda (soția).

2. Neînregistrați ca aparținând unui proprietar: *Dragomir ȝiganu* (ȝigan⁴⁷); *Mitrana ȝiganca* (ȝigancă) – Tița (fiica); *Chirea sin Mitrana* (ȝigan) – Petra (soția); *Pătrașcu ȝiganu* (ȝigan) – Bălașa (soția), Marin, Dumitru (fii), Mitrana, Ilinca (fiice); *Drăgoi ȝiganu* (ȝigan) – Sora (soția), Costache (fiu), Nița (fiica); *Nițu ȝiganu* (ȝigan) – Sanda (soția); *Iancu ȝiganu* (ȝigan) – Ioana, Maria (surorile lui), Enache (tatăl lor); *Ioan vizitiu*⁴⁸ (ȝigan); *Bănică sin Ion* (ȝigan) – Andreiana (soția), Dinu (fiu); *Niță Anton Iorgu* (ȝigan) – Pârva (soția), Zoita, Stanca (fiice); *Ion, rob al Brâncoveanului*⁴⁹ (ȝigan) – Badea (soția), Marcu (fiu), Ilinca (fiica); *Vasile ȝiganu, rob al Brâncoveanului*⁵⁰ (ȝigan) – Mitrana (soția), Ioana, Mariea, Mariea (fiice).

Mahalaua Sfântul Nicolae:

1. În proprietatea unui boier (la rubrica „Neamul” apar menționate atât etnia, cât și proprietarul):

ȝiganii d. Medelnicer Dumitrache Jianu: *Zaharia* – Rada (soția); *Marin* – Dina (soția); *Nicolae*, holtei; *Ion*, holtei; *Marin*, căsătorit; *Nița* (ȝiganca).

ȝiganii lui Ștefan Jianul (rumân): *Ion vizitiu* – Neaga (soția), *Dumitru* (fiu); *Niță vizitiu* – Zinca (soția); *Tănasie bucătaru* – Ilinca (soția); *Radu*,

⁴⁷ Am pus întotdeauna între paranteze etnonimul care apare în rubrica „Neamul”.

⁴⁸ Alături de nume poate apărea și meseria practică.

⁴⁹ Mențiunea apare lângă antroponim în rubrica „Numele”.

⁵⁰ *Ibidem*.

fecior în casă; Tudor țiganu; Neagu țiganu; Rada țiganca; Zoica țiganca; Mariea țiganca.

Țiganii lui Mihalache Jianul (rumân): *Sandu țiganu* (țigan); *Radu țiganu* (țigan); *Ioana țiganca* (țigancă).

Țiganii lui Medelnicer Ștefan Jianul (rumân): *Ion țiganu* (țigan) – Păuna (soția); *Ilie* (țigan); *Badea* (țigan); *Gheorghe* (țigan); *Mitrana* (țigancă); *Ioana* (țigancă); *Tudora* (țigancă).

2. Neînregistrați ca aparținând unui proprietar: *Ion sin Badea* (țigan) – Floarea (soția), Mitru, Gheorghe (fii), Mariea (fiica); *Ivan sin Badea* (țigan) – Zinca (soția), Dumitru (fiu), Badea (tatăl lui), Nița (mama lui); *Ianoș țiganu* (țigan) – Dobra (soția), Nița (fiica); *Radu țiganu* (țigan) – Stana (soția), Costandin, Mihai (fii), Uța (fiica); *Ivan văcaru* (țigan) – Ioana (soția), Costache, Voicu, Mărin (fii); *Mărin țiganu* (țigan) – Nedela (soția); *Gheorghe* (țigan) – Dumitra (soția), Stoica (fiica); *Drăghici* (țigan) – Floarea (soția), Ion, Dumitru (fii), Bălașa (fată în casă).

Mahalaua Târgului de Afară:

1. În proprietatea unui boier (de asemenea, la rubrica „Neamul” apar menționate atât etnia, cât și proprietarul):

Țiganii dlui Iorgu Bibescu: *Florea țiganul* – Mariea (soția), Florea, Ioniță (fii), Ioana, Mariea (fiice); *Stoica al Mirii țiganca* – Ilinca (soția), Ion, Stroe (fii), Mitrana (fiica); *Radu sin Ionete* – Ilinca (soția), Ilie (fiu), Mariea (mama Radului); *Vitan țiganul* – Ion (fiu); *Dumitru sin Ionete*.

Țiganii robi ai dnei Cocoana Elenca Giurgioaica: *Manolache țigan* (țigan); *Mariea* (țiganca); *Stanca* (țiganca); *Păuna* (țigancă), *Badea* (țigan).

Țiganii robi ai dnei Cocoanii Zincăi: *Dumitru țiganu* (țigan); *Zamfirache* (țigan); *Marin* (țigan); *Radu* (țigan); *Nicolae* (țigan); *Ion* (țigan); *Stana* (țigancă); *Dina* (țigancă); *Mariea* (țigancă); *Dumitru* (țigan); *Tudora* (țigancă).

Țiganii Protopopului Marin (rumân): *Ion țiganul* (țigan) – Ioana (soția), Petre (fiu), Floarea (fiica).

Țigani ai dnei cocoana Ilinca Grecescu: *Mitrache țiganul* (țigan); *Mitran* (țigan); *Nicolae* (țigan); *Ilinca* (țigancă); *Rada* (țigancă).

Mahalaua Potrosenilor:

1. În proprietatea unui boier (la fel ca în cazurile anterioare, rubrica „Neamul” menționează etnia și proprietarul):

Țiganii dlui Medelnicer Petrache Varlam: *Tatomir țiganu; Ștefan țiganu; Matei țiganu.*

Țiganii dlui Dincă Varlam: *Ioniță țiganu; Ion țiganu; Iordache țiganu; Onofrie țiganu; Mariea, țiganca.*

Țiganiile dlui Ioniță Varlam (rumân): *Dobre țiganu, slugă; Ilinca, țiganca; Radu țiganu.*

Țiganiile dlui Sterie Lăcusteanu (rumân): *Catrina, țiganca (țigancă) – Alecsandru (fiu).*

Țiganiile dlui Mihalache Varlam (rumân): *Mariea, slujnica (țigancă).*

Țiganiile dlui Nicolai Zahariea (sârb, cu familia): *Florea țiganu – Badea (mama lui), Sanda (soția); Mariea, țiganca.*

Țiganiile dlui Scarlat Vărgatul (rumân; cu familia): *Ion, țiganu (țigan) – Măriea (soția).*

Țiganiile dlui Gheorghe Amărăscu (rumân; cu familia): *Ilinca, roaba lor (țigancă) – Hristea, Ion (fii).*

Țiganiile dlui Ioniță Dumitriu (rumân; cu familia): *Vladu, robul său (țigan) – Mariea (soția), Dina, Gherghina (fiice).*

Țiganiile dlui Nicolae Boruzescu (rumân): *Ianuș, țiganul (țigan); Ioan, vizitiu (țigan cobzar).*

Țiganiile dlui Enache Encovici (rumân; cu familia): *Dumitru, țiganul dlor (țigan) – Tinca (soția), Anica (fiica).*

Țiganiile dlui Filip Prejbeanu (rumân; cu familia): *Dumitru, țiganul dlor (țigan) – Stanca (soția), Gheorghe, Dumitru, Tudor (fii), Mitra, Zinca, Mitrana (fiice).*

Țiganiile dlui Petrache Fărcășanu (rumân; cu familia): *Bănică, țiganul lor (țigan) – Floarea (soția), Costandin (fiu), Anuța (fiica); Linca țiganca – Floarea (fiica); Dobre țiganul (țigan domnesc).*

Țiganiile dlui Costache Bârsăscu (rumân; cu familia): *Mariea, țiganca lor – Tinca (fiica).*

Țiganiile dnei Zinca, soția răposatului Răduț Nica (rumâncă; cu familia): *Dinu, țiganul lor (țigan); Mariea țigancă; Rada, țigancă.*

Țiganiile dlui Pitar Ion Prejbeanu (rumân; cu familia): *Enache, țiganul lui (țigan) – Stanca (soția), Sadăc, Stan, Florea (fii), Ileana, Velica, Sălcioara (fiice); Simion țiganu (țigan) – Mariea (soția), Tăturică, Ioniță, Ilie (fii); Barbu țiganu (țigan) – Simioana (soția), Ion (fiu), Dumitrana (mama lui).*

Țiganiile dlui Toma Vasiliu (rumân; cu familia): *Dumitru, țiganul dlor (țigan) – Nița (soția), Ghița (fiica); Ioan țiganu (țigan) – Mariea (soția), Grigore (fiu).*

2. Neînregistrați ca aparținând unui proprietar: *Florea țiganu (țigan) – Măriea (soția), Ion, Ilie (fii); Radu Stângă (țigan) – Ioana (soția), Ioan, Iacov, Marin (fii), Dumitra (fiica).*

La finalul fiecărei mahalale se face un sumar al persoanelor și obiectelor deținute. În ceea ce îi privește pe țigani, avem următoarea statistică: Mahalaua Sfântul Ioan – 36 de țigani ai statului și patru țigani boierești; Mahalaua Sfântul Nicolae – opt țigani ai statului, zece țigani mănăstirești și 21

boierești; Mahalaua Târgului de Afară – 43 de țigani boierești; Mahalaua Potrosenilor – 83 de țigani boierești.

Din perspectivă antroponimică, observăm că atât structura, cât și varietatea numelor purtate de romi se înscriu în tiparele generale ale comunității din epocă. Acestea reflectă influențele onomastice locale, precum și criterii sociale sau profesionale care au contribuit la formarea și individualizarea numelor. Astfel, putem identifica mai multe structuri și tipologii:

a) Antroponime unice, care nu sunt însoțite de alte elemente identificatoare: *Badea, Drăghici, Gheorghe, Mitrana, Ioana* etc.

b) Antroponime asociate cu apelativul denominativ *țigan/țigancă* pentru a marca apartenența etnică: *Dragomir țiganu, Pătrașcu țiganu, Rada țigancă, Mariea țigancă, Gheorghe țiganu* etc.

c) Antroponime duble formate din prenume + nume: *Radu Stângă, Ion Zuică* etc.

d) Antroponime triple; individualizarea este mai clară prin adăugarea unui al treilea element onomastic (care îi aparține tatălui sau chiar bunicului): *Niță Anton Iorgu*.

e) Formule denominative populare: *Stan sin Petre, Păun brat Preda, Stoica al Mirii Țigancă, Ivan sin Badea* etc.

f) Antroponime însoțite de apelative (unele dintre ele potențiale nume de familie) care desemnează ocupația individului, ceea ce indică un tipar de identificare socială bazat pe profesie: *Ion vizitiu, Tănăsie bucătaru, Ivan văcaru* etc.

Observăm un aspect important în această catagrafie: patronimul *Țigan/u* nu este consemnat în niciun caz. Această absență poate indica faptul că etnonimul nu ajunsese încă să fie stabilizat ca nume de familie în regiune. De asemenea, detaliul sugerează că în perioada respectivă, identificarea persoanelor de etnie romă se făcea preponderent prin apelative și formule descriptive, fără ca etnonimul să fie transmis ereditar ca nume de familie. Însă, în cazul numelor care sunt însoțite de apelativul etnic *țigan/țigancă*, există o probabilitate mare ca acesta să se transforme în patronim odată cu impunerea legală a numelor de familie. Ceea ce inițial era doar o indicație etnică atașată numelui individual ar putea deveni un element fix, transmis ereditar, în contextul reformelor care au impus utilizarea patronimelor stabile în actele de stare civilă. Fenomenul este întâlnit și în cazul altor etnonime, care, de-a lungul timpului, s-au consolidat ca nume de familie, marcând o etapă importantă în procesul de integrare onomastică și socială a comunităților respective.

Concluzii. Prin analiza etnonimului *țigan* în diverse ipostaze – apelativ, apelativ denominativ și antroponim – în catagrafii, am urmărit

procesul de onomasticizare a acestui termen și implicațiile sale sociale și identitare.

În primul rând, evidențierea sa ca simplu apelativ arată utilizarea inițială a termenului strict pentru identificarea etnică (mai ales în cazurile în care a fost consemnat la rubrica „Neamul”, în formă nearticulată). În al doilea rând, apariția sa ca apelativ denominativ (în structuri de tipul *Ion țiganul*, *Dumitru sin Dinu țiganul* – etnonimul însoțește acum prenumele în rubrica destinată identității nominale a persoanei și are frecvent formă articulată) reflectă trecerea spre o utilizare mai personalizată, unde etnonimul începe să fie folosit ca un semn distinctiv în cadrul comunității. În cele din urmă, consacrarea sa ca antroponim⁵¹ – transmis de la o generație la alta – atestă integrarea termenului în sistemul onomastic și transformarea sa dintr-un simplu indicator de apartenență etnică într-un nume propriu stabil.

Această evoluție ilustrează nu doar mecanismele lingvistice și sociale prin care un etnonim poate deveni nume propriu, ci și statutul juridic și social al romilor în epocă, modul în care erau percepuți și înregistrați oficial. Astfel, catagrafiile ne oferă o perspectivă valoroasă asupra dinamicii identitare și a felului în care structurile administrative și comunitare au influențat formarea numelor în rândul acestei populații.

În contextul contemporan, marcat de reevaluări ale terminologiei etnice și ale conotațiilor istorice, analiza procesului prin care etnonimul *țigan* a fost integrat în sistemul antroponimic contribuie la înțelegerea mecanismelor de constituire a identității nominale și a modului în care acestea reflectă dinamici sociale și istorice.

⁵¹ Patronime derivate din etnonimul *țigan* se regăsesc în onomastica mai multor popoare, sub forme fonetice și morfologice adaptate limbii fiecărui spațiu. O serie de astfel de forme pot fi identificate rapid prin consultarea resurselor accesibile online, a motoarelor de căutare, de exemplu Google: italiană: *Zingaro*, *Zingarelli*; spaniolă: *Gitano*, *Gitanes*; franceză: *Gitan*, *Gitane*; portugheză: *Cigano*; germană: *Zigeuner*, *Zigan*, *Ziganer*; rusă: *Цыганов* (*Țăganov*), *Цыганкин* (*Țăgankin*); ucraineană: *Циганюк* (*Țiganiuk*); poloneză: *Cygan*, *Cygański*; cehă, slovacă: *Cikán*, *Cigánek*; sârbă, croată, bulgară: *Циганов* (*Ciganov*), *Цигановић* (*Ciganović*); maghiară: *Cigány*, *Cigányi*; greacă: *Τσιγγάρος* (*Tsiganos*), albaneză: *Cigan*, *Cingari*. Aceste patronime au apărut fie ca desemnări etnice, fie ca porecle care s-au transformat ulterior în nume de familie. În multe cazuri, ele au fost purtate atât de romi, cât și de persoane din alte grupuri etnice care aveau o legătură culturală, economică sau geografică cu comunitățile rome.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Barbu, Paul-Emanoil, Comănescu, Mirela, *Catagrafia din 1838 a județului Romanați*, volumul I. *Plasa Câmpului*, București, Editura Academiei Române, 2022.
- Barbu, Paul-Emanoil, Comănescu, Mirela, *Catagrafia din 1838 a județului Romanați*, volumul II, *Plasa Mijlocului*, Craiova, Editura Alma, 2023.
- Barbu, Paul-Emanoil, Comănescu, Mirela, *Catagrafia din 1838 a orașului Caracal și a satului Bold*, Craiova, Editura Alma, 2018.
- Barbu, Paul-Emanoil, Osiac, Vladimir, *Catagrafia județului Dolj din anul 1828*, Craiova, Editura Universitaria, 2001.
- Burci, Iustina, *Minorități etnice în toponimia actuală din Oltenia și Muntenia: țiganii*, în „Cercetări lingvistice. Omagiu doamnei profesoare Adriana Stoichițoiu Ichim”, coordonator: Dragoș Vlad Topală, Craiova, Editura Sitech, 2017, pp. 31-49.
- (Burci) Nica, Iustina, *Despre proprietate. Categorii sociale periferice. Studii de toponimie istorică în Muntenia și Oltenia*, București, Pro Universitaria, 2021.
- Busuioc, Monica, *Despre discriminare în DEX*, în „Limba Română. Direcții actuale în cercetarea lingvistică. II. Lexic, semantic, terminologii, stilistică, pragmatică, retorică și argumentare” (editori: Rodica Zafiu, Ariadna Ștefănescu), București, Editura Universității din București, 2012, pp. 41-47.
- Cernea, Emil, Molcuț, Emil, *Istoria statului și dreptului românesc. Terminologia vechiului drept românesc*, ediție revăzută și adăugită, București, Universul juridic, 2013.
- *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374-1600*, (DERS), redactor responsabil: Gh. Bolocan, București, Editura Academiei RSR, 1981.
- *Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească*, vol. XXX, 1645, întocmit de Violeta Barbu, Marieta Chipere, Gheorghe Lazăr, București, Editura Academiei Române, 1998.
- *Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească*, vol. XXXII, 1647, volum întocmit de Violeta Barbu și Gheorghe Lazăr, București, Editura Academiei Române, 2001.
- *Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească*, vol. XXXVI, 1651, întocmit de Oana Rizescu și Marcel Dumitru Ciucă, București, Editura Academiei Române, 2006.
- *Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească*, vol. XXXVII, 1652, volum întocmit de Violeta Barbu, Constantin Bălan, Florina Manuela Constantin, București, Editura Academiei Române, 2006.

- *Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească*, vol. XXXVIII, 1653, volum întocmit de Oana Rizescu, Marcel-Dumitru Ciucă, Florina Manuela Constantin, Andreea Iancu, București, Editura Academiei Române, 2009.
- Fraser, Angus, *Țigani – originile, migrația și prezența lor în Europa*, ediția a doua, traducere din engleză de Dan Șerban Sava, București, Humanitas, 2008.
- Mircea, Radu, *Termenii rob, șerb și holop în documentele slave și române*, în vol. „Robia Țiganilor în țările române. Moldova. Rromii din România – studii și documente istorice” (coord. Vasile Ionescu), București, Editura Centrului rromilor pentru politici publice „Aven amentza”, 2000.
- Potra, G., *Contribuțiuni la istoricul Țiganilor din România*, București, Fundația Regală, 1939.
- Șăineanu, Lazăr, *Dicționar universal al limbei române*, ediția a VI-a, 1929.
- Zamfir, Alexandru Mihai, *Sistemul antroponimic al rromilor din România. Perspectivă istorică și comparată*, București, Editura Universității din București, 2024.

Sitografie

- <https://tinyurl.com/4sumx92w> - accesat la data de 24.05.2025
- <https://dexonline.ro/definitie/arap> – site accesat la data de 05.05.2025
- „Revista de etnografie și folclor”, tom 31, nr. 1, 1986
<https://tinyurl.com/y7m9j685>, site accesat la data de 26.03.2025.

**ELEMENTE DE IDENTITATE
ROMÂNEASCĂ: DIMENSIUNI
TRADIȚIONALE ȘI CONTEMPORANE**

**ELEMENTS OF ROMANIAN IDENTITY:
TRADITIONAL AND CONTEMPORARY
DIMENSIONS**

SIMBOLURI VEGETALE ÎN CONTEXTUL OBICEIURILOR DE IARNĂ*

LOREDANA-MARIA ILIN-GROZOIU**

Abstract: *The study on vegetation, with its multiple ethnological valences, is based on our field research, which we have undertaken in recent years in the Oltenian area.*

From the beginning, great importance was given to the meaning of the symbol, emphasizing the idea that, The symbol connects man and the World, it gives the individual the possibility, periodically, to rediscover his centrality and belonging to the All. Plant symbols ensure the synthesis of the concrete with the imaginary, as well as with the abstract, and give the World a supernatural dimension.

Further on, it was shown the multitude of usages in which specific plants are used, in a series of rites related to the summer holidays, practices that are also resorted to in other significant moments of the holiday. The collective belief gives the vegetal increased valences, the vegetal element being summoned to protect the habitat from evil forces, particularly aggressive at certain moments of the calendar cycle, to promote the prosperity of the individual, both physically and mentally.

Keywords: *vegetation, symbolism, winter customs, Oltenia.*

Semne și simboluri. Comunicare și limbaj

Vom porni analiza noastră de la afirmația: „...miturile se degradează, iar simbolurile se laicizează, dar ele nu dispar niciodată, cum n-au dispărut nici din cea mai pozitivistă dintre civilizații - cea a secolului al XIX-lea. Simbolurile și miturile vin de mult prea departe: ele fac parte din țința umană și este cu neputință să nu le găsim în oricare ipostază existențială a omului în Cosmos”¹, mai ales că, de-a lungul anilor, specialiștii în domeniu au demonstrat faptul că, prin simbol și mit, omenirea și-a păstrat continuitatea spirituală. Simbolul asigură legătura dintre ritmurile vieții umane și cele cosmice, comunicarea dintre vizibil și invizibil, dintre abstract și concret.

* Articolul face parte din tema de cercetare: *O cercetare dedicată rolului regnului vegetal în cultura populară din Oltenia* inclusă în proiectul de cercetare: *Cultură materială și imaterială, identitate culturală și proiecte patrimoniale. Abordări pluridisciplinare* al programului de cercetare al Institutului de Cercetări Socio-Umane din Craiova-C. S. Nicolăescu-Plopșor: *Istoria Olteniei: surse, structuri sociale și elite* (2024-2027).

** Cercet. șt. III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova - C. S. Nicolăescu-Plopșor al Academiei Române; e-mail: lorelayy2007@yahoo.com.

¹ Mircea Eliade, *Imagini și simboluri*, București, Editura Humanitas, 1994, pp. 31-32.

În literatura de specialitate, cercetătorii simbolurilor au abordat teme diverse, dintre care, cu titlu exemplificativ: formele cunoașterii indirecte, semiotica, simbolicul, rolul simbolului, rolul arhetipurilor în evoluția cunoașterii, limbajul simbolic².

Ne propunem, în rândurile de mai jos, o analiză referitoare la simbol pe care îl vom privi ca modalitate de comunicare a omului cu Cosmosul ca totalitate. În acest sens, deși, nu intenționăm să cuprindem toată literatura generată de această problemă, ne vom axa doar pe câteva teorii care deslușesc, la nivel teoretic, cel mai bine, ceea ce vom încerca să demonstrăm prin acest studiu, cu aplicație pe obiceiurile de iarnă.

Din timpuri străvechi, prin semn și simbol, omul a reușit să descifreze mesaje. Semnul descrie reprezentarea ideii despre un lucru anumit, într-un fapt real și concret, iar simbolul ajută la crearea de sens. Simbolul este o emblema care reprezintă ceva profund și esențial. Acesta poate deveni un obiect material, care exemplifică ceva imaterial. În acest sens, este întâlnit ca simbol al credinței, simbol muzical, matematic, etc., precum și ca simbol spiritual sau vegetal. Trăsătura caracteristică a simbolului este data de simultaneitatea sensurilor pe care le transmite.

Simbolul este mai mult decât un semn, cel din urmă fiind o modalitate de comunicare a unui mesaj. Delia Suiogan în lucrarea *Simbolica riturilor de trecere*, apărută în anul 2006, demonstrează că imaginarul s-a dezvăluit omului ca imagine. Cu atât mai mult, faptul că omul i-a găsit imaginarului un corespondent în realitatea imediată, consideră autoarea, „nu a însemnat o anulare a imaginarului, ci, credem că este vorba mai degrabă de o identificare cu acesta printr-o „recuperare” a sensurilor superioare într-un plan al „banalului”³. Se subliniază faptul că, trebuie făcută o distincție între comunicarea ca experiență comună și comunicarea ca experiență religioasă.

² Gerard de Champeaux, S. Sterex, *Introduction au monde des symboles*, Paris, 1966; Jean Baudrillard, *Le systeme des objets*, Paris, Gallimard, 1968; Henri Wald, *Realitate și limbaj*, București, Editura Academiei Române, 1968; Victor Turner, *The Ritual Process. Structure and Antistructure*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1969; Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, București, Editura Univers, 1977; Roger Berger, *Mutația semnelor*, București, Editura Meridiane, 1978; Claude Lévi-Strauss, *Antropologia structurală*, București, Editura Politică, 1978; Maria Carpov, *Introducere în semiologia literaturii*, București, Editura Minerva, 1978; Umberto Eco, *Tratat de semiotică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982; Jean Burgos, *Pentru o poetică a imaginarului*, București, Editura Univers, 1988; Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în filosofia culturii umane*, București, Editura Humanitas, 1994; Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. I, București, Editura Artemis, 1994; Roger Caillois, *Omul și sacralul*, București, Editura Nemira, 1997.

³ Delia Suiogan, *Simbolica riturilor de trecere*, București, Editura Paideia, 2006, p. 17.

Sfântul Nicolae Velimirovici, Episcopul Ohridei și Jicei, în lucrarea *Semne și simboluri*, apărută în anul 2009, pune în discuție distincția între simbol și semn. Simbolul, consideră autorul, „este ceva trainic, semnul – ceva trecător”⁴. Exemplificând, autorul menționează:

„Crucea este simbol al pătimirii și al mântuirii, însă crucea arătată pe cer Împăratului Constantin – sau cea care se va arăta la a Doua Venire a lui Hristos – este un semn. Apa este simbol al harului dumnezeiesc și al curățirii, pe când potopul sau inundația e un semn. Omul, în raportul său cu natura, este simbol al lui Dumnezeu, însă cutare sau cutare om, care prin viața sau prin menirea sau prin cuvintele sale îți amintește de ceva, este un semn. Pătimirea fără vină, ca și pătimirea pentru o vină, este semn. Bolile trupești simbolizează îndeobște neputințele sufletești, însă o boală neașteptată în familie e un semn”⁵.

La omul culturilor arhaice și tradiționale, limbajul era cel simbolic. Omul își percepea o anumită poziție în Cosmos de ale cărui planuri era legat prin structuri simbolice. În comunitățile arhaice, simbolul este realitatea pe care o simbolizează și semnul acelei realități: „În lumea arhaică, mentalitatea se baza pe forța percepției și a impulsului sensorial, încercările de generalizare încadrându-se în simbolizări și nu în concepte clar precizate. Simbolizarea nu reușea să se extragă din binomul *image* și *semn*. În acest sens, din multitudinea de manifestări ale realului, omul constată, în primul rând, individualul și apoi clasa și genul lucrurilor”⁶.

În gândirea tradițională, elementele rituale din mediul înconjurător sunt înzestrate cu o anumită încărcătură simbolică care se particularizează prin repetate revalorizări. Miturile și ritualurile crează formele cu ajutorul cărora individul poate comunica cu Absolutul. Cunoașterea mitului ajută la îndeplinirea unui rit: „Nu se poate îndeplini un ritual, dacă nu i se cunoaște „originea”, adică mitul care povestește cum ritualul a fost îndeplinit pentru prima oară”⁷.

Aurel Codoban în lucrarea *Sacru și ontofanie. Pentru o nouă filosofie a religiilor*, din anul 1998, în care dezvoltă liniile fundamentale ale gândirii lui Mircea Eliade, pe fundalul nou al filosofiei heideggeriene și al hermeneuticii lui Paul Ricoeur, pe de o parte, și pe al antropologiei lui Leroi-Gourhan, pe de altă

⁴ Sfântul Nicolae Velimirovici, Episcopul Ohridei și Jicei, *Semne și simboluri*, traducere din limba sârbă Adrian Tănăsescu-Vlas Ionuț și Sladjana Gurgu, 2009, p. 80.

⁵ *Ibidem*, pp. 80-81.

⁶ Anca Ceaușescu, *Rituri de trecere în societățile tradiționale. Nașterea*, Craiova, Editura Universitaria, București, Editura Pro Universitaria, 2014, p. 9.

⁷ Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, București, Editura Univers, 1978, p. 17.

parte, realizează, pe baza polarității gest-cuvânt, deosebiriile dintre cratofanie și hierofanie, gândire magică și simbol, ritual și mit⁸.

Mircea Eliade, într-o formulare care ne descoperă importanța simbolului afirmă: „Un simbol e important nu numai pentru că prelungește o hierofanie sau pentru că i se substituie, ci, înainte de toate, pentru că poate continua procesul de hierofanizare și, mai ales, pentru că în acel moment, este el însuși o hierofanie, adică revelează o realitate sacră sau cosmologică pe care nici o altă manifestare nu ar putea să o reveleze”⁹. Istoricul religiilor consideră că simbolurile recompun schema gândirii arhetipale, iar cercetarea lor sintetică, prin descoperirea rădăcinii lor și a relațiilor dintre ele, conduce la adevărata natură a ființei. Simbolul prelungește o hierofanie sau i se substituie, continuă procesul de hierofanizare, fiind el însuși hierofanie.

Procese de comunicare sunt de nelipsit din viața comunității. Prin intermediul comunicării, omul culturilor de tip tradițional își redefineste rolul și locul său în lume. Permanenta colaborare dintre membrii unei comunități a demonstrat practicarea unor rituri și ritualuri benefice atât pentru individ, cât și pentru întreaga colectivitate. Cu ajutorul acestora, se transmite o idee sau chiar o stare sufletească, iar contactul dintre comunitate și individ este mai lesne de stabilit sau restabilit¹⁰.

Indispensabil fondului de referință al marilor culturi și religii ale lumii, vegetalul, cu o simbolistică departe de a putea fi repertoriată, dobândește, în cadrul fiecărui sistem particular, sens și valoare, care îl fac să devină purtător al unor noime și tâlcuri ce conferă individualitate fiecărei culturi. Vegetalul, după cum se știe, este de nelipsit din recuzita obiceiurilor de iarnă, mentalul colectiv atribuindu-i valențe apotropaice, magice, oraculare, dar și fertilizatoare. Teiul, salcia, fagul, stejarul, mesteacănul sunt arbori sacri care stimulează „capacitatea de reînnoire, prin renunțarea la vechi, la ceea ce a îmbătrânit și intrarea sub stăpânirea noului, a tinereții. De asemenea, în acești arbori sălășluiesc spirite tutelare/sufletele strămoșilor mitici, care-și vor prelugi protecția și asupra spațiului cu care intră în contact, producându-se chiar o relație de identificare între spațiul atins și totem”¹¹.

⁸ Aurel Codoban, *Sacru și ontofanie. Pentru o nouă filosofie a religiilor*, Iași, Editura Polirom, 1998.

⁹ Idem, *Tratat de istoria religiilor*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 407.

¹⁰ Vezi Loredana-Maria Ilin-Grozoiu, *Concepte, credințe și tradiții privind nemurirea sufletului și cultul morților*, Craiova, Editura Universitaria, București, Editura Pro Universitaria, 2014, pp. 103-115.

¹¹ Delia Suiogan, *Ramura verde – valori simbolice*, în „Memoria Ethnologica”, nr. 30 – 31/2009 (An IX), p. 80.

La nivelul mentalului colectiv, valențe magice capătă și plantele ce se constituie ca o componentă importantă în practicile rituale legate de sărbătorile de iarnă. În credințele populare din zona cercetată, printre plantele cu valențe magice se numără busuiocul¹². Acestea ocupă, alături de alte plante din flora spontană sau cultivate un loc important în ceremonialele și practicile rituale legate de sărbătorile și obiceiurile din calendarul popular, precum și în ceremonialele și actele rituale legate de principalele momente din viața omului.

Arborele este considerat simbol al raporturilor ce se stabilesc între cer și pământ, semnificația sa prin urmare fiind cosmică. „Simbol al vieții în continuă evoluție, în ascensiune spre cer, arborele evocă întreg simbolismul, pe de altă parte, el slujește drept simbol pentru caracterul ciclic al evoluției cosmice: moarte și regenerare, înlesnește comuniunea între cele trei niveluri ale cosmosului: cel subteran, prin rădăcini ce răscolesc adâncurile; suprafața pământului, prin trunchi și crengile de jos; înaltul, prin ramurile dinspre vârf, atrase de lumina cerului”¹³, sublinia istoricul religiilor Mircea Eliade. Valoarea simbolică a acestuia este cea de axis mundi, având caracterul unui Centru.

O cercetare expresă din spațiul etnografic oltenesc

Cercetările noastre de teren, în câteva așezări din Oltenia, pun în evidență o serie de rituri, ritualuri și ceremonialuri care promovează valențele vegetalului și le descoperă funcțiile mitice, apotropaice, fertilizatoare și funerare. În ideea de a ne apropia de simbolismul vegetalului, performat în cazul obiceiurilor de iarnă din arealul oltenesc, în continuare vom trece în revistă câteva exemple reprezentative din varietatea practicilor în care apare implicat. În acest material ne îndreptăm atenția asupra evenimentelor din preajma sărbătorilor iernii, încercând să realizăm o imagine a momentelor care cuprind obiceiurile, actanții, timpul de performare, darurile primite de colindători etc.

În Oltenia, sărbătorile care marchează solstițiul de iarnă (Crăciunul¹⁴, Anul Nou¹⁵, Boboteaza și Sf. Ioan¹⁶) se impun printr-un palier deosebit de bogat

¹² Loredana-Maria Ilin-Grozoiu, *Simbolistica busuiocului în obiceiurile vieții omului și în cele calendaristice*, în „Memoria Ethnologica”, an XVI, nr. 62-63/2017, pp. 28-39.

¹³ Mircea Eliade, *Imagini și simboluri...*, p. 93.

¹⁴ Vezi Loredana-Maria Ilin-Grozoiu, *Intersectarea tradiției populare cu tradiția religioasă în contextul practicării obiceiurilor de Crăciun din zona Mehedinților*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C. S. Nicolăescu-Plopșor»”, nr. IX/2008, Craiova, Editura Aius, pp. 237-246.

¹⁵ Vezi Idem, *Grăul – materie hrănitore și element ritual cu valențe simbolice în practicile din Oltenia*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C. S. Nicolăescu-Plopșor»”, nr. XIV/2013, Craiova, Editura Aius, pp. 223-236.

¹⁶ Idem, *Datini și credințe de Bobotează din comuna Fălcoiu, județul Olt*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 24/2010, București, Editura Academiei Române, pp. 327-340.

al obiceiurilor, actelor rituale și practicilor magice specifice morții și renașterii simbolice a Anului, personificare a Soarelui. În acest sens, este valorificată o suită de disponibilități, hotărâtoare pentru om, dar și pentru lumea vegetală și animală. Obiceiurile tradiționale, legate de sărbătorile de iarnă, ocupă un loc aparte prin amploarea, bogăția și varietatea valorilor artistice integrate în formele de desfășurare¹⁷.

Element fundamental al manifestărilor ritual-magico-simbolice de iarnă este bradul. În mentalitatea tradițională românească bradul¹⁸ este un simbol dendromorf, un axis mundi, alături de măr și stejar¹⁹.

Mărul este asociat cu Pomul Cunoașterii Binelui și Răului, cu Adam care gustase din acel pom, cu izgonirea din Rai a lui Adam și a Evei. „Și a făcut Domnul Dumnezeu să răsară din pământ tot soiul de pomi, plăcuți la vedere și cu roade bune de mâncat; iar în mijlocul Raiului era pomul vieții și pomul cunoștinței binelui și răului”, potrivit Sfântei Scripturi. Gustând din măr, omul a descoperit binele ascultării și consecințele împotrivirii față de voia lui Dumnezeu.

În viziunea Sfinților Părinți²⁰, suferința, boala și moartea sunt legate de păcatul strămoșesc. „Starea paradisiacă, în care omul trăia potrivit naturii sale primordiale, ne apare astfel ca o stare de sănătate, în care omul nu cunoștea vreo formă de boală, nici a trupului, nici a sufletului, și în care ducea o viață cu totul normal pentru că se conforma adevăratei lui naturi și adevăratei lui meniri”²¹. În ipostază adamică, omul trăia viața pentru care fusese creat, se afla în stare de sănătate, nu se temea de nicio boală. Însă, păcatul l-a despărțit pe om de Dumnezeu, l-a făcut pe acesta să își uite rostul său duhovnicesc. Păcatul strămoșesc este o boală foarte gravă care afectează întreaga ființă a omului, lipsindu-l de sănătatea pe care o avea în Raiul

¹⁷ Vezi Anca Ceașescu, *Winter holidays and customs in the traditional village from Oltenia*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu Ploșor”, nr. XVIII, 2017, pp. 208-218.

¹⁸ Potrivit lui Constantin Pârvu denumirile regionale specifice bradului (lat. *Abies alba*, fam. Pinaceae) sunt: „brad alb, brad nemeș, bradău, brădac, brădaică, brădan, brădișor, brădoi, brădui, brădeni, brăduleț, brădoaică, bread, buhaci, cepi, hașcă, hăciugă, nemeș, pin alb, porob, sâlhă, sihlă, silhă” (Constantin Pârvu, *Enciclopedia plantelor. Plante din flora României*, vol. I, București, Editura Tehnică, 2002, p. 224).

¹⁹ Anca Ceașescu, *Câteva considerații privind simbolistica bradului în cadrul ceremonialului nupțial din Oltenia*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 33, 2019, p. 267: „Simbolica bradului, legată de verticalitatea lui spre cer, de viața veșnică și de receptarea lui ca simbol falic în contextul nunții, explică atenția și grija sporită pentru împodobirea și securitatea acestuia în timpul ceremonialului nupțial”.

²⁰ Sfântul Ioan Scărarul subliniază: „Boala are uneori scopul de a ne smeri duhul” (Jean-Claude Larchet, *Terapeutică bolilor spirituale*, București, Editura Sophia, 2001, p. 57).

²¹ *Ibidem*, p. 39.

Dumnezeiesc²². Trecând din starea duhovnicească în cea trupească, omul simte durerea, atât fizică, cât și pe cea psihică care, de fapt, precede boala. În concepția Sfinților Părinți, atâta vreme cât sufletul omului este măcinat de boală, legătura cu Dumnezeu este pusă în pericol, ceea ce provoacă traume la nivelul psihicului și fizicului, rezolvarea constând în întoarcerea spre Biserică.

Potrivit textului biblic, Pomul Vieții Veșnice este scara lui Iacov care se întinde spre Cer pentru a putea urca și coborî îngerii. Pomul Vieții Veșnice este un intermediar între microcosmos și macrocosmos. Pomul Vieții reamintește de Pomul Cunoașterii Binelui și Răului din Eden, de Arborele Cosmic, de Arborele Înțelepciunii, de Arborele jertfei, de crucea răstignirii Mântuitorului Iisus Hristos.

Străvechiul cult dendrolatric consta în adorarea arborilor, în compararea acestora cu niște divinități. În universul mitologiei, distingem epifania vegetală, relația ființă umană–arbore: Attis asociat cu bradul sau cu pinul.

Romulus Vulcănescu în lucrarea *Mitologie română* distinge trei ipostaze ale bradului: arbore cosmic propriu-zis; arbore ceresc; arbore al vieții²³.

Dintre practicile rituale care au loc în acest interval de timp, un loc central îl ocupă colindatul, la care participă toți membrii colectivității, prin implicarea în diverse moduri la săvârșirea anumitor acte ceremoniale. Principala formă de colind practică este cea de ceată, alcătuită din copii, care devin adevărați „profeți și vestitori” ai mesajului divin ce urează de sănătate, de spor în casă, de alungare a duhurilor necurate, dar și de rod bogat al ogoarelor ce urmează să fie cultivate. La Secu, jud. Dolj, „cu colindatul plecam băieți și fete până la 12 ani în noaptea de Ajun, în ziua de Crăciun. Mergeam din casă în casă, doar în satul nostru. Cântam la fereastră, cine voia ne invita și în casă”²⁴; „Cu Bună Dimineața se colinda în ziua de Ajun, dimineața, de la ora cinci până seara. Colindătorii erau copiii mărișori”. Colindau din casă în casă, în curte²⁵; „Cu colindatul plecau băieți de 10-15

²² „Tot neamul omenesc se află în pier, în cădere. Ne-am lipsit de împărtășirea cu Dumnezeu chiar în rădăcina și în izvorul nostru: în protopărinții noștri, prin păcatul lor cel de bună voie. Ei au fost făcuți fără de prihană, neîmpărtășiți păcatului și stricăciunii; chiar de la facerea lor au fost făcuți părtași Sfântului Duh; (...). Ei de bunăvoie au lepădat viața, au chemat asupra lor moartea; ei de bună voie au stricat întregimea binelui dăruit lor atunci când au fost făcuți, s-au otrăvit pe sine prin păcat” (Sfântul Ignatie Briancianinov, *Călăuza rugătorului. Izbăvirea de durerile osteneților zadarnice*, București, Editura Sophia, 2020, p. 198.)

²³ Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, Editura Academiei Române, 1985, p. 485.

²⁴ Inf. Ecaterina Gae, 72 de ani, localitatea Secu, jud. Dolj, 2024.

²⁵ Inf. Viorica Sârbu, 82 de ani, localitatea Lunca, jud. Gorj, 2020.

ani, și fete până la 13 ani de la începutul postului Crăciunului, până la Bobotează. Prima dată colindau la preot, apoi la ceilalți săteni”²⁶.

La temelia colindatului stă „principiul pe care se întemeiază rânduiala conviețuirii și a solidarității colective dintre satele noastre de obște: toți pentru unul și unul pentru toți. Ceata, ca entitate constituită, reprezintă întreaga colectivitate, după cum fiecare casă era o entitate a comunității. Ceata ura în numele tuturor, fiecăruia, propițiind belșug și acordând protecție implicit întregii comunități”²⁷. Cu prilejul acestei sărbători a Nașterii Mântuitorului, sunt antrenați toți membrii obștei, fără deosebire de vârstă, prin implicarea în diverse moduri la săvârșirea anumitor acte ceremoniale, urând, primind urări, oferind și primind daruri rituale. Însemnul colindătorilor este colinda, un băț de alun sau de salcâm, adus din pădure încă de la începutul postului și uscat în sobă sau pe vatră. În dimineața de Ajun, bățul este decorat cu figuri geometrice, obținute prin afumare. Culoarele contrastante rezultate – alb și negru – simbolizează lupta dintre întuneric și lumină, dintre moarte și viață. Mai trebuie menționat faptul că, fiecare colindător are asupra-i o traistă, numită, în zona Mehedinților, săcui, țesută în război din lână albă și neagră, modelul geometric frecvent întâlnit fiind romb.

Așteptați cu bucurie în suflet de către gazde, colindătorii rostesc urări directe, mesajul pe care îl transmit fiind vestea Nașterii Mântuitorului. Urările tradiționale sunt însoțite și de rituri de tipul magiei simpatetice sau imitative, destinate să aducă belșug și prosperitate fiecărui membru al colectivității. Astfel, în vasul din care se împart colindeții (colăceii) se pun semințe de dovleac, floarea-soarelui, cânepă, grâu, porumb, fasole, orz, care se aruncă în curte asupra colindătorilor. La Amărăștii de Jos, jud. Dolj, „când intrau în casă, copiii care colindau aruncau în sobă o frunză sau o creangă și rosteau: *Pui, pui.*”²⁸; „Colindătorii scormoneau în foc și stăteau pe un coș cu paie, în care cloceau cloțele”²⁹; „Colindătorii luau o mână de paie numite pui, le puneau pe foc ca să scoată cloțele pui și rosteau: *Bună ziua lui Ajun/ Și mai bună lui Crăciun/Pui mamă, pui/ Dă și mie un colindete/ Să-l bag la săculete/Pui mamă, pui/ Și un codru de dovlete/ Să fiu mândru la fete*”³⁰.

După adresarea urărilor, colindătorii sunt răsplătiți de către gazde cu covrigi numiți colindețe, colăcei, mere, nuci, bani și un pahar de vin la flăcăi. De cele mai multe ori, colacul este pus în legătură directă cu cultul morților,

²⁶ Inf. Niculina Ghiță, 77 de ani, localitatea Greci, jud. Olt, 2024.

²⁷ Mihai Pop, *Obiceiurile tradiționale românești*, București, Editura Univers, 1999, p. 36.

²⁸ Inf. Florina Diaconu, 74 de ani, localitatea Amărăștii de Jos, jud. Dolj, 2024.

²⁹ Inf. Gheorghita Cochintu, 64 de ani, localitatea Chilii, jud. Olt, 2025.

³⁰ Inf. Maria Luță, 93 de ani, localitatea Frâșila, jud. Dolj, 2023.

comuniunea cu spiritele tutelare ale strămoșilor realizându-se și prin ofrande alimentare.

Ca formă a colindului, în zona Mehedințiului se practică ritualul scormonirii focului, care este, de fapt, „o reminescență a cultului soarelui”³¹. O parte dintre membrii cetei – numiți în această zonă „pițărâi” – ațâță focul din vatră cu ajutorul colindelor (bețe de alun sau salcâm, ramuri de tufe, numite „pui”), până se produc scânteile, apoi ating tavanul sau grinda, „acțiuni menite, în sfera gândirii magice, să ajute Soarele să-și recâștige puterea, luminozitatea și înălțimea pe bolta cerească”³². După adresarea urărilor, colindătorii sunt răsplătiți de către gazde cu mere, nuci sau bani, colaci calzi, de curând scoși din cuptor, numiți, în zona studiată, „colindeți”. Această împărțire a darurilor nu este numai o răsplată, ci „are scopuri magice; are caracter de vrajă”³³.

Din colindele de Crăciun caracterizate prin varietate, determinată de existența unor urări specifice în funcție de diferite situații ale grupurilor umane sau ale indivizilor reiese ipoteza mărului de pom al vieții³⁴. Raiul este imaginat ca un arbore cosmic, devenit arbore al vieții, cu mere de aur, sub acesta găsimu-se patul soților peste care se revarsă florile ce simbolizează belșugul și rodnicia cuplului.

Mărul, asemenea bradului, teiului, stejarului este un simbol dendromorf cu virtuți ritual-magico-simbolice. În spațiul etnografic oltenesc este de nelipsit din recuzita obiceiurilor de peste an, implicându-se de asemenea și în momentele importante ale ciclului vieții. Pom sacru și consacrat, pom al vieții și arbore cosmic, mărul dobândește valențe apotropaice, fertilizatoare și, nu în ultimul rând, integratoare.

În Ajunul Anului Nou, în spațiul investigat, ca de fapt în întreaga Oltenie, se practică un străvechi obicei agrar, numit *Plugușorul*. Acest ritual constituie încă o dovadă a faptului că ocupația de bază a fost agricultura, din practicarea căreia locuitorii și-au asigurat existența și au dobândit cunoștințe referitoare la materia vegetală și la întrepătrunderea acesteia cu mediul înconjurător.

³¹ Marcela Bratiloveanu Popilian, *Aspecte ale obiceiurilor de Crăciun din zona Mehedinților*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 7/1992, p. 146.

³² Georgeta Nițu, *Simbolistica soarelui și a focului în obiceiurile calendaristice din Oltenia*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 17/2003, p. 265.

³³ Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*, București, Editura Minerva, 1983, p. 371.

³⁴ Mihai Pop, Pavel Ruxăndoiu, *Folclor literar românesc*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976, p. 148.

Odinioară, plugul de arat era cu o pereche de boi împodobiți cu panglici roșii și flori și clopote la gât. Arau o brazdă în curte și semănau grâu. Azi merg cu plug mic pe rotile, făcut din scânduri de brad, clopote, bice. Urătorii primeau covrigi, colaci, bani, cârnați, băutură, în prezent bani: „Colindătorii veneau cu plug cu o pereche de boi cântând”³⁵; „Colindătorii veneau cu plug cu patru boi, cu tobă și fluier, trăgeau brazdă prin curte”³⁶.

Agenții rituali sunt flăcăii, pe alocuri tineri căsătoriți, care merg din casă în casă să ureze cu Plugușorul. Urarea, menită să aducă sănătate și belșug, prin cântece sau versuri, este însoțită și de o prezentare dramatică a muncilor agricole, al cărei element cheie este plugul. În trecut, acesta era un plug adevărat, împodobit cu crenguțe verzi și cu panglici, la care erau înjugăți doi sau patru boi, de asemenea împodobiți cu panglici colorate, flori, căpăstre din piele, uneori având coarnele vopsite și însemnați cu roșu în frunte. În zilele noastre este utilizat plugul în miniatură, din lemn, îmbrăcat în coli vopsite, împodobit cu ciucuri, purtat pe brațe de către cel care urează și un plug simbolic, format dintr-un băț cu două crăci care reprezintă coarnele plugului. Copiii urează numai cu plugurile în miniatură. Pe lângă plug, ceata poartă bice din care se pocnește, clopote de vite și tălângi. Sunt prezenți și instrumentiștii populari care cântă din fluier, cimpoi, vioară sau cobze.

Ritul primei brazde semnifică începutul Anului Nou, debutul muncilor agricole, fiind vorba, totodată, și de un rit de întemeiere: „Tragerea unei asemenea brazde constituia un act magic de înstăpânire asupra teritoriului și de cosmicizare (culturalizare) a spațiului, dar și un brâu ocrotitor împotriva invaziei forțelor haosului”³⁷. Gestul dezvăluie și ideea procreării, căci „plugul – și sapa – simbolizează, ca majoritatea uneltelor cu tăiș, acțiunea principiului masculin asupra materiei pasive, deci feminine”³⁸. Spargerea crustei pământului este un rit de unire pe verticală, a adâncului cu înaltul, a întunericului cu lumina. În fond, este vorba despre o renaștere, care reactualizează un act originar, mitic.

Contextul este prielnic promovării unor elemente rituale, toate cu semantică deosebită, validate ca atare de codul magic și religios. Dintre aceste elemente, grâul apare puternic atașat ciclului solstițial de iarnă, segment temporal de excepție, marcat de regresie, dar și de schimbare, prin instaurarea unei noi ordini, când, printr-o suită de practici rituale și

³⁵ Inf. Elena Toma, 87 de ani, localitatea Silea, jud. Vâlcea, 2020.

³⁶ Inf. Maria Budana, localitatea Pielești, jud. Dolj, 2021.

³⁷ Ivan Evseev, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, p. 67.

³⁸ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. III, București, Editura Artemis, 1995, p. 111.

reprezentări ce amintesc de vechi sărbători sau de reprezentări precreștine, sunt activate virtuțile magice ale acestuia.

Plantă cerealieră cu veche tradiție la români, cu valori nutritive deosebite, acest element ritual se caracterizează și se particularizează printr-o carieră culturală cu totul deosebită. Capacitatea grâului de a asigura intrarea cu bine într-un nou segment temporal, ce se dorește a sta sub semnul înnoirii și al eficienței, este subliniată de unele practici performante, mai ales de Anul Nou.

Grâul nu mai este un simplu element, ci devine o formă de comunicare, un element ritual identificat și particularizat printr-o anumită simbolică. El simbolizează triumful vieții asupra morții, renașterea, și, prin extensie, recosmicizarea. Ritologia, destul de vastă a acestuia, îl recomandă ca simbol al renașterii, al renovării, precum și al fertilității.

În spațiul etnografic oltenesc, băieți și fete, pleacă la sorcovit în Ajun de Anul Nou și în dimineața Anului Nou. Odinioară, sorcova era o ramură de pom, salcie sau brad sau se făcea în casă din bețe și hârtie colorată. Azi se cumpără și este din hârtie artificială.

De Anul Nou sunt promovate disponibilitățile busuiocului. Busuiocul apare ca element de recuzită în formulele rituale care au în vedere aflarea ursitei și împlinirea speranțelor maritale. În practicile premaritale, alături de busuioc se implică și crenguța de măr, care, oferită de colindători și pusă sub pernă în seara Anului Nou, va contribui la aflarea ursitei. Mărul este simbol al rodirii și al ciclicității vieții. Capătă importanță procurarea acestei plante ierboase aptă de a folosi practicilor divinatorii, proveniența conferindu-i statut de element indispensabil.

Fiind începutul ciclului calendaristic, Anul Nou e caracterizat printr-o serie de credințe și practici rituale, menite să asigure instaurarea armoniei la nivel familial și comunitar. Pentru cunoașterea „mersului vremii”, care influențează recoltele, în noaptea de Anul Nou se pun pe masă, afară, 12 foi de ceapă, corespunzătoare lunilor anului, în care se presară sare. Dimineața, foile care au multă apă indică lunile ploioase, iar celelalte lunile secetoase.

Virtuțile mitico-magice ale vegetalului sunt evidente și în mediul rural al județului Olt, unde, în ajunul sărbătorii Sf. Ioan, înainte de asfințitul soarelui, se practică colindatul de Bobotează. Astfel, colindătorii se strâng cete-cete și merg la acele case ale căror gazde au un sărbătorit cu numele de „Ioan”. Pregătiți cu busuioc, împodobit cu fir roșu și cu panglică colorată, cu apă sfințită pe care o poartă într-o căldărușă, care, de asemenea, este înfrumusețată cu clopoței și cu tobe lucrate din ciururi de făină, peste care se așază o folie de nailon, copiii vin la casele sărbătorîților, unde rostesc de trei

ori: „*Ieși Ioane, afară,/ Să te botezăm,/ Cu apă sfințită,/ De la Dumnezeu*”³⁹. Gazda îi poștește în casă, unde copiii își continuă colindele specifice acestei sărbători. La final sunt răsplătiți cu mere, colaci (covrigi), nuci, prăjituri și bani. La ieșirea din casă, rostesc de trei ori: „Uraaaaaa, trăiască Sfântul Ion!”. Acest obicei, legat de Bobotează, are o dublă semnificație: de alungare a spiritelor rele care bântuie libere de la Crăciun, dar și de atragere a belșugului.

Elementul vegetal întâlnit în diferite sintagme sunt părți de lemn,

„sinteză a valorii și a personalității vegetalului care nu s-a despărțit vreodată de dimensiunea lui sacră. Culegerea acestor fragmente de lemn impune omului un comportament ritualic care nu reprezintă doar expresia respectului arătat lemnului, ci și o atitudine care dovedește că omul are conștiința că a îndeplinit un act de sacrificiu, de răscumpărare față de vegetalul care îi înobilează existența și îi oferă multe deschideri pentru a-și exercita capacitățile sale creatoare”⁴⁰.

Sărbătorile de iarnă oferă contextul este favorabil promovării unor obiecte simbol, toate cu semantică vastă, recunoscute ca atare de codul magic și religios. Dintre aceste obiecte, colacul apare puternic atașat ciclului solstițial de iarnă, segment temporal de excepție, marcat de regresie, dar și de schimbare, prin instaurarea unei noi ordini, când, printr-o suită de practici rituale și reprezentări ce amintesc de vechi sărbători sau de reprezentări precreștine, sunt activate virtuțile magice ale acestuia.

Simbolurile fundamentale ale culturii tradiționale românești se identifică și se caracterizează atât printr-o plurivalență semantică, dar și printr-o permanentă și continuă revalorizare a acestora. Analiza simbolismului ne-a oferit prilejul într-o măsură mai mare să reconstituim stratul semnificativ de profunzime al obiceiurilor de iarnă, fără a avea pretenția de a epuiza această subiect. Cele constatate ne-au întărit convingerea că, prezentul demers, valorificând în egală măsură și cercetările anterioare, oferă un plus de informație și contribuie la cunoașterea identității noastre culturale.

Cercetarea de teren, pe care am întreprins-o în câteva localități din Oltenia, atestă faptul că o serie de obiceiuri de iarnă care promovează valențele etnologice ale vegetalului sunt continuate neîntrerupt, ceea ce întărește ideea potrivit căreia actele ritual-ceremoniale răspund nevoilor culturale și sociale contemporane. Praxisul ritualic evidențiază un univers complex încărcat de semnificații, inclusiv un cumul de funcții fundamentale

³⁹ Inf. Cochintu, Gheorghita, localitatea Chiliz, jud. Olt, 2025.

⁴⁰ Sabina Ispas, *Ipostaze ale vegetalului în spiritualitatea românească*, în „Text și discurs religios”, nr. 3/2011, p. 285.

și adiacente: magică, ritulică, apotropaică, de inițiere, și, nu în ultimul rând, de mediere.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Baudrillard, Jean, *Le système des objects*, Paris, Gallimard, 1968.
- Berger, Roger, *Mutația semnelor*, București, Editura Meridiane, 1978.
- Bratiloveanu Popilian, Marcela, *Aspecte ale obiceiurilor de Crăciun din zona Mehedinților*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 7/1992, p. 146.
- Burgos, Jean, *Pentru o poetică a imaginarului*, București, Editura Univers, 1988.
- Caillois, Roger, *Omul și sacrul*, București, Editura Nemira, 1997.
- Caraman, Petru, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*, București, Editura Minerva, 1983.
- Carpov, Maria, *Introducere în semiologia literaturii*, București, Editura Minerva, 1978.
- Cassirer, Ernst, *Eseu despre om. O introducere în filosofia culturii umane*, București, Editura Humanitas, 1994.
- Ceaușescu, Anca, *Rituri de trecere în societățile tradiționale. Nașterea*, Craiova, Editura Universitaria, București, Editura Pro Universitaria, 2014.
- Ceaușescu, Anca, *Winter holidays and customs in the traditional village from Oltenia*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu Ploșor”, nr. XVIII, 2017, pp. 208-218.
- Ceaușescu, Anca, *Câteva considerații privind simbolistica bradului în cadrul ceremonialului nupțial din Oltenia*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 33, 2019, pp. 263-272.
- Champeaux de Gerard, S. Sterex, *Introduction au monde des symboles*, Paris, 1966.
- Chevalier, Jean, Gheerbrant Alain, *Dicționar de simboluri*, vol. I, București, Editura Artemis, 1994.
- Chevalier Jean, Gheerbrant Alain, *Dicționar de simboluri*, vol. III, București, Editura Artemis, 1995.
- Codoban, Aurel, *Tratat de istoria religiilor*, București, Editura Humanitas, 1992.
- Codoban, Aurel, *Sacru și ontofanie. Pentru o nouă filosofie a religiilor*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- Durand, Gilbert, *Structurile antropologice ale imaginarului*, București, Editura Univers, 1977.

- Eco, Umberto, *Tratat de semiotică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
- Eliade, Mircea, *Aspecte ale mitului*, București, Editura Univers, 1978.
- Eliade, Mircea, *Imagini și simboluri*, București, Editura Humanitas, 1994.
- Evseev Ivan, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999.
- Ilin-Grozoiu, Loredana-Maria, *Intersectarea tradiției populare cu tradiția religioasă în contextul practicării obiceiurilor de Crăciun din zona Mehedinților*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C. S. Nicolăescu-Plopșor»”, nr. IX/2008, Craiova, Editura Aius, pp. 237-246.
- Ilin-Grozoiu, Loredana-Maria, *Datini și credințe de Bobotează din comuna Fălcoiu, județul Olt*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 24/2010, București, Editura Academiei Române, pp. 327-340.
- Ilin-Grozoiu, Loredana-Maria, *Grâul – materie hrănitore și element ritual cu valențe simbolice în practicile din Oltenia*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C. S. Nicolăescu-Plopșor»”, nr. XIV/2013, Craiova, Editura Aius, pp. 223-236.
- Ilin-Grozoiu, Loredana-Maria, *Concepte, credințe și tradiții privind nemurirea sufletului și cultul morților*, Craiova, Editura Universitaria, București, Editura Pro Universitaria, 2014, pp. 103-115.
- Ilin-Grozoiu, Loredana-Maria, *Simbolistica busuiocului în obiceiurile vieții omului și în cele calendaristice*, în „Memoria Ethnologica”, an XVI, nr. 62-63/2017, pp. 28-39.
- Ispas, Sabina, *Ipostaze ale vegetalului în spiritualitatea românească*, în „Text și discurs religios”, nr. 3/2011.
- Larchet, Jean-Claude, *Terapeutica bolilor spirituale*, București, Editura Sophia, 2001.
- Lévi-Strauss, Claude, *Antropologia structurală*, București, Editura Politică, 1978.
- Nițu, Georgeta, *Simbolistica soarelui și a focului în obiceiurile calendaristice din Oltenia*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 17/2003.
- Pârveu, Constantin, *Enciclopedia plantelor. Plante din flora României*, vol I, București, Editura Tehnică, 2002.
- Pop, Mihai, Ruxăndoiu, Pavel, *Folclor literar românesc*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976.
- Pop, Mihai, *Obiceiurile tradiționale românești*, București, Editura Univers, 1999.
- Sfântul Briancianinov, Ignatie, *Călăuza rugătorului. Izbăvirea de durerile ostenelilor zadarnice*, București, Editura Sophia, 2020.

- Sfântul Nicolae Velimirovici, Episcopul Ohridei și Jicei, *Semne și simboluri*, traducere din limba sârbă Adrian Tănăsescu-Vlas Ionuț și Sladjana Gurgu, 2009.
- Suiozan, Delia, *Simbolica riturilor de trecere*, București, Editura Paideia, 2006.
- Suiozan, Delia, *Ramura verde – valori simbolice*, în „Memoria Ethnologica”, nr. 30 – 31/2009 (An IX).
- Turner, Victor, *The Ritual Process. Structure and Antistructure*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1969.
- Vulcănescu, Romulus, *Mitologie română*, București, Editura Academiei Române, 1985.
- Wald, Henri, *Realitate și limbaj*, București, Editura Academiei Române, 1968.

Performerii și localitățile cercetate

Inf. Gae, Ecaterina, 72 de ani, localitatea Secu, jud. Dolj, 2024.
Inf. Sârbu, Viorica, 82 de ani, localitatea Lunca, jud. Gorj, 2020.
Inf. Ghiță, Niculina 77 de ani, localitatea Greci, jud. Olt, 2024.
Inf. Diaconu, Florina, 74 de ani, localitatea Amărăștii de Jos, jud. Dolj, 2024.
Inf. Cochintu, Gheorghia, 64 de ani, localitatea Chilizii, jud. Olt, 2025.
Inf. Luță, Maria, 93 de ani, localitatea Frățila, jud. Dolj, 2023.
Inf. Toma, Elena, 87 de ani, localitatea Silea, jud. Vâlcea, 2020.
Inf. Budana, Maria, localitatea Pielești, jud. Dolj, 2021.

IDENTITATEA SATULUI ROMÂNESC PRIN ARTA POPULARĂ: PORȚILE TRADIȚIONALE DIN JUDEȚUL GORJ

ANCA CEAUȘESCU*

Abstract: *In the Romanian village, among the most representative manifestations of folk art are the traditional wooden gates, which are the expression of an ancient craft transmitted over the centuries. The gate, located at the entrance to the household, together with the fence, are elements that delimit the private space of the family universe. In addition to the functional role, these architectural structures are also seen as an element of magical-symbolic protection, becoming thresholds of passage between the exterior (profane space) and the interior (clean, familiar, sacred place).*

Capitalizing on ancient ornamental motifs such as the rope, the rosette, the cross, the tree of life, the woodworkers of Gorj, like those of Maramureș, Mărginimea Sibiului and other regions of the country, have managed to transmit over generations creations of great artistic value - the monumental gates, which bear the identity stamp of the cultural space from which they come. The monumental traditional gates of Gorj, remarkable both in terms of proportions and artistic achievement, are significant elements of the Oltenia cultural heritage, contributing to defining the local and national cultural identity.

Key words: *folk art, traditional gates, symbolism, cultural heritage, identity.*

Spațiu al continuității culturale, satul românesc a constituit, de-a lungul secolelor, sursa de inspirație pentru aproape toate creațiile care definesc identitatea culturală românească. Valorificând resurse locale diferite, poporul român a creat o artă originală, care, prin valoarea sa estetică, se înscrie printre cele mai însemnate realizări ale patrimoniului cultural universal.

Arta populară românească, în ansamblul ei, reflectă unitatea vieții materiale și spirituale a unei comunități, datorată locuirii continue, din vremuri îndepărtate, pe aceeași vatră istorică. Arta, alături de structurile tradiționale de organizare socială, religie, practici magice, tehnică și limbaj, constituie o modalitate specifică prin care se exprimă existența originară a unui popor. După cum spune Ernest Bernea, „În arta populară, mai mult poate decât în celelalte activități, prinde corp, se obiectivează sensibilitatea și

* Cercet. șt. III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova - C. S. Nicolăescu-Plopșor, al Academiei Române; email: ancaceausescu@yahoo.com.

viziunea de viață a neamului nostru de țărani. El răspunde în fața lumii cu creațiuni proprii, pe calea cărora putem afla cât îi este de larg orizontul vieții, de nuanțată și pură sensibilitate”¹.

În satul românesc tradițional, arta populară nu are doar o dimensiune decorativă, ci este un spațiu viu de expresie culturală care reflectă valorile și credințele unei comunități, jucând un rol esențial în menținerea memoriei colective, în perpetuarea valorilor tradiționale și în definirea identității. Geografia artei populare românești se remarcă printr-o mare diversitate a creațiilor sale. O casă, un costum popular, o poartă sau o scoarță din Gorj exprimă o frumusețe specifică locului, diferită de cea întâlnită în Bucovina, Buzău, Maramureș sau Dobrogea. Tocmai această varietate constituie o mare bogăție a culturii românești, care ar trebui pusă mai mult în valoare, conservată și salvată.

Printre cele mai reprezentative manifestări ale artei populare românești se înscriu porțile tradiționale, adevărate simboluri ale identității culturale și ale măiestriei meșterilor populari. În materialul de față ne vom opri atenția asupra porților tradiționale monumentale din județul Gorj², urmând ca într-un studiu ulterior, analiza să fie dezvoltată și extinsă pe o arie geografică mai mare.

Porțile țărănești tradiționale, „adevărate arcuri de triumf rustice”³, cum le numește Grigore Ionescu în studiul său asupra arhitecturii populare românești, sunt printre cele mai valoroase expresii ale artei prelucrării lemnului (fig. 1, fig. 2). Prezența unor vaste suprafețe împădurite pe teritoriul țării noastre a favorizat apariția și înflorirea unei adevărate civilizații a lemnului, iar porțile monumentale reprezintă un remarcabil vestigiu al acestei civilizații, păstrând până astăzi măiestria și spiritul creator al comunităților rurale:

„Teritoriul Daciei antice – România de azi – ocupă un loc de frunte, căci el a fost din veac țara pădurilor. Un strălucit vestigiu al acestei civilizații a lemnului îl constituie porțile monumentale ale Maramureșului ca și cele din alte ținuturi ale României. Dacă materialul perisabil al porții monumentale nu a putut rezista intemperiilor (...) poarta nu a murit. Ea fost salvată de vigoarea unei tradiții, care s-a dovedit fără de moarte; căci ori de câte ori ea cădea doborâtă în lupta cu intemperiile, învia ca pasărea Phoenix. Pe locul unde se prăbușise, tradiția o înălța iarăși, desigur nu mereu chiar

¹ Ernest Bernea, *Civilizația română satească*, București, 1944, p. 81.

² Acest articol prezintă rezultatele unei cercetări de teren, efectuate de către Anca Ceașescu în așezări din județul Gorj, în 7-9 aprilie și 4-8 august 2025.

³ Grigore Ionescu, *Arhitectura populară românească*, București, Editura Tehnică, 1957, p. 144.

sub aceeași formă, ci cu unele modificări de la o epocă la alta, dar totuși cu anumite elemente fundamentale, care rămâneau invariabile”⁴.

Din păcate, din cauza degradării materialului lemnos, nu există vestigii ale unor astfel de porți provenite din timpuri îndepărtate, care să ofere posibilitatea de a urmări pe baze sigure, documentate, asemănătoare celor furnizate de descoperirile arheologice, evoluția lor sub aspect arhitectural și decorativ. Indiferent de rezistența lemnului din care sunt realizate porțile, acesta nu poate dăinui mai mult de patru sau cinci generații⁵.

În țara noastră, cele mai frumoase porți monumentale din lemn se găsesc în Maramureș, nordul Olteniei, Bucovina, Țara Oașului, precum și în regiunea Sibiului, Muscel, Bacău, pe Valea Mureșului, a Someșului ș.a. În Gorj, județ în care s-a dezvoltat una dintre cele mai frumoase arhitecturi țărănești nu numai din Oltenia, ci din întreaga țară, porțile monumentale surprind, mai ales, prin dimensiunea lor și estetica deosebită, rezultate din echilibrul proporțiilor, complexitatea ornamentației sculptate și valoarea simbolică a acesteia. Exemplare precum poarta casei Gheorghe Beuran din Curtișoara, aflată, astăzi, în Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti”, din București (fig. 3), evidențiază nu numai concepția clară a formelor, dar și varietatea motivelor ornamentale, precum și măiestria cu care sunt realizate.

În această regiune, astfel de porți se întâlnesc, astăzi, în localități precum: Padeș, Bălănești, Stănești, Tismana, Peștișani, Crasna, Novaci, Polovragi ș.a., alături de Muzeul Arhitecturii Populare de la Curtișoara, care conservă numeroase exemplare de porți monumentale autentice, datând din secolele XVIII–XIX (fig. 4-6)⁶. Totodată, porți de aceeași factură se pot observa și la mănăstirile și bisericile din zonă. Două dintre lucrările recent realizate sunt porțile Mănăstirii Vișina (jud. Gorj), construite în anii 2021-2024 de către meșterul Nicolae Rotaru, din localitatea gorjeană Crasna⁷.

Pentru locuitorii din Gorj, poarta din lemn reprezenta un element important al arhitecturii gospodăriei, care a beneficiat de o atenție specială, iar grija pentru păstrarea acestora reflectă respectul pentru tradiție și continuitatea valorilor culturale transmise de-a lungul generațiilor: „Porțile

⁴ Petru Caraman, *Porțile monumentale ale României*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, IV, Iași, 2006, p. 22.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Localnicii intervievați ne-au mărturisit că astfel de porți de lemn au fost numeroase în satele lor, în trecut, dar, din cauza degradării lemnului și a costurilor mari de întreținere, multe dintre acestea au fost înlocuite cu porți moderne, din fier forjat.

⁷ Nicolae Rotaru- meșter popular în prelucrarea lemnului, 76 ani, comuna Crasna, jud. Gorj, 2025. Acesta ne-a declarat că a practicat meșteșugul prelucrării lemnului încă din copilărie, de la 5-6 ani, deprinderile fiindu-i transmise de către tatăl său.

sunt moștenite, cel puțin noi, din ce cunoaștem, au peste 150 de ani. Sunt cioplite și sculptate la mână. Noi le-am întărit cu șină pentru că se degradaseră în pământ stâlpii. Sunt din lemn de gorun, acoperișul este cel original, încă rezistă. Nouă ne-a plăcut forma și le-am menținut”⁸; „Pentru noi, cei care aveam și lemnul aproape, era la îndemână să ne facem astfel de porți. E drept că meșterii erau greu de găsit, ne costa mult mâna de lucru... că nu toată lumea se pricepea... doar cei cu bani aveau porți de lemn cu modele. Noi am avut o poartă mare la intrarea în gospodărie, dar lemnul încet-încet a început să se distrugă”⁹.

Asemenea locuinței, poarta este un element arhitectural care oglindește profilul spiritual al colectivității creatoare, integrând dimensiuni afective și raționale, precum și concepții estetice, etice și metafizice specifice culturii populare. Ea nu este doar o structură funcțională de acces, ci o veritabilă creație de artă populară, în care se îmbină măiestria meșterului popular cu simboluri ce exprimă credințele și valorile culturale ale comunităților arhaice sau mai noi.

Poarta, amplasată la intrarea în gospodărie, împreună cu gardul, sunt elemente străvechi de cultură materială care delimitează spațiul privat al universului familial, formând, împreună, „o adevărată centură de apărare”¹⁰. În aparență, un element de importanță minoră în cadrul gospodăriei, poarta simbolizează locul prin care se realizează trecerea între două stări, între două lumi, între universul familial (loc curat, roditor) și lumea din afară (spațiu care ar putea fi necurat), între cunoscut și necunoscut. Poarta se deschide spre mister, dar are și o valoare dinamică, psihologică „căci ea nu marchează doar un prag, ci îl și invită pe om să îl treacă. Poarta este o invitație la călătorie spre un alt tărâm... Trecerea prin poartă este, cel mai adesea în sens simbolic o trecere de la profan la sacru”¹¹.

Din perspectivă mistică, poarta preia de la gard anumite valențe magice. În mentalitatea arhaică, gardul simbolizează cercul magic ce înconjoară gospodăria și casa, având rol protector față de primejdiile exterioare. În interiorul cercului se concentrează bunurile și norocul casei, în timp ce exteriorul este asociat cu amenințările. Poarta, situată în punctul central al acestui cerc, este locul pe unde se realizează comunicarea dintre

⁸ Inf. Nușa Manolescu, com. Stănești, sat Alexeni, jud. Gorj, 2025.

⁹ Inf. Horcea Maria, 82 ani, com. Slivilești, sat Știucani, jud. Gorj, 2025.

¹⁰ Mihai Camilar, Maria Camilar, *Simboluri sacre în universul casei tradiționale din Bucovina*, a se vedea: <https://ianus.inoe.ro/M%20Camilar.htm>, accesat în 21 mai 2025.

¹¹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, volumele I, II și III (A – Z), București, Editura Artemis, p. 962, a se vedea: <https://archive.org/details/dictionar-de-simboluri-vol-1-2-3/mode/2up>, accesat în noiembrie 2025; Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. III (P – Z), București, Editura Artemis, 1995, p. 113.

spațiul familial și lumea din afara lui. Ea este spațiu de trecere prin care, dacă este atent supravegheat, intră numai lucruri bune: sănătate, liniște, bogăție, iar dacă nu este vegheat cu grijă, pot pătrunde influențe externe, nocive¹². Așadar, poarta este și un spațiu vulnerabil, de aceea, unul dintre mijloacele folosite pentru îndepărtarea sau neutralizarea spiritelor răufăcătoare, a fost sculptarea pe porți a unor motive ornamentale cu rol apotropaic: motive solare, pomul vieții, funia, șarpele, mâinile cu degetele răsfirate și orientate ascendent¹³.

În mentalitatea tradițională românească, poarta a căpătat însușiri magice, menite să ocrotească liniștea și odihna oamenilor din interiorul consacrat al universului domestic, bunul mers al vieții acestora. Nu întâmplător, ea este prezentă la toate momentele importante ale existenței umane, purtând însemnele bucuriei familiei la nașterea sau la căsătoria cuiva, dar și doliul care anunța tristețea cauzată de decesul unui membru al acesteia. Bunăoară, cu ocazia nunții, poarta este împodobită cu ramuri verzi și panglici colorate, în poarta casei sunt întâmpinați și cinstiți nuntașii, iar după nuntă, bradul era așezat la unul dintre stâlpii porții unde rămânea până se usca¹⁴.

Poarta este simbolul unei treceri, al unei transformări, îmbrăcând ipostaza celui de-al treilea prag de trecere, după cel al ușii de la intrarea în casă și al prispei. Traversarea porții dobândește conotații spirituale profunde, fiind asociată cu ideea de transformare și de trecere către o nouă etapă existențială sau către un alt plan al realității. Mircea Eliade, referindu-se la rolul simbolic al porții în civilizația românească, spunea că: „Poarta îndeplinește în viața poporului român rolul unei făpturi magice, care veghează la toate actele capitale din viața insului. Prima trecere pe sub poartă înseamnă aproape o intrare în viață, în viața reală de afară. Poarta veghează la căsătorie și sub poartă mortul e dus, solemn, spre lăcașul de veci. Este, atunci, o reîntoarcere în lumea dintâi; ciclul e închis, și poarta rămâne mai departe, cu un om mai puțin, să vegheze alte nașteri, alte nunți, alte morți”¹⁵.

Substratul magic al porții este evidențiat și la numeroase obiceiuri calendaristice. Având în vedere importanța acesteia ca loc de trecere, dar și rolul de protecție simbolică, în anumite momente ale anului, când influențele

¹² Petru Caraman, *op. cit.*, p. 34.

¹³ Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României*, vol. IV, Craiova, Scrisul Românesc, 1996, p. 115; Romulus Vulcănescu, *Figurarea mâinii în ornamentica populară română*, II, în „Revista de etnografie și folclor”, rom 9, nr. 4-5, 1964, p. 429; Henri H. Stahl, Paul H. Stahl, *Civilizația vechilor sate românești*, București, Editura Științifică, 1968, pp. 45-46.

¹⁴ Inf. Nicodim Polina, 80 ani, Motru, sat Însurăței, jud. Gorj, 2025.

¹⁵ Mircea Eliade, *Insula lui Euthanasius*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943, p. 373.

malefice se manifestă cu o intensitate sporită, deasupra porții se fixează ramuri verzi¹⁶, purtătoare de forță apotropaică, menite să alunge spiritele rele și să atragă belșugul și liniștea familiei. Astfel, „la Sf. Gheorghe, la 23 aprilie, se pun la poartă crengi de salcie, așa e bine¹⁷; la Rusalii, „la poartă se pune pelin contra spiritelor rele, sau ramuri de tei pentru binele casei”¹⁸. Ramuri verzi, purtătoare de forță apotropaică, se fixează la poartă și cu prilejul sărbătorii Floriilor¹⁹, iar la Sânziene „la poartă se pun frunze de tei”²⁰. De asemenea, „Cu lumânarea de Paști se făceau cruci pe poartă”²¹, iar „Împotriva strigoilor, porțile se ungeau cu usturoi și se puneau lângă ele crengi de rug, măceș sau porumbar, care, cu spinii lor, alungau duhurile rele”²².

În viața satului, poarta casei reprezenta și un semn al statutului social și al stării economice a gospodarului, aspect evidențiat atât de mărturiile istorice, cât și de tradiția populară²³. Fiind cel dintâi element arhitectural al ansamblului gospodăresc, care intră în atenția trecătorului, poarta este ca o emblemă a familiei, altfel spus, este o adevărată „carte de identitate” a gospodarului. De aici, importanța pe care acesta o acorda nu numai construirii porții, ci și împodobirii acesteia. Firește că, din diverse motive, nu toți locuitorii satelor au și reușit să-și ridice porți monumentale, însă dorința de a le avea a fost prezentă în rândul celor mai mulți dintre aceștia.

Porțile monumentale au apărut în Evul Mediu, când reprezentau un atribut al nobilimii, extinzându-se, treptat, și în rândul țăranilor privilegiați²⁴. Însă, din cauza perisabilității materialului de lucru, cele mai vechi exemplare de porți din lemn lucrate artistic „care au ajuns până la noi” aparțin secolului

¹⁶ Cu privire la rolul vegetului în cultura populară, a se vedea: Loredana-Maria Ilin-Grozoiu, *Valențe apotropaice ale vegetului în contextul obiceiurilor de primăvară*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 39/2025, București, Editura Academiei Române, pp. 317-328; Idem, *Valențe simbolice ale vegetului în obiceiurile și practicile magice de vară*, în „Memoria Ethnologica”, Baia Mare, nr. 90-91/2024, pp. 48-61; Idem, *Pelinul-exponent al regnului vegetal cu valențe ritual-magice-simbolice*, în „Memoria Ethnologica”, Baia Mare, nr. 94-95/2025, pp. 54-69.

¹⁷ Inf. Nicodim Polina, 80 ani, Motru, sat Însurăței, jud. Gorj, 2025.

¹⁸ Inf. Horcea Maria, 82 ani, com. Slivilești, sat Știucani, jud. Gorj, 2025.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Inf. Ficea Sanda, 71 ani, com. Stănești, sat Curpen, jud. Gorj, 2025.

²¹ Ivan Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998, p. 339.

²² *Ibidem*.

²³ Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale ...*, vol. IV, p. 117; Idem, *Garduri și porți românești*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 7, 1992, p. 163.

²⁴ Gheorghe Focșa, Ioan Godea, *Arhitectura Gorjului*, Timișoara, Editura de Vest, 2002, p. 91; Janeta Ciocan, Albinel Firescu, *Fenomenul împrejuririlor. Hotarul de la ancestral la actual. Studii comparative: Gorj-Maramureș*, în „Litua. Studii și Cercetări”, VIII, Târgu Jiu, 2016, p. 353.

al XVIII-lea²⁵. În județul Gorj, potrivit lui Alexandru Ștefulescu, spre începutul secolului al XIX-lea, gospodăriile boierești din Târgu Jiu aveau porți de lemn înalte decorate cu diverse motive ornamentate, chiar și atunci când împrejmuirea era realizată din zid²⁶. De-a lungul acestui secol, dar și în cel următor, meșterii constructori au lucrat porți care și astăzi impresionează prin monumentalitatea lor. Acestea se înscriu pe deplin în vechiul decor al artei românești în lemn, atât în registrul creației țărănești, cât și în al celei boierești.

Din punct de vedere arhitectonic, porțile din Gorj sunt de mai multe tipuri, în funcție de numărul stâlpilor pe care se ridică²⁷: a) poarta pe doi stâlpi – care se prezintă, fie sub forma uneia sprijinite pe doi stâlpi înalți, care permite trecerea atelajelor, fie într-o variantă mai mică și mai îngustă, destinată exclusiv trecerii oamenilor și animalelor; b) poarta pe trei stâlpi – este tipul dominant; c) poarta pe patru stâlpi – având două porțițe cu acoperiș distinct, este rar întâlnită.

Porțile monumentale din zonă se construiau din lemn de esență tare - stejar sau gorun, creatorii lor fiind meșteri țărani fără o pregătire teoretică specială. În ansamblu, poarta tradițională este alcătuită din stâlpi masivi care susțin întreaga construcție. Aceștia sunt ciopliți dintr-un singur lemn, o tehnică ce conferă porții durabilitate, apoi înfiți vertical în pământ la distanțe inegale între ei:

„Partea stîlpilor îngropată în pămînt este rotundă, așa cum este trunchiul de copac, iar la o palmă de la pămînt stîlpul sînt în secțiune de formă dreptunghiulară, avînd lăţimea cît a copacului – 40 - 50 cm – și grosimea de 15- 21 cm. În sus, lăţimea stîlpului de poartă nu este aceeaşi, ci se micşorează sau se lăţeşte, în funcţie de diametrul trunchiului de copac ales. Mai ales sus, unde se taie pentru a se împreuna cu grinda, este mai lat (partea unde copacul se îngroaşă, căci de acolo pornesc crengile)”²⁸.

Stâlpii sunt legați în partea de sus printr-o grindă orizontală, groasă, cioplită tot dintr-un trunchi de copac, „și tăiată – în grosime – în arc deasupra foilor de la porți, ceea ce formează împreună cu partea îngroșată a stîlpului vertical un arc plat. Câteodată acest arc plat este format și cu ajutorul unor subsori de legătură între stâlpi și grindă”²⁹. Numită „fruntar” sau „florar”,

²⁵ Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale ...*, vol. IV, p. 119.

²⁶ Alexandru Ștefulescu, *Istoria Târgu-Jiului*, Târgu Jiu, 1906, pp. 77, 83.

²⁷ Janeta Ciocan, Albinel Firescu, *op. cit.*, p. 356.

²⁸ Florea Stănculescu, Adrian Gheorghiu, Paul Petrescu, *Tezaur de arhitectură populară din Gorj*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1973, p. 86.

²⁹ *Ibidem*.

această grindă sprijină scheletul acoperișului. Dacă la porțile vechi, acesta era învelit cu șindrilă de gorun, tei sau salcie, în a doua jumătate a secolului XX, se folosește și țigla sau tabla.

Cei trei stâlpi susțin două porți: poarta mare (lată de cca 3-4 m), formată din două aripi, pentru accesul carelor și al animalelor, și poarta mică (de cca 80-100 cm) sau poarta cu o singură aripă, pe unde circulă oamenii. Cele două porți sunt realizate din scânduri dispuse vertical, lipite una de alta și împodobite, prin traforare, cu diverse motive decorative. Acestea sunt adăpostite, în general, sub același acoperiș, construit, de cele mai multe ori, în patru ape, dar există și acoperișuri în două ape. De asemenea, se întâlnesc și situații când poarta și porțița se află sub acoperișuri separate.

Odată cu trecerea arhitecturii populare de la lemn la cărămidă, în Gorj apar și porțile construite din acest material, fără a atinge, însă, valoarea artistică a celor vechi, realizate din lemn. Acestea erau folosite din perioade mai vechi în orașele transilvănene și în așezările săsești, iar printre români s-au răspândit spre sfârșitul secolului al XIX-lea³⁰. Utilizarea cărămizii a permis realizarea unor arcade ample deasupra porții, deoarece acest material nu poate fi dispus în linie dreaptă fără a fi susținut de grinzi. În unele cazuri, întreaga poartă este acoperită de o singură arcadă, alteori numai intrarea mare. Astfel de porți, construite din cărămidă, se întâlnesc astăzi în așezări gorjene precum Stănești, Alexeni, Curpen, Vaidei, Rugi ș.a.

Considerate, pe bună dreptate, „capodopere ale artei populare”³¹, porțile monumentale din lemn se remarcă prin bogăția și valoarea artistică a motivelor decorative sculptate pe suprafața lor. Se poate afirma că, încă din secolul al XIX-lea, ornamentarea acestora beneficia deja de o tradiție îndelungată și bine conturată. Însă, dacă avem în vedere menirea de bază a ornamenticii porților și anume credința că prin realizarea unor motive decorative apotropaice putea fi anihilată acțiunea duhurilor necurate care încercau să pătrundă în interiorul curții, se poate spune că ornamentarea porților de lemn are origini străvechi.

Așadar, împodobirea porții nu este întâmplătoare, motivele decorative purtând semnificații complexe. Ornamentul, ca și element component ce concentrează frumusețea unui ansamblu arhitectural, a unui obiect utilitar sau de simplă podoabă este determinat în raportul funcțional-estetic, iar asociațiile de motive și ornamente exprimă viziunea individului asupra lumii,

³⁰ Paul Henri Stahl, *Porțile țărănești la români*, în SCIA, nr. 2, 1960, p. 86.

³¹ Viorica Tăulea, *Arta lemnului în Oltenia. Structuri și obiecte funcționale și decorative*, în „Oltenia. Studii și comunicări”, X, Etnografie, Craiova, 2000, p. 26.

precum și un mod de comunicare³², deoarece ornamentul este și semn și limbaj, în același timp. O bogată mitologie se regăsește în decorul porților monumentale gorjenești, unde sunt sculptate simboluri astrale sau religioase, animale cu rol apotropaic sau simboluri vegetale, având rolul de a proteja gospodăria și de a garanta prosperitatea acesteia. Toate se înscriu într-un fond unitar de motive decorative întâlnite pe porțile din întreaga țară, aparținând celui mai vechi strat de elemente ornamentale ale artei populare românești.

Felul în care meșterul popular înțelegea frumosul și modul în care distribuia motivele decorative ține de un anume fel de a gândi realitatea, fiind vorba, de fapt, de o anume mentalitate, care depășește zona esteticului. Nu este deloc întâmplătoare prezența în decorul porților a unor motive precum rozete, pomul vieții, șarpele, ce simbolizau spiritele protectoare ale universului familial, elemente simbolice care nu au caracter utilitar, ci unul estetic, spiritual. Astfel, arta de a construi a materializat „gustul pentru frumos al oamenilor locului, dezvoltând în timp și un interesant dialog cu mitologia locală, dialog în urma căruia simbolurile sacre primesc, implicit, valențe estetice. Ierarhizarea valorică a simbolurilor străvechi s-a contopit într-un sincretism ce aparține unui creștinism cosmic de factură populară”³³.

Registrul ornamental cuprinde motive străvechi³⁴, unele dintre acestea cu o pondere semnificativă, determinată atât de frecvența apariției lor, precum și de importanța acordată de către meșterii populari, prin puterea tradiției. „Simbolul e ceva miraculos, e ceva mirific în orice domeniu, dar, mai ales, în lemn, simbolul devine parte a unui limbaj nonverbal, el poate fi interpretat ca o scriere, prin el se transmit obiceiuri, credințe”, după cum ne-a declarat meșterul popular Nicolae Rotaru³⁵.

Un interes deosebit prezintă *simbolurile solare*. Cercul³⁶, roata, rozeta cu cinci sau șase brațe, toate sunt simboluri solare³⁷, deseori întâlnite pe diferite forme de arhitectură. Soarele este un simbol arhetipal întâlnit în culturile din întreaga lume. Încă din vremuri străvechi, el a fost văzut ca astru de care depinde însăși viața omului, fiind înșușit de către acesta ca simbol

³² Delia Suiogan, *Arta populară – formă de comunicare*, în „Memoria ethnologica”, nr. 26-27, ianuarie-iunie 2008 (An VIII), p. 48.

³³ Mihai Camilar, Maria Camilar, *op. cit.*

³⁴ Porțile gorjenești sunt decorate prin sculptare în relief sau prin incizare și scrijelire, cu o gamă variată de ornamente care aparțin sferei geometricului și, mai rar, reprezentări naturaliste.

³⁵ Inf. Nicolae Rotaru, 76 ani, com. Crasna, jud. Gorj, 2025.

³⁶ Pentru simbolistica complexă a cercului, asupra căruia nu insistăm aici vezi Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, vol. I, pp. 295-300.

³⁷ P. Petrescu, *Imaginea soarelui în arta populară*, în „Studii și cercetări de istoria artei” an X, nr. 1, 1963, p. 114; Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, Editura Academiei, 1985, p. 371.

sacru. În spiritualitatea populară românească, Soarele a avut valențe multiple. Fiind simbol cu rol purificator și apotropaic, acesta avea „misiunea” de apărare a casei și a spațiului gospodăriei de forțele malefice. Soarele este dător de viață, lumină și căldură, în viziunea populară, dar și ucigător, prin arșița pe care o produce. Totodată, astrul solar este nemuritor, și totuși, „el învie în fiecare dimineată și moare la asfințit, de aceea este simbolul resurecției, al veșnicei reîntoarceri a vieții, trecând prin moarte temporară”³⁸. El este înfățișat, mai ales, prin simboluri ce denotă unitatea, perpetuarea, continuitatea, infinitul.

Forme stilizate ale Soarelui, *rozetele*³⁹, apar frecvent în arhitectura populară, având un număr distinct de brațe înscrise într-unul sau mai multe cercuri concentrice: pe stâlpii prispei, stâlpii porților, pe porți, pe ancadramentele ușilor, pe grinzi, în interiorul casei pe vatră, pe obiectele de mobilier, ceramică sau țesături. Un loc important îl ocupă rozeta cu șase brațe, iar atunci când numărul de brațe este mare și capătă o orientare curbilinie se formează motivul morișca (sau vârtejul). La porțile gorjenești, rozete mari, câte una pe fiecare stâlp, erau incizate deasupra rândurilor de dinți care marcau delimitarea dintre zona rotunjită a stâlpilor și cea cu muchii drepte. Altele mai mici se repetau pe axul celor trei stâlpi și pe partea inferioară a grinzii de deasupra porții mari, în timp ce grupuri de două-trei rozete de dimensiune medie delimitau lateral bolta porții mari sau ale arcadei porții mici. Erau prezente, de asemenea, și pe aripile porților (fig. 7).

Motivul funiei ocupă un loc important în decorul porților monumentale, fiind frecvent întâlnit. Asemenea motivului solar, el reprezintă un simbol străvechi al arhitecturii românești, parte a unei simbolistici complexe, prin care se întrevește misterul unei spiritualități ale cărei origini se pierd în istorie. Coarda, funia, frânghia țin, în general, de simbolistica ascensiunii, asemănător simbolului arborelui sau al scării. Ca motiv ornamental, apare frecvent pe elemente constructive ale caselor de locuit (stâlpii prispei, ancadramentele ferestrelor, grinzi interioare), pe stâlpii porților sau chiar pe poartă. Executată în relief pronunțat, funia urcă pe stâlpii verticali ai porții, încadrând șirul de rozete mici de pe mijlocul acestora și se continuă pe grinda transversală (fig. 8). Frânghia apare și în arhitectura religioasă, unde, sub forma unui brâu, înconjoară, deseori, bisericile din lemn sau din piatră și intrările acestora, subliniind chenarul ușii. Singur sau în

³⁸ Ivan Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1994, p. 171.

³⁹ Marius Constantin Nistor, *Ornamente și motive în arta decorării lemnului*, p. 328, a se vedea: https://www.academia.edu/11108889/NISTOR_Ornamente_%C5%9Fi_motive_%C3%AEn_arta_decor%C4%83rii_lemnului (accesat în 19.05.2025); Paul Petrescu, *Motive decorative celebre*, București, Editura Meridiane, 1971, pp. 9 și urm.

asociere cu alte simboluri, acest motiv are rol de apărător al casei sau al bisericii împotriva duhurilor rele.

Nelipsit din decorul porților monumentale din nordul Olteniei și al Munteniei, din sudul și sud-vestul Transilvaniei, dar, mai ales, din Maramureș, este *motivul funiei răsucite* în două sau mai multe șuvițe. Un aspect interesant în ceea ce privește această reprezentare, este faptul că, frecvent, funiile care încadrează stâlpii porților monumentale se termină, sub forma unui cap de șarpe. După Petru Caraman, „Această imagine a capului de șarpe la capătul funiei răsucite este ... dovada peremptorie că funia însăși nu e decât o stilizare a șerpilor încolăciți unul în jurul altuia. Funia răsucită reprezintă deci în formă schematică fenomenul multiplicării elementului apotropaic”⁴⁰.

Între motivele ornamentale zoomorfe, reține atenția, în primul rând, reprezentarea *șarpelui*. Considerat ca provenind dintr-un cult păgân⁴¹, motivul șarpelui este investit cu atribute pozitive, precum „păzitorul casei” sau „șarpele casei”⁴².

Animal sacru în aproape toate religiile arhaice ale lumii, șarpele a lăsat o puternică amprentă în memoria colectivă. Ca garant prosperității, al dăinuirii gospodăriei și ca spirit ocrotitor al familiei, „Șarpele casei apare și ca imagine iconică în ornamentica țărănească, având rolul unui apotropeu”⁴³. Tocmai datorită acestui rol, de protector al comorilor, al caselor, al templelor și palatelor, motivul șarpelui se întâlnește sculptat în relief pe stâlpii porților, fie pe stâlpii de susținere, fie pe grinda superioară (fig. 9, fig. 10). Îl întâlnim și pe stâlpii pridvorului caselor, pe stâlpii ramei ușii sau ai grinzii mari din camera de oaspeți, dar și pe lăzile de zestre și mesele-dulap, unde este redat în asociere cu motive cosmogonice sau antropomorfe. În Oltenia, șerpi de argilă smălțuită sunt așezați pe pragul intrărilor sau pe podeaua caselor⁴⁴.

Pomul vieții este unul dintre motivele decorative cele mai răspândite în arta populară românească, unde este reprezentat de creanga de brad sau stejar, diferite stilizări dendromorfe, coloane de romburi sau hașuri, toate

⁴⁰ Petru. Caraman, *op. cit.*, p. 50.

⁴¹ A fost cunoscut în preistorie în mai multe arii culturale din sud-estul Europei. Vezi, spre exemplu, M. Gimbutas, *Civilizație și cultură*, București, Editura Meridiane, 1989, p. 34.

⁴² Gheorghe Focșa, *Elemente decorative la bordeiele din sudul regiunii Craiova*, București, 1956, pp. 20, 23; A. Olteanu, *Șarpele casei – Ipoteze*, în „Revista de etnografie și folclor”, 43, 1-2, 1988, pp. 29-41.

⁴³ Ivan Evseev, *Dicționar de magie ...*, p. 405.

⁴⁴ Romulus Antonescu, *Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești*, p. 649, a se vedea: <http://cimec.ro/Etnografie/Antonescu-dictionar/Antonescu-Romulus-Dictionar-Simboluri-Credinte-Traditionale-Romanesti.pdf>, accesat în 21 iulie 2020.

sugerează ciclul vieții, al morții și renașterii naturii⁴⁵. El face legătura între cele trei niveluri cosmice: subsolul, tărâmul ascuns, în care se află adâncite rădăcinile, lumea terestră și înaltul cerului. Ca simbol al legăturii dintre cer și pământ, *arborele cosmic* este totodată *axis mundi*. Prezent în riturile de construcție sau în cele legate de sărbătorile agrare, el poate fi găsit reprezentat pe stâlpii de la prispă, pe stâlpii porților sau pe pereții caselor. Ca reprezentare plastică, pe porțile din Gorj, pomul vieții apare transpus în cele trei tipare: traco-dacic, elenistic și iranian.

Prezent în ornamentica porților monumentale este simbolul *crucii*, care figurează, de obicei, pe stâlpi și deasupra porțiței, traforată, iar uneori și pe pragul superior al porții mari. La origine, este un simbol solar, iar de cele mai multe ori acest motiv ornamental apare înscris într-un cerc. În creștinism a devenit un simbol religios important, care protejează casa de forțele malefice.

Liniile ondulate, triunghiul, romb, serii de puncte, de X-uri sau de „dinți” sunt, de asemenea, motive frecvent întâlnite în decorul porților gorjenești (fig. 11). Acestea li se adaugă reprezentările avimorfe (cocoșul, porumbelii, păunul), pe care le regăsim sculptate pe stâlpi sau realizate prin traforare pe aripile porților. În anumite cazuri, pe porți este inserat anul realizării acesteia, precum și numele proprietarului, elemente care, de regulă, se regăsesc pe pragul de sus al porții mari sau al porțiței.

Așadar, porțile monumentale alcătuiesc un capitol important al civilizației lemnului, iar cele din Gorj reprezintă, din punct de vedere arhitectonic și estetic, „veritabile nestemate ale patrimoniului artei populare românești”⁴⁶. Valorificând o gamă variată de motive ornamentale precum funia, rozeta, crucea, pomul vieții, meșterii lemnari din Gorj, asemenea celor din Maramureș, Mărginimea Sibiului și alte regiuni ale țării, au reușit să transmită peste generații creații de o mare valoare artistică, ce poartă pecetea identitară a spațiului cultural din care provin. Deși multe porți monumentale s-au degradat în timp sau au fost înlocuite cu structuri moderne, cele păstrate până în prezent constituie manifestări valoroase ale patrimoniului cultural al regiunii, reprezentând elemente ale identității culturale regionale și naționale.

⁴⁵ Din literatura deosebit de bogată care abordează această temă menționăm aici numai două lucrări în care este abordată tema pomului vieții în etnologia românească: I. Frunzetti, *Pomul vieții în arta populară din România*, în S.C.I.A., an VIII, nr. 1, 1961, p. 42; Romulus Vulcănescu, *Mitologie română...*, pp. 482-488.

⁴⁶ Gheorghe Focșa, Ioan Godea, *op. cit.*, p. 81.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole:

- Antonescu, Romulus, *Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești*, a se vedea: <http://cimec.ro/Etnografie/Antonescu-dictionar/Antonescu-Romulus-Dictionar-Simboluri-Credinte-Traditionale-Romanesti.pdf>, accesat în 21 iulie 2020.
- Bernea, Ernest, *Civilizația română sătească*, București, 1944.
- Camilar, Mihai, Camilar, Maria, *Simboluri sacre în universul casei tradiționale din Bucovina*, a se vedea: <https://ianus.inoe.ro/M%20Camilar.htm>, accesat în 21 mai 2025.
- Caraman, Petru, *Porțile monumentale ale României*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, IV, Iași, 2006, pp. 21-76.
- Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, vol. III (P-Z), București, Editura Artemis, 1995.
- Ciocan, Janeta, Firescu, Albinel, *Fenomenul împrejmuirilor. Hotarul de la ancestral la actual. Studiu comparativ: Gorj-Maramureș*, în „Litua. Studii și Cercetări”, VIII, Târgu Jiu, 2016, pp. 349-366.
- Eliade, Mircea, *Insula lui Euthanasius*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943.
- Evseev, Ivan, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998.
- Evseev, Ivan, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1994.
- Focșa, Gheorghe, Godea, Ioan, *Arhitectura Gorjului*, Timișoara, Editura de Vest, 2002.
- Ilin-Grozoiu, Loredana-Maria, *Valențe ritual-magice-simbolice*, în „Memoria Ethnologica”, Baia Mare, nr. 94-95/2025, pp. 54-69.
- Ilin-Grozoiu, Loredana-Maria, *Valențe apotropaice ale vegetalului în contextul obiceiurilor de primăvară*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 39/2025, București, Editura Academiei Române, pp. 317-328.
- Ilin-Grozoiu, Loredana-Maria, *Valențe simbolice ale vegetalului în obiceiurile și practicile magice de vară*, în „Memoria Ethnologica”, Baia Mare, nr. 90-91/2024, pp. 48-61.
- Ionescu, Grigore, *Arhitectura populară românească*, București, Editura Tehnică, 1957.
- Iordache, Gheorghe, *Garduri și porți românești*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 7, 1992.
- Iordache, Gheorghe, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României*, vol. IV, Craiova, Scrisul Românesc, 1996.

- Marius Constantin Nistor, *Ornamente și motive în arta decorării lemnului*, https://www.academia.edu/11108889/NISTOR_Ornamente_%C5%9Fi_motive_%C3%AEn_arta_decor%C4%83rii_lemnului, accesat în 19.05.2025.
- Mureșan, Mihaela, *Tipologia și simbolismul ornamenticii porților monumentale*, în „Drobeta”, XXVIII – XXIX Seria Etnografie, Drobeta Turnu- Severin, 2018-2019, pp. 319-330.
- Olinescu, Marcel, *Mitologie românească*, București, Editura Saeculum I.O., 2001.
- Petrescu, Paul, *Motive decorative celebre*, București, Editura Meridiane, 1971.
- Petrescu, Paul, Stoica, Georgeta, *Arta populară românească*, București, Editura Meridiane, 1981.
- Stahl, Henri H., Stahl, Paul H., *Civilizația vechilor sate românești*, București, Editura Științifică, 1968.
- Stahl, Paul Henri, *Porțile țărănești la români*, în „Studii și Cercetări de Istoria Artei”, Anul VII, nr. 2, 1960, pp. 81-106.
- Stănculescu, Florea, Gheorghiu, Adrian, Petrescu, Paul, *Tezaur de arhitectură populară din Gorj*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1973.
- Suiogan, Delia, *Arta populară – formă de comunicare*, în „Memoria etnologica”, nr. 26-27, ianuarie-iunie 2008 (An VIII).
- Ștefulescu, Alexandru, *Istoria Târgu-Jiului*, Târgu Jiu, 1906.
- Tătulea, Viorica, *Mobilierul țărănesc din Oltenia*, București, Editura Sport-Turism, 1989.
- Voinescu I., *Monumente de artă țărănească din România*, 1914.
- Vulcănescu, Romulus, *Mitologie română*, București, Editura Academiei Române, 1985.

Fig. 1. Poartă din Bălești, jud. Gorj (sfârșitul secolului al XIX-lea).
Sursa: apud I. Voinescu, *Monumente de artă țărănească din România*, 1914.

Fig. 2. Poartă din Rășina, jud. Gorj (1930).
Sursa: apud Tache Papahagi, *Images d'ethnographie roumaine*, București, MCMXXXIV.

Fig. 3. Poartă monumentală din Curtișoara, jud. Gorj (sec. XIX).
Sursa: Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti”, București.

Fig. 4. Poartă la intrare în Muzeul Arhitecturii populare din Gorj – Curtișoara (foto Anca Ceașescu, 2025).

Fig. 5. Poartă din com. Stănești, sat Alexeni, jud. Gorj.
(foto: Anca Ceașescu, 2025).

Fig. 6. Poartă din com. Slivilești, sat Miculești, jud. Gorj.
(foto Anca Ceașescu, 2025).

a.

b.

Fig. 7. Motivul rozetei. a) pe stâlpul unei porți din Curtișoara, jud. Gorj (Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti”, București); b) pe o poartă din com. Stănești, jud. Gorj (2025).

a.

b.

Fig. 8. Motivul funiei. a) pe stâlpi și grinda transversală a unei porți din Curtișoara (Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti”, București); b) pe stâlpul unei porți din Gorj (Muzeul Arhitecturii populare din Gorj – Curtișoara).

Fig. 9. Motivul șarpelui pe stâlpul unei porți din satul Dobrița, com. Runcu, Gorj. Sursa: apud Petru Caraman, *Porțile monumentale ale României*, 2006).

Fig. 10. Șerpi așezați pe o poartă din satul Dobrița, com. Runcu, Gorj. Sursa: apud Petru Caraman, *Porțile monumentale ale României*, 2006.

a.

b.

c.

Fig. 11. Motive decorative pe stâlpii de poartă din: a) Curtișoara (Muzeul Arhitecturii populare din Gorj– Curtișoara); b) com. Bengești-Ciocadia, sat Bălcești (2025); c) com. Stănești, sat Alexeni (2025).

MINORITĂȚILE DIN JUDEȚUL ARAD. CREȘTERI ȘI SCĂDERI COMUNITARE

ELENA RODICA COLTA*

Abstract: *Since ancient times, the county of Arad has been an area traversed or inhabited by several population groups. Three of them, the Romanians, Hungarians, and Serbs, claim the territory on the basis of their long-standing presence, but, of all of them, the Romanians have been here all along and have always been the majority. They will eventually be joined in waves by other ethnic groups, the Germans, Slovaks, Jews, Ukrainians, Bulgarians, Ruthenians, and Roma. All are self-defined by their own history, religion, language, and traditional culture. When analysed demographically, over the course of 150 years, some of these ethnic groups have declined in numbers while others have grown. We are talking about a constant of multi-ethnicity, transmitted over a long period of time, as a defining element of this territory.*

Key words: *ethnicities, self-definition, decreases, demographic growth.*

Dintre populațiile care trăiesc azi în județul Arad, trei se revendică, prin vechime, în teritoriu: românii, ungurii și slavii (sârbii). Restul¹, adică germanii, cehii, bulgarii, slovacii, evreii au venit în aceste locuri începând cu secolul al XVIII-lea, însă pentru a nu fi asimilați, precum armenii sau aromânii, au făcut apel la memorie și tradiție, încercând să-și construiască, o identitate etnică locală, în acest spațiul devenit, după mai multe veacuri de locuire, și al lor. Un rol a avut în această construcție limba maternă și religia, ultima prin funcția ei de reprezentare.

În aceste condiții, opoziția *noi – ceilalți* funcționează și azi prin autoidentificare și diferențiere, ceea ce presupune cunoaștere și observație îndelungată a grupurilor între ele.

Primul element autoidentificator l-au constituit discursurile istorice românești, maghiare și sârbești, care s-au derulat în paralel. Toate au fost puternic mitizate, fiecare din aceste populații încercând să-se legitimeze ca primul venit în acest teritoriu.

Situația este într-un fel de înțeles, dacă ne gândim că aceste construcții entice sunt plasate într-o câmpie² traversată sau locuită, în secolele III-XII, de diverse neamuri, care au fost, în cea mai mare parte, maturate, dar care țin azi de istoria veche a locului.

* Etnolog dr. la Centrul Cultural Județean Arad.; e-mail: rodica.colta@gmail.com.

¹ Un voievodat al ȝiganilor a fost atestat pe Valea Mureșului din secolul al XIV-lea.

² Câmpia Panonică.

Coborând spre acele timpuri, putem spune, pe baza urmelor rămase, că, la un moment dat, teritoriul din jurul Aradului a fost un „*Câmp de tumuli*”³ (morminte de căpetenii barbare) și de urme ale fortificațiilor din pământ și lemn („*gorodiști*”),⁴ incendiate în final de migratori.

Un exemplu la îndemână este cel al comunei Vladimirescu, numită de unguri *Öthalom*, după cele cinci movile din vecinătate. Istoricul maghiar Perécseny Nagy Laszló le considera, la începutul secolului al XIX-lea, morminte de sarmați, datând din anul 177 e.n.⁵

Conform cercetărilor arheologice efectuate în perioada 1973-1975⁶, în Vladimirescu au existat păături suprapuse de civilizație, o așezare din secolul al V-lea, o alta din secolele XI–XII, morminte din secolele IX–XI, etc.

O perspectivă mai largă asupra istoriei câmpiei ne oferă *Repertoriul arheologic al județului Arad*⁷, care indică, pe localități, obiectele aparținând pecenegilor, iasigilor⁸, sciților, goților⁹, hunilor, gepizilor¹⁰, avarilor¹¹ și slavilor¹². Dintre aceștia, avarii au avut în zonă un *caganat* (regat), renumit pentru aurul pe care îl deținea. Acest caganat s-a prăbușit în anul 796¹³, odată cu venirea bulgarilor.

³ Movile artificiale, din pământ, pe care unele popoare din antichitate le înălțau deasupra mormintelor.

⁴ Fortificația și-a îndeplinit rolul de apărare și refugiu, în secolele IX și X. Cetatea a fost incendiată în anul 934.

⁵ Melente Nica, *Vladimirescu-Glogovăț. File de monografie*, Arad, Editura „Viața arădeană”, 2004, p. 44.

⁶ Mircea Zdroba, Mircea Barbu, *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu*, în „Ziridava”, VI, 1976, p. 47; M. Barbu, M. Zdroba, *Noi cercetări privind cetatea de pământ de la Vladimirescu*, în „Ziridava”, VIII, 1977, p. 17.

⁷ ****Repertoriul arheologic al Muresului Inferior, județul Arad*, Timișoara, Editura Orizonturi Universitare, 1999.

⁸ Iasigii au făcut parte din triburile sarmatice, fiind atestați între Dunăre și Tisa, în sec. IV-V î.Hr.

⁹ Populație venită din Peninsula Scandinavă, prima lor mențiune datând din anul 300 î. Chr.

¹⁰ Migratori de origine germanică, care în secolul al V-lea s-au stabilit în Bazinul Pannonic, ajungând până în vestul Transilvaniei, Banat și culoarul Oltului. Gepizii au fost originari din regiunea Mării Baltice, aproape de estuarul Vistulei, de unde, în migrația lor spre sud, au ajuns în nord-estul Panoniei după ce au traversat Carpații Nordici.

¹¹ Populație antică migratoare, avarii se stabilesc, după înfrângerea gepizilor din 577, în Câmpia Tisei și a Dunării. Numele de avar este dat de turci și înseamnă „*vagabond*”. Limba lor nu se cunoaște. Aliați cu slavii, au fost distruși de bulgarii conduși de Krum și au dispărut din istorie.

¹² Patria primitivă a slavilor s-a aflat pe teritoriul actualei Polonii, cu margini cuprinse între Vistula la vest, Nipru la est, Lacurile Mazuriene și cele dintre afluenții Narevului și ai Pripetului, la nord, și Carpații galițieni la sud.

¹³ Eugen Glück, *Contribuții privind istoria părților arădene în secolele IX-X*, în „Studii privind istoria Aradului”, București, Editura Politică, 1980, p. 83.

Dintre vestigiile timpurii a făcut parte și cuptorul de ars ceramică din așezarea de meșteri olari de la Ceala¹⁴. Acest cuptor a funcționat în secolele III–V, producând veselă pentru toate comunitățile așezate în Câmpia Aradului (sarmați, daci, germanici).

Dacă acestea au fost începuturile multietnicității, un alt moment marcator al istoriei zonei l-a reprezentat războaiele purtate de conducătorul local Ahtum¹⁵ cu ungurii, înfrângerea acestuia de către Chanadinus¹⁶ și uciderea lui.

Gesta Hungarorum, redactată de Anonymus, notarul regelui Béla, ne oferă unele date despre Ahtum. În capitolul 11 al cronicii, el afirmă că, ducatul lui Glad se întindea de la fluviul Mor(u)s până la fortăreața Uscia¹⁷. Conform aceleiași cronici, Glad, ar fi ieșit, cu ajutorul cumenilor, din fortăreața Vidin, iar Ohtum, ar fi fost unul dintre urmașii săi¹⁸. Prin urmare nu un peceneg, ci un conducător al pecenegilor și al altor neamuri, adică un autohton, de religie bizantină¹⁹. Știm de altfel, din jurnalul de călătorie al episcopului Gerald de Cenad, că Ahtum a adus în regiune călugări greci de la Constantinopol.

Voievodatul lui Ahtum a rezistat încercărilor de expansiune ale regelui Ungariei până la bătălia de la Aranca, din anul 1028, când, așa cum am menționat deja, a fost înfrânt și ucis.

Românii

Cât privește populația autohtonă condusă de Ahtum, după însemnările lui Anonymus din capitolul 44 al cronicii sale, cei care au opus rezistență în anul 934 călăreților unguri, au fost români. Războiul cu ungurii a continuat și după moartea lui Ahtum, până când toate fortărețele românești, la acea vreme din pământ și lemn, au fost distruse.

În ceea ce-i privește pe români, aceștia erau organizați în cnezate și voievodate, acele *officium valachorum*, care au activat conform dreptului

¹⁴ Pădure din vecinătatea orașului Arad.

¹⁵ Ahtum, Achtum, Ohtum sau Ajtony, a fost voievodul (sau cneazul) unei formațiuni statale medievale timpurii, localizată pe teritoriul dintre Tisa, Mureș, Dunăre și Carpați, în prima jumătate a secolului al XI-lea, având ca reședință cetatea Morisena sau Maresiana, pe malul Mureșului. Vezi Gerald din Cenad, *Armonia lumii*, București, Editura Meridiane, 1984.

¹⁶ Eugen Glück, *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum*, în „Studii privind istoria Aradului”, București, Editura Politică, 1980, pp. 101-150.

¹⁷ Alte surse plasează ducatul între Dunăre, Tisa, Mureș și Criș.

¹⁸ Alexandru Madgearu, *Gesta Hungarorum despre prima pătrundere a ungurilor în Banat*, în „Revista Istorică”, Serie Nouă, Tom.VII, Nr. 1-2, Ianuarie-Februarie, 1996, pp. 5-22.

¹⁹ Lucrarea, tipărită doar parțial în limba română.

cutumiar valah cunoscut ca *Jus valachorum*, în paralel cu administrația maghiară, până în secolul al XVIII-lea²⁰.

În statul maghiar, românii au avut o situație ciudată fiind „*majoritarii minoritari*”.

De altfel, așa cum vom vedea, până azi, la toate recensămintele locale, românii au fost cei mai numeroși, toate celelalte neamuri, conscrise fiind, comparativ cu ei, minoritare.

Dacă ne referim la răspândirea în teritoriu a acestor minorități, exceptând sârbii care păzeau granița, locuind pe lângă Mureș, toți ceilalți s-au așezat mai ales în zona de câmpie, în vecinătatea târgurilor și a orașelor.

Cea mai mare minoritate, în ciuda curbei demografice descendente de azi, este cea maghiară, acesteia urmându-i germanii, evreii, romii, ucrainenii, sârbii, slovaci și bulgarii. Pentru a vedea markerii prin care încearcă să-și consolideze identitatea etnică, le vom prezenta pe rând, foarte succint.

Ungurii

Descoperirile arheologice de pe Valea Mureșului, la vest de Lipova, și în nord-vestul Banatului, indică prezența ungarilor în zonă din secolul al X-lea, adică din vremea conflictul lor cu Glad. Unii istorici maghiari, când se referă la unguri, vorbesc chiar despre o conviețuire biologică a acestora cu avarii târzii pe care îi numesc *onoguri*²¹.

În sfârșit, mormintele și scheletele din secolul al XII-lea, atestările și recensămintele de mai târziu, sugerează o prezență maghiară continuă, chiar dacă s-a acceptat că vechii unguri arpadieni au dispărut, zona rămânând depopulată.

După monograful Somogy Gyula, maghiarii de azi au venit în secolele XVIII-XIX-lea din estul Ungariei²².

Cât privește originea ungarilor, ea a fost la fel de mult dezbătută, ca și originea românilor. Fiind veniți din stepele Asiei, unii istorici au avut tentația de a-i considera înrudiți cu hunii, deoarece aveau același mod de viață și ambele popoare făceau parte din grupul popoarelor călărețe. Referindu-se la prestigiul înaintașilor, între care este inclus și Atila „*biciul lui Dumnezeu*”, ungurii se prezentau în mod voit, pentru a stârni frica, drept un neam groaznic, înfiorător, „*monștrii din Sciția, băutori de sânge și mâncători de oameni*”²³.

²⁰ În secolul al XVIII-lea, la sud de Mureș, satele aveau obercneji iar în districtul Hălmagiului mai trăiau o parte din nobilii armaliști români. Vezi urbariul Districtului Hălmagiu din 1758 și diverse însemnări de pe cărți vechi românești din satele de la sud de Mureș.

²¹ Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale. 895-1526*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2006, p. 35.

²² Somogy Gyula, *Arad- és Aradvármegye néprajzi leírása*, Arad, 1912.

²³ Paul Lendvai, *Ungurii*, București, Editura Humanitas, 2001, p. 13.

În paralel, cercetătorii străini îi consideră, datorită prefixului *megy*, de origine fino-ugrică, înrudiți cu turcii. După o sursă mahomedană din secolul al IX-lea, numele de *Hungarus* provine de la *onogur*, din turca veche.

Denumirea se suprapune peste cea mai veche atestare a ungarilor, care datează din anii 30 ai secolului al X-lea.

În secolul al XII-lea, bizantinii au început să-i numească *panonieni* sau *sciți* și să-i asocieze cu vechea civilizație scită²⁴.

În izvoarele apusene apar pentru prima oară în anul 862, când s-au luptat cu francii, care i-au numit *ungri*.

Întreaga istorie ulterioară a ungarilor a fost construită pe descălecat, echivalent cu așezarea lor în câmpia Panonică, care a avut loc în anul 894, sub conducerea lui Arpad, fiul lui Almos²⁵. O pictură mare din Parlamentul Ungariei, intitulată chiar „*Descălecatul ungarilor*”, executată de Munkacsyi Mihályi, îl prezintă pe Arpad, în mod simbolic, călare pe un cal alb, cu alaiul de războinici, primit de populațiile autohtone, care i se închină, cu daruri.

Bizantinii nu au recunoscut succesiunea urmașilor lui Arpad, considerând că, în secolul al X-lea, ungurii erau organizați într-o uniune de 7 triburi, fiecare cu propriul conducător.

Legat de organizarea tribală și de plecarea din Asia, există o legendă de întemeiere, transmisă pe durată lungă, potrivit căreia două triburi maghiare, Hunor și Magor, au fost conduse spre Câmpia Panonică de o căprioară²⁶.

Al doilea moment semnificativ în existența maghiarilor a fost creștinarea lor și întemeierea regatului lui Ștefan cel Sfânt, ajuns la conducere în anul 997 și consacrat de papa Silvestru al II-lea.

Lui Ștefan i se datorează organizarea administrativă a Ungariei în 40-45 de comitate, conduse de câte un comite, și înființarea capitlurilor, centre religioase cu drept de judecată, în fruntea cărora stătea câte un prepozit. Între

²⁴ Originea scitică este promovată și de unii istorici maghiari. De pildă, Perecszenyi Nagy László, notarul din Ineu (jud. Arad) scrie o carte intitulată *Vetekedés/ A közös /szittha honnos magyar/ és /ehéz tartozó/ Felekezetek közt/ Az ő minden/ Tulajdonoságok/Eránt* în traducere liberă *Disputa despre sciți (ungurii neași), despre cultul acestora și despre drepturile lor de proprietate*, Arad, 1820.

²⁵ Almos, tatăl lui Arpad, este considerat descendentul lui Attila. El a fost ales conducător de cei șapte duci maghiari.

²⁶ *Etnii, istorii și mituri identitare în zona de frontieră româno-maghiară*, în Jakab Albert Zsolt, Peti Lehel (editori), *Procese și context social-identitare la minoritățile din România*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2009, pp. 519- 559.

cei care trăiau în aceste unități administrative din vecinătatea Aradului, în secolul al XII-lea, sunt atestați și români²⁷.

Comitatul Arad a fost înființat în anul 1210. Societatea maghiară timpurie a fost alcătuită din oameni liberi și slugi. De libertatea de a se strămuta beneficiau nobilii și orășenii. Comitele și vicecomitele trăiau la Budapesta.

Întorcându-ne la istoria maghiară aceasta îl consemnează și pe popularul rege Matei Corvin, dar și pe luptătorii pentru libertate din 1848, în frunte cu Kossuth, pe cei 13 generali ai armatei revoluționare, executați la Arad, și pe poetul Petőfi Sándor, a cărei poezie a fost transformată într-un adevărat stindard al idealurilor de libertate maghiare.

În prezent, întreținerea vie a trecutului maghiar în județ este susținută de UDMR, partidul politic înființat în 1990, și de organizațiile, asociațiile și fundațiile maghiare de azi, care au plantat în peisajul cultural local busturi și monumente, au reînființat teatrul maghiar și organizează evenimente (festivaluri folclorice, vernisaje, conferințe). Două sărbători au însă un caracter național și ele sunt ținute și în Arad cu sfințenie: 15 martie și 5 octombrie²⁸. În oraș există două monumente de referință: Statuia „Libertății” și Obeliscul, unde au fost înmormântați cei 13 generali ai revoluției maghiare, la care vin autocare întregi cu adulți și elevi din Ungaria să depună coroane.

În sfârșit, ceea ce-i definește pe maghiarii din județ este faptul că ei nu au o istorie maghiară locală ci se raportează la istoria Ungariei. În plus manifestă o nostalgie a pusteii, prezentă și azi în creațiile literare locale.

Amprenta identitară religioasă este vizibilă doar în cazul maghiarilor reformati, catolicii împărțind bisericile cu germanii și românii.

Cât privește limba, estențială pentru orice identitate etnică, copiii care nu frecventează școala maghiară, gândesc românește și vorbesc ungurește în grai, încât după acordarea cetățeniei maghiare și mutarea în Ungaria au fost discriminați de maghiarii de la Budapesta care i-au numit „*olah magyarok*”.

Sârbii

A treia populație care se revendică în acest teritoriu prin vechime sunt sârbii.

Minoritatea sârbă (sârbii mureșeni), redusă numeric la recensământul din 2021, în județul Arad, la cifra critică de 510 persoane, reprezintă totuși pentru națiunea sârbă un grup de referință.

²⁷ Sorin Bulboacă, *Canonici la Capitulul Orod (Arad), în secolele XII-XIV*, în „Ziridava”, XXVII, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022, pp. 41-52.

²⁸ Izbucnirea Revoluției maghiare și execuția generalilor revoluționari.

După istoricul Liubivoje Cerović, istoria sărbilor mureșeni coboară până în anul 567, când strămoșii acestora s-au așezat pe teritoriul Daciei, peste Mureș, în imediata apropiere a Aradului de azi.

Continuitatea elementului sârbesc în zonă a fost asigurată de cei care au rămas definitiv aici în secolul al VII-lea, când majoritatea grupurilor slave s-au deplasat spre Peninsula Balcanică. În argumentarea acestei teorii a continuității, membrii actualei comunități aduc ca exemple toponimele sârbești din zonă²⁹.

O cotitură în viața acestui popor s-a petrecut în anii 1217-1219, odată cu întemeierea regatului Serbiei (Rascia medievală) și cu transformarea bisericii sârbe, de către Sfântul Sava, în biserică autocefală³⁰.

Asocierea sărbilor mureșeni cu statul de odinioară, acea Serbie Mare, stabilește implicit o legătură simbolică cu Serbia de azi, din care mureșenii nu au făcut parte niciodată.

Numărul sărbilor în zonă, în veacurile de început, nu se cunoaște, cifrele vehiculate fiind mai mult estimări. Cert este însă că, primii au sosit, după înfrângerea lor de către turci, în 1389, la Kosovo Pole. Acestora le-a urmat un al doilea val, după anul 1459, adică după dispariția statului medieval. Atunci, marile familii nobiliare sârbe, cu o parte din supușii lor, s-au stabilit în Ungaria, unde au primit importante posesiuni³¹.

Pentru a ne face o imagine mai exactă despre dimensiunile acestei migrații, amintim de scrisoarea trimisă papei de regele maghiar Matei Corvin, prin care acesta îl înștiința că, în perioada 1479–1482, în Ungaria s-au așezat 200.000 de rasciani³².

În dinamica acestor migrații, cea mai importantă rămâne totuși cea din 1690, cunoscută ca „marea migrație”. Atunci, conduși de Patriarhul Arsenie Cernoiević, în Ungaria, ar fi venit 400.000–500.000 de sârbi.

Istoricii maghiari și români nu recunosc aceste cifre, estimând că nu au fost mai mult de 35.000–40.000 de familii³³.

În orice caz, importanța pentru sârbi a acestei mutări în noua patrie, a fost immortalizată, în anul 1896, de Paja Jovanović într-o pictură intitulată chiar

²⁹ Lipova provine de la Lippa (tei).

³⁰ A fost cel mai tânăr fiu al domnitorului sârb Ștefan Nemanja și astfel membru al Casei Regale Nemanjić. Călugăr ortodox, a devenit primul arhiepiscop al Bisericii Ortodoxe Sârbe autocefale, creatorul literaturii și legislației sârbe, fondatorul Mănăstirii Hilandar de pe Muntele Athos și diplomat.

³¹ Rókey Peter, *A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században*, în *A szerbek Magyarországon*, Szeged, 1991, pp. 51-64.

³² Lubivoje Cerović, *Sârbii din România*, Timișoara, 2001, p. 36.

³³ Köhegyi Mihály, *A Szerbek felkötözésének 1690 történeti előzményei*.

„*Migrația sârbilor*”, care a devenit de referință³⁴ pentru toți sârbii din fosta Ungarie.

Faptul că Aradul a fost capitala Confiniului grăniceresc Tisa-Mureșan, înființat în 1701, că în 1702 aici a existat un oraș militar sârbesc cu primărie proprie, că din 1706 a devenit sediul episcopiei ortodoxe, că aici s-a născut și a copilărit Sava Tekeljia, că aici a trăit Eustahia Arsici, prima poetă modernă sârbă, îl transformă într-un centru de mare prestigiu.

Însă tot în legătură cu sârbii, Aradul va cunoaște, în anii 1914-1918, și o faimă negativă, aici fiind internați în mod abuziv, după atentatul de la Sarajevo, în lagărul din cetatea militară, 4317 de sârbi, care au sfârșit exterminați de boli și înfometare³⁵. În 2002, pe zidul cetății militare Arad, a fost pusă o placă comemorativă.

Trebuie să mai spunem că, există o unitate între sârbii din județul Arad și cei din Ungaria, ei având aceleași tradiții și același repertoriu de cântece și hore (kolo).

Singurul impediment în păstrarea identității pe durată lungă este, în ambele țări, scăderea demografică și căsătoriile cu românii ortodocși.

Față de maghiari și de sârbi, celelalte minorități s-au așezat în județ în secolul al XVIII-lea, și nu s-au considerat niciodată ca fiind autohtoni.

Germanii

Colonizați oficial de Curtea de la Viena și în continuare de diferiți domni de pământ, ca să eficientizeze agricultura și implicit economia din zonă, germanii au beneficiat, încă de la venire, de anumite privilegii (locuri de casă, bani de casă și un inventar minim de obiecte).

Cât privește discursul identitar, germanii sau mai bine zis șvabii din aceste ținuturi l-au construit pe mitul primilor părinți veniți, cu corăbiile pe Dunăre și cu căruțele pe uscat, din *Schwartzwald* (Pădurea Neagră), plasată în Baden-Württemberg, în sud-vestul Germaniei, care a devenit acea *vaterland*, la care se raportează și azi, cei rămași în țară.

Istoria mai recentă a acestor cetățeni loiali României, a adăugat o mare trădare din partea statului român: deportarea în URSS, lucrul în minele din Krivoirog sau Dombas³⁶, confiscarea proprietăților din țară și deportarea în Bărăgan. Trauma simțită și sentimental de insecuritate a declanșat după întoarcere un proces de repatriere, care s-a făcut prin răscumpărare din partea

³⁴ Majoritatea parohiilor sârbe au copii litografiate după această lucrare.

³⁵ Bojidar Panici, *Lagărul cezaro-crăiesc din cetatea Aradului, 1914–1918*, în *Identitate. Alteritate. Multiculturalitate*, Arad, 2002, pp. 96-107.

³⁶ Magdalena Kontraș, *Comunitatea germană din județul Arad. Urmările războiului și depășirea acestora*, în *Modele de conviețuire în Europa Centrală și de Est*, Colecția minorități, 2, Arad, 2000, pp. 114-120.

statului german. Azi puținii rămași sunt organizați în Forumul Democrat al Germanilor, organizație care le reprezintă interesele în societatea civilă și contribuie la păstrarea tradițiilor germane: pelerinajul la Mănăstirea Maria-Radna la Nașterea Fecioarei Maria, hramul bisericii sau kirwei-ul și Pomul de Mai.

*Slovacii*³⁷

Primii slovaci, azi maghiarizați, au ajuns în județul Arad în 1747, la Mocrea. Restul au venit prin migrație secundară în secolul al XIX-lea din Ungaria. Împreună cu slovacii din Ungaria și Serbia ei sunt numiți „*slovaci din Țara de Jos*”.

Grupul de referință este cel al slovacilor evanghelici luterani din Nădlac, care reprezintă și azi jumătate din populația orașului. Ei au clase de limba slovacă atât la școala generală, cât și la liceu.

Al doilea grup este cel al slovacilor catolici, iar ultimul al slovacilor greco-catolici din Peregul Mare, veniți, din cauza sărăciei, la mijlocul secolului al XIX-lea, din nord-estul Slovaciei de azi. Slovaci greco-catolici din Peregul Mare au biserică comună cu rutenii, de aceeași religie și sunt discriminați de slovacii din Nădlac, care îi numesc horneați (pădureni). Totuși copiii lor studiază la școlile slovace din Nădlac.

Cât privește graiurile slovace vorbite în România, acestea par, comparativ cu limba standard, un fel limbă pedantă, din secolul al XIX-lea.

După 1990, comunitatea slovacă din Nădlac a primit o tipografie, cărți pentru bibliotecă și finanțare pentru activitățile culturale. Și-au înființat formație de dansuri și un grup vocal, cu care participă la diferite festivaluri și concursuri.

În sfârșit, în ciuda inevitabilei scăderi demografice³⁸, slovacii evanghelici luterani își păstrează bine identitatea, în special prin biserică și printr-o bună conservare a limbii, care mai poate fi auzită în localitate, pe stradă.

Bulgarii

Bulgarii catolici din județul Arad, concentrați la Vinga, au venit, în secolul al XVIII-lea, din Bulgaria ca refugiați, din zona orașului Ciprovți³⁹, o bogată regiune cu mine de argint. Mai precis, între anii 1737–1741, circa 5000

³⁷ Jakab Albert Zsolt, Peti Lehel, *Slovacii din Romania*, Cluj-Napoca, Editura pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2018.

³⁸ În intervalul de 141 de ani (1880–2021) slovacii au înregistrat o scădere de 4960.

³⁹ Ciprovți sau Ciprovăț (în bulgară Чипровци) este un oraș în partea de nord-vest a Bulgariei, pe râul Ogosta, aproape de granița cu Serbia.

de bulgari pavlichieni (catolici), conduși de episcopul Stanislavici, au trecut prin Oltenia și s-au așezat, cu aprobarea Curții de la Viena,⁴⁰ la Vinga.

În primii ani au fost sprijiniți pentru a face față greutăților. Astfel, o dispoziție a Curții din 28 septembrie 1739 cerea să li se dea 80 chintale de sare (1 chintal = 56 kg), iar o alta le aproba 200 chintale de făină. În februarie 1740, Curtea le-a acordat o scutire de „oneribus publicis” și alte avantaje⁴¹.

Maria Tereza i-a dat localității numele ei (*Theresiopolis*), dreptul de jus gladii iar bulgarilor li s-a repartizat spre folosință un teren de peste 16.000 iugăre cadastrale, pe care creșteau un număr mare de vite⁴².

În secolul al XIX-lea Vinga a cunoscut o perioadă de înflorire. De pildă, în anul 1847, aici a funcționat o breslă comună din care făceau parte 38 de meșteșuguri (tâmplari, țiglar, dulgheri, tinichigii, dogari, bărbieri, năsturari, pantofari, strungari, tăbăcari germani, tăbăcari albi, tăbăcari de cordovan, hornari, fierari de căruță, legători de cărți, fierari, franghieri, zidari, pălărieri, lăcătuși, croitori, jocari unguri, turtari, măcelari, morari, șelari, ceasornicari, brutari, păturari, armurieri, sitari, căldărari, săpunari, fierari de pinteni, curelari, croitori de sumane, cizmari și geamgii).

În prima jumătate a secolului XX, populația a ajuns la 2329 de membrii, ce includea și români, maghiari, germani, însă, din perioada comunistă, Vinga a început să decadă. Azi este o simplă comună, cu case bătrânești. De gloria de altădată amintește o biserică impunătoare, în stil neogotic, și Monumentul Sf. Treimi.

Serviciul religios este în limba bulgară, ceea ce contribuie la păstrarea limbii materne și a identității. În timp, numărul bulgarilor a tot scăzut, fără să mai poată fi alimentat din Bulgaria, locul lor fiind ocupat treptat de romi.

Bulgarii sunt vizibili în peisajul cultural prin crucile din cimitir, numele de pe frontoanele de case și vechiul port popular femeiesc, alcătuit din multe piese, care, îmbrăcat, cântărește 40 de kg. Pe lângă acesta, și-au confecționat costume de scenă, ca cele purtate în Bulgaria azi.

Romii

Romii sunt atestați în județul Arad pentru prima oară în secolul al XIV-lea, când la Cladova exista un voievod Raiko. Secolele care au urmat au fost, în privința lor, destul de vagi. De pildă, nu știm cum au fost tratați de

⁴⁰ J. J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum - 1774*, Timișoara, Editura Facla, 1982, nota 32, p. 175.

⁴¹ A. Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat 1716–1740*, Timișoara, Editura Facla, 1972, pp. 151-152.

⁴² Dan N. Buruleanu, Victor Cociuba, *Vinga – Istorie și imagini*, Timișoara, 2010.

turci sau ce impozite plăteau în secolul al XVIII-lea, fiindcă recensămintele nu făceau specificații etnice.

Știm însă că împăratul Iosif al II-lea a dorit să-i asimileze și să-i transforme în buni cetățeni. În acest sens a interzis comerțul cu cai, specific lovarilor, și a încercat să impună creșterea copiilor de romi în familii de altă etnie⁴³. Proiectul, cum era de așteptat, nu a reușit.

Dintre toate neamurile țigănești, în județul Arad cei mai vechi sunt ȧiganii de vatră din Comlăuș, care în discursurile lor susțin că au venit „*pe vremea descălecării barbarilor*”.

O parte din ei au plecat după 1989 în Europa, unde s-au constituit tot în comunități de vătrași „originare” din Comlăuș.

Pe lângă ei, în zonă, au fost înregistrați și cortorarii, o populație în mișcare, ce trăia în cărețele cu coviltir, care staționau temporar la marginea localităților. Modelul lor cultural a fost *romaniped-ul*, adică casa pe roți.

Cei mai bine poziționați în ierarhia țigănească au fost căldărarii, pe care îi găsim în Curtici și Șiria⁴⁴. Căldărarii nu se amestecă cu ȧiganii inferiori, în Curtici⁴⁵ copiii lor fiind separați, în altă clasă, cu alt învățător⁴⁶. La fel, se căsătoresc doar în cadrul neamului: „*Noi căldărarii ne căsătorim numai cu căldărari...Noi aici în Curtici, Șiria, Sâmbăteni, suntem căldărari...rude...neamuri...și accentul cu care vorbim noi...*”⁴⁷.

În autoreprezentare, ei au în vedere și averea, care le conferă respectabilitate, atât în fața altor neamuri țigănești, precum vătrașii sau lingurarii (Covăsânț, Măraș, Nădlac), cât și în fața populațiilor de altă etnie: „*noi suntem romi de naționalitate căldărari, pe noi ne interesează să avem permisul și mașina și să ne descurcăm...să facem bani...pe orice băiat de la 14 la 18 ani îl interesează să fie căsătorit și să meargă în străinătate*”⁴⁸.

Încheiem acest inventar al neamurilor țigănești identificate în Arad și în localități învecinate, precum Felnacul⁴⁹, cu cel al gaborilor, veniți din Transilvania. Ca și ceilalți ei se diferențiază prin aspect, port și grai.

⁴³ Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*. II. kötet. Második rész, Arad, 1895.

⁴⁴ Mariana Goina, *Între ȧiganii de mătase și cei ce „fierb în suc propriu”*. Studiu de caz al comunității rome din Curtici, județul Arad, în *Incluziune și excluziune. Studii de caz asupra comunităților de romi din România*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiul Problemelor Minorităților Naționale, 2009, p. 178.

⁴⁵ Școala generală nr. 2.

⁴⁶ Mariana Goina, *art. cit.*, p. 177.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 178.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 189.

⁴⁹ Gabriel Sala, *Neamul ȧiganilor gabori. Istorie, tradiție, mentalități*, Editura Dacia, 2007.

Când se raportează la celelalte etnii din județ, romii scot în evidență simbolurile care consideră că îi definesc: tatuajele, portul, aurul, palatul țigănesc, cu care ei susțin că „*au înfrumusețat țara*”, și dansul.

Ucrainenii

În conscripțiile entice din 1880–1992 ucrainenii cunosc o creștere lentă de la 124 de persoane la 716. La aceștia, după 1990, se vor adăuga, prin migrație secundară, alți ucraineni veniți din Ruscova, Poienile de sub Munte și Repedea (Maramureș), care s-au așezat în zona localității Târnova (Agrișu Mare, Arăneag, Chier, Drauț, Dud și Târnova)⁵⁰, dar și în alte comune precum Chișlaca, Lunca Teuzului, Șicula, Măderat, Șilindia.

Au venit cu ocupațiile lor tradiționale (crescători de animale) și cu portul tradițional. Grupul ortodox⁵¹, care s-a așezat în localități cu români ortodocși, frecventează biserică ortodoxă română, unde slujba se ține în limba română. În aceste localități copiii au început să uite limba maternă și mulți se consideră români.

Cu totul alta este situația în comunitățile ucrainene penticostale din Târnova și satele aparținătoare, unde la școli se predă opțional limba ucraineană. La Târnova a fost construit un sediu, unde se întâlnesc, primesc presă ucraineană.

În ciuda rigidității cultului penticostal, au înființat o formație de dansuri și un grup vocal, apărând pe scenă în costume convenționale ucrainene, ce le face identitatea vizibilă.

Până la izbucnirea războiului din Ucraina, copiii făceau cu profesorii anual excursii în „*patria mamă*”, unde vizitau monumental poetului național Șevcenکو. După izbucnirea războiului și ucrainenii din județul Arad au trimis mașini cu alimente și produse de maximă necesitate.

Priviți global, în anul 2022, în județul Arad s-au declarat ucraineni 941 persoane.

Rutenii/ rusinii

Cu toate că ucrainenii îi consideră pe ruteni tot ucraineni, admit că limba lor medievală a fost limba ruteană. Statul român i-a recunoscut pe ruteni ca minoritate cu limbă distinctă în anul 2000, deși nici în anul 2011 ei nu apar în recensăminte⁵².

⁵⁰ Elena Rodica Colta, *Ucrainenii din Târnova. Construcția unei identități etnoculturale într-o majoritate de altă cultură*, în *Hărți etnografice. Migrații. Schimbări de peisaj cultural*, coord. Elena Rodica Colta, București, Editura Etnologică, 2016, pp. 111-126.

⁵¹ Ucrainenii sunt, ca și sârbii, ortodocși pe stil vechi.

⁵² Kiss Tamás, Veress Ilka, *Minoritățile din România. Recensământul 2011- procese demografice*, Cluj-Napoca, 2018.

Întrebați ce sunt, rutenii se consideră o populație slavă distinctă, cu propria istorie, limbă și cultură, înrudită dar în același timp diferită de cea ucraineană⁵³, cu toate că, în toate țările fost comuniste, la recensăminte nu au avut rubrică separată de ucraineni.

Cât privește modul de autodefinire, ambele populații au propriile discursuri, paralele, deși fac trimitere la o istorie ce se intersectează și revendică un teritoriu de origine relativ comun. Astfel, „ca patrie a strămoșilor”, rutenii de azi se raportează la Rutenia Carpatică medievală, ce se întindea între Ucraina, Slovacia, Polonia. În paralel, ucraineni, când se referă la originea limbii, fac trimitere la Rutenia Kieviană, una dintre primele state slave medievale.

Revenind însă la ruteni, originea lor a fost multă vreme neelucidată. Rutenii sunt considerați de cei mai mulți cercetători străini ca fiind o parte din ramura slavă, desprinsă din marea populație indo-europeană. Dar, în timp, au existat și alte teorii. Cezar în *Comentario de bello Gallico* îi consideră pe ruteni un trib celtic așezat în Gallia Narbonensis, care s-a slavizat. Afirmatia sa a fost susținută în Antichitate și de Pliniu cel Bătrân. Mai aproape de zilele noastre, alți autori i-au numit routsi și au susținut că au venit în secolul al IX-lea din teritoriile actualei Suedii.

Ioan Nestor, profesor la Universitatea din Cernăuți, localizează și datează prezența ruteană pe harta Europei, între Nistru și Ceremuș, încă din Evul Mediu timpuriu⁵⁴. Temelia principatului rutean de Halič a fost pusă la mijlocul secolului al XII-lea (1141) de Vladimirco din dinastia Rurcovților. Până în anul 1646, când au trecut la uniație, rutenii au fost ortodocși.

În secolul al XIX-lea, elitele rutene i-au împărțit, după teritoriile în care trăiau, în: lemchi (Polonia), boichi (cei de la sud de Lemberg), rusnaci (Răsăritul Slovaciei), podoleni (cei de lângă Tarnopol) și huțuli (cei din Carpații de Est)⁵⁵.

Azi, cu un steag al rutenilor de pretutindeni, pe care figurează fosta stemă a ținutului autohton „*Rusia Subcarpatică*”, cu un imn dar fără un stat al lor, ei sunt răspândiți în Ucraina, Polonia, Cehia, Slovacia, Ungaria, Muntenegru, Croația și România. În România, în județul Arad, îi găsim în localitatea Peregul Mare, unde împart biserica greco-catolică cu slovacii greco-catolici.

⁵³ Gheorghe Firczak, *Rutenii/ Rusinii un popor pe nedrept uitat. Compendiu istorico-geografic*, Editat de Uniunea Culturală a Rutenilor din România, f. I, 2002.

⁵⁴ Ioan Nistor, *Românii și rutenii din Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, 1915.

⁵⁵ Pavlo Robert Magocsi, *Poporul de niciunde. Istorie în imagini a rutenilor carpatici*, Ujgorod, Editura lui V. Padeac, 2007, p. 114.

Pe lângă comunitățile din Europa, comunități mari rutene, de data aceasta ortodoxe, se găsesc în SUA, Canada și Australia.

Această răspândire largă a dat naștere la un Consiliu Mondial al Rutenilor.

Recensăminte vechi și noi. Curba sinuoasă dar continuă

Din perspectivă contemporană, nici una din minoritățile din județul Arad, atestate în recensăminte pe durata de o sută patruzeci de ani (1880-2020) nu au dispărut și, cu foarte mici excepții, nu au fost asimilate, adică românizate. Unele neamuri, precum maghiarii, slovacii, sârbii, bulgarii au scăzut, altele precum ucrainenii și romii au crescut. Mai concret, maghiarii, care, în 1880 erau în număr de 70.974 au ajuns, în 2021, la 25.731 de persoane, germanii au scăzut și ei de la 52.487 până la 2000, slovacii de la 8270 la 3310 persoane. În schimb, romii au crescut an de an, ajungând în 2021 la 16.747 persoane.

Această rezistență etnică este determinată, în cazul tuturor, de o voință de supraviețuire și de un prestigiu de sine, care le susține conservarea.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Andreescu, Gabriel, *Națiuni și minorități*, Iași, Editura Polirom, 2004.
- Barbu, Mircea, Zdroba, Mircea, *Noi cercetări privind cetatea de pământ de la Vladimirescu*, în „Ziridava”, VIII, 1977, pp. 17-28.
- Bulboacă, Sorin, *Canonici la Capitulul Orod (Arad), în secolele XII-XIV*, în „Ziridava” XXVII, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022, pp. 41-52.
- Gerard din Cenad, *Armonia lumii*, București, Editura Meridiane, 1984.
- Cerović, Lubivoje, *Sârbii din România. Din evul mediu timpuriu până în zilele noastre*, Timișoara, Editura Uniunii Sârbilor din România, 2005.
- Colta, Elena Rodica, *Interetnicitate și construcții identitare în zona de frontieră româno-maghiară*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2010.
- Ferréol, Guy Jucquois, *Dicționarul Alterității și al relațiilor interculturale*, Iași, Editura Polirom, 2005.
- Firczak, Gheorghe, *Rutenii/ Rusinii un popor pe nedrept uitat. Compendiu istorico-geografic*, Editat de Uniunea Culturală a Rutenilor din România, f. 1, 2002.

- Glück, Eugen, *Contribuții privind istoria părților arădene în secolele IX-X*, în „Studii privind istoria Aradului”, București, Editura Politică, 1980.
- Goine, Călin, *O încercare de istorie socială: romii din Sântana, județul Arad*, în *Incluziune și excluziune. Studii de caz asupra comunităților de romi din România*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2009, pp. 145-170.
- Goina, Mariana, *Între ȣiganii de mătase și cei ce „fierb în suc propriu”*. Studiu de caz al comunității rome din Curtici, județul Arad, în *Incluziune și excluziune. Studii de caz asupra comunităților de romi din România*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2009, pp. 171-196.
- Lendvai, Paul, *Ungurii*, București, Editura Humanitas, 2001.
- Madgearu, Alexandru, *Gesta Hungarorum despre prima pătrundere a ungurilor în Banat*, în „Revista Istorică”, Serie Nouă, Tom.VII, Nr. 1-2, Ianuarie-Februarie, 1996.
- Magocsi, Pavlo Robert, *Poporul de niciunde. Istorie în imagini a rutenilor carpatici*, Ujgorod, Editura lui V. Padeac, 2007.
- Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*. II. kötet. Második rész, Arad, 1895.
- Nica, Melente, *Vladimirescu-Glogovăț. File de monografie*, Arad, Editura „Viața arădeană”, 2004.
- Nistor, Ioan, *Românii și rutenii din Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, 1915.
- Pál, Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale. 895-1526*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2006.
- Panici, Bojidar, *Lagărul cezaro-crăiesc din cetatea Aradului, 1914-1918*, în *Identitate. Alteritate. Multiculturalitate*, Arad, 2001, pp. 108-122.
- Percsényi Nagy László, *Vetekedés / A közös /szittha honnos magyar / és /ehéz tartozó/ Felekezetek közt/ Az ő minden/ Tulajdonoságok/Eránt* în traducere liberă *Disputa despre sciți (ungurii neaoși), despre cultul acestora și despre drepturile lor de proprietate*, Arad, 1820.
- ****Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior, județul Arad*, Timișoara, Editura Orizonturi Universitare, 1999.
- Sala, Gabriel, *Neamul ȣiganilor gabori*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2007.
- Somogy, Gyula, *Arad- és Aradvármegye néprajzi leírása*, Arad, 1912.

- Zdroba, Mircea, Barbu, Mircea, *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu*, în „Ziridava”, VI, 1976, pp. 47- 56.

Lista ilustrațiilor

1. Românii
2. Ungurii din Arad
3. Sârbii din Arad
4. Bulgarii din Vinga
5. Germanii din Aradul Nou
6. Germanii din Sântana
7. Slovicii din Nădlac
8. Ucrainenii din Târnova
9. Rutenii din Peregul Mare
10. Romii din Arad

Fig. 1. Portul din Sâmbăteni (Jud. Arad).
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 2. Ungurii din Arad.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 3. Sârbii din Arad.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 4. Bulgarii din Vinga.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 5. Germanii din Aradul Nou.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 6. Germanii din Sântana.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 7. Slovaci din Nădlac.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 8. Ucrainenii din Târnova.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 9. Rutenii din Peregul Mare.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 10. Romii din Arad.
Sursa: Arhiva personală.

DIMENSIUNEA UNESCO A COLECȚIILOR ETNOGRAFICE DE LA MUZEUL OLTENIEI. ABORDĂRI TEORETICE ȘI APLICATIVE

ROXANA DECA*

Abstract: *The article highlights the importance of the ethnographic heritage of the museum as a tool for cultural knowledge and education. It analyses the main collections and representative objects that illustrate traditional life, crafts, folk costumes and local costumes. The paper emphasizes how the museum promotes this heritage through exhibitions, workshops, educational activities and interactive programs designed for audiences of all ages. Furthermore, it underlines the educational role of ethnographic heritage in shaping cultural identity, fostering respect for traditions and stimulating interest in the diversity of Romanian heritage. The conclusion stresses the need to continue the process of modernization and adaptation of museums to contemporary public expectations without losing the authenticity and formative value of the heritage they preserve.*

Key words: *heritage, exhibition, education, pedagogy, museum.*

Ne propunem să abordăm, din perspectiva activității de monitorizare a unor elemente de patrimoniu cultural imaterial UNESCO, modul în care elemente reprezentative ale patrimoniului cultural imaterial românesc, precum arta cămășii cu altiță, tehnicile de țesere a scoarțelor tradiționale, transhumanța, mărtișorul, ceramica de Horezu, dansul Călușului, sunt reflectate în colecțiile etnografice ale Muzeului Olteniei Craiova. Analiza vizează valoarea documentară, identitară și educativă a pieselor expuse, precum și modalitățile de conservare și interpretare muzeală.

Importanța patrimoniului cultural imaterial UNESCO în conservarea identității naționale și a diversității culturale este fundamentală, colecțiile etnografice fiind repere identitare menite să servească drept modele pentru cei dornici să aprofundeze cultura noastră populară.

Rolul colecțiilor muzeale în conservarea și valorizarea patrimoniului cultural imaterial UNESCO este, printre altele, acela de a crea punți de comunicare între comunitățile tradiționale și publicul larg, actual, înlesnind accesul la informații care definesc patrimoniul cultural imaterial, cu ajutorul obiectelor de artă populară. Prin selecția, conservarea și expunerea patrimoniului etnografic, muzeul îndeplinește pe de o parte o funcție documentară, iar pe de altă parte are rol educativ, rol de mediator, oferind

* Muzeograf/ IA/dr. Muzeul Olteniei Craiova; e-mail: roxanadeca@gmail.com.

totodată repere identitare prin punerea în valoare a elementelor de patrimoniu cultural.

Fiecare colecție etnografică, fie că este vorba despre cele legate de principalele ocupații ale locuitorilor din zonă, fie că vorbim despre îmbrăcămintea tradițională, despre principalele meserii tradiționale sau meșteșuguri, toate acestea laolaltă și separat îndeplinesc un rol educativ, facilitând transmiterea valorilor și semnificațiilor către public, transformând patrimoniul imaterial într-o experiență accesibilă și comprehensibilă.

Expozițiile muzeale, temporare sau cu caracter permanent, contribuie la consolidarea conștiinței culturale identitare și a sentimentului de apartenență la o comunitate. Colecțiile expuse creează un cadru pentru dialogul dintre tradiție și contemporaneitate, între patrimoniu local și recunoaștere internațională (UNESCO). Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură (UNESCO)¹ joacă un rol esențial în protejarea și promovarea acestui patrimoniu, prin includerea pe lista sa reprezentativă a unor practici, meșteșuguri și forme de expresie culturală care au rezistat în timp. România deține un număr semnificativ de elemente înscrise în patrimoniul imaterial UNESCO, iar o parte dintre acestea sunt ilustrate și valorificate în colecțiile Muzeului Olteniei, la Secția de Etnografie.

Muzeul Olteniei – Casa Băniei reprezintă nu doar un spațiu de conservare a obiectelor tradiționale, ci și un laborator de cercetare și educație culturală. Prin exponatele sale, muzeul contribuie la păstrarea memoriei colective, punând în valoare diversitatea expresiilor artistice și tehnicilor populare. Printre elementele de patrimoniu cultural imaterial recunoscute de UNESCO și reprezentate în patrimoniul muzeului, amintim: ceramica de Horezu, tehnicile tradiționale de țesere a scoarțelor și covoarelor în România și Rep. Moldova, arta cămășii cu altiță – element de identitate culturală în România și Rep. Moldova, transhumanța, Jocul Călușului, tehnici tradiționale de confecționare a mărțișorului.

Discursul expozițional muzeal își propune să înfățișeze publicului obiecte care transmit în mod obiectiv caracteristicile și specificul acestor tehnici, fiecare din aceste manifestări culturale reflectând o dimensiune unică a spiritualității și creativității românești.

Considerăm că argumentul preeminent este cel al interesului publicului occidental, dar și național față de tradițiile și obiceiurile românești prilejuite de recunoașterea unor meșteșuguri și obiceiuri tradiționale românești în patrimoniul mondial al UNESCO.

¹ <https://patrimoniu.ro/ro/patrimoniu-imaterial/articles/elemente-din-rom-nia--nscrise-pe-lista-reprezentativ--unesco-a-patimoniului-cultural-imaterial-al-umanit--ii>, accesat în martie 2025.

*Ceramica de Horezu*², alături de doină și dansul călușarilor (acceptate de UNESCO în 2005), a fost înscrisă în anul 2012 pe Lista Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității UNESCO, fiind una dintre cele mai reprezentative forme de artă populară românească. Meșteșugul olăritului din Horezu se remarcă prin rafinament, echilibru cromatic și bogăție a simbolurilor ornamentale, transmise cu fidelitate din generație în generație. La Horezu, aproape toți localnicii sunt meșteri ceramiști. Câteva dintre numele consacrate din zonă sunt cei din familiile Bâscu, Mischiu, Pietraru, Țambrea, Paloși, Olaru, Vicșoreanu. Aceștia au deprins meșteșugul din tată în fiu, olăritul fiind practicat în satul tradițional de bărbați, femeile participând la ornamentarea vaselor, păstrând modelele tradiționale și autentice, însă imprimându-și originalitatea cu măiestrie.

Muzeul Olteniei deține o colecție semnificativă de ceramică hurezeană, care ilustrează diversitatea formelor și a decorațiunilor, accentul fiind pus pe ceramica decorativă, în detrimentul celei funcționale, utilitare. Printre piesele expuse se regăsesc străchini, castroane, căni, oale de sarmale, ploscă și vase decorative, toate realizate manual, din lut ars, cu motive tradiționale pictate cu mare finețe³. Decorul tipic include motive solare, spirale, linii ondulate, jirăvite, frunze de stejar și simbolul iconic al cocoșului de Horezu, considerat o emblemă a luminii și renașterii⁴.

Procesul tehnologic tradițional, păstrat cu strictețe, presupune utilizarea exclusivă a roții de olărit acționate manual și arderea în cuptoare alimentate cu lemne. Pericolul prezentului este introducerea unor culori nespecifice zonei și apariția unor cupoare electrice, care înlesnesc producția și tehnica arderii. Fiecare piesă trece prin etape succesive de modelare, zvântare, uscare, decorare cu angobe și smălțuire sau glazurare. Maestrul olar îmbină precizia tehnică cu sensibilitatea artistică, transformând lutul brut într-un obiect de artă funcțional și estetic.

În cadrul muzeului, ceramica de Horezu nu este doar expusă, ci și interpretată educativ, prin ateliere de pedagogie muzeală dedicate copiilor și studenților. Aceste activități permit vizitatorilor să descopere simbolismul motivelor decorative, semnificația culorilor și legătura strânsă dintre meșteșug și mediul natural. Prin astfel de demersuri, muzeul contribuie activ la conservarea și transmiterea patrimoniului cultural viu, transformând experiența vizitării într-un proces de învățare participativ.

² *Ceramica tradițională de Horezu*, <https://patrimoniu.ro/ro/patrimoniu-imaterial/articles/ceramica-tradi-ional--de-horezu>, accesat în martie 2025.

³ Corina Mihăescu, *Ceramica de Horezu*, <https://ro.scribd.com/document/371008831/Ceramica-de-Horezu>, accesat în martie 2025.

⁴ Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României*, București, Editura Academiei Române, 1996, p. 163.

Alături de ceramica de la Horezu, experții UNESCO au considerat, în anul 2016, că *tehnica de țesut a scoarțelor românești*⁵ la război este demnă, în egală măsură, de a sta alături de toate celelalte forme de artă și cultură recunoscute universal ca forme de expresie a creativității, identității și coeziunii sociale. În colecțiile etnografice muzeale, scoarțele ocupă un loc aparte, fiind considerate expresii vizuale ale memoriei și creativității feminine. Provenite din diverse subzone etnografice ale Olteniei, dar și din alte zone, precum Basarabia, covoarele expuse la Casa Băniei surprind bogăția tipologică a tradiției textile românești. Fiecare reprezintă motive și cromatici distincte, nota de specificitate fiind însă geometrizarea tuturor formelor exprimate prin țesere, motivele vegetale stilizate, animalele redată deometric, figurile antropomorfe și simbolurile redată în esența lor. Procesul de realizare a unei scoarțe presupune o cunoaștere aprofundată a tehnicii țesutului la război, dar și o sensibilitate artistică remarcabilă⁶. Țesătoarele utilizează fire de lână vopsite natural, iar modelele sunt transmise de la o generație la alta.

Muzeul organizează periodic ateliere și târguri prin intermediul cărora vizitatorii pot experimenta tehnicile tradiționale de țesut, cele mai simple, sub îndrumarea unor creatoare populare, a meșterilor populari invitați. Aceste activități consolidează legătura dintre patrimoniul tangibil (obiectul textil) și patrimoniul imaterial (meșteșugul, cunoștințele, limbajul și gesturile transmise în procesul de creație). Astfel, muzeul devine un spațiu viu al pedagogiei culturale, unde tradiția devine experiență de învățare activă.

În decembrie 2022, *arta cămășii cu altiță*, înscrisă de România și Republica Moldova pe Lista Reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității⁷, a devenit un veritabil simbol al identității culturale românești. Această piesă vestimentară reprezintă una dintre cele mai complexe și rafinate forme de artă textilă populară, în care se împletesc măiestria tehnică, expresivitatea estetică și semnificațiile ritualice.

Cămașa cu altiță se caracterizează prin structura sa distinctă, compusă din trei registre decorative: altița (banda brodată aplicată pe umăr), încrețul

⁵ Olga. I. Mironescu, *Școla de țesătorie, instrucțiuni practice pentru diferite țesături*, București, Stabilimentul Grafic I.V.Socecu 59, 1897, p. 70.

⁶ *Tehnici tradiționale de realizarea a scoarței în România și Republica Moldova/Traditional Wall-carpet Craftsmanship in Romania and the Republic of Moldavia*, <https://patrimoniu.ro/ro/patrimoniu-imaterial/articles/tehnici-tradi-ionale-de-realizarea-a-scoar-ei--n-rom-nia--i-republica-moldova-traditional-wall-carpet-craftsmanship-in-romania-and-the-republic-of-moldavia>, accesat în martie 2025.

⁷ *Arta cămășii cu altiță - element de identitate culturală în România*, <https://patrimoniu.ro/ro/patrimoniu-imaterial/articles/arta-camasii-cu-altita-element-de-identitate-culturala-in-romania>, accesat în martie 2025.

(zona dintre altiță și mâneca propriu-zisă) și mâneca decorată⁸. Motivele brodate sunt dispuse cu o rigoare geometrică și simbolică, reflectând apartenența la o anumită regiune etnografică, dar și statutul social și vârsta purtătoarei. Colecțiile Muzeului Olteniei includ numeroase exemplare de cămăși autentice, provenite din Oltenia, Muntenia, Moldova, dar cu predominanță din județele oltenești: Dolj, Olt, Mehedinți, Gorj, Romanați (actualmente Olt) și Vâlcea. Fiecare piesă este un document cultural care ilustrează stilul local, tehnica de cusătură și simbolurile predominante – soarele, pomul vieții, spicul de grâu, romb, crucea solară. Culorile variază de la roșu intens și negru contrastant la combinații subtile purtând o semnificație aparte. În spațiul muzeal, cămașa cu altiță este prezentată nu doar ca element vestimentar identitar, ci și ca formă de comunicare culturală, integrată sărbătorilor populare și celor generate de ciclul vieții.

În cadrul programelor de pedagogie muzeală, studenții și vizitatorii pot observa tehnicile tradiționale de broderie și pot învăța despre simbolismul motivelor decorative. Astfel, muzeul nu doar conservă piesele vechi, ci și inspiră generațiile tinere să redescopere valoarea estetică și spirituală a portului popular. Prin includerea artei cămășii cu altiță în patrimoniul UNESCO, România reafirmă importanța femeii ca păstrătoare a tradiției și ca purtătoare a identității naționale. Muzeul, prin colecțiile și activitățile sale, devine un promotor activ al acestei arte vii, oferind un cadru în care tradiția se întâlnește cu educația contemporană.

*Transhumanța*⁹, continuitate a civilizației pastorale, a fost recunoscută în anul 2023 pe Lista Patrimoniului Imaterial UNESCO (într-un dosar comun cu mai multe state europene, între care și România); reprezintă o practică pastorală milenară, bazată pe deplasarea sezonieră a turmelor între pășunile de munte și cele de câmpie. Această formă de economie și viață tradițională reflectă relația profundă dintre om și natură, precum și capacitatea comunităților de a se adapta mediului. În colecțiile etnografice ale Muzeului Olteniei, transhumanța este reprezentată printr-o serie de obiecte specifice: unelte de păstorit, cojoace, fluierul ciobanului, clopotele oilor, desagii de lână, dar și fotografii documentare care surprind viața pastorală. Expozițiile tematice dedicate transhumanței ilustrează nu doar aspectele economice, ci și dimensiunea spirituală a acestei practici. Pentru ciobani, transhumanța nu este doar o activitate productivă, ci și un modus vivendi. Ea implică un sistem

⁸ Elena Secoșan, Paul Petrescu, *Portul popular de sărbătoare din România*, București, Editura Minerva, 1984, p. 53.

⁹ 2023 - *Transhumanța carpatică, parte a vieții pastorale tradiționale*, <https://patrimoniul.ro/ro/patrimoniul-imaterial/articles/2023---transhumanta-carpatica--parte-a-vietii-pastorale-traditionale>, accesat în martie 2025.

complex de cunoștințe legate de orientare, climă, plante, animale, dar și un bogat repertoriu de cântece, strigături și obiceiuri. În tradiția românească, plecarea turmelor la munte era însoțită de ritualuri de protecție și de binecuvântare, menite să asigure rod și sănătate.

Prin activitățile sale educative, muzeul contribuie la cunoașterea și menținerea memoriei acestei practici, prezentând-o ca un exemplu de patrimoniu viu care unește trecutul cu prezentul. Atelierele tematice și expozițiile dedicate transumanței explică tinerilor vizitatori importanța relației dintre om și natură, dar și rolul pastoralismului în structura culturală a satului românesc.

Jocul Călușului,¹⁰ înscris în 2005 pe Lista Reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității UNESCO, este una dintre cele mai spectaculoase și complexe manifestări ale folclorului românesc. Originar din sudul României, în special în zonele Olteniei și Munteniei, Călușul îmbină dansul, muzica, masca și ritualul magic, exprimând credințe străvechi legate de fertilitate, protecție și vindecare¹¹.

Călușul este interpretat de un grup de bărbați, numiți călușari, conduși de un vătaf care dirijează întregul ceremonial. Dansul este acompaniat de fluier, vioară și tobe, iar ritmul alert, săriturile și mișcările sincronizate simbolizează forța, curajul și unitatea grupului. Tradiția cere ca dansul să fie executat în perioada Rusaliilor, fiind considerat un ritual de alungare a spiritelor rele și de protejare a comunității¹². Muzeul Olteniei ilustrează prin intermediul costumelor de Călușari, al fotografiilor din Fototeca Secției de Etnografie și al filmelor documentare, atât dansul tematic, cât și costumația specifică purtată de călușari, cu tot arsenalul de artefacte ce însoțesc jocul: clopoței, panglici colorate, pălării, băte ornamentate, completate de înregistrări audio-video care redau dansurile autentice. Prin aceste mărturii, vizitatorul poate înțelege semnificația profundă a ritualului, în care elementele spectaculoase se împletesc cu sacralitatea și simțul apartenenței la comunitate.

De asemenea, muzeul organizează colocvii și manifestări culturale destinate Jocului Călușului, în colaborare cu mediul universitar, științific, dar și cu ansambluri folclorice locale. Aceste activități educative oferă publicului ocazia de a observa dansatorii, de a descifra simbolistica gesturilor și de a descoperi dimensiunea inițiativă a tradiției. Călușul devine, astfel, nu doar un

¹⁰ *Ritualul Călușului*, <https://patrimoniu.ro/ro/patrimoniu-imaterial/articles/ritualul-c-lu-ului>, accesat în martie 2025.

¹¹ Gail Ann Kligman, *Călușul. Organizare temporală și spațială*, în „Revista de Etnografie și Folclor”, tomul 23, nr. 2, București, Editura Academiei R.S.R., 1978, p. 137.

¹² *Ibidem*.

spectacol folcloric, ci o formă de transmitere a valorilor de solidaritate, disciplină și respect față de tradiție.

Dincolo de funcția sa ritualică, Călușul are o importanță socială și identitară incontestabilă. El contribuie la coeziunea comunității, la afirmarea masculinității și la menținerea unui cod de comportament colectiv¹³. În patrimoniul muzeal, reprezentarea Călușului confirmă ideea că dansul popular este o formă de limbaj cultural universal, capabil să transmită emoție, credință și apartenență.

*Mărțișorul*¹⁴ – simbol al reînnoirii și al identității culturale a fost înscris pe Lista Reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității UNESCO, ca element comun al României, Republicii Moldova, Bulgariei și Macedoniei de Nord. Această tradiție străveche marchează începutul primăverii și exprimă ideea de renaștere, speranță și echilibru între natură și om. Originea Mărțișorului se leagă de vechi ritualuri de primăvară, când oamenii celebrau trecerea de la iarnă la anotimpul reînvierii. Firul împletit din alb și roșu simbolizează dualitatea vieții – puritatea și vitalitatea, lumina și forța, echilibrul între feminin și masculin. Tradițional, Mărțișorul era purtat la mână, prins la piept sau legat de copaci înfloriți, fiind considerat un talisman aducător de noroc și sănătate. În colecțiile muzeale, Mărțișorul este prezentat ca element cu valențe multiple: estetice, ritualice și identitare. Exponatele muzeului includ mărțișoare vechi realizate din lână, mătase, lemn, lut sau metal, ilustrând evoluția formelor și simbolurilor de-a lungul timpului. De la micile amulete cu funcție apotropaică până la bijuteriile artisanale contemporane, Mărțișorul reflectă adaptarea unei tradiții arhaice la sensibilitatea modernă¹⁵.

Muzeul promovează această tradiție prin organizarea unor ateliere anuale de pedagogie muzeală, în care elevii, preșcolari și școlari, confecționează mărțișoare tradiționale sub îndrumarea specialiștilor etnografi, descoperind semnificațiile simbolice ale culorilor, materialelor și formelor. Prin astfel de activități, instituția susține transmiterea intergenerațională a unui patrimoniu viu, încurajând creativitatea și respectul față de valorile culturale locale. Dincolo de valoarea sa estetică, Mărțișorul reprezintă un cod cultural care vorbește despre speranță, solidaritate și continuitate. Prin includerea sa în patrimoniul UNESCO, tradiția românească a fost recunoscută ca parte a unei moșteniri culturale universale, iar Muzeul

¹³ Emilia Comișel, *Din folclorul nostru*, în „Revista de Folclor”, anul IV, nr. 3-4, București, 1959, p.122.

¹⁴ <https://patrimoniu.ro/ro/patrimoniu-imaterial/articles/m-r-i-orul---practici-tradi-ionale-asociate-zilei-de-1-martie>, accesat în martie 2025.

¹⁵ Ministerul Culturii, site: <https://www.cultura.ro/martisorul-importanta-simboluri-si-semnificatii/>, accesat în martie 2025.

Olteniei, Secția de Etnografie contribuie activ la promovarea și păstrarea acestei expresii simbolice a primăverii și feminității.

Analiza elementelor de patrimoniu UNESCO reprezentate în colecțiile Muzeului Olteniei, în cadrul Secției de Etnografie, evidențiază complexitatea și bogăția culturii tradiționale românești. Fiecare dintre aceste expresii – ceramica de Horezu, tehnicile de țesere a scoarțelor, arta cămășii cu altiță, transhumanța și jocul Călușului – ilustrează o dimensiune distinctă a creativității populare și a continuității valorilor culturale.

În ansamblu, ele conturează un tablou coerent al spiritualității românești, în care esteticul se împletește cu utilitarul, iar meșteșugul cu simbolul. Muzeul joacă un rol esențial în conservarea și promovarea acestor forme de patrimoniu imaterial, oferind nu doar un spațiu de expunere, ci și un context educativ și reflexiv. Prin activitățile de pedagogie muzeală, instituția contribuie la formarea unei conștiințe culturale autentice în rândul tinerilor, familiarizându-i cu valorile tradiționale și stimulându-le interesul pentru cercetarea și protejarea patrimoniului. Muzeul devine, astfel, un mediator între trecut și prezent, între generațiile de creatori populari și publicul contemporan.

Într-o lume marcată de globalizare și uniformizare culturală, rolul muzeului este acela de a păstra viu dialogul dintre identitate și modernitate. Reprezentarea patrimoniului UNESCO în cadrul colecțiilor etnografice nu este doar un act de conservare, ci și unul de responsabilitate culturală. Prin fiecare piesă expusă și fiecare atelier educativ, Muzeul Olteniei, Secția de Etnografie reafirmă misiunea fundamentală a instituțiilor de cultură: aceea de a proteja, interpreta și transmite mai departe valorile care definesc ființa națională.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Bădescu, Ilie, *Etnos și civilizație*, București, Editura Mica Valahie, 2010.
- Bernea, Ernest, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București, Editura Humanitas, 2006.
- Brăiloiu, Constantin, *Opere alese. Studii de folclor*, București, Editura Muzicală, 1979.
- Comișel, Emilia, *Călușul românesc. Studiu de folclor coregrafic*, București, Editura Muzicală, 1981.
- Dănilă, Silviu, *Ceramica de Horezu – patrimoniu cultural și identitate locală*, Râmnicu-Vâlcea, Editura Antim Ivireanul, 2015.

- Iordache, Gheorghe, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României*, vol. III, București, Editura Academiei Române, 1996.
- Kligman, Gail Ann, *Călușul. Organizare temporală și spațială*, în „Revista de Etnografie și Folclor”, tomul 23, nr. 2, București, Editura Academiei R.S.R., 1978.
- Mironescu, Olga. I., *Școla de țesătorie, instrucțiuni practice pentru diferite țesături*, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu 59, Strada Berzei, 59, 1897.
- Mitu, Alin, *Transhumanța – o tradiție pastorală europeană*, Sibiu, Editura Astra Museum, 2019.
- Nițulescu, Mariana, *Tehnici tradiționale de țesere și brodare în Oltenia*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 2012.
- Rădulescu, Adrian, *Patrimoniul cultural imaterial în România. Elemente UNESCO*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2020.
- Secoșan, Elena, Petrescu, Paul, *Portul popular de sărbătoare din România*, București, Editura Minerva, 1984.
- Taloș, Ion, *Călușul și alte jocuri rituale din sudul României*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1987.
- UNART, Institutul Național al Patrimoniului, *Patrimoniul cultural imaterial al României. Elemente înscrise în Lista UNESCO*, București, Editura INP, 2023.
- UNESCO – *Lista reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al umanității*, Paris: UNESCO Publishing, ediția 2024.
- Zbucea, Gheorghe, *Etnografie și patrimoniu cultural. Perspective românești*, București, Editura Cetatea de Scaun, 2011.

Surse web:

- 2023 - *Transhumanța carpatică, parte a vieții pastorale tradiționale*, <https://patrimoniu.ro/ro/patrimoniu-imaterial/articles/2023---transhumanța-carpatică--parte-a-vietii-pastorale-traditionale>, accesat în martie 2025.
- *Arta cămășii cu alțiță - element de identitate culturală în România*, <https://patrimoniu.ro/ro/patrimoniu-imaterial/articles/arta-camasii-cu-altita-element-de-identitate-culturala-in-romania>, accesat în martie 2025.
- *Ceramica tradițională de Horezu*, <https://patrimoniu.ro/ro/patrimoniu-imaterial/articles/ceramica-tradi-ional--de-horezu>, accesat în 12.03.2025.
- <https://patrimoniu.ro/ro/patrimoniu-imaterial/articles/elemente-din-romania--nscrise-pe-lista-reprezentativ--unesco-a-patrimoniului-cultural-imaterial-al-umanit--ii>, accesat în martie 2025.
- Mihăescu, Corina, *Ceramica de Horezu*, <https://ro.scribd.com/document/371008831/Ceramica-de-Horezu>, accesat în martie 2025.
- Ministerul Culturii, site: <https://www.cultura.ro/martisorul-importanta-simboluri-si-semnificatii/>, accesat în martie 2025.

- *Ritualul Călușului*, <https://patrimoniu.ro/ro/patrimoniu-imaterial/articles/ritualul-c-lu-ului>, accesat în martie 2025.
- *Tehnici tradiționale de realizarea a scoarței în România și Republica Moldova/Traditional Wall-carpet Craftsmanship in Romania and the Republic of Moldavia*, <https://patrimoniu.ro/ro/patrimoniu-imaterial/articles/tehnici-tradi-ionale-de-realizarea-a-scoar-ei--n-rom-nia--i-republica-moldova-traditional-wall-carpet-craftsmanship-in-romania-and-the-republic-of-moldavia>, accesat în martie 2025.

Fig. 1. Arta cămășii cu altiță, cămașă din patrimoniul Secției de Etnografie a Muzeului Olteniei, sec. XIX, expusă la Casa Băniei.

Fig. 2. Ceramica de Horezu, farfurie din patrimoniul Secției de Etnografie expusă la Casa Băniei.

Fig. 3. Transhumanța reflectată în expoziția de la Casa Băniei. Piese de port, piese specifice păstoritului și fotografii documentare.

Fig. 4. Mărțișorul – aspect din atelierele de creație a mărțișoarelor tradiționale – Casa Băniei, Secția de Etnografie a Muzeului Olteniei.

Fig. 5. Covoare din patrimoniul Secției de Etnografie, expuse la Piatra Neamț, București, Baia Mare și Sighetul Marmăției, expoziție itinerantă de promovare a tehnicilor tradiționale de țesere a scoarțelor.

COPTURI RITUALE ÎN PRACTICILE ASOCIATE SĂRBĂTORILOR PASCALE: COVRIGUL CU OU ȘI COLACUL CU OU

ALEXANDRA ANA-MARIA TĂBUȘ*

Abstract: *In Romanian traditional village, many forms of baked dough appears on all important moments of life, starting from birth and baptism, wedding, to death and burial. In the villages of Mușcel region, which geographically fall within the intra- and sub-Carpathian mountain area, wheat is not cultivated, so there is no tradition of daily baking of flour doughs, but only on holidays and ceremonies. Sweet egg pretzel here fulfill the sacrificial function attributed to bread and any baked doughs on calendar holidays and existential customs. It is a traditional product specific to Mușcel region and it is prepared only fifty days, between Easter and Pentecost, to be given as alms for the souls of the dead, as well as for the living. Its name has nothing to do with the recipe, as one might think, as the product contains many eggs. It is called egg pretzel or pretzel for egg, because it is given as alms or as a gift, always associated a red egg to. The sweet egg pretzel thus becomes a "celebratory" product, an expression of actual well-being, but also of the desire to ensure this well-being by magical means. Traditions regarding Easter baked pastries exist throughout the Balkans. Recipes differ from one cultural space to another, but the shape is uniform: round, filled or with a hole, and with one or more eggs in their shells placed in the dough. Eggs bread is found in Bulgaria and Serbia, and a bread with an egg in is still baked in the villages of southern Argeș. The ceremonial significance of the Sweet Egg Pretzel is known in a limited ethnographic area - in the valleys of the Dâmbovița, Argeșel and Târgului rivers - where women preserve the custom of preparing it during the consecrated period. If, in the past, sweet egg pretzels were sold in the Câmpulung Market only between Holy Week and Pentecost, now they can be bought any time from the confectioneries in Câmpulung and Pitești and are consumed with morning coffee or as a dessert.*

Key words: *Easter, Pentecost, ritual doughs, egg pretzel, pretzel for egg, egg bread.*

Covrigul cu ou este un preparat simbol al nordului județului Argeș, fost Mușcel, atât de apreciat și gustos încât astăzi este înregistrat la O.S.I.M. de către o instituție producătoare de patiserie, ca produs autohton. Dincolo de gustul special, acesta are în spatele său o adevărată istorie în care se regăsesc elemente inedite de credințe locale, religie și simboluri populare. Produsul a

* Drd., Universitatea din Craiova, Școala doctorală „Alexandru Piru”; e-mail: alexandra.tabus@yahoo.com.

făcut obiectul unor cercetări etnologice și a fost menționat în monografia comunei Dragoslavele de către marele monograf Ioan Răuțescu¹.

Fig. 1. Covrig cu ou, Rucăr, Argeș.

Sursa: Arhiva personală.

Covrigul cu ou în această formă, conform cercetărilor noastre de teren, nu se produce decât în localitățile care înainte făceau parte din zona de nord a Mușcelului, adică începând din localitatea Domnești, la nord de Curtea de Argeș, și până în Rucăr și Dragoslavele la granița nordică a județului, aproape de Brașov. Există scrieri istorice² care leagă acest produs alimentar de unele relativ asemănătoare din zona Transilvaniei. Acest aspect este greu de demonstrat neexistând ceva similar în zona Ardealului care să fie, cel mai important, preparat doar în perioada cuprinsă între Paștele ortodox și Rusalii. Nu excludem în totalitate această variantă, lucru ce va fi elucidat cu argumente și contraargumente în acest studiu, dar ne vom îndrepta și către alte zone etnografice din România și chiar din străinătate, cum ar fi Serbia și Bulgaria, în care se pregătește un produs asemănător doar în perioada Paștelui ortodox.

Unul dintre argumentele care asociază covrigul cu ou din Câmpulung - Mușcel cu cele din Ardeal este imediata vecinătate geografică, dar trebuie să menționăm și emigrările masive de la nord la Carpați, care au adus obiceiuri și tradiții locale în zona Mușcelului. Pe de altă parte, putem

¹ Ion Răuțescu, *Dragoslavele*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Câmpulung Muscel, Tipografia și Librăria Ghe. N. Vlădescu, 1937, p. 276.

² Ion Oană, *Istorie și cultură în Lerești-Mușcel*, București, Editura Ars Docendi, pp. 210-351.

contraargumenta prin faptul că acest produs, care încorporează foarte multe ingrediente, se prepara doar aici pentru că oamenii erau mai înstăriți, orașul Câmpulung fiind unul dintre localitățile Țării Românești cu cele mai multe privilegii în perioada medievală³, față de sudul sărac al Argeșului. Într-o societate a secolului al XIX-lea când populația încă trăia la limita subzistenței, ingrediente precum zahărul, făina și altele, greu de găsit, nu erau la îndemâna oricui și, implicit, omul de rând nu putea prepara acest aliment cu ușurință, pentru că era considerat un lux.

Am ales ca subiect de analiză covrigul cu ou din Mușcel pentru că acesta însumează o serie de credințe locale, de simboluri religioase, dar și de apartenență la un statut, anume cel boieresc. În acest context, aducem în discuție portul popular din Mușcel, unul din cele mai complexe și frumoase din țară, care le-a impresionat până și pe reginele Elisabeta și Maria ale României, care în multe ieșiri oficiale purtau costumul popular mușcelan din care reieșea mândria și apartenența la aristocrație a mușcelencilor. Costumul cusut cu fir de aur și argint, marama lungă de patru metri, confecționată din borangic și cu o întreagă încărcătură spirituală vorbesc de la sine despre felul în care se vedeau pe sine cei din Mușcelul istoric. Există o întreagă încărcătură aristocratică în veșminte și comportament și cu atât mai mult aceasta reieșea și din gastronomia locală. Pentru a face mulți astfel de covrigi cu ou și pentru a-i da de pomană de Paști și de Rusalii însemna că familia respectivă era una înstărită.

Produsul în cauză capătă valențe spirituale inimaginabile și devine în această zonă aproape la fel de important ca oul roșu de Paști. Obiceiul de a prepara covrigi sau mici pâini în care se pune un ou roșu sau mai multe nu este singular, astfel de obiceiuri se întâlnesc și astăzi în special în zona Belgradului din Serbia și a localităților de la granița Bulgariei cu Grecia și România. Acestea sunt pâini mici împletite, în care se pune un ou crud sau unul roșu, pâinea și oul având puternice semnificații religioase în perioada Paștilor creștine.

În satul tradițional românesc, colacul apare toate ocaziile vieții, începând de la naștere și botez, nuntă, până la moarte și înmormântare. În tradiția populară colacul rotund simboliza soarele. Face legătura dintre vii și cei morți și reprezintă opoziția dintre natura sălbatică (colacul necopt) și natura supusă omului, a câmpurilor cultivate (colacul copt). Înainte de a ajunge la tine, grâul trece prin apă și foc. În tradiția românească colacul are un puternic înțeles funerar, de pomenire a morților. În tradiția populară colacul rotund simboliza soarele. Face legătura dintre vii și cei morți și

³ Ion Tița-Nicolescu, *Argeșul și Mușcelul văzute de călători străini și prin documente autohtone (sec. XVI – XVIII) – istorie și folclor*, Iași, Editura Lumen, 2023, p. 56.

reprezintă opoziția dintre natura sălbatică (colacul necopt) și natura supusă omului, a câmpurilor cultivate (colacul copt). Înainte de a ajunge la tine, grâul trece prin apă și foc. În tradiția românească colacul are un puternic înțeles funerar, de pomenire a morților. În Sfânta Euharistie, pâinea și vinul simbolizează trupul și sângele lui Hristos.

Pâinea în riturile populare are o funcție mai pragmatică, scopul principal fiind obținerea sănătății pentru oameni și animale, fertilitate, creșterea familiei și a proprietății, protecție împotriva forțelor malefice și a bolilor. În satele Mușcelului, care se încadrează geografic zonei montane intra și subcarpatice, nu se cultivă grâu, așadar nu există tradiția coacerii cotidiene a aluaturilor din făină, ci doar la sărbători și ceremonii. Covrigii de ou îndeplinesc aici funcția sacrificială atribuită pâinii și colacilor la sărbătorile din calendar și la obiceiurile existențiale. Tradiții cu privire la aluaturile coapte de Paști există în tot spațiul balcanic. Rețetele diferă de la un spațiu cultural la altul, dar forma este unitară: rotundă, plină sau cu gaură, și cu unul sau mai multe ouă în coajă așezate în aluat. Pâinea cu ou se regăsește în Bulgaria și în Serbia, iar colacul cu ou este copt și în prezent în satele din sudul Argeșului.

Fig. 2. Colac cu ou, Hârsești, Argeș.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 3. Colac cu ou, Bârla, Argeș.
Sursa: Arhiva personală.

În cazul covrigului din nordul Mușcelului, oul intră în componența produsului care este rotund (covrig) și nu are forma unei pâini sau a unui produs similar împletit. În acest caz putem spune că este o diferență între colac și covrig. Colacul este o coptură, în mare parte cu înțeles funerar, care se prepară cu ocazia înmormântărilor sau parastaselor. De asemenea, există

și colaci de nuntă, care se pun în brad sau care se rup desupra capului miresei, aici simbolizând virginitatea miresei sau chiar mireasa și ideea de feminitate. Cert este că acest produs este frumos împletit și i se acordă o atenție aparte.

La covrigul cu ou se pune accent în mod deosebit pe gust, motiv pentru care gospodinele au propriile rețete pe care le păstrează cu sfințenie. Covrigul cu ou este preparat în același mod precum un colac, aluatul se pregătește la fel, doar că acest covrig, sub formă de aluat, înainte de a fi introdus în cuptor se fierbe, nu foarte mult, doar cât să i se dea textura și savoarea inconfundabile. Faptul că trece prin aceste etape de preparare a făcut ca unele aspecte ce țin de estetică, așa cum este împletitul, să fie trecute în plan secund. În mod evident simbolistica acestuia este legată de Paștele creștin, de cea a aluatului⁴, de cea grâului, dar, datorită gustului savuros, și de simbolistica gurii și a gustului. Să nu uităm că în literatura patristică există unul din cel mai mari teologi, patriarh al Constantinopolului, părinte al bisericii și scriitor bisericesc care s-a remarcat prin elocința sa extraordinară în apologiile și exegezele creștine, iar numele său este Ioan Hrisostom, dar cunoscut mai mult sub numele de Ioan Gură de Aur. Am făcut această referire pentru a sublinia că gura, ca organ al vorbirii, gustului, al iubirii, dar și al ieșirii sufletului etc. avea o încărcătură simbolistică religioasă deloc de neglijat.

Remarcăm faptul că în tradiția creștină aluatul de grâu închipuie învățătura evanghelică care străbate simțămintele omului și îi schimbă viața sufletească, precum aluatul schimbă făina⁵. Faptul că acest preparat cu un gust savuros se prepară exact în perioada sărbătorii Pascale, cuprinsă între Paști și Rusalii, face trimitere la semnificații mult mai profunde în care aluatul înseamnă puterea creștinismului care a modelat lumea păgână și a adus-o la pâinea lui Hristos. Aluatul cel vechi reprezintă Vechiul Testament, iar Aluatul cel nou⁶, curat și bun la gust, reprezintă Noul Testament. Spațiu încărcat de spiritualitate, Mușcelul a dat una din primele reședințe voievodale ale Țării Românești și, implicit primele biserici de zid. Așa cum costumul de Mușcel, cusut cu fir de aur și argint, cu modele inspirate din veșmintele bizantine purtate de domnitorii ctitori, pictați în pronaos, a inspirat femeile din Mușcel, este posibil ca și acest preparat să fie un aspect evolutiv al colacului care se împărțea la marile sărbători religioase.

⁴ Ivan Evseev, *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurilor culturale*, Timișoara, Editura Învierea, 2007, p. 36; Victor Aga, *Simbolica biblică și creștină, Dicționar enciclopedic*, ediția a II-a, Timișoara, Editura Învierea, p. 29.

⁵ Victor Aga, *op. cit.*, p. 29.

⁶ *Ibidem*.

Mentalitatea rurală, în special a satului românesc vechi, să spunem cel de până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, păstrează ca mijloc de cunoaștere antropomorfizarea divinității și personificarea tuturor fenomenelor naturale și chiar a punctelor cardinale. Miază-noapte și Miază-zi sunt personaje mitologice, de exemplu. Acest tip de mentalitate a apărut după un contact îndelungat cu realitatea obiectivă prin care aceste trăiri și credințe ale omului au evoluat. El și-a creat instrumente de lucru pentru a face față acestor forțe personale ale naturii, așa cum sunt obiceiurile, descântecele, formulele sacre, gesturile sacre etc., instrumente în care se regăsesc forțele imaginative ale ființei umane și, mai presus de toate, emoția.

Societatea modernă consideră astăzi acest tip de mentalitate irațională și illogică, în sensul că nu poți să lași, de exemplu, în mijlocul sau la capătul holdei un smoc de grâu (barba lui Dumnezeu) doar pentru că acel secerător avea convingerea că Dumnezeu apreciază acest lucru, și exemplele pot continua. Mentalitatea rurală nu era una condusă de legi cu caracter mecanic, ci de una fundamentată pe fenomene ce includeau întregul spectru și ciclu al vieții, o mentalitate a transcendenței, care, însă, nu excludea materialul.

Așa cum o să remarcăm în capitolul ce va urma, dominanta magico-religioasă în gândirea rurală nu este ceva lipsit de coerență sau disciplină, dimpotrivă, dă sens unui mod de viață specific. Gândirea magicoreligioasă funcționează prin imagini și mai ales simboluri și prin aceasta omul a găsit răspunsurile la aspectele vitale cotidiene impuse de statut și condiție socială. La prima vedere un produs, în speță covrigul cu ou, nu reprezintă mare lucru pentru societatea actuală, fiind privit doar ca un aliment cu gust plăcut, capabil să astâmpere foamea sau o poftă de moment. Cel mult este perceput ca un produs local tradițional care definește, mai mult sau mai puțin, o regiune sau un areal etnografic.

Gândirea omului simplu din satul românesc arhaic, așa cum am constatat în urma cercetărilor de teren, este mult diferită de ceea ce percepem noi în societatea de astăzi. Înainte de toate, omul simplu, mai exact persoanele vârstnice din satele izolate ale fostului județ Mușcel⁷ au o gândire practică impusă de nevoile imediate, dar întotdeauna orientată către comunitate. Individualismul, specific societăților moderne, nu exista la sate, pentru că toată lumea depindea de comunitate. Există și astăzi obiceiul de nezdruccinat

⁷ Cercetarea de teren a fost făcută în satul Malu din comuna Godeni, județul Argeș, fost Mușcel. Localitatea este una foarte izolată nu doar de drumul principal care leagă orașul Curtea de Argeș de Câmpulung Mușcel, dar chiar și de centrul comunei. Drumurile sunt neasfaltate și foarte greu accesibile, iar cea mai mare parte a localnicilor sunt persoane vârstnice care trăiesc la limita subsistenței, din agricultură și creșterea animalelor. Ei au păstrat în mare parte un mod rustic de a gândi, plin de bună cuviință și de bună înțelegere a naturii.

în sate de a nu trage garduri între vecini prin grădini, iar dacă totuși situația impune o îngrăditură, atunci aceasta trebuie prevăzută cu pârleaz.

Revenind la produsul alimentar de care am făcut vorbire, o să remarcăm faptul că acesta este în sine un adevărat document de tradiții și obiceiuri și, practic, doar analizând ingredientele o să remarcăm faptul că acesta definește nu doar statutul unor familii, dar și un mod de gândire specific Mușcelului. Este un produs tradițional specific Mușcelului. Se face doar în intervalul de timp cuprins între Paști și Rusalii, ca să fie dat de pomană pentru sufletul morților, cât și pentru cei vii. Denumirea nu are legătură cu rețeta, cum s-ar putea crede din cauza numărului mare de ouă din compoziție, ci se numește covrig cu ou / covrig de ou, pentru că se dă de pomană sau se oferă ca dar doar cu ou roșu. Printre ingredientele aluatului de „covrigi cu ou”, figurează, în mod tradițional, și un pahar de leșie de cenușă – cenușă curată, de lemne, fiartă în apă, precum și un pahar de țuică, despre care se spune că asigură reușita covrigilor, ei ieșind fragezi, ușori și înfloriți. Aliment cu semnificație profundă în ritualul creștin, covrigul de/cu ou este dat oricui, obligatoriu cu ou roșu și se menționează dacă este rânduit morților sau celor vii.

O să remarcăm, în contextul analizei magico-simbolice a acestui produs alimentar, o pluralitate de forme de explicație, care evident nu vor fi încadrate într-o matrice a adevărului științific așa cum este perceput astăzi, dar aceste forme dau un răspuns problemelor și aduc în actualitatea noastră o viziune proprie țăranului român, viziune specifică stadiului de evoluție a vechiului sat românesc, care, la rândul său, reprezintă un moment din istoria gândirii românești. Mai mult decât atât, explicațiile ce vor urma nu fac parte dintr-o așa-zisă etnologie fabulatorie și toate informațiile și descrierile simbolico-religioase au acoperire în bibliografia de specialitate și din cercetările de teren. Analizând obiceiurile gastronomice ale românilor din preajma marilor sărbători religioase, în speță prepararea covrigului cu ou, constatăm că acest aliment poate fi depozitarul multor informații utile din trecutul etnografic mușcelan, care poate clarifica imaginea societății câmpulungene de acum un secol. Pe aceste considerente, produsul devine fond generator⁸ pentru un proces dialectic al fazelor timpului. Cele mai multe dintre obiectele casnice, piesele de vestimentație, alimente au în satul românesc o conotație religioasă cu puternice inflexiuni magice, dar nici pe departe irațională. Aici este vorba de capacitatea omului simplu de a distinge binele de rău sau adevărul de fals, iar acest lucru înseamnă tocmai raționalitate.

⁸ Ernest Bernea, *Cadre fundamentale ale gândirii populare românești. Contribuții la reprezentarea spațiului, timpului și cauzalității*, București, Editura Predania, 2022, p. 239.

Printr-un exercițiu de imaginație o să plasăm produsul tradițional pe care îl supunem analizei într-o societate modernă ruptă de realitățile trecutului, acel trecut cu toată suita sa de credințe și trăiri. Acesta este prins astăzi în cadrele unui lumi materializate, dar ceea ce reprezintă cu adevărat în contextul său spiritualizat rămâne în sfera trecutului. Acolo el a creat o lume proprie sau era ancorat de o lume aparte, iar motivul pentru care a reușit să străbată timpul este tocmai faptul că el aduce din trecut acea aromă a transcendenței. Este, printre alte elemente de folclor, supraviețuitorul unui produs generator de norme morale.

Pentru o mai bună explicitare a problemei, să ne gândim la oul roșu de Paști! Acesta este ciocnit după ce se pronunță anumite formule, într-o anumită ordine, iar ținuta celor care fac acest gest este una care să reveleze momentul. Covrigul cu ou, cu toată complexitatea sa gastronomică ce ține de gust, formă și ingrediente, este cu atât mai mult un astfel de factor. Dacă oul roșu de care am amintit (sunt mult mai multe alimente cu astfel de însușiri, precum coliva, pasca sau cozonacul) este un produs spiritualizat, cunoscut la nivelul întregului spațiu geografic locuit de români, pentru că vine pe filiera Sfintei Tradiții, deci a creștinismului, covrigul este cunoscut și produs doar la nivel local și particularizează o zonă etnografică.

Astfel, vom încerca prin argumentele date de bibliografia de specialitate și de rezultatele cercetărilor de teren să constituim istoria etnologică a covrigului cu ou, un produs care a devenit obiect de cercetare și care a atras în mod constant atenția etnologilor tocmai prin faptul că se identifică geografic și etnologic cu arealul fostului județ Mușcel. Contextul religios în care se prepară acest aliment este unul deosebit de important și trebuie înțeles pe deplin. Perioada imediat următoare Paștelui este una a fericirii desăvârșite pentru creștini, în antiteză cu cea premergătoare acestuia, când este una a tristeții absolute. Astfel, se impune un subcapitol în care perioada de cincizeci de zile dintre Înviere și Pogorârea Sfântului Duh să fie analizată, nu în detaliu, dar ca spațiu temporal sacru încărcat de bucuria Învierii Mântuitorului.

Cadrul religios al preparării covrigului cu ou – Paștile ortodoxe, Duminica Tomii, Înălțarea și Rusaliile – încheierea sărbătorilor pascale

Pentru a înțelege cu adevărat semnificația Covrigului de/cu ou dat de pomană de la Paști până la Rusalii, trebuie înțeleasă sărbătoarea pascală în sine. Alimentul luat spre analiză în acest studiu – covrigul de/cu ou - era preparat în zilele care începeau și sfârșeau sărbătorile pascale. Paștele se sărbătorește în prima duminică cu lună plină după echinocțiul de primăvară, dar zilele de celebrare sunt mai multe și se întind până la Cincizecime. Această zi marchează Pogorârea Sfântului Duh asupra apostolilor într-o zi de

duminică și, după cum reiese din numele sărbătorii, se întâmplă la cincizeci de zile după Înviere și la zece zile de la Înălțare. Zi de o importanță covârșitoare pentru creștinism (zi de cinstire a Sfintei Treimi) acest praznic împărătesc marchează terminarea sărbătorilor pascale.

Femeile încep prepararea covrigilor de ou în săptămâna mare pentru Înviere și în săptămâna Rusaliilor pentru Moșii de vară. La Paști, după slujba de Înviere, covrigul se dă de pomană împreună cu un ou roșu așezat în mijloc, iar la Moși, covrigul se împarte potrivit tradiției, cu vas și cu lingură, dar tot cu ou roșu, căci în unele sate, la Rucăr și la Corbeni de exemplu, se roșesc ouă până la Rusalii. Se dă de pomană și în Duminica Tomii, și la pomenile ce urmează până la Cincizecime.

Referitor la modul special de pregătire al covrigilor cu ou, observăm că, spre deosebire de alte aluaturi pregătite după rețete destul de asemănătoare - cozonaci împlețiți, gogoși – și valorificate de tradiția locală, dincolo de uzul curent, în contexte ceremoniale, în rețeta „covrigilor de ou” intră un număr mai mare de ouă, 12 ouă (și acest număr poate fi interpretat ca semnificativ) la un kilogram de făină. În Postul Mare, deși aportul de ouă al păsărilor de curte este mult sporit față de alte perioade ale anului, ouăle nu se mănâncă, fiind strânse și păstrate pentru Sărbătorile de Paști. Covrigul de ou devine astfel un produs „sărbătoresc”, expresie a bunăstării efective, dar și a dorinței de asigurare a acestei bunăstări prin mijloace magice.

Printre ingredientele aluatului de „covrigi cu ou”, figurează, în mod tradițional, și un pahar de leșie de cenușă – cenușă curată, de lemne, fiartă în apă, precum și un pahar de țuică, despre care se spune că asigură reușita covrigilor, ei ieșind fragezi, ușori și înfloriți.

În imagine, o rețetă scrisă în 1988, preluată de la Maria Popescu (Cela, n. 1927, Boteni, Argeș) care făcea pe comandă prăjituri și cozonaci pentru toate evenimentele importante din zona orașului Câmpulung, dar și covrigi de ou. Printre ingredientele aluatului de „covrigi cu ou”, figurează, în mod tradițional, și un pahar de leșie de cenușă – cenușă curată, de lemne, fiartă în apă, precum și un pahar de țuică, despre care se spune că asigură reușita covrigilor, ei ieșind fragezi, ușori și înfloriți.

Covrigul cu ou dintre Paște și Rusalii se numea și Colacul Arhanghelului, pentru că se dădea la înmormântările ce aveau loc în perioada menționată mai sus. I se zicea așa pentru că tradiția spune că la moartea unui creștin Sf. Arhanghel Mihail ia sufletul și-l conduce în lumea dreptilor. În unele zone, colacul de Paști se mai numea și Colacul sau covrigul vămii, pentru că răposatul putea să plătească vămile văzduhului. Nașa de botez obișnuia să ofere finilor covrigi cu ou, aceștia fiind investiți cu aceeași putere de plată pentru ultima călătorie.

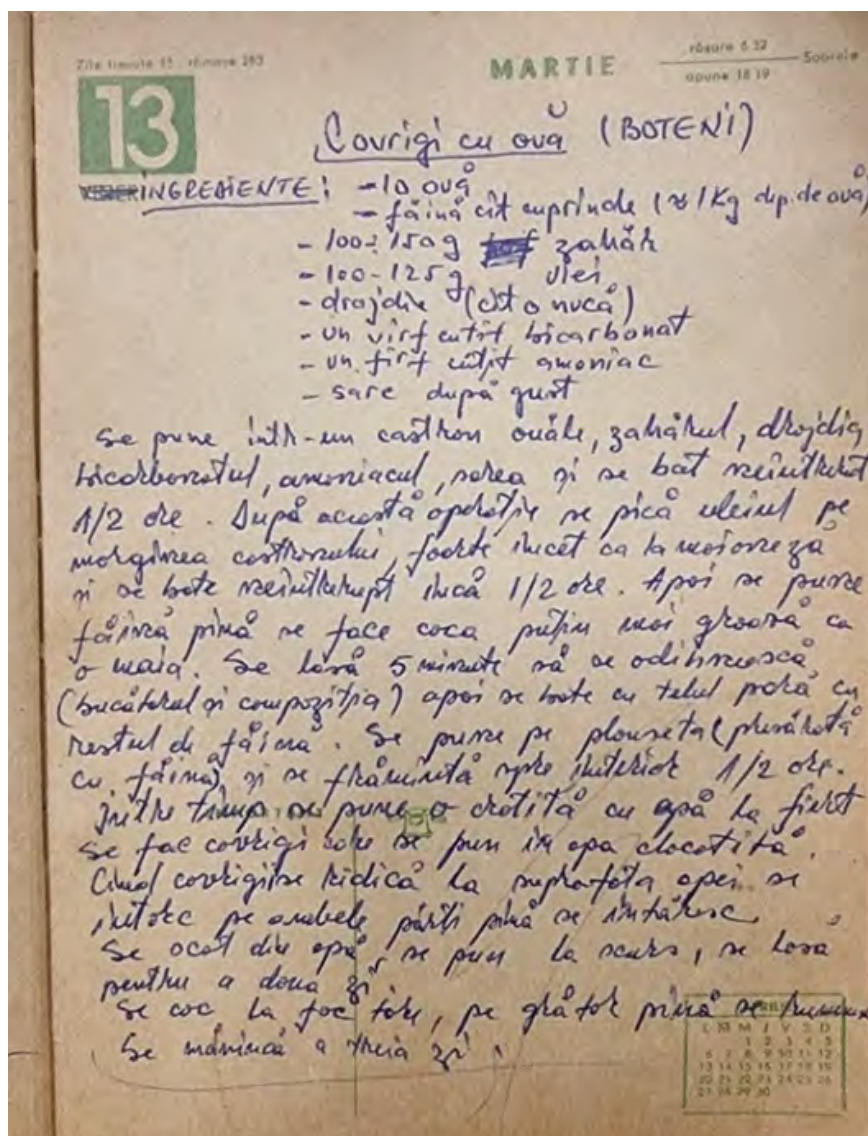

Fig.4. Rețetă Covrigi cu ouă.

Chiar dacă se dădea și de pomană, covrigul cu ou sau de ou, cum mai este numit, avea înainte de toate o conotație pozitivă sau mai degrabă ce ține de aspectele legate de viața pământească și mai puțin de cea de după moarte. În cazul pomenilor, covrigul era atât de important încât era considerat a fi folosit de decedat drept plată pentru vămile ce avea să le treacă în lumea de

dincolo⁹. Gustul lui deosebit, modul în care era preparat, precum și ingredientele, greu de procurat în anume situații, îl făceau special și, implicit, monedă de schimb în lumea dreptilor.

Obiceiul nu este singular. În Duminica Tomii sau de Paștele Blajinilor¹⁰ era obiceiul ca femeile să pună pe o apă curgătoare pâinici în care se puneau lumânări aprinse sau se dădeau pe apă coji de ouă roșii. Acest gest era făcut în credința oamenilor că dalbii pribegi¹¹, adică sufletele strămoșilor, se vor bucura de sărbătoarea celor în viață. În acest context se dădea de pomană covrigul cu ou. Acesta se mai numea și Colacul Arhanghelul Mihail¹² pentru că se considera că acest înger ia sufletul omului și îl duce în Lumea de dincolo¹³.

În vinerea imediat după Paște este Izvorul Tămăduirii, sărbătoare cu dată mobilă, stabilită în funcție de data Paștelui, atunci când se considera că se sfințesc apele. Mai sus am menționat că în prima joi după Paști se cinstea zeitatea pluviometrică numită Paparudă. Remarcăm astfel o apropiere a celor două sărbători, una cu înțeles creștin, cealaltă de sorginte precreștină. Nu este greu de observat sincretismul religios românesc de care ne vorbește adesea Ernest Bernea în lucrarea sa despre timpul la țaranul român. Asocierea covrigului cu ou cu cea mai importantă zi a creștinătății este cu atât mai importantă cu cât mai multe ingrediente sunt folosite în preparare. Astfel, covrigul cu ou devine o componentă a bucuriei post pascale și este obligatoriu să fie dat de pomană împreună cu un ou roșu. Faptul că se prepara cu preponderență în spațiul dintre Paște și Rusalii îl face un produs simbol al Învierii, pe de o parte, și al reînvierii naturii, pe de cealaltă parte.

Putem spune că țaranul și fiecare individ în general de acum un secol își trămuia cu grijă alimentele, banii, hainele și tot ce putea produce. Cumpătarea era cuvântul de referință al vieții românului, nimic nu se risipea și nu era folosit în alt mod decât cel căruia îi era destinat.

Dacă vorbim de zona Câmpulungului și de apariția covrigului cu ou ca produs alimentar, am putea spune că era pentru clasa săracă, în speță rurală, și pentru cea mijlocie un adevărat produs de lux alături de altele, așa cum erau pasca sau cozonacii. Sărbătoarea pascală „impunea” oamenilor să facă eforturi pentru a purta cele mai bune haine și de a prepara cele mai gustoase

⁹ Informație de teren, Alexandra Ana-Maria Tăbuș, comuna Schitu Golești, sat Valea Pechii, județul Argeș, anul 2023.

¹⁰ Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, Editura Academiei, 1985, pp. 152-263.

¹¹ Ion Ghinoiu, *Mică enciclopedie de tradiții românești*, București, Editura Agora, 2008, p. 98.

¹² Informație de teren, Alexandra Ana-Maria Tăbuș, comuna Schitu Golești, sat Valea Pechii, județul Argeș, anul 2023.

¹³ Pentru explicitarea termenului „Lumea de dincolo” vezi: Ion Ghinoiu, *Lumea de aici, lumea de dincolo*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1999, p. 212.

alimente. Dacă ne uităm la alimentele care se gătesc doar de Paște, remarcăm faptul că sunt similare în întreg spațiul românesc (friptură de miel, drob, pască, cozonaci etc.).

Covrigul cu ou este ceva aparte, ceva nou pentru că de fapt acesta este spiritul Paștelui – reînnoirea. Fără a intra în detaliile dogmatice și ale controverselor confesionale, suprapunerea unor sărbători creștine peste unele păgâne a fost susținută chiar de Sfinții Părinți ai Bisericii. Pentru a fi mai expliciti, sărbătoarea Crăciunului este un produs al Sfintei Tradiții. Înroșirea ouălor de Paști ține tot de Sfânta Tradiție. Acest gen de sărbători sunt înrădăcinate puternic în mentalul colectiv ca zile sacre pur creștine. Puțini ar fi aceia care nu ar asocia ouăle care au fost așezate la baza Crucii Răstignirii, iar sângele care a curs le-a înroșit. Cum bine se știe, nu există indicii scripturistice legate de acest eveniment, dar acesta totuși vine pe firul Sfintei Tradiții cu simboluri ce pot rememora moartea pe cruce, Învierea și mormântul gol.

Astfel un aliment cu rol ritual, așa cum este covrigul cu ou, devine parte componentă a ceremonialului și a sărbătorii în sine. Așa cum oul roșu este asociat sărbătorilor pascale – Duminicii lui Toma, Înălțării sau Rusaliilor (ultima zi în care se mai înroșesc) – covrigul cu ou este element alături de acesta nu doar de ritual, dar și etnologic, pentru că reușește să particularizeze arealul respectiv și să stabilească noi linii de demarcație etnologică și, totodată, să-și reveleze propria teologie. Și puteam afirma că fiecare produs, obiect, gest etc. implicat într-un ritual își are propria teologie. A da de pomană un covrig cu ou și un ou roșu înseamnă credința că cineva acolo sus îl va primi, a da un același covrig cu un roșu pentru sănătatea celor vii înseamnă convingerea că cineva mai presus de slăbiciunile lumești va aprecia.

Dacă este să privim la covrigul cu ou și oul roșu care se dau, împreună, de pomană o să remarcăm că primul nu are consistența estetică a colacului împletit, care nu se dă în mod normal de pomană decât în situații speciale, dar are ceva mult mai important și anume gustul aparte. Pare că acesta este făcut în mod special de cei vii pentru a-i îmbuna sau chiar a-i ușura, în lumea lor, pe cei plecați. Mortul știe gustul covrigului, iar de acolo de unde este, el realizează că acel covrig este făcut chiar de familia lui. Această afirmație nu este una care să fie certificată cu informații teren, dar am pus-o în paralel cu obiceiul de la înmormântări, când gospodinele făceau mâncare exact pe gustul celui decedat.

În context istoric, mitic, etnologic trebuie privit atât covrigul cu ou, cât și obiceiul în care acesta e dat de pomană. Sincretismul religios dintre miturile și obiceiurile străvechi, venite firesc pe filiera tradiției bisericești, este un aspect demn de luat în seamă la elucidarea multora din tradițiile românești.

Covrigii de ou, varianta comercială

La Lerești, comună învecinată orașului Câmpulung, există de 15 ani Festivalul Covrigului cu ou, care se desfășoară în preajma Rusaliilor. A fost inițiat de soții Elena și Ionel Marin și se desfășoară an de an la Căminul Cultural din localitate și se suprapune cu manifestările organizate de Primărie de Ziua comunei. La primele ediții ale Festivalului avea loc un concurs de preparare a celor mai buni covrigi de ou.

Fig. 5. Festivalul covrigilor cu ou.

Între timp, o cofetărie din Câmpulung a înregistrat rețeta Covrigului de ou la OSIM, sub denumirea Covrigul muscelen, și îl vinde pe tot parcursul anului, ca produs de cofetărie inclusiv în târgurile de Crăciun. Mai mult, la Festivalul de la Lerești, covrigii folosiți „drept materiale promoționale” sunt livrați tot de cofetăria respectivă.

Site-urile de promovare turistică oferă o imagine distorsionată a Festivalului dedicat Covrigului cu ou, strecurând în text exprimări precum „festival care face legătura dintre viață și moarte”, „festival închinat Mântuitorului ce a dat viață strămoșilor” sau imagini false precum „covrigii cu ou aflându-se în vase vechi confecționate din lut”. În realitate, Festivalul de la Lerești este un bălci, ca la orice zi de comună, sezonat cu fum de grătare, spectacole de muzică și dansuri populare.

Semnificația ceremonială a Covrigului de ou este cunoscută într-o arie etnografică restrânsă - pe Văile râurilor Dâmbovița, Argeșel și Râul Târgului

- unde femeile păstrează nealterat obiceiul preparării lui în perioada de timp consacrată. Dacă, în trecut, covrigii de ou erau comercializați în Piața din Câmpulung, doar în preajma Învierii Domnului și a Rusaliilor, acum sunt cumpărați oricând de la cofetăriile din Câmpulung și din Pitești și consumați la cafeaua de dimineață sau ca desert.

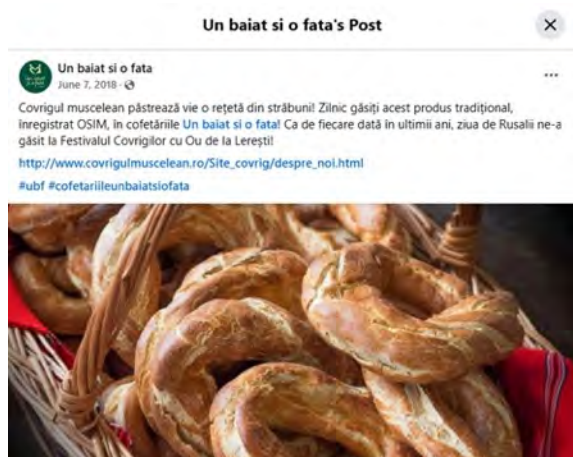

Fig. 6. Covrigul muscelan 2018. 2019.

Fig. 7. Covrigul muscelan

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Aga, Victor, *Simbolica biblică și creștină, Dicționar enciclopedic*, ediția a II-a, Timișoara, Editura Învierea, 2005.
- Bernea, Ernest, *Cadre fundamentale ale gândirii populare românești. Contribuții la reprezentarea spațiului, timpului și cauzalității*, București, Editura Predania, 2022.
- Evseev, Ivan, *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurilor culturale*, Timișoara, Editura Învierea, 2007.
- Ghinoiu, Ion, *Lumea de aici, lumea de dincolo*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1999.
- Ghinoiu, Ion, *Mică enciclopedie de tradiții românești*, București, Editura Agora, 2008.
- Oană, Ion, *Istorie și cultură în Lerești-Mușcel*, București, Editura Ars Docendi, 2012.

- Răuțescu, Ion, *Dragoslavele*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, Câmpulung Muscel, Tipografia și Librăria Ghe. N. Vlădescu, 1937.
- Tița-Nicolescu, Ion, *Argeșul și Mușcelul văzute de călători străini și prin documente autohtone (sec. XVI – XVIII) – istorie și folclor*, Iași, Editura Lumen, 2023.
- Vulcănescu, Romulus, *Mitologie română*, București, Editura Academiei, 1985.

INTENȚIONALITATEA GESTULUI RITUAL DE SPĂLARE A OASELOR MORTULUI - ÎNTRE PROFANARE ȘI PERPETUAREA TRADIȚIEI PRACTICII FUNERARE

GEORGIANA-LOREDANA GAVRILĂ (SANDU-GAVRILĂ)*

Abstract: *Legislation updated and amended in accordance with European legislation, nutrition and medication during life, funeral business emergence that offer full services, including embalming, have produced major changes in the funeral ceremony, cancelling many customs associated to this existential thres. Voluntary exhumation at seven years was, until about ten years ago, a common funerary practice in the villages of Mușcel Region. Currently, this custom can only be observed in three communities in the Argeșel Valley: Boteni, Hârtiești and Vulturești, in Argeș County. Exhumation at seven years, washing the bones and reburial with all the funeral ceremonies, including the resumption of the hole alms cycle, constitute acts of gratitude towards "the departed one". Generally, people decide to exhume someone to make room for another family member, especially when death occurs unexpectedly and there is no prepared burial place. Gravediggers have recently insisted that the dead should no longer be exhumed after seven years, but after at least ten years, because they are finding more and more undecomposed bodies. The elders in the villages of Valea Argeșelului continue to exhume their dead after seven years, taking this care as a moral obligation that must be fulfilled. The Regulation of Cemeteries in the Orthodox Romanian Church, issued by the Holy Synod of the Romanian Patriarchate, contains provisions regarding exhumations and reburials, but does not mention anything about exhumation at the request of the family. Having no legal basis to object, the priests from the communities mentioned above allow the relatives who insist on doing the custom to take the bag with the bones to the church and leave it there for 2-3 days, then they perform the funeral service and bury the bones. Basically, it is a second burial.*

Key words: *funeral, funerary practice, Muscel, exhumation, washing of bones, alms.*

Având convingerea că existența omului nu se sfârșește odată cu moartea, creștin-ortodocșii caută să mențină legătura spirituală cu morții lor. Prin rugăciune, milostenie sau prin diverse acte considerate folositoare defunctului, familia încearcă să-i facă mai ușoară nu doar trecerea în cealaltă lume, ci și Viața de Apoi. Dezgroparea la șapte ani, spălătul oaselor și reînhumarea cu tot ceremonialul de înmormântare, inclusiv reluarea ciclului de pomeni constituie acte de recunoștință față de „cel plecat dincolo”.

* Drd. Universitatea din Craiova, Școala doctorală „Alexandru Piru”; e-mail: geoloredana92@yahoo.com.

După canoanele Bisericii, morții nu ar trebui dezgropați niciodată, întrucât la a doua venire a Domnului trupurile vor învia dimpreună cu sufletele, pentru a lua parte la Judecata cea din urmă. Preoții îi sfătuiesc pe enoriași să renunțe la această practică, invocând drept argumente că în Scripturi nu se pomenește nimic despre dezgropare și că slujba de înmormântare la ortodocși conține un ritual de pecetluire a mormântului: *Se pecetluiește groapa adormitului robului lui Dumnezeu până la a Doua Venire a Mântuitorului nostru Iisus Hristos, în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, Amin!* Cu o sapă sau cu un hârleț, se face semnul Sfintei Cruci pe fiecare latură a gropii, iar rostirea acestei fraze nu mai dă dreptul nimănui să strice vreodată pecetea pusă mormântului.

Biserica acceptă dezgroparea doar în trei situații: pentru canonizare, pentru îngroparea unui membru al familiei în același mormânt și pentru aducerea rămășițelor pământești în țara natală. Dezgroparea se face, însă, cu binecuvântarea ierarhului și cu depunerea osemintelor cu cinste, în același mormânt.

Deshumarea morților după șapte ani nu este recomandată de Biserică, dar este solicitată de oameni. Bătrânii din satele de pe Valea Argeșului continuă să-și dezgroape morții la șapte ani, purtând această grijă ca pe o datorie morală de care este obligatoriu să se achite. Obiceiul a fost reperat în Moldova și în Țara Românească: „La trei ani de la mórtea unui copil, la cinci de la mórtea unui june, și la șapte ani de la mórtea unui om bătrân, era în vechime pretutindene datină la Români, ca fie care mort să se desgrópe și să se prohodéscă ca și întâia óră când a fost înmormîntat”¹.

Cele mai importante acte normative care reglementează moartea în România sunt Legea nr. 102 din 8 iulie 2014 privind cimitirele, crematoriile umane și serviciile funerare, publicată în Monitorul Oficial nr. 520 din 11 iulie 2014, și Hotărârea de Guvern nr. 741 din 12 octombrie 2016, pentru aprobarea Normelor tehnice și sanitare privind serviciile funerare, înhumarea, incinerarea, transportul, deshumarea și reînhumarea cadavrelor umane, cimitirele, crematoriile umane, precum și criteriile profesionale pe care trebuie să le îndeplinească prestatorii de servicii funerare și nivelul fondului de garantare, publicată în Monitorul Oficial nr. 843 din 24 octombrie 2016. De asemenea, Biserica Ortodoxă Română a elaborat un Regulament al cimitirelor, pus în discuție pentru prima oară în ședința sinodală din 11-13 decembrie 1967, forma finală aflată în vigoare în prezent fiind aprobată de Sfântul Sinod în 11 decembrie 2020, aceasta având la bază art. 28, alin. 1 din Legea cultelor nr. 489/2006, conform căruia „Unitățile locale ale cultelor pot avea și întreține, singure sau în asociere cu alte culte, cimitire confesionale

¹ S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români*, București, Editura Academiei Române, 1915.

pentru credincioșii lor. Cimitirele confesionale se administrează potrivit regulamentelor cultului deținător”.

Exhumările și reînhumările se fac de către administrațiile cimitirelor, în prezența familiilor persoanelor decedate sau a unui reprezentant al acestora și a administratorului cimitirului, cu respectarea normelor sanitare antiepidemice. Osemintele pot fi deshumate în orice perioadă a anului, fără avizul autorităților de sănătate publică județene, respectiv a municipiului București, dar numai după șapte ani de la deces. Doar pentru exhumarea cadavrelor în vederea constatării cauzelor morții este necesară încuviințarea procurorului sau a instanței judecătorești.

În general se decide dezgroparea cuiva pentru a face loc unui alt membru al familiei, mai ales când moartea survine neașteptat și nu există un loc de veci pregătit. În ultimii ani, groparii insistă ca morții să nu mai fie deshumați la șapte ani, ci după minimum zece ani, pentru că găsesc tot mai multe trupuri nedescompuse, fapt confirmat și de unii dintre informatorii noștri:

Adrian Ștefănoiu, n. 1970, Nucșoara, județul Argeș: „Când a murit tata, în 2007, pe mama n-am putut s-o dezgropăm, că era întreagă. Am bătut la loc blănile podului și pe tata l-am pus pe pod”.

Roșu Valeria (Lica), n. Filipoi în 1957, sat Robaia, comuna Mușătești, județul Argeș:

„Înainte vreme, preotul dădea voie să să dezgroape mortul, da' dă la un anumit timp încoară morții nu mai putrezăsc și scoteau mortu' aproape întreg. Ziceau că din cauza medicamentelor, dă la injecții... Și dacă să-l proptești dă biserică, mai bine nu i-au mai dăzgropat. I-au găsit și-ntregi. Uscat, da' să țineau. Îi sprijinea groparii dă biserică și-apoi îi fărâma cu cazmaua, cu sapa, să le poată băga oasele în traista dă pânză albă și apoi în coșciuguț. Că altfel nu le primea popa-n biserică. Am văzut asta cu 5 ani-n urmă, când a murit a lu' Brezeanu dă peste rău. Acolo ține cimitiru' apă, cum sapă groapa, cum să umple cu apă și mortul stă-n apă și nu putrezăște, să mențină întreg, așa cum e. Că n-avea alt loc unde să-i mai dea, că era cimitiru' mic. A trebuit să scoată mortu', să-l așeze la o parte până când și-a făcut rostu'. Ș-au săpat mai adânc, ș-a băgat osemintele la fund și, după, a băgat coșciugul peste osemintele acelea. Da' acu' n-au dăzgropat ca să spele oasele, au dezgropat ca să bage p-altu-n loc. De când a murit pop' al nostru și a venit altul, din altă parte, nu ne-a mai dat voie să-i scoatem la șapte ani ca să le spălăm oasele. Ne-a zis c-așa e legea. Pă mica am dezgropat-o, da' pă ticu n-am mai apucat, că venise popa ăsta 'l nou și nu ne-a mai dat voie. Dar așa ar trebui, să fie scos, să mai vadă o dată lumina zilei. După șapte ani să scoteau oasele, să să facă pomenirea. Să spălau cu apă caldută și cu săpun de casă. Să puna apă-n copaie și, cu săpun și cu o

cârpă, le spăla. După, le ștergea c-o cârpă curată și să puna într-o traistă de pânză albă. Să-mpletea un șnur din ață neagră și ață roșie, cu ciucurași la capete și cu asta să lega traista. Șnur, cum să făcea și la 'mormântare, dă-l dă să pune pă piept. Când murea omu', i să făcea două șnururi lungi cât era mortu' dă-nalt, împletite sau răsucite din două fire - unu' roșu și unu' negru - și la fiecare capăt, cu ciucure, care i s-așeza pă piept. Zîcea c-are legătură cu ciucurii din măr, că e scara pe care urcă sufletu' mortului, Mortu' să dăzgropa vinerea, ca să fie pentru sâmbătă. Nu să făcea 'ngroparea-n zî dă post și nici în zile de sărbătoare mare cu cruce roșie. Se făcea sâmbăta când nu era sărbătoare. Sâmbăta, după slujbă, după parastase, să-ngropa-napoi și să făcea toată rânduiala dă 'mormântare: pomeni, găleată, măr, polmeți (nouă farfurii, nouă linguri, nouă căni, pâine, gogoasă sau ceva dulce). Farfuriile să dădeau goale, doar în cană să puna vin, și să-mpărțea coliva și pâinea (Fig. 10). Dăzgroparea să calcula până să-mplinească sorocu' dă șapte ani, cu o săptămână-nainte d-a face sorocu'. Toate să fac 'nainte dă soroc. Da' nu să mai dăzgropă dă douăj' dă ani, dă când s-a dus pop-al nostru!''

Ioana Asavei, n. 1944, satul Vulturești, comuna Vulturești, județul Argeș:

„Îl scoț' la șapte ani, ca să-l mai premenești o dată și-i face din nou 'mormântare. Și se făcea sicriu pentru oase, și deasupra, pe capac, se puna un rând de haine, care să dădea dă pomană. Acu' nu să mai dă voie să îl scoț' la șapte ani. La a doua 'mormântare s[ă] face pomană. Să pune măr, da' nu să mai duce apa, nu să mai tămâiază. Acu' șaij' dă ani am fost la o dezgropare. Și am mai auzit anu' trecut, când a vrut domnu,, Mateescu să-i scoată pe socri, da' nu i-a dat voie preotu''.

Regulamentul cimitirelor din BOR², emis de Sfântul Sinod al Patriarhiei Române conține dispoziții cu privire la deshumări și reînhumări, dar nu menționează nimic despre dezgroparea la solicitarea familiei. Neavând temei legal să se împotrivească, preoții din comunitățile de pe Valea Argeșelului și de pe Valea Râului Doamnei le permit totuși aparținătorilor care insistă să facă obiceiul să ducă în biserică sacul cu oseminte și să-l lase acolo timp de 2-3 zile, după care săvârșesc slujba de înmormântare.

Steluța Petroiu (n. 1947, Boteni, județul Argeș) n-a avut liniște până când nu i-a făcut soacrei sale și a doua înmormântare, în 2011:

² Biserica Ortodoxă Română - *Regulamentul cimitirelor din Biserica Ortodoxă Română*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2020.

„Pentru că și ea (maica Veta – Elisaveta Petroiu, n. 1925, Boteni, județul Argeș) l-a scos pe socră-mio la șapte ani. Așa ne spunea că e bine! Că e mare pomană să scoți oasele la lumină, să mai vadă și ele soarele o dată. Eu n-am putut până atunci... Se făcuseră 25 de ani de când murise. Mulțumesc lui Dumnezeu că mi-a ajutat s-o scot și io pă ea. Mi-era că mor și n-apuc. După ce am dezgropat-o, am zis că pot să mor liniștită. Da' când m-am întors de la cimitir, nu mă mai durea nimic, parcă-mi trecuseră toate!”.

Dezgroparea Elisavetei Petroiu s-a făcut într-o joi, în vara anului 2011. Doi bărbați au săpat și au scos la lumină oasele. Unul dintre ei, Titi Petroiu, n. 1954, în Boteni, Argeș, fiind chiar nepotul defunctei. Dezgroparea și îngroparea erau activități obișnuite pentru el, având o societate comercială cu angajați care făceau cripte și cavouri. Cu toate acestea, i-au dat lacrimile când a adunat, din pământul umed, proaspăt scormonit, oasele femeii care îl crescuse și a oftat: *„Așa ajungem toți! Atât mai rămâne din noi. Și până la urmă nici atât!”* Apoi le-au scuturat, le-au spălat cu apă caldă și cu săpun de casă, le-au șters bine și le-au așezat într-un sac. Mai întâi picioarele, apoi bazinul, oasele mai mărunte, brațele și, deasupra, craniul. Au dus sacul în biserică, sub icoana Maicii Domnului, și l-au lăsat acolo până sâmbătă³. A doua zi, acasă, s-au făcut pregătirile: colivă, colaci, vin, prosoape pentru preoți, o găleată nouă cu o cană și polmeți (nouă farfurii, nouă linguri și nouă căni cu vin), totul ca pentru o înmormântare obișnuită, slujba de înmormântare urmând să aibă loc sâmbătă. Femeile din casă au gătit și Mărul - pomul funerar specific zonei Mușcelului - o creangă de măr cu trei ramuri, cam de statura unui om, tăiată obligatoriu de un bărbat, de care rudele atârănă produse alimentare. Mărul (pomul mortului) se face la înmormântare și stă pe pat, lângă mort, sau, de când morții sunt depuși la capelă, rezemat lângă cruce, fiind primul care este scos din casă, înaintea mortului și chiar înaintea crucii. Se mai face și la parastasul de șase săptămâni, și la parastasul de un an, și la șapte ani. La cimitir, după ce este acoperită groapa, alimentele din măr sunt date de pomană unei familii cu copii mulți, iar mărul este înfipț în pământ, lângă cruce.

A doua îngropare a continuat sâmbătă, la biserică, unde s-a întins masa și s-a făcut slujba de înmormântare. Coliva și vinul au fost așezate pe masa din stânga naosului, iar țuica a rămas în mașină, că nu se bagă țuică în biserică. Farfuriile, lingurile, mâncarea au fost așezate pe o masă din dreapta pronaosului, iar mărul, sub o icoană din pronaos. Sacul cu oseminte a fost lăsat pe jos, lângă strană, tot în pronaos. Din fotografiile puse la dispoziție de

³ Elena Iagăr, *Deshumarea și spălatul oaselor la șapte ani* în „Caiete Folclorice – XXI”, Pitești, 2018, p. 124.

familia defunctei, putem reface secvențele înmormântării. Nora și nepoata defunctei scot craniul din sac și îl îmbrobodesc. Oasele sunt „tratate” cu gingășie și cu afecțiune, nu cu scârbă. Și nici cu frică. În tăcere, cu gesturi firești și delicate, îi potrivesc baticul nou pe cap de parcă *maica* ar fi fost vie. Îi netezesc marginile baticului cu mângăieri ușoare pe față, ca și cum i-ar ascunde câteva fire păr. Aprind o lumânare și o fixează în locul unui ochi. În scurt timp, ies preoții din altar și încep slujba de înmormântare. Participă rude, dar și oameni din sat care au cunoscut-o pe maica Elisaveta. După săvârșirea slujbei de pomenire, preoții ies din biserică, urmați de femeia cu mărul, de bărbatul care duce sacul cu oseminte, de rudele cu vinul și cu talerul cu colivă, iar unul dintre nepoți dă fuga la mașină după țuica pentru gropari și cu toții merg în cimitirul nou din curtea bisericii. Sacul cu oase se așază într-o cutie de lemn și se coboară în cavoul de beton proaspăt construit, nu în mormântul vechi, din vârful dealului: „*Că dacă tot am scos-o, o îngrop aici, jos, să pot și eu să-i aprind lumânări, că acolo, la ea, nu mai puteam urca*”, explică nora Steluța Petroiu. Bărbații fixează capacul cavoului, îl tencuiesc și astfel se pecetluiește noul mormânt. Acasă, familia și vecinii au participat la o masă, unde au fost servite mai multe feluri de mâncare și băutură (Fig. 1-9).

Dezgroparea la șapte ani încheie ciclul de pomeni anuale sau, în unele locuri, bianuale (din 6 în 6 luni). După a doua înmormântare, la Corbi, în satul Poduri, se cară apă și se împart turtele în fiecare dimineață, se tămâie mormântul timp de șase săptămâni și se reia întreg ciclul de pomeni până la șapte ani. În alte zone, nu se mai fac pomenile decât până la un an, după care se face o pomană pentru toți morții o singură dată pe an, de obicei la hramul bisericii.

Deși la Boteni practica *Spălatul oaselor* este viabilă și în mentalul colectiv are o importanță determinantă pentru actul comunitar, niciuna dintre persoanele care cunosc obiceiul dezgropării și spălării oaselor la șapte ani de la înmormântare, nici măcar dintre participanții activi, nu a putut oferi o motivație pentru intenționalitatea gestului ritual. „*Așa e bine! Să mai vadă o dată soarele!*”, „*Așa e bine, să-l mai vadă o dată lumina zilei*”, spun oamenii. „*...să mai vadă o dată Soarele înainte să se desprindă de tot de lumea aceasta. Pentru că după șapte ani de pomeni și pomeniri, sufletul este iertat de toate păcatele și rupe legătura cu lumea aceasta*”, completează și explică dr. Ion Tița-Nicolescu, cercetător științific la Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești, aducând ca argument practicile funerare întâlnite în cazul sinucigașilor.

Dezgroparea este obligatorie numai în trei cazuri: când cel răposat a fost blestemat sau a fost sub vreo legătură arhierască sau a murit în păcate

foarte grele⁴. În practica Bisericii Ortodoxe Române sunt respectate *Pravila de la Govora*⁵, *Pravila de la Târgoviște*⁶ și *Pravila lui Nicodim Scahelarie*, toate trei făcând referire la interdicția de a fi înmormântați cu slujbă și pomeniți cei care s-au sinucis. Astfel că sinucigașii beneficiază de o a doua înmormântare, la șapte ani, de data aceasta rămășițele pământești fiind primite în biserică. Tot în biserică li se face și slujbă, după care sunt îngropați alături de ceilalți membri ai familiei, și nu în fundul cimitirului, ca la prima înmormântare. Așa cum am menționat mai înainte, după șapte ani în care sinucigașul a fost pomenit, familia s-a rugat și a făcut pomeni, sufletul este iertat și se desprinde de lumea aceasta.

Genoveva Nicuț, n. Pleșiță, în 1949, comuna Valea Iașului, județul Argeș:

„Pă nea Gheorghel (un vecin care s-a spânzurat) l-au dăzgropat la șapte ani. I-au spălat oasele cu apă caldă și cu săpun, apoi le-au întins la soare și le-au lăsat să se usuce. I-au făcut slujbă-n biserică și-apoi l-au îngropat lângă părinți, nu în fundu' cimitirului, ca prima oară. Părinții mei au scos-o pe mama lu' tataie, Elisabeta, la șapte ani. Și eu am fost cu mâncare la oamenii care au desfăcut groapa și îmi aduc aminte ca acu'. Când desfăceau podu', m-au chemat s-o văd. Mama-mare murise când eram eu de nouă ani. Și o știam. O îngropaseră îmbrăcată în costum național, cu maramă. Și nu se degradase deloc coșciugul, dar când l-au mișcat, s-a hâit nițel. Când au dat capacul la o parte, am văzut-o o secundă. Era intactă, cum o îngropaseră. Fața, costumul, marama, intacte! Dar, imediat, parcă a sulfat cineva peste ea și dintr-o dată s-a descompus și a rămas cenușă. Aveam 16 ani când am văzut asta. După ce s-a făcut cenușă, au rămas oasele goale. Le-au luat, le-au spălat cu o cârpă, cu săpun și apă caldă, și le-au lăsat la soare, să se zvânte. Aveau o culoare închisă, maronie. Le-au pus în traistă de pânză albă legată cu un șnur cu roșu și cu negru și au dus-o în biserică. Aduseseră un coșciug mai mic și le-au slujit în biserică. Trecuse de șapte ani și era într-o zi de sfânt. Au lăsat-o în biserică peste noapte, iar a doua zi s-a făcut slujbă ca de înmormântare. La noi nu se face măr. Dar eu vreau să îmi facă măr și să-mi dea traistă când mor. Bagi în ea ce împărți la lume, în biserică: batiste, prosoape și, la ultima (n.n. femeie) îi dai de pomană cu totul traista. Eu îi

⁴ Arhim. Cleopa Ilie, arhim. Ioanichie Bălan, *Lumina și faptele credinței*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1994, p. 167.

⁵ „Cine se va ucide singur, de bună voie, acestuia să nu i se cânte, nici să i se facă pomenire niciodată. Iar de va cădea fără voia lui și va muri, acestuia să i se cânte și să i se facă pomeniri”.

⁶ „Sinucigașul de bună voie nu trebuie să fie slujit sau pomenit la vreo slujbă, căci și-a dat sufletul satanei, ca și Iuda Iscarioteanul. Cel ce s-a sinucis, fiind bolnav și ieșit din minți, poate fi slujit. Sinucigașul care s-a omorât din împușinarea sufletului, adică din frică de oameni sau de persecuții sau de boala care nu i-a atins mintea, acela nu poate fi pomenit”.

auzeam pe părinții mei că se face o reînmormântare, cu o altă slujbă, pentru chiar a fi iertați morții. Se zicea mai înainte, mai ales cei bătrâni, c-au fost la război, c-au împușcat, c-au omorât oameni. Când îi dezgropau se zicea că să-i mai vadă o dată lumina zilei. După ce îi reînmormântezi chiar zice să sunt iertați de tot, de toate păcatele. Ultima dată am văzut în 1984 – 1985 cred, la Bărbălătești (comuna Valea Iașului, județul Argeș), la socrii mei. Că am făcut și noi dezgropare, la părinții soțului. Am găsit oasele în pmânt, nu ca la mama-mare a mea!”.

Spre deosebire de cei care au murit de moarte bună, sinucigașilor, după a doua înmormântare, li se fac toate obiceiurile de care nu au avut parte la prima înmormântare, respectiv trasul clopotului, căratul apei, diminețile (împărțitul turtelor), tămâiatul și pomenile până la un șapte ani. La parastase, timp de un an, preotul îi pomenește doar pe ei. După un an de la a doua îngropare, sinucigașul este trecut pe pomelnicul familiei și se pomenește cu tot neamul lui cel adormit.

Gheorghița Tăbuș, n. 1972, satul Glavacioc, comuna Ștefan cel Mare, județul Argeș, căsătorită în satul Valea Siliștii, comuna Aninoasa, județul Argeș:

„Acum 15 ani au scos-o pe fata lu' nașu, care s-a spânzurat. A scos-o tac-so, că mă-sa s-a aruncat în fântână la trei ani după ce s-a omorât fata. Au scos-o cu coșciug cu tot, că morții nu se mai descompun demult în șapte ani. Au pus-o pe patul ăla de fier și au băgat-o în biserică. N-au umblat deloc la coșciug. I-au făcut slujba întreagă, creștinește. Apoi i-au făcut toate, inclusiv pomenile până la an. La noi, la Aninoasa, nu se mai dezgroapă morții decât dacă trebuie să bage altul în loc și doar după unsprezece ani. Nu ne lasă popa să dezgropăm mai devreme. Noi a trebui să-l înmormântăm pe cumnatu' în altă enorie, că a murit la șapte ani după soacră-mea. Dar dacă se întâmplă, totuși, să dezgroape pe vreunul după mai mulți ani, ca facă loc altuia, și îi găsesc oasele, se cheamă o femeie văduvă ca să le spele”.

Există, însă, și oameni care lasă cu limbă de moarte să nu fie dezgropați, de teamă să nu li se rățăcească oasele. Consela Onițoiu, n. 1938, satul Poduri, comuna Corbi, județul Argeș:

„Înainte să moară, omu' mio mi-a zâs așa – era pă pat: Conselo, io atât te rog, să nu te măriți, să nu-mi faci cruce de marmură și să nu mă scoț, să nu mă scoț dân groapă! Îmi arăta încheieturile degetelor de la mâini și-mi zicea: Oscioru' ăsta, d-ici ici, ăsta d-ici ici, nu-l mai aduni și când o veni Dumnezeu să mă-nrfrățască, dă un'e mai adun oasili?. Io i-am spus și popii: Părinte, pă mine un'e m-oi băga, dac-oi găsi omu' mio, să nu-l scoț! Că io am blestem de la el, dacă-l scoț! Și nici cruce de marmură nu i-am făcut. M-

a vorbit lumea, că iau pensie după el și nici cruce nu i-am făcut... Da` n-am vrut, că așa mi-a zâs, să nu-i fac dă piatră, că, la vremea d'apoi, pleci cu crucea la spinare și să nu fie grea! Uite, a dăzgropat aci, la noi, acu` două luni și erau oasili răspândite cu pământu`. Nu mai are grijă lumea! Nu mai știe! Când a turnat popa bordură la temelia bisericii, ne-a obligat să ajutăm. Și-au scos niște ciolane uite așa... și mi-a zâs popa: Conselo, le speli tu? Io, păi nu mai mănânc carne după oase, dacă mă pui pe mine! Și-atunci ne-a zâs: Aduceți-mi apă și lighean! și s-a dus în biserică, s-a dăzbrăcat și le-a spălat el, A stat în genuchi și le-a spălat bine, bine, cu periuța. A luat veșminte d-ălea vechi dăn biserică, le-a înfășurat și le-a băgat tot acolo. Înainte să dăzgropau morți la șapte ani, că zăcea că să iartă păcatili. Acu`, rar! Doar ăștia care mai fac cavouri! Da` acu` nu mai au grijă, nu le mai adună, nu le mai spală! Vai dă mine! Nainte, le spălai bine, bine, să nu gășăști oleacă dă ceva pă os, că zăcea că-l lingi pă lumea `ilaltă`.

Concluzii

Studiul de față încearcă să aducă în actualitate elementele precreștine de credințe și trăiri cu care vechile comunități rurale se identificau și care făceau parte din însăși ființa lor. Chiar și în zilele noastre unele sate din Argeș și-au păstrat caracterul arhaic încât par a funcționa doar într-o lume proprie, ruptă, într-o oarecare măsură, de realitățile societății moderne. Dezgropatul și spălatul oaselor este doar unul din elementele care ne fac să înțelegem, în calitate de cercetători de teren, modul în care simte și acționează spațiul rural ancorat în trăiri străvechi. Mai mult decât atât acest gen de manifestări, puternic ritualizate, fac parte dintr-un ansamblu complex de gândire și filosofie țărănească în care viața și moartea fac parte dintr-un tot unitar. Mentalitatea generală a satului este strict legată de tradiție și remarcăm, prin situațiile descrise mai sus, că aceasta este bine conturată și autosuficientă sieși⁷.

O deshumare, după șapte ani în mormânt, este percepută de cei ce o executau asemenea unei învieri din morți pentru cel decedat, adică a scoaterii din iad a sufletului celui plecat. Această *scoatere la lumină* era însoțită de discuții cu mortul, de rugăciuni de iertare și de slujbe religioase. Deshumarea și întregul proces ritualic (spălatul oaselor, gătirea mortului, ungere, rugăciuni etc.) se făceau în virtutea învățăturilor scripturale (*Matei 25, 34-40*).

Evident că toate aceste obiceiuri ancestrale legate de deshumare, spălare rituală și reînhumare a osemintelor provin din tradiția creștină pentru că este foarte greu, dacă nu imposibil, să susținem în acest caz o cutumă precreștină. Nu sunt date sau informații de orice natură care să lege respectiva

⁷ Ernest Bernea, *Cadre fundamentale ale gândirii populare românești. Contribuții la reprezentarea spațiului, timpului, și cauzalității*, București, Editura Predania, 2004, pp. 211-212.

tradiție de trecutul precreștin al poporului român. Mai mult decât atât, există în creștinism o habitudine de cinstire a moaștelor sfinților și chiar se obișnuia în primele secole creștine ca bisericile să fie construite pe mormintele martirilor (astăzi în piciorul sfintei mese a altarului se pun moaște de sfinți), adică ale celor ce muriseră pentru credința nestrămutată în Mântuitorul nostru, Iisus Hristos. Obiceiul provine încă din secolul al II-lea, mai exact din anul 143⁸ d. H., când Sfântul Policarp, episcop al Smirnei, a suferit moarte martirică⁹. Pentru o mai bună explicitare a obiceiului de cinstire a moaștelor, redăm un scurt text din „Acte martirice”, mai exact martiriul sfântului mai sus menționat, care a murit prin ardere pe rug:

„Văzând deci centurionul supărarea iudeilor, punând trupul Sfântului Policarp în mijloc, cum e obiceiul lor, l-au ars. În acest chip, noi am dobândit, mai în urmă, osemintele lui, mai cinstite decât pietrele prețioase și mai scumpe decât aurul, și le-am așezat la un loc cuviincios. De-a Domnul să adunăm și noi acolo, după putință, cu bucurie și veselie, ca să sărbătorim ziua martiriului lui ca o zi a nașterii, atât pentru amintirea celor ce au săvârșit lupta, cât și pentru deprinderea și pregătirea celor ce vor lupta în urmă”¹⁰.

Începând cu Sfântul Policarp, conform scriitorilor bisericești, moaștele sfinților sunt cinstite în Biserică. Am redat textul de mai sus din cel puțin două motive. Unul dintre acestea subliniază obiceiul pur creștin al cinstirii moaștelor sfinților, deci fără vreo legătură cu precreștinismul, iar cel de-al doilea, pentru a sublinia însemnătatea obiceiul în satul românesc. Evident că osemintele celor dezgropați la șapte ani nu au nicio legătură cu sfinții creștini, dar faptul că muriseră creștini, în dreapta credință în Dumnezeu, și avuseseră rolul de patriarhi ai familiei pentru bărbați, iar pentru femei imagini asemănătoare Maicii Domnului, îi făceau pentru membrii familiei asemenea unor adevărați sfinți creștini care își meritau pe deplin cinstea cuvenită. De asemenea, exista credința că cei dezgropați erau prezenți, iar cu cât ritualul era mai complex și mai bine îndeplinit (slujbe religioase, spălatul și gătitul osemintelor etc.), cu atât sufletul era mai ușurat de păcate.

În concluzie, putem afirma că tradiția românească legată de obiceiul *spălării oaselor* la șapte ani poate cunoaște și reminiscentele ancestralelor culte gerontocratice în care membrii familiei, bărbați sau femei, decedați la

⁸ Vezi: *Viețile sfinților pe luna februarie*, ediția a II-a, Roman, Editura Episcopiei Romanului, 1999, p. 262.

⁹ *Ibidem*, pp. 262-272.

¹⁰ *Martiriul Sfântului Policarp al Smirnei*, în „Acte Martirice”, P.S.B. 11, studiu introductiv, traducere, note și comentarii de Ioan Rămureanu, București, Editura IBMBOR, 1982, p. 33.

vârste înaintate pot fi asimilați zeităților protectoare ale familiei. *Larii* din mitologia greacă și romană¹¹ sunt astfel de divinități cunoscute care pot fi asimilați reprezentărilor mitice românești. Asocierea dintre obiceiul analizat – deshumarea și reînhumarea rituală, *spălatul oaselor* – și cultul strămoșilor este una credibilă pentru simplul motiv că și astăzi în satele din zona de nord a Argeșului sunt multe aglomerări de cruci la marginea drumurilor, ridicate în cinstea și amintirea celor adormiți. În satul Alunișu (fost „Valea Porcului”), din comuna Băiculești, la dezgropatul ritual de la șapte ani se aprind lumânări și se dă de pomană atât în cimitir, cât și la crucea de la drum¹², obicei foarte asemănător cu cel din mitologia romană când *larilor casnici* sau *domestici*¹³ li se ridicau în casă mici altare care se împodobeau cu flori și ghirlande¹⁴.

Astfel, obiceiul în cauză – dezgropatul și spălatul oaselor – rămâne unul care reflectă cele mai profunde trăiri ale comunităților rurale, dar și ale relației pe care acestea le aveau cu sufletele plecate în *Lumea de apoi* a strămoșilor.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Arhim. Ilie, Cleopa, arhim. Bălan, Ioanichie, *Lumina și faptele credinței*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1994.
- Bernea, Ernest, *Cadre fundamentale ale gândirii populare românești. Contribuții la reprezentarea spațiului, timpului, și cauzalității*, București, Editura Predania, 2004.
- Biserica Ortodoxă Română - *Regulamentul cimitirelor din Biserica Ortodoxă Română*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2020.
- Grimal, Pierre, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, București, Editura SAECULUM I.O., 2001.
- Iagăr, Elena, *Deshumarea și spălatul oaselor la șapte ani în Caiete Folclorice – XXI*, Pitești, 2018.
- Iagăr, Elena, *Troița în spațiul comunitar. Artefact ritual, decorativ*, București, Editura Pro Universitaria, 2024.

¹¹ Pierre Grimal, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, București, Editura SAECULUM I.O., 2001, p. 291.

¹² Elena Iagăr, *Troița în spațiul comunitar. Artefact ritual, decorativ*, București, Editura Pro Universitaria, 2024, p. 118.

¹³ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros, 2004, p. 311.

¹⁴ Elena Iagăr, *op. cit.*, p. 119.

- Kernbach, Victor, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros, 2004.
- Marian Simion Florea, *Înmormântarea la români*, București, Editura Academiei Române, 1915.
- *Martiriul Sfântului Policar al Smirnei*, în „Acte Martirice”, P.S.B. 11, studiu introductiv, traducere, note și comentarii de Ioan Rămureanu, București, Editura IBMBOR, 1982.
- *Viețile sfinților pe luna februarie*, ediția a II-a, Roman, Editura Episcopiei Romanului, 1999.

Listă informatori

- Ioana Asavei, n. 1944, satul Vulturești, comuna Vulturești, județul Argeș.
- Consela Onițoiu, n. 1938, sat Poduri, comuna Corbi, județul Argeș.
- Genoveva Nicuț, n. Pleșiță, în 1949, comuna Valea Iașului, județul Argeș.
- Mihaela Petroiu, n. 1966, sat Argeșelu, comuna Boteni, județul Argeș.
- Titi Petroiu, n. 1954, sat Ungureni, comuna Boteni, județul Argeș.
- Steluța Petroiu, n. 1947, sat Boteni, comuna Boteni, județul Argeș.
- Nicolae Stan, n. 1933, sat Mârghia, comuna Lunca Corbului, județul Argeș.
- Adrian Ștefănoiu, n. 1970, Nucșoara, județul Argeș.
- Gheorghita Tăbuș, n. 1972, satul Glavacioc, comuna Ștefan cel Mare, județul Argeș. căsătorită în satul Valea Siliștii, comuna Aninoasa, județul Argeș.
- Ion Tița-Nicolescu, n. 1970, Curtea de Argeș, CS III la Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești, Argeș.
- Roșu Valeria (Lica), n. Filipoi în 1957, sat Robaia, comuna Mușătești, județul Argeș.

Fig. 1. Gătitul Mărului pentru a doua înmormântare.
Sursa: Arhiva personală Elena Iagăr.

Fig. 2. Mărul, în biserica din Boteni.
Sursa: Arhiva personală Elena Iagăr.

Fig. 3. A doua îngropare.
Sursa: Arhiva personală Elena Iagăr.

Fig. 4. Mărul spre groapă,
Sursa: Arhiva personală Elena Iagăr.

Fig. 5. "Gătitul" mortului pentru a doua înmormântare.
Sursa: Arhiva personală Elena Iagăr.

Fig. 6. "Gătitul" mortului pentru a doua înmormântare.
Sursa: Arhiva personală Elena Iagăr.

Fig. 7. "Gătitul" mortului pentru a doua înmormântare.
Sursa: Arhiva personală Elena Iagăr.

Fig. 8. Așezarea osemintelor pentru săvârșirea slujbei de înmormântare.
Sursa: Arhiva personală Elena Iagăr.

Fig. 9. Așezarea polmeților pe masa din pronaos.
Sursa: Arhiva personală Elena Iagăr.

Fig. 10. Sacul cu oseminte, în biserică.
Sursa: Arhiva personală Elena Iagăr.

SALVGARDAREA ELEMENTELOR DE PATRIMONIUL CULTURAL IMATERIAL: COCOȘII ALBI, ÎN VINEREA PATIMILOR. STUDIU DE CAZ

CRISTINA MARIA VOICU*

Abstract: *In southern Romania, women bring to church, on Prohod Evening (Holy Friday) or on Resurrection Night, an impeded white rooster, under whose wings pass both ends of a candle approximately 5-5 meters long, so that the souls of those who died without a candle could receive light. The candle must measure three times the tall of the door frame of the deceased's house and be molded by an old widowed woman, from pure beeswax. With this candle women say they are chaining the Lord Jesus Christ, meaning they twist it around the table on which the Holy Epitaph and the Holy Gospel are placed or around the Cross of the Savior in the middle of the church. All the service long, women hold the roosters in their arms, with the candle lit at both ends, and sing the burial chant called Prohod. At the end of the service, they pass with the roosters and the candles under the Holy Epitaph then they cut the candle into 44 pieces, which they give as alms along with 44 packages. The custom is done for at least three consecutive years, but some families extend this practice up to nine years, believing that in this way the deceased will have light in the afterlife. Although it is not canonical to bring animals or birds into church, priests tolerate this local custom, so their parishioners would not become hostile. In the past roosters were given as alms to the poor who tasted the Euristic Holy Blood and Holy Body of the Lord on the Resurrection Night, later they were appropriated by priests and now they are currently prepared for the community meal offered by parishes on Ascension Day.*

Key words: *Resurrection, Holy Friday, light, rooster, candle, Easter.*

Studiul de față analizează un obicei funerar reperat în zona de sud a României și se bazează pe observația directă a obiceiului ce se derulează în cadrul Deniei din Vinerea Mare, în satele Glavacioc, Slobozia și Izvoru (Fig. 1), din județul Argeș, și pe interviurile cu femei și bărbați de toate vârstele, participanți activi la obicei.

Obiceiul Cocoșilor albi (Fig. 2, Fig. 3) pentru sufletul morților fără lumină este viabil în majoritatea localităților din sudul Argeșului, evident cu anumite particularități zonale, pe care le vom evidenția la finalul cercetării. În unele sate, în special în zona de interferență cu județul Olt, obiceiul apare într-o formă simplificată, pe care o vom detalia la momentul descrierii pe care o vom face în partea a doua a acestei comunicări.

* Drd., Universitatea din Craiova, Școala doctorală „Alexandru Piru”; e-mail: cristinavoicumusic@yahoo.com.

Înainte de a intra în problematica acestui studiu de caz, frapant pe alocuri prin elementele de cult păgâne care contravin dogmei creștine, dar prezent în Biserică, se impune o trecere în revistă a ceea ce reprezintă Sfânta Tradiție a Bisericii și a modului în care a permis aceste manifestări până în zilele noastre. Sfânta Tradiție a fost constituită de-a lungul mai multor secole prin diferite teologumene sau păreri teologice, dar centrul de greutate se află în hotărârile canonice ale celor Șapte Sinoade cu autoritate bisericească. Trebuie menționat faptul că, nimic din Sfânta Tradiție nu trebuie să contravină Sfintei Scripturi. Mai mult decât atât, pentru aprofundarea fenomenului, trebuie să ne întoarcem la mesajul Mântuitorului, unul ușor de digerat pentru credințele politeiste, care aveau în comun cu creștinismul aceeași înțelegere despre supranatural¹. Acest gen de manifestări din afara spectrului creștin au fost acceptate de Biserica primară din cauza marelui decalaj de educație dintre preoți și marea masă a oamenilor, aceștia din urmă având moduri diferite de a aborda ideea de Divinitate. În perioada medievală, preoții de la țară care știau carte erau foarte puțini, motiv pentru care au acceptat și au promovat, asemenea unor elemente canonice, multe din obiceiurile românești. Țăranul român, apăsător de greutate, avea o perspectivă foarte simplă și pragmatică a relației cu Dumnezeu: *Mă rog, respect ritualul, îmi dai ploaie, sănătate și belșug de roade*. Dacă ceva nu mergea bine (secetă sau boli), atunci considera că greșise în ritualuri și comportament.

Relația comunităților rurale românești cu Dumnezeu reprezintă un fenomen religios care trebuie abordat din perspectivă istorică, etnografică, etnologică și chiar lingvistică. Printr-un exercițiu de imaginație, ne putem închipui o biserică de lemn din secolele trecute, mică joasă, cu icoanele foarte aproape de privitor, care imprimă, în conștiința credinciosului, o apropiere palpabilă de Creatorul său, în antiteză cu grandioasele catedrale gotice.

Prezența cocoșilor albi în bisericile din sudul județului Argeș reprezintă o reminiscență fascinantă a vechilor trăiri precreștine ale poporului român, trăiri acceptate de Biserică chiar și în zilele noastre. Pe lângă faptul că studiul de față reprezintă o cercetare aprofundată și detaliată, cercetarea obiceiului în cauză ne va ajuta să creionăm modul în care comunitățile rurale arhaice gândeau și acționau, dar și a modului în care acestea percepeau Divinitatea supremă în raport cu creștinismul ortodox. Pentru elucidare vom analiza fenomenul atât din punct de vedere etnologic, cât și creștin ortodox, în sensul că vom descrie semnificațiile elementelor care fac obiectul acestui obicei. Pentru a înțelege, însă, semnificațiile culturale și spirituale atașate secvențelor ritualice dedicate morților fără lumină, ne vom referi în

¹ Robert Knapp, *Zorii creștinismului*, București, Editura Humanitas, 2024, p. 93.

continuare la mitologia cocoșului, cu explicitări ale simbolisticii acestei păsări cu însușiri psihopompe.

Cocoșul, simbol identitar

Cocoșul galic este emblema națională a Franței revoluționare, simbol al vigilenței, deșteptării și trezirii conștiințelor. Cocoșul de Barcelos este unul din simbolurile naționale ale Portugaliei.

Cocoșul, simbol creștin

Simbol al penitenței, cocoșul amintește de plânsul Sfântului Petru atunci când și-a dat seama de păcatul lepădării de Iisus Hristos. Cocoșul reprezintă penitența, căința absolută pentru că Petru, apostolul care s-a lepădat de Hristos, a realizat grozăvia pe care o făcuse doar după ce a auzit cântecul său. Înainte de a fi arestat, Isus a prezis că Petru se va lepăda de El de trei ori înainte ca cocoșul să cânte de două ori în dimineața următoare. La cântatul cocoșului, Petru și-a amintit cuvintele lui Isus și „*a ieșit afară și a plâns cu amar*” (Matei 26:75). Cocoșul, în tradiția bisericească, este simbolul vegherii, cel care îi deșteaptă, simbolic, pe oameni din somnul nopții (credinței)². Această pasăre sugerează vigilența în credință, trezvia și iubirea nemărginită a lui Dumnezeu pentru om³.

Cocoșul de pe case și biserici, confecționat din lemn sau ceramică, este simbolul Mântuitorului care îl conduce pe credinciosii din întuneric spre lumină. Fiind, așadar, o personificare a luminii, cocoșul din vârful turelor înseamnă că biserica veghează asupra comunității pe care o păstorește. De asemenea, amintește de osârdia Bisericii, din primele secole creștine, când prima rugăciune se făcea la primul cântat al cocoșului⁴. Poate nu întâmplător, un cocoș se găsește și pe turla bisericii din Stolnici, județul Argeș, veche și foarte puternică vatră călușărească. Spunem nu întâmplător, deoarece cocoșul are, așa cum vom vedea în continuare, o mare însemnătate în Ritualul Călușului.

Cocoșul, simbol solar

Reper universal pentru măsurarea timpului nocturn, cocoșul a fost considerat, încă din antichitate, ca având origine divină. Vestitor al luminii ce vine să risipească întunericul nopții, cocoșul este considerat dușman redutabil al tuturor forțelor întunericului (Fig. 4). Referitor la Cocoș, Ion Ghinoiu menționează:

² Victor Aga, *Simbolica biblică și creștină. Dicționar enciclopedic*, Timișoara, Editura Învierea, 2005, p. 91.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

„Orele nopții sunt marcate de poziția pe cer a diferiților aștri, dar, pe timp noros, de primul, al doilea și al treilea cântat al cocoșilor. Aceștia indică cel puțin trei momente principale ale nopții: miezul nopții la primul cântat, trei ore înainte de ziuă la al doilea cântat și crăpatul de ziuă, când cântă mai des (apune grupul de stele numit Găinușa și apare Luceafărul de dimineață)”⁵.

Având darul de a cânta la miezul nopții, perioadă de cumpănă între forțele benefice și cele malefice, cântecul cocoșului, în satul românesc, era nu numai un criteriu pentru măsurarea timpului (plecăm la primul cântat al cocoșului), dar și un reper spiritual că duhurile nopții au slăbit în putere și se pregătesc să se ascundă din fața luminii, deoarece cocoșul anunță slăbirea întunericului și apariția luminii, implicit a soarelui. Cocoșul este prezent și în Ritualul Călușului exclusiv pe pălăriile vătafilor (Fig. 5), deoarece ielele apar noaptea și le pot face rău oamenilor doar până la cântatul cocoșilor, căci la cântatul cocoșului dispar dracii, strigoii, toate duhurile rele. Conform *Dicționarului de Simboluri și Credințe Tradiționale Românești* al lui Romulus Antonescu, dracul poate lua orice chip dorește, numai acela de oaie, albină și cocoș nu.

Simbol solar, dar și htonian, această pasăre însoțește omul chiar și în biserici, în timpul Prohodului Domnului. Culoarea sa albă ține de spectrul luminii și al purității, el întruchipează lumina zilei în toate valențele ei cosmice și spirituale⁶.

Conotațiile spirituale ale „albului divin” sunt la fel de importante pentru a justifica prezența acestei păsări în „Vinerea Mare”. Albul este asociat luminii divine, al albului virginal și vieții⁷. Prin opoziția sa cu „negru”, această culoare/nuanță reprezintă pentru omul de rând ideea de viață, de speranță mesianică. Asocierea dintre cocoș (lumină, viață, soare etc.), și alb (speranță, viață, spectru diurn, lumină divină etc.) face din cocoșul alb un adevărat simbol de jertfă, care profetește moartea și învierea Mântuitorului.

Cocoșul și antropologia culturală

În tradiția populară, cocoșul este o adevărată reprezentare mitică, un substitut al unei divinități campestre, capabilă să însoțească sufletul omului pe lumea cealaltă. Efigia cocoșului revine frecvent în ornamentația populară

⁵ Ion Ghinoiu, *Obiceiuri populare de peste an*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 46.

⁶ Ivan Evseev, *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurile culturale*, Timișoara, Editura Învierea, 2007, p. 134.

⁷ *Ibidem*, p. 17.

ca simbol al timpului și al devenirii. Însușirile sale apotropaice îl plasează în topul preferințelor populare în ceea ce privește decorurile de pe porți sau case⁸. Gospodăria care nu avea un cocoș era considerată a fi expusă influențelor malefice ale duhurilor rele. Prezența acestuia purifica și sacraliza nu doar gospodăria, ci întreaga comunitate rurală. Un loc în care nu i se auzeau cântecul era considerat unul necurat, bântuit de demoni, așa cum reiese din descântecele de deochi: *Fugi dăochi dăntre ochi și te du/ Unde popă nu toacă,/ Unde fată mare nu joacă,/ Unde cocoș nu cântă!*⁹

În folclorul românesc, cocoșul este un personaj fantastic, de basm, care poate aduce bogăție imensă stăpânului, dar este, totodată, animalul, care prin originile sale divine, are însușirea de a lua sufletului omului și de a-l duce pe lumea cealaltă (psihopomp). Satul românesc consideră cocoșul o pasăre prevestitoare: dacă acesta cântă în prag, atunci vin musafiri, când cânta pe prispă, vin rudele. De asemenea, poate să știe cu mult înainte moartea unui om, în sensul că anunță sufletului mortului ceasul când va pleca, iar prezența lui, ca ființă psihompă, va apăra sufletul de diavoli pe care îi va întâlni¹⁰.

În medicina populară, sângele de cocoș negru vindeca de boli, iar copilului nou-născut i se puneau în scăldătoare pene de cocoș. Cocoșul a reprezentat pentru comunitățile românești arhaice principiul masculin simbolizând îndrăzneala și curajul în luptă¹¹.

Imaginea cocoșului este foarte des întâlnită în arta populară românească, unele dintre aceste imagini au fost preluate și în producția de serie: ornamente din argilă arsă pentru acoperișurile caselor sunt produse de firme de profil și comercializate pe internet, ulcioare și farfurii din lut ars, cândva cu funcție ritualică, astăzi doar cu funcție estetică. Până la sfârșitul secolului XX, fluiericii din lut în diverse forme zoomorfe sau avimorfe, obiecte deosebit de apreciate de copii, se vindeau în târguri, în prezent, în Argeș, un singur meșter popular olar – Ion Cristescu din Coșești - mai realizează astfel de obiecte. Și tot în târguri, mai ales în preajma Rusaliilor, se vindeau cocoși de zahăr și din turtă dulce. Figurine din turtă dulce în formă de soare și de cocoș (Fig. 6, Fig. 7) mai găsim și astăzi pe colacii împărțiți de femei la Moșii de vară (în simbăta Rusaliilor).

Potrivit lui Ion Mușlea, motivul reprezentării cocoșului trebuie pus în legătură cu credințele poporului care vede în cocoș pasărea ce alungă, prin cântecul său, duhurile necurate și vrăjile¹². Foarte răspândită e și credința că

⁸ *Ibidem*, p. 133.

⁹ Coandă Eleonora, n. 1953, Stolnici, județul Argeș.

¹⁰ Ovidiu Bîrlea, *Folclorul românesc*, vol. I, București, Editura Minerva, 1981, p. 447.

¹¹ Ivan Evseev, *op. cit.*, pp. 131-132.

¹² Ion Mușlea, *Icoanele pe sticlă și xilogravurile țăranilor români din Transilvania*, București, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1995, p. 26; p. 31.

el e ceasornicul casei, că aude și cântă noaptea, când se bate toaca în cer. Cocoșul e și o pasăre plăcută lui Dumnezeu; el a cântat atunci când Mântuitorul a fost prins. Deci, chipul cocoșului are aproape rolul unei icoane propriu-zise¹³.

Revenind la obiceiul care face subiectul acestui studiu, prezența cocoșilor în biserică, în Săptămâna Mare, nu este un aspect pe placul preoților ortodocși, dar credința oamenilor în trăirile ancestrale și în faptul că această pasăre cu însușiri divine îi va însoți pe lumea cealaltă îi face să nu renunțe la aducerea lor în biserică. Prezența lumânărilor foarte lungi cu care „se încinge crucea Mântuitorului”, asocierea lor cu cocoșii albi sugerează un puternic simbolism al soarelui și, implicit al lui Iisus Hristos, numit într-o profeție a Vechiului Testament „Soarele Dreptății”.

Imaginea „cocoșilor înșirați pe sfoară în biserică” așa cum ne-a fost prezentată de sursele primare de informare¹⁴ poate fi considerată stranie de către locuitorii altor zone, cu atât mai mult de către enoriașii bisericilor de oraș sau activiștii pentru drepturile animalelor: „La mănăstirea Glavacioc, la Pzrohod se strâneau 30-40 de femei în mijlocul bisericii, fiecare cu câte un cocoș alb, împiedicat, care toată slujba stăteau așa... înșirați pe sfoară și mai și cântau. Sfoara - aveam să constatăm mai târziu - era o lumânare lungă de câțiva metri, trecută pe sub aripile cocoșului și „conectată” la crucea Mântuitorului, astfel încât ambele capete să fie ținute aprinse de către femeia care ținea și cocoșul. Femeile cu cocoșii în brațe se așază în cerc în mijlocul bisericii, iar imaginea de ansamblu este a unui soare cu razele din lumânări” (Fig. 8, Fig. 9).

Lumânarea este făcută din ceară curată de albine și trebuie să fie modelată de o femeie văduvă, iertată. Această lumânare nu se face oricând și oricum, ci obligatoriu rânduită. Lungimea lumânării diferă de la sat la sat: la Bârla, măsoară de trei ori înălțimea ușii¹⁵ de la casa defunctului, Drăgușinoia de la Slobozia o face de 9 metri¹⁶, iar Bidiția se duce la biserică și măsoară, cu ața rânduită fiecărui mort, pragul de sus și diagonalele ușii bisericii¹⁷.

Ioana Drăgușin: „Cumpăr ceară de la un om care are albine, că trebuie să fie ceară curată, nu d-ai din lumânări topite. O cumpăr codru, la kilogram. Si o răzuiesc cu cuțitul, ca să o fac solzi, s-o-ncălzesc mai ușor. Pun un ibric cu apă pe foc și ceara într-o lingură, deasupra. Încălzesc câte

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Ana-Maria-Alexandra Tăbuș, n. 1993, Aninoasa, a observat obiceiul în copilărie, la bunica maternă din satul Glavacioc, comuna Ștefan cel Mare, județul Argeș.

¹⁵ Ioana Voicu, n. 1953 David, sat Mozăceni Vale, comuna Bârla, județul Argeș, 8 clase.

¹⁶ Ioana Drăgușin, n. 1941 Ulei, în Slobozia, județul Argeș, 8 clase.

¹⁷ Enache Badea, n. 1942 Pătran, în Slobozia, județul Argeș, 4 clase, a citit Biblia.

puțină, un guguloi cât să-l pot modela pe ață (și mimează mișcarea cu muchiile exterioare ale palmelor). Folosesc ață de cânepă, cumpărată de la magazin. Odată îi ziceam ață de tutun, că ne dădeau de la CAP, să-nșirăm foile de tutun pe ea. O leg de clanța de la ușă și mă întind cu ea până la poartă. Trebuie să fie cald afară și să lucrezi cu mare atenție, să nu se frângă. În biserică, se mai frânge, da' când o ia omu' de la mine, nu i-o dau frântă”.

Enache Badea: „Fac și câte 50 într-un an, dar nu cer bani. Am pensie de la colectiv 1250 de lei, pensie de urmaș și pensie de 400 de lei și pensie de deținut politic vreo 600 de lei, ăstea două după om. A făcut pușcărie un an și două luni că n-a vrut să se înscrie la întovărire, că zicea că cine-l mai ia fără pământ... După ce a murit el, am învățat să fac lumânări d-ăstea, c-așa e bine, să le facă o femeie văduvă. Nu faci dacă ai bărbat. Și fac pentru sufletul meu. Dacă îmi dă omul ceva, bine, dacă nu, să fie primit!”

Cu această lumânare (Fig. 10, Fig. 11) spun femeile că îl încing pe domnul Iisus Hristos, adică o desfășoară de jur împrejurul mesei pe care sunt așezate Sfântul Epitaf și Sfânta Evanghelie sau împrejurul Crucii Mântuitorului. Toată seara, femeile țin cocoșii în brațe, cu lumânarea aprinsă la ambele capete și cântă Prohodul, iar la finalul slujbei, ele trec cu cocoșii și cu lumânările pe sub Sfântul Epitaf.

Maria Ene: „A dat și fata mea, pentru fi-mio, c-a murit negrijit și fără lumină. Așa e bine, mamă, să dai cocoș alb și lumânare, să aibă și ei lumină pe lumea ailaltă!”

Gestul desfășurării lumânării împrejurul mesei pe care este așezat Sfântul Epitaf sau împrejurul Crucii Mântuitorului este descris de femei în câteva cuvinte simple, pronunțate cu duioșie și devoțiune: „Îl încingem pe domnul Iisus Hristos”. Folosirea verbului „a încinge” în acest context amintitește de o expresie des întâlnită peste Prut, moldovenii obișnuiesc să spună „te cuprind” în loc de „te îmbrățișez”.

Imaginea de ansamblu din jurul Sfântului Epitaf este a unui soare cu razele din lumânări.

Participanții la Prohodul Domnului țin de aceste lumânări cu mare grijă, iar la finalul slujbei, fiecare i se taie o bucată, astfel încât 44 de oameni să primească 44 de lumânări mai mici dintr-o singură lumânare rânduită unui mort fără lumină. Acestea se dau de pomană împreună cu 44 de pachete.

În unele sate, acolo unde nu mai există femei care să știe să facă aceste lumânări lungi, oamenii le cumpără de la magazinele de profil din oraș, confundându-le uneori cu privighetoarea care i se pune pe piept mortului. Cei care cunosc, însă, rostul obiceiului, preferă să cumpere o lumânare mai scurtă, asemănătoare celei cu care iese preotul în noaptea de Înviere să dea lumină credincioșilor, dar făcută tot din ceară curată și tot de o femeie iertată.

În satele de la interferența cu județul Olt, obiceiul se face în noaptea de Înviere, nu la Denia Prohodului. Atunci când se cântă *Hristos a înviat!*, la miezul nopții, cocoșii încep să cânte în biserică. Se consideră norocos gospodarul al cărui cocoș cântă primul. Este semn că, în anul acela, în casa lui va fi sănătate și belșug.

Obiceiul se face minimum trei ani consecutiv¹⁸, dar unele familii extind această practică și până la nouă ani¹⁹, având convingerea că defunctul va avea, în acest mod, lumină pe lumea cealaltă.

Preoții spun că nu este canonic să aduci animale sau păsări în biserică, dar tolerează obiceiul locului, iar la finalul slujbei, ies din altar și taie lumânările care „încing” Crucea Mântuitorului. Gestul a devenit ritualic, fiind așteptat și privit cu mult respect de către credincioși.

Ioana Drăgușin: „La noi ne lasă deocamdată. Punem folie pe jos și oricum se îngrijesc femeile, fiecare de cocoșul ei, au cutii, pungi, îi țin bine, să nu facă mizerie. Când nu ne-o mai lăsa... ce sa facem? În pendemie, cu boala aia, am făcut ceva? Atunci am stat afară cu ei. A scos părintele masa și crucea în curte și am stat în curte. Eu știu dacă copiii aștia or mai face? A mea (n.n. nepoata) merge cu mine la biserică, și la tămâiat, dauite, nu vrea nici să se mărite, nici să facă copii! Are 30 de ani și stă așa de atâția ani cu băiat' ăsta! Tineretu' nu mai ține cont, ca noi”.

Demult, cocoșii erau dați de pomană săracilor care luau Paști în noaptea de Înviere, ca o formă de generozitate și solidaritate comunitară. În prezent sunt preparați la masa comunitară oferită de parohii la Înălțare.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Aga, Victor, *Simbolica biblică și creștină. Dicționar enciclopedic*, Timișoara, Editura Învierea, 2005.
- Bîrlea, Ovidiu, *Folclorul românesc*, vol. I, București, Editura Minerva, 1981.
- Evseev, Ivan, *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurile culturale*, Timișoara, Editura Învierea, 2007.
- Ghinoiu, Ion, *Obiceiuri populare de peste an*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997.
- Knapp, Robert, *Zorii creștinismului*, București, Editura Humanitas, 2024.

¹⁸ Ene Maria, n. 1944, Slobozia, județul Argeș, neștiutoare de carte.

¹⁹ Rizon Ion, n. 1951, Slobozia, județul Argeș, 8 clase.

- Mușlea, Ion, *Icoanele pe sticlă și xilogravurile țăranilor români din Transilvania*, București, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1995.

Listă de informatori

- Coandă Eleonora, n. 1953, Stolnici, județul Argeș.
- Drăgușin Ioana, n. 1941 Ulei, în Slobozia, județul Argeș.
- Enache Badea, n. 1942 Pătrani, în Slobozia, județul Argeș.
- Ene Maria, n. 1944, Slobozia, județul Argeș.
- Rizon Ion, n. 1951, Slobozia, județul Argeș.
- Tăbuș Ana-Maria-Alexandra, n. 1993, Aninoasa, județul Argeș.
- Voicu Ioana, n. 1953 David, sat Mozăceni Vale, comuna Bârla, județul Argeș.

Fig.1. Harta jud. Argeș.

Fig. 2. Obiceiul Cocoșilor albi din Izvoru.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 3. Obiceiul Cocoșilor albi din Glavacioc.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 4. Cocoșul duce lumina pe Lumea Cealaltă.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 5. Pălărie vâtaf.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 6. Colaci din Mârghia.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 7. Pomana cu păsat.
Sursa: Arhiva personală

Fig. 8. Raze din lumânări.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 9. Cocoși în Biserică.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 10. Lumânare bidadă.
Sursa: Arhiva personală.

Fig. 11. Lumânare încins.
Sursa: Arhiva personală.

DREPT ȘI SOCIETATE

LAW AND SOCIETY

POLUAREA VIZUALĂ SAU „URÂTUL” CA FATALITATE

ANCA ILEANA DUȘCĂ*

Abstract: *Unlike other sources of pollution, light aggression, visual aggression by new sources of artificial light, and what they convey, are less often denounced. And yet, the retina and brain are constantly exposed to it, sometimes even without our knowledge. Visual pollution is added to the other polluting factors and starts to be more and more of a problem. The aggressiveness of the surrounding panels and images can often be much more than we can bear, so the legal reaction could not be expected too long. Some states have already tried to fight against visual pollution by means of appropriate legislation, many ending up waging real legal and administrative wars with companies that do not give up the advertisements that suffocate the walls, shop fronts or buses, becoming annoying and tiresome.*

Keywords: *sources of pollution, light aggression, visual aggression, billboards, electrical networks.*

Punere în temă

Cu efecte mai puțin spectaculoase decât alte tipuri de poluare – de exemplu, poluarea radioactivă¹ sau electromagnetică² - poluarea vizuală pare

* Profesor universitar doctor, Facultatea de Drept, Universitatea din Craiova; e-mail: ileanadusca@gmail.com.

¹ P. Mondal, *Essay on Radioactive Pollution: Sources, Effects and Control of Radioactive Pollution*, <http://www.yourarticlelibrary.com/pollution/essay-on-radioactive-pollution-sources-effects-and-control-of-radioactive-pollution/23271>, accesat în 28 aprilie 2025.

² Electrosmogul afectează astăzi ADN-ul tuturor ființelor vii și poate avea un efect advers chiar și asupra atmosferei Pământului. Cel mai probabil, smogul electronic se va dovedi a fi cea mai mare provocare a secolului pentru mediul înconjurător. B. Blake Levitt, *Electromagnetic Fields. A Consumer's Guide to the Issues and How to Protect Ourselves*, Ed. iUniverse, Inc., 2007, p. 38; M. Blank, *Overpowered: The Dangers of Electromagnetic Radiation (EMF) and What You Can Do About It*, Seven Stories Press, 2014, p. 78; Idem, *A proposed explanation for effects of electric and magnetic fields on the Na,K-ATPase in terms of interactions with electrons*, în „Bioelectromagnetics” 26(8)/2005, pp. 591-597; M. Blank, R. Goodman, *Initial interactions in electromagnetic field-induced biosynthesis*, în „Journal of Cellular Physiology”, 199/2004, pp. 359-363; Idem, *A biological guide for electromagnetic safety: The stress response*, în „Bioelectromagnetics”, 25(8)/2004, pp. 642-646; J. Pilette, *Antennes de téléphonie mobile, technologies sans fil et santé*, 6 noiembrie 2008, <http://www.robinstoits.org/attachment/112892/>; A. Drăgulescu, *Idolii fără fir: telefonie mobilă și poluarea electromagnetică*, București, Editura Christiana, 2010, p. 133; U.S. Government Study by National Institute of Health's National Toxicology Program, partially released May 27, 2016, New York Times, May 28, 2016,

complet inofensivă. Această aparență este contrazisă de realitatea că poluarea vizuală afectează omul într-o măsură considerabilă, astfel efectele ei sunt de două tipuri: directe care afectează psihicul³, în principal, și fiziologia umană și indirecte care au impact mult mai puternic, începând cu accidente de circulație și terminând cu declinul economic al unei comunități⁴.

Poluanții externi, cum ar fi lumina prea puternică⁵ și prost gestionată, expresie a unei risipe fără precedent a energiei electrice⁶, degradează profund ansamblul mediului, cu efect asupra oamenilor, al căror somn este tulburat, și asupra vegetației și faunei, al cărei ritm este afectat. Mai clar, această poluare își are originea în tehnologiile de iluminare artificială și își proiectează efectele negative în două direcții: una asupra omului – din cauza năvălirii în viața privată a luminii din variatele surse luminoase: faruri, reclame, iluminatul

http://www.nytimes.com/2016/05/28/health/cancer-study-radiation-cellphones.html?_r=0, accesat în 1 mai 2025; D. Fine Maron, *Major Cell Phone Radiation Study Reignites Cancer Questions Exposure to radiofrequency radiation linked to tumor formation in rats*, May 27, 2016, <https://www.scientificamerican.com/article/major-cell-phone-radiation-study-reignites-cancer-questions/>, <http://fasingur.info/ue-incep-sa-interzica-wi-fi-scoli-si-gradinite-asta-se-face-dintr-un-motiv-foarte-ingrijorator/>, accesat în 1 mai 2025.

³ Efectele poluării vizuale sunt de două feluri: directe (afectând sănătatea oamenilor: conținutul vizual al unui mesaj pe Internet distrage atenția de la tot ce se întâmplă în jurul persoanei care-l citește; generează stres și afectează sistemul nervos din cauza excesului de informație; crește numărul de accidente rutiere; s-au înregistrat tot mai multe tulburări de atenție, dureri de cap, reducere a productivității; copleșit de numeroasele informații, creierul uman atinge un punct de saturație și nu mai înțelege semnificația acestora) și indirecte (în sensul că sunt efecte negative din punct de vedere economic: oamenii nu mai muncesc cu spor la locul de muncă, ceea ce duce la scăderea productivității; cresc costurile serviciilor medicale, deoarece sunt tot mai multe cereri de consult și tratament; clădirile sau străzile sunt afectate ca aspect și se pierde foarte mult din valoarea zonei). Poluare vizuală - Informații utile, accesat în 1 mai 2025; J.L. Dufier, *Pollution lumineuse, pollution visuelle, pollution de l'esprit, Light pollution, visual pollution, pollution of the mind*, Com-Dufier-28062021.pdf, accesat în 2 mai 2025.

⁴ A. Dumitrescu, D. Manolache, *Poluarea vizuală*, în „Revista de Ecologie Industrială”, 2001, (PDF) POLUAREA VIZUALĂ, accesat în 2 mai 2025. A se vedea și: R. Duminică, *A Brief Analysis of the European Union and International Legislative Framework of Air Quality Law*, in „Valahia University Law Study”, Supplementary Issue, Târgoviște, Editura Bibliotheca, pp. 164-169, 2016.

⁵ E. Enache, C. Morozan, S. Purice, *Visual pollution: a new axiological dimension of marketing?*, Ann. Fac. Econ. 1 (2)/2012, pp. 820-826, *Visual Pollution: A New Axiological Dimension Of Marketing?*, accesat în 2 mai 2025.

⁶https://www.lemonde.fr/planete/article/2017/04/19/la-lutte-contre-la-pollution-lumineuse-prend-du-retard-en-france_5113835_3244.html, accesat în 3 mai 2025; S. Neguț, *Un singur pământ*, București, Editura Albatros, 1978, p. 250; I. Grigorescu, *Paradisul murdar*, București, Editura Cartea Românească, 1974, p. 129; Șt. Țurlea, *S.O.S! natura în pericol!*, București, Editura Politică, 1989, pp. 207-209; A. B. Ilie, *Dreptul mediului*, București, Editura C.H. Beck, 2017, p.153.

stradal, rutier, al grădinilor publice, al stadioanelor, spectacolele stradale cu modernele lasere ... cu afectarea calității somnului și odihnei –, cealaltă asupra mediului viu, plante și animale⁷. Studiile⁸ efectuate până în prezent cu privire la efectele iluminatului artificial asupra oamenilor demonstrează că acesta poate afecta ritmurile biologice ale omului prin perturbarea ceasului interior și a anumitor procese hormonale, ceea ce poate produce o multitudine de efecte adverse asupra sănătății⁹. Supra-iluminarea sau compoziția spectrală improprie a luminii duc la: migrene repetate, oboseală, stres, scăderea funcțiilor sexuale și stări de panică; de asemenea, s-a descoperit o legătură între expunerea la lumină pe timp de noapte și riscul apariției cancerului de sân¹⁰, din cauza scăderii secreției de melatonină¹¹. În consecință, se suspectează că această

⁷ S. G. Rosolen, M. Berdugo, *Phototoxicité rétinienne et pollution lumineuse: intérêts et apports de l'ophtalmologie vétérinaire*, în „Bull. Acad.Vétérinaire de France”, 2019, 172, 1-21. A se vedea și: <http://www.ascen.be/>, Association pour Sauvegarde du Ciel et de l'Environnement Nocturnes (ASECEN), accesat în 4 mai 2025.

⁸ R.Voigt, C. Forsyth, A. Keshavarzian, *Circadian disruption: potential implications in inflammatory and metabolic diseases associated with Alcohol*, în „Alcohol Research: Current Reviews”, 35/2013, pp. 87–96; C. Dibner, U. Schibler, U. Albrecht, *The mammalian circadian timing system: organization and coordination of central and peripheral clocks*, în „Annual Review of Physiology”, 72/2010, pp. 517-549; N. Kronfeld-Schor, T. Dayan, *Partitioning of time as an ecological resource*, în „Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics”, 34/2003, pp. 153-181; W. E. Bradshaw, C. M. Holzapfel, *Evolution of animal photoperiodism*, în „Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics”, 38/2007, pp. 1-25. A se vedea și: L. Dogaru, *Dreptul mediului*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Pro Universitaria, 2020, p. 239; Idem, *Eco-Innovation and the Contribution of Companies to the Sustainable Development*, Elsevier, „Procedia Manufacturing”, No. 46 (2020), pp. 294-298.

⁹ R. Rodieck, *La vision*, Bruxelles, De Boeck Université, 2003; W. L. Koukkari, R. B. Sothorn RB, *Introducing biological rhythms*, New-York, Springer Verlag, 2006; E. Challet, *Minireview: entrainment of the suprachiasmatic clockwork in diurnal and nocturnal mammals*, în „Endocrinology”, nr. 148/2007, pp. 5648-5655.

¹⁰ K. J. Gaston, J. P. Duffy, S. Gaston, J. Bennie, T. W. Davies, *Human alteration of natural light cycles: causes and ecological consequences*, în „Oecologia”, 176/2014, pp. 917-931; N. A. Kerenyi, E. Pandula, G. Feuer, *Why the incidence of cancer is increasing—the role of 'light pollution'*, în „Med. Hypotheses”, 33/1990, pp.75-78; E. Pukkala, P. K. Verkasalo, M. Ojamo, S. L. Rudanko, *Visual impairment and cancer: a population-based cohort study, in Finland*, în „Cancer Causes Control”, No.10, 1999, pp. 13-20; R. Dumnică, A. Puran, *Brief Considerations on the Performance of the Legislative Power in Romania*, în volumul Conferinței internaționale *Current constitutional issues*, Editura C. H. Beck, 2017, pp. 197-206; Idem, *The Contribution of the European Union's Institutions in the Protection, Preservation and Development of the Environment*, în volumul Conferinței Internaționale *History, Culture, Citizenship in the European Union*, 8th edition, București, Editura C.H. Beck, 2015, pp. 309-315.

¹¹ J. Arendt, *Melatonin and the pineal gland: influence on mammalian seasonal and circadian physiology*, în „Reviews of Reproduction”, , nr. 3/1998, pp.13–22

lumină artificială contribuie la slăbirea rezistenței ochiului uman în întuneric și că este o cauză a tulburărilor de somn asociate cu orașele mari¹².

Definită ca degradare a „calității vizuale” a locurilor prin panouri publicitare și de semnalizare¹³, poluarea vizuală înseamnă prezența în câmpul vizual a unor implanturi create de om, aflate în dizarmonie cu peisajul și promovând mesaje cu caracter excesiv, depresiv sau subversiv¹⁴. Subliniem că doar intervențiile umane în peisaj pot avea caracter vizual nociv, astfel că dizarmonia mai sus amintită poate apărea la diferite nivele: dimensional (care se referă la plasarea de elemente artificiale de dimensiuni mult superioare dimensiunii de bază a majorității elementelor mediului în care se inserează, cum ar fi exemplul unui banner uriaș care acoperă în întregime un bloc cu zece etaje), formal (care vizează prezența unor elemente artificiale de forme vizual-dure precum pătrate, dreptunghiuri sau stele într-un peisaj caracterizat de forme vizual-moi, cum sunt formele naturale, respectiv rotunjite, cum ar fi, de exemplu, stelele pe care autoritățile comuniste le plasau pe vârful unor munți pentru a reaminti populației cine are puterea.), cromatic (care se referă

(doi:10.1530/ror.0.0030013); *Pollution Lumineuse et Santé Publique*, RAPPORT de l'Académie nationale de médecine dans sa séance du mardi 29 juin 2021, RAPPORT-POLLUTION-LUMINEUSE.pdf.

¹² C. Rich, T. Longcore, *Ecological consequences of artificial night lighting*, Island Press, 2006, p. 144; F. Höller, T. Moss, B. Griefahn, W. Kloas, C. C. Voigt, *The darkside of light: a transdisciplinary research agenda for light pollution policy*, în „Ecology and Society”, nr. 15/2010, p. 13; K. J. Gaston, J. Bennie, T. W. Davies, J. Hopkins, *The ecological impacts of night time light pollution: a mechanistic appraisal*, în „Biological Reviews of the Cambridge Philosophical Society”, nr. 88/2013, pp. 912-927; D. M. Dominoni, W. Goymann, B. Helm, J. Partecke, *Urban-like night illumination reduces melatonin release in European blackbirds (*Turdus merula*): implications of city life for biological time-keeping of songbirds*, în „Frontiers in Zoology”, nr. 10/2013, pp.1-10; T. Le Tallec, M. Théry, M. Perret, *Melatonin concentrations and timing of seasonal reproduction in male mouse lemurs (*Microcebus murinus*) exposed to light pollution*, în „Journal of Mammalogy”, 12/2016, pp.1-8; A. Haim, B. A. Portnov, *Light pollution as a new risk factor for human breast and prostate cancers*, Springer, 2013, p. 114.

¹³ N. Ahmeda, M. Nazmul Islama, A. Saraf Tubaa, M.R.C. Mahdya, M. Sujauddin, *Solving visual pollution with deep learning: A new nexus in environmental management*, în „Journal of Environmental Management”, Volume 248, 15 October 2019, 109253, <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2019.07.024>, Solving visual pollution with deep learning: A new nexus in environmental management - ScienceDirect.

¹⁴ A. Dumitrescu, D. Manolache, *Poluarea vizuală*, în „Revista de Ecologie Industrială”, nr. / 2001, (PDF) POLUAREA VIZUALĂ. E. Enache, C. Morozan, S. Purice, *Visual pollution: a new axiological dimension of marketing?*, Ann. Fac. Econ. 1 (2)/2012, pp. 820-826. Visual Pollution: A New Axiological Dimension Of Marketing?, accesat în 4 mai 2025; L. Dogaru, *Quelques principes du droit de l'environnement*, în Revista „Curentul Juridic”, nr.2/2018, pp. 104-116; Idem, *Dreptul mediului* Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Pro Universitaria, 2020, p. 339.

la contrastul puternic și nejustificat estetic dintre culorile implanturilor artificiale și culorile ambientului. În mediul urban, dizarmonia cromatică se întâlnește în zonele rezidențiale unde culorile vii ale afișelor publicitare, concepute special pentru a atrage privirea, sunt în contrast cu culorile palide, odihnitoare ale clădirilor) și textural (care vizează opoziția puternică dintre textura elementelor artificiale inserate în peisaj și textura predominantă a peisajului, ceea ce apare cu evidență în orașe, cu deosebire în zonele istorice ale acestora)¹⁵.

Poluarea vizuală – rezultat al exploziei urbane

Multe zeci și sute de kilometri trebuie să parcurgă locuitorii marilor orașe ale Terrei pentru a ajunge în mijlocul naturii, cât mai departe de coloșii de beton și sticlă în care locuiesc și lucrează, care creează o acută senzație de claustrare și adevărată alienare¹⁶. Dezvoltarea fără precedent a orașelor

¹⁵ A. Dumitrescu, D. Manolache, *Poluarea vizuală*, în „Revista de Ecologie Industrială”, nr. / 2001, (PDF) POLUAREA VIZUALĂ. A se vedea și: S. Chmielewski, M. Samulowska, M. Lupa, D. J. Lee, B. Zagajewski, *Citizen science and WebGIS for outdoor advertisement visual pollution assessment*, în *Comput. Environ. Urban Syst.*, nr. 67/2018, pp. 97-109; E. Conte, G. Pierri, A. Federici, L. Mendolicchio, J. P. Zbilut, *A model of biological neuron with terminal chaos and quantum-like features*, în „Chaos, Solit. Fractals”, 30 (4)/ 2006, pp.774-780; G. Cullen, *The Concise Townscape*, Oxford, Architectural Press, 2000; R. Duminică, *Introducere în dreptul mediului*, București, Editura Universitară, 2015, p. 214; Idem, *Valabilitatea autorizației de mediu/autorizației integrate de mediu. Considerații pe marginea modificărilor legislative în materie*, în „Revista Universul Juridic”, nr. 11/2019, pp. 39-48.

¹⁶ R. Bischin, *Autorizația de construire – „intrarea în legalitate”*, București, Editura C. H. Beck, 2018, pp. 7-10; Idem, *Certificatul de urbanism - act administrativ sau act de informare?*, București, Editura C. H. Beck, 2018, pp. 14-16; M. Dușu, *Dreptul urbanismului*, ed. a IV-a, Editura Universul Juridic, 2009, p. 67; I. Savarit-Bourgeois, *L'essentiel du Droit de l'Urbanisme*, 6 éd., Paris, Ed. Gualino, 2009, p. 13; D. Amirante, *Diritto ambientale italiano e comparate*, Napoli, Ed. Jovena, 2003, p. 54; J.-B. Auby, H. Périnet-Marquet, R. Noguellou, *Droit de l'urbanisme et de la construction*, 11e, L.G.D.J. Précis Domat, Paris, 2017, p. 83; C. Abbott, D. Howe, S. Adler, *Planning the Oregon Way: A Twenty-Year Evaluation*, Corvallis, Oregon State University Press, 1994, p. 75; C. Abbott, *Five strategies for downtown: Policy discourse and planning since 1943*, în „Journal of Public History”, nr. 5/1993, pp. 25-27; C. Alexander, *A City is Not a Tree*, în *Journal „Architectural Forum”*, nr. 122/1965, pp. 58-62; Idem, *The Timeless Way of Building*, New York, Oxford University Press, 1979; C. Alexander, H. Neis, A. Anninou, I. King, *A New Theory of Urban Design*, New York, Oxford University Press, 1987; E. Alexander, *If planning isn't everything, maybe its something*, în „Town Planning Review”, nr. 52/1989, pp. 131-142; R.F. Babcock, *The spatial impact of land use and environmental controls*, in Solomon, A.P. (ed.) *The Prospective City*, Cambridge, MA: MIT Press, 1980, pp. 264-287; M. Baldassare, *Trouble in Paradise: The Suburban Transformation in America*, New York, Columbia University, 1988, p. 102; J. L. Abu-Lughod, *Changing Cities*, New York, Harper Collins, 1991, p. 43; Ch. Abrams, *Something gained by overcrowding*, *American Institute of Planners Journal*, nr.18/1952, pp. 95-96.

gigant, în care ades se depășesc performanțele de construcție pe verticală, s-a făcut de cele mai multe ori, în afara sau contra oricăror precepte de urbanism; de aceea celebrul arhitect Le Corbusier¹⁷, la vederea panoramei orașului New York, noaptea, a exclamat: „Este o catastrofă feerică!”¹⁸ Dar nu doar membrii diferitelor societăți pentru apărarea ambianței, ci și cetățenii învederați suferă de nostalgia frumoaselor câmpii și verzi păduri care altădată, nu demult, îmbrățișau îndeaproape așezările omenești; suferința este sporită și de faptul că în jurul orașelor de azi, adesea haldele de steril¹⁹ și diverse alte deșeuri de gunoi, degradează terenuri întinse, răpite agriculturii²⁰ ceea ce, toate la un loc,

¹⁷ Edouard Jeaneret Gris, arhitect de origine elvețiană (1887-1965), a avut idei novatoare asupra habitatului (de exemplu considera necesară amplasarea construcțiilor în terase, cu o iluminare laterală adecvată). Le Corbusier este, de asemenea, cunoscut ca teoretician și promotor al purism-ului, respectiv al conceptului de arhitectură adaptată proporțiilor și nevoilor firești ale corpului uman, precum și forța motrice a seriei de congrese dedicate arhitecturii, Congres International d'Architecture Moderne, care au influențat pentru mai multe decenii drumul arhitecturii secolului al XX-lea. Le Corbusier - Wikipedia, accesat în 5 mai 2025.

¹⁸ A. Lupșor, *Orașul caselor aruncate la nimereală – București – Călătorii străini despre Bucureștii primei jumătăți a secolului al XIX-lea*, în „Historia”, (www.historia.ro/.../orasul-caselor-aruncate-nimereală-bucuresti); M. Drăguțescu, *Noi aspecte jurisprudențiale vizând regimul juridic al actelor administrative de urbanism*, în PR, nr. 9/2013, pp. 42-62, apud R. Bischin, *Autorizația de construire – „intrarea în legalitate”*, București, Editura C.H.Beck, 2018, pp. 7-10.

¹⁹ Academia Română, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ed. II, București, Editura Univers Enciclopedic, 2009, HÁLDĂ, halde, s.f. – Loc unde se depozitează sterilul și deșeurile inutilizabile provenite din lucrările miniere, de la prepararea minereurilor sau din uzinele metalurgice; *p. ext.* materialul depozitat pe acest loc (din germană Halde). R. Bischin, *op.cit.*, pp. 7-10.

²⁰ A se vedea: C. Abbott, D. Howe, S. Adler, *Planning the Oregon Way: A Twenty-Year Evaluation*, Corvallis, Oregon State University Press, 1994, p. 97; C. Abbott, *Five strategies for downtown: Policy discourse and planning since 1943*, în „Journal of Public History”, nr. 5/1993, pp. 25-27; C. Alexander, *A City is Not a Tree*, în „Journal Architectural Forum”, nr. 122/1965, pp. 58-62; Idem, *The Timeless Way of Building*, New York, Oxford University Press, 1979; C. Alexander, H. Neis, A. Anninou, I. King, *A New Theory of Urban Design*, New York, Oxford University Press, 1987, p. 112; E. Alexander, *If planning isn't everything, maybe its something*, în „Town Planning Review”, nr. 52/1989, pp. 131-142; R. F. Babcock, *The spatial impact of land use and environmental controls*, in Solomon, A.P. (ed.) *The Prospective City*, Cambridge, MA: MIT Press, 1980, pp. 264-287; M. Baldassare, *Trouble in Paradise: The Suburban Transformation in America*, New York, Columbia University, 1988, p. 123; J.L. Abu-Lughod, *Changing Cities*, New York, Harper Collins, 1991, p. 107; Ch. Abrams, *Something gained by overcrowding*, American Institute of Planners Journal, nr.18/1952, pp. 95-96.

îl fac pe J.H. Fabre²¹ să facă sumbre pronosticuri: „Omul va sucumba ucis de excesele a ceea ce el numește civilizație”²².

Dezvoltarea științei și a tehnicii, care a dus la creșterea posibilității de a transforma din ce în ce mai mult mediul, în vădita defavoare a elementelor acestuia, urbanizarea, industrializarea, agricultura din ce în ce mai chimizată, această așa zisă civilizație a noastră a ajuns astăzi să pună sub semnul întrebării, dacă planeta va rămâne locuibilă sau nu, și cât timp sistemele de susținere a vieții vor mai suporta dereglările produse, în numele „progresului”, de către om²³. De aceea, protecția mediului, inclusiv prin componenta urbanismului durabil, a devenit o necesitate a societății umane, ea presupunând analiza detaliată atât a planului biodiversității și a resurselor naturale, cât și a planului activităților umane cu potențial de pericol asupra factorilor de mediu²⁴.

Pe zi ce trece, orașele cresc, orașele se transformă în adevărate orașe, orașele se transformă în metropole și acestea în aglomerații urbane și, totodată, apar noi centre urbane; aceste metamorfoze afectează în mod substanțial mediul: se scot din circuitul civil terenuri cultivate sau cultivabile, se taie păduri, se deseacă lacuri, se asanează mlaștini, se modifică cursuri de apă curgătoare (...) ca să nu mai vorbim de „calitatea” vieții și a mediului în interiorul orașelor²⁵. De aceea putem spune că explozia urbană reprezintă

²¹ Jean-Henri Casimir Fabre (22.12.1823-11.11.1915) a fost un naturalist francez, entomologist și autor cunoscut pentru stilul plin de viață din cărțile sale populare despre viața insectelor. A se vedea, G.V. Legros, Bernard Miall – trans. *Fabre, Poet of Science*, T. Fisher Unwin, 1913, Reprinted by University Press of the Pacific, 2002, p. 45; E. L. Bouvier, *The Life and Work of J.H. Fabre*, Annual Report of the Smithsonian Institution, 1916, pp. 587-597; A. Fabre, *The Life of Jean Henri Fabre*, Dodd, Mead, 1921; P. F. Bicknell, *The Human Side of Fabre*, The Century Company, 1923, p. 87; G.Ch. Buxton, *Henri Fabre, Educator and Naturalist*, în „The American Scholar”, vol. 4, no. 1/1935, pp. 100-108; S. Grant, *Reflections, Fabre and Darwin, A Study in Contrasts*, în „BioScience”, vol. 26, no. 6/1976, pp. 395-398; I. Yavetz, *Jean Henri Fabre and Evolution: Indifference or Blind Hatred?*, în „History and Philosophy of the Life Sciences”, vol. 10, no. 1/1988, pp. 3-36, apud R. Bischin, *Autorizația de construire – „intrarea în legalitate”*, București, Editura C.H. Beck, 2018, pp. 7-10; A.B. Ilie, *op.cit.*, pp. 153-155.

²² R. Bischin, *Autorizația de construire – „intrarea în legalitate”*, București, Editura C. H. Beck, 2018, pp. 7-10.

²³ A.I. Dușcă, *Dreptul mediului*, ed. a III-a, București, Editura Universul Juridic, 2021, p. 6; M. Prieur, *Droit de l'environnement*, 5ème éd., Paris, Dalloz, 2004, pp. 1-20; R. Romi, *Droit et administration de l'environnement*, 5ème éd., Paris, Montchrestien, 2004, pp. 5-12; C. Roche, *Droit de l'environnement*, 2ème éd., Gualino éditeur, pp. 15-17; J. Lamarque, *Droit de la protection de la nature et de l'environnement*, L.G.D.J., Paris, 1973, p. 201.

²⁴ L. Mumford, *What is a City?*, în R.T. Le Gates, F. Stout, *The City Reader*, London, ed. Routledge, 1996, pp. 93-96.

²⁵ A se vedea: M. Duțu, *Petale verzi în vremuri cenușii*, Pitești, Editura Pământul, 2006, p. 85; A. S. Bailly, *L'organisation urbaine – théories et modèles*, Centre de recherche

creșterea numerică a orașelor și a dimensiunilor demografice, într-un ritm accelerat; urbanizarea reprezintă tendința sistemelor de așezări de a avea caracteristici urbane prin creșterea calității habitatului de locuire, prin transformarea unor așezări rurale în orașe și prin extinderea teritorială a orașelor; dinamica urbană semnifică transformarea teritorială, demografică și funcțională a teritoriului unui oraș într-un anumit interval de timp²⁶. Dar, explozia urbană din cea de-a doua jumătate a secolului trecut nu este numai rezultatul dezvoltării demografice accelerate, așa cum ar putea părea la o primă vedere, ci mai ales o urmare a industrializării, a mecanizării agriculturii, care eliberează o importantă cantitate de forță de muncă, a schimburilor comerciale tot mai active și chiar a mirajului pe care-l prezintă orașul, în general, ca simbol al civilizației²⁷.

Surse de poluare vizuală

Rețele electrice și antene GSM. Deoarece rețelele electrice poluează vizual, sonor și electromagnetic, elaborarea oricărui proiect de instalație electrică de distribuție prezintă o importanță deosebită pentru mediu²⁸. Poluarea vizuală este dată de faptul că, simpla construcție a unei linii electrice aeriene de distribuție este un factor de modificare a peisajului, este vorba mai ales de liniile electrice de 110 KV precum și de stațiile de transformare și conexiunile de tip deschis de 110 KV. Poluarea vizuală este evidentă când liniile electrice se detașează pe fundalul cerului, în special când trec pe deasupra creștelor de dealuri și munți, când instalațiile electrice se află în apropierea unor construcții de patrimoniu arhitectural deosebit²⁹ și, mai ales,

d'urbanisme, ed. 3, 1978, p. 122; A. Bourdain (coord.), *Les règles du jeu urbain*, Descartes&Cie, 2006, p. 134; L. R. Brown, *In the Human Interest*, Inc. New York, W.W. Norton & Company, 1974, p. 26; R. Bischin, *op.cit.*, pp. 7-10.

²⁶ Cele mai mari ponderi ale populației urbane se înregistrează în Europa de Vest (peste 80%) și America de Nord (76%). În schimb, în statele slab dezvoltate din America Latină și Africa, populația urbană a crescut în ultimii 60 de ani de 16 ori, iar în statele din Africa, de 9 ori, R. Bischin, *op.cit.*, pp. 7-10.

²⁷ S. Neguț, *Un singur pământ Omul și mediul înconjurător*, București, Editura Albatros, 1978, p. 31; Documentul ONU – A/CONF./70/A/1: *Situation des établissements humains dans le monde, Habitat: Conférence des Nations Unies sur les établissements humains*, Vancouver, 31 mai-11 iunie 1976, mars 1976, p. 52; R. Bischin, *op.cit.*, pp. 7-10.

²⁸ A. I. Dușcă, D. G. Găraiman, *O amenințare actuală: poluarea electromagnetică*, în „Revista universitară de Științe sociale”, Anul I, nr. 1/2004, Craiova, p. 100; L. Dogaru, *Green Economy and Green Growth-Opportunities for Sustainable Development*, în MDPI Proceedings 2020, 63, No.1, 70, <https://doi.org/10.3390/proceedings2020063070>, accesat în 5 mai 2025.

²⁹ A A Q Alwah, W Li1, M A Q Alwah, A A K Drmouh, S Shahrah, D T Tran, L B Xi, *Difficulty and complexity in dealing with visual pollution in historical cities: The historical city of Ibb, Yemen as a case study*, 2020 IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci. 601 012045,

când se acumulează în anumite zone un mare număr de stâlpi implantați în epoci diferite (ducând la așa numita „pădure de stâlpi”). Pentru ca anumite zone (ex. cele care se disting prin valoarea lor naturală, prin specificitatea rurală tradițională, prin diversitatea, semnificația istorică sau culturală, raritatea sau armonia lor) să fie protejate împotriva impactului vizual asupra mediului de către liniile de distribuție se pot folosi o serie de mijloace de la alegerea terenului, la utilizarea unor ecrane naturale pentru camuflaj și până la alegerea și proiectarea tipului de stâlpi³⁰. Poluarea sonoră produsă de rețelele electrice are un caracter intermitent sau permanent – așa-numitul efect corona care constă într-un zgomot ce se aude mai ales pe vreme umedă; poluarea electromagnetică, în funcție de câmpul electric la sol și curentul indus, produce efecte asupra organismelor vii care pot fi nepericuloase sau periculoase³¹. Creșterea alarmantă a ratei îmbolnăvirilor de cancer, îndeosebi în țările cu civilizație foarte avansată, provoacă în rândul oamenilor o vie îngrijorare; astfel s-a lansat ideea unei legături de cauzalitate cu schimbarea condițiilor în care trăim, unul dintre factorii suspectați fiind nivelul tot mai ridicat al emisiei electromagnetice, din jurul instalațiilor electrice și de comunicații, care fac parte din mediul de viață uman. Alături de efectele cancerigene, câmpurile electromagnetice sunt acuzate și de influențe negative, asupra fenomenelor electrofiziologice naturale, de producerea unor afecțiuni degenerative ale sistemului nervos, de modificări genetice cu efecte ereditare, de tulburări psihice și comportamentale. Trebuie subliniat că recepționarea de către organism a unui stimul electromagnetic (câmp) se face fără participarea simțurilor și fără conștientizarea procesului – adică nu-l simțim cum, de exemplu, simțim un câmp termic, acustic etc. – iar, pe de altă parte, în funcție de frecvența câmpului electromagnetic, adâncimea de pătrundere variază de la nivelul pielii, până la atingerea diverselor organe³².

Radiația electromagnetică poate avea și efecte pozitive, fiind știut faptul că există în medicină, aparatură și metode terapeutice și de

DOI 10.1088/1755-1315/601/1/012045, iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/601/1/012045/pdf, accesat în 5 mai 2025.

³⁰ A. A. Portella, A. Reeve, *Visual Pollution in Historic City Centers: Theoretical Concepts to Develop Commercial Signage Controls in Different Cultural Contexts*, in Environment, Health and Sustainable Development (IAPS 19 Conference Proceedings on CD-Rom), Alexandria, Egypt, 2006; Idem, *Global Change in Historic City Centres: How to Combine Commercial Activities and Historic Heritage in Urban Life*, in *Vulnerability, Risk and Complexity: Impacts of global Change on Human Habitats* (IAPS 21 Conference, Abstracts of Presentations), 2010, Helmholtz Centre for Environmental Research - UFZ: Leipzig, Germany.

³¹ M. Morega, *Bioelectromagnetism*, București, Editura Matrix Rom, 1999, p. 110.

³² Idem, *Niveluri uzuale ale expunerii organismelor umane la câmpuri electrice și magnetice*, în Revista EEA, Electrotehnica, 42, nr.4, 1996, pp. 9-16.

diagnosticare care au la bază utilizarea radiației electromagnetice, stimularea nervoasă și musculară, stimularea funcției auditive, diagnosticarea prin rezonanță magnetică, tehnici de electrochirurgie. În ceea ce privește efectele negative, trei aspecte sunt de reținut: telefonul mobil, în legătură cu care îngrijorarea privește posibilele efecte pe termen lung asociate cu utilizarea telefoanelor mobile și prezența în imediata vecinătate a antenelor GSM, modificări în activitatea electrică a creierului, în activitatea enzimatică, în transportul ionilor de calciu prin membrane, în declanșarea și în stimularea bolilor canceroase; liniile de transport și distribuție a energiei electrice, ridică problema siguranței populației atât prin pericolul electrocutării, cât și prin creșterea riscului îmbolnăvirilor de cancer, la persoanele aflate sub incidența câmpurilor electrice și magnetice produse în sistemul magnetic; pentru personalul din stațiile de distribuție și de întreținere a sistemului energetic studiile arată o tendință crescătoare a coeficientului de risc, în privința stimulării leucemiei, a dezvoltării tumorilor localizate la nivelul creierului, cât și diverse alterări ale stării normale a organismului – dureri de cap, oboseală accentuată, tulburări de vedere, stare de iritabilitate etc.; din cauza utilizării calculatoarelor și sistemelor de monitorizare, în viața curentă și în cele mai diverse profesii, nocivitatea mediului electromagnetic creat de video-terminal este un subiect de larg interes, pentru că emisia electromagnetică din jurul video-terminalelor acoperă întregul spectru de frecvențe: radiația optică, spectrul infraroșu, spectrul ultraviolet, câmpuri de frecvență industrială.

Măsurile de protecție luate de către producători, în scopul protejării consumatorilor au constatat, în principal, în: programe de eliminare a emisiilor electromagnetice de joasă frecvență, este cazul guvernului suedez, care în 1987 a impus fabricanților interni de video-terminale astfel de norme, ce au fost revizuite în 1991³³; ecrane realizate din aliajul Mn Metal (nichel, molibden, fier) care au determinat o reducere a câmpului magnetic cu 50-80%.

Directiva 2008/46/CE a Parlamentului European și a Consiliului³⁴ de modificare a Directivei 2004/40/CE privind cerințele minime de securitate și

³³ Majoritatea fabricanților de video-terminale din întreaga lume au ajuns să respecte aceste norme suedeze - denumite *Standardul MPP II*. M. Morega, *Reglementări privind expunerea populației la câmp electromagnetic în domeniul microundelor*, în „Buletinul ACER”, nr. 12/2005, pp. 7-15; M. Morega, A. Machedon, *Observații referitoare la restricțiile de bază specificate în normele de limitare a expunerii umane la microunde*, în „Buletinul ACER”, nr. 13/2005, pp. 17-22; Al. M. Morega, M. Morega, *A constructal principle based optimal design for photovoltaic cell architectures*, în „Romanian Journal of Physics”, 49, Nos. 9-10, 2004, pp. 919-936.

³⁴ J.O.U.E., L114/88, 26.4.2008. CL2002L0044RO0020010.0001.3bi_cp 1..1, accesat în 5 mai 2025.

sănătate referitoare la expunerea lucrătorilor la riscuri generate de agenți fizici (câmpuri electromagnetice), modifică art. 13 alin. 1 din Directiva 2004/40/CE primul paragraf căruia îi dă următorul conținut: „statele membre asigură intrarea în vigoare a actelor cu putere de lege și a actelor administrative necesare pentru a se conforma prezentei directive până la 30 aprilie 2012 cel târziu. Statele membre informează de îndată Comisia cu privire la aceasta”. Anterior modificării, Directiva prevedea ca dată de transpunere 30 aprilie 2008. În expunerea de motive se arată că Directiva 2004/40/CE prevede valori de declanșare a acțiunii și valori limită stabilite pe baza recomandărilor Comisiei internaționale pentru protecția împotriva radiațiilor neionizante (IC NIRP), recomandări care se află – datorită noilor studii științifice privind efectele expunerii la radiații electromagnetice asupra sănătății – în curs de revizuire. Pe de altă parte, în ce privește imagistica medicală trebuie luat în considerare echilibrul între prevenirea riscurilor potențiale pentru sănătatea lucrătorilor și accesul pacienților la beneficiile oferite de utilizarea eficientă a tehnicilor medicale în cauză (mai clar, se pun în balanță efectele negative resimțite de lucrătorii în domeniu și efectele pozitive resimțite de pacienții diagnosticați astfel). Prin urmare, pentru a obține, a analiza noile informații, a elabora și a adopta o nouă propunere de directivă sunt necesari 4 ani. Pe lângă criticile aduse directivei analizate, referitoare la faptul că: poate nu amânarea era cea mai bună soluție; se ia în considerare situația lucrătorilor în imagistica medicală, dar se trec cu vederea multe alte milioane de persoane care lucrează în alte domenii în care efectele radiațiilor electromagnetice sunt mai importante; mesajul transmis statelor este unul bulversant, am putea adăuga și faptul că aceste norme ar trebui asociate unora care să privească nu doar categoria lucrătorilor din diferite domenii speciale, ci categoria mare a consumatorilor (de celulare, cuptoare cu microunde, calculatoare etc.).

Identice sunt criticile care pot fi aduse Hotărârii de Guvern nr. 520 din 20 iulie 2016 privind cerințele minime de securitate și sănătate referitoare la expunerea lucrătorilor la riscuri generate de câmpuri electromagnetice³⁵ care în Capitolul I Dispoziții generale, Secțiunea 1 Obiectivul și domeniul de aplicare, Articolul 1 dispune:

„Prezenta hotărâre stabilește cerințele minime pentru protecția lucrătorilor împotriva riscurilor pentru sănătatea și securitatea lor, generate sau care pot fi generate de expunerea la câmpuri electromagnetice la locul de muncă. Articolul 2(1) Prezenta hotărâre reglementează toate efectele

³⁵ M.Of. nr. 576 din 28 iulie 2016. HG 520 20/07/2016 - Portal Legislativ, accesat în 5 mai 2025.

biofizice directe și efectele indirecte cunoscute cauzate de câmpurile electromagnetice. (2) Valorile-limită de expunere (ELV) stabilite prin prezenta hotărâre reglementează exclusiv legăturile dovedite științific între efectele biofizice directe pe termen scurt și expunerea la câmpurile electromagnetice. (3) Prezenta hotărâre nu vizează efectele pe termen lung ale expunerii la câmpurile electromagnetice. (4) Prezenta hotărâre nu vizează riscurile care decurg din contactul direct cu conductoare aflate sub tensiune”.

După cum observăm hotărârea: stabilește doar cerințele minime; reglementează exclusiv legăturile dovedite științific între efectele biofizice directe pe termen scurt și expunerea la câmpurile electromagnetice și nu vizează efectele pe termen lung ale expunerii la câmpurile electromagnetice³⁶.

³⁶ Potrivit articolului 4: Pentru aplicarea prezentei hotărâri, expresiile de mai jos semnifică după cum urmează: a) câmpuri electromagnetice - câmpurile electrice statice, câmpurile magnetice statice și câmpurile electrice, magnetice și electromagnetice care variază în timp cu frecvențe ajungând până la 300 GHz; b) efecte biofizice directe - efectele asupra corpului uman cauzate în mod direct de prezența acestuia într-un câmp electromagnetic, inclusiv: (i) efecte termice, precum încălzirea țesuturilor prin absorbția de energie provenită de la câmpurile electromagnetice în țesuturi; (ii) efecte nontermice, precum stimularea mușchilor, a nervilor sau a organelor senzoriale. Aceste efecte pot avea consecințe dăunătoare asupra sănătății mintale și fizice a lucrătorilor expuși. În plus, stimularea organelor senzoriale poate duce la simptome tranzitorii, precum vertij sau fosfene. Aceste efecte pot crea o perturbare temporară sau pot afecta funcția cognitivă sau alte funcții cerebrale sau musculare și astfel pot afecta capacitatea unui lucrător de a-și desfășura activitatea în condiții de securitate (adică riscuri la adresa securității); precum și (iii) curenți induși în membre; c) efecte indirecte - efectele cauzate de prezența unui obiect într-un câmp electromagnetic, care pot determina un risc pentru sănătate sau securitate, cum ar fi: (i) interferența cu echipamente și dispozitive medicale electronice, inclusiv stimulatoare cardiace și alte dispozitive medicale implantate sau purtate pe corp; (ii) riscul de proiectare de obiecte feromagnetice în câmpuri magnetice statice; (iii) inițierea dispozitivelor electroexplozive (detonatoare); (iv) incendii și explozii rezultate din aprinderea materialelor inflamabile din cauza scânteilor produse de câmpurile induse, de curenții de contact sau de descărcările cu scânteie; precum și (v) curenți de contact; d) valori-limită de expunere (ELV) - valorile stabilite pe baza considerațiilor biofizice și biologice, în special pe baza efectelor directe pe termen scurt și acute dovedite științific, adică efectele termice și stimularea electrică a țesuturilor; e) valori-limită de expunere ELV pentru efecte asupra sănătății - valorile-limită de expunere ELV peste care lucrătorii ar putea suferi de unele efecte nocive asupra sănătății, precum încălzire termică sau stimularea a țesuturilor nervoase sau musculare; f) valori-limită de expunere ELV pentru efecte senzoriale - valorile-limită de expunere ELV peste care lucrătorii ar putea suferi unele percepții senzoriale perturbatorii tranzitorii și unele modificări minore tranzitorii ale funcțiilor cerebrale; g) niveluri de declanșare a acțiunii (AL) - nivelurile operaționale stabilite în scopul simplificării procesului de dovedire a respectării valorii-limită de expunere ELV relevante sau, după caz, pentru a lua măsurile relevante de protecție sau de prevenire specificate de prezenta hotărâre; h) servicii sau persoane competente - persoanele fizice sau juridice care dețin competența, experiența și instrumentele necesare pentru a furniza servicii de evaluare, măsurare și/sau

Mormanele și gropile de gunoi

Potrivit O.U.G. nr. 195/2005 privind protecția mediului, sfera substanțelor periculoase include orice substanță, element chimic și compuși ai acestuia, cu excepția substanțelor radioactive și a organismelor modificate genetic, calificată ca periculoasă de legislația specifică în vigoare, din domeniul chimicalelor³⁷. Substanțele periculoase sunt substanțe care prezintă risc semnificativ de poluare asupra mediului acvatic și prin intermediul acestuia asupra omului și folosințelor de apă, conform legislației specifice din domeniul apelor. Substanțele prioritare periculoase sunt substanțele sau grupurile de substanțe care sunt toxice, persistente și care tind să bioacumuleze și alte substanțe sau grupe de substanțe care creează un nivel similar de risc, conform legislației specifice din domeniul apelor³⁸. Este deșeu³⁹ orice substanță, preparat sau obiect din categoriile stabilite de legislația specifică privind regimul deșeurilor, pe care deținătorul îl aruncă, are intenția sau obligația de a-l arunca. Deșeul reciclabil⁴⁰ este deșeul care poate constitui materie primă într-un proces de producție pentru obținerea produsului inițial sau pentru alte scopuri, iar deșeurile periculoase⁴¹ sunt deșeurile încadrate generic, conform legislației specifice privind regimul deșeurilor, în aceste categorii de deșeuri și care au cel puțin un constituent sau o proprietate care face ca acestea să fie periculoase.

calculare privind expunerea la câmpuri electromagnetice, luând în considerare criteriile prevăzute în volumul I secțiunea 3 pct. 8 subpct. 8.4 din Ghidul facultativ de bune practici pentru punerea în aplicare a Directivei 2013/35/UE a Parlamentului European și a Consiliului din 26 iunie 2013 privind cerințele minime de sănătate și securitate referitoare la expunerea lucrătorilor la riscuri generate de agenții fizici (câmpuri electromagnetice) [a douăzecea directivă specială în sensul articolului 16 alineatul (1) din Directiva 89/391/CEE] și de abrogare a Directivei 2004/40/C privind câmpurile electromagnetice prevăzută la art. 13. Directiva 2013/35/UE a Parlamentului European și a Consiliului din 26 iunie 2013 privind cerințele minime de sănătate și securitate referitoare la expunerea lucrătorilor la riscuri generate de agenții fizici (câmpuri electromagnetice) [a douăzecea directivă specială în sensul articolului 16 alineatul (1) din Directiva 89/391/CEE] și de abrogare a Directivei 2004/40/CE, accesat în 5 mai 2025.

A se vedea: C. Goiceanu, V. Calotă, R. Dănuțescu, A. Neamțu, E. Dănuțescu, *Ghid practic pentru evaluarea conformității cu noile naționale de expunere a lucrătorilor la câmpuri electromagnetice (adoptate prin HG nr. 520/2016)*, Material publicat prin Programul Național de Monitorizare a Factorilor Determinanți din Mediul de Viață și Muncă București 2018, GHID PRACTIC PENTRU EVALUAREA CONFORMITĂȚII CUNORMELE NAȚIONALE DE EXPUNERE A LUCRĂTORILOR LA CÂMPURI ELECTROMAGNETICE (ADOPTATE PRIN HG 520/2016), accesat în 7 mai 2025.

³⁷ Art. 2 pct. 67, O.U.G. nr. 195/2005.

³⁸ Art. 2 pct. 69, O.U.G. nr. 195/2005.

³⁹ Art. 2 pct. 19, O.U.G. nr. 195/2005.

⁴⁰ Art. 2 pct. 20, O.U.G. nr. 195/2005.

⁴¹ Art. 2 pct. 21, O.U.G. nr. 195/2005.

În strânsă legătură cu deșeurile este și poluarea olfactivă pe care ele o generează și numim poluare olfactivă emisia de miasme în mediu de către activitățile industriale, agricole și de tratament a deșeurilor, susceptibile de a incomoda vecinii⁴². Substanțele emise de sursele de emanații rău mirositoare⁴³ - gaze de origine organică, anorganică și particule⁴⁴ - sunt un factor deloc de neglijat în gestionarea stării de bine a unei persoane; astfel, ele ne pot influența sănătatea, prin efecte secundare precum greața, insomnia, disconfortul⁴⁵, dar și dispoziția, afectându-ne la nivel emoțional, după cum

⁴² M. Pierrette, *L'environnement olfactif: de la perception à la gêne: le cas d'un site industriel*, Thèse de doctorat en Psychologie, sous la direction de Annie Moch, Soutenue le 19-06-2009 à Paris 10, dans le cadre de École doctorale Connaissance, langage et modélisation (Nanterre), <http://www.theses.fr/2009PA100068>, accesat în 7 mai 2025; B. Bonnefoy, V. Triquet, *Les odeurs de la ville*, în „Villes en parallèle”, n°28-29, décembre 1999. Ville et environnement. Approche psychosociologique. pp. 124-139; https://www.persee.fr/doc/vilpa_0242-2794_1999_num_28_1_1276, accesat în 7 mai 2025.

⁴³ Mirosuri neplăcute cu intensitate și persistență ridicate. O sursă notorie de miasme, ce apar din cauza putrefacției, o reprezintă deșeurile aruncate/nepreluate la timp sau prost gestionate de companiile de salubritate. În cazul depozitelor de deșeuri municipale și a stațiilor de epurare a apei uzate, apar mercaptani și hidrogen sulfurat din cauza descompunerii anaerobe. În cazul industriei, producerea de celuloză și hârtie duce la apariția de substanțe urât mirositoare precum dioxidul de sulf, hidrogenul sulfurat, metanetiul – ce conține la rândul lui sulf. Tăbăcăriile elimină în aer amoniac, hidrogen sulfurat și compuși organici volatili, iar industria chimică poate emite produși diverși din gama miasmelor (amoniac, hidrogen sulfurat, clor, mercaptani, fenoli etc.). Și din procesul de fabricare a zahărului și din distilare rezultă amoniac și hidrogen sulfurat. De asemenea, activitățile agricole aduc o nedorită contribuție prin descompunerea vegetației, producerea și folosirea compostului, aplicarea îngrășămintelor azotate și fosfatice și a pesticidelor, în atmosferă ajungând amoniac, dioxid de sulf, fosfor, acetaldehidă, hidrogen sulfurat. Transporturile rețin atenția prin mirosurile emise în special prin eliminarea gazelor de eșapament, ce au efecte asupra pietonilor și a rezidenților din apropierea arterelor de circulație. Central Pollution and Control Board, Ministry of Environment & Forests, Guidelines on odour pollution & its control, 2008, India, accesat în 8 mai 2025.

⁴⁴ Mercaptanii și sulfurile organice (hidrogenul sulfurat –H₂S) miros cel mai respingător, primii a varză putredă, iar celelalte a ouălor clocite. Acidul butiric ne duce cu gândul la untul ranced, unele amine ne vor trimite către mirosul peștelui stricat, iar indolul ne va deranja cu un miros greșos și iritant de fecale. Dintre substanțele anorganice, cel mai cunoscut este mirosul înțepător al clorului. A. Petre, *Pe cărările mirosului – Poluarea olfactivă (partea I)* <http://greenly.ro/aer/pe-cararile-mirosului-poluarea-olfactiva-partea-i>; Central Pollution and Control Board, Ministry of Environment & Forests, Guidelines on odour pollution & its control, 2008, India, accesat în 8 mai 2025.

⁴⁵ P. Dalton, *Upper airway irritation, odor perception and health risk due to airborne chemicals*, în „Toxicology Letters”, 140/2003, pp. 239-248; G.W. Evans, R.Tafalla, *Measurement of environmental annoyance*, in H. S. Koelaga (Ed.), *Developments in toxicology and environmental science*, Amsterdam: Elsevier, 1987, pp. 11-25; S. Frère, I. Roussel, A. Blanchet, *Les pollutions atmosphériques urbaines de proximité à l'heure du Développement Durable*, în „Développement durable et territoires”, Dossier 4/2005; C.E.W.

am văzut mai sus⁴⁶. În plus, mirosurile foarte puternice pot duce la iritarea nasului, a ochilor și a gâtului și pot înrăutăți starea persoanelor cu astm și probleme respiratorii⁴⁷.

România pare năpădită de gunoaie, o arată cu prisosință articolele de ziar. Că este vorba despre Craiova⁴⁸, București⁴⁹, Lipova⁵⁰, Arad,

Herr, A.Z. Nieten, R.H. Bödeker, U. Gieler, T.F. Eikmann, *Ranking and frequency of somatic Symptoms in residents near composting sites with odor annoyance*, în „International Journal of Hygiene and Environmental Health”, 206/2003, pp. 61-64; S.C. Knasko, A.N. Gilbert, J. Sabini, *Emotional state, physical wellbeing, and performance in the presence of feigned ambient odor*, în „Journal of Applied Social Psychology”, 20(16)/1990, pp.1345-1357.

⁴⁶ P. Dalton, *Odor perception and beliefs about risk*, în „Chemical Senses”, 21(4)/1996, pp. 447-458; K. Thu, K. Donham, R. Ziegenhorn, S. Reynolds, P.S. Thorne, P. Subramanian, et al., *A control study of the physical and mental health of residents living near a large-scale swine operation*, în „Journal of Agricultural Safety and Health”, 3/1997, pp. 13-26; G. Winneke, J. Kastka, *Comparison of odour-annoyance data from different industrial sources: Problems and implications*, în H. S. Koelega (Ed.), *Environmental annoyance: Characterization, Measurement, and control*, Amsterdam, Elsevier, 1997, pp. 128-138.

⁴⁷ A se vedea: B. Bonnefoy, S. Frère, I. Maramotti, A. Moch, I. Roussel, *La perception de la pollution atmosphérique d'origine industrielle par les habitants de Dunkerque*, în „Pollution Atmosphérique”, nr. 178/2003, pp. 251-259; G. Brand, *L'olfaction: de la molécule au comportement*, Marseille, Solal, 2001, p. 75; J. M. Campbell, *Ambient stressors*, în „Environment and Behavior”, 15(3)/1983, pp. 355-380; A. Casal, *Usines d'assainissement des eaux et phénomène Nimby: les conditions environnementales, sociales et individuelles de l'acceptabilité*, Thèse de Doctorat, Paris, Université Paris 5, 2006, p. 124; P. Cavalini, *It's ill wind that brings no good*, Groningen, University Press, 1992, p. 142; P. Cavalini, *Industrial odorants: the relationship between modeled exposure concentrations and annoyance*, în „Archives of Environmental Health”, 49/1994, pp. 344-351; G.P. Chrousos, P.W. Gold, *The concept of stress and stress systems disorders. Overview of physical and behavioral homeostasis*, în „Journal of American Medical Association”, 267/1992, pp. 1244-1254; A. Corbin, *Le miasme et la jonquille*, Paris, Flammarion, 1986, p. 144.

⁴⁸ În legătură cu care dl. Lucian Săuleanu spune: „Metan, hidrogen sulfurat, amoniac, mirosuri, praf, pulberi în suspensie. Sunt cele mai întâlnite emisii generate de un depozit de deșeuri, menționate de Ministerul Sănătății într-un răspuns la o adresă oficială. La acestea se adaugă prezența bacteriilor, a virusilor și helminților în deșeurile propriu-zise. Substanțele în descompunere cu formare de compuși intermediari care emană mirosuri neplăcute și au potențial toxic, dar și substanțele chimice toxice sunt amintite de aceeași autoritate ca surse de risc direct pentru sănătatea populației”.

<http://www.jurnalulolteniei.ro/2018/09/05/derogarea-poluarii/>, accesat în 8 mai 2025.

⁴⁹ În vestul Capitalei aerul este otrăvit. O spun zeci de mii de oameni din zonă, care arată cu degetul spre deja celebra groapă de gunoi de la Chiajna. S-au adunat și peste 40 de mii de semnături de protest, dar, culmea, autoritățile cer cot la cot cu oamenii rezolvarea problemei. http://stiri.tvr.ro/locuitorii-din-vestul-capitalei-reclama-mirosul-care-vine-de-la-groapa-de-gunoi-din-chiajna_820969.html#view, accesat în 9 mai 2025.

⁵⁰ Incendiu la groapa de gunoi din Lipova. Fumul s-a simțit până la Arad, aflat la 30 de km distanță, https://tvrinfo.ro/incendiu-la-groapa-de-gunoi-din-lipova--fumul-s-a-sim--it-pana-la-arad-aflat-la-30-de-km-distan-a_820717/, accesat în 9 mai 2025.

Timișoara⁵¹, Târgu Mureș⁵² ori Cluj Napoca⁵³ problema majoră este dată de gropile de gunoi – focare de infecții și surse de poluare olfactivă. Și cazurile din jurisprudența internă⁵⁴ - sunt, în marea lor majoritate tot în legătură cu gropi de gunoi⁵⁵.

⁵¹ www.tion.ro/rusinea-timisoarei-600-de-mini-gropi-de-gunoi-pe-strazile-orasului-in-2017/1992162; <https://renasterea.ro/groapa-de-la-ghizela-pute-groaznic-pana-la-sediul-retim-devenit-unul-dintre-cei-mai-mari-poluatori-din-timis-exista-risc-iminent-de-imbolnavire-pentru-locuitorii-satelor-invecinate/>, accesat în 9 mai 2025.

⁵² *Amenzi de peste 465.000 lei și trei plângeri penale pentru depozitul ilegal de deșeuri de la Târgu Mureș*, http://stiri.tvr.ro/amenzi-de-pest-465-000-lei-i-trei-plangeri-penale-pentru-depozitul-ilegal-de-de-euri-de-la-targu-mure_814882.html#view, accesat în 10 mai 2025.

⁵³ *Groapa de gunoi de lângă Cluj, o bombă ecologică. Se scurg substanțe toxice și e pericol de contaminare*, <https://stirileprotv.ro/stiri/social/groapa-de-gunoi-de-langa-cluj-o-bomba-ecologica-de-ce-ignora-autoritac-ile-problema.html>; <https://evz.ro/incendii-intentionate-groapa-gunoi-cluj.html>, accesat în 10 mai 2025.

⁵⁴ Decizie nr. 2019/2015 din 24-sep-2015, Tribunalul București, anulare proces verbal de contravenție (Contencios administrativ și fiscal); Decizie nr. 1916/2016 din 15-dec-2016, Tribunalul Iași, obligație de a face (Civil); Decizie nr. 307/2013 din 19-feb-2013, Tribunalul Bacău, anulare proces verbal de contravenție (Contencios administrativ și fiscal); Decizie nr. 339/2013 din 17-iun-2013, Curtea de Apel Timișoara, suspendare executare act administrativ (Contencios administrativ și fiscal); Decizie nr. 1811/2012 din 25-iun-2012, Tribunalul București, anulare proces verbal de contravenție (Contencios administrativ și fiscal); Decizie nr. 666/2014 din 30-ian-2014, Judecătoria București Sectorul 4, anulare proces verbal de contravenție (Contencios administrativ și fiscal). <https://sintact.ro/#/search?sl=RO&q=poluare%20olfactiv%C4%83>, accesat în 11 mai 2025.

⁵⁵ Din care probabil cel mai celebru este cazul Brândușe, devenit apoi *Brândușe contra României*. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Secția a treia, (Cererea nr. 6586/03) în hotărârea din 7 aprilie 2009 precizează: 1. Declară cererea admisibilă în ceea ce privește capetele de cerere întemeiate pe art. 3 din Convenție, cu privire la condițiile de detenție din Penitenciarele Arad și Timișoara, și pe art. 8 din Convenție, referitor la vechiul depozit de deșeuri din apropierea Penitenciarului Arad, și inadmisibilă pentru celelalte capete de cerere; 2. Hotărăște că a fost încălcat art. 3 din Convenție; 3. Hotărăște că a fost încălcat art. 8 din Convenție; 4. Hotărăște: a) că statul pârât trebuie să plătească reclamantului, în termen de trei luni de la data rămânării definitive a hotărârii, în conformitate cu art. 44 § 2 din Convenție, suma de 8 000 EUR (opt mii euro), care trebuie convertită în moneda statului pârât la rata de schimb aplicabilă la data plății, pentru prejudiciul moral, plus orice sumă ce poate fi datorată cu titlu de impozit; b) că, de la expirarea termenului menționat și până la efectuarea plății, această sumă trebuie majorată cu o dobândă simplă, la o rată egală cu rata dobânzii facilității de împrumut marginal practică de Banca Centrală Europeană, aplicabilă pe parcursul acestei perioade și majorată cu trei puncte procentuale. În fapt, reclamantul executa o pedeapsă cu închisoarea la penitenciarul din Arad. La o distanță foarte mică de penitenciar - 18 m - se găsea o fostă groapă de gunoi a orașului, folosită în perioada 1998-2003, cu o suprafață de 14 ha. În 2003 primăria Arad alesese un alt loc pentru depozitarea deșeurilor menajere dar nu luase nicio măsură în legătură cu fosta groapă. Aceasta continuase să fie utilizată de localnici, care își aruncau acolo gunoaiile.

Caracterul timid și anemic al reglementărilor – naționale, străine, europene – are mai multe cauze care derivă din caracteristicile substanțelor, astfel: substanțe care au structuri chimice diferite pot avea mirosuri similare⁵⁶; natura și „tăria” mirosului se pot schimba odată cu diluția substanței în aerul atmosferic; mirosurile mai slabe nu sunt percepute în prezența celor puternice; mirosurile cu aceeași „tărie” se amestecă și pot produce combinații în care unul sau mai multe dintre ele nu pot fi recunoscute; expunerea unui individ la o intensitate constantă a unui miros duce la diminuarea sensibilității olfactive și pierderea senzației neplăcute până în momentul în care mirosul variază în intensitate; obișnuința cu un anumit miros nu va afecta percepția unui miros similar, însă va prejudicia identificarea unor arome apropiate⁵⁷; două sau mai multe substanțe cu mirosuri diferite își pot anula reciproc efectul; mirosurile se deplasează pe direcția vântului, odată cu substanțele care le produc; volatilitatea substanțelor gazoase crește cu mărirea temperaturii, de aceea mirosurile sunt simțite mai rapid și mai puternic la temperaturi ridicate; din cauza conformației genetice, unii oameni nu pot percepe anumite mirosuri, precum cianura – aroma de migdală⁵⁸.

Incriminată pentru caracterul dificil al măsurării⁵⁹ prin diferite metode fizico-chimice a poluării olfactive este nu doar apariția poluării chiar și la concentrații foarte mici de substanțe⁶⁰, și în general în cazul interacțiunii cu

⁵⁶ Cum ar fi citrulul și aldehida γ -fenil-valerianică - ambele având aromă de lămâie.

⁵⁷ Un miros neplăcut ce nu ne este familiar va atrage mai multe plângeri față de unul cunoscut.

⁵⁸ A. Petre, *Pe cărările mirosului – Poluarea olfactivă* (partea a II-a),

<http://greenly.ro/aer/pe-cararile-mirosului-poluarea-olfactiva-partea-a-ii-a>, accesat în 18 septembrie 2018; Central Pollution and Control Board, Ministry of Environment & Forests, Guidelines on odour pollution & its control, 2008, India,

<http://cpcb.nic.in/openpdf.php?id=UmVwb3J0RmlsZXMvTmV3SXRlbV8xNDFfcGFja2FnZV9vZG91cnJlcG9ydF8yLjEyLjA4LnBkZg>, accesat în 11 mai 2025.

⁵⁹ Metoda de determinare a concentrației de miros prin olfactometrie dinamică - SR EN 13725:2008 - utilizează membrii din panel ca senzori. Membrii din panel (evaluatori) - persoane care trec printr-un program strict de selecție/instruire și au o sensibilitate și fidelitate compatibile cu cerințele standardului, utilizând vapori de n-butanol ca gaz de referință. Echipamente: a) olfactometre - sisteme avansate de diluție, comandate de un soft dedicat, care diluează probele și le transmit către membrii de panel; b) sisteme de prelevare. Institutul National de Cercetare-Dezvoltare pentru Ecologie Industrială ECOIND, *Evaluarea nivelului de miros*,

www.asrm.ro/evenimente/ied.../Prezentare%20ECOIND%20miros%2031.10.2017..pp.-, accesat în 2 martie 2025.

⁶⁰ *Principales entreprises ayant des rejets dans l'air (base: entreprises soumises à la taxe générale sur les activités polluantes)*, http://www.paca.developpement-durable.gouv.fr/IMG/pdf/EI04chair_cle039229.pdf -, accesat în 12 mai 2025.

diferite substanțe⁶¹, ci și realitatea că efectele poluante ale emisiilor de miros depind foarte mult de sensibilitatea și atitudinea subiectivă a celor implicați⁶².

Capitolul X din OUG. 195/2005, în urma modificării realizate de Legea nr. 123 din 10 iulie 2020,⁶³ se intitulază: Protecția atmosferei, schimbările climatice, gestionarea zgomotului ambiental, prevenirea și controlul disconfortului olfactiv. În cadrul acestui capitol, Articolul 59 dispune referitor la poluarea olfactivă: (1) Autoritatea publică centrală pentru protecția mediului are următoarele atribuții și responsabilități: b) elaborează, promovează și actualizează Strategia națională în domeniul protecției atmosferei și Planul național de acțiune în domeniul protecției atmosferei; c) elaborează, promovează și, după caz, actualizează Programul național de reducere a emisiilor de dioxid de sulf, oxizi de azot și pulberi provenite din instalații mari de ardere; d) coordonează elaborarea Programului național de reducere progresivă a emisiilor de dioxid de sulf, oxizi de azot, compuși organici volatili și amoniac; m) aprobă împreună cu autoritatea publică centrală din domeniul sănătății metodologii cu privire la prevenirea și reducerea disconfortului olfactiv.

Panouri publicitare

Afișarea reclamelor este supusă unor constrângeri mai puține decât infrastructurile menționate mai sus dar pagubele produse peisajului sunt considerabile, fiind afectate în primul rând anumite locuri: intrări în oraș, drumuri aglomerate, locuri aglomerate din oraș etc.

Philippe VAL, în cartea sa „Hai, nu te vei întoarce” vorbește despre intrările în oraș desfigurate de afișajele publicitare în următorii termeni: „Se organizează rezistență. Oamenii vor spune că este o luptă zadarnică. Nu. Urâtenia este decorul barbariei. Urâtenia anesteziază inteligența, înăbușă

⁶¹ C. Scotto, X. Fernandez, *La pollution olfactive en environnement urbain: cas particulier des odeurs des restaurants* *Olfactory pollution in urban environment: special case of odors in restaurants*, în „Pollution Atmosphérique”, N°234, Avril – Juin, 2017; J.-L. Fanlo, J. Carre, *Pollution olfactive, sources d'odeurs, cadre réglementaire, techniques de mesures et procédés de traitement*, Record, 2002, p. 236 ; V. Fernandez, F. Chemat, *La chimie des huiles essentielles*, Paris, Vuibert, 2012, p. 274.

⁶² Acest lucru presupune ca la stabilirea, evaluarea și estimarea imisiilor de miros trebuie luat în considerare un număr ridicat de criterii. *Anexa IV: Determinarea imisiilor de miros* Stabilirea și evaluarea imisiilor de miros (Directiva Imisiilor de Miros - DIM -) în ediția din 21 Septembrie 2004, cu motive și indicații de interpretare (aplicare) Document: 2004_09_5221 (www.anpm.ro), www.anpm.ro/anpm_resources/migrated...4/...4.../Gerueche_GIRL_RO.pdf, accesat în 12 mai 2025.

⁶³ M.Of. nr. 613 din 13 iulie 2020.

insidios bucuria de a trăi, ne putrezește încet facultățile de a ne minuna de natură, ne transformă în preșuri intelectuale, în leneși⁶⁴.”

Peste tot în lume, exercitarea publicității așa cum este practică în prezent este de puțin folos pentru întreprinderile mici și activitățile locale⁶⁵ de unde rezultă că beneficiarii sunt marile companii multinaționale și marii comercianți cu amănuntul. Trebuie amintit că dezvoltarea nesăbuită a supermarketurilor este în detrimentul supraviețuirii micilor afaceri locale, care nu pot, din lipsă de mijloace, să folosească panouri publicitare. În Dijon, doar centrul istoric al orașului este scutit de acest tip de publicitate așa că se poate vorbi de „segregare de mediu”, adică de ce nu ar trebui să aibă și locuitorii modești ai cartierelor periferice dreptul la un mediu de viață de calitate?⁶⁶ Nu s-a dovedit niciodată că activitatea economică a unui oraș a fost legată de publicitatea în aer liber astfel că multe orașe mari din nordul Europei (de exemplu, Copenhaga sau Bergen) au o economie înfloritoare și nu practică publicitatea în aer liber cu excesele observate în Dijon. Publicitatea prin intermediul mass-mediei majore (TV, panouri publicitare, reviste, radio etc.) se află la rădăcina multor rele ale așa-numitelor societăți „moderne”: consumul excesiv de bunuri, alimente, noțiunea de „mărci” și, prin urmare, supraproducția de energie, mai mult spațiu etc. Publicitatea este combustibilul consumului ceea ce înseamnă că a lupta împotriva publicității înseamnă a ataca răul supraconsumului la sursă; lupta împotriva publicității ilegale înseamnă apărarea economiei locale împotriva delincvenței marilor puteri economice. În concluzie, publicitatea a atins un asemenea nivel încât, dacă René Descartes ar fi în viață astăzi, nu ar mai scrie „Gândesc, deci exist”, ci „Consum, deci exist”. Soluția ar fi să consumăm mai puțin, adică, așa cum medicii recomandă pacienților supraponderali să mănânce mai puțin pentru a evita problemele de sănătate, din ce în ce mai mulți observatori susțin reducerea fără întârziere a stilului de viață intensiv în resurse pentru a evita un atac de cord ecologic și social global⁶⁷. A conștientiza că există limite

⁶⁴ *La pollution visuelle de nos paysages: une fatalité ?*, *Paysages de France, le Paysage ça vous regarde !*, accesat în 12 mai 2025.

⁶⁵ *La pollution visuelle*, accesat în 12 mai 2025.

⁶⁶ *La pollution visuelle Eléments d'informations et de réflexions sur la place de la publicité dans les rues de Dijon*, Microsoft Word - étude anti-pub.docx, accesat în 14 mai 2025.

⁶⁷ *Ibidem*. D. Frioux, *La publicité, pollution durable*, É t u d e s - M a r s 2 0 1 6 - n ° 4 2 2 5, *La publicité, pollution durable* | Cairn.info, accesat în 14 mai 2025; L. Singh, *Opportunities and challenges of green marketing in India*, în „International Journal of Creative Research Thoughts (IJCRT)”, www.ijcrt.org, 2013 IJCRT | Volume 1, Issue 3 November 2013, (PDF) GREEN MARKETING IN INDIA: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES, accesat în 14 mai 2025; N. Aggarwal, *Green Marketing- Challenges and Best Practices*, *Green Marketing Challenges And Best Practices*, IJAR - Indian Journal of Applied Research(IJAR), IJAR | World Wide Journals, accesat în 14 mai 2025.

pentru aspirațiile materiale și a te ține sub control este o chestiune de maturitate de care omenirea este încă departe pentru că trăim într-o epocă a consumerismului, un fenomen omniprezent în societatea modernă și care are un impact profund atât asupra individului, cât și asupra mediului înconjurător. Este adevărat că așa cum este desfășurat pretutindeni, capitalismul, nu încurajează reținerea, ignoră frugalitatea, parcimonia și aceasta pentru că acum contează doar cifra de afaceri și creșterea sa.

Legea nr. 185 din 25 iunie 2013 (*republicată*) privind amplasarea și autorizarea mijloacelor de publicitate⁶⁸ stabilește cadrul legal care stă la baza exercitării activității de amplasare a mijloacelor de publicitate în localități, inclusiv în zona drumurilor publice din România, în vederea asigurării condițiilor pentru un cadru construit coerent, armonios, sigur și sănătos, pentru protecția valorilor mediului natural și antropic, pentru prezervarea calității peisajului și a cerințelor privind asigurarea calității în construcții⁶⁹.

Concluzii

Poluarea vizuală include toate modificările vizuale ale unui spațiu public sau ale unui peisaj care sunt considerate inestetice sau neplăcute din punct de vedere vizual. Panourile publicitare de mari dimensiuni, omniprezente, luminoase, care distrag atenția sunt un caz special, deoarece dimensiunea și locația lor sunt adesea concepute pentru a fi văzute de un număr mare de oameni și pentru a atrage atenția asupra mărfurilor/ serviciilor cărora li se face reclamă. Alte exemple sunt planificarea urbană comercială a periferiilor urbane, anumite clădiri sau infrastructuri, unele ecrane acustice, infrastructuri energetice (*linii de înaltă tensiune*, centrale nucleare, parcuri eoliene sau solare, baraje hidroelectrice, antene GSM etc.), numeroase infrastructuri de transport, industriale, portuare, aeroportuare și turistice. Unele dintre sursele de poluare vizuală sunt de lungă durată, iar altele sunt temporare, astfel fumul din fabrici, urmele avioanelor, deversările de apă colorată, antenele mari (în special de telefonie mobilă) sunt parte din poluarea vizuală care dispare atunci când sursa lor încetează să le emită sau în funcție de condițiile meteorologice.

⁶⁸ M.Of. nr. 147 din 15 februarie 2018, LEGE 185 25/06/2013 - Portal Legislativ, accesat în 15 mai 2025.

⁶⁹ Articolul 1. Articolul 2 Prevederile prezentei legi se aplică autorităților administrației publice centrale și locale, precum și tuturor persoanelor fizice și juridice implicate în activitatea de publicitate.

Bibliografie selectivă

Lucrări generale, studii și articole

- Abbott, C., *Five strategies for downtown: Policy discourse and planning since 1943*, în „Journal of Public History”, nr. 5/1993.
- Abbott, C., Howe, D., Adler, S., *Planning the Oregon Way: A Twenty-Year Evaluation*, Corvallis, Oregon State University Press, 1994.
- Abrams, Ch., *Something gained by overcrowding*, American Institute of Planners Journal, nr.18/1952.
- Ahmeda, N., Nazmul Islama, M., Saraf Tubaa, A., Mahdya, M.R.C., Sujauddin, M., *Solving visual pollution with deep learning: A new nexus in environmental management*, în „Journal of Environmental Management”, Volume 248, 15 October 2019, 109253, <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2019.07.024>, Solving visual pollution with deep learning: A new nexus in environmental management - ScienceDirect.
- Alexander, C., *A City is Not a Tree*, în „Journal Architectural Forum”, nr. 122/1965.
- Alexander, C., Neis, H., Anninou, A., King, I., *A New Theory of Urban Design*, New York, Oxford University Press, 1987.
- Alexander, C., *The Timeless Way of Building*, New York, Oxford University Press, 1979.
- Alexander, E., *If planning isn't everything, maybe its something*, în „Town Planning Review”, nr. 52/1989.
- Amirante, D., *Diritto ambientale italiano e comparate*, Ed. Jovena, Napoli, 2003.
- Arendt, J., *Melatonin and the pineal gland: influence on mammalian seasonal and circadian physiology*, în *Rev. Reprod.*, 3/1998, pp.13–22.(doi:10.1530/ror.0.0030013); *Pollution Lumineuse et Santé Publique*, RAPPORT de l'Académie nationale de médecine dans sa séance du mardi 29 juin 2021, RAPPORT-POLLUTION-LUMINEUSE.pdf.
- Babcock, R. F., *The spatial impact of land use and environmental controls*, in Solomon, A.P. (ed.), *The Prospective City*, Cambridge, MA: MIT Press, 1980.
- Baldassare, M., *Trouble in Paradise: The Suburban Transformation in America*, New York, Columbia University, 1988.
- Bischin, R., *Autorizația de construire – „intrarea în legalitate”*, București, Editura C. H. Beck, 2018.
- Bischin, R., *Certificatul de urbanism - act administrativ sau act de informare?*, București, Editura C. H. Beck, 2018.
- Blake Levitt, B., *Electromagnetic Fields. A Consumer's Guide to the Issues and How to Protect Ourselves*, Ed. iUniverse, Inc., 2007.

- Blank, M., *A proposed explanation for effects of electric and magnetic fields on the Na,K-ATPase in terms of interactions with electrons*, în „Bioelectromagnetics”, 26(8)/2005.
- Blank, M., Goodman, R., *A biological guide for electromagnetic safety: The stress response*, în „Bioelectromagnetics”, 25(8)/2004.
- Blank, M., Goodman, R., *Initial interactions in electromagnetic field-induced biosynthesis*, în „Journal of Cellular Physiology”, 199/2004.
- Blank, M., *Overpowered: The Dangers of Electromagnetic Radiation (EMF) and What You Can Do About It*, Seven Stories Press, 2014.
- Bradshaw, W.E., Holzapfel, C.M., *Evolution of animal photoperiodism*, în „Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics”, 38/2007.
- Drăguțescu, M., *Noi aspecte jurisprudențiale vizând regimul juridic al actelor administrative de urbanism*, în PR nr. 9/2013.
- Dușcă, A.I., *Dreptul mediului*, ed. a III-a, București, Editura Universul Juridic, 2021.
- Duțu, M., *Dreptul urbanismului*, ed. a IV-a, Editura Universul Juridic, 2009.
- Duțu, M., *Petale verzi în vremuri cenușii*, Pitești, Editura Pământul, 2006.
- Prieur, M., *Droit de l'environnement*, 5ème éd., Paris, Dalloz, 2004.
- Roche, C., *Droit de l'environnement*, 2ème éd., Gualino éditeur.
- Romi, R., *Droit et administration de l'environnement*, 5ème éd., Paris, Montchrestien, 2004.

MICI PICĂTURI DE PLOAIE DINTR-O FURTUNĂ CARE A ÎNCETAT DEMULT? CONȘTIINȚA JURIDICĂ DE MEDIU ÎN ROMÂNIA

FLAMINIA STÂRC-MECLEJAN*

„Dar pe de altă parte mă întreb dacă ceea ce simțim în inimile noastre azi nu e precum micile picături de ploaie care cad pe noi de pe frunzele ude de deasupra, deși ploaia din cer a încetat de mult” (K. Ishiguro, *Uriașul îngropat*)

Abstract: *At the heart of legislation, environmental awareness has triggered a significant shift in legal perspectives; however, it has not yet led to a genuine transformation in people's everyday behaviours towards nature. Taking a fresh approach beyond traditional legal boundaries, scholars from the Law & Society movement have shown that law is a living product of history and society — both a reflection of a nation's culture and a force that shapes it. In a country that has undergone profound transformations — from the dismantling of the capitalist economy through nationalization and collectivization, to the construction of a socialist economy based on state or cooperative ownership, and later to the experience of a market economy — the Romanian context offers fertile ground for such analysis. This paper seeks to explore the legal consciousness surrounding environmental protection in Romania, considering how concern for nature has been shaped both by individuals' personal experiences and by the collective memory of a past that continues to influence national and European identities.*

Key words: *environmental legal consciousness, communism, collective memory.*

Un paradox cu rădăcini adânci

România este astăzi una dintre țările din Europa Centrală și de Est cu unul dintre cele mai elaborate cadre legislative de mediu. De la numeroase legi naționale, la directive europene transpuse cu rigurozitate, însoțite de instituții specializate și strategii naționale de dezvoltare durabilă, cadrul juridic pare, pe hârtie, solid și cuprinzător. Această aparență bine structurată contrastează însă adesea cu realitatea zilnică. Poluarea necontrolată a aerului și a apelor, defrișările ilegale masive, lipsa unei gestionări eficiente a deșeurilor și a reciclării, precum și sancțiunile insuficiente sau ineficiente arată că legea rămâne frecvent doar un deziderat scris, dar nu și o practică cotidiană.

* Conf. univ. dr., Facultatea de Drept, Universitatea de Vest din Timișoara; e-mail: flaminia.starc@e-uvv.ro.

Această discrepanță profundă dintre normă și realitate ridică o întrebare fundamentală: de ce, în ciuda unui cadru legislativ avansat, rezultatele concrete întârzie să apară? Răspunsul nu poate fi căutat exclusiv în detaliile tehnice ale legilor sau în imperfecțiunile mecanismelor administrative — o abordare care s-a dovedit, în mod repetat, insuficientă. Este necesar să privim mai atent, spre ceea ce am putea numi conștiința juridică ecologică a societății românești — un concept ce transcende normele scrise și pătrunde în sfera memoriei colective, a mentalităților și a moștenirii istorice.

În această abordare, legislația de mediu nu mai poate fi analizată izolat, ci doar în interacțiune cu un trecut care continuă să modeleze prezentul. Moștenirea comunistă, cu practicile sale autoritare, centralizate și adesea disfuncționale, a lăsat urme profunde în atitudinile față de natură și autoritate. Într-un mediu în care legea era adesea percepută ca un instrument de control strict, dar nu neapărat ca o expresie a responsabilității sociale sau a respectului pentru mediul înconjurător, mentalitățile s-au sedimentat într-un fel de dezinteres sau chiar ostilitate față de regulile de protecție a mediului.

Această stare de fapt poate fi înțeleasă mai bine prin prisma abordărilor interdisciplinare propuse de abordarea tip *Law & Society*, care pledează pentru o interpretare a dreptului ca fenomen social complex, influențat nu doar de norme, ci și de istorie, cultură și practici sociale. Din această perspectivă, legislația de mediu este un produs și un reflex al conștiinței colective, iar pentru a schimba realitatea, este nevoie nu doar de ajustări legislative, ci de o transformare profundă a mentalităților și a modului în care societatea relaționează cu natura și cu propriile reguli.

În acest context, metafora unei „ploi târzii” ce urmează unei „furtuni uitate” devine simbolică pentru această tranziție dificilă: un moment de speranță, dar și de conștientizare a unei istorii care încă ne apasă. Înțelegerea și acceptarea acestei moșteniri este, poate, primul pas esențial spre o conștiință juridică ecologică autentică, capabilă să transforme nu doar textul legii, ci și felul în care legea este trăită și aplicată.

Ce este conștiința juridică? O scurtă introducere teoretică

În linii mari, cercetarea din domeniul conștiinței juridice (*legal consciousness*) se referă la „modul în care experiențele și înțelegerile oamenilor despre drept se traduc în acțiuni și cum acțiunea socială, la rândul ei, constituie relația lor cu dreptul”¹. În lucrarea lor extrem de influentă, *The Common Place of Law*, Patricia Ewick și Susan Silbey au introdus un cadru de analiză larg utilizat în studiile empirice despre conștiința juridică, potrivit

¹ L. M. Mather, *Law and Society* în *The Oxford Handbook of Law and Politics*, ed. K. E. Whittington, R. D. Kelemen, G. A. Caldeira, Oxford University Press, 2008, p. 691.

căruia oamenii își descriu relația cu legea ca fiind una în fața căreia se supun, cu care interacționează și împotriva căreia luptă². Din această perspectivă, conștiința juridică nu este o „caracteristică individuală”, ci un tip de „practică socială” care reflectă și, în același timp, formează structuri sociale.

Această abordare permite înțelegerea modului în care legea este trăită și percepută în viața de zi cu zi, nu doar ca un cod abstract impus, ci ca un set de norme și valori internalizate, interpretate și chiar contestate de indivizi și grupuri. În societățile post-comuniste, conștiința juridică este puternic marcată de tranzițiile bruște, de memoria colectivă a abuzurilor statului și de neîncrederea în instituțiile legale, ceea ce influențează profund felul în care legea este receptată și aplicată în practică. În acest sens, conștiința juridică devine un teren esențial pentru observarea disonanțelor dintre normele oficiale și practicile cotidiene.

În materie de mediu, conștiința juridică devine și mai complexă: natura nu este percepută uniform, ci este filtrată prin prisme culturale, istorice și personale. Ce înseamnă „protejarea naturii” variază în funcție de localizare geografică, religie, experiențe familiale sau ideologie. Pentru unii, natura poate fi o resursă economică, pentru alții, un spațiu sacru sau o moștenire culturală. Din acest motiv, normele juridice în domeniul protecției mediului au nevoie de o susținere colectivă și de un cadru cultural favorabil pentru a deveni eficiente. Altfel spus, aplicarea legii depinde de cât de adânc este ancorată în valorile și sensibilitățile unei comunități³.

În plus, politicile de mediu presupun adesea costuri sau schimbări de comportament care pot fi percepute ca impuse din exterior, mai ales în societăți în care statul nu este văzut ca un actor de încredere. Lipsa unei conștiințe juridice ecologice dezvoltate poate duce la forme de rezistență tacită sau chiar de sabotare a normelor. De exemplu, regulile privind colectarea selectivă a deșeurilor sau interzicerea tăierilor ilegale de pădure pot rămâne literă moartă dacă populația nu le percepe ca fiind legitime sau în interesul propriu. Aici intervine rolul educației juridice, al participării publice și al transparenței decizionale ca factori care pot transforma percepțiile și comportamentele.

Așadar, înțelegerea conștiinței juridice nu este doar un demers academic, ci un instrument esențial pentru formularea unor politici publice durabile. În domeniul dreptului mediului, acest lucru devine cu atât mai

² P. Ewick, S. S. Silbey, *The Common Place of Law: Stories from Everyday Life*, University of Chicago Press, 1998, p. 47.

³ Fl. Stărc-Meclejan, *Environmental Legal Consciousness in Romania: Beyond Roșia Montană* în A. Mercescu (ed.), *Constitutional Identities in Central and Eastern Europe*, Peter Lang, 2020, pp. 137-157.

important, cu cât protecția naturii nu poate fi impusă doar prin sancțiuni, ci trebuie cultivată printr-un efort de construire a unei relații de sens între lege, cetățean și natură. Numai printr-o astfel de abordare integrată, conștiința juridică ecologică poate deveni un element-cheie în tranziția către o societate sustenabilă.

Natura în regimul comunist: între ideologie și uitare

Problemele de mediu reprezintă o provocare globală care afectează toate statele, indiferent de nivelul lor de dezvoltare economică sau de sistemul politic. Chiar și țările occidentale, cu o lungă tradiție a economiei de piață și a reglementărilor de protecție a mediului, se confruntă cu poluare, pierderea biodiversității și schimbări climatice. Totuși, gradul și tipologia acestor probleme variază semnificativ în funcție de contextul istoric, politic și economic al fiecărei regiuni⁴.

În cazul statelor din Europa Centrală și de Est, moștenirea regimurilor comuniste și a economiilor planificate central a lăsat urme adânci asupra mediului. În timpul acestor regimuri, protecția mediului a fost frecvent subordonată obiectivelor de industrializare rapidă și de creștere a producției, fără a se lua în considerare sustenabilitatea resurselor naturale. De aceea, multe regiuni din fostele țări socialiste au fost marcate de poluare severă, defrișări masive, contaminarea apelor și degradarea solului.

În România comunistă, natura a fost „resemnificată” în cadrul ideologic al industrializării forțate și al centralismului autoritar. În loc să fie văzută ca un partener al ființei umane, ea a devenit un obiect pasiv, supus exploatării în numele progresului.

Trei trăsături definitorii se remarcă în relația regimului comunist cu natura:

a) Industrializarea ecologic indiferentă

Modelul de „dezvoltare” promovat de regim a fost intens industrializat și profund insensibil la echilibrele ecologice. Natura era privită ca o simplă resursă disponibilă pentru atingerea unor obiective economice planificate, nu ca un sistem viu, interdependent, care necesită protecție și respect.

Această logică a progresului cu orice preț a condus la sacrificarea pe scară largă a unor ecosisteme valoroase. Poluarea cronică de la Copșa Mică, unde aerul devenise irespirabil din cauza emisiilor industriale de plumb și funingine, este doar un exemplu emblematic. La fel, intervențiile brutale asupra Deltei Dunării – inclusiv asanarea unor lacuri naturale și transformarea terenurilor umede în terenuri agricole – au distrus habitate esențiale pentru biodiversitate, în numele „valorificării” economice a zonei. Defrișările

⁴ *Ibidem.*

masive pentru construcții sau exploatarea forestieră intensivă, de asemenea, au lăsat urme adânci în peisaj și în calitatea vieții.

b) Alienarea ecologică prin proprietate colectivă

Regimul comunist a promovat o viziune asupra proprietății în care resursele naturale – pădurile, apele, pământul – erau declarate „bunuri ale întregului popor”. În teorie, acest tip de proprietate colectivă ar fi trebuit să exprime un ideal de grijă comună și de solidaritate ecologică. În practică, însă, noțiunea de „proprietate de stat” a dus la diluarea responsabilității individuale și la ruperea legăturii afective dintre oameni și mediu.

Dacă natura aparținea tuturor, atunci – paradoxal – nu aparținea nimănui în mod real. Lipsa unei relații personale sau comunitare cu mediul a dus la ceea ce putem numi alienare ecologică. Cetățenii nu se mai simțeau implicați direct în protejarea mediului, iar administrarea centralizată nu încuraja inițiativa sau responsabilitatea locală.

Această confuzie între „a tuturor” și „a nimănui” s-a infiltrat în cultura cotidiană, în atitudini și comportamente. În loc să fie interiorizată ca o relație fundamentată pe grijă, natura a devenit un fundal inert, asupra căruia omul nu avea nici obligații, nici drepturi reale.

Această cultură a dezimplicării, construită pe baza unei ideologii aparent egalitariste, a slăbit profund rădăcinile unei conștiințe ecologice autentice. Iar efectele ei se resimt și astăzi, în dificultatea de a cultiva un simț colectiv al răspunderii față de mediu, dar și în absența unor mecanisme clare de monitorizare civică și responsabilizare administrativă.

c) Cenzura ecologică și tabuizarea criticii

În regimul comunist românesc, ecologia nu era doar ignorată – era *activ delegitimată*. Într-un stat care glorifica productivismul, industrializarea și supremația omului asupra naturii, orice discurs despre protecția mediului risca să fie văzut ca subversiv.

Critica poluării, denunțarea distrugerilor de ecosisteme sau exprimarea publică a îngrijorării față de consecințele dezvoltării forțate puteau fi interpretate ca atacuri la adresa Partidului și a „realizărilor” socialismului. Prin urmare, astfel de preocupări erau cenzurate, ridiculizate sau pur și simplu eliminate din spațiul public.

Absența presei libere, a asociațiilor independente și a dezbaterii publice au făcut imposibilă formarea unei culturi a vigilenței ecologice. Nu existau canale prin care cetățenii să afle, să conteste sau să combată efectele dezastruoase ale politicilor de mediu. De altfel, statisticile despre poluare erau secretizate, iar peisajele industriale deveniseră simboluri oficiale ale „progresului”.

Această marginalizare instituțională și simbolică a ecologiei a generat un vid cultural care a continuat să afecteze conștiința ecologică și în perioada

postcomunistă. Trecerea de la tabu la transparență, de la tăcere la acțiune, rămâne un proces lent și fragil.

Tranziția post-1989: transplantul normelor și persistența obiceiurilor

Deși este relativ ușor să identificăm momente de cotitură în istorie, mult mai dificil este să le înțelegem cu adevărat semnificația⁵. După prăbușirea regimurilor comuniste, Europa Centrală și de Est a cunoscut profunde transformări politice și economice⁶. Lumea veche a fost abandonată, iar noile state au început să adopte, cel puțin formal, instituții și modele occidentale. În România, cultura juridică s-a deschis către noi valori, inspirate din tradiția liberală: extinderea drepturilor individuale și colective, precum dreptul la informare și la participare publică în procesul decizional privind mediul sau calitatea vieții. În paralel, au fost create instituții menite să garanteze responsabilitatea juridică, toate acestea reflectând valorile și arhitectura constituțională ale statelor moderne democratice.

România a intrat într-o etapă de reformă legislativă accelerată, în special sub influența procesului de aderare la Uniunea Europeană. În mai puțin de două decenii, au fost adoptate sute de acte normative în domeniul protecției mediului – de la legi privind evaluarea impactului de mediu și conservarea biodiversității, până la reglementări stricte privind gestionarea deșeurilor sau emisiile industriale. A fost construit un cadru instituțional modern, cu agenții de mediu, mecanisme de control și instrumente precum autorizația integrată de mediu. În plus, noțiuni precum *dezvoltarea durabilă*, *poluatorul plătește* sau *precauția* au fost incluse în strategiile naționale și discursul public.

Cu toate acestea, reforma a fost, în mare parte, una impusă. Presiunea pentru alinierea rapidă la standardele europene a făcut ca procesul să fie tehnicizat, birocratic și slab conectat cu realitățile culturale și sociale locale. Legile au fost preluate într-un ritm alert, dar fără o dezbatere publică profundă, fără o interiorizare treptată a valorilor ecologice pe care le promovau și, cel mai important, fără a forma o conștiință juridică de mediu colectivă⁷.

Așa s-a creat un decalaj între normă și percepția socială. În multe cazuri, legea a fost percepută ca o formalitate, ca o obligație impusă „pentru

⁵ C. D. Tufiș, *Learning Democracy and Market Economy in Post-Communist Romania*, Iași, Institutul European, 2012, p. 17.

⁶ S. Ș. Scricciu, L. C. Stringer, *The Transformation of Post-Communist Societies in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union: an Economic and Ecological Sustainability Perspective*, în *European Environment* Eur. Env. 18, 2008, pp. 168-169.

⁷ Fl. Stărc-Meclejan, *op. cit.*, pp. 137-157.

Bruxelles”, nu ca o expresie a unei nevoi autentice de protecție a mediului. Această distanță a fost accentuată și de moștenirea culturală a comunismului – unde legea era văzută mai degrabă ca un instrument de control decât ca un spațiu al drepturilor și responsabilităților împărtășite.

Putem spune că România a construit un cadru juridic de mediu solid pe hârtie, dar fragil în practică, tocmai pentru că dezvoltarea instituțională nu a fost însoțită de o transformare profundă a mentalităților. Reconectarea dintre lege și societate, dintre norme și valori, rămâne o provocare esențială pentru viitorul ecologic al țării.

Au apărut fenomene paradoxale de gen: deși reciclarea este obligatorie, rata de reciclare rămâne una dintre cele mai scăzute din UE; deși există legislație pentru protejarea pădurilor, tăierile ilegale persistă cu complicitatea autorităților; deși poluarea aerului este monitorizată, conștientizarea impactului asupra sănătății este scăzută.

Literatura de specialitate subliniază în mod extensiv faptul că întreaga regiune post-comunistă a rămas distinctivă în ceea ce privește atitudinile cetățenilor față de problemele de mediu, ceea ce a accentuat decalajul dintre Orient și Occident în orientările de politică ecologică⁸. Astfel, sustenabilitatea viitoarelor traiectorii de dezvoltare rămâne, și în România, un obiectiv încă neasumat pe deplin⁹.

O radiografie a conștiinței juridice de mediu în România actuală

Conștiința juridică ecologică joacă un rol esențial în atingerea obiectivelor guvernamentale legate de protecția mediului, deoarece reflectă nu doar percepția oamenilor asupra legii, ci și modul în care ei își definesc relația cu natura în viața cotidiană.

Ne vom referi la o situație analizată empiric anterior¹⁰, Roșia Montană, în cazul căreia memoria colectivă se țese în jurul unei traume istorice: naționalizarea brutală a minelor din perioada comunistă și pierderea mijloacelor de subzistență. Această traumă a lăsat urme adânci în conștiința localnicilor, pentru care natura a devenit fundalul unei existențe amenințate. Cei care au sperat la căderea regimului comunist o făceau în parte pentru a-și recupera pământurile și a-și regăsi viața pierdută. De aici și sprijinul inițial oferit de o parte a comunității pentru proiectul minier RMGC, perceput ca o șansă de revenire la o formă de stabilitate, chiar cu prețul degradării mediului.

⁸ P. Chaisty, St. Whitefield, *Attitudes towards the environment: are post-Communist societies (still) different?* Environmental Politics, 2015, p. 24.

⁹ S. Ș. Scrieciu, L. C. Stringer, *op. cit.*, p. 181.

¹⁰ Fl. Stârc-Meclejan, *op. cit.*, pp. 137-157.

Pentru ei, natura era mai degrabă un spațiu funcțional decât o valoare în sine – un loc de muncă, de viață, de interacțiune.

Pe de altă parte, o viziune idealizată asupra naturii este exprimată de foștii locuitori ai Roșiei Montane, plecați în orașe, care asociază natura cu amintirile din copilărie. Această formă de conștiință ecologică se exprimă prin proiecte de restaurare, desfășurate în zonă, ce combină grija pentru patrimoniul natural și cultural cu emoții personale și nostalgie. Pentru aceștia, mediul înconjurător este o parte integrantă a identității lor afective și culturale.

În sfârșit, un alt tip de conștiință ecologică – una profund angajată și reflexivă – a fost articulată de o generație tânără, urbană, departe de moștenirea autoritarismului comunist. Activismul ecologic a devenit un fenomen național și chiar transnațional, datorită puterii rețelelor sociale și a capacității acestor tineri de a empatiza cu un viitor incert. Protestele de la Roșia Montană nu au fost conduse de ONG-uri sau lideri tradiționali, ci de cetățeni preocupați care, prin educație și reflecție, au conștientizat valoarea inestimabilă a patrimoniului natural și cultural. Pentru aceștia, natura nu este doar o resursă, ci un dar care trebuie apărut și transmis generațiilor următoare.

Atunci când analizăm formele diverse prin care oamenii își exprimă conștiința juridică și motivele pentru care aderă la anumite cauze, observăm că narațiunile lor îmbină tradiția cu elemente moderne, oferind o imagine complexă a raportului colectiv și contemporan cu dreptul mediului¹¹. Aceste povești personale devin martori ai istoriei trăite și ne oferă un acces valoros la înțelegerea modului în care trecutul modelează prezentul, prin intermediul memoriei colective – o memorie care, așa cum remarca Pierre Nora, este fidelă grupului care o are.

Pentru a înțelege această conștiință juridică fragmentară, trebuie așadar să privim în trei direcții.

Percepția autorității și legitimitatea legii în România sunt profund marcate de moștenirea unei relații ierarhice cu statul, specifică perioadei comuniste, când legea era percepută ca o impunere, iar cetățenii nu erau implicați în procesul decizional. Această perspectivă a consolidat o mentalitate în care legea este văzută mai degrabă ca o obligație externă, decât ca un acord social în care individul are un rol activ și responsabil. Drept urmare, mulți cetățeni au tendința de a externaliza responsabilitatea privind protecția mediului, considerând că este exclusiv sarcina autorităților publice

¹¹ St. Hussey, P. Thompson, *Introduction: the roots of environmental consciousness Popular tradition and personal experience* în *The Roots of Environmental Consciousness: Popular Tradition and Personal Experience*, 2002, ed. Stephen Hussey, Paul Thompson, Routledge, 2002, pp. 1-20.

să gestioneze această problemă. Această detașare afectează profund legitimitatea normelor ecologice și reduce implicarea directă a oamenilor în respectarea și susținerea acestora.

Cu toate acestea, în ciuda acestei distanțări față de cadrul legal formal, există o serie de comportamente ecologice informale care reflectă o preocupare reală și practică pentru mediu în viața de zi cu zi a oamenilor. Exemple precum reutilizarea obiectelor, grija față de grădini sau economisirea apei demonstrează existența unei conștiințe ecologice la nivelul comunităților, chiar dacă aceasta nu este încă recunoscută și valorizată formal prin lege. Aceste practici ar putea constitui un punct de plecare important pentru dezvoltarea unei culturi ecologice autentice, bazate pe participare și responsabilitate colectivă, care să depășească simpla respectare a unor norme impuse.

Din perspectiva noilor generații, educația în era digitală și globalizarea au creat un cadru propice pentru dezvoltarea unei atitudini mai active și mai implicate față de protecția mediului. Pentru mulți tineri, ecologia nu mai este doar o problemă abstractă sau o obligație legală, ci o cauză personală și o componentă a identității lor sociale. Inițiativele civice sunt exemple elocvente ale formării unei conștiințe juridice colective emergente, care pune accent pe participarea democratică și pe dreptul cetățenilor de a influența politicile de mediu. Deși această conștiință ecologică nu este încă majoritară, ea reprezintă o potențială sursă de schimbare profundă, ce poate contribui la ruperea de mentalitățile trecutului și la consolidarea unor practici juridice și sociale mai responsabile și mai sustenabile.

Construirea unei conștiințe juridice ecologice în România presupune nu doar întărirea cadrului normativ, ci și promovarea unei schimbări culturale care să recunoască rolul activ al cetățenilor în protecția mediului. Este nevoie ca legea să devină un instrument de responsabilizare colectivă și de educație civică, care să stimuleze participarea și implicarea tuturor actorilor sociali. Această transformare poate fi realizată doar printr-un proces complex, ce implică reflecție critică asupra trecutului, consolidarea instituțiilor și o atitudine deschisă față de provocările prezentului.

În final, pentru ca dreptul mediului să devină cu adevărat eficient și relevant, este esențial să reconectăm norma juridică cu realitățile vieții cotidiene – cu pădurile care trebuie protejate, cu râurile care trebuie conservate, cu aerul curat de care depind sănătatea și bunăstarea comunităților. Numai astfel legea își poate împlini rolul nu doar ca un set de reguli tehnice, ci ca un vector al unei justiții autentice, care să asigure o dezvoltare durabilă și o calitate a vieții pentru generațiile prezente și viitoare.

Este esențial să înțelegem că protecția mediului nu este doar o chestiune de politici publice, ci și una de identitate națională și europeană. Fără o

asumare a trecutului – inclusiv a greșelilor regimului comunist – nu putem construi un ethos ecologic autentic.

Europa de Est în general, și România în particular, suferă de o „ecologie a memoriei” fragmentată: nu s-a creat o narațiune colectivă despre pierderile ecologice din trecut, despre traumele produse de poluare sau despre peisajele distruse. Reconstruirea acestei memorii ar putea constitui un act de justiție simbolică și un instrument educativ.

Spre o conștiință juridică ecologică veritabilă

Conștiința juridică de mediu din România este marcată profund de moștenirea unui regim care a minimalizat responsabilitatea față de mediu și a tratat natura ca pe un simplu instrument de exploatare. Totuși, în această conștiință se află și începuturile unei noi etape, caracterizată prin creșterea participării civice, dezvoltarea unei educații critice și afirmarea principiilor justiției climatice.

Pentru a avansa, este crucial să transformăm legea într-un mijloc de responsabilizare colectivă, nu doar într-un set de reguli tehnice de aplicat. Acest proces începe prin asumarea greșelilor istorice, întărirea instituțiilor și promovarea unei atitudini reflexive și critice față de realitățile prezente.

În prezent, dreptul mediului nu mai poate fi conceput doar ca un cadru normativ formal, izolat de contextul social. Acesta trebuie perceput ca parte integrantă a unui proces complex care include educația, participarea democratică și solidaritatea între generații. Fără o conștiință juridică activă, legile rămân doar texte fără putere reală, iar politicile de mediu se transformă în promisiuni fără rezultate palpabile.

Dezvoltarea unei autentice conștiințe ecologice în drept implică, în ultimă instanță, reconectarea normelor juridice cu realitățile concrete ale vieții: cu pădurile care trebuie protejate, râurile care trebuie curățate, aerul care trebuie păstrat curat și comunitățile care depind de aceste resurse vitale.

Doar prin această legătură strânsă între lege și viața cotidiană, dreptul mediului poate deveni un adevărat motor al schimbării și o expresie a responsabilității comune pentru viitorul nostru comun.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Chaisty, P., Whitefield St., *Attitudes towards the environment: are post-Communist societies (still) different?*, în „Environmental Politics”, 2015.

- Ewick, P., Silbey, S. S., *The Common Place of Law: Stories from Everyday Life*, University of Chicago Press, 1998.
- Hussey, St., Thompson, P., *Introduction: the roots of environmental consciousness Popular tradition and personal experience* în *The Roots of Environmental Consciousness: Popular Tradition and Personal Experience*, 2002, ed. Stephen Hussey, Paul Thompson, Routledge, 2002, pp. 1-20.
- Mather, L. M., *Law and Society*, în *The Oxford Handbook of Law and Politics*, ed. K. E. Whittington, R. D. Kelemen, G. A. Caldeira, Oxford University Press, 2008.
- Scricciu, S. Ș., Stringer, L. C., *The Transformation of Post-Communist Societies in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union: an Economic and Ecological Sustainability Perspective*, în *European Environment Eur. Env.* 18, 2008, pp. 168-169.
- Stârc-Meclejan, Fl., *Environmental Legal Consciousness in Romania: Beyond Roșia Montană* în A. Mercescu (ed.), *Constitutional Identities in Central and Eastern Europe*, Peter Lang, 2020, pp. 137-157.
- Tufiș, C. D., *Learning Democracy and Market Economy in Post-Communist Romania*, Iași, Institutul European, 2012.

GUVERNANȚĂ ȘI CONSOLIDARE INSTITUȚIONALĂ – OBIECTIV PRINCIPAL SUSȚINUT DE INIȚIATIVA CENTRAL EUROPEANĂ. STUDIU DE CAZ: PLANUL DE ACȚIUNE 2024-2026

MARIANA COJOC*

Abstract: *The Central European Initiative defines itself as an intergovernmental forum established after the fall of Berlin. Its primary objective is community integration and regional cooperation to achieve sustainable development in this part of Europe. The Action Plan 2024-2026 emphasizes the importance of good governance in the region by empowering state actors to consolidate democracy through respect for the rule of law and human rights.*

Key words: *Good Governance, European Union, Central European Initiative, Romania, Multilevel Governance.*

De la Patrulater la Inițiativa Central Europeană

Căderea zidului Berlinului, simbol al bipolarității sistemice de după finalizarea celui de-Al Doilea Război Mondial, a permis rapid crearea unor organizații-punte între Estul și Vestul Europei, între cele două părți proiectate parcă deja „foste” antagonice. Astfel, pe 11 noiembrie 1989, Austria, Italia, Ungaria și Iugoslavia, la Budapesta, au pus bazele așa numitului *Patrulater*, platformă de cooperare, al cărui obiectiv în conformitate cu *Declarația de la Budapesta* era promovarea accelerării procesului de unitate europeană și consolidarea responsabilizării pentru viitorul continentului în conformitate cu Actul de la Helsinki (1975) și platforma Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, colaborarea urmând a se produce pe diferite paliere sociale și economice¹. Anii ce au urmat, prin aderări succesive, *Patrulaterul* a devenit inițiativă *Pentagonală* (1 august 1990 – aderarea Cehoslovaciei, la Summitul de la Veneția), apoi *Hexagonală* (1 iulie 1991 – aderarea Poloniei) ca în 1992, după destrămarea unui membru *fondator* – Iugoslavia – să adere Bosnia și Herțegovina, Croația și Slovenia iar „diagrama în expansiune” să devină Inițiativa Central Europeană (ICE). Așadar, pornită inițial ca o organizație regională având obiectiv evitarea marginalizării zonei adriatice –

* Conf.univ.dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius”, Constanța/Assoc.Prof.Ph.D., Faculty of History and Political Sciences, „Ovidius” University, Constanța, Romania; e-mail: marianacojoc@yahoo.com.

¹ Alessandro Lombardo, *Science diplomacy through the lens of regional cooperation: the experience of the Central European Initiative*, în *Science Diplomacy. Foundations and practice*, edited by Simone Arnaldi, Edizioni Università di Trieste, 2023, p. 91.

dunărene dar și ca o contrabalansare a politicii franco-germane în comunitățile occidentale, Italia a girat această *Patrulater*² considerând ca fiind o întoarcere la politica sa din perioada dintre cele două războaie mondiale, cu interese în zona sudică a Europei dar și în cea Central Europeană.

În prezent, ICE se autodefiniște ca fiind *forum regional interguvernamental* cu 17 state membre: Albania (1996), Bosnia și Herțegovina (1992), Bulgaria (1996), Croația (1992), Cehia (1993), Ungaria (1989), Italia (1989), Moldova (1996), Muntenegru (2006), Macedonia de Nord (1993), Polonia (1991), România (1996), Serbia (2000), Slovacia (1993), Slovenia (1992), Ucraina (1996). Relațiile cu Belarus, ce a aderat în 1996, au fost suspendate, la 25 martie 2022, ca urmare a sprijinului acordat Rusiei în agresiunea împotriva Ucrainei, această suspendare fiind, în fapt, rezultatul unor tensiuni existente deja încă din 2020 (alegeri prezidențiale controversate)³.

Un caz interesant este cel al Austriei, stat „fondator” ICE. În anul 2018, Austria a decis să se retragă. Cauzele ... multiple. Printre altele (Austria a devenit membru al Uniunii Europene în 1995), multiplele forme de cooperare regională lansate de Austria, cum ar fi: Parteneriatul Regional (2000); Salzburg Forum (2000); Cooperarea Central Europeană de Apărare (Central European Defence Cooperation, 2010); Strategia Uniunii Europene pentru regiunea Dunării (împreună cu România, 2011-EUSDR); Austerlitz/Slavkov Triangle (2015); Central Five (2020)⁴ ce au multiplicat, în multe cazuri dimensiunile cooperării pe diverse paliere. În fapt, Austria a pus în practică mai bine decât oricare stat al Uniunii Europene conceptul de *guvernanta multinivel* în organizațiile regionale, de data aceasta, fragmentând sau creând multiple *noduri de rețea* în Europa Centrală și de Sud-Est.

Revenind la Inițiativa Central Europeană ca forum regional interguvernamental, cooperarea între statele membre se realizează pe patru dimensiuni: *guvernamentală, parlamentară, economică și locală*⁵. Pentru

² Maurizio Cremasco, *From the Quadrangolare to the Central European Initiative*, paper presented at the conference „Redefining Security: New Realities in Central Europe”, Pittsburgh, 28-29 May 1992, <https://www.iai.it/sites/default/files/iai9213.pdf>, accesat: 10.05.2024.

³ *Statement by the Bulgarian CEI Presidency and the CEI-Executive Secretariat on the suspension of the Republic of Belarus from the Central European Initiative*, 25.03.2022, <https://www.cei.int/news/9261/statement-by-the-bulgarian-cei-presidency-and-the-cei-executive-secretariat-on-the-suspension-of-the>, accesat: 10.05.2025.

⁴ Christian Hutterer, *From Idealistic Legacy to Pragmatic Cooperation? Central Europe, the European Union and Austrian Foreign Policy*, în „Journal of Austrian Studies”, Volume 56, Number 2, Summer 2023, pp. 99-100, DOI: <https://doi.org/10.1353/oas.2023.0028>.

⁵ CEI, About Us, <https://www.cei.int/about-us>, accesat: 10.05.2024.

realizarea obiectivelor propuse în diversele platforme de cooperare a fost înființat încă din 1997 Secretariatul Executiv, cu sediul la Trieste. Acesta, împreună cu statele membre, elaborează *Planul de acțiune* al ICE, ce vine în completarea *Orientărilor* și *Regulamentului de Procedură* ale forumului.

Având în vedere obiectivul comun și anume cooperarea regională în vederea integrării comunitare și dezvoltării sustenabile, de aici și multitudinea statelor membre, cu statut diferit față de Uniunea Europeană, ICE a dezvoltat o latură specifică, mai precis orientarea spre finanțarea de proiecte inter-regionale, transnaționale și transfrontaliere considerate esențiale pentru priorități sectoriale comune. Finanțarea proiectelor este susținută de Fondul comun, de fondul existent prin Banca Europeană de Reconstrucție și Dezvoltare (BERD), programele fiind *Know-how Exchange Programme* și *Technical Cooperation Programme* susținute de Italia.

Proiectele finanțate prin Fondul comun vizează: *buna guvernare și consolidarea instituțională; conectivitate și mobilitate sustenabilă; bioeconomie, diplomația științifică; cooperare culturală; libertatea media; eficiență energetică; protecția mediului; comunități sustenabile, orașe și teritorii* etc⁶. Ușor de observat că domeniile de finanțare sunt în legătură directă cu criteriile de aderare la Uniunea Europeană și/sau consolidare post-aderare. În fapt, acestea sunt stabilite prin *planurile de acțiune* ale forumului.

Conform datelor furnizate de ICE, în perioada 1993 – 2023, distribuția proiectelor de cooperare tehnică, de exemplu, arată că peste 40% din resurse au fost direcționate regional, iar în ceea ce privește statele naționale - accentul s-a mutat treptat spre cele din zona Balcanilor de Vest, Ucraina și Moldova⁷.

Planul de acțiune pentru anii 2024 – 2026, pornind de la crizele existente și provocările regionale precum războiul din Ucraina, pandemia COVID-19 și de la obiectivul principal al forumului – integrarea comunitară și consolidarea sa, prezintă drept primă direcție de susținere pentru perioada menționată - *consolidarea bunei guvernări și a instituțiilor* prin combaterea corupției, a crimei organizate, promovarea transparenței în serviciile publice, combaterea migrației ilegale și a traficului de persoane, integrarea grupurilor vulnerabile, susținerea digitalizării operațiunilor instituționale și a procedurilor administrative în vederea transparenței publice, consolidarea securității cibernetice etc. Toate aceste paliere sunt, așa cum am subliniat deja, în conformitate cu criteriile de aderare la Uniunea Europeană și

⁶ CEI – *Cooperation Activities*, <https://www.cei.int/CooperationActivities>, accesat: 10.05.2025.

⁷ *CEI fund at the EBRD, Annual Report 2023*; CEI Funds, Partnerships and EU Projects, p. 13, <https://www.cei.int/sites/default/files/publications/downloads/19741.2%20Brochure%20of%20CEI%20Funds%20DIGITALE%20ESEC%20FINAL%202.pdf>, accesat: 10.05.2025.

consolidarea guvernantei *multinivel*⁸. În aceeași direcție amintim și necesitatea consolidării instituției Secretariatului Executiv ICE în vederea consolidării capacității operaționale și gestionarea unui număr cât mai mare de proiecte.

Multiplicare organizațională

Indiscutabil, zona Europei Centrale cât și cea de Sud-Est pot fi analizate atât separat, prin decuplarea de la „computerul global” dar... având în vedere hiperglobalizarea sistemică, schimbările bruște ale nivelurilor de analiză, interconectivitatea rezultantă a hiperglobalizării accelerate... ar face, poate, să greșim în a trasa dimensiuni ale unei paradigme *real-funcționaliste*. Spațiul extins al Mării Negre este consolidat de Dunăre, de statele și organizațiile regionale și internaționale ce interacționează - statele riverane: Bulgaria, Georgia, România, Rusia, Turcia și Ucraina, influențat de statele din „vecinătate” („nearby states”): Albania, Armenia, Azerbaidjan, Belarus, Grecia, Macedonia, Moldova, Serbia, Montenegro, dar și de evenimentele din zonele Sud-Estului European și Caspic⁹. Astfel, pornind de la multitudinea formelor de conflict existente – de la război la crize de tot felul traversate de conservatorism proiectat/înțeles într-o prismă extremistă – și încercând conturarea unei noi paradigme teoretice care poate preveni escaladarea acestora - prezentarea Inițiativei Central Europene face parte din analiza sistemului organizațional european cu accent pe spațiul extins al Mării Negre. În fapt, Europa comunitară sau în curs de devenire, este un studiu de caz pentru analiza funcționalității sistemului organizațional existent.

Astfel, pentru întreg arealul aflat în analiză amintim organizațiile regionale a căror colaborare pe diverse paliere implică, evident, și organizațiile internaționale:

Organizația de Cooperare Economică la Marea Neagră (OCEMN), după cum se aut prezintă (Declarația Summitului de la Yalta, 5 iunie 1998¹⁰) – este „organizație economică regională cu drepturi depline”¹¹ ce colaborează cu state și organizații internaționale și regionale în scopul consolidării eforturilor depuse în vederea atingerii obiectivelor propuse în diverse domenii – de la *agricultură, finanțe, știință, tehnologie, comerț, transporturi*,

⁸ *Central European Initiative, CEI Plan of Action 2024-2026*, <https://www.cei.int/sites/default/files/2024-01/209.001-23%20PoA%202024-2026%20FINAL2.pdf>, accesat: 10.05.2025.

⁹ Aydin Mustafa, *Europe's next shore: the Black Sea region after EU enlargement*, Paris, Institute for Security Studies, No 53, June, 2004.

¹⁰ *Yalta Summit Declaration*, Yalta, 5 June, 1998, <http://www.bsec-organization.org/UploadedDocuments/BsecAtAGlance/1998%20YALTA.pdf>

¹¹ *Home, BSEC*, <http://www.bsec-organization.org/bsec-at-glance>, accesat: 25.05.2024.

combaterea crimei organizate, cultură, educație, sănătate, protecția mediului, turism, consolidare instituțională și bună guvernare etc.¹² Având în vedere evenimentele nu doar în desfășurare (războiul din Ucraina) din spațiul extins al Mării Negre, cât și cele considerate mai mult sau mai puțin „înghetate”, putem concluziona că pe dimensiunea consolidării instituționale și bune guvernare – statele membre OCEMN au eșuat. Au eșuat în a se proiecta ca actor important regional pe un nivel de securitate important din punct de vedere geostrategic, geopolitic și geoeconomic. Iar cum sistemul interconectat funcționează... orice disfuncție de cooperare instituțională produce „gripare” regională cu repercusiuni sistemice majore indiferent de timp.

Procesul de Cooperare din Europa de Sud – Est (SEECp), în conformitate cu documentele publicate, este un for regional non-instituționalizat ce și-a început activitatea la inițiativa Bulgariei. La 7 iulie 1996 a fost semnată la Sofia – *Declarația de bună vecinătate, stabilitate, securitate și cooperare în Balcani*¹³, cu ocazia reuniunii miniștrilor Afacerilor Externe din Albania, Bulgaria, Grecia, Macedonia de Nord, România, Serbia (la momentul 1996 – Serbia și Muntenegru) și Turcia¹⁴. La acestea s-au alăturat: Croația – 2005; Republica Moldova – 2006; Muntenegru – 2007; Slovenia – 2010; Kosovo – 2014¹⁵ și, deși Bosnia și Herțegovina apare ca stat fondator pe site-ul oficial SEECp, la o altă rubrică pe același site apare ca aderând în 2001 așa cum apare și pe site-ul Ministerului Afacerilor Externe din România (în limba engleză)¹⁶. Revenind la 7 iulie 1996, la Procesul de Cooperare din Sud-Estul Europei – prezentările oficiale subliniază faptul că

¹² BSEC, *Areas of cooperation*, <http://www.bsec-organization.org/areas-of-cooperation>, accesat: 25.05.2024.

¹³ *Sofia Declaration on Good-Neighbourly Relations, Stability, Security and Cooperation in the Balkans*, adopted at the meeting of the Ministers for Foreign Affairs of the Countries of South -Eastern Europe, held at Sofia, on 6 and 7 July 1996, https://www.seecp.info/_files/ugd/879876_019fff4792e14d71a3aa4dc420955315.pdf, accesat: 25.05.2024.

¹⁴ Pe site-ul oficial al organizației, găsim la state fondatoare – Bosnia și Herțegovina <https://www.seecp.info/services> (accesat: 4.09.2023). La secțiunea About <https://www.seecp.info/about-seecp> - Bosnia și Herțegovina – stat membru SEECp din 2001. Site accesat 4.09.2023. În conformitate cu site-ul oficial al Ministerului Afacerilor Externe, Bosnia și Herțegovina – South East European Cooperation Process „SEECp s member states are: Bosnia and Herzegovina, Croatia, Albania, Bulgaria, Greece, Macedonia, Romania, Serbia, Montenegro and Turkey”, https://www.mvp.gov.ba/vanjska_politika_bih/multilateralni_odnosi/regionalne_inicijative/proces_zs_saradnju_u_jugoistocnoj_evropi/?id=140, accesat: 25.05.2024.

¹⁵ *Participants*, SEECp, <https://www.seecp.info/services>, accesat în 25.05.2024.

¹⁶ *About SEECp*, <https://www.mae.ro/en/node/22264>, accesat în 25.05.2024.

este o inițiativă a statelor din regiune fără influențe externe, fiind continuatoare contemporană a organismelor regionale din perioada interbelică și post Al Doilea Război Mondial. La Sofia au fost reprezentate și Austria (la momentul acela deținea președinția în exercițiu a Inițiativei Central Europene), Croația, Franța, Germania, Ungaria, Irlanda (președinția în exercițiu a Uniunii Europene), Italia, Federația Rusă (președinția în exercițiu OCEMN), Slovenia, Elveția (președinte în exercițiu OSCE), Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord, Statele Unite ale Americii, Înaltul Reprezentant, Uniunea Europeană, reprezentanți ai Consiliului Europei, Băncii Europene pentru Reconstrucție și Dezvoltare, Organizația Națiunilor Unite, ai Băncii Mondiale¹⁷ etc. În *Documentul* adoptat la Sofia, ca de altfel, în toate documentele SEECP, se face referire la importanța *Cartei ONU*, a *Actului Final de la Helsinki* și a *Cartei de la Paris* pentru construcția forumului, Procesul urmând să promoveze consolidarea relațiilor de bună vecinătate, a securității, a cooperării transfrontaliere și economice, modernizarea infrastructurii, cooperare în domeniul energetic, consolidare societală cooperarea cu alte organizații regionale: OCEMN, Inițiativa Central Europeană în vederea consolidării reciproce¹⁸ etc.

Pentru a cuantifica eficiența *Procesului de Cooperare din Europa de Sud-Est* ale cărui axe le-am creionat pe scurt, acțiunile acestuia trebuie integrate și conexe în realitatea neofuncționalistă a nivelului regional astfel:

- *Declarația* de la Sofia din 1996 a apărut ca o încercare de stabilizare a zonei mult prea încercată de tensiunile post Război Rece;
- Instabilitatea regională a fost combinată cu eforturile depuse în vederea integrării euro-atlantice de state diverse și diferite din toate punctele de vedere;
- *Reteritorializarea* sau „geografia în mișcare” a marcat zona Europei de Sud-Est după Războiul Rece. În lucrarea *România și procesul de stabilizare regională* (2004) autorii au punctat sursele de instabilitate din Europa Centrală și de Sud-Est vizând „mediul local interetnic și interconfesional ce perpetuează tensiuni vechi și speculează realități noi, politice, economice, financiare, sociale, militare etc (...); situarea zonei pe un coridor al migrărilor și

¹⁷ *Declaration*....https://www.seecp.info/_files/ugd/879876_019fff4792e14d71a3aa4dc420955315.pdf, accesat în 25.05.2024.

¹⁸ *Ibidem*; Daniel Mitov, *SEECP – Key to Regional Cooperation Challenges Lying Ahead of the Current Bulgarian Chairmanship-in-Office 2015-2016*, in „Perception”, Winter 2015, Volume XX, Number 4, pp. 1-9.

traficantilor de droguri, arme, muniții, ființe umane; existența a numeroase traume ale istoriei”¹⁹.

- SEECP – arheologia forumului demonstrează că acesta s-a proiectat drept platformă de stabilitate dar, destul de rapid, și de integrare euro-atlantică;
- SEECP – poate și trebuie să fie conexat cu politicile comunitare în zonă: *Politica de Extindere* cu dimensiunea sa *Balcanii de Vest* (în prezent, state candidate: Albania, Bosnia și Herțegovina, Republica Moldova, Macedonia de Nord, Serbia, Turcia, Ucraina; state potențial candidate: Georgia, Kosovo) dar și cu *Politica de Vecinătate* etc;
- Consiliul Cooperării Regionale, cu participanți statali și non statali (organizaționali) – garantează coerența acțiunilor SEECP prin minimizarea problematicilor diverse și multiple ale regiunii. În 2011, RCC a pregătit o strategie regională pentru Balcanii de Vest în concordanță cu documentele Comisiei Europene. Conform datelor furnizate de Consiliul de Cooperare Regională, prin implementarea strategiei s-a ajuns, dincolo de accentuarea responsabilității regionale, la creșterea locurilor de muncă (în 2019, zona Balcanii de Vest – rata medie de ocupare 59,1%), a investițiilor, apariția inițiativelor complementare: Planul Multianual pentru un Spațiu Economic Regional urmat de Planul Comun de Acțiune pentru Piața Regională (2021-2024)²⁰.
- Colaborarea organizațională internațională/regională și/sau forumuri instituționale - SEECP cu OCEMN, cu Procesul de Cooperare Dunăreană, Inițiativa Central Europeană, Uniunea Europeană, Consiliul Europei, Organizația Națiunilor Unite. Alianța Nord Atlantică etc – a consolidat, treptat, în timp, Procesul de Cooperare din Sud-Estul Europei drept platformă de integrare europeană în cadrul arhitecturii regionale;
- Strategiile Consiliului Cooperării Regionale au subliniat – de exemplu – impactul Pandemiei Covid 19 în statele din Sud-Estul Europei, în statele membre SEECP – fragilitatea arhitecturală a zonei din toate punctele de vedere, în special economic prin

¹⁹ Vasile Popa, Mihai Ștefan Dinu, *România și procesul de stabilizare regională*, București, Editura Universității Naționale de Apărare, 2004, pp. 9-10; Hido Bišćević, *EU Enlargement versus Old Geopolitics: The Western Balkans at the Crossroads*, Sudost European Mitteilungen, 01/2012, pp. 6-11.

²⁰ *SEE 2030 Strategy, Regional Cooperation Council, Sarajevo, 2021*, <https://www.rcc.int/see2030/files/SEE-2030-strategy.pdf>, accesat: 25.05.2024.

scăderea P.I.B, a nivelului de trai etc²¹. În ceea ce privește comerțul intra-regional, acesta a fost în creștere în 2019, exporturile din Turcia, Bulgaria, România, Grecia, reprezentând 61% din totalul exporturilor intra SEE (procent mic, însă, din totalul exporturilor statelor menționate)²².

Procesul de Cooperare Dunăreană și Strategia Uniunii Europene pentru Regiunea Dunării: secvențe

La 27 mai 2002, la inițiativa României și Austriei, la care s-au adăugat Comisia Europeană și Pactul de Stabilitate pentru Europa de Sud-Est, a fost lansat Procesul de Cooperare Dunăreană, forum neinstituționalizat. Conform site-ului Ministerului Afacerilor Externe din România, forumul este

„structurat pe mai multe dimensiuni sectoriale (economică și dezvoltare durabilă, ecologică, culturală, navigație, turism, cooperare subregională), subsumate unei dimensiuni politice care are rolul de a stabili liniile directoare ale viitoarei cooperări și de a identifica proiectele prioritare care urmează a se realiza în cadrul dimensiunilor sectoriale. Obiectivul său fundamental îl constituie armonizarea și valorizarea eficientă a diverselor inițiative de cooperare în regiunea dunăreană, în lumina valorilor și standardelor europene, având în vedere că, în contextul extinderii Uniunii Europene, Dunărea a devenit, practic, un fluviu interior al Uniunii”²³.

Statele participante în cadrul forumului sunt: România, Austria, Bosnia și Herțegovina, Bulgaria, Cehia, Croația, Germania, Republica Moldova, Serbia, Slovacia, Slovenia, Ucraina, Ungaria împreună cu Comisia Europeană și Consiliul Cooperării Regionale iar cu statut de observator: Franța, Federația Rusă, Statele Unite ale Americii și Macedonia de Nord²⁴.

Menționăm, de asemenea, pentru construcția politicilor comunitare, rolul Convenției pentru protecția fluviului Dunărea (*Danube River Protection Convention*) semnată de statele riverane la 29 iunie 1994, la Sofia (Austria, Bulgaria, Croația, Cehia, Germania, Ungaria, Moldova, România, Slovacia, Slovenia, Ucraina și Comunitățile Europene; Serbia și Muntenegru în 2003, 2008; Bosnia și Herțegovina în 2005)²⁵, la conturarea Regiunii fluviului

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 9.

²³ Ministerul Afacerilor Externe, România, PCD, <https://www.mae.ro/node/1482>, accesat: 25.05.2024.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Kristie Shepherd, *The Flow of Danube Cooperation: A History of Shared Responsibility*, „Danube Watch”, 1/2014, <https://www.icpdr.org/publications/flow-danube-cooperation-history-shared-responsibility>, accesat: 25.05.2024

Dunărea în cadrul Uniunii Europene. Astfel, la 19 iunie 2009, Consiliul European a cerut Comisiei ca până în 2010 să prezinte o strategie pentru regiunea Dunării. Prin urmare, Comisia a prezentat Parlamentului, Consiliului, Comitetului Economic și Social și Comitetului Regiunilor la 8 decembrie 2010 – *Strategia Uniunii Europene pentru Regiunea Dunării*²⁶. Evident, finalizarea documentului a fost precedată de numeroase dezbateri iar aici menționăm: conferința în domeniul dezvoltării economico-sociale și Summit-ul Dunării la nivel de prim-miniștri ai statelor din cadrul Procesului de Cooperare Dunăreană 25-26 februarie 2010, la Budapesta (Ungaria)²⁷, forumul fiind o platformă pentru conturarea Strategiei comunitare.

În fapt, Procesul de Cooperare Dunăreană lansat în anul 2002 ca for de cooperare regională, a devenit platformă pentru viitoarea *Strategie a Uniunii Europene pentru regiunea Dunării*:

- *Strategia Uniunii Europene pentru regiunea Dunării* reprezintă al doilea macro-proiect comunitar după *Strategia pentru Marea Baltică*;
- Definirea *macro-regiunilor* în documentele comunitare este bine conturată; subliniem ideea de *apartenență* a statelor participante la regiunea aflată în discuție, oricare ar fi prin împărțirea aceluiași *valori, coordonarea proiectelor* dar și încercarea reducerii *disparităților economico-sociale*; prin intensificarea procesului „people to people contact” se pot diminua discrepanțele societale regionale;
- *Regiunea Dunării* este, clar, una cu potențial major din toate punctele de vedere: economic, cultural, societal, în general, dar și cu multe vulnerabilități punctate încă din *Raportul Comisiei Europene din 2011*, cel puțin pe zona *Justiție și Afaceri Interne*;
- Din cele 100 de organizații interconectate prezentate oficial de *Strategia Uniunii Europene pentru Regiunea Dunării – Danube Cooperation Process*, în prezent, se identifică ca fiind:

„International Scientific Forum *Danube – River of Cooperation* is a non-profit, civil society organisation working for three decades to improve all

²⁶ European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, European Union, Strategy for Danube Region*, Brussels, 8.12.2010 COM (2010) 715 final, https://danube-region.eu/download/communication_from_the_commission_2010/?wpdmdl=625&refresh=5d5fe189964b61566564745, accesat: 25.05.2024.

²⁷ Emilian M. Dobrescu, Vlad Popovici, *Research Report, Romania and the European Union Strategy for the Danube Region: Process, implementation and priorities*, „Strategy and Policy Studies” (SPOS), No. 2010, 3, Bucharest, European Institute of Romania, p. 17.

forms of regional cooperation in the Danube Region, with focus on the close cooperation between the Danube region countries in transition”²⁸.

În anul 2009, în vederea consolidării cooperării regionale, Uniunea Europeană, cu ocazia Summitului de la Praga – 7 mai 2009, a lansat Parteneriatul Estic necesar pentru intensificarea colaborării pe dimensiuni economice și politice între statele membre ale construcției comunitare și șase state partenere: Armenia, Azerbaidjan, Belarus, Georgia, Republica Moldova și Ucraina²⁹. Menționez faptul că în anul 2008, prin *Declarația comună de la Paris* a fost lansată și Uniunea pentru Mediterana³⁰, dimensiuni ale Politicii Europene de Vecinătate (PEV). Există discuții prezentate într-un alt studiu ce accentuează „confuzia” definirii Parteneriatului Estic: pe de o parte – forum pentru consolidarea cooperării cu statele partenere; pe de altă parte – un labirint cu multiple rute, cu o destinație vagă. Toate acestea dacă se are în vedere că statele partenere se confruntă cu aceleași probleme: deficit democratic, provocări la adresa statului de drept și reforma judiciară, crima organizată etc., ce reușesc să transforme programele atractive ale comunității – cooperare, acorduri de liber schimb, asistență pentru reforme – din ofertante în mai „puțin” credibile³¹.

La toate acestea, adăugăm și „cazul” Austriei, evidențiat mai sus, studiu de caz ce poate fi realizat fiecărui stat național european în parte, fiecare derulând parteneriate strategice. De asemenea, pentru Europa Centrală menționăm și importanța Grupului de la Visegrád (Polonia, Ungaria, Cehia și Slovacia) și, evident, Inițiativa Celor Trei Mări³² despre ale căror obiective și interconexiuni ne propunem un alt studiu.

²⁸ International Scientific Forum, *Danube – River of Cooperation*.

²⁹ Council of the European Union, *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit*, Pragur, 7 May, 2009, Brussels, 7 May, 2009, 8435/09 (Presse 78), https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf, accesat: 25.05.2024.

³⁰ Oana Mihaela Mocanu, *Inițiativa ale Uniunii Europene în regiunea mediteraneană*, București, Institutul European din România, octombrie 2010, http://ier.gov.ro/wp-content/uploads/publicatii/WP_28_website.pdf

³¹ Dumitru Minzarari, Vladimir Pistrinciuc, *A Problem Shared: Russia and the Transformation Europe's Eastern Neighbourhood*, Research Report, Apr 1, 2020, European Council of Foreign Relations, p. 2-4, <http://www.jstor.org/stable/resrep24715>.

³² Lukasz Lewkowicz, *The Three Seas Initiative as a New Model of Regional Cooperation in Central Europe: a Polish Perspective*, Revista NISCI/UNISCI Journal, No 54 (October/Octubre 2020), pp. 177-194.

Coordonate Real-Funcționaliste

Întreaga arhitectură organizațională europeană ridică, evident, numeroase întrebări. Având în vedere faptul că scurta noastră prezentare, parte a unui proiect de analiză a *guvernaței regionale* cu studiu de caz: Uniunea Europeană - considerăm că, în momentul de față, guvernanta *multinivel* multiplică pare, la infinit, paliere organizaționale/instituționale subsistemice, fără „a închide”, de exemplu, pe cele informale - tip *forum*. Această multiplicare poate produce radicalizare subsistemică regională/organizațională și blocare sistemică. Mai mult decât atât, sunt direcționate (local/național/supranațional) resurse (de toate tipurile) pentru susținerea unor organizații/instituții al căror rol a fost atins și nu au proiectat, încă, un obiectiv bine conturat pentru viitor. Considerăm că este necesară o reproiectare teoretică a sistemului Relațiilor Internaționale, simțindu-se nevoia unui *Real-Functionalism* supranațional *sectorial/regional* în „computerul global” pentru evitarea *virusării* totale a *nodurilor de rețea* sau, altfel spus, radicalizarea acestora. În acest sens, paradigma real-funcționalistă o putem descrie ca fiind conturată de:

- *Specializare; monofuncționalitate organizațională; transparență și responsabilizare* – în cazul de față ICE se poate specializa, în conformitate cu rapoartele publicate, pe un anumit tip de proiecte: infrastructură, energie sau/și știință reducând redundanța cu alte structuri organizaționale (ex: consolidarea instituțională și bună guvernanta ce reprezintă, în fapt, esența statului de drept);
- *Pragmatism, abordare critică sistemică* – ICE definește o zonă cu vulnerabilități majore inclusiv tensiuni etnice, conflicte înghețate (Moldova) – ceea ce presupune prioritizarea unor investiții cu impact imediat; ex: rețele energetice, digitalizare;
- *Adaptarea la multipolaritate și redesign sistemic în mișcare* – extindere *Know-How Exchange Programme* ICE pe domenii strategice, ex: digitalizare sau/si securitate cibernetică; limitele Inițiativei Centrale Europene sunt date de finanțarea proiectelor, aceasta având resurse limitate de aceea, redesignul acțiunilor se impune.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- BSEC, Home, <http://www.bsec-organization.org/bsec-at-glance>, accesat: 25.05.2024.

- *BSEC, Areas of cooperation*, <http://www.bsec-organization.org/areas-of-cooperation>, accesat: 25.05.2024.
- CEI, About Us, <https://www.cei.int/about-us>, accesat 10.05.2024
- *CEI – Cooperation Activities*
<https://www.cei.int/CooperationActivities>, accesat: 10. 05.2025.
- *CEI fund at the EBRD, Annual Report 2023*; CEI Funds, Partnerships and EU Projects, p. 13,
<https://www.cei.int/sites/default/files/publications/downloads/19741.2%20Brochure%20of%20CEI%20Funds%20DIGITALE%20ESEC%20FINAL%202.pdf>, accesat: 10.05.2025.
- *Central European Initiative, CEI Plan of Action 2024-2026*,
<https://www.cei.int/sites/default/files/2024-01/209.001-23%20PoA%202024-2026%20FINAL2.pdf>, accesat: 10.05.2025.
- Cremasco, Maurizio, *From the Quadrangolare to the Central European Initiative*, paper presented at the conference „Redefining Security: New Realities in Central Europe”, Pittsburgh, 28-29 May 1992,
<https://www.iai.it/sites/default/files/iai9213.pdf>, accesat 10.05.2024.
- Council of the European Union, *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit*, Pragur, 7 May, 2009, Brussels, 7 May, 2009, 8435/09 (Presse 78),
https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf, accesat: 25.05.2024.
- Dobrescu, Emilian M, Popovici, Vlad, *Research Report, Romania and the European Union Strategy for the Danube Region: Process, implementation and priorities*, „Strategy and Policy Studies” (SPOS), No. 2010, 3, Bucharest, European Institute of Romania.
- European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, European Union, Strategy for Danube Region*, Brussels, 8.12.2010 COM (2010) 715 final,
https://danube-region.eu/download/communication_from_the_commission_2010/?wpdmdl=625&refresh=5d5fe189964b61566564745, accesat: 25.05.2024.
- Hutterer, Christian, *From Idealistic Legacy to Pragmatic Cooperation? Central Europe, the European Union and Austrian Foreign Policy*, în „Journal of Austrian Studies”, Volume 56, Number 2, Summer 2023, pp. 99-100 DOI: <https://doi.org/10.1353/oas.2023.0028>
- Lewkowicz, Lukasz, *The Three Seas Initiative as a New Model of Regional Cooperation in Central Europe: a Polish Perspective*, Revista NISCI/UNISCI Journal, No 54 (October/Octubre 2020), pp. 177-194.
- Lombardo, Alesandro, *Science diplomacy through the lens of regional cooperation: the experience of the Central European Initiative*, în *Science Diplomacy. Foundations and practice*, edited by Simone Arnaldi, Edizioni Università di Trieste, 2023, p. 91.

- Minzarari, Dumitru, Pistrinciuc, Vladimir, *A Problem Shared: Russia and the Transformation Europe's Eastern Neighbourhood*, Research Report, Apr 1, 2020, European Council of Foreign Relations, p. 2-4, <http://www.jstor.org/stable/resrep24715>.
- Mitov, Daniel, *SEECF – Key to Regional Cooperation Challenges Lying Ahead of the Current Bulgarian Chairmanship-in-Office 2015-2016*, in „Perception”, Winter 2015, Volume XX, Number 4, pp. 1-9.
- Mocanu, Oana Mihaela, *Inițiativa ale Uniunii Europene în regiunea mediteraneană*, București, Institutul European din România, octombrie 2010, http://ier.gov.ro/wp-content/uploads/publicatii/WP_28_website.pdf
- Mustafa, Aydin, *Europe's next shore: the Black Sea region after EU enlargement*, Paris, Institute for Security Studies, No 53, June, 2004.
- Popa, Vasile, Dinu, Mihai Ștefan, *România și procesul de stabilizare regională*, București, Editura Universității Naționale de Apărare, 2004, pp. 9-10.
- *SEE 2030 Strategy, Regional Cooperation Council, Sarajevo*, 2021, <https://www.rcc.int/see2030/files/SEE-2030-strategy.pdf>, accesat: 25.05.2024.
- SEECF, *Participants*, <https://www.seecf.info/services>, accesat: 25.05.2024.
- *SEECF*, <https://www.mae.ro/en/node/22264>, accesat la 25.05.2024.
- Shepherd, Kristie, *The Flow of Danube Cooperation: A History of Shared Responsibility*, „Danube Watch”, 1/2014, <https://www.icpdr.org/publications/flow-danube-cooperation-history-shared-responsibility>, accesat: 25.05.2024.
- *Sofia Declaration on Good-Neighbourly Relations, Stability, Security and Cooperation in the Balkans*, adopted at the meeting of the Ministers for Foreign Affairs of the Countries of South-Eastern Europe, held at Sofia, on 6 and 7 July 1996; https://www.seecf.info/_files/ugd/879876_019fff4792e14d71a3aa4dc420955315.pdf, accesat: 25.05.2024.
- *Statement by the Bulgarian CEI Presidency and the CEI-Executive Secretariat on the suspension of the Republic of Belarus from the Central European Initiative*, 25.03.2022, <https://www.cei.int/news/9261/statement-by-the-bulgarian-cei-presidency-and-the-cei-executive-secretariat-on-the-suspension-of-the>, accesat: 10.05.2025
- *Yalta Summit Declaration*, Yalta, 5 June, 1998, <http://www.bsec-organization.org/UploadedDocuments/BsecAtAGlance/1998%20YALTA.pdf>

LIBERTATEA RELIGIOASĂ – ÎNTRE GARANTAREA PLURALISMULUI ȘI LIMITĂRILE IMPUSE DE CEDO

ROXANA CRISTINA RADU*

Abstract: *By enshrining the textual and legal guarantee of religious freedom in Article 9 of the European Convention on Human Rights, individuals are guaranteed the right to religious freedom and to manifest it, even though the latter may be distinct from the majority religion. The guarantee of religious freedom therefore contributes to pluralism, but the legal affirmation of the latter cannot guarantee real pluralism without also being realised in practice. This European guarantee aims, however, to protect individuals, but also to encourage them in their diversity. The scope of the protection of religious freedom provided for in Article 9 includes different levels. First of all, Article 9 regulates personal belief. The scope of this protection also includes the possibility of changing religion, a notion on the border between internal belief and external expression. Finally, the European guarantee also extends to the manifestation of this religion, whether through proselytism or by simply manifesting one's conviction. Article 9(2) of the ECHR also allows for limitations on the freedom to manifest one's religion. These limitations are also part of an approach to protecting religious pluralism and the peaceful exercise of the rights guaranteed by Article 9(1).*

Key words: *religious freedom, pluralism, limitations, European Convention on Human Rights, fundamental right.*

1. Libertatea religioasă și pluralismul

Prin consacrarea textuală și juridică a garanției libertății religioase în articolul 9 al Convenției Europene privind Drepturile Omului, indivizilor li se asigură dreptul la libertatea religioasă și la manifestarea acesteia, deși aceasta din urmă poate fi distinctă de religia majoritară. Garantarea libertății religioase contribuie, prin urmare, la pluralism, dar afirmarea juridică a acestuia din urmă nu poate garanta pluralismul real, ci trebuie realizată și în practică. Această garanție europeană își propune, însă, să protejeze indivizii, dar și să îi încurajeze în diversitatea lor. Într-adevăr, recunoașterea acestei diversități și chiar încurajarea ei permite fiecăruia să-și exprime convingerile și, prin urmare, posibilitatea fiecărui credincios de a participa la diversitatea religioasă a societății și de a o îmbogăți.

* Conf. univ. dr., Facultatea de Drept, Universitatea din Craiova; e-mail: roxanacristina.radu@yahoo.com.

Sfera de aplicare a protecției libertății religioase prevăzute de articolul 9 include diferite niveluri. În primul rând, articolul 9 reglementează credința personală. Este vorba despre credință ca noțiune intrinsecă indivizilor, ceea ce vine din eul interior al fiecăruia. Sfera acestei protecții include și posibilitatea schimbării religiei, o noțiune la granița între credința internă și expresia externă. În fine, garanția europeană se extinde și la manifestarea acestei religii, fie prin prozelitism, fie prin simpla manifestare a convingerii cuiva.

Trebuie menționat că paragraful 2 al articolului 9 permite limitări ale libertății de a-și manifesta religia. Aceste limitări fac, de asemenea, parte dintr-o abordare a protecției pluralismului religios și a exercitării pașnice a drepturilor garantate de articolul 9 par. 1.

Pluralismul poate fi definit drept recunoașterea existenței mai multor moduri de gândire, comportament, opinii politice și religioase, a mai multor partide politice, a însăși existenței acestor curente de gândire¹.

În textul Convenției Europene a Drepturilor Omului, pluralismul nu este definit, fiind menționat doar în jurisprudența Curții. De fapt, Convenția însăși nu garantează noțiunea de pluralism. Curtea Europeană a Drepturilor Omului este cea care, prin hotărârile sale, pare să consacre și să garanteze conceptul și necesitatea pluralismului religios și cultural în Europa. Astfel, pluralismul este înțeles de Curte ca respect și recunoaștere a diversității și dinamicii tradițiilor culturale, identităților etnice și culturale, credințelor religioase, ideilor și conceptelor artistice, literare și socio-economice². Această recunoaștere și respectul inerent sunt esențiale în cadrul tuturor societăților democratice. Într-adevăr, întrucât societățile sunt extrem de diverse, garanția juridică europeană a toleranței și pluralismului reprezintă „cheia de boltă”³ a drepturilor omului, a democrației și a statului de drept.

În timp ce în Europa s-au înregistrat progrese inclusiv în domeniul toleranței religioase, globalizarea și diversitatea sunt subiecte recurente, iar într-un moment în care preocupările sunt concentrate în principal pe alte debateri, noțiunile de libertate a gândirii, conștiinței, opiniei și religiei continuă să fie subiect de debateri și atacuri. Deși cadrul legal al conceptului de libertate religioasă la nivel european, datorită dorinței de pluralism

¹ <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/pluralisme/61786>, accesat: martie 2025.

² Cour européenne des droits de l’homme, *Guide sur l’article 9, liberté de pensée, de conscience et de religion*, Edition du Conseil de l’Europe, 2025, p. 71, disponibil la https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_9_fre, accesat: 26.05.2025.

³ Marc Sztulman, *La Cour européenne des droits de l’homme et la notion de tolérance: de l’esprit de sacrifice au sacrifice de l’esprit*, în *Tolérance & Droit* (sous la direction de Xavier Bioy, Benjamin Lavergne, Marc Sztulman), 2003, pp. 113-133, disponibil on-line la: <https://books.openedition.org/putc/736>, accesat: martie 2025.

supranațional, solicită un sentiment de toleranță și nediscriminare în ceea ce privește protecția minorităților, el nu poate, totuși, ascunde problemele societale reale și climatul actual care par a fi situate la polul opus.

În numeroase hotărâri aparținând CEDO, în special în ceea ce privește libertatea religioasă (articolul 9 din Convenție) și libertatea de exprimare (articolul 10 din Convenție), Curtea reafirmă faptul că o societate democratică este caracterizată de pluralism. Mai mult, pentru a reglementa limitările acestor libertăți menționate mai sus, CEDO ia în considerare necesitatea de a recunoaște diversitatea și studiază impactul deciziilor sale asupra pluralismului într-o anumită societate.

2. Principiul nediscriminării pe criteriul religiei, opiniilor ori convingerilor de orice fel

Diversitatea de opinii, idei și credințe care există, firesc, într-o societate modernă, ca și diferențele de șanse și de tratament care se manifestă în diverse domenii, au impus statuarea principiului egalității de tratament în planul reglementărilor internaționale și europene. Acest principiu a constituit, însă, în egală măsură, sursa a numeroase controverse în doctrină și jurisprudență cu privire la discriminările interzise și distincțiile care pot fi considerate acceptabile sau întemeiate în diverse domenii. Spre exemplu, Convenția nr. 111 a Organizației Internaționale a Muncii (OIM) nu a considerat drept discriminare măsurile speciale de protecție sau de asistență a anumitor categorii de persoane prevăzute în alte convenții sau recomandări ale OIM, măsuri care sunt justificate de anumite nevoi specifice ale respectivelor persoane, legate de sex, vârstă, religie, invaliditate, situație familială, nivel social sau cultural, atribuții sindicale sau de reprezentare a personalului.

Sensul cel mai frecvent al discriminării este acela de aplicare a unui tratament mai rău persoanei sau persoanelor identificate drept victime ale discriminării. Discriminarea poate acționa însă și în sens invers, prin aplicarea unui tratament mai favorabil anumitor persoane care devin astfel „beneficiare” ale discriminării în raport cu celelalte, considerate victime.

Discriminarea a primit diverse definiții, legale sau doctrinare. În funcție de obiectul de activitate al diverselor organizații internaționale ori de specialitatea autorilor din literatura științifică⁴, definiția dată acestei noțiuni este restrânsă la un anumit domeniu (spre exemplu, raporturi sociale, raporturi

⁴ Gabriela Colțescu (coord.), *Vocabular pentru societăți plurale*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 121; Dan Claudiu Dănișor, *Fundamentul statului și criteriile de nediscriminare (comentarii ale dispozițiilor art. 4 din Constituția României)*, în „Revista de Drept Public” nr. 1/2008, p. 53; Jean-Michel Servais, *Droits en synergie sur le travail. Éléments de droits international et comparé du travail*, Bruxelles, Bruylant, 1997, pp. 126-131.

de muncă, relații politice, culturale, religioase etc.), iar criteriile enumerate sunt, cel mai adesea, limitate la etnie, vârstă, rasă, culoare, sex, religie, handicap, opinie politică, apartenență națională și origine socială. Discriminarea se poate manifesta, însă, în orice domeniu al vieții sociale sau politice, iar criteriile care pot sta la baza discriminării sunt atât de numeroase încât ele nu pot fi amintite decât cu titlu exemplificativ⁵.

Pentru a da o definiție cât mai cuprinzătoare, putem defini discriminarea ca fiind orice act sau fapt de excludere, deosebire, restricție sau preferință, fondat pe un criteriu neîntemeiat, care are ca scop sau ca efect neacordarea, restrângerea ori înlăturarea recunoașterii, folosinței sau exercitării anumitor drepturi recunoscute prin Constituție, legi, convenții sau tratate internaționale.

Interdicția discriminării reprezintă o fațetă a principiului egalității de tratament. În realitate, interdicția discriminării nu conduce la o obligație generală și impersonală de a aplica și de a respecta egalitatea de tratament, ci numai la interdicția unor diferențe fundamentate bazate pe anumiți factori specifici (criterii) de discriminare prevăzuți de normele UE și de legislația națională.

Discriminarea bazată pe religie sau convingere poate fi fondată pe orice religie, credință sau convingere filozofică asemănătoare, prin urmare, și pe lipsa oricărei credințe religioase (ateism). În sfera noțiunii de „religie” intră atât cultele religioase recunoscute într-un stat, cât și celelalte ramuri sau secte cu o anumită religie, având în vedere că libertatea religioasă are ca fundament libertatea gândirii și conștiinței.

Discriminarea pe criteriul religiei își păstrează caracterul ilegal chiar și atunci când este vorba despre o sectă interzisă pe motivul că încalcă legea, prezintă un pericol pentru ordinea publică, siguranța națională, sănătatea sau morala publică sau bunele moravuri întrucât trebuie disjunct între încălcarea limitelor legale ale libertății conștiinței și principiul egalității de tratament care este încălcat atâta timp cât efectul prevăzut de lege, indiferent de criteriul discriminatoriu folosit, se produce: neacordarea, restrângerea ori înlăturarea recunoașterii, folosinței sau exercitării drepturilor prevăzute în legislație. Există, desigur, și excepții: spre exemplu, în raporturile juridice de muncă excepție fac locurile de muncă pentru care apartenența la o anumită religie reprezintă o cerință profesională autentică și determinantă (preoții, profesorii de religie)⁶.

⁵ Dan Claudiu Dănișor, *art. cit. în loc. cit.*, pp. 53, 57.

⁶ Pentru detalii, a se vedea Roxana Cristina Radu, *Les atteintes à la dignité humaine au lieu du travail*, în „Revista de Științe Politice/ Revue des Sciences Politiques”, nr. 26/2010, pp. 79-80.

În cazul în care introduce o plângere/acțiune în justiție⁷, persoana care se consideră discriminată pe criteriul religios nu trebuie să își declare religia sau convingerile întrucât credința religioasă constituie un element psihic, intern, independent de practicile de cult religios care reprezintă o exteriorizare a ideilor religioase⁸. Spre exemplu, este suficient ca un angajat să demonstreze că a fost tratat mai puțin favorabil din cauza faptului că angajatorul a avut convingerea că el aparține unei anumite religii ori că are anumite convingeri (acest lucru este valabil și în cazul discriminării fondate pe etnie, opinie sau opțiune politică).

Interdicția discriminării reprezintă o singură fațetă a principiului egalității de tratament. În realitate, interdicția discriminării nu conduce la o obligație generală și impersonală de a aplica și de a respecta egalitatea de tratament, ci numai la interdicția unor diferențe fundamentate pe anumiți factori specifici (criterii) de discriminare prevăzuți de lege.

Din analiza dispozițiilor art. 14 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului potrivit căroră „Exercitarea drepturilor și libertăților recunoscute în prezenta Convenție trebuie să fie asigurată, fără vreo deosebire, întemeindu-se în special pe sex, rasă, culoare, limbă, religie, opinii politice sau orice alte opinii, origine națională sau socială, apartenența la o minoritate națională, avere, naștere sau orice altă situație”, se deduce faptul că aceste dispoziții nu interzic toate discriminările, ci doar pe cele ilicite; prin urmare, este important de determinat care sunt criteriile de determinare a discriminărilor licite de cele ilicite.

Există situații care sunt menționate în mod expres în legea fundamentală (Constituția) sau în legislația națională a unui stat ca discriminări interzise, în egală măsură există însă și cazuri care prezintă anumite particularități și „nuanțări” de care trebuie să se țină seama și în funcție de care se vor face diferențieri în modul de reglementare și sancționare constituind, în consecință, discriminări permise: „În cadrul distincțiilor inevitabile în aplicarea principiului constituțional al egalității, unele vor fi luate în considerare, altele vor fi considerate condamnabile și, ca atare, vor fi calificate drept discriminări”⁹.

Noțiunea de „discriminare” a înregistrat o evoluție semnificativă în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, trecându-se de la

⁷ Corneliu Bârsan, *Condițiile în care se pot adresa plângeri C.E.D.O. la Strasbourg*, în „Curierul Judiciar”, nr. 1/2002, pp. 15-32.

⁸ A se vedea: Ioan Muraru, *Protecția constituțională a libertăților de opinie*, București, Editura Lumina Lex, 1999, p. 56.

⁹ Robert Pelloux, *Les nouveaux discours sur l'inégalité en droit public français*, în „Revue de Droit Public”, 1982, p. 909; Simina Elena Tănăsescu, *Principiul egalității în dreptul românesc*, București, Editura All Beck, 1999, p. 29.

discriminările interzise în mod expres la discriminările considerate arbitrare. Această evoluție se înregistrează și în jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene. Astfel, recunoscându-se dreptul la identitate al minorităților naționale, este permisă luarea de către stat a unor măsuri de protecție în scopul păstrării, dezvoltării și exprimării identității persoanelor aparținând minorităților naționale, cu condiția ca acestea să fie conforme cu principiile de egalitate și de nediscriminare în raport cu ceilalți cetățeni¹⁰. Aceste măsuri de protecție echivalează cu niște discriminări permise. De multe ori, normele prin care se asigură anumitor categorii sociale au fost considerate de anumiți specialiști ca o încălcare a principiului egalității¹¹. Oricare ar fi argumentele filosofice și juridice, rațiunile de ordin moral au fost determinante la acordarea unei protecții speciale în favoarea anumitor categorii sociale (în funcție de sex, vârstă, etnie, chiar și religie). Aceste rațiuni morale se referă la anumite valori culturale sau convingeri religioase ale oamenilor. În unele țări, religia este considerată un element esențial al societății civile și se insistă asupra rolului bisericii în societate.

3. Restrângerile libertății de gândire, conștiință și religie

Paragraful 2 al art. 9 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului permite statului să aducă limitări formelor de manifestare a libertății de gândire, religie și conștiință cu condiția să respecte cerințele impuse de Convenție pentru valabilitatea acestora.

Odată stabilită aplicabilitatea art. 9, deci după ce s-a constatat că a avut loc o ingerință în dreptul reclamantului la libertatea de gândire, conștiință ori religie, Curtea afirmă că limitarea adusă de stat acestui drept este contrară convenției dacă nu se îndeplinesc cele două condiții cumulative enumerate de paragraful 2: să fie prevăzută de lege și să fie necesară, într-o societate democratică, pentru asigurarea siguranței publice, pentru protecția ordinii, a sănătății și a moralei publice, precum și a drepturilor și a libertăților altora. În momentul în care se constată neîndeplinirea uneia dintre aceste condiții, Curtea va constata încălcarea Convenției fără a mai continua examinarea celeilalte.

3.1. Asigurarea siguranței publice și ordinea publică europeană

Păstrarea ordinii publice este un motiv legitim pentru restrângerea libertății de gândire, conștiință și a religiei garantate de Convenția Europeană. Deși sunt adesea invocate alte scopuri legitime, în special acela de a proteja drepturile altora, preocuparea de a proteja ordinea publică contează în

¹⁰ A se vedea: Jo Shaw, *Law of the European Union*, Palgrave Law Masters, third edition, 2000, pp. 341, 443, 448.

¹¹ Jean-Michel Servais, *op. cit.*, pp. 126-131.

controlul proporționalității măsurilor restrictive adoptate. Curtea trebuie să se asigure că scopul legitim declarat este adevărat și că nu este doar un pretext pentru stigmatizarea unei minorități religioase. Uneori, însă, controlul Curții dă impresia că ar fi limitat la nivelul minim.

În sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului, noțiunea de ordine publică se referă la restricțiile care pot fi impuse exercitării drepturilor și libertăților. Aceste restricții pot fi chiar foarte extinse în contextul activării clauzei de derogare a articolului 15 din Convenție „în timp de război sau de urgență publică care amenință viața națiunii”. În acest caz, menținerea tradițională a ordinii publice nu mai este suficientă pentru a asigura sustenabilitatea vieții într-o societate cu adevărat democratică și, temporar, anumite libertăți, fără a fi suprimate, pot fi restrânse „în măsura strictă în care situația o cere”. Această exceptare în situații de urgență rămâne excepțională și, în afară de cazurile de război, se limitează pentru moment la amenințările interne legate de terorism¹² sau la tentativele de lovitură de stat¹³. Starea de urgență instituită în Franța în urma atacurilor din noiembrie 2015 a făcut, astfel, obiectul unei notificări de exceptare în temeiul articolului 15, care nu a fost lipsită de consecințe pentru exercitarea colectivă a libertății religioase¹⁴. Deocamdată, însă, jurisprudența Curții Europene privind condițiile de aplicare a articolului 15 nu privește ingerința în exercitarea libertății religioase.

În sens clasic, noțiunea de ordine publică se regăsește în „clauza de ordine publică” care, prevăzută în paragraful 2 al articolelor 8, 9, 10 și 11 din Convenție, autorizează Statul, în anumite condiții, să restrângă exercițiul drepturilor. În articolul 9, care garantează libertatea de gândire, conștiință și religie, paragraful 2 prevede că „libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate fi supusă altor restricții decât cele prevăzute de lege și necesare într-o societate democratică în interesul siguranței publice, pentru protecția ordinii, sănătății sau moralei publice ori pentru protecția drepturilor și libertăților altora”. Ca toate clauzele de ordine publică, acest text impune ca restricțiile să fie prevăzute de lege (termen înțeles foarte larg în sens material, și nu formal, și care se referă la surse legislative și jurisprudențiale), să urmărească unul sau mai multe dintre scopurile legitime enumerate și să fie „necesare într-o societate democratică”, adică proporționale cu efectele urmărite.

¹² CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 19 feb. 2009, *A. et a. c. Royaume-Uni*.

¹³ CEDO, Hotărârea din 20 martie 2018, *Sahin Alpay*, § 77 și *Mehmet Hasan Altan*, § 93.

¹⁴ CE, 20 ian. 2017, n° 406618, *Association «Centre culturel franco-égyptien*; CE, 22 nov. 2018, n° 425100, *Association «Centre Zahra France*».

De asemenea, se pune problema obligațiilor pozitive impuse statelor care în mod normal nu sunt supuse clauzei de ordine publică, dar, după cum subliniază Curtea, „dacă granița dintre obligațiile pozitive și negative ale statului în temeiul Convenției nu se pretează la o definiție precisă, principiile aplicabile sunt totuși comparabile”¹⁵, iar grila de interpretare aplicată, mai puțin structurată, este – totuși – similară, în special în ceea ce privește controlul proporționalității.

Pe frontul interzicerii discriminării pe bază de religie, articolul 14 din Convenție, care nu are existență independentă, poate fi activat doar în cazul aplicabilității articolului care protejează dreptul material, respectiv articolul 9. Potrivit jurisprudenței sale consacrate, Curtea trebuie să stabilească dacă tratarea diferită a persoanelor aflate într-o situație similară urmărește un scop legitim, noțiune care este înțeleasă foarte larg, întrucât articolul 14 nu enumeră scopurile legitime; în caz afirmativ, trebuie să verifice dacă există o relație rezonabilă de proporționalitate între mijloacele folosite și scopul urmărit.

Din partea statelor, scopul declarat de menținere a ordinii publice trebuie să fie supus controlului Curții în primul rând - pentru a-i determina realitatea, în al doilea rând - pentru a acorda importanță mijloacelor folosite în controlul proporționalității. Mecanismul acestui control este umbrat de noțiunea de „ordine publică europeană” care se impune statelor și la care Curtea face uneori trimitere expresă. Se pune întrebarea dacă și în ce măsură garanția libertății religioase participă la eventualele manifestări de „ordine publică europeană” în care trebuie integrată condiția fundamentală a temeiului juridic al oricărei restricții înainte de a ne concentra mai precis asupra chestiunii rolului noțiunii de ordine publică în controlul obligațiilor pozitive și negative ale statului în ceea ce privește exercitarea libertății religioase.

Curtea a folosit sintagma „ordine publică europeană” pentru prima dată în hotărârea sa *Loizidou* contra Turciei, în care a descris Convenția drept „instrument constituțional al ordinii publice europene”¹⁶ înainte de a opta pentru sintagma mai concisă „ordine publică europeană”¹⁷. După cum s-a afirmat, „ca ecou al noțiunii de ordine publică (internă), noțiunea de ordine publică europeană reflectă cerințele esențiale ale vieții în societate”¹⁸, iar Curtea însăși subliniază că „sistemul instituit de Convenție are scopul de a

¹⁵ CEDO, Hotărârea din 15 ian. 2013, *Eweida et al. c. Royaume-Uni*, § 84.

¹⁶ CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 23 mar. 1995, *Loizidou c. Turquie*, § 75.

¹⁷ CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 21 iun. 2016, *Al-Dulimi et Montana Management Inc. c. Suisse*, § 145.

¹⁸ F. SUDRE, *Les grands arrêts de la Cour européenne des droits de l'homme* (GACEDH), Paris, PUF, 8e éd., 2017, p. 9.

soluționa, în interes general, chestiunile care intră în sfera ordinii publice, prin ridicarea standardelor de protecție a drepturilor omului și prin extinderea jurisprudenței statelor în întreaga comunitate”¹⁹. Dacă cerința unui temei legal pentru a preveni orice restricție arbitrară este un fundament esențial al acestei ordini publice europene, se pune întrebarea cum contribuie garantarea libertății religioase la consolidarea acesteia.

Ordinea publică europeană nu poate fi pe deplin efectivă, pe care rarele căi de atac interstatuale nu sunt suficiente pentru a le asigura²⁰, fără dreptul de petiție individuală (art. 34 din Convenție). Foarte devreme s-a pus problema admisibilității contestațiilor formulate de organele ecleziastice. Comisia a acceptat principiul conform căruia un organism ecleziastic ar trebui, ca atare, să depună o cerere în temeiul Convenției, deoarece acționează „în numele credincioșilor” și „trebuie să admită că un astfel de organism este capabil să dețină și să exercite cu titlu personal, în calitate de reprezentant al credincioșilor, drepturile prevăzute la articolul 9 alineatul 1”²¹. Pe această bază, Curtea a putut să dezvolte principiul autonomiei bisericilor, care este acum bine stabilit²².

Ordinea publică europeană se dovedește a fi protectoare față de străinii amenințați cu extrădarea, expulzarea sau deportarea și care ar putea fi victime în țara de destinație a ordinii teocratice stricte impuse de stat²³ sau chiar a imposibilității statului gazdă de a-și asigura securitatea împotriva persecuțiilor religioase de origine privată a căror țintă ar putea fi²⁴. În toate aceste cazuri, însă, Curtea a constatat o încălcare a articolului 3 din Convenție²⁵ în cazul unei sesizări, dar nu a constatat niciodată o încălcare a articolului 9 din Convenție.

În general, jurisprudența referitoare la libertatea religioasă contribuie indirect la consolidarea ordinii publice europene, deoarece își aduce aportul în mod activ la promovarea valorilor esențiale ale Convenției. De la hotărârea Kokkinakis²⁶, Curtea a afirmat ancorarea acestei libertăți, adevărata „fundatie” a unei societăți democratice, în aceste valori. Potrivit Curții,

¹⁹ CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 13 dec. 2016, *Paposhvili c. Belgique*, § 130.

²⁰ CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 10 mai 2001, *Chypre c. Turquie*.

²¹ CEDO, Hotărârea din 5 mar. 1979, *X et Église de Scientologie c. Suède*: D.R. 16, § 75.

²² CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 9 iul. 2013, *Sindicatul « Păstorul cel Bun » c. Roumanie*.

²³ CEDO, Hotărârea din 1 iul. 2000, *Jabari c. Turquie*; Hotărârea din 23 mar. 2016, *FG c. Suède*; Hotărârea din 4 apr. 2019, *G.S. c. Bulgarie*.

²⁴ CEDO, Hotărârea din 6 iun. 2013, *M. E. c. France*.

²⁵ Art. 3 prevede: „Nimeni nu poate fi supus torturii, nici pedepselor sau tratamentelor inumane ori degradante”.

²⁶ CEDO, Hotărârea din 25 mai 1993, *Kokkinakis c. Greece*.

această libertate „figurează, în dimensiunea sa religioasă, printre elementele cele mai esențiale ale identității credincioșilor și ale concepției lor despre viață, dar este și un bun prețios pentru atei, agnostici, sceptici sau indiferenți. Este o chestiune de pluralism – cu mult câștigat de-a lungul secolelor – care este inerentă unei astfel de societăți”²⁷.

Referirea expresă la pluralism, apoi indirect și implicit la principiul nediscriminării (element „esențial pentru identitatea credincioșilor”) mărturisește legătura dintre libertatea religioasă și o societate democratică reprezentativă pentru ordinea publică europeană, a cărei componentă nu se poate reduce doar la drepturile nederogabile ale Convenției²⁸. De altfel, în dimensiunea sa referitoare la forul intern, dreptul la libertatea religioasă este absolut, nederogabil, la fel ca dreptul la schimbarea religiei care îi este asociat²⁹, care nu este lipsit de consecințe asupra manifestărilor care pot contribui la schimbarea religiei, în special educația³⁰.

Principiile statului de drept și ale securității juridice sunt asociate cu ordinea publică europeană și noțiunea de societate democratică. Ele se referă la obligația de a prescrie orice restricție a unui drept convențional prin „lege” și deci la primul „test” de convenționalitate impus de clauza de ordine publică.

3.2. Legea și conceptul de „ordine publică”

În literatura juridică s-a afirmat că „legea este inseparabilă de conceptul de ordine”, iar „legea este menită să producă ordine (în sensul larg de ordine publică)”³¹. Legea, chiar înțeleasă în sensul larg al Convenției, este un bastion împotriva arbitrarului, reflectarea ordinii care trebuie să domnească într-o societate democratică fără asuprire și cu consimțământul mai mult sau mai puțin direct al cetățenilor. Este încă necesar ca aceasta să fie compatibil cu principiile și valorile inerente ordinii publice europene. Legea în sensul Convenției, indiferent de natura ei, trebuie să existe, dar să fie și accesibilă și să îndeplinească cerințele de precizie și predictibilitate. Rareori Curtea se confruntă cu o situație de absență totală a temeiului juridic, reflectând un deficit democratic flagrant care pune la îndoială existența unui stat de drept³². De asemenea, se întâmplă extrem de rar ca CEDO să constate o încălcare a primului „test” prevăzut de lege, respectiv a motivului de ordine

²⁷ *Ibidem*, § 31.

²⁸ Caroline PICHÉRAL, *Ordre public européen*, în *Dictionnaire des droits de l'homme*, Paris, PUF, 2008, p. 720.

²⁹ CEDO, *Kokkinakis*, precit., § 31.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ François Saint-Bonnet, *Loi*, în Denis Alland, Stéphane Rials (dir.), *Dictionnaire de la culture juridique*, Paris, PUF, 2012, pp. 959-964.

³² CEDO, Hotărârea din 5 apr. 2007, *Église de Scientologie de Moscou c. Russie*, § 94.

publică; preferă să concentreze cea mai mare parte a controlului său pe al treilea test, constând în necesitatea măsurii sau proporționalitatea acesteia³³.

Sanctiunea impusă în cazul eșuării testului prevăzut de lege este deosebit de dăunătoare imaginii statului. În cauza Hassan și Tchaouch³⁴, Curtea a reamintit că „dreptul intern trebuie să ofere o anumită protecție împotriva ingerinței arbitrare a autorităților publice asupra drepturilor garantate” și „în cazul în care este vorba de chestiuni care afectează drepturile fundamentale, legea ar trebui să vină în întâmpinarea statului de drept, unul dintre principiile fundamentale ale unei societăți democratice consacrate în Convenție, dacă puterea de apreciere discreționară acordată executivului nu cunoaște limite”³⁵. Franța a trecut și ea prin această experiență tristă. În fața interpretării noi a unei dispoziții a Codului general fiscal folosită pentru a servi cauzei luptei împotriva „sectelor”, Curtea a declarat că „nu este convinsă că reclamanta a putut să prevadă într-o măsură rezonabilă consecințele care ar putea rezulta din colectarea ofertelor și prezentarea conturilor sale către organele fiscale” și a concluzionat că a existat o încălcare a art. 9, ingerința nefiind prevăzută de lege.

În domeniul obligațiilor pozitive, cel mai des folosite în contextul aplicării orizontale a Convenției, Curtea nu examinează, în general, cerința ca restricția să fie prevăzută de lege, dar există și excepții³⁶. Atunci când se pune problema legalității unei măsuri restrictive, ea nu are aceleași efecte ca în contextul unei obligații negative. Astfel, în cauza Eweida, Curtea a subliniat că:

„la fel ca multe alte state contractante, Regatul Unit nu a adoptat un text legal care să reglementeze în mod expres purtarea îmbrăcăminte și simbolurilor religioase la locul de muncă; [...] absența protecției exprese în dreptul intern nu înseamnă în sine că dreptul reclamantei de a-și manifesta religia purtând un simbol religios la locul de muncă a fost insuficient protejat”³⁷.

Faptul că în cadrul companiei există doar „reguli vestimentare” interne cu privire la simbolurile religioase va juca un rol în aprecierea proporționalității măsurilor luate și în constatarea încălcării obligației pozitive de a proteja libertatea religioasă.

³³ CEDO, Hotărârea din 23 feb. 2010, *Ahmed Arslan c. Turquie*, § 41.

³⁴ CEDO, Hotărârea din 26 oct. 2000, *Hassan et Tchaouch c. Bulgarie*, § 84.

³⁵ CEDO, Hotărârea din 29 apr. 2003, *Poltoratski c. Ukraine*, § 170.

³⁶ Colombine Madeleine, *La technique des obligations positives en droit de la Convention européenne des droits de l'homme*, Paris, Dalloz, 2014, n. 133, p. 309.

³⁷ *Ibidem*.

Într-o altă cauză examinată în special din perspectiva obligației pozitive „de a institui un sistem de recunoaștere care să faciliteze dobândirea personalității juridice de către comunitățile religioase”, Curtea a remarcat că «promulgarea Legii Bisericilor a avut ca efect imediat decăderea comunităților reclamante, care anterior aveau statutul deplin de Biserică și, prin urmare, puteau pretinde să beneficieze de privilegii (...) și subvenții din partea statului, la rangul de simple asociații, adică un statut care, în cea mai mare parte, nu oferă acces la aceste avantaje»; ca urmare, „autoritățile și-au încălcat obligația de neutralitate față de comunitățile reclamante, privându-le complet de statutul lor de biserică, mai degrabă decât aplicând măsuri mai puțin restrictive”³⁸.

3.3. Noțiunea de scop legitim

Un alt obstacol pe care statul îl poate depăși fără efort în privința restricțiilor libertății de gândire, de conștiință și de religie este legitimitatea scopului care stă la baza acestora, deoarece se întâmplă foarte rar ca CEDO să concluzioneze că a existat o încălcare din cauza absenței unui scop legitim³⁹.

Formularea articolului 9 par. 2 se referă la mai multe scopuri legitime care pot justifica o restrângere a dreptului la libertatea religioasă: siguranța publică, protecția ordinii publice, a sănătății sau a moralei publice, precum și drepturile și libertățile altora. Pe de o parte, ar fi fost tentant să sintetizeze ordinea publică în sens larg (securitatea, ordinea stricto sensu, sănătatea și moralitatea, toate purtând adjectivul „public”), pe de altă parte drepturile și libertățile celorlalți. Curtea subliniază că „lista excepțiilor de la libertatea fiecărei persoane de a-și manifesta religia sau convingerile din articolul 9 al doilea paragraf este exhaustivă și că definiția acestor excepții este restrictivă”⁴⁰. Cu toate acestea, Curtea nu a ezitat să consacre ca scop legitim apărarea principiului secularismului care nu figurează în această listă, dar pe care îl leagă de apărarea drepturilor și libertăților altora⁴¹. Sau, a mai considerat că:

„obligația de a se prezenta cu capul neacoperit în fața judecătorului, așa cum este aplicată în speță, urmărește să prevină un comportament nerespectuos față de instituția judiciară și/sau care perturbă buna desfășurare

³⁸ CEDO, Hotărârea din 8 apr. 2014, *Magyar Keresztény Mennonita Egyház et al. c. Hongrie*, § 90 et § 115.

³⁹ CEDO, Hotărârea din 6 apr. 2000, *Thlimmenos c. Grèce*, § 47.

⁴⁰ CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 1 iul. 2014, *S.A.S. c. France*, § 113.

⁴¹ CEDO, Hotărârea din 30 iun. 2009, *Aktas c. France*; Hotărârea din 26 nov. 2015, *Ebrahimian c. France*, § 53.

a ședinței [... care] nu este unul dintre scopurile legitime menționate la articolul 9 par. 2, (...) dar nimic nu împiedică ca obiectivul legitim de protecție menționat mai sus să fie considerat legat de obiectivul de protecție a ordinii publice vizat în această din urmă prevedere”⁴².

Astfel, Curtea poate demonstra o anumită flexibilitate în aprecierea strictă a scopului legitim invocat de stat.

Ordinea publică, în sens propriu-zis, clasic, este, în mod evident, un scop adecvat și legitim, care poate servi amestecului statului și îi poate conferi greutate. Aceasta poate presupune, de exemplu, „protecția ordinii publice”⁴³, „monitorizarea situației în care o mișcare sau asociație desfășoară, în scopuri presupuse religioase, activități dăunătoare populației”⁴⁴, respectarea regulilor referitoare la dezvoltarea urbană în cadrul unei „politici de urbanism”⁴⁵ și protejarea „autorității muftiului desemnat în condițiile legii”⁴⁶. Inadecvarea măsurilor luate pentru menținerea ordinii publice în timpul demonstrațiilor ostile în timpul unei slujbe religioase într-o moschee relevă și o neîndeplinire de către Stat a obligației sale pozitive de a asigura exercitarea pașnică a libertății religioase⁴⁷; acest eșec este uneori atât de grav, când ostilitatea se poate transforma în violență fizică în timpul unei slujbe a Martorilor lui Iehova, încât pasivitatea autorităților relevă o încălcare a articolelor 9 și 3 (interzicerea tratamentelor inumane și degradante) din Convenție⁴⁸. Cu toate acestea, în domeniul libertății religioase, cel mai adesea se invocă scopul general al protecției drepturilor și libertăților celorlalți, de exemplu la nivel individual în domeniul prozelitismului⁴⁹, purtarea simbolurilor religioase⁵⁰, sau - la nivel colectiv - scopul „apărării drepturilor bisericii în cauză și ale credincioșilor acesteia”⁵¹.

Uneori, în anumite cauze din jurisprudența CEDO, ambele obiective (ordinea publică și drepturile altora) sunt invocate cumulativ⁵². În cadrul

⁴² CEDO, Hotărârea din 18 sept. 2018, *Lachiri c. Belgique*, § 38.

⁴³ CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 26 apr. 2016, *İzzettin Doğan et a. c. Turquie*, § 102.

⁴⁴ CEDO, Hotărârea din 29 aug. 1996, *Manoussakis c. Grèce*, § 40; Hotărârea din 13 dec. 2001, *Église métropolitaine de Bessarabie c. Moldavie*, § 113.

⁴⁵ CEDO, Hotărârea din 24 mai 2016, *Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah et a. c. Turquie*, § 103.

⁴⁶ CEDO, Hotărârea din 14 dec. 1999, *Serif c. Grèce*, §§ 43-45.

⁴⁷ CEDO, Hotărârea din 24 feb. 2015, *Karahamed c. Bulgarie*, §§ 110-111.

⁴⁸ CEDO, Hotărârea din 3 mai 2007, *Membres de la Congrégation des témoins de Jéhovah de Gldani et a. c. Géorgie*.

⁴⁹ CEDO, Hotărârea din 24 feb. 1998, *Larissis c. Grèce*, § 44; *Kokkinakis*, precit., § 44.

⁵⁰ CEDO, Hotărârea din 24 ian. 2006, *Köse et 93 a. c. Turquie*.

⁵¹ CEDO, Hotărârea din 19 feb. 2019, *Tothpal et Szabo c. Roumanie*, § 48.

⁵² CEDO, Hotărârea din 6 nov. 2008, *Leela Förderkreis E.V. and others v. Germany*, § 89.

obligăției pozitive de a asigura exercițiul deplin al libertății religioase, Curtea poate reține scopul legitim al unei firme de a „transmite o anumită imagine a angajatorului și de a distinge mai bine marca acestuia și personalul acestuia”⁵³, ceea ce corespunde unei forme de protecție a drepturilor și libertăților altora, în cazul respectiv fiind vorba despre o societate privată.

Într-o cauză referitoare la convenționalitatea legii franceze din 11 octombrie 2010 privitoare la „interzicerea disimulării feței în spațiile publice”, Curtea a preferat să inoveze⁵⁴. Astfel, după ce a reamintit că „practica sa (...) este destul de succintă atunci când verifică existența unui scop legitim”, a subliniat faptul că „conținutul obiectivelor invocate (...) de guvernul francez și puternic contestate de reclamant, necesită o examinare amănunțită”. De altfel, diferitele scopuri legitime invocate sunt examinate cu o atenție neobișnuită de către Curte, care a reținut două dintre ele: în primul rând, „securitatea publică” în ceea ce privește prevenirea „atacurilor la securitatea persoanelor și a bunurilor” și, în al doilea rând, „combaterea fraudei de identitate”⁵⁵, care se referă la conceptul clasic de ordine publică materială și a cărei acceptare rapidă corespunde jurisprudenței obișnuite a Curții. În apărarea sa, statul francez a invocat „respectul pentru baza minimă de valori a unei societăți democratice și deschise” care se referă la respectarea egalității între bărbați și femei, respectul demnității oamenilor și respectarea cerințelor minime ale vieții în societate; dar și că „niciuna dintre aceste trei valori nu corespunde în mod explicit scopurilor legitime enumerate” de articolul 9 par. 2 al Convenției. Fiind vorba de o ținută vestimentară liber aleasă, principiul autonomiei personale prevalează asupra dorinței de a impune acestor femei un anumit comportament în toate spațiile publice, chiar și în numele principiilor egalității între bărbați și femei și al demnității. Astfel, rămâne în discuție „respectul pentru cerințele minime ale vieții în societate” sau „conviețuirea împreună” pe care Curtea le leagă de scopul de a proteja drepturile și libertățile altora. Pentru a-și întări concluzia, Curtea a subliniat că „bariera în calea celorlalți, creată de vâlul care ascunde chipul, este percepută de statul pârât ca încălcând dreptul celorlalți de a evolua într-un spațiu de sociabilitate care facilitează viața împreună”, dar, cu prudență, a observat că „flexibilitatea noțiunii de conviețuire” și riscul de exces care rezultă impune o examinare atentă din partea Curții.

⁵³ CEDO, *Eweida*, precit., § 93.

⁵⁴ Gérard Gonzalez, Guy Haarscher, *Consécration jésuitique d'une exigence fondamentale de la civilité démocratique ? Le voile intégral sous le regard des juges de la Cour européenne*, în „Revue Trimestrielle des Droits de L'Homme”, nr. 1/2015, pp. 2019-2033.

⁵⁵ *Ibidem*.

O altă hotărâre este reprezentativă pentru interpretarea teleologică a Curții, convinsă că scopul legitim al siguranței publice nu va fi suficient pentru a valida o interdicție generală. În ciuda reticenței sale, Curtea va extinde aplicarea obiectivelor prevăzute la articolul 9 par. 2, așa cum a făcut deja cu apărarea secularismului, prin acordarea unei dimensiuni aproape mistice protecției drepturilor celorlalți, fără un suport rațional real⁵⁶. Conceptul de ordine publică rămâne limitat în limite materiale pe care judecătorul european, ca și judecătorul național, ezită să le depășească pentru a-și consacra dimensiunea imaterială. Totuși, noțiunea de „conviețuire” ca motiv de limitare a unei libertăți fundamentale se încadrează în această noțiune de ordine publică intangibilă⁵⁷, a cărei structură a consolidat-o.

3.4. Necesitatea măsurii de restrângere a unei libertăți într-o societate democratică

În ceea ce privește necesitatea măsurii într-o societate democratică, acest aspect este adesea decisiv, Curtea pronunțându-se asupra ingerinței statului sau a neîndeplinirii obligației sale pozitive. Invocarea ordinii publice, sub orice formă, ca unic scop legitim al unei restricții nu atârna prea greu în echilibrul proporționalității. Astfel, Curtea a reținut că, în ceea ce privește expulzarea părții civile din sala de judecată pentru simplul motiv al purtării voalului, „din faptele cauzei nu reiese că modul în care reclamanta s-a comportat la intrarea în sala de judecată a fost lipsit de respect sau a constituit sau risca să constituie o amenințare pentru buna desfășurare a ședinței”⁵⁸.

În ceea ce privește refuzul de a recunoaște legal specificul credinței „alévi”, Curtea a statuat că acesta

„a avut ca efect negarea existenței autonome a comunității alévi și a făcut imposibil ca membrii acesteia să-și folosească lăcașurile de cult (cemevi) și anumite titluri referitoare la miniștrii lor (dede) în deplină conformitate cu legislația în vigoare. [...] În lipsa unor motive relevante și suficiente, statul pârât și-a depășit marja de apreciere. Prin urmare, ingerința contestată nu poate fi considerată necesară într-o societate democratică”⁵⁹.

Aceeași constatare de existență a disproporției între mijloacele folosite și scopul urmărit a survenit și în ceea ce privește sancțiunile impuse

⁵⁶ CEDO, Hotărârea din 11 iul. 2017, *Dakir c. Belgique*, § 51; *Belcacemi et Oussar c. Belgique*, § 49.

⁵⁷ Marie-Odile Peyroux-Sissoko, *L'ordre public immatériel en droit public français*, Paris, LGDJ, 2018, p. 94.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ CEDO, *İzzettin Doğan et a. c. Turquie*, precit., § 135.

pentru folosirea unui lăcaș de cult fără autorizațiile presupuse a contribui la „politica de urbanism”⁶⁰, imixtiune a statului motivată de o schismă în cadrul unui grup religios⁶¹ care urmărește „monitorizarea faptului dacă o mișcare sau o asociație urmărește, în scop pretins religios⁶², obiective care vin în contradicție cu cele ale populației⁶³, „când preoții aparținând bisericii reclamante au dorit să officieze liturghii în lăcașurile de cult față de care credincioșii și clerul Mitropoliei Moldovei pretindeau folosință exclusivă, sau în localități în care anumite persoane s-au opus prezenței bisericii reclamante, considerând-o ilegală”⁶⁴.

Mai mult decât ineficacitatea noțiunii de ordine publică ca scop legitim al ingerinței, trebuie subliniată instrumentalizarea acesteia, folosirea cu rea-credință din partea statelor, cel mai adesea pentru a contracara grupurile religioase minoritare. Această rea-credință este atât de evidentă în unele cazuri, încât Curtea poate chiar să constate că o ingerință vădit disproporționată nu poate fi considerată „necesară într-o societate democratică”, indiferent de scopul legitim urmărit⁶⁵ sau că „nu este necesar să se decidă dacă scopurile propuse de Guvern sunt legitime în sensul articolului 9 par. 2, deoarece ingerința în chestiune ar fi fost oricum incompatibilă cu prevederile legii”⁶⁶.

Eficacitatea invocării scopului legitim al apărării drepturilor și libertăților celorlalți pentru a justifica ingerința statului aduce mai des beneficii acestuia din urmă, în special în ceea ce privește interzicerea simbolurilor religioase⁶⁷.

În concluzie, din analiza jurisprudenței CEDO în materie reiese că, în timp ce jurisprudența referitoare la garantarea libertății religioase contribuie la consolidarea valorilor specifice ordinii publice europene, invocarea de către stat a ordinii sale publice interne pentru a contracara anumite manifestări ale libertății religioase nu produce toate efectele scontate în avantajul său, fie că intervine pentru a justifica nerespectarea obligațiilor sale negative (neamestec) sau chiar pozitive, spre exemplu o diferență de tratament. Pe de altă parte, protecția drepturilor altora⁶⁸ permite statului să scape mai des de o

⁶⁰ CEDO, *Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah*, precit.

⁶¹ CEDO, *Serif*, precit.

⁶² CEDO, *Manoussakis*, precit.; *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas*, precit.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ CEDO, *Église métropolitaine de Bessarabie*, precit., § 126.

⁶⁵ CEDO, Hotărârea din 15 sept. 2009, *Miroļubovs et autres c. Lettonie*, § 95.

⁶⁶ CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 7 iul. 2011, *Bayatyan c. Arménie*.

⁶⁷ CEDO, *Leyla Sahin à S.A.S.*, precit.; *V. Hamidovic c. Bosnie*, precit.

⁶⁸ Frederic Sudre, *Droit européen et international des droits de l'homme*, Paris, PUF, 14e éd. 2019, p. 209.

constatare a încălcării prevederilor art. 9. Dimpotrivă, Comitetul pentru Drepturile Omului al Națiunilor Unite acordă loc de frunte obiectivului ordinii publice, remarcând, de exemplu, că „principiul secularismului este în sine un mijloc prin care un stat poate încerca să protejeze libertatea religioasă a întregii populații [...] și că legea servește obiectivelor de a proteja drepturile și libertățile altora, ordinea publică și securitatea publică”, dar că

„statul parte nu a furnizat dovezi convingătoare că, purtând keski-ul său, autorul ar fi reprezentat o amenințare la adresa drepturilor și libertăților altor elevi sau la ordinea în cadrul școlii (...) și a aplicat autorului această sancțiune prejudiciabilă, nu pentru că prin conduita sa personală crea un risc concret, ci pur și simplu pentru că era considerat ca aparținând unei categorii largi de persoane definite de conduita lor motivată religios”⁶⁹.

De asemenea, Comitetul, la fel ca și Curtea, a subliniat caracterul vag și abstract al conceptului de „conviețuire”, dar a tras concluzii radical diferite de aceasta considerând că „dreptul de a interacționa cu orice individ în spațiul public și dreptul de a nu fi deranjat de purtarea voalului integral de către alte persoane nu sunt protejate de Pact și, prin urmare, nu ar putea constitui restricții”⁷⁰.

Abordarea Comitetului pentru Drepturile Omului al ONU are ca rezultat constatări de încălcări ale libertății religioase folosind o abordare care, având în vedere importanța acordată scopului legitim al ordinii publice, pare mai coerentă decât cea a Curții Europene, dar care, de asemenea, nu este lipsită de semne de întrebare⁷¹. Ordinea publică este, așadar, un concept foarte maleabil în toate sistemele juridice, fie că sunt interne sau internaționale, fiind un concept strâns legat de cel al drepturilor și libertăților fundamentale. De altfel, în literatura de specialitate s-a subliniat că: „ordinea publică și libertățile publice sunt două noțiuni care se înțeleg mai bine împreună decât separat”⁷².

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Bârsan, Corneliu, *Condițiile în care se pot adresa plângeri C.E.D.O. la Strasbourg*, în „Curierul Judiciar”, nr. 1/2002.

⁶⁹ CEDO, Hotărârea din 4 feb. 2013, *Bikramjit Singh c. France*.

⁷⁰ CEDO, Hotărârea din 17 iul. 2018, *Sonia Yaker c. France*.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Bernard Stirn, *Ordre public et libertés publiques*, în *Archives de philosophie du droit*, vol. 58, nr. 1/2015, p. 5.

- Colombine, Madeleine, *La technique des obligations positives en droit de la Convention européenne des droits de l'homme*, Paris, Dalloz, 2014.
- Colțescu, Gabriela (coord.), *Vocabular pentru societăți plurale*, Iași, Editura Polirom, 2005.
- Dănișor, Dan Claudiu, *Fundamentul statului și criteriile de nediscriminare (comentarii ale dispozițiilor art. 4 din Constituția României)*, în „Revista de Drept Public” nr. 1/2008.
- Gonzalez, Gérard, Haarscher, Guy, *Consécration jésuitique d'une exigence fondamentale de la civilité démocratique ? Le voile intégral sous le regard des juges de la Cour européenne*, în „Revue Trimestrielle des Droits de L'Homme”, nr. 1/2015, pp. 2019-2033.
- Muraru, Ioan, *Protecția constituțională a libertăților de opinie*, București, Editura Lumina Lex, 1999.
- Pelloux, Robert, *Les nouveaux discours sur l'inégalité en droit public français*, în „Revue de Droit Public”, 1982.
- Peyroux-Sissoko, Marie-Odile, *L'ordre public immatériel en droit public français*, Paris, LGDJ, 2018.
- Picheral, Caroline, *Ordre public européen*, în *Dictionnaire des droits de l'homme*, Paris, PUF, 2008.
- Radu, Roxana Cristina, *Les atteintes à la dignité humaine au lieu du travail*, în „Revista de Științe Politice/ Revue des Sciences Politiques”, nr. 26/2010.
- Saint-Bonnet, François, *Loi*, în Denis Alland, Stéphane Rials (dir.), *Dictionnaire de la culture juridique*, Paris, PUF, 2012, pp. 959-964.
- Servais, Jean-Michel, *Droits en synergie sur le travail. Éléments de droits international et comparé du travail*, Bruxelles, Bruylant, 1997.
- Shaw, Jo, *Law of the European Union*, Palgrave Law Masters, third edition, 2000.
- Stirn, Bernard, *Ordre public et libertés publiques*, în *Archives de philosophie du droit*, vol. 58, nr. 1/2015.
- Sudre, Frederic, *Les grands arrêts de la Cour européenne des droits de l'homme (GACEDH)*, Paris, PUF, 8e éd., 2017.
- Sudre, Frederic, *Droit européen et international des droits de l'homme*, Paris, PUF, 14e éd. 2019.
- Tănăsescu, Simina Elena, *Principiul egalității în dreptul românesc*, București, Editura All Beck, 1999.

Jurisprudență

- CE, 20 ian. 2017, n° 406618, *Association «Centre culturel franco-égyptien*.
- CE, 22 nov. 2018, n° 425100, *Association «Centre Zahra France»*.
- CEDO, Hotărârea din 5 mar. 1979, *X et Église de Scientologie c. Suède*.
- CEDO, Hotărârea din 25 mai 1993, *Kokkinakis c. Greece*.
- CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 23 mar. 1995, *Loizidou c. Turquie*.
- CEDO, Hotărârea din 29 aug. 1996, *Manoussakis c. Grèce*.

- CEDO, Hotărârea din 24 feb. 1998, *Larissis c. Grèce.*
- CEDO, Hotărârea din 14 dec. 1999, *Serif c. Grèce.*
- CEDO, Hotărârea din 1 iul. 2000, *Jabari c. Turquie.*
- CEDO, Hotărârea din 26 oct. 2000, *Hassan et Tchaouch c. Bulgarie.*
- CEDO, Hotărârea din 6 apr. 2000, *Thlimmenos c. Grèce.*
- CEDO, Hotărârea din 13 dec. 2001, *Église métropolitaine de Bessarabie c. Moldavie.*
- CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 10 mai 2001, *Chypre c. Turquie.*
- CEDO, Hotărârea din 29 apr. 2003, *Poltoratski c. Ukraine.*
- CEDO, Hotărârea din 24 ian. 2006, *Köse et 93 a. c. Turquie.*
- CEDO, Hotărârea din 3 mai 2007, *Membres de la Congrégation des témoins de Jéhovah de Gldani et a. c. Géorgie.*
- CEDO, Hotărârea din 6 nov. 2008, *Leela Förderkreis E.V. and others v. Germany.*
- CEDO, Hotărârea din 30 iun. 2009, *Aktas c. France.*
- CEDO, Hotărârea din 15 sept. 2009, *Miroļubovs et autres c. Lettonie.*
- CEDO, Hotărârea din 23 feb. 2010, *Ahmed Arslan c. Turquie.*
- CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 7 iul. 2011, *Bayatyan c. Arménie.*
- CEDO, Hotărârea din 4 feb. 2013, *Bikramjit Singh c. France.*
- CEDO, Hotărârea din 15 ian. 2013, *Eweida et a. c. Royaume-Uni.*
- CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 9 iul. 2013, *Sindicatul «Păstorul cel Bun» c. Roumanie.*
- CEDO, Hotărârea din 6 iun. 2013, *M. E. c. France.*
- CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 1 iul. 2014, *S.A.S. c. France.*
- CEDO, Hotărârea din 26 nov. 2015, *Ebrahimian c. France.*
- CEDO, Hotărârea din 24 feb. 2015, *Karahamed c. Bulgarie.*
- CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 21 iun. 2016, *Al-Dulimi et Montana Management Inc. c. Suisse.*
- CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 13 dec. 2016, *Paposhvili c. Belgique.*
- CEDO, Marea Cameră, Hotărârea din 26 apr. 2016, *İzzettin Doğan et a. c. Turquie.*
- CEDO, Hotărârea din 24 mai 2016, *Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah et a. c. Turquie.*
- CEDO, Hotărârea din 23 mar. 2016, *FG c. Suède.*
- CEDO, Hotărârea din 11 iul. 2017, *Dakir c. Belgique; Belcacemi et Oussar c. Belgique.*
- CEDO, Hotărârea din 20 martie 2018, *Sahin Alpay, Mehmet Hasan Altan.*
- CEDO, Hotărârea din 18 sept. 2018, *Lachiri c. Belgique.*
- CEDO, Hotărârea din 17 iul. 2018, *Sonia Yaker c. France.*
- CEDO, Hotărârea din 4 apr. 2019, *G.S. c. Bulgarie.*
- CEDO, Hotărârea din 19 feb. 2019, *Tothpal et Szabo c. Roumanie.*

Surse web

- <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/pluralisme/61786>, accesat: martie 2025.
- <https://hudoc.echr.coe.int>, accesat: februarie-martie 2025.
- Cour européenne des droits de l'homme, *Guide sur l'article 9, liberté de pensée, de conscience et de religion*, Edition du Conseil de l'Europe, 2025, disponibil la https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_9_fre, accesat: 26.05.2025.
- Sztulman, Marc, *La Cour européenne des droits de l'homme et la notion de tolérance: de l'esprit de sacrifice au sacrifice de l'esprit*, în *Tolérance & Droit* (sous la direction de Xavier Bioy, Benjamin Lavergne, Marc Sztulman), 2003, pp. 113-133, disponibil on-line la: <https://books.openedition.org/putc/736>, accesat: martie 2025.

SCURT ISTORIC AL ACTIVITĂȚILOR PRIVIND PROTECȚIA MEDIULUI ÎN OLTENIA

ȘTEFAN-CIPRIAN RAICEA*

Abstract: *Environmental protection activities in the Oltenia region have undergone a complex evolution, shaped both by the national socio-political context and the region's specific economic profile. The earliest initiatives, sporadic and unsystematized, can be traced back to the interwar period, when concerns about the conservation of natural resources reflected local interests rather than coherent policy frameworks. During the communist regime, emphasis was placed on rapid industrial development, particularly in the extractive and energy sectors, with little regard for ecological consequences. Areas such as the Motru-Rovinari coal basin were severely affected by air, soil, and water pollution, while the absence of effective environmental legislation facilitated the degradation of ecosystems. After 1989, in the context of aligning with European values and preparing for accession to the European Union, environmental protection became a priority on the public agenda. The adoption of the EU acquis imposed strict standards concerning emissions, waste management, and biodiversity conservation. Within this framework, local institutions, alongside civil society, began to play an active role in promoting an ecological culture, further supported by educational initiatives targeting the general population.*

Keywords: *environmental protection, conservation of natural resources, ecological impact, effective environmental legislation, environmental acquis.*

Introducere

Protecția mediului a devenit, în ultimele decenii, una dintre cele mai stringente preocupări ale dreptului contemporan, reflectând transformările majore pe care societatea le resimte ca urmare a degradării progresive a ecosistemelor, a schimbărilor climatice și a intensificării consumului de resurse naturale. Aceste realități au generat o mutație profundă în raporturile dintre om, stat și natură, transformând protecția mediului dintr-o opțiune politică într-o obligație juridică de rang constituțional, supranațional și internațional¹. În România, art. 35 din Constituția revizuită în 2003 consacră dreptul fiecărei persoane la un mediu înconjurător sănătos și echilibrat ecologic, oferind fundamentul normativ pentru o întreagă ramură distinctă a dreptului public: dreptul mediului².

* Student-doctorand, Școala Doctorală a Facultății de Drept, Universitatea din Craiova; e-mail: ciprian_raicea@yahoo.com.

¹ Anca Ileana Dușcă, *Dreptul mediului*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Universul Juridic, 2021, *passim*.

² Idem, *Precizări ale Curții de Justiție a Uniunii Europene referitoare la dreptul omului la un mediu sănătos*, în „Pandectele Române”, nr. 10/2011, Wolters Kluwer, București, pp. 81-

În acest context, analiza evoluției istorice a reglementărilor și practicilor privind protecția mediului într-o regiune cu particularități economice și geografice aparte, cum este Oltenia, devine un demers esențial nu doar pentru înțelegerea aplicării concrete a normelor de mediu, ci și pentru evaluarea capacității statului de a îmbina dezvoltarea economică cu exigențele durabilității ecologice³. Oltenia se remarcă printr-o serie de caracteristici care o plasează în centrul unor dezbateri majore privind tranziția ecologică: prezența unor mari platforme industriale (în special în domeniul energetic și extractiv), existența unor arii naturale protejate de interes național și european, precum și impactul social al transformărilor economice impuse de reglementările comunitare⁴.

În perioada regimului comunist, regiunea a fost supusă unei exploatare industriale intensive, în special în sectorul minier și energetic, cu efecte ecologice deosebit de grave asupra calității aerului, solului și apei. Lipsa unei reglementări eficiente și absenteismul aproape total al controlului public au contribuit la acumularea unui pasiv ecologic semnificativ, a cărui remediere este, în parte, încă în desfășurare. După 1990, tranziția la economia de piață și procesul de integrare europeană au determinat schimbări profunde în abordarea politicilor de mediu, marcate de adoptarea unor acte normative de referință și de înființarea instituțiilor de control și monitorizare a mediului⁵. Ulterior aderării la Uniunea Europeană, Oltenia a devenit un spațiu de testare a eficienței acquis-ului comunitar în materie de mediu, în special în raport cu dificultățile reconversiei industriale și ale aplicării principiului *poluatorul plătește*⁶.

Articolul de față își propune să realizeze o prezentare succintă, dar coerent structurată, a evoluției cadrului normativ și instituțional privind protecția mediului în regiunea Oltenia, printr-o abordare interdisciplinară, cu accent pe analiza juridică a principalelor etape, instituții implicate și probleme întâmpinate. Scopul este de a identifica, într-o manieră critică și argumentată, principalele lecții desprinse din acest parcurs, cu relevanță atât pentru doctrina juridică de mediu, cât și pentru elaborarea politicilor publice viitoare.

87; Adrian Barbu Ilie, *The right to a healthy environment in international and EU states legislation*, în „Revista de Științe Politice”, nr. 55/2017, pp. 100-110; Dan Claudiu Dănișor, *Drept constituțional și instituții politice. Vol. I. Teoria generală*, București, Editura C.H. Beck, 2007, p. 117.

³ Anca Ileana Dușcă, *Natura ca subiect de drept*, în Revista „Dreptul”, nr. 11/2020, pp. 33-62.

⁴ Adrian Barbu Ilie, *Dreptul mediului*, București, Editura C.H. Beck, 2017, *passim*.

⁵ Anca Ileana Dușcă, Simina Badea, *Protection of The Human Right to A Healthy Environment in Europe*, în „Indian Journal of Applied Research”, vol. 5, nr. 2/2015, pp. 298-301; Diana Dănișor, *Méthodologie juridique. Ethique et intégrité académique*, Craiova, Editura Simbol, 2020, p. 78.

⁶ Anca Ileana Dușcă, *Probleme în implementarea dreptului european al mediului în România*, în „Revista de Științe Juridice”, vol. 43, nr. 2/2023, pp. 56-64.

Se va avea în vedere atât nivelul legislativ național, cât și impactul dreptului european și al tratatelor internaționale asupra formării și aplicării normelor de protecție a mediului în acest areal geografic.

Perioada comunistă: între exploatare intensivă și absența reglementării

Evoluția protecției mediului în România în perioada comunistă (1947–1989) a fost marcată de o contradicție profundă între ideologia dezvoltării socialiste accelerate, cu accent pe industrializare masivă și exploatarea intensivă a resurselor naturale, și lipsa unui cadru normativ și instituțional coerent în materie de protecție a mediului. În regiunea Oltenia, această contradicție a devenit cu atât mai evidentă, dat fiind specificul economic regional – dominat de industrii poluante, extracția lignitului, producția de energie termoelectrică, siderurgie și prelucrarea chimică.

Regimul comunist a promovat un model de dezvoltare economică intens industrializat, în care protecția mediului era considerată o problemă secundară sau chiar inexistentă. În viziunea oficială a epocii, natura era percepută ca un rezervor inepuizabil de resurse, supus voinței omului socialist. Planificarea centralizată, prin Planurile Anuale și Planurile de Dezvoltare Cincinale, viza creșteri constante ale producției industriale, extragerea intensivă a materiilor prime și amplasarea de unități economice în funcție de considerente strict economice sau strategice, fără studii de impact asupra mediului sau consultarea comunităților locale⁷. În acest context, Oltenia a devenit una dintre cele mai afectate regiuni din punct de vedere ecologic. Bazinul carbonifer din Gorj a fost intens exploatat, în special începând cu anii 1960, pentru a alimenta marile termocentrale de la Rovinari, Turceni și Ișalnița. Aceste instalații au fost construite cu tehnologii rudimentare din punct de vedere ecologic, fără sisteme performante de filtrare a emisiilor de dioxid de sulf, oxizi de azot sau pulberi în suspensie⁸. În paralel, au fost defrișate suprafețe vaste de pădure, iar râurile au fost deviate pentru a alimenta procesele industriale sau au devenit receptori de ape reziduale netratate⁹.

⁷ Anca Ileana Dușcă, *The principle of sustainable development in The European Union*, in „Journal of Romanian Literary Studies”, nr. 8/2016, pp. 225-230; Mădălina Cristina Dănișor, Dan Claudiu Dănișor, *Teoria generală a dreptului*, București, Editura Universul Juridic, 2023, p. 56.

⁸ Adrian Barbu Ilie, *Mining Procedures and Environmental Protection in Romania. Between Economical Benefits and Sustainable Development*, in „Journal of Advanced Research in Law and Economics”, vol. I, nr. 2/2011, pp. 115-119.

⁹ Anca Ileana Dușcă, Camelia Mihaela Bobașu, *Protecția ecosistemelor terestre între necesitate și realitate*, în „Revista de Științe Juridice”, nr. 1/2007, pp. 107-116; Anca Ileana Dușcă, Robert Bischin, *Câteva cuvinte despre protecția faunei în dreptul intern și*

În primii 30 de ani ai regimului comunist, legislația privind protecția mediului era aproape inexistentă. Actele normative emise aveau caracter punctual și sectorial, fiind în mod obișnuit orientate spre protecția sănătății populației sau a unor interese economice particulare, fără a reflecta o preocupare sistematică pentru conservarea mediului natural¹⁰. În lipsa unor standarde de mediu clare, operatorii industriali nu aveau nicio obligație legală reală de a controla deversările, emisiile sau gestionarea deșeurilor¹¹.

În Oltenia, instituțiile locale nu aveau autonomie în luarea deciziilor privind amplasarea obiectivelor industriale sau în gestionarea impactului de mediu. Întreaga regiune a fost tratată ca un spațiu de extracție și consum de resurse pentru nevoile centrale ale statului, în special pentru alimentarea cu energie a zonei sudice a țării și a Capitalei¹². Situațiile de poluare extremă erau ignorate sau minimizate, nefiind raportate oficial, întrucât nu exista o presă liberă, o societate civilă organizată sau un sistem de justiție administrativă care să intervină în apărarea drepturilor cetățenești privind mediul. Exploatarea masivă a resurselor naturale din Oltenia a lăsat urme profunde asupra peisajului și calității vieții locuitorilor¹³. Bazinul carbonifer Rovinari-Turceni-Jilț a fost afectat de transformări geografice semnificative: mii de hectare de teren agricol au fost excavate, sate întregi au fost strămutate sau rase de pe hartă (ex. Rogojel, Țârculești, Brădet), iar pădurile au fost tăiate pentru a face loc carierelor de lignit. Solurile au fost distruse ireversibil, iar reabilitarea acestora nu a fost prevăzută nici în planificarea economică, nici în reglementările administrative¹⁴.

Termocentralele construite în zonă funcționau pe bază de lignit cu conținut ridicat de sulf și cenușă, iar lipsa unor filtre eficiente a condus la emisii continue de dioxid de sulf și pulberi în atmosferă. Astfel, în localitățile din proximitate (Rovinari, Bălteni, Drăgulești), incidența bolilor respiratorii și a afecțiunilor cardiovasculare a crescut dramatic, dar aceste date erau ținute

internațional, în „Revista de Științe Juridice”, vol. 34, nr. 1/2019, pp. 275-286; Sevastian Cercel, Irina Călinescu, Mădălin Savu Ticu, Dan Mihail Dogaru, *Drept civil. Drepturi reale*, Craiova, Editura Universitaria, 2016, p. 87.

¹⁰ Anca Ileana Dușcă, *Natura ca subiect de drept*, pp. 33-61.

¹¹ Idem, *Provocări europene și românești referitoare la deșeuri în lumina celui de-al șaptelea plan de acțiune în materia mediului al Uniunii Europene*, în Revista „Dreptul”, vol. 9, nr. 1/2018, pp. 153-170; Horia Diaconescu, Ruxandra Răducanu, *Infrațiuni de corupție și de serviciu*, București, Editura C.H. Beck, 2018, p. 112.

¹² Lucreția Dogaru, Antonia Diana Dogaru, *The rights of nature. A new paradigm*, în „Curentul Juridic”, nr. 2/2022, pp. 70-81; Anca Ileana Dușcă, *Natura ca subiect de drept*, pp. 33-62; Diana Dănișor, *op.cit.*, p. 88.

¹³ Mircea Duțu, *Dreptul mediului și al climei Vol 1: Partea generală*, București, Editura Universul Juridic, 2022, p. 115.

¹⁴ Anca Ileana Dușcă, *Probleme în implementarea dreptului european al mediului...*, pp. 56-64.

sub control strict de Securitate și Direcțiile Sanitare județene¹⁵. Râurile Jiu, Gilort și Motru au devenit canale de deversare a apelor reziduale provenite din exploatarea miniere, spălătoriile de cărbune și stațiile industriale. În lipsa unor instalații de epurare, calitatea apei s-a deteriorat semnificativ, afectând biodiversitatea acvatică și compromițând sursele de apă potabilă ale unor comunități întregi¹⁶. De asemenea, poluarea fonică și vibrațiile produse de exploziile controlate din carierele miniere afectau structura clădirilor și calitatea vieții, dar aceste probleme nu au fost niciodată recunoscute oficial sau reglementate legal¹⁷.

În perioada comunistă, orice discurs critic față de politicile de industrializare sau semnalare a degradării mediului era considerat subversiv. Cercetătorii în domeniul ecologiei sau ingineriei mediului erau marginalizați, iar studiile care indicau efecte negative ale poluării erau cenzurate. De exemplu, proiecte de cartare a calității aerului în zonele industriale ale Olteniei au fost blocate sau menținute în regim intern, sub pretextul *informațiilor sensibile de interes economic*¹⁸. Chiar și în interiorul partidului, inițiativele izolate ale unor cadre tehnice sau administrative de a semnala probleme de mediu erau ignorate sau reinterpretate ideologic. Termenii precum *poluare*, *deșeuri toxice* sau *distrugere ecologică* erau absenți din limbajul oficial, fiind înlocuiți cu formule eufemistice sau pur și simplu omise. Astfel, s-a perpetuat o cultură instituțională de negare și tăcere, cu efecte negative asupra formării unei conștiințe ecologice la nivelul populației¹⁹.

Tranziția postdecembristă și începuturile cadrului instituțional

Perioada care a urmat căderii regimului comunist în decembrie 1989 a fost marcată de transformări structurale profunde în toate sferele vieții sociale, economice și politice. În acest context, protecția mediului a început să fie abordată ca un domeniu de politică publică distinct, cu valoare strategică, în cadrul procesului general de democratizare și al alinierii la standardele internaționale și europene²⁰. În cazul regiunii Oltenia, tranziția

¹⁵ Idem, *Provocări europene și românești referitoare la deșeuri...*, pp. 153-170.

¹⁶ Idem, *Discuții relative la calitatea de subiect de drept a animalelor*, în Revista „Dreptul”, nr. 3/2021, pp. 82-103.

¹⁷ Mircea Dușu, *Probleme ale efectivității, eficienței și dezvoltării dreptului mediului în România. Aspecte de drept substanțial și drept procedural*, în Revista „Dreptul”, nr. 11/2020, pp. 11-36.

¹⁸ Adrian Barbu Ilie, *The right to a healthy environment ...*, pp. 100-110.

¹⁹ Anca Ileana Dușcă, *Le droit roumain et le droit communautaire. Perspective sociologique, linguistique et juridique*, Editions Universitaires Européennes, Saarbrücken, 2013, p. 110.

²⁰ Anca Ileana Dușcă, Ștefan Ciprian Raicea, *Dreptul mediului. Caiet de seminar*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Universul Juridic, 2024, p. 45; Sevastian Cercel,

postcomunistă a fost resimțită deopotrivă ca o eliberare de sub presiunea industrializării forțate, dar și ca o confruntare directă cu moștenirea ecologică lăsată de vechiul regim: poluare masivă, degradare a resurselor naturale, lipsa unor structuri instituționale competente și o conștiință publică redusă privind importanța mediului.

În perioada 1990–1995, protecția mediului în România a fost reglementată fragmentar, într-un context juridic fluid și adesea contradictoriu. Legea nr. 9/1973 privind protecția mediului²¹ și hotărârile conexe ale Consiliului de Miniștri au fost treptat înlocuite sau modificate printr-o serie de acte normative noi, care căutau să introducă principii moderne în domeniu²². Un pas esențial a fost reprezentat de adoptarea Legii protecției mediului nr. 137/1995, care a instituit pentru prima dată o reglementare unitară, sistematică și coerentă a domeniului, având la bază principiile dezvoltării durabile, *poluatorul plătește* și prevenției. În paralel, au fost create și consolidate instituții specializate. Ministerul Apelor, Pădurilor și Protecției Mediului (ulterior Ministerul Mediului) a devenit autoritatea centrală de specialitate în domeniu, cu responsabilități în elaborarea politicilor și reglementărilor. La nivel local, s-au înființat Agențiile Județene pentru Protecția Mediului (AJPM), care aveau rolul de a autoriza activitățile cu impact asupra mediului, de a monitoriza calitatea factorilor de mediu și de a impune sancțiuni în caz de neconformitate²³.

În Oltenia, Agențiile pentru Protecția Mediului din județele Dolj, Gorj, Mehedinți, Vâlcea și Olt au început să funcționeze efectiv în a doua jumătate a anilor 1990, deși cu personal redus, dotare tehnică precară și resurse limitate. De asemenea, în cadrul prefecturilor și consiliilor județene au fost constituite comisii consultative pentru probleme de mediu, dar fără atribuții executive proprii²⁴. Aplicarea efectivă a legislației de mediu în Oltenia s-a lovit de realitățile economice dure ale tranziției: falimentul marilor întreprinderi, creșterea șomajului și presiunile sociale legate de menținerea locurilor de muncă. Platformele industriale energofage – precum termocentralele de la Turceni, Rovinari și Ișalnița sau exploatarea miniere din Bazinul Motru – funcționau cu tehnologii învechite, iar adaptarea acestora la noile

Irina Călinescu, Mădălin Savu Ticu, Dan Mihail Dogaru, *Drept civil. Partea generală*, Craiova, Editura Universitaria, 2016, p. 127.

²¹ <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/311>, consultat în 15.04.2025.

²² Mircea Duțu, *Dreptul mediului și al climei Vol 1: Partea generală*, p. 125.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Anca Ileana Dușcă, *L'Union européenne et le droit de l'environnement. Législation, jurisprudence et écologie*, Editions Universitaires Européennes, Saarbrücken, 2011, p. 50; Dan Claudiu Dănișor, *op.cit.*, p. 137; George Gîrleşteanu, *Drept constituțional și instituții politice*, București, Editura Universul Juridic, 2012, p. 142.

cerințe legale presupunea costuri pe care statul și operatorii economici nu le puteau suporta²⁵.

În plus, mecanismele administrative de autorizare și control erau slab dezvoltate, iar corupția, lipsa de experiență și presiunea economică generau adesea situații de tolerare a poluării. De exemplu, numeroase autorizații de mediu au fost eliberate formal, fără ca operatorii să îndeplinească efectiv condițiile tehnice, în baza unor *planuri de conformare* care erau amânate sau ignorate²⁶. Un alt aspect relevant este lipsa capacității populației locale de a reacționa la problemele de mediu. Deși Constituția României, în forma revizuită în 2003, consacră la art. 35 dreptul oricărui cetățean la un mediu sănătos, mecanismele de acces la justiție în probleme ecologice erau greu accesibile, iar ONG-urile de profil erau încă într-un stadiu incipient în această regiune²⁷. În acest sens, Oltenia s-a confruntat cu o întârziere sistemică în formarea unei conștiințe civice ecologice și în utilizarea pârgurilor democratice pentru a sancționa poluarea²⁸.

Un element determinant pentru întărirea cadrului instituțional de protecție a mediului în Oltenia a fost accesul la fonduri internaționale și colaborarea cu organizații și instituții europene²⁹. Încă din anii 1995-1999, România a început să beneficieze de programe de asistență tehnică (ex. PHARE, ISPA, LIFE), care au sprijinit formarea personalului, achiziția de echipamente pentru monitorizarea factorilor de mediu și elaborarea de studii de impact³⁰.

Oltenia a fost inclusă în mai multe proiecte-pilot care vizau tranziția ecologică a unor industrii mari – precum rețehnologizarea parțială a grupurilor energetice de la Rovinari și Turceni sau reconstrucția ecologică a unor cariere dezafectate. Aceste inițiative au pus bazele unei noi abordări, care combina exigențele de mediu cu logica dezvoltării economice locale și a reconversiei industriale³¹. De asemenea, au fost inițiate primele proiecte de

²⁵ Mircea Duțu, *Considerații în legătură cu delimitarea și corelarea sistemelor (regimurilor) juridice de prevenire și reparare a daunelor ecologice în dreptul român*, în Revista „Dreptul”, nr. 3/2013, pp. 239-261; Gabriel Olteanu, *Dreptul proprietății intelectuale*, Ediția a 2-a, București, Editura C.H. Beck, 2008, p. 94.

²⁶ Adrian Barbu Ilie, *Sistemul procedural al evaluării și autorizării activităților cu impact asupra mediului*, în „Revista de Științe Juridice”, vol. 30, nr. 2/2016, pp. 114-127.

²⁷ Anca Ileana Dușcă, *Probleme în implementarea dreptului european al mediului...*, pp. 56-64.

²⁸ Idem, *La responsabilité préventive, essence de la responsabilité écologique*, Éditions universitaires européennes, Saarbrücken, 2014, p. 122.

²⁹ Idem, *Probleme în implementarea dreptului european al mediului...*, pp. 56-64.

³⁰ Idem, *The principle of environmental protection in internal law and in the European Union*, în „Revista de Științe Juridice”, vol. 31, nr. 2/2017, pp. 158-163.

³¹ Idem, *The principle of sustainable development ...*, pp. 225-230.

educație ecologică și conștientizare publică, în colaborare cu instituții de învățământ și ONG-uri. Universitatea din Craiova, spre exemplu, a introdus programe de studii în domeniul ingineriei mediului și a participat la proiecte de monitorizare a calității apei și solului în județele Dolj și Olt. În paralel, autoritățile locale au început să colaboreze cu parteneri internaționali pentru elaborarea unor strategii locale de mediu, ca parte a politicii de descentralizare³².

Pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană a fost un moment de cotitură pentru întregul cadru normativ și instituțional privind protecția mediului în România. Capitolul 22 – Mediu, din negocierile de aderare, a impus armonizarea legislației interne cu acquis-ul comunitar, ceea ce a condus la adoptarea unor noi legi și la restructurarea profundă a instituțiilor³³. La nivel regional, Agențiile pentru Protecția Mediului din Oltenia au fost modernizate, iar personalul a beneficiat de instruiți și recalificări. S-a trecut la digitalizarea bazelor de date privind calitatea aerului, apei și solului, iar laboratoarele de analiză au fost dotate cu aparatură conformă standardelor europene³⁴. De asemenea, s-a introdus sistemul de evaluare a impactului asupra mediului (EIM), care a devenit obligatoriu pentru proiectele cu efect semnificativ asupra mediului, precum extinderea capacităților energetice sau modernizarea căilor de transport³⁵.

Importanța principiilor de drept european al mediului – precum *precauția*, *poluatorul plătește*, *responsabilitatea extinsă a producătorului* – a început să se reflecte treptat și în actele administrative locale. Totodată, descentralizarea administrației publice a permis autorităților județene și municipale să adopte hotărâri proprii privind gestionarea deșeurilor, protecția spațiilor verzi sau conservarea biodiversității³⁶. În județul Vâlcea, spre exemplu, autoritățile locale au sprijinit înființarea unor arii naturale protejate în Munții Căpățâni, în timp ce în Dolj au fost implementate proiecte de ecologizare a haldelor de cenușă³⁷.

³² Alina Livia Nicu, *Drept administrativ*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2011, p. 175.

³³ Anca Ileana Dușcă, *L'Union européenne et le droit de l'environnement...*, p. 115.

³⁴ Idem, *Le droit roumain et le droit communautaire. Perspective...*, p. 125.

³⁵ Idem, *The principle of environmental protection in internal law and in...*, pp. 158-163; Mădălina Cristina Dănișor, Dan Claudiu Dănișor, *op. cit.*, p. 126.

³⁶ Anca Ileana Dușcă, *Precizări ale Curții de Justiție a Uniunii Europene...*, pp. 81-87.

³⁷ Anca Ileana Dușcă, Simina Badea, *Protection of The Human Right to A Healthy Environment...*, pp. 298-301; Daniel Ghiță, *Executarea obligațiilor prin mijloace indirecte*, București, Editura C.H. Beck, 2016, p. 112.

Alinierea la acquis-ul comunitar: restructurarea juridico-instituțională

Aderarea României la Uniunea Europeană la 1 ianuarie 2007 a reprezentat nu doar un eveniment de importanță geopolitică majoră, ci și un catalizator esențial pentru restructurarea întregului cadru juridic și instituțional în domeniul protecției mediului³⁸. Procesul de armonizare a legislației interne cu acquis-ul comunitar a determinat o reconceptualizare profundă a paradigmei juridice naționale, impunând trecerea de la reglementări cu caracter fragmentar, reactiv și formal la un sistem coerent, bazat pe principii, responsabilitate, prevenție și sustenabilitate³⁹. În Oltenia, acest proces s-a resimțit printr-o serie de reforme administrative, instituționale și legislative, care au transformat treptat abordarea locală față de mediu, atât în termeni de guvernanță, cât și de aplicare efectivă a normelor.

Negocierile privind Capitolul 22 – Mediu din cadrul procesului de aderare au impus României transpunerea în legislația națională a peste 200 de directive europene, grupate în domenii precum: calitatea aerului, managementul deșeurilor, protecția apei, conservarea naturii, protecția solului și schimbările climatice⁴⁰. În acest sens, Legea protecției mediului nr. 137/1995 a fost modificată și completată succesiv, culminând cu adoptarea Ordonanței de Urgență a Guvernului nr. 195/2005 privind protecția mediului, care constituie și în prezent actul normativ-cadru în domeniu.

Această ordonanță a consacrat o serie de principii fundamentale, precum⁴¹: a) principiul dezvoltării durabile, potrivit căruia dezvoltarea economică trebuie să se realizeze fără a compromite capacitatea generațiilor viitoare de a-și satisface propriile nevoi; b) principiul prevenirii și al precauției, care impune autorităților obligația de a acționa preventiv în fața riscurilor de mediu; c) principiul *poluatorul plătește*, care stabilește responsabilitatea financiară a agenților economici față de prejudiciul ecologic

³⁸ Anca Ileana Dușcă, *The principle of sustainable development...*, pp. 225-230.

³⁹ Idem, *L'Union européenne et le droit de l'environnement...*, p. 131; Lucreția Dogaru, *Quelques principes du droit de l'environnement*, în „Curentul Juridic”, vol. 72, nr. 1/2018, pp. 104-117.

⁴⁰ Anca Ileana Dușcă, *Natura ca subiect de drept*, pp. 33-61.

⁴¹ Mircea Duțu, *Constituționalizarea dreptului mediului în România. Evoluția reglementărilor, contribuția jurisprudenței și reacția doctrinei*, în Revista „Dreptul”, nr. 3/2022, pp. 80-111; Elena Mădălina Nica, *Liberul acces la justiție și jurisdicțiile speciale administrative sub imperiul Constituției din 1991 revizuită în 2003 versus spiritul Constituției din 1923: câteva reflecții*, în „Revista de Științe Juridice”, vol. 42, nr. 1/2023, pp. 101-121.

cauzat; d) principiul responsabilității comune, dar diferențiate, cu aplicabilitate în special în politicile climatice⁴².

În contextul Olteniei, aceste principii au stat la baza elaborării și aplicării unor politici publice sectoriale – în special în domeniul industrial, al gestionării deșeurilor și al conservării biodiversității – însă implementarea lor s-a realizat într-un ritm inegal, adesea influențat de factori locali precum rezistența administrațiilor publice, presiunile socio-economice și insuficiența resurselor. Una dintre condițiile esențiale ale conformării cu acquis-ul comunitar a fost crearea unor structuri instituționale stabile, eficiente și descentralizate, capabile să aplice și să controleze normele de mediu la nivel local și regional⁴³. În acest sens, Agențiile Județene pentru Protecția Mediului (AJPM) au fost reorganizate sub coordonarea Agenției Naționale pentru Protecția Mediului (ANPM), dobândind atribuții sporite în domeniul autorizării, inspecției și monitorizării. De asemenea, Garda Națională de Mediu (GNM), organizată în baza HG nr. 1005/2012⁴⁴ în comisariate județene, inclusiv în toate județele Olteniei.⁴⁵ Acestea au primit competențe sancționatorii clare, inclusiv dreptul de a emite amenzi contravenționale, de a suspenda activitatea unor operatori și de a sesiza organele penale în cazurile de infracțiuni ecologice⁴⁶.

O altă reformă semnificativă a fost introducerea procedurii de evaluare a impactului asupra mediului (EIM), conform Directivei 2011/92/UE privind evaluarea efectelor anumitor proiecte publice și private asupra mediului⁴⁷, care a devenit obligatorie pentru toate proiectele majore de

⁴² Anca Ileana Dușcă, *The principle of environmental protection in internal law and in...*, p. 158-163; Idem, *Dreptul mediului*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Universul Juridic, 2021, p. 180; Diana Dănișor, *Interpretarea Codului civil. Perspectivă jurilingvistică*, București, Editura C.H. Beck, 2015, p. 73; Lucreția Dogaru, *Quelques principes du droit...*, pp. 104-117.

⁴³ Anca Ileana Dușcă, *L'Union européenne et le droit de l'environnement...*, p. 121; Ruxandra Răducanu, *Câteva considerații de doctrină și practică judiciară privind răspunderea penală a persoanei juridice în lumina noului Cod penal*, în „Revista de Științe Juridice”, vol. 25, nr. 1/2014, pp. 112-115; Sebastian Rădulețu, *Unele aspecte controversate privind răspunderea penală a persoanei juridice*, în „Revista de Științe Juridice”, vol. 32, nr. 1/2018, pp. 79-87.

⁴⁴ <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/142351>, consultat în 05.05.2025.

⁴⁵ Anca Ileana Dușcă, *La responsabilité préventive, essence...*, p. 117.

⁴⁶ Ruxandra Răducanu, *Drept penal. Partea specială. Vol. I. Infracțiuni contra persoanei și patrimoniului*, București, Editura Universul Juridic, 2016, p. 73; Lucian Săuleanu, *Principiile salvagărdării societăților și superiorității interesului social*, în „Revista de Științe Juridice”, vol. 32, nr. 1/2018, pp. 88-99.

⁴⁷ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0092>, consultat în 07.05.2025.

infrastructură, industriale sau energetice⁴⁸. În Oltenia, această procedură a fost aplicată cu precădere în cazul proiectelor de modernizare a termocentralelor, reabilitare a căilor ferate și extindere a infrastructurii rutiere, dar și în cadrul proiectelor de exploatare a resurselor minerale⁴⁹.

La nivel județean, s-au constituit comisii de evaluare integrată a impactului de mediu, în care sunt implicați reprezentanți ai administrației publice, ai societății civile și ai instituțiilor descentralizate, ceea ce a contribuit la sporirea transparenței decizionale și a participării publice⁵⁰. Totodată, profesionalizarea personalului din instituțiile de mediu a fost sprijinită prin accesul la programe de formare continuă, schimburi de experiență cu structuri similare din alte state membre UE și participarea în rețele tematice (ex. EIONET – rețeaua europeană de informații de mediu⁵¹)⁵².

Un alt element esențial al acquis-ului comunitar în domeniul mediului este integrarea principiului participării publice, prevăzut în mod expres de Convenția de la Aarhus⁵³, care garantează dreptul cetățenilor de a fi informați, de a participa la procesul decizional și de a avea acces la justiție în problemele de mediu. În Oltenia, implementarea acestui principiu s-a realizat cu o anumită întârziere, din cauza rezistenței birocratice, a culturii instituționale autoritare și a lipsei de inițiativă din partea cetățenilor⁵⁴. Totuși, începând cu anii 2010, au apărut ONG-uri locale care au activat în domeniul justiției de mediu, al educației ecologice și al litigiilor strategice – precum Asociația Bankwatch România (implicată în litigii privind defrișările ilegale din Vâlcea) sau Asociația MaiMultVerde, activă în proiecte de plantare în Dolj și Mehedinți⁵⁵.

De asemenea, autoritățile publice locale au fost obligate prin lege să organizeze consultări publice pentru toate proiectele supuse evaluării de

⁴⁸ Mircea M. Duțu-Buzura, *Dimensiuni politico-juridice ale acțiunii internaționale a Uniunii Europene privind protecția mediului și combaterea schimbării climatice*, în „Revista de Studii și Cercetări Juridice”, vol. 68, nr. 3/2023, pp. 101-138.

⁴⁹ Diana Dănișor, Anca Ileana Dușcă, *Dreptul la dezvoltare durabilă*, LDMD 5, Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2018, pp. 475-483, <https://asociația-alpha.ro/ldmd/05-2017/LDMD-05-Socs.pdf>, consultat în 05.02.2025; Daniel Ghiță, *op.cit.*, p. 124.

⁵⁰ Alina Livia Nicu, *op.cit.*, p. 175.

⁵¹ <https://www.eionet.europa.eu/>, consultat în 08.05.2025.

⁵² Anca Ileana Dușcă, *The principle of environmental protection in internal law and in...*, pp. 158-163.

⁵³ [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:22005A0517\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:22005A0517(01)), consultat în 08.05.2025.

⁵⁴ Anca Ileana Dușcă, *Probleme în implementarea dreptului european al mediului...*, pp. 56-64.

⁵⁵ Idem, *The principle of environmental protection in internal law and in...*, pp. 158-163; Diana Dănișor, *Interpretarea Codului civil. Perspectivă jurilingvistică*, București, Editura C.H. Beck, 2015, p. 47.

mediu, să publice studiile de impact și să răspundă în scris observațiilor transmise de cetățeni⁵⁶. În caz de neconformitate, actele administrative de mediu pot fi atacate în contencios administrativ, în baza Legii nr. 554/2004⁵⁷, de către persoanele vătămate sau de ONG-urile care activează în domeniul protecției mediului⁵⁸. Totodată, jurisprudența națională a început să recunoască treptat legitimitatea interesului ecologic, inclusiv în lipsa unui prejudiciu patrimonial direct, ceea ce a permis extinderea controlului judiciar asupra autorizațiilor de mediu emise abuziv sau nelegal⁵⁹.

Conformarea la acquis-ul comunitar a generat efecte semnificative în plan practic asupra protecției mediului în regiunea Olteniei. Astfel, pe baza datelor oficiale furnizate de ANPM și INS, s-au înregistrat progrese notabile în următoarele domenii:⁶⁰ a) reducerea emisiilor de noxe atmosferice, prin instalarea de filtre și desulfuratoare la termocentralele de la Turceni, Rovinari și Craiova, ca urmare a implementării Directivei 2010/75/UE privind emisiile industriale⁶¹; b) închiderea sau modernizarea depozitelor neconforme de deșeuri, inclusiv a gropilor din Caracal, Drăgășani și Drobeta-Turnu Severin, în temeiul Directivei 1999/31/CE⁶²; c) extinderea rețelelor de colectare selectivă a deșeurilor municipale, sprijinită prin fonduri europene (POS Mediu, POIM); d) instituirea și consolidarea ariilor naturale protejate, inclusiv în Parcul Național Domogled – Valea Cernei, Parcul Natural Mehedinți sau Parcul Național Buila-Vânturarița, în baza Directivei Habitare (92/43/CEE)⁶³ și Directivei Păsări (2009/147/CE)⁶⁴.⁶⁵ Totodată, a crescut semnificativ nivelul

⁵⁶ Lucian Săuleanu, *Interpretarea dispozițiilor art. 2411 alin. (3) din Legea nr. 31/1990 privind societățile; condiții: existența unei creanțe la momentul divizării și dovada imposibilității obiective de recuperare a creanței de la societatea divizată*, în „Revista Română de Drept Comercial”, nr. 3/2020, pp. 142-149.

⁵⁷ <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/57426>, consultat în 10.05.2025.

⁵⁸ Mircea Duțu, *Introducere în dreptul penal al mediului*, București, Editura Hamangiu, 2013, p. 75; Alina Livia Nicu, *op.cit.*, p. 332.

⁵⁹ Adrian Barbu Ilie, *Sistemul procedural al evaluării și autorizării activităților...*, pp. 114-127; Gabriel Olteanu, *op.cit.*, p. 104; Ruxandra Răducanu, *Drept penal transfrontalier*, Craiova, Editura Sitech, 2018, p. 102.

⁶⁰ Mircea Duțu, *Dreptul mediului și al climei Vol 1: Partea generală*, p. 124.

⁶¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0075>, consultat în 10.05.2025.

⁶² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:31999L0031>, consultat în 10.05.2025.

⁶³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:31992L0043>, consultat în 11.05.2025.

⁶⁴ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0147>, consultat în 12.05.2025.

⁶⁵ Anca Ileana Dușcă, Ștefan Ciprian Raicea, *Dreptul mediului. Caiet de seminar*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Universul Juridic, 2024, p. 80; Anca Ileana

de conștientizare a populației și al mass-mediei regionale cu privire la problemele de mediu, precum și exigența publică în raport cu deciziile administrației locale privind proiecte cu impact ecologic⁶⁶.

Dificultăți actuale și perspective

Deși cadrul juridic și instituțional privind protecția mediului în Oltenia a cunoscut, în ultimele două decenii, o restructurare semnificativă în acord cu exigențele Uniunii Europene, realitatea aplicării efective a acestui cadru normativ trădează persistente dificultăți de ordin structural, administrativ, financiar și cultural. În paralel, tranziția verde promovată la nivel european, în special prin Pactul Ecologic European (European Green Deal), generează noi provocări pentru regiunile cu profil industrial, cum este cazul Olteniei, obligând la o reevaluare a priorităților și instrumentelor juridice existente⁶⁷. Una dintre cele mai acute dificultăți cu care se confruntă regiunea Oltenia este cea a poluării industriale persistente, în special din partea complexurilor energetice bazate pe lignit, a uzinelor chimice dezafectate și a instalațiilor metalurgice învechite. Cu toate că multe dintre acestea sunt supuse regimului de autorizare integrată de mediu (IPPC), prevăzut de Directiva 2010/75/UE, controalele desfășurate de Garda Națională de Mediu relevă frecvent nerespectarea valorilor-limită de emisii sau funcționarea în lipsa modernizărilor tehnologice impuse prin autorizație⁶⁸.

Această disfuncționalitate este agravată de insuficiența personalului de inspecție, de lipsa echipamentelor de monitorizare în timp real și de gradul redus de transparență privind rezultatele inspecțiilor. Mai mult, aplicarea sancțiunilor contravenționale nu are întotdeauna un efect descurajator, întrucât cuantumul amenzilor rămâne redus în raport cu capacitatea economică a marilor operatori industriali, iar posibilitatea suspendării activității este rar utilizată, din

Dușcă, *La responsabilité préventive, essence...*, p. 128; Lucreția Dogaru, *Eco-Innovation and the Contribution of Companies to the Sustainable Development*, *Procedia Manufacturing*, vol. 46/2020, pp. 294-298.

⁶⁶ Anca Ileana Dușcă, *Provocări europene și românești referitoare la deșeuri...*, pp. 153-170; Idem, *Les changements climatiques. Postulat ou thème plein de controverses?*, *Les impliqués*, Paris, 2024, p. 89.

⁶⁷ Mircea Duțu, *Probleme ale efectivității, eficienței și dezvoltării dreptului mediului în România. Aspecte de drept substanțial și drept procedural*, în *Revista „Dreptul”*, nr. 11/2020, p. 11-36; Mircea M. Duțu-Buzura, *Dimensiuni politico-juridice ale acțiunii internaționale a Uniunii Europene...*, pp. 101-138.

⁶⁸ Adrian Barbu Ilie, *Sistemul procedural al evaluării și autorizării activităților...*, pp. 114-127; Ruxandra Răducanu, *Brief considerations on some doctrine and judicial practice issues in the matter of crimes against the financial interests of the European Union*, *Elevating Europe-Smart Initiatives and Administrative Innovation. Proceedings of the International Conference EU-PAIR 2023*, pp. 257-264.

considerente socio-economice (riscul pierderii locurilor de muncă în zone monoindustriale)⁶⁹. Pe cale de consecință, deși există un cadru legal relativ robust, eficiența normelor juridice este afectată de precaritatea aplicării lor, ceea ce alimentează un sentiment de impunitate în rândul operatorilor economici și subminează încrederea publicului în autoritățile de mediu⁷⁰.

Propunem cu tîltu *de lege ferenda* adoptarea unei legi privind modernizarea ecologică obligatorie a capacităților industriale mari cu risc de poluare, care să aibă ca scop reducerea substanțială a emisiilor poluante industriale prin impunerea modernizării tehnologice obligatorii a instalațiilor energetice și metalurgice învechite, cu menținerea în funcțiune a acestora în condiții de conformare ecologică. Legea ar urma să se aplice tuturor operatorilor economici care exploatează termocentrale pe bază de lignit (ex: Turceni, Rovinari, Ișalnița) și instalații metalurgice sau chimice construite înainte de 1990, care urmează să fie menționate în Registrul surselor industriale mari de poluare, special întocmit de Ministerul Mediului. Conform acestei propuneri, operatorii au obligația de a implementa, în termen de 3 ani, sisteme de captare și filtrare a emisiilor (ex. desulfurare, reducere NOx, retenție pulberi PM10 și PM2.5), sisteme de monitorizare digitală în timp real a calității aerului, cu date accesibile publicului și reciclarea sau neutralizarea cenușii și zgurii, conform standardelor UE. Termocentralele au obligația de a trece, până în 2030, la co-firing cu biomasă, hidrogen sau alte surse complementare mai puțin poluante, în proporție de minimum 20%. Nerespectarea acestor dispoziții se pedepsește cu închisoare de la 3 la 10 ani și închiderea activității instalației industriale neconforme standardelor menționate anterior.

În domeniul gestionării deșeurilor, România, inclusiv județele Olteniei, se confruntă cu dificultăți cronice. Deși legislația transpusă din dreptul UE – în special Directiva 2008/98/CE privind deșeurile și principiile economiei circulare⁷¹ – este complexă și bine articulată, implementarea ei este adesea deficitară. În Oltenia, problemele vizează:⁷² a) rata scăzută de colectare selectivă în mediul rural (sub 10%); b) lipsa infrastructurii adecvate pentru tratarea

⁶⁹ Anca Ileana Dușcă, *Dreptul mediului*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Universul Juridic, 2021, p. 276; Mircea Duțu, *Probleme ale efectivității, eficienței și dezvoltării dreptului mediului în România ...*, pp. 11-36; Sebastian Răduțu, *The Role of International Criminal Tribunals in Promoting Human Rights*, Revista „Dreptul”, nr. 1/2013, pp. 3-9.

⁷⁰ Ruxandra Răducanu, *Drept penal transfrontalier*, p. 85.

⁷¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0098>, consultat în 11.05.2025.

⁷² Anca Ileana Dușcă, *Provocări europene și românești referitoare la deșeuri...*, pp. 153-170; Lucreția Dogaru, *Dreptul mediului*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Pro Universitaria, 2020, p. 85.

deșeurilor biodegradabile; c) funcționarea deficitară a sistemelor județene integrate de gestionare a deșeurilor (ex. în Mehedinți sau Gorj); d) frecvența mare a abandonului ilegal de deșeuri în păduri, albiile râurilor sau zonele limitrofe orașelor⁷³.

Mai mult, deși OUG nr. 92/2021 privind regimul deșeurilor prevede obligativitatea implementării principiului *plătești pentru cât arunci*, mecanismele de tarificatione diferențiată sunt aplicate doar fragmentar. Autoritățile publice locale se confruntă cu lipsa unor baze de date coerente privind producătorii de deșeuri și cu reticența operatorilor de salubritate în a asuma investiții în infrastructură⁷⁴. Astfel, în ciuda existenței unei legislații moderne, se menține un decalaj semnificativ între normă și practică, decalaj ce afectează grav mediul înconjurător și compromite obiectivele naționale privind reciclarea și reducerea depozitării la groapă⁷⁵.

Propunem *de lege ferenda* adoptarea unei legi privind gestionarea integrată și digitalizată a deșeurilor în regiunile cu risc ecologic ridicat. Această lege are ca scop reducerea cantității de deșeuri eliminate prin depozitare, combaterea abandonului ilegal, creșterea colectării selective și implementarea unui sistem digital și trasabil de gestionare a deșeurilor în regiunea Oltenia. Legea se aplică în mod prioritar județelor Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt și Vâlcea și vizează autoritățile publice locale, operatorii de salubritate, generatorii industriali și comerciali de deșeuri, populația urbană și rurală. În termen de 1 an, fiecare unitate administrativ-teritorială trebuie să adopte un Plan Local de Deșeuri Zero, care va cuprinde ținte minime de colectare selectivă (minim 50% în urban și 30% în rural), identificarea și închiderea tuturor rampelor ilegale și un calendar pentru implementarea tarificationii diferențiate, conform principiului UE în materie de deșeuri *plătești pentru cât arunci*. UAT-urile au obligația de a crea centre de colectare pentru deșeuri voluminoase și biodegradabile. Se creează un Registru Digital Unic

⁷³ Mircea Dușu, *De la "dreptul deșeurilor" la "dreptul economiei circulare"*, în Revista Universul Juridic, nr. 5/2022, pp. 7-15; Edmond Gabriel Olteanu, *Mandatul organismelor de gestiune colectivă*, în Revista Română de Dreptul Proprietății Intelectuale, nr. 2/2010, pp. 16-20; Ruxandra Răducanu, *Câteva considerații de doctrină și practică judiciară...*, pp. 112-115; Viorel Găină, *Propunerea și depunerea planului de reorganizare în procedura insolvenței*, vol. 31, nr. 2/2017, pp. 107-118.

⁷⁴ Anca Ileana Dușcă, *Provocări europene și românești referitoare la deșeuri...*, pp. 153-170; Ruxandra Răducanu, *Drept penal transfrontalier*, Craiova, Editura Sitech, 2018, p. 105.

⁷⁵ Lucreția Dogaru, *Green Economy and Green Growth—Opportunities for Sustainable Development*, <https://doi.org/10.3390/proceedings2020063070>, consultat pe 05.05.2025; Edmond Gabriel Olteanu, *The extrapatrimonial rights of the person from the perspective of the new Romanian Civil Code*, Conferința Dny práva – 2012 – Days of Law, Masaryk University, Conference proceedings online <http://www.dnyprava.cz/dokumenty/19245>, pp. 128-130.

al Deșeurilor Oltenia (ReDUO), gestionat de ANPM, care va conține trasabilitatea deșeurilor de la sursă la reciclare/eliminare, evidența contractelor de salubritate și istoricul inspecțiilor. Operatorii de salubritate vor fi obligați să utilizeze echipamente inteligente (containere RFID, GPS, cântărire automată), iar datele vor fi transmise lunar în ReDUO. Nerespectarea acestor dispoziții se pedepsește cu închisoare de la 3 la 10 ani.

În contextul european actual, care promovează accelerat decarbonizarea economiei și trecerea la surse regenerabile de energie, regiunea Olteniei se află într-un punct critic. Dată fiind dependența sa structurală de sectorul energetic bazat pe cărbune (Complexul Energetic Oltenia fiind cel mai elocvent exemplu), tranziția impusă de Pactul Verde European și de Regulamentul privind Fondul pentru o tranziție justă (UE) 2021/1056⁷⁶ generează un complex de implicații juridice, sociale și economice⁷⁷. Pe de o parte, obligațiile de reducere a emisiilor și închiderea treptată a capacităților poluante impun o accelerare a proceselor de reconversie industrială, restructurare a resursei umane și reevaluare a autorizațiilor de mediu. Pe de altă parte, protecția socială a muncitorilor disponibilizați și a comunităților afectate devine o obligație juridică derivată din principiul coeziunii teritoriale, consacrat în dreptul european⁷⁸.

Prin urmare, autoritățile centrale și locale din Oltenia se confruntă cu un dublu imperativ juridic: respectarea angajamentelor ecologice și garantarea drepturilor sociale. Acest echilibru precar necesită instrumente juridice noi, precum contractele de tranziție justă, scheme de ajutor de stat compatibile cu normele UE, parteneriate public-private verzi și mecanisme de planificare teritorială durabilă⁷⁹. Lipsa unor astfel de instrumente adaptate realităților locale riscă să conducă fie la blocaje administrative și litigii, fie la tensionarea coeziunii sociale, cu implicații juridice sistemice⁸⁰.

Un alt aspect problematic îl constituie accesul la justiție în materie de mediu. Deși România a ratificat Convenția de la Aarhus, iar instanțele de contencios administrativ pot anula actele administrative care contravin legislației de mediu, în practică persistă dificultăți legate de: a) termenul scurt de contestare a actelor de reglementare (ex. autorizații de mediu); b) lipsa

⁷⁶ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R1056>, consultat în 11.05.2025.

⁷⁷ Mircea Duțu-Buzura, *Dimensiuni politico-juridice ale acțiunii internaționale a Uniunii Europene* ..., pp. 101-138.

⁷⁸ Anca Ileana Dușcă, *Climate change-the subject of heated polemics*, în *Studii Juridice și Administrative*, supliment 2024, pp. 117-129; Anca Ileana Dușcă, Ștefan-Ciprian Raicea, *Mass-media și schimbările climatice*, în „Arhivele Olteniei”, nr. 38/2024, pp. 149-161.

⁷⁹ Anca Ileana Dușcă, *L'Union européenne et le droit de l'environnement* ..., p. 87.

⁸⁰ Idem, *Probleme în implementarea dreptului european al mediului* ..., pp. 56-64.

expertizei ecologice în rândul magistraților; c) costurile ridicate ale expertizelor de specialitate necesare în litigii; d) tergiversarea proceselor în instanțele de fond⁸¹.

În Oltenia, cazuri precum contestarea proiectelor miniere sau a defrișărilor pentru infrastructură au evidențiat limitele funcționale ale cadrului procesual. ONG-urile de mediu, deși recunoscute ca având interes legitim, se confruntă cu dificultăți în dovedirea încălcării principiilor de precauție sau prevenție, întrucât acestea presupun un grad ridicat de incertitudine și expertiză științifică⁸². Prin urmare, se impune consolidarea capacității judiciare în materie de drept al mediului, prin înființarea unor secții specializate, formarea magistraților și introducerea unor regimuri probatorii adaptate specificului ecologic (ex. inversarea sarcinii probei în favoarea protecției mediului)⁸³.

În pofida dificultăților enunțate, există oportunități semnificative pentru consolidarea regimului juridic de protecție a mediului în Oltenia, pe următoarele direcții: a) revizuirea legislativă strategică: este necesară o simplificare și sistematizare a legislației ecologice, care să asigure predictibilitate juridică și aplicare uniformă, mai ales în domenii precum autorizarea, evaluarea impactului de mediu și inspecția ecologică⁸⁴; b) justiție ecologică eficientă: dezvoltarea unei jurisprudențe consistente, prin implicarea Institutului Național al Magistraturii și a Înaltei Curți de Casație și Justiție în diseminarea de bune practici, ghiduri și soluții interpretative privind principiile și normele de drept al mediului⁸⁵; c) participare publică consolidată: sprijinirea ONG-urilor, a centrelor universitare și a comunităților locale în implicarea activă în procesele decizionale și litigioase privind mediul, prin acces facilitat la date, consultări reale și sprijin financiar⁸⁶; d) digitalizarea monitorizării: utilizarea tehnologiilor de tip *Internet of Things (IoT)* și *remote sensing* pentru monitorizarea poluării în timp real, cu date disponibile publicului, ceea ce ar crește gradul de conformare voluntară și ar facilita controlul public⁸⁷; e) instrumente financiare verzi: atragerea de fonduri

⁸¹ Idem, *Precizări ale Curții de Justiție a Uniunii Europene...*, pp. 81-87; Idem, *Les changements climatiques. Postulat ou thème plein de controverses?*, p. 98.

⁸² Adrian Barbu Ilie, *Precautionary Principle - too Vague to be a Viable Policy?*, în „Revista de Științe Politice”, nr. 53/2017, pp. 34-44.

⁸³ Idem, *The right to a healthy environment...*, pp. 100-110; Lucreția Dogaru, *Dreptul mediului...*, p. 152; Sebastian Rădulețu, *Unele aspecte controversate privind răspunderea penală...*, pp. 79-87.

⁸⁴ Adrian Barbu Ilie, *Sistemul procedural al evaluării și autorizării activităților...*, pp. 114-127.

⁸⁵ Anca Ileana Dușcă, *La responsabilité préventive, essence...*, p. 117.

⁸⁶ Lucreția Dogaru, *Dreptul mediului...*, p. 110.

⁸⁷ Idem, *European Union Strategies and Policies in the Current Context of Technologization*, Proceedings of The 15th International Conference on Interdisciplinarity in Engineering,

europene în cadrul politicii de coeziune (2021–2027) și al Mecanismului de redresare și reziliență, în vederea susținerii tranziției ecologice, conservării biodiversității și modernizării infrastructurii de mediu⁸⁸; f) educație juridico-ecologică: promovarea în școli, universități și în rândul profesioniștilor a unei culturi juridice ecologice, în care protecția mediului să nu fie percepută ca un obstacol birocratic, ci ca o responsabilitate legală, etică și socială⁸⁹.

Deși Oltenia se confruntă în prezent cu un set complex de dificultăți juridice și administrative în materie de mediu, cadrul normativ actual – corect aplicat, adaptat și completat – oferă suficiente instrumente pentru a face față acestor provocări⁹⁰. Viitorul protecției mediului în regiune depinde, în mod esențial, de capacitatea actorilor publici și privați de a colabora în vederea implementării eficiente și responsabile a principiilor juridice fundamentale ale dreptului mediului contemporan⁹¹.

Concluzie

Evoluția protecției mediului în regiunea Oltenia reflectă, în esență, traseul tensionat al modernizării României, de la industrializarea forțată a regimului comunist până la eforturile de armonizare legislativă și instituțională în context european. Acest parcurs nu a fost nici linear, nici lipsit de contradicții. Dimpotrivă, el a fost marcat de decalaje cronice între normele adoptate și aplicarea lor concretă, de vulnerabilități instituționale persistente și de dificultăți majore în compatibilizarea obiectivelor economice cu imperativele ecologice. În cazul Olteniei, aceste tensiuni au fost amplificate de profilul industrial intens poluant al regiunii și de slaba dezvoltare a unei culturi civice și ecologice locale.

Totuși, este incontestabil faptul că, în ultimele trei decenii, s-au înregistrat progrese semnificative în ceea ce privește consolidarea cadrului juridic, diversificarea actorilor instituționali și creșterea gradului de conștientizare publică. Transpunerea directivelor europene, în special în domeniile emisiilor industriale, gestionării deșeurilor și protecției

Târgu-Mureș, 7-8 octombrie 2021, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-93817-8_30, consultat în 12.05.2025.

⁸⁸ Idem, *Green Economy and Green Growth—Opportunities for Sustainable Development*, Proceedings of The 14th International Conference on Interdisciplinarity in Engineering, Târgu-Mureș, 8–9 October 2020, <https://doi.org/10.3390/proceedings2020063070>, consultat în 15.05.2025.

⁸⁹ Oana Ghiță, *Dreptul este și va fi întotdeauna de actualitate*, în „Revista Română de Drept Privat”, nr. 3/2022, pp. 106-111.

⁹⁰ Anca Ileana Dușcă, *The principle of environmental protection in internal law and in ...*, pp. 158-163.

⁹¹ Idem, *The principle of sustainable development ...*, pp. 225-230.

biodiversității, a impus standarde mai ridicate de conformare și a oferit o bază solidă pentru responsabilizarea operatorilor economici și a autorităților locale. De asemenea, dezvoltarea rețelilor de monitorizare, digitalizarea proceselor administrative și implicarea în proiecte de tranziție justă demonstrează o tendință de modernizare administrativă cu potențial transformator.

Cu toate acestea, protecția mediului în Oltenia rămâne un domeniu vulnerabil, dependent nu doar de voința politică și resursele financiare, ci și de maturizarea instituțională și consolidarea capacităților judiciare. Adevărata miză nu constă doar în implementarea unor norme impuse din exterior, ci în internalizarea unei culturi a sustenabilității, în care echilibrul între dezvoltare și conservare să devină reflex structural, și nu excepție. Pentru ca acest lucru să devină realitate, este esențial ca principiile fundamentale ale dreptului mediului – prevenția, precauția, *poluatorul plătește* și participarea publică – să fie asumate pe deplin în toate etapele decizionale.

Astfel, se observă că protecția mediului în Oltenia se află la o răscruce între trecutul industrializat și viitorul durabil. Răspunsul la această provocare nu poate fi nici formal, nici amânat, ci trebuie să fie integrat, coerent și ferm aplicat, cu participarea solidară a tuturor actorilor sociali – administrație, economie, justiție și societate civilă. Prin urmare, doar în acest mod regiunea poate transforma vulnerabilitatea ecologică într-o oportunitate de reconstrucție durabilă și justă.

Bibliografie selectivă

I. Tratat, cursuri

- Cercel, Sevastian, Călinescu, Irina, Ticu, Mădălin Savu, Dogaru, Dan Mihail, *Drept civil. Drepturi reale*, Craiova, Editura Universitaria, 2016.
- Cercel, Sevastian, Călinescu, Irina, Ticu, Mădălin Savu, Dogaru, Dan Mihail, *Drept civil. Partea generală*, Craiova, Editura Universitaria, 2016.
- Dănișor, Dan Claudiu, *Drept constituțional și instituții politice. Vol. I. Teoria generală*, București, Editura C.H. Beck, 2007.
- Dănișor, Diana, *Interpretarea Codului civil. Perspectivă jurilingvistică*, București, Editura C.H.Beck, 2015.
- Dănișor, Diana, *Méthodologie juridique. Ethique et intégrité académique*, Craiova, Editura Simbol, 2020.
- Dănișor, Mădălina Cristina, Dănișor, Dan Claudiu, *Teoria generală a dreptului*, București, Editura Universul Juridic, 2023.
- Diaconescu, Horia, Răducanu, Ruxandra, *Infrațiuni de corupție și de serviciu*, București, Editura C.H. Beck, 2018.

- Diaconescu, Horia, Răducanu, Ruxandra, *Infracțiuni contra libertății persoanei*, București, Editura C.H. Beck, 2015.
- Dogaru, Lucreția, *Dreptul mediului*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Pro Universitaria, 2020.
- Dușcă, Anca Ileana, *Dreptul mediului*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Universul Juridic, 2021.
- Dușcă, Anca Ileana, *Dreptul Uniunii Europene privind afacerile*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Universul Juridic, 2021.
- Dușcă, Anca Ileana, *La responsabilité préventive, essence de la responsabilité écologique*, Éditions universitaires européennes, Saarbrücken, 2014.
- Dușcă, Anca Ileana, *Les changements climatiques. Postulat ou thème plein de controverses?*, Les Implies, Paris, 2024.
- Dușcă, Anca Ileana, Raicea, Ștefan Ciprian, *Dreptul mediului. Caiet de seminar*. Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Universul Juridic, 2024.
- Dușu, Mircea, *Dreptul mediului și al climei Vol 1: Partea generală*, București, Editura Universul Juridic, 2022.
- Dușu, Mircea, *Introducere în dreptul penal al mediului*, București, Editura Hamangiu, 2013.
- Ghiță, Daniel, *Executarea obligațiilor prin mijloace indirecte*, București, Editura C.H. Beck, 2016.
- Ilie, Adrian, Barbu, *Dreptul mediului*, București, Editura C.H. Beck, 2017.
- Olteanu, Gabriel, *Dreptul proprietății intelectuale*, Ediția a 2-a, București, Editura C.H. Beck, 2008.
- Răducanu, Ruxandra, *Drept penal. Partea specială. Vol. I. Infracțiuni contra persoanei și patrimoniului*, București, Editura Universul Juridic, 2016.
- Răducanu, Ruxandra, *Drept penal transfrontalier*, Craiova, Editura Sitech, 2018.

II. Articole, studii

- Dogaru, Lucreția, *Eco-Innovation and the Contribution of Companies to the Sustainable Development*, *Procedia Manufacturing*, vol. 46/2020, pp. 294-298, <https://www.sciencedirect.com/>.
- Dogaru, Lucreția, *Green Economy and Green Growth—Opportunities for Sustainable Development*, *Proceedings of The 14th International Conference on Interdisciplinarity in Engineering*, Târgu-Mureș, 8–9 October 2020, <https://doi.org/10.3390/proceedings2020063070>, consultat în 03.02.2025.
- Dogaru, Lucreția, *Quelques principes du droit de l'environnement*, în „Curentul Juridic”, vol. 72, nr. 1/2018, pp. 104-117.
- Dogaru, Lucreția, Dogaru, Antonia Diana, *The rights of nature. A new paradigm*, în „Curentul Juridic”, nr. 2/2022, pp. 70-81.

- Dușcă, Anca Ileana, Bischin, Robert, *Câteva cuvinte despre protecția faunei în dreptul intern și internațional*, în „Revista de Științe Juridice”, vol. 34, nr. 1/2019, pp. 275-286.
- Dușcă, Anca Ileana, *Generațiile viitoare ca subiect de drept*, în Revista „Dreptul”, nr. 9/2020, pp. 64-86.
- Dușcă, Anca Ileana, *Natura ca subiect de drept*, în Revista „Dreptul”, nr. 11/2020, pp. 33-62.
- Dușcă, Anca Ileana, *Probleme în implementarea dreptului european al mediului în România*, în „Revista de Științe Juridice”, vol. 43, nr. 2/2023, pp. 56-64.
- Dușcă, Anca Ileana, *Provocări europene și românești referitoare la deșeuri în lumina celui de-al șaptelea plan de acțiune în materia mediului al Uniunii Europene*, în Revista „Dreptul”, vol. 9, nr. 1/2018, pp. 153-170.
- Dușcă, Anca Ileana, *The principle of environmental protection in internal law and in the European Union*, în „Revista de Științe Juridice”, vol. 31, nr. 2/2017, pp. 158-163.
- Duțu, Mircea, *De la „dreptul deșeurilor” la „dreptul economiei circulare”*, în Revista Universul Juridic, nr. 5/2022, pp. 7-15.
- Duțu, Mircea, *Probleme ale efectivității, eficienței și dezvoltării dreptului mediului în România. Aspecte de drept substanțial și drept procedural*, în Revista „Dreptul”, nr. 10/2020, pp. 11-36.
- Duțu-Buzura, Mircea M., *Dimensiuni politico-juridice ale acțiunii internaționale a Uniunii Europene privind protecția mediului și combaterea schimbării climatice*, în „Revista de Studii și Cercetări Juridice”, vol. 68, nr. 3/2023, pp. 101-138.
- Găină, Viorel, Găină, Alexandru Mihnea, *Reprezentarea societății comerciale și actele juridice încheiate de administratori*, în Revista „Dreptul”, nr. 10/2017, pp. 21-26.
- Ilie, Adrian, Barbu, *Sistemul procedural al evaluării și autorizării activităților cu impact asupra mediului*, în „Revista de Științe Juridice”, vol. 30, nr. 2/2016, pp. 114-127.
- Ilie, Adrian, Barbu, *The right to a healthy environment in international and EU states legislation*, în „Revista de Științe Politice”, nr. 55/2017, pp. 100-110.
- Olteanu, Edmond Gabriel, *Mandatul organismelor de gestiune colectivă*, în Revista Română de Dreptul Proprietății Intelectuale, nr. 2/2010, pp. 16-20.
- Olteanu, Edmond Gabriel, *The extrapatrimonial rights of the person from the perspective of the new Romanian Civil Code*, Conferința Dny práva – 2012 – Days of Law, Masaryk University, Conference proceedings on line <http://www.dnyprava.cz/dokumenty/19245>, pp. 128-130.
- Răducanu, Ruxandra, *Brief considerations on some doctrine and judicial practice issues in the matter of crimes against the financial interests of the European Union*, Elevating Europe-Smart Initiatives and Administrative

Innovation. Proceedings of the International Conference EU-PAIR 2023, pp. 257-264.

- Răducanu, Ruxandra, *Câteva considerații de doctrină și practică judiciară privind răspunderea penală a persoanei juridice în lumina noului Cod penal*, în „Revista de Științe Juridice”, vol. 25, nr. 1/2014, pp. 112-115.
- Rădulețu, Sebastian, *The Role of International Criminal Tribunals in Promoting Human Rights*, în Revista „Dreptul”, nr. 1/2013, pp. 3-9.
- Rădulețu, Sebastian, *Unele aspecte controversate privind răspunderea penală a persoanei juridice*, în „Revista de Științe Juridice”, vol. 32, nr. 1/2018, pp. 79-87.

POSTFAȚĂ

Volumul „Interferențe culturale și identitate națională” continuă seria de lucrări științifice editate de Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova - C.S. Nicolăescu-Plopșor, rezultate ale manifestărilor științifice pe care le organizează periodic, evenimente prin care institutul își propune să readucă în spațiul public teme de impact regional, național și internațional.

Înființat în urmă cu șase decenii, sub conducerea reputatului acad. C.S. Nicolăescu-Plopșor, Institutul din Craiova s-a afirmat, de-a lungul timpului, drept un centru de excelență în cercetarea fundamentală din domeniul științelor socioumane. Misiunea sa științifică s-a axat, în mod constant, pe cercetarea bogatului tezaur arheologic, istoric, filologic, filosofic, lingvistic și etnografic al Olteniei, precum și pe studierea conexiunilor acestui spațiu cu ariile geografico-culturale învecinate românești, balcanice și europene.

Cercetările desfășurate în cadrul instituției au generat lucrări de referință privind evoluția comunităților umane, tradițiile și mentalitățile specifice spațiului românesc, precum și transformările socio-culturale care au modelat identitatea colectivă. Prin publicarea de volume științifice, organizarea de conferințe și colaborarea cu alte centre universitare și academice, institutul și-a consolidat rolul de promotor al cercetării autentice și al dialogului intelectual.

Mentținându-și vocația sa academică, Institutul din Craiova a acordat cele mai mari exigențe tuturor manifestărilor științifice pe care le-a organizat, asumându-și drept principiu fundamental promovarea și deschiderea actului de cultură către comunitate. De-a lungul timpului, a fost organizator al unor manifestări științifice de prestigiu precum: „1821-2021. Bicentenarul revoluției conduse de Tudor Vladimirescu”, „Publicații culturale și științifice românești. Arhivele Olteniei (1922-2022)”, „Oltenia – conexiuni istorice, identități în dialog”, Conferința anuală a Institutului de Cercetări Socio-Umane din Craiova - C.S. Nicolăescu-Plopșor, care s-au bucurat de o participare substanțială a reprezentanților mediului academic și universitar.

Volumul de față reunește contribuții prezentate în cadrul simpozionului național „Identitate națională, identitate europeană. Craiova 1475-2025”, organizat de Institutul craiovean în perioada 28-30 mai 2025. Lucrarea este deschisă printr-o incursiune în profunzimea temporală a spațiului românesc, pornind de la analiza utilajul litic cioplit din eneoliticul târziu, din sudul Munteniei, continuând cu teme care fac referire la voci feminine ale Renașterii și ajungând la problematici ale secolului XX precum sfârșitul Războiului Mondial sau despre procesul de „democratizare” a Armatei

Române, în primii ani postbelici, studii care evidențiază complexitatea mecanismelor istorice.

O parte consistentă a prelegerilor se concentrează pe diversele fațete ale interferențelor culturale, pe elemente de identitate românească și pe aspecte de drept și guvernare, analizând felul în care acestea au modelat și continuă să modeleze identitatea națională într-un spațiu cultural contemporan specific. Cercetările aduc în prim plan figuri reprezentative pentru viața culturală și politică din Oltenia, precum Teodor Teodorini și Traian Demetrescu, reconstituirea istoriei unor biserici din Craiova, teme care ilustrează interacțiunea dintre cultură, spiritualitate și spațiul urban. Studiile dedicate familiei Filișanu, începuturilor neoprotestante în Craiova sau aspecte legate de termenul „țigan” – de la etnonim la patronim, propun interpretări nuanțate asupra limbajului, memoriei și identității.

De asemenea, sunt aduse în discuție impactul fenomenelor globale asupra identității culturale locale, modul în care tradițiile sunt conservate și revalorificate, precum și rolul instituțiilor și al practicilor culturale în menținerea și transmiterea specificului identitar. De la analiza simbolurilor vegetale în obiceiurile de iarnă, a porților tradiționale din Gorj, ca elemente ale identității naționale, până la schimbări actuale în practica funerară, studiile oferă perspective asupra modului în care patrimoniul cultural imaterial poate fi salvat și integrat în viața cotidiană.

Din perspectivă juridică, analiza este centrată pe teme de actualitate precum poluarea vizuală și estetica spațiului public, conștiința juridică de mediu în România, concepte de guvernare și consolidare instituțională, libertatea religioasă în raport cu jurisprudența CEDO. Aceste contribuții demonstrează că cercetarea științifică nu este izolată de realitatea socială, ci, dimpotrivă, participă activ la înțelegerea și modelarea acesteia.

Lucrările reunite în prezentul volum tratează subiecte de actualitate, subsumate unei teme de maximă relevanță pentru cercetarea contemporană din domeniul științelor socioumane. Ele reflectă preocupările științifice privind interferențele culturale și conturarea identității naționale, iar prin convergența abordărilor, volumul reflectă atât ancorarea în specificul regional, cât și deschiderea către perspective comparatiste și internaționale.

Prof. univ. dr. Cezar Avram